

1899

Voor *Oosthoek's geïllustreerde encyclopaedie* schreef Jacob Israël de Haan in 1917 een kleine autobiografie¹, die als volgt begon: 'Ik ben geboren 31 December 1881 te Smilde. Te Zaandam bezocht ik verschillende lagere scholen. Van 1896 tot 1900 was ik leerling van de Rijkskweekschool te Haarlem'.

Het onderwijs aan zo'n Rijkskweekschool (er waren er in totaal zeven², die in Haarlem genoot de beste reputatie) was gratis. De kwekelingen werden bij gezinnen ondergebracht en ontvingen daarvoor een rijksbeurs van f 300 per jaar. Voor kleding zorgden de ouders. Jaarlijks werd per school een twintigtal kwekelingen toegelaten, geselecteerd door middel van een vergelijkend toelatingsexamen. De toeloop naar de 'universiteit der armen', zoals C.H. Wiedijk deze kweekscholen noemt³, was groot. Als nadeel van het gehanteerde systeem ziet Ger Harmsen⁴ het feit dat de kwekelingen al op jeugdige leeftijd aan het vertrouwde ouderlijk milieu onttrokken werden, wat leidde tot eenzaamheid, vervreemding van thuis en tot een eigenaardig 'elitebesef' (dat zich ook uitte in eigenaardige kleding): door hun meer gefortuneerde leeftijdgenoten op de middelbare school werden zij niet voor vol aangezien, terwijl zij anderzijds intellectueel boven hun eigen meestal armoedige milieu uitgroeiden. Zij voelden ook een grote maatschappelijke verantwoordelijkheid, bewonderden omstreeks de eeuwwisseling de Tachtigers en de Tolstojanen. Een idealistisch man als Frederik van Eeden vond onder de kwekelingen bijval. Tussen de leraren en de kwekelingen kwam het herhaaldelijk tot conflicten, bijvoorbeeld als publicaties in het 'weekblad van den Nederlandschen Kweekeling', *Baknieuws* (een initiatief van Theo Thijssen) bij de gezagsdragers niet in de smaak vielen⁵.

Jacob Israël de Haan, toen 14 jaar oud, deed admittie-examen in maart 1896, een examen dat gepaard ging met een geneeskundig onderzoek en twee dagen duurde. Er waren honderd gegadigden. De Haan behaalde 116 punten en behoorde daarmee tot de gelukkigen die toegelaten werden, evenals zijn latere vriend F.C. Meijster, die 107 punten haalde. Het hoogste aantal behaalde punten was overigens 128, de laatst aangenomene haalde 104 punten. Nadat hij eerst bij zijn oom Gerson de Haan op de Nieuwe Gracht te Haarlem gehuisvest was⁶, kwam hij later door bemiddeling van de school in een kosthuis op de Korte Begijnestraat 29^{rood} terecht, bij een 'chirurgijn' Koetser⁷.

Welke getuigen kunnen wij, zoekend naar een beeld van de kwekeling De Haan, aan het woord laten?

In de notulen van de lerarenvergaderingen vinden we op 10 maart 1897 de vraag van de leraar handenarbeid 'of De Haan als een schooljongetje moet worden behandeld?' Het antwoord is:

1. briefkaart geadresseerd aan K.F. Proost
2. waarvan één, die in Apeldoorn, voor onderwijzeressen
3. C.H. Wiedijk schreef hierover in 'De politieke leerschool van Koos Vorrink'.
4. Ger Harmsen wijdde een hoofdstuk van *Blauwe en rode jeugd* aan 'De kwekelingenbeweging van 1897 tot 1914'.
5. over o.a. de 'botsing' tussen Thijssen en de directeur van de kweekschool, zie: Harmsen, p. 77
6. Jaap Meijer, *De zoon van een gazzen*, p. 43/4
7. In het perceel Korte Begijnestraat 29 rood (= 29 boven) had zich op 1 mei 1897 Emanuel Koetser, chirurgijn, geboren in 1829, met zijn echtgenote gevestigd. Een chirurgijn was een arts met onvolledige opleiding. In een boekje *Vademecum der bijzondere ontleedkunde van den mensch*, dat Koetser in 1859 deed verschijnen, noemt hij zich 'heel- en vroedmeester te Haarlem'.

'Ja'. Er werd dus kennelijk iets eigenaardigs aan zijn gedrag opgemerkt; De Haan was toen vijftien (en kreeg voor handenarbeid slechts een 4). In hetzelfde jaar, in juni, vinden we zijn initialen in Baknieuws (dat toen wat Haarlem betreft door Theo Thijssen geredigeerd werd). Er was in dat blad op 21 juni een gedicht verschenen, dat gemakkelijk als antisemitisch kan worden uitgelegd: 'De arme Joodsche Bakkeling!' (De kweekschool werd in de wandeling wel 'Bak' genoemd.) De 'Joodsche Bakkeling' meet zijn armoe aan de rijkdom van een beter bedeelde. Wij citeren: 'Mijn puurman Rotsjild rijdt daar henen / Met phaard hen khoets; / Thwee maghere bheenen sjlechts dienen mij / Hik loop hop 't thandvleesj van me sjoenen, / Hij thelt rijksdhaalders pij millioenen. / Nhatuur what zijt gij machtig rijk / Mhaak mij haan Rotsjild toch sjelijk'. De week daarop staat 'De H. te Haarlem' in de correspondentierubriek: 'Uw ingez. stuk niet geplaatst, zooals u ziet; maar - behoeft gij u zoo'n mop - meer is het niet - aan te trekken? en zou het u hier aan den bak wel goed doen, als uw stuk geplaatst was?' Dat zullen later nog velen zich telkens afvragen: of De Haan zich met zijn publicaties wel goed deed.

Een andere getuige: Cor Bruijn, die in *Wijd was mijn land*⁸ ook zijn herinneringen aan zijn kweekschooltijd in Haarlem boekstaft: 'Jacob Israël de Haan was al drie jaar op de kweekschool, toen ik er kwam. Voor de lessen begonnen, vertoefden we meestal enige tijd wachtend op de binnenplaats van het gebouw. Toen ik hem voor het eerst zag, stak hij die binnenplaats over. Hij viel dadelijk op, maar op welk een andere manier dan zijn zuster! Hij was klein van stuk, met een rond, glad geknipt hoofd. Hij liep met de boeken in de naar de schouder geheven hand. Zag hij niemand? Of wilde hij niemand zien? Een vroegrijpe professor? Verachtte hij zijn medeleerlingen? Of kon hij alleen maar hun wat opgewonden jongensvrolijkheid niet delen? Die houding bleef typerend voor hem, het hele jaar door. Ik heb hem nooit benaderd. Ik zag geweldig tegen hem op. Hij dichtte, zeiden de anderen. Dus net als zijn zuster! En eens ging langs alle kwekelingen het verhaal van wat hij tegen een van de leraren had durven zeggen, toen deze tegen hem uitgevaren was: "U moet niet zo tegen me te keer gaan, want u moet bedenken, dat ik over enkele weken uw collega ben"'.

Aan de Haarlemse Rijkskweekschool was een 'leerschool' verbonden, waar kwekelingen ervaring in het lesgeven konden opdoen. Van het optreden van De Haan aan die 'leerschool' kennen we beoordelingen in de leerschoolverslagen. In de zomer van 1899 deed De Haan 'zich kennen als een ijverig jongmensch. Goed voorbereid. Een enkele maal was hij wel wat heftig en druk. Hij zag het echter zelf in en trachtte het op de speelplaats goed te maken. Cijfer 7'. Op 17 december ondertekende het Hoofd der Leerschool, J.W. Sevenhuijsen, het volgende verslag: '*J.I. de Haan* is een kweekeling, dien men niet spoedig vergeet. Hij maakt een onaangename indruk, maar door zijn verdienste wordt die later wel wat uitgewischt. Hij heeft zijn hoofd vol oudemannenwijsheid. Spreekt over Fr v Eeden, Multatuli en Shakespeare, of het zijn vriendjes waren. De leerlingen houden echter veel van hem; hij heeft dan ook ontzaglijk veel voor hen over en zij maken onder zijne leiding goede vorderingen. Cijfer 8'. En voor het laatste rapport van maart 1900 heet het: '*J.I. de Haan*: Evenals de vorige maanden stelde hij zich nu en dan wel wat veel op den voorgrond, maar overigens waren zijn ijver en zijne toewijding, gepaard aan veel kennis en groote takt van dien aard, dat hem weer kan toegekend worden het Cijfer 8'.

Een onwaardeerbaar en wonderlijk getuigenis omtrent De Haan en zijn kweekschooltijd levert ons een brief, die F.C. Meijster op 17 mei 1899 aan Frederik van Eeden richtte. De Haan had in dat jaar contact gezocht met deze beroemde Tachtiger. Hij schreef Van Eeden voor het eerst in

8. *Wijd was mijn land*, p. 89/90. Cor Bruijn kende de familie De Haan uit Zaandam en koesterde grote verering voor De Haans zuster Carolien, de latere Carry van Bruggen. 'Ja, Jacob Israël was iemand, toen reeds. Hij had echter weinig van het glanzend-spontane, dat ik aan Carolien zo bewonderd had' (p. 90).

maart 1899, en bezocht hem op Walden⁹. Van Eeden wist zich 'Bij den dood van Jacob Israël de Haan' te herinneren hoe De Haan 'als schuchter schooljongen uren in mijn werkkamer zat zonder een woord te spreken, dankbaar voor mijn tegenwoordigheid alleen, nog niet in staat zijn boterham te smeeren'.

De Haan was het laatste schooljaar op 1 mei 1899 begonnen in een slechte lichamelijke toestand. Het blijkt niet alleen uit de brief van Meijster; ook in een voortgangsrapport werd zijn gezondheidstoestand als onvoldoende beoordeeld. Er waren er wel meer met nerveuze klachten. 'Zenuwlijden komt vrij veel voor' schreef de directeur regelmatig in het jaarlijkse Verslag van den toestand der Rijkskweekschool.

De vriend die samen met Freek Meijster de baas over De Haan moest spelen, was Koo de Braal. De Haan publiceerde in 1900 in het tijdschrift *Nederland*¹⁰ twee sonnetten onder de titel 'Meerenberg' (in deze psychiatrische inrichting werd een zuster van De Haan verpleegd), sonnetten die opgedragen zijn aan 'Koo en Freek'. Samen met De Braal heeft De Haan in 1902 enkele maanden op kamers gewoond in Amsterdam.

Frederik van Eeden ontving dus van Freek Meijster de volgende brief.

Haarlem 17 Mei '99,

Beste mijnheer,

Ik ben de vrind van Jacob de Haan, en ik wou U heel eventjes wat over hem gaan zeggen, omdat ik zoo blij ben dat u hem zoo'n groote vaderlijke vriend geworden zijt.

Uw invloed op hem is zeer machtig. U beheerscht - en niemand vóór u kon dat - zijn heele doen en laten. En juist daarom wou 'k dat u wat meer van hem wist.

Zie mijnheer, vroeger hadden alle jongens verschrikkelijk het land aan hem, omdat hij hatelijk, egoistisch, onverdraagzaam, brutaal, eigenwijs was.

Maar toen is er plotseling 'n omkeering in hem gekomen, ofschoon niet ten goede.

Van een innig vereerder van Potgieter en een hater van de nieuwere kunstrichting (o.a. gaf hij mij Ellen¹¹ van U, omdat hij niet wist wat hij met dien onzin moest doen; hij had 't gekregen) werd hij op eens na 't lezen van een paar boeken van Couperus en wat van u en van Kloos een dweper met de 'Nieuwe Gidsers'.

Potgieter was leelijk, zonder emotie.

Als een dolzinnige verslond hij alle boeken van modernen aard, die hij maar vinden kon.

Die tijd viel samen met een tijdperk van zware hoofdpijn, zoodat hij niet studeeren mocht. De directeur verbood hem uitdrukkelijk te lezen en hij deed het toch, - heele avonden, halve nachten.

Twee, drie maal op een avond kwam hij mij tot vervelens toe vragen om de *NGids*, of om *Ellen* of *Jaques Perk*.

Op 30 maart 1909 schreef De Haan aan Van Eeden: 'Nog 10 dagen, dan is het voor 't eerst 10 jaar geleden, dat ik naar Walden kwam'.

- ¹⁰. *Nederland* 52 (1900), III, p. 63/4. Het was, voorzover wij weten, De Haans eerste publicatie. Het tijdschrift *Nederland* stond 'bekend als een eldorado voor debutanten', aldus Top Naeff. Toch weigerde de 'kittige, goudgebrilde tijdschrift-redacteur', Van Loghem oftewel Fiore della Neve, Naeffs eersteling, die toen in Elsevier's *Geïllustreerd Maandschrift* werd opgenomen. Zie: Top Naeff, *Zo was het ongeveer*, p. 33.
- ¹¹. In de derde druk van *Ellen* uit 1896 noteerde De Haan: 'Van Jacob de Haan 1897' en schreef Meijster zijn naam: 'Fred. C. Meijster' (Bibl. Ros. archief Jacob Israël de Haan inv.nr 185).

Bij een vriend van mij nam hij de Kleine Johannes weg, 't geen we gelukkig gauw merkten. We gingen dadelijk naar hem toe en namen het niet dan met veel moeite af.

Terwijl ik even beneden was, nam hij van mijn kamer Jaques Perk mee en den volgenden morgen kende hij Iris en het lied des storms¹² van buiten.

En 't mooiste was dat hij over dat alles op school tegen den eersten den besten banaliteit het hoogste woord uit zwetste en heele fragmenten uit gedichten citeerde, natuurlijk tot groot amusement van de jongens, die hem nu meer dan rijp voor Meerenberg vonden.

Berisping, vermaning, noch bedreiging van den directeur vermochten iets op hem uit te oefenen.

Mijn vriend en ik waren de eenige, die nog wat met hem konden doen.

Nadat hij een paar weken voor zijn gezondheid naar huis was geweest, kwam hij op 't idee u te schrijven en de verrukking, die uw brief hem bracht, is niet te beschrijven.

't Was een groot geheim den eersten avond, maar een week later had hij 't ieder, die 't hooren wilde, verteld.

Enfin, hij was gelukkig.

Frederik van Eeden verschilde voor hem weinig van God.

De jongens plaagden hem er weer mee en vertelden hem allerlei leugens omtrent U, die hem razend maakten.

Enfin, hij is nu wat bekoeld, hij is weer wat meer voor 't gewone leven vatbaar geworden en zijn hoofdpijn is minder. Maar toch is van den vroegen morgen tot den laten avond uw naam het tooverwoord, dat hem bezielt. Geen uur, dat hij niet aan u denkt; 's nachts droomt hij van U.

En dat juist is het wat mij bewogen heeft U iets aangaande hem te schrijven.

Toen hij uw laatsten brief ontving, is hij dadelijk gegaan naar den leeraar, dien hij zoo haat, om verzoening met hem te sluiten omdat *iemand, van wien hij zielsveel houdt, hem geschreven heeft, dat haat leelijk is.*

Van avond zei hij mij: Het inwendige van de haat was nu nog wel niet weg, want eigenlijk gezeid..., maar 't was dan toch uitwendig, en misschien zou de rest nu wel volgen.

Overigens is eigenliefde zijn meest kenmerkende karaktertrek. En als die er eenmaal uit is, zal de rest wel gaan.

Waarom ik U dit alles schreef? Natuurlijk niet om hem bij u zwart te maken.

Niets zou meer onvriendschappelijk zijn.

Maar dit: Of U zoo vriendelijk zoudt willen zijn hem een en ander in uwe brieven op het hart te drukken, omdat alleen uwe medecijnen radicaal genezend voor hem zijn.

Mijn vriend en ik moeten den baas over hem spelen als over een ondeugenden kleinen jongen. En toch, slechts wat u zegt, zal hij onvoorwaardelijk doen.

U begrijpt hoe dankbaar wij u zijn, dat u zoo heel vriendelijk jegens hem wilt zijn.

Anders had ik aan zijn toekomst vertwijfeld, maar nu zullen we allen tesamen weer onze best voor hem doen.

U neemt mij zeker niet kwalijk, dat ik u zóó maar en op weinig vormelijke manier geschreven heb, maar het is zoo moeilijk een deftig gezicht te zetten tegen iemand, wiens woorden, de uitzeggingen van hem zelf, men zoo heel intiem kent en voelt, voor wien men mooie sympathie bij zichzelf alleen vertroetelt.

Ik zend u hierbij ook nog 'n stuk van een brief van Jacob aan mij, waaruit u hem geheel voelen kunt¹³.

12. 'Het lied des storms', sonnet uit de Mathilde-cyclus van Jacques Perk

13. De brief aan Meyster is niet bewaard gebleven, evenmin als de brief van De Haans zuster, Carolien, waarvan in brief nr 1 sprake is.

Gaarne zag ik dat u mij dien brief, wanneer 't u schikt en 't u niet te veel moeite is, terug zondt.

Mijn adres is Zijlweg 79.
Met zegenbeê en groete

Uw dw.

Frederik Meyster
kweekeling te Haarlem.

P.S. Wilt u Jacob van dezen brief niets laten merken, want anders zou hij woedend op mij zijn.

Een antwoord van Van Eeden aan Meijster is niet bewaard gebleven. Toch weten we wat hij vond van Meijsters opmerking: 'slechts wat u zegt, zal hij onvoorwaardelijk doen'. De Haan citeert in een latere brief aan Van Eeden¹⁴ diens uitspraak uit 1899: 'maar doe nooit iets alleen omdat ik het zeg'.

De Haan brengt in zijn correspondentie met Van Eeden Freek nog een paar keer ter sprake, voor het laatst in de zomer van 1902. Hij heeft zich dan geamuseerd met een 'oude reeks van christelijke jongelingsbladen', waarin opstellen over 'moderne schrijvers' van F.C. Meijster. Vanaf 10 augustus 1900 had deze een lange serie artikelen in het Gereformeerd Jongelingsblad gepubliceerd over de Beweging van Tachtig. In de eerste aflevering blijkt hij gereserveerd te staan tegenover de Nieuwe Gidsers, met wie De Haan dweept: 'Denk nu vooral niet, dat het in mijn plan ligt hier een pleidooi te leveren voor de zoogenaamde Nieuwere richting in onze Literatuur'. Meijster waagde zich ook zelf in die tijd aan het maken van literatuur. In datzelfde Jongelingsblad schreef hij in augustus 1899 een nogal traditioneel verhaal.

Evenmin als De Haan heeft Meijster zich later tevredengesteld met een carrière in het lager onderwijs: ook voor hem zou de kweekschool een springplank naar een hogere opleiding blijken. Na het examen voor de akte-Lager Onderwijs, dat De Haan en hij in mei 1900 tegelijk met onder meer C.L. de Haan en P.J. de Braal in Amsterdam aflegden¹⁵, ging Meijster theologie studeren aan de Vrije Universiteit. Tweeënveertig jaar stond hij als predikant te Rotterdam. Hij stierf in 1959¹⁶.

De vroegste brieven, gewisseld tussen Jacob Israël de Haan en Frederik van Eeden, zijn verloren gegaan. In de oudst bewaard gebleven brief van De Haan, die van oktober 1899, vinden we 'Maart' genoemd als de tijd waarin het contact gelegd is. In augustus 1899 is De Haan opnieuw op Walden geweest. Waarschijnlijk heeft Van Eeden hem toen de *Bloemlezing*¹⁷ cadeau gedaan, waar De Haan in zijn oktoberbrief naar verwijst. Hij laat dan met raffinement zijn gevoelens vertolken door woorden van Van Eeden zelf, een fragment uit *De kleine Johannes*. Johannes verlangt naar Windekind: "'Zou hij net zooveel van mij houden, als ik van hem?'" mijmerde hij, terwijl hij aan het zoldervenster stond en over den groenen, bloemrijken tuin staarde, "waarom zou hij dan niet meer en langer bij mij komen. Als *ik* kon... Maar misschien heeft hij meer vrienden. Zou hij daar ook van houden, meer dan van mij? Ik heb geen andere vrienden, - geen één. - Ik houd alleen van hem. Zoo veel! o zoo veel!"

De wijze waarop De Haan over Van Eedens gedicht *Ellen* schrijft, illustreert de mededeling in de brief van Meijster. Met degene 'die niet zien kan, wat Frederik van Eeden gaf' bedoelt De

14. brief nr 135 en ook nr 139

15. Het Volk 11 en 12 mei 1900

16. over Meijster: K.D. in *Jaarboek ten dienste van de Gereformeerde Kerken in Nederland 1960*

17. *Bloemlezing uit Van Eeden's werken*, 1899, met de opdracht: 'Jacob de Haan van F. van Eeden, 6 Aug. 99' (Bibl. Ros. archief Jacob Israël de Haan inv.nr 159)

Haan de 'chirurgijn' Koetser, door hem in een latere brief aan Saalborn¹⁸ beschreven als een 'heer van 68 die vroeger arts was geweest, maar nu blind was' (hij noemt de leeftijd die Koetser in 1897 had). In De Haans roman *Pathologieën* van 1908 komt een dergelijke situatie voor: de hoofdpersoon Johan van Vere de With wordt in Haarlem bij een familie Riemersma gehuisvest, Riemersma 'die vroeger dokter is geweest, is nu blind' en Johan leest 'met lichte vaste stem verzen aan den blinden voor'¹⁹.

De Haans verontwaardiging over het Engelse optreden in Zuid-Afrika werd door Van Eeden gedeeld. De oorlog was op 12 oktober 1899 uitgebroken. Vanuit de Kaapkolonie vielen de Engelsen de onafhankelijke Boerenrepublieken Oranje-Vrijstaat en Transvaal aan. Ze kregen aanvankelijk nogal wat tegenslagen te incasseren. Hun leger was te klein en minder getraind en gemotiveerd dan dat van de Boeren. 'Het zag er [...] naar uit, dat naar het woord van Bismarck, Zuid-Afrika het graf van Brittanniës macht zou worden'²⁰. Van Eeden schreef op 23 oktober 1899 in zijn dagboek: 'De oorlog vervult me zoozeer dat het me even pijnlijk spant als de ergste persoonlijke dingen', en op 28 oktober: 'Ik sliep slecht door den oorlog'. Op 2 november meldt hij: 'Gister schreef ik een vers op de Afrikaanders'. Lezingen over de Boerenoorlog hield hij half december in Groningen, Haarlem (waar De Haan in de zaal zat²¹), Deventer en Amsterdam; de tekst van zijn 'lezing over Transvaal' werkte hij om voor het Tweemaandelijksch Tijdschrift; publicatie volgde in maart 1900 onder de titel 'Gedachten over den Afrikaander Krijg'²². In dezelfde aflevering verscheen het sonnet 'De geboorte eener natie' (gedateerd op 30 oktober 1899).

De Haans ingenomenheid met Meijsters 'lijst voor giften' onthult een typisch De Haan-trekje: zelf zou hij zo in 1903 geld gaan inzamelen voor de kinderen van de slachtoffers van de spoorwegstaking. Carolien, De Haans zuster, blijkt in 1899 van enige afstand mee te doen aan zijn ingewikkeld doen en laten, zoals ze ook in 1903 deed en tien jaar daarna in de tijd van De Haans Russische engagement. Het valt overigens op dat Van Eeden van het bestaan van Carolien en ook van dat van Koo op de hoogte lijkt.

Waar De Haan aan Van Eeden over Kloos' 'Scheldverzen' schrijft en de uitgescholdenen in bescherming neemt, denkt men natuurlijk in de eerste plaats aan de gedichten op Van Eeden, zoals 'Ad inimicos' (waarin verzen als: 'Mijn handen rusten niet van weeldrig slaan. / Dan weder raken ze u heel even aan / Met twee scherpe elzen, als twee tande-stokers, / Die diep door 't vleesch tot op de zenuw gaan') en 'Aan Ellende's Dichter' (over het 'fameuse ventje, / Dat thans is dichter, filosoof en kwast, / Terwijl hij vroeger was 't getapt studentje'; het gedicht is opgedragen aan Cornelis Paradijs)²³.

18. brief nr 43

19. *Pathologieën*, eerste deel, zesde hoofdstuk, en tweede deel, derde hoofdstuk

20. Jan Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen*; de woorden van Bismarck op p. 76

21. zie brief 19

22. Het opstel werd in de vierde reeks der *Studies* (1904) herdrukt.

23. De 'Scheldverzen', meestal aangeduid als 'scheldsonnetten', stonden in 1893 en 1894 in De Nieuwe Gids; 'Christus na 't verraad' stond in De Nieuwe Gids in 1893, II, p. 281, 'Ad inimicos' ibidem p. 391, 'Aan Ellende's Dichter' in 1894, I, p. 292 en 'Aan mijn vriend, den bijna-Baron' ibidem p. 320. 'Het boek van Kind en God' verscheen in 1888 in De Nieuwe Gids. In de bundel *Verzen* van 1894 nam Kloos de genoemde gedichten zonder titel op, voorzien van nummers. Wat De Haan met 'de Mensch in van Kind en God' bedoelt, is ons niet duidelijk.

1. De Haan aan Van Eeden, 24 oktober 1899

Haarlem 24 October 1899.

Beste Mijnheer!

Ik ben blij, dat ik u weer eens schrijven kan, want ik ben in den laatsten tijd niet zoo heel wel, en ik kan niet goed schrijven. Maar ik ga niet naar den dokter, omdat die zoo'n onnodige omhaal maakt. 't Verwondert mij een beetje, dat u niet een briefje heeft geschreven, maar u zal 't wel misschien druk hebben. Ik zou graag nu Engelsch kennen, om de Anglo Dutchman²⁴ te lezen, maar ik lees tegenwoordig al Engelsch moois genoeg, 1500 boeren dood, goed, ik geloof 't niet. Nu weer 500. Van wie krijgen de Engelschen dan zoo. Ik wou, dat ze 't gladweg verloren. U ook. De Engelsche dames op Walden zullen dit niet willen²⁵, dat is logisch, maar die hebben nogal niets daarin te vertellen. Ik ook niet maar ik wil toch niet zwijgen. Ik word boos als ik er over denk. Geld is niet genoeg. Zooveel weduwen en weezen. Wat geeft 't of we 't Transvaalsch volkslied zingen²⁶, en wat geld geven. Maar 't is toch goed. Vandaag was hier een professor uit Melbourne²⁷, 't leek wel een straatveger, maar die zijn nog netter. En ze winnen 't toch niet, nooit.

Geloof U toch niet alles, wat de menschen zeggen van groote verliezen der Boeren 't is nooit waar.

Alle menschen liegen, maar een Engelschman, liegt voor twee, en nu wel voor tien.

Freek heeft een lijst voor giften er wordt wel goed gegeven. Dat vind ik aardig en goed van Freek. Hij wil ieder helpen, maar hij kan niet diep genoeg in iemand lezen, daarom helpt hij verkeerd. Zijn bedoeling is goed en vriendelijk, maar ik zal nooit meer zooveel van hem houden als vroeger. Hij weet dat wel, ook, dat hij noch ik dat helpen kunnen. Wij passen niet recht bij elkaar. Hij heeft veel goeds. Ik heb ook wel wat goeds, maar niemand kan van mij houden. Ik van bijna niemand. Maar ik houd wel heel veel van U. U moet eens lezen, bldz. 4 van de Bloemlezing, onder aan. Zoo is 't precies. Niet anders. Ik vind 't verdrietig, dat ik de menschen zoo liefdeloos beoordeel. Carolien ook. Ik heb een brief gelezen, die zij Freek had geschreven. Ik zou hem u graag eens sturen, maar Freek zal hem niet geven. Ik wil 't niet vragen. Als 't Kerstvacantie is, wil ik heel graag bij u komen.

De eerste Zondag in de vacantie. U is toch niet boos. Als 't getal honderd, die meer recht hebben op een brief van mijn Frederik van Eeden dan ik, sinds Maart niet grooter is geworden, krijg ik misschien wel een brief. Maar ik kan ook wel wachten, en heelemaal moogt u niet denken, dat ik ongeduldig ben. Ik wou, dat U voor mij hadt [kunnen, willen] wezen, wat ik voor U ben, maar dat kan niet. Maar misschien wilt u iets voor mij zijn.

Ik heb Ellen goed gelezen, heel goed, en 't nog eens voorgelezen aan iemand die niet zien kan, wat Frederik van Eeden gaf, maar ik ben zoo bang, dat er iets zal komen, tusschen mij en U.

Koo zei 't vanmiddag, maar ik wil 't niet hooren. Een jaar is voor mij, die naar lichaam en

-
24. In The Anglo-Dutchman, First English weekly published in Holland, II, nr 58, 7 oktober 1899, publiceerde Van Eeden een artikel 'The Anglo-African question'. Op de Kweekschool kreeg men wel Duits en Frans, maar geen Engels.
 25. Van Eeden noteert in het *Walden-dagboek* op 14 april 1899: 'Aanvragen van Damie uit Liverpool, Sullivan uit Londen'. In zijn eigen dagboek noteert hij op 24 april 1899: 'De Maerle is bewoond, en de Engelschen zijn er ook'. Op dezelfde dag is ook in het *Walden-dagboek* sprake van een Beatrice Marsland, 'afkomstig uit Engeland'.
 26. Het Transvaalse volkslied van Cath. F. van Rees (1875), met de beginregels 'Kent gij dat volk vol heldenmoed / En toch zo lang geknecht?' komt in diverse liederenbundels voor.
 27. Deze professor was niet te achterhalen. Hij was waarschijnlijk ook aan Van Eeden onbekend.

geest zoo beweeglijk ben, heel veel, maar ik houd nog meer van U dan vroeger., dan van iemand.

Van Kloos heb ik ook nog wat gelezen maar ik kan 'Van Kind en God' niet krijgen, Scheldverzen genoeg. Kloos moet zich schamen, als hij zijn verzen leest; hij moest 't niet doen.

Hij is niet de Mensch in van Kind en God, maar een kleine akelige kwajongen als hij zoo tekeer gaat tegen menschen, moreel op 't oogenblik zoo heel veel hooger staand. Jeanne Reijneke kan veel voor hem doen²⁸. Ik zou gragg wat veel over Kloos lezen, en ook over Multatuli, ik mag ze zoo graag naast elkaar zetten. U er naast. Frederik van Eeden is de mooiste.

En ik moet nu eindigen, er is veel werk.

Weest u vele malen gegroet

Van Uw liefh.

Jakob

Weet u 't adres wel, als u schrijven wilt.

Korte-Begijnestraat 29^{rood}.

Een nauwe straat achterkamertje en hoog. Zeg U dat Mevr. Hoogstraten²⁹ eens, die zoo van buiten houdt. Ik ook.

De eenzijdigheid van de overgeleverde briefwisselingen van De Haan stelt ons soms voor onoplosbare problemen. Wat deed Van Eeden in De Haans brief van 24 oktober 1899 'ongenoegen'? Wij weten er niet meer van dan De Haan zelf.

Ook informatie van particuliere aard ontbreekt ons. Het wordt niet duidelijk wat de schoolvrienden Meijster en De Haan uit elkaar dreef. Ook over 'zotte' Koo de Braal, die 'aardig' (geestig, grappig) wou zijn, ontbreken ons gegevens.

In 1900 zond de school een 'collectie werkstukken van de leerlingen der Rijkskweekschool voor onderwijzers alhier en van die der daaraan verbonden Leerschool' in voor de Wereldtentoonstelling te Parijs: repetitiewerk, tekeningen, handenarbeid en dergelijke; aldus lezen we in een brief van directeur P.H. van der Ley aan de minister. Het werk werd uitgevoerd in het najaar van 1899. In 1900 werd de inzending waaraan De Haan had meegewerkt, bekroond met de Grand Prix.

De Nutslezing *Waarvan leven wij?*, waar Van der Ley De Haan om vroeg, werd door Van Eeden op 7 december 1898 te Rotterdam gehouden en verscheen in 1899 als brochure³⁰. Volgens Wiedijk wou de machtige en strenge directeur van de Rijkskweekschool nog in 1908 niets van Van Eeden weten en noemde hij *Van de koele meren des doods* tegenover Koos Vorrink 'mestvaaltliteratuur'³¹. Wat Van Eeden als 'weekdier' (kwal) betreft, het lijkt een typisch trekje van De Haan om zijn gesprekspartners iets vleijends mee te delen en tegelijk te laten voelen dat er ook heel andere meningen bestonden.

In de aan Multatuli opgedragen roman *Vincent Haman* (1898) viel Willem Paap de beweging van Tachtig aan, inzonderheid Lodewijk van Deysel en zijn woordkunst, terwijl men in de roman *Jeanne Collette* (1896) in de centrale figuur van de 'dollarbaron' Collette, Jeanne's vader, de Amsterdamse bankier, politicus en filantroop A.C. Wertheim heeft herkend. Jaap Meijer ging in zijn boek over Paap zelfs zo ver dat hij A.C. Wertheim regelrecht met 'Alexander Collette'

28. Willem Kloos en Jeanne Reyneke van Stuwe hadden zich op 16 april 1899 verloofd.

29. E.M. (Betsy) van Hoogstraten-van Hoytema, 'Ellen'

30. De tekst werd in 1904 in de vierde reeks der *Studies* nogmaals afgedrukt.

31. Wiedijk, *De politieke leerschool van Koos Vorrink*, p. 108

identificeerde³².

Welke 'goeie raad' van Multatuli Paap volgens De Haan in de wind sloeg, kunnen we gissen³³.

Paap was jurist en advocaat; het verdient misschien vermelding dat hij in 1888 Alexander Cohen in hoger beroep verdedigde in Den Haag³⁴.

Er zijn parallellen tussen het leven van Paap en het leven van De Haan: beiden volgden een opleiding tot onderwijzer (Paap in Groningen), beiden deden toelatingsexamen voor de universiteit, beiden gingen rechten studeren en over beiden schreef Jaap Meijer een biografie.

De Haan hield de literatuur van zijn tijd bij. Het 'burgerlijk treurspel' *Ghetto* van Herman Heijermans verscheen in 1899 in druk, terwijl het sinds zaterdag 24 december 1898 (eerste opvoering in Amsterdam) met toenemend succes gespeeld was. Het is gesitueerd in een milieu van joodse sjacheraars, door wie de 'sjikse' Rose de dood in gedreven wordt. Op verzoek van de politie schrapte Heijermans een tweetal passages in de gespeelde toneeltekst, die evenwel in de druk gehandhaafd zijn.

2. De Haan aan Van Eeden, 6 november 1899

Haarlem 6 November '99.

Beste Mijnheer!

Uw brief heeft mij heel veel plezier gedaan, maar ik had nog wel wat kunnen wachten. Ik begrijp wel, dat u mij niet gauw schrijven kunt, maar als 't Kerstvacantie is, zal ik zeker komen. Ik weet heusch niet meer, wat u in mijn brief ongenoegen gedaan heeft. Maar ik kan niets zeggen of schrijven, zonder van iemand een standje te krijgen. Maar ik heb uw brief netjes opgeborgen naast andere o, zulke lieve van Freek. Lieve briefjes is een goed ding, goed zijn vind ik beter. Ik lees en herlees F's brieven, en ik kan me niet begrijpen, dat hij zò gedaan heeft.

U zult 't kinderachtig vinden, dat ik u zò vaak over Freek schrijf, dien u niet eens kent, maar ik heb toch zoo heel veel van hem gehouden, zò veel als ik geloof, dat ik alleen van iemand houden kan. En daarom kan ik hem niet best vergeten, hoewel ik 't anders in die lieve kunst tamelijk ver heb gebracht. F. zal mij niet erg missen. Hij heeft genoeg vrienden over. Maar ik denk, dat 't gehalte onder de hoeveelheid lijden zal.

't Is hier erg vervelend. Elke dag is 't zelfde en ik heb 't druk, want onze school moet werk exposeeren op de tentoonstelling in Parijs, om een indruk te geven van de hoogte van 't Lager

32. J. Meijer, *Het levensverhaal van een vergetene*, p. 169. Meijer laat daar niet de echt bestaande Wertheim maar de romanfiguur 'Alexander Collette' bemiddelen tussen de familie Van Lennep en de Multatulicommissie. De romanfiguur heet overigens 'Aäron'; als hij 'uit den Jodenhoek' verhuist, gaat hij zich 'Alex' noemen (*Jeanne Collette*, 1896, p. 11/2). Wertheim zelf schijnt over Paap en zijn boek gezegd te hebben: 'ik snap niet wat hij tegen mij heeft. Ik heb hem toch nooit geholpen?'

33. Volgens Van Hall, die in *De Gids* 62 (1898), IV, p. 327/32 *Vincent Haman* besprak, had Paap zich Multatuli's advies om twintig jaar te wachten om met belangrijk werk tevoorschijn te komen, terecht wel aangetrokken, maar in die jaren was hij, aldus Van Hall, niet verder gekomen, hij was niet 'iets exacts' gaan bestuderen zoals Multatuli aangeraden had, hij was op het niveau van de *Bombono's*, in 1884 door Multatuli geprezen, blijven steken. Van Hall verwijst daar naar deel X van Multatuli's *Brieven*, in 1896 uitgegeven door Mimi Douwes Dekker, geboren Hamminck Schepel; de verzameling bevat een reeks brieven van Multatuli aan Paap (p. 219/42). De Haan zal deze *Brieven* gelezen hebben en mogelijk ook *De Gids*.

34. Cohen had de in een staatsiekoets voorbijrijdende Koning Willem III 'Weg met Gorilla!' toegeroepen, toespeling op een geschrift van S.E.W. Roorda van Eysinga, *Uit het leven van koning Gorilla* (1887). De aanklacht luidde: majesteitsschennis, het vonnis: zes maanden. Zie: Alexander Cohen, *In opstand* (1932), p. 140/3.

onderwijs in Holland. Maar voor dat doel worden schriften alleen vervaardigd, die netjes vol geschreven worden, zò dat er heel weinig in gaat. 't Is wat, netjes schrijven, ik word er wee van.

Daar gebeuren rare dingen. De directeur, vroeger was 't hoofd van school, heeft mij uw eerste Nutslezing gevraagd, schrijver vroeger een weekdier, thans Dr van Eeden en ik mag weer lezen. Vindt u 't niet heel merkwaardig. In 't voorjaar moet ik al gaan optreden als opvoeder der jeugd, en nu mag ik gaan lezen. Logica schijnt tegenwoordig niet meer te bestaan.

Ik heb wat schoons gelezen. Mijn lectuur is alles voor mij, want hier is niets. Vincent Haman en Jeanne Collette. schoone werken. Ik zou graag meer van Paap lezen, maar ik ben bang dat hij, zijne woede tegen v. Deysse en de Joden gelucht hebbende, op is. De opdracht vind ik merkwaardig. Hij zal zeker bij 't schrijven dezer heldenwerken veel aan Multatuli's goeie raad gedacht hebben. en hoe weinig hij die telde.

Een standbeeld voor Willem Paap, en voor zijne heldhaftige wijze van schelden. Maar de man zal 't licht niet kwaad menen. Ik denk hij zal v. Deysse of mij ook wel willen verdedigen voor de rechtbank, als 't wat geeft³⁵.

Dan heb ik Ghetto gelezen voor de derde of vierde keer. Ik vind 't heel anders dan eerst, maar ik kan er niet over oordeelen voor ik zou weten, waarom Heijermans 't schreef. Als hij 't doet om de Joden bespottelijk te maken, vind ik 't laf. Een Jood is niet slecht of niet goed, of niet eerlijk omdat hij Jood is. Als U van mij minder houdt omdat ik Jood ben, maar dat is niet waar, dat kan niet waar zijn. Als u iets van mij houdt, zal zich dat niet kunnen zetten tusschen u en mij. Daar zal wat anders komen. Maar ik zal alles, geven voor u.

't Is die zotte Koo, die zulke dingen zegt. Waarom houdt hij zijn mond niet. Fr. zou zulks nooit zeggen. Maar hij doet 't misschien om te plagen, om aardig te wezen, of waarom dan ook, zonder te weten, dat ik dat niet hebben kan niet hebben wil. Want hij is te goed om opzettelijk iemand leed te doen.

Nu moet ik vlug gaan werken, 't is al zoo laat, maar ik zal met de vacantie zeker komen, al is 't de laatste voor 't examen, dat me echter niets schelen kan.

Ik ben veel beter dan ooit, en ik wacht al lang weer op de vacantie.

Veel hartelijke groeten

van Uw Vriend

Jacob.

35. als zich iets voordoe

1900

Het examen voor de akte Lager Onderwijs legde De Haan dus af in mei 1900 in Amsterdam; het is de 'examenervaring' waarvan hij later 'niet zonder ironie' vertelde dat hij er 'een onvoldoend cijfer voor taal, stijl en lezen' had gekregen³⁶. In het getuigschrift dat de Rijkskweekschool aan hem uitreikte, werd hij als volgt beoordeeld: gedrag 'goed', kennis, algemene ontwikkeling en vorderingen in de praktijk van het onderwijs: 'zeer tevreden'. Met ingang van 1 mei 1900 werd de toelage van De Haan, verleend bij ministerieel besluit van 8 april 1896, ingetrokken. Op 13 juni verzoekt directeur Van der Ley de minister van Binnenlandse Zaken om vier kweelingen, onder wie J.I. de Haan en F.C. Meijster, 'toe te staan het examen ter verkrijging van de akte van onderwijzer in de Fransche taal (L.O.) te ondergaan'. Het is aan te nemen dat de rijkstoelage voor De Haan voor die periode werd gecontinueerd. In juli en augustus slaagde De Haan; voorzitter van de examencommissie was A.G. van Hamel, de romanist uit Groningen. Een collega van Carry van Bruggen uit de tijd dat deze onderwijzeres was, herinnerde zich later³⁷ De Haan als 'le petit homme': 'zo genoemd naar 't boek, dat we voor 't akteeksamen Frans moesten lezen, dat eksamen, waarvoor hij na nog geen jaar Frans leeren [dat klopt niet: De Haan had vier jaar Frans gehad], slaagde met de hoogste cijfers, 555, 'n cijfer, waar 'n normaal mens niet van durfde dromen'; dat boek was *Histoire d'un petit homme* van Robert Halt. 'Mijn lievelingsvak was fransch', schrijft De Haan later aan Saalborn³⁸. Het examen voor de akte Vrije en Ordeoefeningen (gymnastiek) had De Haan al in 1899 afgelegd.

'Toen ik achttien was, kwam ik als onderwijzer in het leven', schreef De Haan in zijn Palestijnse feuilleton 'Heengaan uit Holland'³⁹. Maar er kwam wel een kink in de kabel: pas van de kweekschool werd hij door de Amsterdamse gemeentearts G.A.M. van Wayenburg afgekeurd. De Haan vraagt aan Van Eeden of die iets voor hem weet in Frankrijk: het is de eerste keer dat hij rept van een 'heengaan uit Holland', een motief dat in zijn aan tegenslagen en depressies rijke leven zal terugkeren.

In september 1900 was De Haan in Zaandam. Op 17 september schreef hij Van Eeden vanuit Amsterdam, waarschijnlijk logerend bij zijn oudste broer, Joseph de Haan, die daar sinds 1899 woonde.

3. De Haan aan Van Eeden, 17 september 1900

17 September '01⁴⁰.

Ik ben heel blij, dat je me niet hebt geschreven. Want er mocht 'n briefkaart komen. Nietwaar ik krijg m'n uitnodiging vast? Zie je, het is zoo'n lastige tijd. Want Zondag kan ik niet. Wel Zondag over 'n week. En dan eerst na drie weken. Zondag is de beste dag. Want anders moet je werken

36. Zie: 'Lezing van den Heer Jacob Israël de Haan over "Dichtkunst en het zeggen van verzen"'. Volgens een herinnering van Carry van Bruggen (zij kwam van de normaalschool in Zaandam) 'kregen mijn broer, Jacob Israël de Haan, en ik, beiden onvoldoende voor de "vaardigheid om ons schriftelijk uit te drukken"! Zie: Jan Fontijn en Diny Schouten, *Carry van Bruggen*, p. 25.

37. J.A. Waldorp Van der Togt, 'In memoriam Carry van Bruggen'

38. brief nr 38

39. *Jacob Israël de Haan, correspondent in Palestina*, p. 35

40. Verschrijving? De brief past niet in september 1901, toen De Haan, van Culemborg naar Amsterdam gekomen, heel andere zorgen had. In september 1900 past hij uitstekend; vergelijk brief nr 4.

nietwaar? Ik wou, dat ik wat werken kon. Maar met den dag ga ik weer achteruit. M'n hoofdpijn kan ik niet meer kwijtraken. Als ik maar studeeren kon.

Niemand wil me, die weet, dat ik in A'dam afgekeurd ben, en alle schoolvossen waarschuwen mekaar voor 'n afgangte.

Al m'n dagen gaan voorbij. En ik doe niks. Nu ben ik in A'dam. Het is hier zoo benauwd. Free, mag 'n dokter zeggen wat het geweest is. Van Wayenburg is 'n ouwe klets. Hij vertelt m'n broer, dat ik ben afgekeurd voor m'n borst en longen. Wat raakt dat 'n ander. Nu word ik aangemaand dit te doen enz. Het is om dol te worden. Om me te verzetten ben ik bij de halve bende uitgevraagd⁴¹. Maar ze maggen wat mij betreft 't zonder mij doen.

Free als je wat voor me in Frankrijk weet of zoo iets, zeg het mij dan. Ik mag toch vast bij je komen. Ik ben eigenlijk wat bang, dat er iets hapert.

Als je maar twintig jaar jonger was, en niet zoo geleerd. Dan zouden we 't goed hebben. Maar ik begrijp wel, dat je 't best buiten mij kunt doen. Ik zie er nu geen licht in. Maar wie weet hoe goed alles wordt. Ik zou je zoo graag eens willen zien. Het is al zoo lang geleden.

Dag liefste veel vrindelijke groeten van je

Jacob.

Uit Amsterdam. Je moogt me heel graag schrijven maar geen briefkaart.

Naar Zaandam is goed.

Dag.

Op 29 september 1900 schreef De Haan opnieuw aan Van Eeden. Hij bevond zich in Zaandam en in een extra deprimerende periode: het gezin De Haan bereidde zich voor op Grote Verzoendag, Jom Kippoer, dat op de tiende dag van de maand Tisjri valt en de eerste dag van Tisjri viel in 1900 op 24 september⁴². Jom Kippoer hoort tot de 'Ontzagwekkende Dagen'⁴³: in de synagogen werd op de sjofar, de ramshoorn, geblazen, er werd gevast, men zei bijzondere 'boetgebeden' en maakte bedevaarten naar de begraafplaatsen. De voorzangers droegen dan het witte opperkleed dat over hun doodshemd zou worden aangetrokken; ook De Haans vader, die 'gazzen' of voorzanger was⁴⁴, zal dat hebben gedaan. Twee keer heeft De Haan zijn vriend Van Eeden gezien: twee lichtpuntjes. Vandaar dus, misschien, dat De Haan die data nog zo precies wist⁴⁵. Wanneer en hoe de verandering van 'Beste Mijnheer' in 'Lieve Free' (en 'liefste') en van 'u' in 'je' haar beslag gekregen heeft, is ons onbekend. Misschien heeft hij Van Eeden op 6 juli 1900 op Walden bezocht.

4. De Haan aan Van Eeden, 29 september 1900

29 September 1900,

Lieve Free, waarom heb je me nu niet even geschreven, hoe het nu is. Je bent toch niets lief voor me. Ik mag vandaag niet komen, maar nu kan het in lang niet. Vandaag na drie weken. Weet je wel, dat ik je 15 Aug. even in den trein heb gezien, en dan ervoor 6 Juli. Reken nu toch hoe lang dit is.

41. uitgenodigd, te eten gevraagd

42. Eduard Mahler, *Handbuch der jüdischen Chronologie*, p. 592

43. S.Ph. de Vries Mzn., *Joodse riten en symbolen*, p. 82

44. Jaap Meijer, *De zoon van een gazzen*, p. 16 e.v.

45. Volgens zijn dagboek was Van Eeden van 14 tot 17 augustus 1900 in Haarlem en woensdag de 15de 'den heelen dag in Noordwijk'. In de eerste week van juli was hij op Cruysbergen en daarna 'weer in mijn hut', op Walden.

En als het dan heelemaal niet kan, waarom schrijf je dan toch niks?

Het is bijna 'n jaar geleden, dat ik 'n briefje van je kreeg. Ik was nog op school.

Het is 'n droeve tijd, en misschien denk ik daarom van alles het ergste. Al die hoge dagen met hun sombere gebeden van stukgelopen steden en afgebrande tempels. Het lijkt of het nog nooit zoo werkelijk is geweest. Je begrijpt, dat ook nu het me in alles tegenloopt, ik wat booser ben dan anders. Ik heb nog geen plaats. Alles beroept zich op m'n afkeuring. Misschien ga ik naar Frankrijk. Dan doe ik zoo gauw mogelijk Middelbaar. Er was 'n betrekking in 'sGravenland⁴⁶. Ik heb maar niet gesolliciteerd. Je zoudt misschien toch niet prettig vinden, als ik zóó dicht bij je was. Frédy, als het Nieuwe Boek⁴⁷ van je komt, stuur het me dan heel gauw. Kun je 't mij niet geven voor iedereen het leest. Ik zal het heusch stil houden. Zie je, het is toch je eerste boek na April '99. Ik had er zoo graag wat meer recht op gehad dan 'n ander, maar ik denk nu maar voor me zelf, dat 't zoo is. En daarom vraag ik 't je.

Misschien ben ik weer heel dom.

Krijg ik 't? Heerlijk, ik zou 't alleen lezen zoo als ik jou alleen zou willen hebben. D'r wordt hier druk gewauweld over m'n 'hopeloze liefde', moppig hè, maar ik trek 't mij niet aan. Nietwaar Free, ik krijg gauw 'n briefje, maar ik wil wel iederen dag komen, maar Zondag is toch 't beste.

Dag, 'n lieve groet van je vrind

Jacob.

Op 11 november 1900 vermelden de notulen van de Kerkeraad der NederlandsIsraëlitische gemeente te Zaandam⁴⁸ een mededeling van gazzen De Haan 'dat zijn zoon en dochter als onderwijzer en onderwijzeres zouden geplaatst worden, doch [...] daar nog niet in geslaagd zijn', zodat hij voor de kosten van hun levensonderhoud moest opkomen. Toch kreeg zijn zoon in oktober een aanstelling aan de school aan de Parkstraat te Zaandam. Het hoofd van die school was sinds maart 1886 R. Hartman. Jaren later, in 1908, noemt De Haan in een brief aan H.P.L. Wiessing, hoofdredacteur van De Groene⁴⁹, deze Hartman 'een van de zeer zeldzame menschen, die mij genegenheid hebben bewezen, toen ik in onaangename omstandigheden was'. In december 1900 deelt Van der Ley, de directeur van de Rijkskweekschool, aan de minister mee dat Jacob Israël de Haan 'aan eene openbare school te Zaandam' werkzaam is.

46. 'sGraveland, gelegen ten zuidwesten van Naarden. Walden lag in Bussum aan de 'sGravelandseweg.

47. *Van de koele meren des doods*, verscheen november 1900.

48. zie: Jaap Meijer, *De zoon van een gazzen*, p. 35

49. brief nr 178

1901

Op 10 januari 1901 richt De Haan een sollicitatie in schoonschrift aan de burgemeester van Culemborg: er is een vacature aan school nr 2.

5. De Haan aan de burgemeester van Culemborg, 10 januari 1901

Zaandam 10 Jan. 1901

Aan den Hoogedelachtbaren Heer, den Heer Burgemeester van Kuilenburg
Edelachtbare!

Hiermede heeft ondergeteekende de eer, zich onder overlegging der bij de wet vereischte stukken aan te melden als sollicitant naar de vacerende betrekking van onderwijzer in uwe gemeente.

Inlichtingen omtrent hem worden volgaarne verstrekt door de heeren

P.H. v. d. Ley Dir^r der R. Kweeksch. voor Onderw. te *Haarlem*

J.W. Sevenhuyzen H^d der daaraan verbonden leerschool

R. Hartman H^d der School a/d Parkstraat *alhier* alwaar hij van October als tijd. onderw. werkzaam is.

Met verschuldigde Hoogachting heeft hij de eer te zijn

Van U. Hoogedelachtbare

de d^w d^r

Jacob de Haan

Er zijn vijf sollicitanten. Op 29 en 30 januari geven ze alle vijf een proefles. Het hoofd van de school, Chr. Krijger, meldt op 30 januari aan Burgemeester en Wethouders zijn oordeel. Niet bijzonder is gelet 'op de methodiek van hun onderwijs; goed methodisch onderwijs eischt meer ervaring, dan deze jonge mannen konden hebben', aldus Krijger (de sollicitanten waren 18 en 19 jaar oud). Wel is acht geslagen 'op hun *optreden, spreken, leertoon* en *getuigschriften*', dat wil zeggen: op '*beschaafd* optreden, *zuivere* uitspraak, *opgewekten* leertoon'. Als tweede op de voordracht staat De Haan. Hij wordt benoemd. Zijn salaris bedroeg f 44,91½ per maand.

6. De Haan aan de gemeenteraad van Culemborg, 17 februari 1901

Zaandam 17 Febr 1901

Aan den gemeenteraad van Culemborg.

Edelachtb. Heeren!

Onder dankzegging voor de mij vereerde benoeming heb ik de eer, U mede te deelen, dat ik deze zeer gaarne aanvaard, en op den bepaalden tijd in functie hoop te treden.

Met de meeste Hoogachting verblijf ik

U Ed. D^w D^r

Jacob de Haan

Veel biografisch materiaal met betrekking tot De Haans verblijf in Culemborg of Cuilemburg, zoals hij de naam van het stadje in zijn roman *Pathologieën* steeds zal schrijven, is niet boven water gekomen. De Haan woonde in bij Manus Vorst, erevoorzitter van de Culemborgse afdeling der Alliance Israélite Universelle. De notulen van 31 maart 1901 vermeldden De Haans toetreding als

lid van de Alliance, afdeling Culemborg⁵⁰. Ook is iets bekend van zijn vriendschap met de jonge Hessel Sillevius, een leerling van hem. Van de zes verzen die De Haan in 1902 in het tijdschrift *Nederland* publiceerde, waren er aan dit 'bruinoogigfijn en vrindlijkvrindje' vier opgedragen. In *De Nieuwe Gids* en in Elsevier's *Geïllustreerd Maandschrift* publiceerde hij in 1908 twee *fijne fragmenten*, over de Markt van Cuilemburg en over een oud huis aan die markt. Tussen de roman *Pathologieën* en De Haans ervaringen in Culemborg bestaat duidelijk een relatie, zoals er ook een relatie is tussen die roman en zijn Haarlemse tijd, maar zoals zo dikwijls bij De Haan, men kan achter de werkelijke verhoudingen de vinger niet krijgen. In *Het Volk* van 21 juni 1903 komt De Haan in de kinderrubriek nog eens terug op Culemborg: 'Ik heb er zelf gewoond. Maar 't was er niet prettig vond ik. Ja, 't stadhuis is mooi en de binnenpoort ook. Ken je Hessel S.? Dat was vroeger wel een goed vrindje van me. Maar 't is al een paar jaar geleden, dat ik er was'.

Met ingang van 1 september 1901 vroeg en kreeg De Haan eervol ontslag. Toen er enige haast achter gezet moest worden, in verband met zijn aanstelling in Amsterdam, opperde een Culemborgs raadslid het idee om zijn ontslag telegrafisch te regelen om hem ter wille te zijn.

In juni 1901 publiceerde De Haan drie 'Sonnetten' en twee 'Koningsverzen' in *De Gids*⁵¹, onder het pseudoniem Rob. Roberts⁵². Het zijn waarschijnlijk deze verzen, die hij kort daarop, vanuit Culemborg, aan Frederik van Eeden toezond. Boven de 'Sonnetten' staat de oningevulde opdracht: 'Voor!'. Het is goed denkbaar dat daar oorspronkelijk 'Voor Frederik van Eeden' gestaan had (zoals met de pen door De Haan is ingevuld op het overdrukje van deze 'blonde verzen', dat in het Literatuurmuseum in Den Haag bewaard wordt). De verzen beslaan zes bladzijden en *De Gids* betaalde daarvoor 25 gulden of zoals De Haan het uitdrukt: 'Van Hall⁵³ gaf me f 25 honorarium'. *De Gids* verrekende bijdragen van dichters en van prozaïsten volgens een verschillend tarief en differentieerde bij beide categorieën nogmaals tussen de 'best gehonoreerde medewerkers', zoals Couperus en Boutens, en de anderen (zoals in 1903 Lodewijk van Deysel moest ervaren⁵⁴). Men krijgt de indruk dat Van Hall aan De Haan gewoon vijf gulden per gedicht betaalde. *De Gids* was royaal. Albert Verwey vond zelfs dat Van Hall 'alleen door geld, alleen door hoge honoraria het weinige goede in zijn tijdschrift lokt dat er in verschijnt' en stelde zijn eigen Tweemaandelijksch Tijdschrift, dat 'Kunst en Schoonheid' diende, tegenover en boven de 'Eeredienst van het Geld' van *De Gids*⁵⁵. In elk geval lagen de tarieven van *De Gids* heel wat hoger dan die der andere

50. gegevens ontleend aan Ineke Brasz, *De kille van Kuilenburg*, p. 73

51. jrg 65 (1901), II, p. 515/20; een eerdere inzending van De Haan, ook gedichten, werd door *De Gids* op 12 februari 1901 geweigerd, zoals vermeld in het 'inloopboek' van *De Gids*.

52. Opmerkelijk is de dubbele R: vergelijk René Richell in *Pathologieën*. Wim Hazeu's *Het literair pseudoniemen boek* voert nog een tweede pseudoniem van De Haan op: 'Jitsgok ben Jangakauf'. Dit moet een inspiratie zijn van Kees Josse en Jaap Meijer, die in de inleiding van hun editie van De Haans *Kanalje* een verhaal *BarMitswo*, dat in 1905 onder deze schuilnaam verschenen was, aan De Haan toedichtten. Hun argumentatie voldeed niet. Zie: onze bespreking van hun editie, 'Mythologieën rondom Jacob Israël de Haan'. De schrijver was Josef Cohen, zie Doeke Sijens, p. 8.

53. J.N. van Hall, redactiesecretaris van *De Gids*, van 1895 tot 1907 liberaal wethouder van Onderwijs van Amsterdam. In *Vincent Haman* treedt hij, in het voorlaatste hoofdstuk, op als Joris Hamans, die 'alle moeite' doet 'om stukken van de lui van '80 in de Revue te krijgen'.

54. zie: Harry G.M. Prick, *De Adriaantjes*, p. 448

55. De tekst van Verwey, bedoeld om zijn mederedacteur Van Deysel in bescherming te nemen tegen een aanval van Van Hall in *De Gids* van december 1900, werd door hem zelf niet gepubliceerd. Zie: *De briefwisseling tussen Lodewijk van Deysel en Albert Verwey*, p. 156/7.

tijdschriften⁵⁶.

Het is ons onbekend welke schulden De Haan moest afbetalen om 'vrij' te komen.

De 'Verzen van Jezus', die De Haan in zijn brief aan Van Eeden opneemt, zouden, ingrijpend gewijzigd en tot een vijftal uitgebreid, in 1904 in het tijdschrift *Nederland* gepubliceerd worden⁵⁷. Het eerste vers zal daar niet aan Van Eeden, maar aan de Roemeense dichteres H el ene Vacaresco⁵⁸ opgedragen zijn (en het derde aan Van Eeden). Boven zijn *nerveuze vertelling* 'Over de ervaringen van H el enus Marie Golesco' plaatste De Haan in 1907 de (weer ietwat gewijzigde) eerste strofe van het eerste 'Vers van Jezus' als motto. Het vers speelt echter ook binnen de vertelling een bijzondere rol. De jonge hoofdpersoon, Heleen, spreekt daar met Jezus over 'de dichters, die uw zoogenaamd lijden bezingen', en zegt: 'Ik ken er een... in Amsterdam... die heeft veelbewonderende verzen op u gemaakt... en die heeft de wanden van zijn woning volhangen met beeltenissen van u... dat geeft zijn lichaam voldoende bevrediging'⁵⁹.

In Blaricum bevond zich sedert 1900 de landbouwkolonie van de christenanarchistische Internationale Broederschap. Men leidde er een 'leven in den geest van Jezus'. De leden van de groep waren vegetariërs en geheelonthouders en afkerig van klassenstrijd (zoals de SDAP die in haar programma voorstond). Er was ook een tegenstelling tussen de communistische idealen van de Broederschap en de collectiefco operatieve uitgangspunten van Van Eedens Walden. Het is onzeker of De Haan serieus heeft overwogen toe te treden tot de Blaricumse kolonie. De toon waarop hij Van Eeden erover schrijft, klinkt er niet naar. Misschien wilde hij er de zomer doorbrengen: de oogst in 1901 was voorspoedig⁶⁰. In elk geval verschilde de 'geest van Jezus' in Blaricum wel zeer van de geest die uit De Haans Jezusverzen ademt.

7. De Haan aan Van Eeden, juni (?) 1901

Donderdagavond,

Nu mag ik je wel van mijn verzen sturen? Je ziet, ik heb veranderd wat jij wel weet. Nu zal het alles wel goed worden. Nietwaar, dat kan toch niet, iets in een vers zeggen, als het niet zoo vast in je is, dat het je nooit loslaat en dan staat alles toch goed veilig en vast. Weet je dan wel, dat het al wel 2½ jaar is haast, dat ik je het eerst schreef, dat was in Maart van 1899. En ik heb toch altijd veel van je gehouden, nietwaar dat geloof je toch, En je bent wel eens boos tegen me geweest, maar als ik je een heele schat van lieve verzen geef, dan houd je ook veel van mij? Zeg dan, dat ik een lieve jongen van je ben. Ik heb het hier somber en eenzaam. Maar ik krijg gauw een kort lief briefje van je. Dat kun je wel, en ik heb er een daar ik altijd blij mee ben. Ik kan altijd weten als je schreef, hoe je voor me was.

Wanneer mag ik bij je komen, dat kon toen niet, maar je moet niet tot de vakantie wachten, want dan mis ik een keer.

56. In een brief aan Albert Verwey klaagt Herman Robbers in 1898 dat diens Tweemaandelijksch Tijdschrift aan hem slechts f 1,50 per pagina betaalde, terwijl hij bij andere tijdschriften f 2,50 en zelfs f 3 per pagina kon verdienen.

57. 1904, I, p. 148/52

58. H el ene Vacaresco, dichteres, romani ere, hofdame van de Roemeense koningin 'Carmen Sylva'

59. 'Nerveuze vertellingen (Over de ervaringen van H el enus Marie Golesco)', in: *Levensrecht* 1907, p. 111; *Nerveuze vertellingen*, p. 63

60. gegevens ontleend aan A.C.J. de Vrankrijker, *Onze anarchisten en utopisten rond 1900*, hoofdstuk 12: 'De christenanarchisten'

Ik drijf zoo handel in mooie dagen, dat ik bij je mag wezen. En ik wil je er veel voor geven. Het allermooiste zou wezen, als je ook naar mij verlangde. Als je dit wilt, wil ik je heel veel verzen van me geven. Want ze zijn toch allemaal voor jou, en voor jou. Hou je dan wat van me? Ik wil je twee verzen van me afschrijven, die ik niet durf publiceeren ook niet onder pseudo, want het zou één leven maken.

Twee verzen van Jezus.

Voor: Frederik v. E.

O, arme hoofd van wonden vol en bloed
O, roerloosbleek gelaat, dat door den nacht,
Witgloeiendgloort in d' overschoone pracht,
Van uw roôrozen en uw rozenhoed,

Waarom heb ik u lief, de stille klacht,
Van uwe lippen, en uw oogenzoet,
Uw arme handen, en uw wonden voet....
Wondere liefde, maak mijn woorden zacht,

O, Gods lief Kind, die voor Zijn kindren leed,
Laat kind niet schreien om wat kind niet weet,
Blijf hoog en stil aan 't donker hout geslagen
Ik zal u zien, en zoetgeduldig wachten,
En uw schoon hoofd hangt voor mij alle nachten
Doodsbleek en bloedend en ik zal niets vragen.

II.

Maar iedre drop van zijn roorozenbloed,
Leekt door den nacht en bloeit met zacht getril,
Een warme bloesem van den warmen wil,
Waarmee hij eens ons leven heeft geboet.

Ik staar hem aan en proef het koele zoet
Van zijne oogen en het zacht geril,
Van 't donker bloed op hoofd en hande' is stil
Hoe gloeit hij wijd in d'eigenrijke gloed.

En o, zijn hoofd bleekt in den blauwen nacht
Een wondre bloem, die altijd wijder gloeit,
Altijd maar wijder, in één lichtgloed bloeit,

Maar eer de zon in 't scheemrend Oosten lacht,
Op morgenmist en wolken weer vervloeit,...
Dan slaap ik in en ween en waak en wacht.

Je weet, dat ik moet geleden hebben om Jezus en om deze verzen. Maar nu zijn ze mij de twee liefste kindren, die ik heb.

Wees niet boos, ik wou je wat gezegd hebben, over een mooi boek, dat ik heb, maar ik ben toch zoo moe. Ik krijg dan gauw een lief briefje?

Ik ben wel kalm, het lijkt me of alle dingen om ons goed zijn en jij de beste van allen.

Hoor nog dit:

Stil wordt de lucht waar dag en licht verdween,
En alle kleuren bleeken zacht ineen,
Lief rood en blauw vliedt teer en teerder heen,
O, Smart, liefmijn, nu blijven wij alleen,
Ik word zoo zacht en wondervreemd te moe,
Mijn lippen lachen en mijn oog valt toe,
Donkere dingen verschemeren zacht,
Komt nu de laatste, allerlaatste nacht,
Wen alles stil wordt en met stille klacht,
Des levens nimmermeer ontwaken wacht.

Dag. Van Hall gaf me f 25 honorarium. Zoo kom ik gauw vrij. Helpen om in Blaricum te komen? Wil je? Ik ben nu moe.

Dag

Jacob.

De Haan ging niet naar Blaricum en wachtte vergeefs op een brief van Van Eeden. Toen schreef hij hem, vanuit Culemborg, opnieuw.

8. De Haan aan Van Eeden, zomer 1901, vòòr augustus

Zaterdagavond,

Ik ben bedroefd, dat je niet hebt geschreven. Was je niet een beetje blij met mijn verzen. Wat kan 't me nou schelen wat de anderen er goed of niet goed van zeggen, want ze zijn toch allemaal voor jou. Het moet nou heerlijk wezen in het bosch, en ik verlang zoo naar je.

Maar ook wil [ik] wel blij zijn met een lief briefje. Het is hier ellendig, ik ben wat blij, als er eens een heel slechte dag komt, want dat maakt de half-slechte weer halfgoed. En andere zijn er hier heelemaal [niet]. Misschien komen die twee verzen van Jezus in De Gids. Maar ik durf niet goed. Je begrijpt het zou een enorm leven maken en ik moet nu in Augustus wel naar Zaandam. Ik zou wel liever hier blijven, maar dat zou de heele familie op stelten zetten. Ik voel een namelooze behoefte om zacht en vriendlijk te zijn, maar wat geeft 't?

Ik heb een mooi boek 'Trophees' van de Heredia⁶¹. Ik heb 't van Prof. Van Hamel⁶². Ken jij het? Je moogt het hebben. Dat vindt Van Hamel vast goed. Hij heeft 't van de Herediazelf. Maar ik

61. De bundel *Les Trophees* van JoséMaria de Heredia, verschenen in 1893, bevatte, behalve epische fragmenten, 118 sonnetten, 'volmaakt vakmanschap voor poëtische gourmets', en vestigde zijn naam als 'prins van de sonnettendichters'; zie: Paul Claes, 'Sonnetten van José-Maria de Heredia', p. 35/8.

62. A.G. van Hamel, hoogleraar Frans te Groningen, redacteur van De Gids, besprak *Les Trophees* van de 'Cubaansche Parijzenaar' in De Gids 57 (1893), II, p. 310/26. De wegen van Van Hamel en De Haan kruisten elkaar in de zomer van 1900, toen De Haan de akte Frans haalde en Van Hamel optrad als voorzitter van de examencommissie.

wil erg graag gauw komen.

Nou is het zoo laat weer. Want ik schrijf je altijd voor ik naar bed ga. Dan heb ik me eerst den heelen dag blij gemaakt. Nou schrijf ik voor je op het derde vers van Jezus.

Hoe hangt nu stil in deemoed nederblikkend
Gods liefstemijn, die bloed en tranen gudsen,
Langs 't heete hoofd, een rozenhoed hem schikkend,
Wie zal de smart dier rozenknoppen sussen.

Laat mij zoetstil zijn leed beschreien tusschen,
Die lieve armen om mijn hoofd zich schikkend,
O, laat mij wild zijn warme wonden kussen,
Hooghoog opstormend en weer heerlijk snikkend.

Maar neen, maar neen, dat hoofd zoo stil gebogen,
De zachte blik dier halfontloken oogen,
Die bruine lippen, dorrend naar wat water,
O, God, Gods Zoon hangt in den kalmen nacht
Maar heerlijk stil in meer dan kalme pracht,
Sterft aan 't hoog hout o, mijn allieue Vader.

Ik ben zoo loom, dat ik de pen niet vast kan houden. Dag.

Jacob.

Het Volk, dagblad voor de arbeiderspartij, publiceerde in juli en augustus 1901 twee schetsjes⁶³ van 'J. de H.', momentopnamen uit het leven van de verworpenen der aarde. Redacteur Kees van Bruggen moedigde de lezers van Het Volk aan om dit soort voorvalletjes in te zenden. Hij leerde in deze tijd Jacobs zuster Carry kennen en zodoende tegelijkertijd de inzender Jacob de Haan.

Op 3 september 1901 deelt het hoofd van school nr 52, een school 1^e klasse⁶⁴, in de Ravenstraat in Amsterdam aan de wethouder van Onderwijs, Van Hall, mede 'dat de Heer Jacob I. de Haan van af 26 Augustus zijne diensten verleende als tijdelijk onderwijzer, in afwachting van eene definitieve aanstelling' en 'dat genoemde onderwijzer uit Kuilenburg 't bericht mocht ontvangen, dat was goedgevonden zijn eervol ontslag te doen ingaan op 1 September in plaats van op 1 October zooals eerst was bepaald'. Hij stelt voor, 'de leiding eener dagklasse op te dragen aan den Heer Jacob I. de Haan' en wel te rekenen vanaf 26 augustus, ter vervanging van een onderwijzer M. Binnendijk. Zo kreeg Van Hall dus tegelijkertijd met De Haan als dichter en De Haan als onderwijzer te maken. De Haans aanstelling ging in per 1 september 1901. Hij verdiende f 35,- per maand. En toen Binnendijk terugkeerde en een onderwijzeres Blok ziek werd, werd De Haan voorgesteld om nu deze juffrouw Blok te vervangen. Op 30 september 1901 schrijft het hoofd der school aan de wethouder: 'In aanmerking nemende de verdienstelijke wijze waarop de Heer de Haan tot dusverre zijn schoolplichten vervulde, meende de ondergeteekende hem zooveel mogelijk ter wille te moeten zijn'. Met ingang van 5 oktober 1901 werd De Haan inderdaad als vervanger van juffrouw Blok aangesteld, weer voor f 35, per maand.

⁶³ 'Zaterdagavond' verscheen op 16 juli 1901 in de rubriek Drankbestrijding, 'Aan zee' op 18 augustus 1901 in de rubriek Een pennetje inkt.

⁶⁴ De mindere school; 2^e klasse was beter.

Toen kreeg De Haan opeens twee brieven van Van Eeden achter elkaar. Het was een week van intensief en ingewikkeld briefverkeer tussen De Haan, Van Eeden en Van Hall, de redactiesecretaris van De Gids. Wat was er gebeurd? Aan de hand van de hiernavolgende brief van De Haan aan Van Eeden, onze enige bron van informatie, kunnen we een chronologie der gebeurtenissen reconstrueren. Wat de inhoud van de meningsverschillen betreft, laat De Haan ons helaas enigszins in het onzekere.

Duidelijk is dat De Haan over zijn scrupules is heengestapt en twee Verzen van Jezus naar De Gids heeft gestuurd. Een redactievergadering van De Gids, 's maandags, besluit tot plaatsing. Op woensdag ontvangt De Haan een desbetreffend schrijven van Van Hall, maar ook een brief van Van Eeden, waarin iets negatiefs over die verzen en ook iets minder lovends over Van Hall moet hebben gestaan. Verder stuurt Van Eeden aan De Haan twee niet door hemzelf gemaakte verzen. De Haan schrijft nu een verwarring stichtende brief aan Van Hall, citerend uit de brief van Van Eeden. Op donderdag ontvangt hij een tweede schrijven van een geprikkelde Van Hall. De Haan antwoordt en trekt zijn verzen terug. Maar Van Hall schreef ook op hoge poten aan Van Eeden zelf, een brief naar de inhoud waarvan we slechts kunnen raden, maar voor Van Eeden voldoende aanleiding zich op zijn beurt boos tot De Haan te wenden. De Haan toont zich in zijn antwoord nieuwsgierig naar de inhoud van Van Halls brief, waarover Van Eeden hem dus ook in het ongewisse moet hebben gelaten. Wel verdedigt hij zich tegen het kennelijke verwijt dat hij een mening van Van Eeden had overgebrieft precies aan diegene op wie die mening betrekking had. We ontmoeten hier een standpunt dat De Haan typeert. Als je meent wat je schrijft, moet je ervoor uit durven komen. Als je het niet meent, moet je het niet schrijven. Zo ongeveer zal hij zich in 1905 rechtvaardigen, als hij een particuliere brief van Lodewijk van Deysse in een openbaar pleidooi als argument te berde brengt.

Voor een extra complicatie zorgde toen nog M.G.L. van Loghem, redacteur van het tijdschrift *Nederland*. Het wordt niet duidelijk waar Van Loghem zijn beklag over deed. De Haans bezoek 'in Januari' stelt ons voor een probleem. Van Loghem lichtte hem in over Van der Vijgh, die op 16 december 1899 zelfmoord had gepleegd⁶⁵. Dan ligt het voor de hand dat dat bezoek in januari 1900 plaatsvond en niet in januari 1901, zoals de brief aan Van Eeden lijkt te suggereren. Maar we kennen de tekst van Van Eedens boze brief aan De Haan niet, waar De Haan op reageerde.

9. De Haan aan Van Eeden, nazomer 1901

Zondagmiddag,

Ik wist wel, wat er in je brief van vandaag zou staan, toen ik hem kreeg, zoo'n Van Hall. Toe, wees niet boos, ik zou je zeker eerder geschreven hebben. Maar ik ben niks goed. En nou al dat leven ook nog. Ach, ik heb het niet kwaad bedoeld. Woensdag kreeg ik je brief, gelijk toen ik uit school kwam met die van Van Hall. Denk nou eens. Ik las joue natuurlijk heel gauw 't eerst. Ik had er zoo op gewacht. En toen die van V. H. Hij schreef me, dat de redactie besloten had, die twee Verzen van Jezus te plaatsen. Dat waren twee verzen waarvan Van H.⁶⁶ me schreef 'wat waren dat heerlijkmoie verzen'.

Denk dat nou zelf, die twee brieven bij elkaar. Ik heb toen V. H. geschreven, wat je mij

⁶⁵. S.G. van der Vijgh; Van Eeden schreef op 18 december 1899 in zijn dagboek: 'Ik kwam uit Deventer terug en hoorde den zelfmoord van van der Vijgh. De gansche dag was daardoor droef gekleurd. Zelfmoord heeft voor mij iets bijzonder afschuwwekkends'. De dag daarop vermeldt hij de zelfmoord van Dirk van der Woude: 'Een donkere schaduw over Walden'. Van der Vijgh schreef een roman *Werkers*, die in 1900 uitkwam.

⁶⁶. waarschijnlijk Van Hamel

gezegd hebt tenminste een deel. Zonder booze bedoeling. Heusch, dat is me niemand waard, boos te worden.

Maar dat begreep V. H. niet. Hij schreef dadelijk terug:

Dat hij me *eens voor al* (verbeelje) meldde, dat niet *Van Hall*, de stukken in de Gids plaatste maar dat de redactie dit doet. Verzen werden *gekeurd* behalve door mij door de heeren Van Hamel en Byvanck⁶⁷ wier competentie (de laatste twee n.l.) ook door de heer Van Eeden wel niet zal betwijfeld worden. Het besluit tot plaatsing van uw verzen werd genomen in de redactievergadering van Maandag op eenparig *praeadvies* (br. 'n wethouder.) van genoemde heeren.

U en de heer Van Eeden (hoe vinje die?) hadden dus hunne beleedigende appreciaties (nog mooier) aan mijn adres kunnen nalaten....

Dan verwachtte hij 'n kort categorisch antwoord op de vraag of ik de verzen nu nog geplaatst wou zien.

Dat schone ding kreeg ik Donderdag 7 uur. Eerst wilde ik hem niet schrijven. Maar Van Hall is voor mij altijd goed en vriendlijk geweest.

Zoo van die kleine lieve dingen waar je toch altijd 'n beetje aan hecht. En daarom schreef ik hem terug.

Dat ik hem niet heb willen beleedigen, maar dat hij mij nu krenkt.

Hij scheen zich geergerd te hebben, dat je alleen schreeft: Van Hall.

Vindje dat niet meer dan flauw.

Natuurlijk mag hij m'n verzen niet hebben.

Weet je wat het is: Netscher schreef eens in de Revue: Hélène Swarth verrijkte De Gids met verzen en Dr Boutens wist er ook eenige te doen plaatsen⁶⁸.

Licht denkt Van Hall, dat ik 't heerlijk vind in De Gids te mogen publiceeren.

Hij schreef altijd vriendlijk en hij was me wel genegen, maar nou dat i probeert tegen jou te blaffen heeft i gedaan.

Wat schreef hij je dan, mag ik het weten? Hoe vinje de verzen van Borel, die waren toch ook in De Gids⁶⁹? Heef Van Hall daar 'n goeie slag naar geslagen.

Zoo'n vent, toe wees niet boos, dat zou me naar maken. En ik heb 't al zoo moeilijk, laat me dan gauw bij je komen

⁶⁷. W.G.C. Byvanck, redacteur van De Gids (1893-1905)

⁶⁸. In De Hollandsche Revue 6 (1901), p. 285, bespreekt Frans Netscher het aprilnummer van De Gids, waarin Hélène Swarth 'weer eenige mooie, maar droeve en smartelijke gedichten' had gegeven; 'ook P.C. Boutens draagt nog eenige gedichten bij'. In de vijfde jaargang (1900) van het tijdschrift, p. 196, vindt men Netschers opmerking 'dat P.C. Boutens [in De Gids] eenige gedichten heeft kunnen doen plaatsen'.

⁶⁹. Borel droeg spaarzaam en regelmatig bij aan De Gids: gedeelten uit de roman *Een droom* (1899), opstellen zoals 'De Chineesche kwestie' (1900), een verhaal 'Van een dooden Mandarijn' (1894), waarin o.a. de vermelding van 'de beschermster van China, de Maria van het Oosten' KwanYin (die later betekenis voor Jacob Israël de Haan zal krijgen) en in hetzelfde jaar 'Verzen'.

Zijn die verzen van Ada v. Heijninghen⁷⁰. Ik zal erg blij zijn als ik mag komen.

Wat nu V. H. aangaat. Ik vind altijd goed, dat wat ik zeg, verteld wordt. Anders zeg ik 't maar liever niet. En zou V. H. niet weten, hoe je over hem denkt. Verbeelje, dan mocht hij Kloos wel twintig brieven geschreven hebben. Van v. Loghem snap ik niks. Ik onthoud altijd alles wat ze doen als ik bij je ben, of wat van je gezegd wordt.

Ik was in Januari denk ik bij V. Loghem. Hij had mij gevraagd bij hem te komen. Die brief is toen thuis gelezen zonder dat ik het wist. Om de lieven vrede ben ik er toen heengegaan. Het ging me toen juist heel slecht en ze dachten, dat die V. L. me wel helpen kon, (mooi hè.) Ik er heen, en toen heeft me toch V. L. 'n onzin zitten te verkoopen en zoo gemeen, dat ik 'm nou 't weer oprakelt nooit en nooit meer schrijf. Maar ik gaf 'm van dik hout. Hij werd toen verbazend pathetisch. Ik wil je alleen maar zeggen, dat ik van hem het mooie nieuws hoorde, hoe V. d. Vijgh gestorven was, maar ik liet 'm maar niet meer uitpraten. Geef 'm dan toch 'n plaats op 'n hoffie en een warme stoof en een klontje en iemand, die altijd naar z'n stijfselfraatjes luistert. Och, och, is die nou boos op je. Hebben we dan ooit samen over hem gesproken, heb je me dan wel eens iets geschreven van hem?

Van z'n lange levensdagen wil ik niks meer met hem te maken hebben.

Ik hou toch zoo veel van je. Waarom komen nou al die vreemde mensen erbij. Of V. L. nou nog zoo vriendlijk doet, raakt me niet. 't Is 'n valsche fransche stijfselfpot. En ik heb niks geen respect voor hem en voor Van Hall ook niet.

Ik was zoo blij met je eerste brief. Dag.

Jacob.

Op 21 oktober 1901 nodigde de burgemeester van Krommenie per brief De Haan uit om zijn geluk aldaar te beproeven. Het 'Brievenboek' van Burgemeester en Wethouders van Krommenie bevat onder nr 337 een afschrift. Ook een andere onderwijzer ontving een dergelijke uitnodiging.

10. De burgemeester van Krommenie aan De Haan, afschrift, 21 oktober 1901

21 Octr. 1901

Beleefd verzoek ik U, zonder mij daardoor tot iets te verplichten, te willen mededeelen, of U genegen zijt tegen ongeveer 1 November e.k. de betrekking van tijdelijk onderwijzer aan de Noorderschool alhier, waar te nemen. De bezoldiging wordt berekend naar een salaris van f 550 's jaars

De Burg^r

Den Heeren

J^b de Haan onderw. Zaandam en

N. Kroon " Assendelft (Zuiderschool)

⁷⁰. Ada van Heijninghen, Zuidafrikaanse en patiënte van Van Eeden, kwam op 26 april 1896 op Walden wonen (zoals Van Eeden in zijn Dagboek aantekent). De beide gedichten bevinden zich in het Frederik van Eedenarchief tussen de brieven van De Haan. Het handschrift lijkt dat van De Haan, niet dat van Ada. Het eerste gedicht, met de beginregel: 'Wilt gij mijn god zijn en mijn vader tevens?', draagt een suggestieve datering: '26 April '96'. Het zou van Ada kunnen zijn. Het andere gedicht, met regels als: 'O 'k weet wel dat 't niet mann'lijk is' en 'Maar 'k wil niet mann'lijk zijn en trotsch geduldig', gedateerd '30 April / 1 Mei', lijkt door een man geschreven. Men denkt aan mensen als Van der Vijgh of Dirk van der Woude. Van Eeden vermeldde het auteurschap niet. Waarom stuurde hij deze verzen naar De Haan (die ze overschreef en toen de kopieën naar Van Eeden terugzond, met behoud van de originelen)? Het is denkbaar dat hij De Haan wou laten voelen dat hij méér bewonderaars (of hoe men het wil noemen) bezat en dat ook die (misschien mooiere?) gedichten op hem schreven. De Haan kwam later nooit meer op die verzen terug.

De jaarwedde van f 550, betekende voor De Haan een aanzienlijke financiële verbetering. Hij ging op de uitnodiging in. Op 25 oktober spraken B&W van Krommenie zich voor De Haan uit. Op 26 oktober verzocht de gemeentesecretaris de schoolopziener van het arrondissement om in te stemmen met de benoeming van beide gegadigden als tijdelijk onderwijzer respectievelijk aan de Noorderschool en aan de Zuiderschool. Aan beiden werd op dezelfde dag alvast een voorlopige bevestiging gestuurd (brieven nr 349 en 350 in het 'Brievenboek').

11. De gemeentesecretaris van Krommenie aan De Haan, afschrift, 26 oktober 1901

26 Octr. 1901

Bij dezen hebben wij de eer U mede te deelen, dat ons college heeft besloten, behoudens goedkeuring van den arrond.schoolopziener, U met ingang van 1 Nov. e.k. aan te stellen tot tijdelijk onderwijzer aan de Noorderschool alhier, tegen eene jaarwedde van f 550-

B. en W.

De Secret.

Den Heer J^b Haan
onderwijzer te Zaandam

Zo zien wij De Haan vanaf 1 november 1901 in Krommenie werkzaam aan de Noorderschool.

1902

Op 17 januari 1902 dong De Haan naar een aanstelling aan de Zuiderschool in Krommenie, wat waarschijnlijk een vaste betrekking zou hebben betekend. Er waren drie sollicitanten, de proeflessen vonden plaats op 24 januari, de keuze viel niet op De Haan.

Op 24 april diende hij zijn ontslag per 1 mei 1902 in.

Met Pasen⁷¹ zag hij Frederik van Eeden op Walden. De donderdag daarop, dus op 3 april, schreef hij hem vanuit Zaandam. De brief laat iets zien van een toenemende verwijdering tussen De Haan en het ouderlijk huis. Als aanleiding noemt De Haan wat steun die hij aan de stakers in Enschede gaf. Die staking, bij Van Heek, brak uit op 13 januari 1902 en eindigde een half jaar later met een nederlaag voor de textielarbeiders. 'Zelfs met de steun van de gehele arbeidende klasse van Nederland heeft men Van Heek niet kunnen overwinnen'⁷². Tezelfdertijd brak in de Amsterdamse diamantindustrie een staking uit, die op 1 april 1902 met een overwinning van de diamantarbeiders eindigde. De Haans brief suggereert een zekere bekrompenheid of conservatisme in het ouderlijk milieu. Het versje van vader op zoon De Haan houdt nog een ludiek element vast.

Eind 1898 hield Van Eeden voor de afdeling Rotterdam van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen zijn lezing *Waarvan leven wij?*, in de woorden van J. Saks in De Nieuwe Tijd 'zoowel een aanklacht onzer heerschende klasse over misbruik hunner macht als een compliment aan haar traditioneele voortreffelijkheid'⁷³. Blijkbaar hebben Van Eeden en De Haan zich afgevraagd of een maatschappijkritisch werk als Querido's 'roman uit de diamantwerkerswereld' *Levensgang* (verschenen in 1901) in de (Amsterdamse?) Nutsbibliotheek zou worden opgenomen. Zijn dagboek vermeldt op 9 februari 1902 dat Van Eeden *Levensgang* leest; op 15 februari is sprake van een correspondentie met Querido. De roman *Levenslol* van L.H.A. Drabbe werd in 1901 in Amsterdam uitgegeven door D. Buys, uitgever zowel van 'zeer goede werken' als van 'allerlei onfraais', zoals De Haan het later uitdrukte⁷⁴. Het boek is gesitueerd in de Pijp in Amsterdam en vertoont, ook door het schilderend taalgebruik (men leze in het eerste hoofdstuk een zin als: 'De regen valt harder, kletst in schuine piekstralen neer, opbobbelen tegen de steenen'), een oppervlakkige gelijkenis met De Haans roman *Pijpelijntjes*. Kanttekeningen van Heijermans in De Nieuwe Tijd geven De Haan weer gelegenheid zijn afhankelijkheid aan Van Eeden te bezweren en tevens te laten voelen dat anderen heel anders over Van Eeden denken.

Met 'Hannie' brengt De Haan voor de eerste keer in zijn correspondentie zijn latere vrouw Johanna van Maarseveen ter sprake. Als eerste vrouwelijke leerling had Johanna van Maarseveen de vijfjarige HBS te Amsterdam doorlopen. In 1892 ging zij medicijnen studeren en werd één der oprichtsters van de eerste vrouwelijke studentenvereniging. In 1898 voltooide zij haar studiën. Het jaar daarop volgde haar benoeming tot gemeentearst te Amsterdam voor onderzoek van vrouwelijke ambtenaren. Zij kan De Haan dus niet gekeurd hebben, maar hem wél via haar collega Van Wayenburg hebben leren kennen. De Haans idee van 'dokterworden' kan door Van Maarseveen zijn geïnspireerd. Toch slaat hij al in de eerste brief waarin hij zijn gedachten naar een studie in de medicijnen laat uitgaan, niet een toon aan alsof hij er zelf erg in gelooft, ja, het lijkt alsof hij van die studie al een trauma oploopt voordat hij eraan begonnen is. Zijn versje 'Dood kind in snijkamer'

71. zie brief nr 16

72. H.D. Grobben, p. 66

73. p. 133. 'Een vinnig artikel tegen me in de Nieuwe Tijd', noteerde Van Eeden op 15 maart 1902 in zijn dagboek.

74. zie: *Open brief aan P.L. Tak*, 1905, p. 16; 1982², p. 61/2

('Ach 't dooie kind, wat leit het koud en bleek') dat we al in 1902 in het tijdschrift *Nederland* vinden⁷⁵, zou geïnspireerd kunnen zijn op het eerste lijk van Hannie.

Opmerkelijk is in de nu volgende brief het verhaal van de 'wildeman': een duistere en belangrijke passage, één van de zeer zeldzame keren dat De Haan in zijn brieven, ook in die aan Van Eeden, over dit soort dingen in zijn leven een feitelijke mededeling doet.

12. De Haan aan Van Eeden, 3 april 1902

Donderdagavond,

Ik vind 't prettig, dat ik je schrijven kan. Jijzelf ook? Gisterenavond ben ik bij Hannie geweest. Ik dacht nog aan je toen ze bij me kwam in 'onze' kamer⁷⁶ en ik heb haar gevraagd, hoe 't nu met ons was. Ze zei, dat ze wel veel van me hield, meer dan van iemand anders, maar ik was nog zoo heel jong⁷⁷. Als ik maar altijd veel van haar hield, en mijn best deed, om gezond te blijven, dan kunnen we wel saam leven. Maar ik moest vooral kalm doen. En vooreerst kunnen we toch niet saamwonen. Zie, je schreeft me, dat je me wel een brief had willen schrijven, als je 't niet zoo druk had gehad, dat vond ik veel beter dan een brief. Want zoo'n brief is toch nooit zoo prettig als Joobs⁷⁸ gedachten ervan. Zoo is 't ook met Hannie. Alles zal wel goed worden met ons. Maar 't is nou al zoo goed, als ik nooit gedacht had, dat 't wezen zou.

Hannie vond 't vreemd, dat je misschien woudt komen bij haar. Ze woont Nic. Witsenstraat No 1. Ze dacht, dat ik 't niet goed begrepen had. Wel hè. Je moet niet denken, dat ik niet van harte veel meer van jou houd, dat geloof je toch wel hè. Wat heb je me Zondag een goeien dag gegeven. Maar ik had hem wel nodig. want 't is hier openbare oorlog. Ach, ik ben weer de lijdende partij. Ze zijn er achter gekomen dat ik wat heb gegeven voor de stakers in Enschedé. Nou dat snap je. Of ik dol was. Dan nog liever aan de Diamantlui, dat waren tenminste nog voor een deel Joden. Hoe vinje die? Uniek?

Och neen, 't is iets heel gewoons. Mijn grafschrift is al klaar, Och, wie weet hoe gauw 't nodig zal zijn. Ja, ik heb mijn poezie van geen vreemde. Dit grafschrift is van mijn liefste vadertje. De Heer hebbe zijn ziel na een lang leven. Amen.

En 't luidt zoo:

Der schooiren heul,
Der oudren beul.

Jammer, dat 't ook al niet uniek is. Maar 't is wel teekenend. hoewel deze en dergelijke liefheden mij al van ouds bekend zijn. Maar alle spot weg, 't gaat me heel slecht. Eerst de dag bij jou en nou gisterenavond weer, dat heeft me verschrikkelijk afgemat. Hannie zegt, dat ik rust moet nemen. Maar hoe kan dat nou? Blijf ik twee dagen weg, de derde geven ze me congé. En waar moet ik heen. Natuurlijk heb ik wel eens genoeg ook, anders voelde ik ook mijn verdriet niet.

Jou dagen, de dagen van Hannie en dat 't nou weer licht wordt als ik naar school ga, maar wat geeft 't? Ik geloof, dat ik heel ziek sta te worden en ik ben blij, dat ik tenminste pas bij jou ben

75. 1902, III, p. 228

76. Niet duidelijk wat hier bedoeld wordt

77. Van Maarseveen was negen jaar ouder dan De Haan.

78. Job is een figuur uit *Van de koele meren des doods*, een zieke man, invalide, zijn handen beven, hij lijdt aan een ruggemergaandoening die als gevolg van een geslachtsziekte kan optreden (H.C. Rümke p. 95). G. Kalff jr noemt Job in zijn *Van Eedenbiografie* (p. 200) een 'epileptischen revolutionair'. Het is opmerkelijk dat De Haan zich door de schrijfwijze van zijn roepnaam Joop met deze figuur lijkt te identificeren.

geweest. Is Hans z'n voet weer beter⁷⁹? Ach, m'n hoofd doet zoo zeer. Ik kan haast geen school houden. 't Wordt een volslagen herrie, ik kan niet meer schoolhouden en vroeger deed ik 't zoo goed. Wanneer zal ik weer gezond worden? Straks zal ik maar wat langs de haven loopen. Werken kan ik toch niet meer.

We hebben die Nutslui voor beter gehouden dan ze zijn. Neen 'Levensgang' is niet in de Bibliotheek van 't Nut. Ik dacht aan *Levenslol* een roman van Drabbe. En och, dat was er wel, maar ik hoorde zoo iets, dat 't niet meer ter lezing werd gegeven. De eerbare Van Loghem wou 't niet bespreken en noemde 't een roman in straattaal. Weetje nog, datje iets van Heijermans zei? Hartman een hoofd eener school hier en een vriendelijke kennis, heeft een jaargang of deel daarvan van *Den Nieuwen Tijd*, dat aan Heijermans heeft behoord. En er zijn kanttekeningen in, denkelijk ook van H. en een daarvan is: 'Net iets voor den idioot Van Eeden'. Hoe vinje dat? Ik geloof, dat Heijermans bang is voor je kalme werken, en dati je volk niet aankan. En daarom zulke dingen moet doen. Maar je moogt er wel mee te doen hebben. Misschien duik ik nog wel meer schoons op. Wil je de merkwaardigheden hebben?

Hannie en ik spraken gisteravond over mijn dokterworden en ik zei haar hoe je over de dokters en de studenten dacht. Ze vindt 't voor een groot deel ook zoo en zegt, dat 't liefdeloos volk is. Maar jij hebt toch wel prettig gestudeerd, nietwaar. Ben je niet rector van 't Corps⁸⁰ geweest? Wat is 't lang geleden. In '78 begonje nietwaar. Wanneer zal ik eindigen.

't Is rumoerig in Amsterdam. Er schijnen twee dokters te zitten en een is zijn werken voor 5 jaar verboden. Ik bedoel in de kast zitten. En Pieters Anema moet misschien ook wel voor de rechtbank komen⁸¹. Hij heeft een vrouw zoo behandeld, dat ze dood is gegaan maar ze heeft nog voor haar dood gezegd, dat 't zijn schuld was. Zoui nou nog rustig kunnen leven? En Hector Treub⁸² zal hem nou misschien aanklagen. 't Is wel om er heel erg mee te doen te hebben, maar arme vrouw. Ook al voor de lieve maatschappij. 'L'amour sans danger'. Mochten we maar alles zeggen. Hannie had een arme meid bij zich, die vreeselijk siphilis had en verbeelje, die ging trouwen ook. Ze wou nou dat mijn vrouw haar daar afhielp. Maar die zei, dat ze niet trouwen mocht. En nou is ze boos weggebleven. Nietwaar, dat is toch ook wel de schuld van dat woekervolk. Waarachtig, zoo'n bende als ze zijn, en 't is me een zooi, zoo zullen ze nog zooveel te verantwoorden krijgen, dat ze man voor man d'r lui portie niet kunnen dragen.

Maar als ik klaar ben, zal ik wel altijd aan jou denken. En dan benje vanzelf goed.

Ik vind al die vrouwenziekten iets enorms, maar Hannie zegt, dat je er veel van weten moet.

Ik zag even in 't boek van Treub over gynaecologie maar als ik alles weten moet, wat in dat eene deel staat en alles doen, wat op die platenrommel staat, dan kan ik welzelf doodgaan van pijn.

79. Dagboekaantekening van Frederik van Eeden op 19 januari 1902: 'Hans heeft zijn voet gebrand aan loog bij een brand van een zeepfabriek', en op 1 en 2 februari: 'Hans nog thuis om zijn voet' en 'Hans zijn voet nog niet beter'.

80. Van Eeden begon zijn medicijnenstudie in september 1878. Rector van het Studentencorps werd hij in oktober 1882.

81. Een strafzaak tegen de arts J. Pieters Anema in 1902, wegens abortus, hebben we niet kunnen vinden, wèl in 1904 en in 1907. In het satirisch weekblad *De Ware Jacob* publiceerde Dr. Ari Stophanes op 1 juli 1905 een versje 'Op Dr. Pieters Anema' met het refrein: 'Dr. Pieters Anema / Eng'len vriend, Halleluja!' (Dr. Ari Stophanes, of ook Dr. Ari Stop, was een pseudoniem van hoofdredacteur Johan Siedenburg). Vanaf 1905 wordt Anema niet meer vermeld onder de 'praktizeerende geneesheeren' in het *Geneeskundig jaarboekje voor Nederland*. In 1907 komt zijn naam voor in de klapper op het register van strafzaken bij het Amsterdamse Parket. Verdere gegevens ontbreken in dit archief.

82. Hector Treub, hoogleraar in de verloskunde en gynaecologie te Amsterdam, was voorstander van abortus op medische indicatie, maar niet van abortus op verzoek.

Weet jij 't allemaal? Misschien voel ik al die dingen zoo sterk, omdat eens een wildeman van 45 jaar me heeft willen meenemen, en me al zijn halve kennis, dus dubbel gevaarlijk, heeft gelucht op een vreeslijk zieke manier. Maar toen had ik jou nog niet. Wat ben je toch goed. Kun je Pieters Anema niet redden? B.v. als je Treub vraagt 't nog te laten loopen en Anema verbiedt 't weer te doen. 't Is toch zoo akelig in die gevangenis. Verbeelje dat jij er eens in moest of Hansje of ik. En misschien heeft er nouzelf wel spijt van. Nietwaar, je kent Treub wel.

Ik geef je hierbij wat van mijn verzen⁸³. Ik wou, dat je er wat goeds en wat moois in zoudt vinden. En er mij wat om woudt liefhebben. Och, ik heb je nog zoo noodig.

Joob.

Zaandam.

Per 1 mei 1902 werd De Haan als tijdelijk onderwijzer aangesteld in Amsterdam aan school nr 12, de latere Aldegondeschool op de Marnixkade, met een salaris van f 42 per maand. Het hoofd van de school, J.W. van Dalfsen, had op 27 maart aan de wethouder van Onderwijs geschreven: 'Bij dezen heb ik de eer U mede te deelen, dat ik den h^r J. de Haan in zijne klasse te Krommenie heb werkzaam gezien en het mij een genoegen is hem zonder voorbehoud voor de vervulling der betrekking van tijdelijken onderwijzer aan mijne school te mogen aanbevelen, dat ik met den h^r Arr.Schoolopz^r op diens eerstvolgende spreekuur over genoemden onderwijzer denk te spreken [...]'. De schoolopziener van het arrondissement, J.F.M. Sterck, kon zich op 17 april met de aanbeveling 'vereenigen' en op 26 april besloten Burgemeester en Wethouders tot aanstelling. Op 8 juli 1902 werd De Haan als komende van Zaandam in het bevolkingsregister van Amsterdam opgenomen. Hij woonde in de Vrolikstraat, bij het Oosterpark, ongeveer een uur lopen van de Marnixkade.

Begin juni 1902 blijkt De Haan kennis te hebben gemaakt met Giza Ritschl, de wonderlijke dichteres van Hongaarse afkomst die zich in Nederland gevestigd had, 'een edelweissje in de duinen'⁸⁴. Haar eerste, in ietwat exotisch Nederlands geschreven bundel *Verzen* kwam uit in 1901 en verrukte de literatoren, voorop Henri Borel en Frederik van Eeden. De Haan werd één van haar vurigste bewonderaars. Giza woonde aanvankelijk in Amsterdam bij de gefortuneerde Bas Veth, schrijver van het knorrige en amusante boek *Het leven in NederlandschIndië* (1900), die zij, volgens een apocrief verhaal, in de trein op weg naar Nederland had leren kennen: de trein ontspoorde en Giza vloog bij Bas Veth op schoot; zij noemde deze kennismaking later haar 'Eisenbahnglück'. In april 1904 vestigde zij zich in Bloemendaal, in Villa Ilonka.

De in 1900 verschenen, in 1902 al twaalf keer herdrukte verzenbundel *Auf Kypros* van MarieMadeleine, pseudoniem van de in Berlijn woonachtige barones Von Puttkamer, was door Henri Borel op 16 maart 1902 in De Amsterdammer met geestdrift besproken; 'Een nieuwe dichteres in je leven! Mijn God! wat een geluk!' Met deze 'dichteres van den vlammen liefdehartstocht' was volgens Borel in Nederland niemand te vergelijken. 'Zelfs Hélène Swarth [...] is nooit tot aan de brandende sfeer van den hoogen hartstocht gestegen'. En hij citeert 'een buitenlandsche dichteres, die thans hier woont' en in wie wij Giza Ritschl herkennen: 'de meeste Hollandsche vrouwen zijn geen vrouwen, maar juffrouwen', d.w.z. bezorgd voor fatsoen en conventie. In Het Volk van 2 april 1902 viel een recensent Borel in socialistisch-emancipatorische bewoordingen bij: 'de oude Marx, als hij deze verzen nog kon lezen, zou glimlachend knikken: "Zoo moest het komen"'. Maar daar konden andere socialisten zich toch niet mee verenigen. Op 6

83. Wij citeren één van de verzen die De Haan aan Van Eeden zond: 'Ben ik dan niet thuis, / In ons volle vaderhuis, / Vader en moeder gaan om, / Druk, en ik bedroefd en stom, // Och ze kennen mij niet, / Weten niets van mijn verdriet, / Maar ik weet, dat ik ben, / Een vreemd kind onder hun kinderen'.

84. over Giza Ritschl o.a.: A.L.I. Sivirsky

april protesteert een eerste ingezonden stuk in Het Volk tegen 'sexueele abnormaliteit' en 'sexueele anarchie', in naam van 'de gezonde paring, ter voortbrenging van 'n nieuw geslacht, van een nieuwe strijdersbent, van 'n vernieuwende aanvulling onzer gelederen'. En op 9 april doet een ander ingezonden stuk het nog eens dunnetjes over: de 'laagdierlijke, fellichamelijke geslachtsdrift' past niet bij 'het edelere karakter van het geslachtsleven in de socialistische maatschappij', het oordeel van de 'verfijndontaarden' Borel wordt verworpen, de naam van Marx is 'geprofaneerd (ontheiligd), beledigd, gehoond', de 'zinnelijkheidsdichteressen', zoals ook H el ene Swarth, worden als 'nietsdoende geldbezitsters' en 'burgerlijke leegloopsters' naar de mestvaalt der geschiedenis verwezen. De polemiek vond nog op 12 april (waarbij de redactie neutraliteit beleet: 'ten aanzien van het geslachtsleven  n ten aanzien van zijn uiting in de kunst zeggen onze beginselen niets') en op 15 en 16 april 1902 een voortzetting.

In 1902 zond Borel een vertaling van een ander werk van dezelfde schrijfster in het licht: *De drie Nachten, liefdesliederen* (het gaat hier echter om een toneelstuk), een werkje waarin hij zijn artikel over *Auf Kypros* opnam en een reactie daarop van de dichteres: 'von allen Kritiken, die über mich geschrieben worden sind, ist Ihre Kritik die verst ndnisvollste'. Er was, aldus Borel in een woord vooraf, in Holland om dat artikel 'een klein spektakeltje' ontstaan. Men nam aanstoot. Hoewel 'sommigen erkenden dat Marie Madeleine's verzen groote kunst waren', vond men *Auf Kypros* 't och zedeloos'. Niettemin komt, aldus Borel, in dit werk 'w l hooge, tragische hartstocht voor, maar geen enkel onvertogen woord, dat zelfs de meest kuische hollandsche ooren zou kunnen kwetsen'.

Tegenover Van Eeden, die altijd op gespannen voet met hen stond, stelt De Haan zich graag ironisch op ten aanzien van de socialisten. Zo maakt hij zich ook vrolijk om dat 'spektakeltje' in Het Volk. Kon hij vermoeden dat hij twee jaar later met zijn roman *Pijpelijntjes* een dergelijk, maar dan heel wat omvangrijker en heillozer spektakel teweeg zou brengen?

13. De Haan aan Van Eeden, begin juni 1902

Amsterdam
Vrolikstraat 75"

Heeft Van Eedentje heelemaal geen tijd meer om te schrijven? Weet je wat ik 't liefst wel wou? 2 Juli begint 't bovenmeesters examen⁸⁵, nou zal ik maar mee doen in Amsterdam, hoewel daar een persoonlijke vijand van me voorzitter is⁸⁶. Maar ach, als ik die wou ontvluchten waar moest ik dan heen? Dus wou ik tot die tijd nog wel pootan speulen met allerlei akelig werk. Maar wil vrind dan goed vinden als ik de eerste Zondag in Juli kom, dat is dan nog wel vier weken. Als Van Eedentje nou een briefje schrijft of een briefkaart, dat 't goed is, ben ik er nog wel vier akelige weken blij mee.

Zie je, ik geloof wel zoo'n beetje vast, dat ik je vrindje ben, al zeg je 't niet maar daarom hoef je niet te schrijven. 't Is alleen omdat iets van jou zoo heerlijk is en zoo erg veel heb ik niet van je. Is dat dan goed zoo? Verbeelje als ik nou door dat malle examen kom ('t is nogal moeilijk hoor) dan krijg ik hier f 800. Wat 'n smak h . Wat zullen we daar wel mee doen.

Hannie is van de week op een morgen w t erg gevallen. Haar oog was heelemaal stuk, maar 't is nog weer wat beter. Er zijn natuurlijk een heele winkel mensen gekomen, maar Hanneke

85. Het bezit van de hoofdakte werd in 1901 voor onderwijzers in Amsterdam verplicht gesteld. Met hoofdakte was het minimumsalaris f 800 per jaar ofwel f 66 per maand.

86. Voorzitter van de Amsterdamse examencommissie was een schoolopziener uit Haarlem, G. Roodenburch. Secretaris was P.H. van der Ley. Op 2 juli was het schriftelijk, twee weken later het mondeling examen.

heeft toch liefst dat ik kom. Zie je, 't is toch veel prettiger als je weet dat je Hannies makkertje altijd mag zijn. Als ik nou ook wist dat ik jou vrindje ben. Wil je 't eens zeggen?

Ben je nu gerust over me? Laatst was je 't niet. Wat is laatst al lang geleeën. Maar heusch nog een beetje meer dan twee jaartjes dan gaan Hans en 't vrindje van Van Eeden saamwonen. 't Is wel lang, maar 't gaat gauwer om dan je wel denkt. Nou heeft Hannie een beetje pijn, maar ze zegt, dat 't niet erg is.

Gizah was erg aardig. Ze heeft gevraagd of ik nog eens bij haar kwam. Dat vond ik lief. Wat heeft ze allemaal kostbare dingen in huis. Ook dat boekje 'Auf Kypros' waarover in 't Volk zooveel is te doen geweest. O, o, dat Volk. Altijd moeten ze hatelijk tegen je zijn. Niks erg hoor. Joob lacht er wat om. Laat ik nou uitscheien. Ik wou m'n heele leven door wel lieve dingen van jou zeggen. En ook van meisje. Maar dat is wel onnut.

Dag Van Eedentje

Joob

Nu maak ik 't briefje verder efkens af in school na vieren. Met Hannie is 't niks goed. Ze heeft haar oog bezeerd omdat ze flauw viel, dat is toch maar een misselijk teeken⁸⁷ hè. En ze wil niet eens 'n dokter hebben. En dan zou ze eerst nog naar Parijs gaan. Vinje dat nou goed? Want ze is echt niks goed. Toen ze van de week met mij voor 't eerst op straat was dacht ze weer, dat ze neer moest vallen. Dan moest ik haar maar stil laten liggen. En ze was nog wel op weg naar een patient. Een dame van 92 jaar. Zie je, ik vind alles van jou en Hannie zoo belangrijk. Daarom weet ik alles van haar zoo precies. Maar dat van Parijs hebben we haar uit 't hoofd gepraat. Ze gaat nou naar Egmond of naar Elspeet of naar de Ardennen.

Zeg, wat is gezag toch prettig. Daarom geloof ik dat een zooi gezagmenschjes zoo conservatief zijn. Vanmiddag moest er 'n jong weg. Die was toch wel erg brutaal geweest. En toen huilde-i zoo of-i erin mocht, en dat vond ik toch maar wat leuk. Maar ik heb hem heusch moeten wegdoen, want 't was zoo erg brutaal. Maar 't was toch valsch om 'n beetje prettig te vinden van dat huilende jong.

Gisteren ben ik met de heele troep uitgeweest. Naar Zaandam en omstreken. 't Mocht niet zei de bovenmeester buiten de stad⁸⁸. Ik natuurlijk toch, mijn opperhoofd lijdt aan chronische inz'n-schulpkruiperij. Hij zei: 't mag niet. Ik zei: Maggen of niet, ik doen 't toch.

En aldus gebeurde het. Met de boot. We hadden 'n groote reductie. Dus was 't goedkoop. In Zaandam zongen de jongens: Meester De Haan gaat nooit verloren. Op de boot kregen ze koekies. 't Was 'n enorme drukte. Maar ze genoten. Zeg, eentje had nog nooit riet gezien. Een ander nog nooit koeien buiten. Een eend hield er een voor 'n kip die verdronk. En 'n geschoren schaap was 'n varken.

Over 'n ophaalbruggetje dorsten ze niet en 'n staartmolentje hield er een voor een windwijzer.

Wordt 't nou geen tijd dat die heele stadswinkel opdoekt.

Dag, morgen zien ik Hannie weer. Krijg ik nou voor Juli nog 'n briefje.

Nu naar huis.

Haast 'n uur loopen.

Dag, m'n hand wordt moe⁸⁹

87. zie *Gijsbreght van Aemstel*, vers 518: 'O Iesus, sta ons bij, dit is een mislijck teecken'

88. B&W van Amsterdam verboden in juni 1902 de scholen eerste klasse, zoals school nr 12, om schoolreisjes buiten de gemeentegrenzen te organiseren.

89. Het handschrift van de brief eindigt in vreselijke hanepoten.

De brieven van De Haan uit die tijd staan vol schoolverhalen die laten zien met hoeveel hart en enthousiasme hij zich van zijn taak als onderwijzer kweet. We herkennen er ook een toepassing in van het onderwijs aan de Haarlemse kweekschool, waar men contacten onderhield met E. Heimans en Jac. P. Thijsse en wandeltochten en natuurstudie stimuleerde. De aanpassing aan het leven in Amsterdam kost De Haan moeite. Het contact met de Amsterdammers en wel met dat deel van de Amsterdamse bevolking dat zijn kinderen naar een school van de eerste klasse, dus een goedkope school, stuurde, stemt hem treurig. Zo vinden we in zijn brieven staaltjes van antistadsideologie, die op Walden met instemming zullen zijn gelezen, en uitingen van heimwee die bij de lezer de evocaties van het Zaanse landschap in de roman *Ondergangen* in herinnering brengen en ook de wandeling van Sam en Joop in het tweede hoofdstuk van *Pijpelijntjes*, als Joop zegt: 'Jezes, wat is zoo'n stad toch een beroerd beest'.

Er verliep na de laatste brief aan Van Eeden enige tijd. Toen schreef De Haan hem opnieuw.

14. De Haan aan Van Eeden, omstreeks half juni 1902

Zaterdagavond.
Vrolikstraat 75"

Mijn vrind, uit 'n enorme berg van akten en papiertjes en boeken en boekjes, die je allemaal voor die bovenmeestersrommel hebben moet, kon ik nog effen uitkijken. 't Is hier anders je leventje wel. De heele dag in een kamertje twee hoog met dat nijldige gegier van al die locomotieven⁹⁰. Gelukkig wonen hier op de trap geen bende kinderen (ik weet er een van 40.) Alleen 'n dronken man boven ons, we hebben gaslicht gekregen, maar ik vrees voor m'n kousjes. Zooals die lui stappen!

Wat is Walden mooi en ruim. Zeg er is weer 'n baantje in Bussum open. Ik zal maar niet solliciteeren hè. Verbeel je anders eens: 750 met 100 voor hoofdacte (niet verplicht.) Wel Fransch en V. en O⁹¹. Nou die heb ik alle twee (V. en O. alias vak j is onze term voor gymnastiek.) Er zijn *zeker* weinig sollicitanten. Maar als ik niet op Walden mag wonen, wil ik ook niet in Bussum zijn.

Van de week hoorde ik, dat Nico v. Suchtelen een drama geschreven had⁹². Wist jij dat? Ik weet alleen dat ik hem eens met jou over vieze scheikunde heb hooren praten. Laatst schreef hij wat bombastische proletariersverzen in 't Volk⁹³.

De Pionier⁹⁴ is uit hè. Wat 'n leuke titel. Als hij niet zoo erg duur is, wou ik hem wel hebben. Ja, lach nou niet om dat schacherige op geld letten. Heusch, ik kan niets missen. Ik werk hard en ga in elk opzicht achteruit. Dat lijkt zoo te moeten in deze omgeving van miezerige naarheid.

't Volk was voor deze keer niet hatelijk bij de aankondiging van jullie krant. Zou 't pakken, denkje? God, wat zou 't heerlijk zijn, als die ellende van 'n groote stad wegging, of als je alleen maar weet of met vertrouwen gelooft, dati minderen zal.

Ik snak om buiten te zijn. Wat mis ik alles nou, slooten en bloemen. Er is hier heelemaal

⁹⁰. De Vrolikstraat keek uit op de spoorbaan.

⁹¹. Vrije en Ordeoefeningen

⁹². *Primavera*, tragedie in verzen, geschreven in 1900 en gepubliceerd in De XXe Eeuw, oktober 1902. Van Suchtelen woonde op Walden en studeerde scheikunde.

⁹³. Op 18 mei 1902 publiceerde Het Volk een gedicht 'Nieuw Evangelie' van Nico van Suchtelen. Wij citeren de laatste strofe: 'Staat op! mijn volk is opgestaan, / Mijn volk zal zich bevrijden; / In vlammenzangen zal het gaan, / In gloed en brand / Naar 't blinkend land / Der nieuwgeborene tijden'.

⁹⁴. Het eerste nummer van De Pionier, een tweewekelijkse periodiek, 'orgaan van de vereeniging Gemeenschappelijk Grondbezit', kwam uit op 7 juni 1902. Het blad kostte 50 cent per kwartaal.

niks. Als je maar eens zoals ik heelemaal verstden moet, dan voel je eerst hoe 'n vergiftig ding zoo'n stad is.

Hoe vinje onze reis naar buiten? Misschien gaan we nog 'n dag. M'n bovenmeester is er tegen, maar die lap ik an me laars. Daar zit wel meer rommel van niet te omschrijven hoedanigheden. Je moest die van mij zien. Zeg, die denkt ook op de grond lig je gemakkelijk, kruipend kom je er ook, en trappen krijg je overal en op je 'achterste pooten' sta je zoo lastig. Probatum est⁹⁵. Opzitten en pootjes geven kan hij goed. We hebben eerst elken dag ruzie gehad, nou niet meer, sinds ik pal zwijg of mal les geef, als hij in de klas is. Ik heb gezegd: De wil van m'n jongens is in mijn klas wet, en ik laat me niet commandeeren van niemand (is dat niet waar?) niet. Dat begrijp je. Hij heeft me op aanbeveling van Van Hall genomen, en daarom moet hij lief met me doen.

Ook zei ik, dati na schooltijd maar moest zeggen, wati had tegen de jongens, want dat ik anders het te lastig kreeg met dat telkens in je klas komen. Zoo iets is nog nooit beleefd. We hebben zoo'n zoet personeeltje. Gisteren kreeg ik 'n brief van iemand, die ik voor 'n subliem mensch hou en 't aardigste is, dat-i 't zelf niet weet. Hij heeft heelemaal 'n kermisjongen bij zich in huis genomen, die z'n moeder was dood, vader hard weggelopen en nou werdi zoo slecht behandeld. Maar nou heefti 't goed en prettig. En die man schrijft zoo innig over hem. Ik wou, dat ik veel van vader hield. Je mist toch wel wat. Zie je van vader en moeder is 't natuurlijk, dat je liefde *krijgt*, en overigens moet je meestentijds geven. Dat is wel heerlijk als je 't doen mag, maar krijgen is ook wel prettig. Dat weetje niet, omdat *jij* zoo veel hebt. Heb maar eens 'n poosje niks, dan ben je op 't laatst zoo jaloersch⁹⁶ op wat je hebt, dat 't belachelijk en lastig wordt. Voor jezelf en voor anderen.

Nou die man is dan teringachtig en dat wasi al toeni dat jongetje bij zich nam. Dus groot zal hij hem wel nooit zien. Hij is nou 14. Ik heb z'n portret. Eerst zou dat jongetje onderwijzer worden, maar daar heb ik zoo over geschreven, dati nou naar zee mag. Dat wil hijzelf zoo graag, en dat schreef z'n 'vader' me gister. Ik heb ze nog nooit gezien, maar ik hou wel van dat jong. En van die man ook. Hij is niet zoo erg rijk, en hij had toch al twee jongens, die niet zoo klein waren. En nou in eenen 'n nieuw broertje erbij. Hoe is 't met Hansje en Paul? Hansje zal wel 'n knap jongetje worden hè. Wat heeft Gizah 'n mooi portret van ze. Haar verzen vind ik subliemmooi. Niet allemaal maar de meeste. Zeg. V. Loghem vindt ze leelijk, en ik vind hem leelijk en al z'n verzen, en z'n heele doen. Behalve soms, dan isie goed. Maar wat is Gizah wijs. Ze zei laatst mooie dingen: dat het niks erg was, als je niet kreeg wat je wou, als je dan 't verlangen maar had, was 't ook mooi. En ze zei ook: Het is al goed liefde te mogen geven, het krijgen is niet voor ons.

Maar toen ze dat toch op jou ging toepassen, werd ik verlegen. Ik denk zoo, dat je erg veel van Gizah houdt en dat zij dat wel weet ook. En dan is 't gemakkelijk wijs te zeggen, net zoo goed, als Van Eedentje wijs is geworden van 't snijën op dooie menschen. 't Eerste lijk van Hannie was 'n jong meisje met lang haar. En ze sneeën 't heelemaal stuk. Is *dat* noodig?

Gizah zei ook: Het is niks als je in een arm huis woont, als je hart maar rijk is. Dat is heel goed, maar Gizah woont in een groot huis, en mag voor alle ramen kijken en door 't heele huis lopen. En als je altijd in een arm huis moet wonen, wordt je hart ook arm op 't laatst. Leelijke dingen om je heen, maken je triestig en boosaardig. En buiten zijn en bloemenhebben maakt je vroolijk.

Hou je veel van Gizah? Als je Joobs verzen ook mooi vindt, hou je dan ook veel van hem. Of doet dat er heelemaal niet toe. Ja er zullen wel verzen van me in De Gids komen. Je weet, ik doe het om geld te krijgen voor m'n arme kinderen. Als je 't erg slecht vindt moet je 't maar zeggen, dan

95. Het is beproefd, bewezen.

96. zuinig

zal ik 't laten. Weet je van wie ik ook nog 'n brief kreeg van de week? Van Nelly v. Kol⁹⁷ uit Princenhage. Weet je, dat ik haar wel eens schreef? Ja, ik *moest* haar toen iets vragen voor 'n paar van de jongens nog in Krommenie, die zoo 'n beetje bezig waren zichzelf wat te vernielen. Dat heb ik liever niet. Die werkerskinderen worden al genoeg vernield. Nou toen heeft Nelly ze erg goed daar door heen geholpen, wat ik erg aardig vond en we zijn nou goeie vrindjes. Ik had haar eens over jou geschreven maar nou word ik moe. Schrijf je me eens. Later weer wat van Hannie. Vinje 't goed.

Dag mijn eenige vrind

Joob

Alderbeste groeten van Hansje. Pats daar is de post. Niet voor mij. 't Is de laatste vanavond. Dag hoor. Heb 't goed.

Die zomer schreef De Haan aan Van Eeden nog een lange brief, die we niet nauwkeurig kunnen dateren. Welke 'feesten' De Haan bedoelt, hebben we niet kunnen achterhalen.

15. De Haan aan Van Eeden, juli 1902

Zaterdagavond,
Vrolikstraat 75"

Natuurlijk zou ik het erg prettig hebben gevonden een briefje van je te krijgen, maar 't is heusch ook wel goed zóó. Je bent in Amsterdam geweest hè, met de feesten? Ik heb er niet veel van gezien. Alleen 'n bangmakende drukte op 't Leidscheplein, waar ik twee maal op een dag over moet.

Vandaag keek ik alles door wat ik van je heb aan mooie dingen. Je mooi portret, je mooie boekje⁹⁸ en 10 brieven zoowat en briefkaarten. Ik heb echt alles nog. Heeft Gizah veel van je? Niet lachen hoor, ik ben heusch niet jaloersch, maar Gizah houdt zoo erg van je. Vinje 't prettig 'n brief van mij te krijgen. Ik vind 't zoo heerlijk je te schrijven. Als ik aan vroeger denk, vind ik mijzelf een erg dom jongetje. Toen dacht ik, dat je nooit anders zou doen, dan aan mij te denken. Zoals ik meest aan jou denk.

HannekenHans is weer heelemaal beter. Gelukkig hè. Maar nou heb ik 't beet. En wel leelijk ook. Vandaag ben ik niet naar school geweest. Ik heb 'n beetje anemie (had je dat gedacht.) En erge zenuwpijn in mijn beenen. Gelukkig verspringt 't, vanmorgen had ik het in mijn borst. Maar 't loopen valt me moeilijk. En 't lesgeven ook. Hans laat me broom slikken.

Dat van die anemie zag Hansje aan mijn tandvleesch. En toen hebben we het met zoo'n haemoglobinemeter onderzocht. 't Was niet erg.

Morgen heb ik natuurlijk geen school, Maandag ook niet en Dinsdag half om 'n prijsuitdeeling. Je moest die prijzen zien. Dat gaat zoo: Als je erg goed oppast krijg je in een week 25 teekens. Passen ze niet goed op, dan minder. Dus in 1 maand is dat 100. Honderd teekens is 1 kaartje. Twintig kaartjes is een prijs. Dus je begrijpt hoe lang dat soms duurt. Twee jaar minstens, maar soms veel langer.

Zoo heb ik 'n jongen van dertien jaar, die nog nooit 'n prijs heeft gehad. Nou krijgt hij er een van mij omdat hij de school afgaat. Boòmeester wou eerst niet, maar iedereen heeft bij ons op school praatjes behalve hij, dus ik zei 't. En nou zal 't wel gebeuren denk ik. Zoo'n prijs is dan 80 cts

97. Nellie van Kol richtte een socialistisch maandblad *De Vrouw* en een kindertijdschrift *Ons Blaadjie* op. 'Nellie' schreef ook als een der eersten over seksuele voorlichting aan kinderen: *Moeder en kind, hoe men kiesche onderwerpen met kinderen kan behandelen* (1898).

98. Bedoeld moet zijn de *Bloemlezing* uit 1899, niet *Van de koele meren des doods*, dat hij dus ondanks zijn dringend verzoek niet van Van Eeden ontvangen blijkt te hebben.

waard of zoo. 't Is wel een 'goed' tuchtmiddel⁹⁹. Ze doen dan zoo: Wie je verbiedt, geef je 'n aantekening. Drie aantekeningen is 'n punt af, drie punten af is blijven. Maar ik heb lak aan al die flauwe kulletjes. Van Dalfsen (dat is *de* man van 't zaakje.) was dol: Hij kwam op 't eind van de maand de teekens opnemen. 'Meheer heeft u de teekens klaar. Ja, zei ik, allemaal honderd.

Zoo, zei hij hebben ze zoo goed opgepast. O, ja zei ik best. Zoo, zijn ze nooit lastig. Jawel, zei ik, maar dan is 't mijn schuld. Dat snap je. Na school kreeg ik 'n spietsje over 'prestige' en 'tact'. Dat ik natuurlijk aan me laars lapte, Ik ben lekker niks bang voor allemaal niet. Ik ben verreweg de jongste en maar tijdelijk, maar ik laat me niet knoeien. Je weet ik woon haast 'n uur van school af en boõmeester woont er naast¹⁰⁰. Nou begint de school om kwart voor 9, maar om half 9 mogen de kinderen al binnen komen en moeten wij er zijn. Per ongeluk kwam ik 10 minuten te laat om die pijn in m'n been. U is wel laat van morgen, zegt lawaaischopper. Ja hè, zei ik, wie zou 't eerst van huis gegaan zijn? U of ik.

Hij stupéfait zei niks. Van de week had 'n mop. De prijzen waren gekomen. En we moesten ze klaarmaken. Ieder voor zijn klas uitzoeken. Bovenmeester die geen klas heeft natuurlijk, dee niks. Leuterde. Zei op 't laatst: Nou moesten we voor mijnheer De Haan nog 'n rammelaartje koopen.

Ja zei ik en voor u 'n luie stoel, dan kunt u rusten van 't werk, dat wij doen. Dus je ziet, ik speel op m'n pootje. Maar gewoonlijk worje toch danig bebovenmeesterd en heb je niks te vertellen. Meest leg je 't lootje. De jongens doen goed. Maar je kunt er nooit op aan. Zoo graag wil je ze met liefde en goedheid behandelen, maar 't gaat niet altijd. Laatst hoorde ik zoo'n [dame?] van 'Vrede'¹⁰¹ in de trein beweren, dat je met zachtheid alles gedaan kreeg en dat straf iets immoreels was. Onder welken vorm ook. Leuk gezegd, en 'n goeie paradox maar vette onzin. Ja, als die kinderen niet in stad woonden. Maar ik zou je vreeselijke dingen kunnen zeggen.

Zoo zei er een tegen me van de week: Krijg de jeneverpest. Een ander: De pest met 'n paar lamme handjes.

Dat zijn nou je Amsterdamsche heilwenschen. Natuurlijk gaat zoo'n jong dan voor 'n dag de laan uit. Maar wat geeft dat. Dan loopen ze maar langs de straat. Stelen doen ze ook erg. Van alles. Laatst had er een de la gelicht. Een ander stopte z'n zwembroekie weg, zei dat een ander 't gestolen had, nam die z'n ding weg. En had er dus twee. Gevolg: twee klagende moeders in school. Een: dat d'r jongen verdacht wordt van diefstal en de ander dat d'r zoons dierbaar zwembroekje weg is. Alles bevestigd met jordaansche vloeken. b.v. je malle moer, je rotte vaar, je malle moers rotte man. En de heele familie met tallooze variaties.

Toen had ik 't ongeluk te lachen. En daar had ik 't nog gedaan. Eigenlijk is 't ook niet om te lachen.

Allerlei briefjes krijg je: Laatst een van 'n moeder dat ze haar zoon voor 'koolrapenbroekie' scholden. Zoo was de kleur van die broek, en dat ze 't hoogerop zou zoeken als de meester daar geen end aan maakte. Dat lijkt nou wel erg grappig maar zoo'n verdrietige onbeschaafdheid is toch 'n bewijs, dat er in Amsterdam iets erg ellendigs is. Honger hebben ze gewoonlijk minder, dan ik eerst dacht, maar ze eten soms erg vreemd.

Geloof me, je denkt zoo gauw, zie zoo, die jongen heb ik door liefde gewonnen. Lak hoor, onder mekaar houën ze je voor de mal.

⁹⁹. Later dacht De Haan daar negatiever over. In het Weekblad van het Recht, 26 juni 1912, spreekt hij van 'een afkeurenswaardig stelsel'. 'Mijn ervaring als onderwijzer is, dat het huichelaars maakt en oogkijkers'.

¹⁰⁰. Van Dalfsen woonde Marnixstraat 102.

¹⁰¹. orgaan der christenanarchisten

Onze cathechiseermeester zei laatst tegen mij: 'De knechtjens zijn soms wel wat wild'. Er wordt cathechis gegeven in 'n schoollokaal na twaalven. Maar de jongens doen op die dagen allemaal derlui best om school te blijven, dan hoeven ze niet. De ergste straf is dan: Je mag vandaag niet blijven, maar morgen verhaal ik 't wel op je.

Onze cathechiseermeester is in den Heere: Hij vroeg toen hij me voor 't eerst zag: Of hij in mij een broeder in J.C. mocht begroeten. Maar ik moet wel 'n erg goddeloos gezicht hebben, want hij zei 't zoo weifelend. Vandaag las ik 'n oude reeks van christelijke jongelingsbladen¹⁰². Er stonden wat aardige dingen in: b.v.

Of het wachter zijn op Sions muren reeds aan Adam was opgedragen.

Zie je, dat was nou 'n vraag, maar ik kon 't antwoord niet vinden. Dat was jammer. Dan werd er zoetjes gekeuveld over moderne litteratuur: Zoo van die kracht: Ze hebben 't dan over dat artikel van die Elout over jou in Woord en Beeld¹⁰³.

Zie je, dat zullen ze nou eens bespreken, want anders denken de jongelingen, 'dat Borel en Couperus eigenlijk de mannen der nieuwe richting zijn'.

En nou staat er woordelijk dit: '*Eerlijk gezegd* toch, vinden we de taalvirtuositeit van Kloos veel machtiger dan die van Couperus en de denkkraft van Van Eeden veel sterker dan die van Borel'.

Hoe vinje die nou. Niet om te gieren van sublieme idioterie. Daartusschen vinje dan 'n verzameling citaten uit dat kostbare Eloutsproduct. 'Het eenige goede uit Het Zusje is Borels idealisme in de liefde. Jij bent nooit vervallen in afgodendienst van woord en klank (gossiemijsne, wist je dat zelf wel?)

Wie 'n taal schrijft als jij is nog niet onverstaanbaar (wel, hoe vinje dat).

Daar heb je 'n drie erge brute citaten. Hoe vinje die wel. (Niet van Elout.)

Dan nog artikelen over moderne schrijvers van 'n kweekeling uit Haarlem. Je weet die jou wel eens over mij heeft geschreven. Of weet je 't niet meer?

Dan nog 'n zoi advertenties. In een verwekt de dood van 'n jongeling een heilige jaloerschheid in 't hart der anderen. Zie je *heilige* jaloerschheid. Dan verzen, onder de eene staat: Gelegenheid tot debat. Onder een ander: Als altijd gelegenheid tot critiek. Maar dat gekweel over jou is toch 't zoetst van alles.

Dan hebben ze 't over schietverenigingen op gereformeerden grondslag, over gebed in de kazerne (daar blij jij buiten.) En over de vraag of in de Militaire tehuizen Zaterdags geen bons kunnen worden gegeven, des Zondags te gebruiken, dan hoef je Zondag niet te betalen.

Dan hebben ze 't over 't opkloppen van Kloos door Perk¹⁰⁴ na Perks dood. (Weet jij

^{102.} Het gaat hier om het Gereformeerd Jongelingsblad, orgaan van den Nederlandschen bond van Jongelings vereenigingen op gereformeerden grondslag. De Haan citeert uit de afleveringen van 10 augustus tot en met 2 november 1900. Elke aflevering bevatte genummerde vragen (zonder antwoord) als 'Leidraad bij de behandeling der Gewijde Geschiedenis op de Jongelingsvereeniging'. Het artikel waarin 'zoetjes gekeuveld' wordt, is niet van F.C. Meyster, die aan dit blad wel meewerkte.

^{103.} zie voor Elout: de Literatuurlijst

^{104.} Bedoeld is wel het omgekeerde.

daarvan?) Dan vergelijken ze Satan in 'De Broeders' met Satan van Marie Corelli¹⁰⁵ (een slecht boek overigens.) Over de luiheid van de Papoea's veroorzaakt door de paradijsvogels. Over de verloving van H.M. met Henkie waarin citaten staan van Cato, Vondel, Van Eedentje, Het hooglied, Faust.

En dan staat er dit:

Onder alle Ned. schoonen is zij de ons allen toebehoorende (heeft ze 't gelezen denkje.)

Waar wordt de staf van Aäron bewaard? (Vraag zonder antwoord.) Waarom was de volkstelling van David zoo zondig? Zie je, dat weet ik: Getelde schapen loopen 't hok uit¹⁰⁶. Ben jij wel eens in 'n christelijke vereeniging geweest. Als ik het vrindje van Van Eedentje niet was, wou ik redacteur van dat blad zijn.

Morgenavond ben ik bij Hansje. Ze laat je vrindelijk groeten.

Dag beste Van Eedentje. Het is al laat. Heb ik nou netjes geschreven.

Joob.

Ben bij Hanneken neem efkens 'n envelopje van haar.

Dag.

In juli 1902 stuurde De Haan voor het eerst verzen naar Noordwijk, naar Albert Verwey, samen met Lodewijk van Deyssel redacteur van De XXe Eeuw, een maandblad dat onder deze naam het reeds sinds 1894 bestaande Tweemaandelijksch Tijdschrift voortzette. De toon die De Haan in zijn begeleidende brief aanslaat, is er wel op berekend dat de inzending niet onopgemerkt voorbij kon gaan. Ook de taalbehandeling is bijzonder. Let op het kind en de steen. De steen heeft het doodgevallen.

16. De Haan aan Verwey, juli 1902¹⁰⁷

Zondagavend.

Mijn beste Albert Verwey, u weet wel iets van mij.

Verleden jaar heeft u door Van Eedentje verzen van mij gelezen in De Gids (Juni 1901). Dat

^{105.} *The Sorrows of Satan, or The strange experience of one Geoffrey Tempest, millionaire, a Romance*, van Marie Corelli, verschenen in 1896 en al snel in het Nederlands vertaald. Romein zegt in *Op het breukvlak van twee eeuwen* (p. 308) van deze 'grandioze kitschroman', dat 'heel Windsor haar *Sorrows of Satan* verslond, koninginnen haar gesigneerd portret vroegen en Gladstone haar twee uur lang complimenten maakte over het "magnetisme van haar pen". De Satansfiguur van Prince Lucio Rimânez doet uit de verte aan De Haans Sôtòn denken, in de bekende *nerveuze vertelling*, die zich als Viscount van Chelsea in een exclusief hotel in Parijs ophoudt. Beide duivelsgestalten staan in een romantic agonytraditie.

^{106.} Van Davids volkstelling wordt in 2 Samuel 24 verhaald. Daar wordt niet duidelijk gemaakt wat David verkeerd deed. In I. Waterman, *Kort begrip der Bijbelsche geschiedenis, in vragen en antwoorden; ten dienste der Israëlitische jeugd*, vindt men in de vierentwintigste les, p. 82: 'Vr. 10. Waarom liet David eens zijn volk tellen? Antw. David liet eens, waarschijnlijk met het doel om weder een oorlog te voeren tot uitbreiding of bevestiging zijner staten, eene volkstelling doen, die evenwel door God niet goedgekeurd werd'. Het *Spreekwoordenboek der Nederlandsche Taal* van P.J. Harrebomée komt met twee spreekwoorden dichters in de buurt van De Haans antwoord: 'De wolf eet wel getelde schapen' (p. 237) en 'Getelde schapen gaan uit 't hok' (p. 238).

^{107.} De zomervakantie van Johanna van Maarseveen zal ongetwijfeld in de maanden juli of augustus zijn gevallen. Omdat sprake is van 'in 't laatst van deze maand en 't begin van de volgende', dateren we deze brief op juli 1902. De volgende brieven aan Verwey volgen elkaar kort op, reden voor ons om brief nr 17 en 18 ook op juli 1902 te dateren. De ontmoeting met Van Eeden in augustus 1902 (waarvan in brief nr 18 sprake is) is in brief nr 19 'al drie maanden geleden', zodat die brief aan Van Eeden van november 1902 moet zijn.

heeft Van Eedentje mij verteld. Ze waren voor hem geschreven. Hij vond ze leelijk, u vindt ze leelijk, ik vind ze ook leelijk. En kan er geen touw aan vastmaken. Daar ben ik nu maar wat blij om. Maar nu stuur ik u verzen, die ik ook voor Van Eeden heb geschreven. En die vind ik zelf wel mooi. Pas op niet lachen. Wilt u ze in uw tijdschrift hebben? Toe schrijf mij eens, ook al kan dat om u of V. Deyssel niet of ze wel 'n beetje mooi genoeg zijn voor Van Eedentje. Wilt u dat doen? Ik heb over hem erg veel verdriet en dat wil maar niet beter worden, als ik nu wist, dat mijn woordjes mooi genoeg zijn voor hem, zou ik dat heerlijk vinden.

Maar zeg het V.E. niet. Mag *ik* dat doen als 't noodig is? Als hij wist, dat ik verdriet over hem had, zou hij 't zeker naar vinden. Want hij kan er niets aan doen. Dus niet vertellen. Hij denkt, dat ik 't goed heb met meisje. Dat is wel 'n beetje zoo, maar ik lij erg om hem.

Weet u wat ik prettig zou vinden. In 't laatst van deze maand en 't begin van de volgende is mijn meisjelief, die dokter is, voor vacantie in Noordwijk. Daar zal ik dan bij haar komen. Mag ik dan u ook even zien? Maar dat moet u schrijven, anders doe ik 't niet.

Vertelt u dan van V.E. Dat is toch 't beste. Mag 't? Ik heb V. Eedentje 't laatst gezien met Paaschdag. Dan heb ik meisje en Gizah Ritschl wat keertjes gehad en verder heelemaal geen goeie mensen meer. Dus wou ik u wel graag eens zien.

De lui zeggen wel eens, dat ik vreemd doe. Erger u daar nou niet aan, ik ben pas 20 en heb weinig mensen om mij, daar ik om geef.

Is dit briefje vreemd. Goeien dag. Ik zit midden in de stad. Pas is er naast ons een kindje doodgefallen door een groote steen van een dak.

Het is half twaalf in de nacht. Heb 't goed.

Vriendelijke groeten van

Jacob de Haan

Vrolikstraat 75"
Amsterdam.

17. De Haan aan Verwey, juli 1902

Vrolikstraat 75"

Lieve heer Verwey,

Efkes 'n briefjen. Heel in de haast. Misschien ga ik de stad uit. Mijn brieven vallen soms in verkeerde handen. Wees zoo goed en zendt me geen nietgeplaatste verzen terug. Wilt u? Verscheur ze maar. Hebt u er moois in gevonden?

Vriendlijk gegroet

Jacob de Haan.

Hoor ik er nog eens iets van?

De Haan blijft aandringen op toestemming om Verwey in Noordwijk te mogen opzoeken. Intussen gaat de volgende brief, op schrift gesteld waarschijnlijk omstreeks de helft van augustus 1902, voornamelijk over Van Eeden alias Van Eedentje. (Ook Giza Ritschl schreef geregeld 'Van Eedentje', zo gek was dat niet.) De oude mevrouw Van Vloten, schoonmoeder zowel van Van Eeden als van Verwey, was wel vaker op straat lastiggefallen. Mea Verwey vertelt in haar boekje *I uit 7* hoe (in Noordwijk) 'bij het uitgaan van de R.K. Jongensschool de uitgelaten kinderen haar [hadden] uitgejouwd om haar kleding, en er was een pet op haar eigen hoofddeksel neergekomen' (p. 91). Dat hoofddeksel bestond uit een kapje van zwarte zij, dat haar moest beschermen tegen de wind in Noordwijk aan Zee. Van Eeden logeerde de tweede helft van juli in Noordwijk (zie zijn *Dagboek* dl. II p. 538-540); De Haan verbleef in hotel Het Hof van Holland aldaar. Van de door De Haan verslagen vechtpartij vindt men in het *Dagboek* helaas niets terug.

Albert Verwey kreeg in totaal zeven kinderen, maar had er in 1902 pas zes: Liesbet, Mea, Gonda, Martha, Jan en Gerlof.

18. De Haan aan Verwey, juli 1902

Amsterdam
Vrolikstraat 75"

Mijnheer Albert Verwey,

Van Eeden zei, dat u 't zoo gek vindt, dat ik Van Eedentje zeg. Maar ik vind 't niks erg. Daarom mag ik 't wel zeggen.

Maar V. E. zei ook, dat u mij zooveel moois en goeds zoudt weten te zeggen van mijn niet goedzijn van verzen. En dat u 't zeker wel goed zoudt vinden als ik eens bij u kom. Vindt Albert Verwey 't goed? Dan moet u 't eerst schrijven. Ik wil weten dat u 't goed vindt.

Woensdag a.s. ben ik nog een dagje in Noordwijk. Is 't dan goed?

Ik wist niet, dat u zooveel baby's hadt. Zeven vind ik erg veel.

Van Eeden heeft gisteravond met 'n heele bende jongens gevochten. Want die gooiden mevrouw Van Vloten met een steen. En toen heeft V. Eedentje er zoo leukjes opgetimmerd, dat ik er lekker om lachen moest. Maar die jongens waren dom. Ze liepen weg. Maar allemaal een kant op. Dom hè. Toen kregen ze allemaal van heisa hopsa. 't Was zoo grappig. Toen ik V. E. weg had gebracht gingen ze mij slaan en gooien. Toen kreeg ik het erg benauwd. Want ik kon 't Hof v. Holland niet weervinden. Maar ze gooiden mis met een rotte kool en raak met twee harde bloembollen. Dat dee pijn.

Maar ik heb 'n erg groot mes. Een echt uit Zweden. En daar waren ze bang voor. Toen kreeg ik 'n jongen beet. En die pakte ik bij z'n ooren. En toen zei ik, dat ik 'm aan 't mes zou rijgen als-i me niet naar 't Hof bracht. Dat deedie toen.

U ziet 't was 'n prettige belangrijke dag. En V. E. was niks bang voor al die jongens niet.

Nu ga ik nog schrijven en werken.

Dag menheer Verwey

Vriendelijk gegroet van

Jacob de Haan.

Op 25 september 1902 verhuisde De Haans huisbaas, Bloemendal, van de Vrolikstraat naar de Van Ostadestraat; De Haan verhuisde mee. Op hetzelfde adres woonde van 21 oktober tot 13 december 1902 ook zijn oude vriend Koo de Braal.

In juli 1902 heeft De Haan, bij gelegenheid van een nieuwe keuring, kennisgemaakt met Sam Aletrino, gemeentearts, seksuoloog en criminoloog en privatdocent in de criminele antropologie aan de universiteit van Amsterdam, auteur uit de kring der Tachtigers en bevriend met Van Eeden. In 1911 in een brief aan Herman Robbers herinnert Aletrino zich de kennismaking (waarbij hij zich flink in het aantal jaren vergist): 'Een jaar of zes geleden, werd me door van Hamel, die nu dood is¹⁰⁸, Jacob Israël de Haan toegezonden, voor wien hij zich interesseerde en die naar [e]en gemeentebetrekking wilde solliciteeren, met het verzoek of ik hem eens zou willen onderzoeken en zien of hij kans zou hebben om aangenomen te worden, omdat hij zoo raar was en deed. Het was mijn rubriek niet, dat onderzoek voor onderwijzers, maar heb het toch gedaan en vond hem wel wat "raar" en vreemd, maar ik voor mij vond geen bezwaar. Hij is toen door een ander gekeurd en is geweigerd'.

¹⁰⁸. A.G. van Hamel, de romanist uit Groningen, zwager van Aletrino

Amsterdam
Van Ostadestraat 109 huis,

Je hebt me nou toch wel heelemaal zonder wat gelaten, maar 't is niet zoo erg. Ik bedoel, dat 't wel erg is, maar dat ik er niet boos over ben. Gaan we dan volgenden zomer weer dat land bij Noordwijk omloopen? Wel hè. We kunnen best dood zijn, maar we kunnen ook nog leven. O, ik moet nou telkens aan onzen dag in Noordwijk denken. Ik voel 't net of we nooit meer zoo'n dag zullen hebben. Eigenlijk is 't wel 'n beetje 'n grappige tijd. Je weet toch, dat ik verhuizen ga in den mangelwinkel waar de Christelijke jongelingsvereniging vergadert. Dus je ziet, wie bij 't vuur zit warmt zich best en wat zal mijn hart dan warm worden.

Eerst dacht ik nog aan dat gejongeling te ontsnappen, dan zou ik alleenechies 'n kamer nemen en dan in de volksgaarkeuken eten. Maar dat is toch nog op 't laatste oogenblik afgewipt. Hannie wou 't ook niet. want ze zegt, dat ik dan op 't laatst van de maand honger lij. Dat zou kunnen. Dus nou kruip ik in de jongelingen kast.

Ken je Van Bruggen? Hij is redacteur van 't Volk. Verwey kent 'm geloof ik, ik wil zeggen, die heeft 't wel eens met hem aan den stok gehad over Joan van Oldenbarnevelt. V. Br. zei, dat 't van A. tot Z. gestolen was uit 't Engelsch¹⁰⁹. Nou die Van Bruggen dan is bij z'n vrouw vandaan geloopt en woont nou half en half met m'n zuster. Zie je half en half. Dat moet ik je toch even vertellen. Zie je, ik lach er niet om, ik heb er 'n patjakkerende last van, maar 't is zoo'n grappige uitvinding. Stel je voor 2 mannelijke en 2 vrouwelijke mallen huren samen twee kamers met 4 ledekanten staande in twee alcoven en dat heele zaakje huist in twee huizen naast elkaar. Overdag is 't zoo:

's avonds steken ze dan over
en dan is 't zoo als in
figuur twee staat:

en 's morgens ruilen ze dan weer terug. Nou bij dat stel van vier is nou V. Br. met m'n zuster¹¹⁰. Je snapt daar wordt weer over gekald. Troelstra moest zich er ook weer in bemoeien: die zei dat 'n goed partijgenoot liep niet van z'n vrouw af. Dat deeje niet, je hadt genoeg aan je partij¹¹¹. Ondertusschen hoor ik dat V.d. Goes ook van z'n vrouw wil scheiden. Nou wor ik natuurlijk

¹⁰⁹. Over Verwey's drama in verzen *Johan van Oldenbarnevelt* (1895) schreef Kees van Bruggen in het tijdschrift *Nederland*, februari 1896. Hij vergeleek het met een Engels treurspel uit de 17de eeuw, *The tragedy of Sir John van Olden Barnavelte*, dat wordt toegeschreven aan Fletcher en Massinger en dat in 1884 in een Nederlandse vertaling van C.W. Opzoomer was verschenen, met een inleiding van Fruin. 'Aan een toevallige overeenkomst', aldus een bespreking van het opstel in de *Hollandsche Revue*, februari 1896, 'kan niet gedacht worden, en ofschoon [Van Bruggen] zich zeer zacht uitdrukt, merkt men toch wel, dat hij Verwey van plagiaat beschuldigt'. De NRC publiceerde op 5 februari 1896 een verdediging van de 'niet uit het veld geslagen' Verwey: hij had het oude stuk gebruikt als 'een even opmerkelijke bron als b.v. brieven en remonstranties voor de wetenschap van Barnevelts werkzaamheden en bedoelingen'.

¹¹⁰. Carry en Kees van Bruggen trouwden op 6 januari 1904. Carry stond toen bij de Burgerlijke Stand ingeschreven op St. Willibrordusstraat 29, waar haar broer vanaf 25 februari 1903 de officiële huurder was.

¹¹¹. Zelf scheidde Troelstra najaar 1907 van zijn vrouw, de schrijfster Nienke van Hichtum.

uitgespeeld door m'n zuster als een, die ze¹¹² niet met de nek aanziet. Maar ik neem dat heele zaakje niet au serieux. 't Is zoover ik weet de zooveelste. 'N heele keet. Cornelia Huygens heeft zich verdrongen omdat haar man tijdens haar engagementstijd en haar huwelijk gedurig in intieme verstandhouding bleef met z'n eerste vrouw¹¹³.

't Lijkt tegenwoordig geen mensch meer dragelijk te gaan. Met m'n patroontje is 't rustig. Alleen van de week was ik weer niet eerbiedig. Hij had 't over ruzie tusschen 'n boòmeester en 'n schoolopziener en 'n heel dubbel personeel. Nu riep patroontje patetisch uit, hoe zal dat afloopen? Wel zei ik als in 't huissie op de Luizenmarkt (LangeHoutstraat.) met 'n doorlopende ?. En dat zeg ik je niet¹¹⁴. Maar klein-kleutertje was razend. Wat ik an m'n laars lap. Van de vorige week was d'r weer 'n moeder ook die zou nou die haaie meesterhardief¹¹⁵ wel op z'n duvel kommen. Ik had d'r lieve kindje in 't donker hok gezet omdat ze 'verrek' had gezegd tegen de gymnastieksche. Nu en toen ging me die meid daar toch an 't schreeuwen. Bovenmeester moord, moord, meester de Haan vermoordt me. Hoe vinje nou zoo iets. Natuurlijk bleef opgemelde meid in d'r hok. Bovenmeester die te hulp wou schieten dreigde ik weg, Volgenden dag moeder. Met opgestreken zeil. Dat ging zoo: Ik moet meester de Haan hebben. Bovenmeester tegen 'n jongen 'Ga meester de Haan halen'. (Eclipseert voor alle zekerheid.) Meester de Haan komt. Ik wou wel deris weten - Ik zoo, wou u wat weten? - waarom mijn meissie in dat varkenshok moet zitten.

Ik Gut juffrouw u lijkt wel boos?

Zij: boos mensch ik ben razend.

Ik: zoo, ja dan hoort u in Meerenberg. Kind ga je moeder deris naar Meerenberg brengen en kom dan maar terug.

Deur open, mensch stupéfait af. Gedreig met vader (die dood is) en de oudste zoon. Nu weer rustig. Ik lach. D'r valt nogal wat te lachen. 't Meest om me zelf. Aletrino heb ik gisteren avond opgebeld. Dat vond ik leuk. 't Is zoo gemakkelijk met de telefoon. Was jij ook maar telefonisch verbonden. Zie je ik verlang weer vreeselijk naar je. Weet je wel, dat 't al drie maanden geleden is dat ik je zag? Zie je, je moet je van mijn gedoedeldai¹¹⁶ maar niet 't meeste aantrekken, maar 'n beetje wil je wel voor me doen hè. Schrijf je eens wanneer je weer tijd hebt. Gaan we dan weer eens wandelen. Dat is zoo prettig. En je moet 't niet boos vinden maar toen ik je pas kende, vond ik je dikwijls [xxx], ik weet 't niet, maar soms [xxx] anders. Waarom doe je soms nijdig en vinnig tegen

112. haar, hen

113. Cornélie Huygens, vooraanstaand lid van de SDAP, zelfs een tijd lang lid van het Partijbestuur, propageerde in boeken als *Barthold Meryan* (1897) de vrije liefde. Op 2 oktober 1902 trad zij in het huwelijk, 31 oktober pleegde ze zelfmoord door zich in een vijver van het Vondelpark te verdrinken.

114. ? Lange Houtstraat was een straat in de Amsterdamse jodenbuurt, dicht bij de vlooienmarkt op het Waterlooplein.

115. In het verhaal 'Verhuizen' in *Het Volk* van 10 april 1904 wordt niet de hoofdpersoon, maar zijn vriend Sam om zijn lange haren uitgescholden: 'Straatjongens begonnen te schelden, [...] Sam omdat ie lang haar had. [...] "hardief"... "haaie hardief"'. Het verhaal keert in de roman *Pijpelijntjes* terug, maar Sam trekt daar, in de corresponderende passage in het derde hoofdstuk, de aandacht door zijn donkere huidskleur: 'wij bennen door deze zwarte meneer angenommen' zeggen de kruiers. In de tweede, omgewerkte versie van de roman greep De Haan naar de lange haren van vroeger terug: 'De menschen dichter om ons heen [...] schelden Hans [=Sam] voor haaie hardief...'

116. Een woord van De Haan. We komen het later ook tegen in 'De schoonouders', hoofdstuk van het vervolg op *Pijpelijntjes*, verschenen in *De Nieuwe Gids* 25 (1910), II, november, p. 591/611. Juffrouw Mens heeft problemen met haar man: "Het ging de burenen niet aan. Het was haar man. Zij moest met hem doedeldaaien' (p. 604). Men denkt zowel in de brief als in de roman aan iets als: er met vallen en opstaan iets van maken, zich er doorheen slaan.

me. Ik wil 't wel velen, maar waarom doe je 't. Ik wil je wel graag helpen, maar wat kan ik dan voor je doen. Ik heb 't heelemaal niet goed en prettig. Hannie is alleen lief voor me. Aletrino ook wel, maar ik durf niet bij hem te komen omdat hij me zoo bang en in de war maakt. Maar in de Kerstvacantie zie ik hem weer. Dan ga ik ook eens naar Gizah. Ik heb 'n briefje van haar, dat ze dat prettig vindt, maar misschien zegt ze dat maar omdat ze 'n lieve vrouw is. Nietwaar ik ben toch niet lastig voor je? Ik ben maar wat blij, dat ik weet, dat je gezegd hebt, dat ik nooit lastig voor je ben. Dag, als je geen tijd hebt moet je me maar laten konkelefoezen en schrijf je dan weer eens 'n briefkaart? Voor ik verhuis schrijf ik je wel weer. Ik wou dat er eens wat prettigs gebeurde. Weet jij niks? Dag. Niet te hard werken hoor. Je leest 1 Dec. in Haarlem hè. Weet je nog van je lezing over den Boerenkrijg? Dat was heerlijk. Gizah en ik hebben afgesproken dat we je altijd over elkaar zouden schrijven, doet Gizah 't wel? Ik vind haar schrift zoo koddig en ze maakt soms zulke grappige foutjes. En 'n heele hoop woorden zegt ze soms ook verkeerd. Ze zegt altijd *Vèrwey* en nog 'n heele winkel andere dingen. Dag. nou is 't haast twaalf uur en ga ik gauw naar bed.

Met de beste gedachten [xxx] je altijd innigtoegenegen

Joob

Op 15 november 1902 was De Haan op Walden bij Frederik van Eeden en vergat zijn 'meetkunderommel'. Hij werkte voor het Staatsexamen, nadat hij de bovenmeestersacte gehaald had, vermoedelijk 'B' met het oog op de medicijnenstudie. Voor Grieks zocht hij nog een leraar. Gorters socialisme stond voor De Haan de keuze van de grote dichter als leraar in de weg. (Gorter gaf overigens les aan Van Eedens zoon Hans.) Ook in zijn keuze van brood en 'sportbeschuit' (een beschuitachtig gebak van ongebuild meel) betuigde De Haan zijn trouw aan Van Eeden. Koo de Braal deelde kennelijk zijn voorkeur niet.

De foto van het huis van Verwey was waarschijnlijk genomen door Van Maarseveen.

20. De Haan aan Van Eeden, 16 november 1902

Amsterdam

Van Ostadestraat 109 huis

Dom ben ik geweest. Ik heb al m'n meetkunderommel bij jou in 't gangetje bij de deur vergeten en ik moet wel 250 sommen maken. Dus wou ik 't zoo vreeslijk graag terug hebben. Maar ik begrijp wel, dat dat lastig is voor je. Maar weet je wat je moest doen: Leg ze onder in de broodkist, dan laat ik ze halen in de Borgerstraat¹¹⁷ of ik haal ze zelf. Dan koop ik meteen sportbeschuit. De juffrouw zal voor mij Waldensch bruin brood kopen maar Koo is S.D.A.P. en die wil dat ze 't van de Dageraad neemt. Maar dat wil ik niet.

Zeg je even wat van me tegen je vrouw? Dan moet je maar zeggen, dat ik die man die Grieksch wil leeren zonder grammaire niet hebben wil. Ik zal hem afschrijven. En dat ik met Hannie Engelsch ga lezen. En dat 't Berlitz boek¹¹⁸ erg mooi is en dat ik ook 't tweede wel graag hebben wil. Dan hoeft ik 't niet te huren.

Hannie was gisteren aan 't station, dus ben ik toch maar blij geweest, dat ik er ook was. Ze zei dat Gorter ook goed les geeft en niet zoo ijselijk duur is ook. Maar ik wil geen les van Gorter hebben. Laati maar uit S.D.A.Peeën gaan.

Vanmiddag heb ik 't erg druk. Ik moet naar Treub om te zien of ik stage bij hem kan lopen.

^{117.} De producten van de Waldense bakkerij werden ook in een winkel in de Amsterdamse Borgerstraat verkocht.

^{118.} Berlitz introduceerde de 'directe' methode in het talenonderwijs. Vandaar waarschijnlijk dat De Haan van 'lezen' spreekt en niet van 'leren' (of 'leeren').

of anders moet ik z'n dictaat zien te leenen. Dan laat ik 't afschrijven met de typewriter. Dan heb ik 't veel netter en duidelijker dan als ik 'n dictaat koop. En veel goedkooper ook. Pas op, niet lachen hoor. Dat is heelemaal geen laag beginsel, zooals je gisteren zei. Ik heb wel elke maand f 66 maar daar moet ik wat van geven ook. En als ik zuinig ben heb ik wat voor 'n ander ook. Treub wacht me om half 5. Dus dat is haastje repje. Hij woont in de Vossiusstraat 57. Maar dat zal wel in jou adresboek staan.

Ik mag wel weer eens gauw bij je komen hè. Je doet toch geregeld je werk, is 't niet? Maar je moet zelf schrijven wanneer. Hier heb je 't Kiekje van 't huis van Verwey. Heb ik 't niet netjes verpakt.

Dag, duizend groetjes van

Joob.

Voor Paultje krijg ik gauw wat 'n mooi boekje. Dat krijgti dan gauw.

Zie je vandaag gaan we verhuizen ook. Dag. Als 't erg lastig is van de boeken stuur ze dan maar niet. Donderdag ga ik ze halen en als ze er dan niet zijn Zaterdag ook nog eens. En Zondag heb ik weer les. Dan koop ik ze Zaterdag maar. Voor oud zie je. Maar 't is jammer. Eigenlijk had ik ze niet moeten vergeten.

Dag.

Die vlek op de photo is niet Joobs schuld. 't Zat 'm in de plaat. Dag.

Nadat De Haan door Van Wayenburg opnieuw was afgekeurd, bleef hij met de hem beter gezinde Aletrino in contact: 'door die keuring en door v. Hamel is het bij die eene visite niet gebleven en is de Haan meer en meer bij ons 't huis gekomen', schrijft Aletrino aan Robbers. Waarschijnlijk was het Aletrino's belangstelling voor de problemen van determinatie en degeneratie, die De Haan 'bang en in de war' maakte. Over Vacher zal Aletrino hem zeker het boek *Vacher l'éventreur et les crimes sadiques* van Alexandre Lacassagne, gepubliceerd in 1899 en vermeld in Aletrino's *Handleiding bij de studie der crimineele anthropologie* uit 1902, hebben laten zien. De landloper Joseph Vacher, geboren in 1869, werd in 1895 beschuldigd van de afschuwelijke moord op een zestienjarige herdersknaap; de jongen werd gewurgd en opengesneden; de geslachtsdelen had Vacher, naar hij beweerde, met de tanden afgebeten; het gemutileerde lijk was vervolgens door hem verkracht. Vacher bekende een reeks eendere misdaden, door hem begaan in 1894 en 1895; hij werd verdacht ook van misdaden daarvóór gepleegd. De zaak verwekte opschudding, in en buiten Frankrijk. Alexandre Lacassagne vergeleek Vacher met Gilles de Retz en met Jack the Ripper; zijn boek bevat ook een studie van De Sade en SacherMasoch en verwijzingen naar het werk van KrafftEbing en Lombroso; opvallend zijn de zeer sensationele illustraties. Het proces tegen Vacher vond in oktober 1898 plaats en duurde drie dagen. Op 31 december 1898, dus op De Haans verjaardag, werd de *éventreur*, die zichzelf 'la grande victime fin de siècle' noemde, onder applaus van de menigte onthoofd.

Op dezelfde dag waarop De Haan aan Van Eeden schreef, schrijft hij ook aan Verwey. Ook in deze brief is sprake van een verhuizing waar we verder niets van weten. De Haan bleef die winter in Amsterdam: de verhouding met het ouderlijk huis in het Zaanse lijkt zeer verslechterd.

De uitdrukking 'ratachterkat' vinden we terug in de roman *Ondergangen*: 'de kinderen kwamen echter temet nooit langs die trap, omdat ze veel liever, ratachterkat, de kluft afgingen' (p. 8).

21. De Haan aan Verwey, 16 november 1902

Van Ostadestraat 109 huis

O, Albert Verwey, nou hebt u me toch zeker wel vergeten. Is het niet? Weet u nog, dat ik onder 'n

verschrikkelijken slagregen op 'n middag bij u ben geweest. Ik heb dat natuurlijk altijd goed onthouden, maar u zult naderhand nog wel duizend lui hebben gezien. Uw huis heb ik voor de grap laten kiekeken. Van Eedentje heeft ook 'n portret. Als u 't hebben wilt moet [u] er maar om vragen. Dan krijgt u er een.

't Is nou 'n beetje 'n malle tijd geweest. Die bovenmeestersacte heb ik lekker gekipt, nou was 't ook 'n examen van retsmetklontjes. Als ik dat geweten had, zou ik natuurlijk lang niet zoo hard hebben gewerkt.

Nu krijg ik er elken maand f 16 extra voor. Maar daar hoef je niks voor te doen. Nou werk ik hard Grieksch en Latijn. Maar 't is vervelend. Ik zou wel wat minder razend doen, maar ik heb altijd 'n vage angst gehad, dat ik kort voor m'n laatste examen dood zou gaan. Dat kan nou niet veel schelen, maar ik wou eerst wel klaar zijn. Daarom jaag ik alles ratachterkat (moet 't niet katachterraat wezen?) af. Misschien win ik 't dan nog van Hein. Schoon de vent hard loopen kan.

Vlak daarop ben ik weer afgekeurd. Waay zei, dat ik nog veel nerveuzer was dan vroeger maar hij heeft zoo grappig van Aletrino gehad. Die is lekker niks bang voor hem. Ondertusschen helpt dat mij niet. Maar ik ben altijd blij als ik Aletrino zie, hij is zoo vreeselijk cynisch, dat je d'r in stilte om lachen moet, maar soms is 't om te huilen. Ik heb nooit tijd haast om hem te zien, maar ik praat wel eens met hem door den telephoon. Dat is nog veel aardiger.

Hij heeft allemaal boeken van boeven en dieven. Ik heb 't portret van Vacher gezien wel vijf maal. En 'n kaart met wel honderd mallen. Daar mocht ik de ergsten uitzoeken. 't Leek eerst 'n grappig spelletje. 'Zoek de slechtste'. D'r waren vrouwen ook bij. Zeker vanwege de gelijkwaardigheid. Maar ik vind 'n slechte vrouw nog veel ongelukkiger dan 'n slechte man.

Best is altijd themas te maken of Grieksche werkwoorden te leeren. Dat hindert je tenminste niet. Overigens hindert je alles. Vandaag ergerde ik me ziek. Nu had ik eerst aan Van Eedentje geschreven en aan Gizah en nou wou ik in den middag aan Verwey schrijven. En toen las ik wat Verlaineverzen. Hij is altijd zoo'n beetje 'n erg groote passie van me geweest. Eerst kreeg je dan 'n preface van die Coppée¹¹⁹. En dat eindigde dan met de wensch, dat ze mekaar wel in den hemel zouden zien en dan zou F.C. zeggen:

Me voici
en vlak daaronder stond
F. Coppée
de l' Ac. Fr.

Pats, weg ik nam 'n ander deel. Wil je nou in zoo'n boek lezen met zoo'n mal iets.

Alles is even ergelijk. 't Lijkt dat de menschen mal zijn of erg mal. En slecht of erg slecht. De krant, tijdschriften. 't Is een pot vies nat.

Telkens moet ik aan uw zes babys denken. 't Is toch wel aardig. Ik zal nooit 'n baby hebben. Van de week moest ik in de laagste klas invallen. Dat kwam zoo uit met absenten. Nu ben ik dat heelemaal ontwend. Wist dus niet wat ik doen moest.

Eerst mochten ze allemaal 'n beest met vier pooten opnoemen. Ik had zoowat 'n stuk of tien kinderen gehad. Kwam toen bij 'n enorme. Zoo'n zittenblijver. Die bedacht zich 'n poos. De vorige had gezegd 'Meester 'n kat'. en dapper zei dat jong Meester nog 'n kat. Is die nou niet koddig¹²⁰.

Toen mochten ze allemaal zeggen wat ze wouen worden als ze groot waren. Je had er van

¹¹⁹. François Coppée, dichter en toneelschrijver, lid van de Académie française. Zijn lijkrede op Verlaine fungeerde als voorwoord in de bloemlezing uit het werk van Verlaine: *Choix de poésies* (1896).

¹²⁰. In 1903, op 9 augustus, zal dit schoolverhaal in iets gewijzigde vorm in De Haans kinderrubriek in het Zondagsblad van Het Volk terugkeren: 'De juffrouw vraagt naar insecten. Er zijn er al heel wat genoemd, 't laatst 'n bij. "Wel" zegt de juffrouw, "wie weet er nog een. Jij Saartje?" "Ja, juffrouw", zegt Saartje, "nog 'n bij"'.

alles: stille diender en glazenwasscher en koekebakker. Maar 'n erg mismaakt kind met rachitis zei: dat ze 'moeder' wou worden. 't Is al 'n dag of wat geleeën, maar ik hoor 't nog telkens.

Ik zei: En 't meisje Kroon?

En zij: Ikke moeder, meester.

Misschien is 't bij dat meisje heel anders dan ik dacht. Misschien wil ze wel moeder worden omdat die van 't eten mag snoepen of d'r kinderen mag slaan of de meester 'n standje maken.

Albert Verwey, het is hier vandaag voor 't eerst winter. Zooeven dee ik m'n kamerramen dicht. Zoo lang mogelijk fantaseerde ik zomer, maar 't is voorbij: Morgen komt de kachel hier. In school staat hij al, de meeste kinderen derlui vaders werken al niet meer. Kindervoeding begint al gauw. 't Is winter hoor Verwey. Hoe is 't nou in Noordwijk? Wat zou ik graag in de kerstvacantie eens komen kijken. Of oûjaarsavond om de hoek van uw kamer. Oujaar ben ik net jarig en dan trek ik ook net in 'n nieuw huis (Overtoom 137) daar schrijf ik dan nog eens vandaan. Maar ik moet de heele tijd hier blijven. Met m'n familie ben ik als duizend honden en duizend katten. Nu stuur ik u nog eens wat verzen. Ik zal 't prettig vinden als u eens wilt zeggen hoe u ze vindt en als u ze mooi vindt voor uw tijdschrift wilt zetten.

Goeien dag, Albert Verwey.

Vrindlijke Zondagsgroeten van uw t'uwwaarts genegen

Jacob de Haan

Amsterdam.

Hoe levendig, amusant en soms ontroerend de verhalen ook zijn, die De Haan over zijn schoolervaringen ophangt, toch geven de klachten over zijn gezondheid, de botsingen met het schoolhoofd, de moeders die op school verschijnen om de meester een standje te maken, ons de indruk dat er iets met zijn onderwijs aan de hand was. In 1908 zal schoolopziener Sterck in een brief aan de wethouder van Onderwijs (en dat was toen niet meer de liberale Van Hall, maar de antirevolutionair De Vries) een boekje over De Haan opendoen. Hij put daarbij uit zijn herinnering en uit het rapport-Wayenburg: 'Toen hij voor eenige jaren tijdelijk werkzaam was aan school N° 12, stelde hij zich herhaaldelijk allerzonderlingst aan, b.v. door zich aan te kleeden als een knaapje van ongeveer 10 jaar (met kielte, korte broek en platliggend kraagje), naar hij mij zeide: "om de kinderen voor zich in te nemen". Uit die dagen dagteekent een uitvoerig rapport van den Gemeentegeneeskundige Dr G. van Wayenburg, die een ernstig onderzoek naar den geestestoestand van J.I. de Haan heeft ingesteld'. Het rapport Wayenburg lijkt helaas zoekgeraakt. Wel vindt men in het Amsterdamse stadsarchief schriftelijke en tekenachtige klachten, die in 1902 tegen De Haans optreden als onderwijzer bij de wethouder zijn ingediend, en de reacties van het schoolhoofd Van Dalfsen en van Van Hall. We merken daarbij op dat lichamelijke bestraffing van leerlingen door de onderwijzer bij gemeentelijke instructie verboden was.

Op 1 december 1902 schreef P.H. Swart aan de wethouder: 'Mijnheer namens de moeder van *Adrianus Witte* leerling der Openb: l.School. 1^e Klasse. N. 12 Hoofd der School Den Heer *Dalfsen* wendt ondergeteekende zich met verschuldigde eerbied tot UE om een aanklacht in te dienen tegen de onderwijzer de *Haan* lesgevende in de 10^e Klas¹²¹, wegens het ruw optreden tegen de leerlingen bovengen: leerling is j.l. Maandag 24 Nov: zoo ruw door gen: onderwijzer behandeld geworden, n.l.hem om de ooren geslagen. En aan de haren getrokken meer dan Schande voor een onderwijzer waardig. In de hoop dat UE. dezen zaak onderzoeken laat / teken ik mij Hoogachtend / UE. d.w. / namens de Moeder Vrouw *WitteDuwens* Marn:straat 105.III achter / P.H. Swart'.

En op 3 december 1902 schreef H.J. Webbers: 'Geeft met verschuldigten eerbied te kennen

¹²¹. Een leerjaar telde toen twee klassen van een half jaar.

H.J. Webbers, wonende Marnixstraat 149 boven, zich bij U zijn beklag inleverende wegens de onmenselijke behandeling, zijn 8 jarig zoontje Johannes Paulus Webbers leerling in de Marnixstraat N° 12 zittende in de 6e klas bij Mej Marks aangedaan door den Hulponderwijzer de Haan, wiens Hoofdonderwijzer is den Heer van Dalfsen. Zijn zoontje had een woordje gehad met een meisje in zijne klas en gezegd hebben jij bent mal; het meisje verwoegde zich bij Jufvrouw Marks en zeide dat hij gezegd had dat de moeder van Jufvrouw Marks mal was, waarop die jufvrouw hem zond den Strafdivisie Meester De Haan, die hem onder handen nam en hem 33 klappen om de ooren en hoofd gaf, waarvan de kinderen getuigen waren en heeft hem toen in een donker naar hok gezet. Toen hij te huis kwam, met zware pijn in het hoofd doordat hij vroeger de herzenziekte had gehad, waarop zijne moeder terstond naar School ging om den Straffofficier te spreken, hem zijne schandelijke handeling onder het oog bragt, waarop hij zeide in aanmerking genomen hare positie een pak slagen zoude geven. Hopende U deze zaak zult onderzoeken, daar schrijver dezès vroeger 12 jaar onderwijzer het schandelijk vindt zijn kleinzoon zoo te behandelen / 't welk doende'.

Op de eerste klacht reageert Van Dalfsen met een brief aan de wethouder, op 4 december 1902: 'Naar aanleiding van bijgaande missive N^r 6821 O. heeft de ondergeteekende de eer U mede te deelen, dat de beweerde mishandeling schromelijk overdreven is voorgesteld. / De onderwijzer De Haan heeft het jongetje Witte een paar klappen om de ooren gegeven; maar van aan de haren trekken kan eenvoudigweg geen sprake zijn, daar het jongetje om zoo te zeggen geen haar heeft. / De voornaamste oorzaak van de boosheid van moeder Witte en het daarop gevolgde schrijven aan U is dan zijns inziens ook alleen het minder tactvol optreden tegen een booze en driftige moeder, dan het feit der kastijding zelve. / Met verschuldigden eerbied heeft hij de eer te zijn: / Van U, Ed. Achtb h^r / de dv dnr [dienstvaardige dienaar] / J.W. v. Dalfsen'.

En op de tweede klacht reageert Van Dalfsen op 6 december 1902 met een brief aan de wethouder, waarin hij De Haan weer duidelijk de hand boven het hoofd houdt (De Haan had zelf in een brief aan Van Eeden, brief nr 19, wel degelijk van een 'donker hok' gesproken): 'De ondergeteekende heeft de eer U mede te deelen, dat, hoewel de zaken in den brief van H.J. Webbers onjuist en ook weer overdreven zijn voorgesteld, de h^r J. de Haan in zijn optreden tegenover het jongetje Webbers wel wat hardhandig schijnt geweest te zijn. Moeder Webbers, die, vreeselijk opgewonden en driftig, niets deed dan schelden en razen, eerst tegen een onderwijzer, die van het geval niets wist, later tegen hem zelf, heeft hij volgens zijn zeggen eenvoudig laten uitrazen. / Daar de ondergeteekende in eene andere klasse werkzaam was, heeft hij het gebeurde eerst vernomen bij het uitgaan der school. / Het bewuste donkere hok is een kamertje en het genoemde getal is geheel fictief. / Hij heeft den h^r de Haan ernstig over de zaak onderhouden en is overtuigd, dat herhaling niet meer zal plaats vinden. / Met verschuldigden eerbied heeft hij de eer te zijn: / Van U, Ed. Achtb. h^r / de dv. dnr / J.W. v. Dalfsen / H. v. Sch. 12'.

De wethouder antwoordt Van Dalfsen op 9 december 1902: 'Uit Uwe mededeelingen aan den Wethouder van het Onderwijs naar aanleiding van de klachten van ouders van leerlingen over het optreden van den tijdelijken onderwijzer J. de Haan, blijkt ons dat genoemde onderwijzer, in het eerste geval, den leerling Witte een paar klappen om de ooren heeft gegeven en, in het tweede geval, tegenover den leerling Webbers hardhandig is geweest. / Al moge derhalve de voorstelling door de ouders gegeven overdreven zijn, het staat vast dat de heer de Haan zich heeft schuldig gemaakt aan handelingen, welke naar ook hem bekend moet zijn op de school niet geduld kunnen worden. / Wij zien ons genoodzaakt U op te dragen den heer de Haan hierover onze ontevredenheid kenbaar te maken en hem te waarschuwen, dat eene herhaling der handelingen als de thans gepleegde ernstige gevolgen voor hem zoude kunnen hebben.'

1903

Het jaar 1903 bracht in het leven van Jacob Israël de Haan ingrijpende veranderingen. Eind mei nam hij afscheid van zijn school¹²². Hij zocht voorlopig geen nieuw baantje bij het onderwijs. Sinds 26 april was hij aan Het Volk verbonden, het partijblad van de SDAP, als redacteur van de kinderrubriek van het Zondagsblad, die op die datum voor het eerst verscheen. Het is ons niet bekend hoe het contact met Het Volk gelegd is. Men zou aan Kees van Bruggen kunnen denken, die immers redacteur van Het Volk was, verantwoordelijk voor het Zondagsblad, maar de slechte verstandhouding tussen Van Bruggen en hoofdredacteur Troelstra maakt dat niet waarschijnlijk. Het boterde allang niet tussen die twee heren. Troelstra meende 'dat zijne [Van Bruggens] aanstelling aan ons blad een vergissing is geweest' en verzocht het Partijbestuur op 2 mei 1903 Van Bruggen te ontslaan. Deze vroeg op 6 mei 1903 zelf om ontslag 'tegen 1 November van dit jaar'. Het werd hem op 6 juli 1903 'eervol tegen 1 September [...] verleend', enige tijd voordat Troelstra zelf door Tak als hoofdredacteur werd verdrongen¹²³.

Tegelijk met Carry is Jacob Israël lid van de SDAP geworden, vòòr 25 februari 1903: als zijn adres werd op de ledenlijst van de afdeling Amsterdam (waar broer en zus na elkaar staan) de Van Ostadestraat genoemd. Op 27 maart 1903 werd hij, zoals Het Volk van 29 maart vermeldt, tot secretaris van district Amsterdam V van de SDAP gekozen.

Opvallend is het ontbreken van Van Eedenbrieven in dit jaar. Stokte de correspondentie? Van Eeden had met de socialisten weinig op, hij vond ze doctrinair, machtlievend en moraalloos, niet in staat de socialistische Idee te verwezenlijken, zoals de kerken in zijn oordeel niet in staat waren het evangelie in praktijk te brengen¹²⁴. In Het Volksdagblad van 10 juni 1903 schreef hij 'De campagne van "het Volk" tegen Walden', een stuk dat er geen doekjes om windt. Nam hij De Haan zijn relatie met de SDAP en Het Volk kwalijk? Maar hij wist toch veel te goed hoe sceptisch De Haan zich over de socialisten kon uitlaten? Trad er tussen de vrienden een verwijdering van andere aard op? We hebben er geen aanwijzing voor. Integendeel, in een brief aan Saalborn¹²⁵ noemt De Haan naast Aletrino Van Eeden als zijn beste vriend en in de kinderrubriek in Het Volk van 21 juni 1903 schrijft hij als terloops: 'Ja, dat Walden is maar een goed land. Ik was er vandaag'. Misschien zagen De Haan en Van Eeden elkaar te vaak? Maar afspraken en ontmoetingen waren voor De Haan nooit aanleiding de correspondentie op te schorten. Misschien heeft Van Eeden de brieven van dat jaar vernietigd, óf omdat ze te intiem van karakter werden óf onder de indruk van de publicatie van *Pijpelijntjes* in juni 1904 en het schandaal dat rondom die roman losbrak? We weten het niet. Ook het dagboek van Van Eeden helpt ons niet. Op donderdag 11 februari 1904 vinden we pas de allereerste vermelding van De Haans naam in dat dagboek (men kan dat veelzeggend vinden) en de passage is ondoordringbaar, raadselachtig, onheilszwanger: 'Gister kwam hier Jacob de Haan en lokte mij uit, zoodat ik hem geducht de waarheid zei'.

Op 25 februari 1903 verhuisde De Haan van de Van Ostadestraat naar Sint Willibrordusstraat 29 huis, alwaar hij tot 28 maart 1907 zou blijven wonen. Saalborn spreekt van

Bij het vertrek van een gepensioneerde collega schreef De Haan (als 'd.H.') 'Een afscheid' in De Volksschool van 4 februari 1903: 't hoofd der school, de heer J.W. van Dalfsen, sprak wat vriendelijke woorden van dank en afscheid'.

¹²³. Over Troelstra en Van Bruggen, zie: Rob Delvigne, 'Het ontslag van Kees van Bruggen bij Het Volk'.

¹²⁴. over dit onderwerp schreef Van Eeden in: *De blijde wereld* (1903); zie ook: *Walden in droom en daad*, p. 54/5.

¹²⁵. zie: brief nr 43

'een sombere achterafstraat aan de zuidelijke periferie van buurt IJ.IJ., ook genaamd de Pijp'¹²⁶. De grens tussen de Amsterdamse 'Pijp' en de aangrenzende gemeente Nieuwer-Amstel liep precies midden door de St. Willibrordstraat (zoals De Haan zijn adres steeds aanduidde) en hij woonde aan de Nieuweramstelse kant. Blijkens een brief aan Saalborn¹²⁷ beschouwde De Haan zijn onderkomen niet als proletarisch. In *Pijpelijntjes*, waar Joop en Sam op 'huiszoeking' in de 'St. Willibrordstraat' terechtkomen 'op 29 in 't huis', heet het: 'De kamer was groot en luchtruim'¹²⁸. Hoofdbewoner was, sinds 28 november 1900, Johan Wiedeler met echtgenote. Op 12 maart 1902 was deze Wiedeler evenwel naar Haarlem verhuisd¹²⁹, naar de strafgevangenis, tegelijk met zijn onderhuurder Petrus Johannes de Lat, die tevoren ook tegelijk met hem uit de Ferdinand Bolstraat naar de Sint Willibrordusstraat was getrokken. Toen De Haan daar kwam wonen, was de echtgenote van Wiedeler dus in haar eentje hoofdbewoner; daarom duikt in Woningboek S 43 in het Amsterdamse stadsarchief haar meisjesnaam op: Catharina Hendrika Feks. Zij leefde van 1857 tot 1937 en wij herkennen haar als juffrouw Meks (voornaam: 'Ketoo') in *Pijpelijntjes*, waar ze beschreven wordt als 'klein vrouwtje donker, met grijzig haar al 'n beetje, eventjes scheel aan een kant'¹³⁰.

Achter de naam van Jakob Israël de Haan staat in het Woningboek ingevuld: '2 p[ersonen]', èn doorgeschrapt, zonder tijdsaanduiding. Even meent men een glimp van de geheimzinnige figuur van Sam op te vangen. Met die tweede persoon is in ieder geval Carry van Bruggen bedoeld geweest, die van 28 februari 1903 tot 6 januari 1904 op dit adres ingeschreven heeft gestaan. Mies de Haan herinnert zich in *De kinderen van de gazzan* (1966) hoe haar broer en zuster Joop en Carry 'samen met Speenhoff' in de St. Willibrordusstraat woonden, en hoe zij daar eens kwam eten: 'Speenhoff was aan het middagmaal bezig' en daarbij werd 'vlees gebraden in boter', wat in strijd was met de joodse spijswetten. 'Aan tafel werd', vertelt ze, 'een apart hoekje voor mij gedekt, met broodjes pekervlees en fruit' (p. 24/5). Het is een van de schaarse gegevens met betrekking tot De Haans verhouding tot het ouderlijk geloof. Carry de Haan stond intussen weliswaar op De Haans adres ingeschreven, maar heeft er niet gewoond. Van een verblijf van Speenhoff op De Haans adres is ons niets bekend.

De Haans nieuwe adres, bestemd om een van de beroemdste adressen in de Nederlandse literatuur te worden, prijkte op 26 april 1903 voluit boven de kinderrubriek in het Zondagsblad van Het Volk: daar werden kopij en correspondentie verwacht, niet op de Geldersekade, waar de redactie van Het Volk gevestigd was. Op de Geldersekade kwam De Haan niet dikwijls. Toen hij later met hoofdredacteur P.L. Tak in conflict raakte, schreef hij: 'gij kende mij nauwelijks van aanzien en stem, wijl ik thuis mijn deel bewerkte en zeldzaam op uw bureau verscheen'¹³¹. In Het Volk van 2 augustus 1903 is sprake van een 'vrind' die op De Haans privéadres een kindertekeningetje in ontvangst had genomen: 'm'n vrind heeft daar niets over te zeggen' schreef De Haan. Er kan iemand bij hem gewoond hebben, maar wie dat geweest is, weten we niet. De vriend zou ook een bezoeker kunnen zijn; in brief 37 uit zomer 1903 lijkt Aletrino bij De Haan thuis te zijn geweest.

126. *Brieven aan een jongen*, p. 12

127. zie: brief nr 52

128. *Pijpelijntjes*, 1904, p. 31/2; 1982², p. 50/1

129. Aldus het Woningboek. De straf ging in feite op 30 januari 1902 in.

130. *Pijpelijntjes*, 1904, p. 31; 1982², p. 51

131. *Open brief aan P.L. Tak*, 1905, p. 6; 1982², p. 41

In een lezing over 'Dichtkunst en het zeggen van verzen', die De Haan in december 1913 in Groningen voor het studentengezelschap Discendo Discimus hield¹³², geeft hij een terugblik op de ontwikkeling van zijn schrijverschap: 'eerst dichtte ik, toen schreef ik proza, nu dicht ik weer'.

In 1903 debuteerde De Haan met zijn volledige achternaam als prozaïst. Op 19 april, nog vóór hij aantrad als redacteur van de kinderrubriek, verscheen met Jacob de Haan ondertekend proza in *Het Volk*¹³³: de schets 'Van een staking', gelegenheidswerk, aanknopend bij de actualiteit, die beheerst werd door de roemruchte stakingen van 1903. De eerste grote spoorwegstaking in Nederland was op 29 januari 1903 begonnen als 'solidariteitsstaking' wegens de onrechtvaardig geachte schorsing van een spoorwegaarbeider te Amsterdam en eindigde al na drie dagen met een eclatante overwinning voor de arbeiders: een reeks eisen, zoals verhoging van het loon, verkorting van de werktijd en erkenning van de vakbonden als vertegenwoordigers der werknemers, werd door de spoorwegdirecties zonder slag of stoot ingewilligd. In feite was de machtsontplooiing van de stakers zo indrukwekkend (iedereen kent de majestueuze plaat van Albert Hahn in *Het Volk* met het zelfbewuste onderschrift) dat bourgeoisie en burgerlijke regering de schrik om het hart sloeg. De ministerpresident, Abraham Kuyper, ontwierp ijlings een aantal wetsvoorstellen om het stakingsrecht in te perken en riep 'miliciens' onder de wapenen: men vreesde revolutie. Toen op 8 april 1903 Kuypers 'worgwetten' in de Tweede Kamer behandeld en aangenomen werden, was er al een nieuwe spoorwegstaking uitgeroepen, die tot een algemene staking aangroeide, maar deze keer slaagden de arbeiders er niet in een gesloten front te vormen, er brak onenigheid uit tussen confessionelen en nietconfessionelen, Kuyper liet de stations door militairen bezetten en de staking eindigde vóór de maand om was in een verschrikkelijke nederlaag. Met alles wat naar revolutie zweemde, maakte men korte metten. Duizenden arbeiders werden ontslagen en moesten maar zien hoe ze zich voortaan in leven hielden, alleen rondkomend van de steun van particuliere comités (maar ook over die steun heerste onenigheid)¹³⁴.

In De Haans schets is sprake van een staker die een onderkruiper een stomp gegeven en daar een jaar voor gekregen heeft. De Haan vertelt het verhaal ietwat eigenaardig vanuit het gezichtspunt van het zieke zoontje van de staker, dat in het ziekenhuis nu geen bezoek krijgt. Ook voor later proza koos De Haan zijn onderwerpen graag in de sfeer van politiek en socialisme. Zo vertelt de schets 'De Standaard' (*Het Volk* 24 mei 1903) van een man die, ontslagen bij de spoor, niet meer aan de slag komt en tekent voor het Indische leger. En 'Een smart', van 13 september, vertelt het droevig relaas van een bejaard spoorwegman die in april, toen het erop aan kwam, niet mee durfde doen: 'Klein en ellendig met pijn overal stond de oude voor z'n chef en huilde...'

Deze socialistisch getinte schetsen kan men moeilijk anders zien dan als gelegenheidswerk. Toch is er soms aanleiding om ze te waarderen als vingeroefening voor het latere, grotere proza, met name de roman *Pijpelijntjes* van 1904. In de schets 'Armoeskind' van 9 augustus 1903 herkennen we het motief van de 'smerige bleke jongen' die op de Dam tramkaartjes verkoopt zoals Koos in *Pijpelijntjes* in het hoofdstuk 'Lieve student', en het motief van de snijkamer zoals dat in de roman o.a. voorkomt in het hoofdstuk 'Malle begrafenis'. Toen De Haan in 1904 een bloemlezing *Kanalje* samenstelde, liet hij zijn keuze duidelijk bepalen door het 'socialistisch' gehalte van de schetsen in *Het Volk*. De bundel geeft een eenzijdig beeld van zijn activiteit als prozaïst in die tijd.

Naast het proza hield De Haan zich steeds bezig met poëzie. In het tijdschrift *Nederland* publiceerde hij een zevental verzen, waaronder 'Van 't leven' (met de intrigerende beginregels: 'Mijn vriend zegt: je moet voorzichtig zijn, / En anders wil ik de vrind niet zijn, / Hi, hi, die voorzichtige

132. zie: 'Lezing van den heer Jacob Israël de Haan'

133. De twee schetsjes in *Het Volk* zomer 1901 waren met 'J. de H.' gesigneerd.

134. gegevens uit: A.J.C. Rüter, *De spoorwegstakingen van 1903*

vrinden') en het aan Giza opgedragen 'Regen in stad' (met de beginregels: 'Het regent zachtjes op de stad / En al zijn zwarte narigheid'). Hoofdwerk uit deze periode is wel het dramatische gedicht 'Spel van verwoest Jeruzalem', eveneens gepubliceerd in Nederland en 'met diepsten eerbied en vriendschap' opgedragen aan Aletrino. (Deze droeg op zijn beurt zijn verhaal 'Zomeravond', een uiterst sombere vertelling vol ziekenhuismisère, geschreven december 1903 en gepubliceerd in De XXe Eeuw, april 1904, aan Jacob de Haan op. Het werd in 1906 herdrukt in *Line*, zonder opdracht.) Voor de krant schreef De Haan ook 'socialistische' rijmsels, eveneens gelegenheidswerk.

In juni 1903 nam De Haan weer contact met Albert Verwey op. De brief is gestempeld: 10 juni in Amsterdam en 11 juni in Noordwijk. De Haan komt Giza Ritschl opzoeken, die kennelijk in Noordwijk vertoeft. Het logeetje dat hij meebrengt, zal Ilonka geweest zijn, 'nichtje, volgens anderen een dochter van Giza Ritschl'¹³⁵.

Het is onzeker of De Haan die elfde juni, een donderdag, les gaf dan wel les kreeg. Naast de krant had hij nog andere bronnen van inkomsten in vertaalwerk en in het geven van privélessen, terwijl hij zelf studeerde voor het Staatsexamen.

In het Zondagsblad van 21 juni 1903 lezen we: 'Ik was een paar dagen in Noordwijk. Dat is nou mijn vacantie voor 't heele jaar'.

22. De Haan aan Verwey, 10 juni 1903

Hebt u me vergeten? Ik kom morgen in Noordwijk. Hebt u Giza gezien? Ze is Maandag gekomen. Ik kom een logeetje van Gizella brengen. Maar eerst op de middag, omdat ik eerst les heb.

Gegroet van

Jacob de Haan

Zal ik even komen? B.v. om twee uur. Vorige jaar regende het. Weet u nog?

Kort vóór 20 juni 1903 zendt De Haan een overdrukje van het 'Spel van verwoest Jeruzalem', in Nederland in twee gedeelten verschenen, aan Albert Verwey en vraagt om een oordeel.

Tegelijk geeft hij in zijn brief een indruk van zijn activiteit als redacteur van de kinderrubriek. Hij heeft kaarten laten maken met vijftig vakjes. Elk doorgeprikt vakje, aldus de uitleg in de kinderrubriek op 31 mei, betekende één cent voor de uitgeslotenen en andere slachtoffers van de spoorwegstaking. Het geld moest opgestuurd worden per postwissel of op De Haans adres gebracht. Een volle prikaart gaf kans op een prijs: twee Hongaarse poppen; zij waren De Haan beloofd door 'een Hongaarsche vrouw', zo schreef hij op 17 mei in de krant, en op 31 mei deelt hij mee: 'Woensdagmiddag kreeg ik in eens een briefkaart van Giza Ritschl, dat ze weer in Amsterdam was. En dat ik de poppen mocht komen halen'. (Zij werden tenslotte gewonnen door Jopie en Mientje Borel te Scheveningen, aldus lezen we in Het Volk van 5 september 1903.) Ook in zijn raadselrubriek werkt De Haan met prijzen voor de kinderen. Wij komen tegen: ansichtkaarten van mevrouw Versluys en van Jacq. van Cleef (die later *Pijpelijntjes* zou uitgeven), sprookjesboeken van Martha van EedenVan Vloten, een Chinese pop van Henri Borel, een 'generaaltje' en een paar maanden later een speelgoedstoommachine van de Groningse romanist A.G. van Hamel, alsmede exemplaren van *Afke's tiental* van Nienke van Hichtum en abonnementen op Ons Blaadje van Nellie van Kol. De Haan slaagde erin een paar illustere namen aan zijn rubriek te verbinden. Ook onder de medewerkers treffen we bekende figuren aan, zoals Albert Hahn (die een 'extramooie ondertekening' voor De Haan ontwierp), de tekenaars Ko Doncker en Chris Kras Kzn (Jan Feith), Nelly Bodenheimer, Lizzy Ansingh, Nienke van Hichtum; ook Speenhoff, die in februari 1904 in De Ware Jacob als 'bekende tijdgenoot' werd afgebeeld, beloofde plaatjes

¹³⁵. Van Eeden, *Dagboek*, IV, p. CXXIII

(1 november 1903). De Haan heeft duidelijk van zijn kinderrubriek iets willen maken.

Het plaatje van de poppen, de verantwoording van de opgestuurde kaarten en de namen van hun verzenders en de 'baby's' van Verwey (Jan, Mea, Martha, Lisabet en Gonda) stonden op 21 juni in de krant.

Met de 'ons' die het goed ging bij de verkiezingen in Duitsland, bedoelde De Haan natuurlijk de socialisten. Verwey las Het Volk¹³⁶.

23. De Haan aan Verwey, kort vóór 20 juni 1903

Amsterdam
StWillibrordsstraat 29.

Nu zend ik u 't kiekje van uw huis en ook nog een plaatje van de poppen. En de kaarten heb ik gekregen. Ik heb er nu al meer dan 200 vol. Dus staan ze Zaterdag in de krant. Met al de baby's van Verwey. En van Martha v. Eeden heb ik een heele hoop moois gekregen. Dat kunt u Zaterdag in de krant zien.

Het is ons in Duitschland erg goed gegaan met de stemming. En Vliegen was er heen.

Leest u dat afdrukje van mij en wilt u dan schrijven hoe u 't vond?

Giza heeft geen mooi weer, en ik hoop maar dat uw kinderen gauw heelemaal beter zijn.

Laat ze toch niet te gauw naar school gaan. Hou ze maar gansch zomer door thuis. En de wet is rets met klontjes.

Nu moet ik weer andere dingen doen.

Vriendelijk gegroet van

Jacob de Haan

Het antwoord van Verwey op deze brief is overgeleverd in de vorm van een conceptbrief genoteerd op de achterzijde van de brief van De Haan.

24. Verwey aan De Haan, concept, 23 juni 1903

Noordwijk / zee
23 Juni 1903

Waarde Jacob de Haan,

Uw 'Spel van verwoest Jeruzalem' heb ik gelezen en ik ben er niet rouwig om. Het is zoo goed als ik, met uw kleinere gedichten voor me, niet had verwacht. Vinding en inrichting van het stuk vind ik uitstekend. De tooneelen zijn doorgaans levendig. De verzen zijn werkelijk verzen, geen jambisch proza, en sommige plaatsen zijn van verbeelding en zeggingsgelijk mooi. Het zou, dunkt me, de moeite loonen later dit stuk te herzien. Sommige gerektheden en herhalingen konden dan worden weggewerkt, en een aantal onbeholpenheden en onrijpheden in de uitdrukking en de versificatie zouden kunnen verdwijnen. Het zal altijd een jong gewrocht blijven, geen drama waarin de karakters wat beteekenen of die in de behandeling een sterke hand verraadt, maar ge hebt reden er blij mee te zijn, omdat er werkelijk iets in is van het voornaamste: poëzie en kunst. Probeer maar weer eens iets, of, nog beter misschien, probeer niet maar wacht tot het komt. Binnenkort zal ik het terugzenden.

Vriendelijk gegroet

¹³⁶. Michel van der Plas, p. 260 (jeugdherinnering van Gerlof Verwey)

Op of kort na vrijdag 26 juni 1903, de dag waarop Frank van der Goes tot één maand gevangenisstraf werd veroordeeld, beantwoordde De Haan de brief van Verwey. Het spreekt vanzelf dat hij de politieke actualiteit niet onvermeld liet: Verwey was tijdens het proces zelfs als getuige opgetreden. Het was in dat jaar van stakingen een slechte tijd ook voor nietproletariërs die in woord en geschrift partij voor de stakers kozen. F.W.N. Hugenholtz, lid van de Tweede Kamer voor de SDAP, had, toen Kuyper de lichten 1900 en 1901 opriep, verklaard dat hij de militairen geen advies wilde geven, omdat hij dan in strijd kwam met de strafwet; hij werd beschuldigd van opruiing en kreeg een maand gevangenisstraf (er was een jaar geëist). En eenzelfde lot trof de marxistische theoreticus en oudredacteur van De Nieuwe Gids Frank van der Goes.

Frank of Franc van der Goes was in 1903 een man van naam zowel in de letteren als in de politiek. Op de HBS was hij leerling van Doorenbos geweest en medeleerling van Kloos; Jacques Perk was een jeugdvriend van hem. Zijn interesse voor toneel uitte zich in kritieken in De Amsterdamer, het blad van De Koo. Hij was secretaris van het comité ter viering van de eeuwfeesten van Breerode en Hooft. Hij gaf les op de Toneelschool. In 1885 werkte hij mee aan de oprichting van De Nieuwe Gids, waarin hij ook als Ph. Hack van Otheusden over uiteenlopende onderwerpen schreef. In 1891 nam hij deel aan de geruchtmakende discussie in De Nieuwe Gids over 'socialistische esthetiek', waarin hij recht tegenover Lodewijk van Deysel kwam te staan. In die tijd immers had Van der Goes, van huis uit liberaal radicaal, zich tot sociaaldemocraat ontwikkeld. In 1886 schreef hij een brochure *Majesteitsschennis* over de veroordeling van Domela Nieuwenhuis, in 1891 werd hij lid van diens Sociaal Democratische Bond. Volgens een biografie in Het Volk, 26 april 1903, was de bemiddelde koopman Van der Goes 'de Amsterdamsche koopmansbeurs uitgedrongen door de handlangers van het sjaggerend kapitaal'. In 1894 behoorde hij, als een der 'twaalf apostelen', tot de oprichters van de SDAP. Ook was hij redacteur van De Nieuwe Tijd, samen met Gorter, Saks en Henriëtte Roland Holst. Voorts zien wij hem in 1899 als privatdocent in de staathuishoudkunde verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, waar overigens de belangstelling voor de colleges van deze meest vooraanstaande Marxkenner van Nederland niet overstelpend groot geweest schijnt te zijn: regelmatig lezen we in zijn agenda (van 1905) dat zijn colleges niet doorgaan, 'wegens onvoldoende opkomst' of zelfs: 'niemand op college'.

Op 23 februari 1903 had Frank van der Goes in het gebouw Handwerkers Vriendenkring aan de Nieuwe Achtergracht te Amsterdam, op uitnodiging van de Bond van Miliciens en oudMiliciens, tegen het oproepen van de lichten 1900 en 1901 door Abraham Kuyper geprotesteerd. De vergadering was openbaar, toegankelijk voor ieder die 10 cent entree betaalde. Onder het publiek van 'honderden' mensen, onder wie militairen en met name 'eenige matrozen der Nederlandse Koninklijke Marine' (Van der Goes zelf meende later er drie geteld te hebben), bevonden zich dus ook nietmilitairen. Juist tot die nietmilitairen had Van der Goes zich gericht, zoals hij later bezwoer, tot 'de lezers der kourantenverslagen', teneinde de publieke opinie te beïnvloeden. Zijn rede was niet voorbereid: hij verving de beide sprekers Troelstra en Mendels, die plotseling verhinderd waren. Daarom had hij geen uitgeschreven tekst voor zich liggen, maar sprak hij voor de vuist weg aan de hand van een paar snel ontworpen notities. Achteraf wist niemand wat hij precies gezegd had, er was geen stenografisch verslag, alleen (zoals Van der Goes zei) partijdige samenvattingen, waarop later de aanklacht werd gebaseerd. In zijn agenda vulde hij bij de 23ste februari in: 'Gesproken Amsterdam Handwerkersvriendenkring Achtergracht "Bond van Miliciens & Oudmiliciens" / Later door justitie geïncrimineerde woorden: "Zeggen niet: Schiet niet, maar schiet in de goede richting enz." aangemerkt als: Opruiing tot eenig strafbaar feit'. De NRC van 24 februari versloeg zijn woorden als volgt: 'Als den soldaten wordt geboden: schiet, zeggen wij [socialisten] niet: schiet niet maar: schiet in de richting, waarin geschoten moet worden!'. Van der Goes protesteerde tegen dit verslag in een ingezonden stuk: het had niet in zijn bedoeling gelegen om een deel van het leger zich tegen bevelen te doen verzetten: 'Veeleer is onze tactiek deze, gelijk uit mijne woorden

overigens met eenigen goeden wil te lezen is, het leger als geheel, als staatsinstelling op onze hand te krijgen'. De redactie antwoordde: 'Zeker zou het in hooge mate wenschelijk zijn, dat de heer van der Goes, als hij weer eens voor miliciens optreedt, aan dezen onmiddellijk de verduidelijking mededeelde van datgene, waartoe hij hen aanzet, en daarmede niet wachtte totdat de courantenverslagen uitkomen' (26 februari). Volgens het vonnis dat later over Van der Goes werd uitgesproken, had hij gezegd: 'Als den soldaat geboden wordt "schiet", zeggen wij niet "schiet niet", maar "schiet naar den kant waar of waarheen geschoten moet worden"', en die woorden werden geïnterpreteerd als opruiing tot desertie, insubordinatie of enig ander 'misdrijf, in de crimineele Wetboeken voor het Krijgsvolk te lande en te water strafbaar gesteld'.

Op vrijdag 24 april 1903 verscheen Van der Goes voor de arrondissementsrechtbank te Amsterdam. Als advocaat trad mr. M. Mendels op, door Wibaut aan Van der Goes gecommandeerd (zoals in de agenda op 30 maart 1903 is aangetekend) en verder had de verdachte zich voorzien van een uitgelezen schaar getuigen, 'reputatiegetuigen', zoals hij ze in zijn agenda (woensdag 22 april) noemt, onder wie: Albert Verwey, Lodewijk van Deysse, Jan Veth, de hoogleraren G.A. van Hamel en M.W.F. Treub, P.L. Tak, J. de Koo en J.N. van Hall. Er was Van der Goes veel aan gelegen zich te zuiveren van de verdenking dat hij zijn bedoelingen achteraf 'verbloemd' zou hebben, alsof hij 'een opruier' geweest was in die vergadering en 'in de rechtszaal een lafaard'. Hij voelde zich door die verdachtmaking meer gegriefd dan door de juridische gevolgen die zijn rede zou kunnen hebben. Juist op de adel van zijn karakter legden zijn getuigen dus alle nadruk. Tak verklaarde dat Van der Goes geen man van uitvluchten was, Van Hall kende hem als 'een open en eerlijk man die er zich niet uitdraaien zal als er gevaar is', Albert Verwey 'acht Van der Goes volkomen eerlijk en rechtschapen'. Toen de president van de rechtbank, mr. G.W. baron Van Imhoff, zei dat Van der Goes misschien de neiging had 'om de eenvoudigste dingen zoo ingewikkeld mogelijk voor te stellen'¹³⁷, moet Verwey geantwoord hebben: 'De beklagde drukt zijn gedachten uit in beelden, die schijnen een tegenstelling te vormen met de gedachten zelf. De stijl van mijn vriend Van der Goes heeft de speciale bijzonderheid, dat 't den schrijver niet in de eerste plaats te doen is om zijn gedachte zoo te zeggen als ze is, maar zoo dat de wijze van uitdrukken voor beschaafde menschen bijzondere waarde heeft'. Aldus het verslag van het proces in Het Volk van 26 april 1903.

Een handicap bij hun hulp aan Van der Goes was voor de literatoren natuurlijk de afwezigheid van een tekst. Er waren alleen de (tegenstrijdige) krantenverslagen. Toch baseerde Lodewijk van Deysse zijn getuigenis op een 'letterkundige ontleding [er staat: ontleding] zijner toespraak', alsof hij een literair essay, een letterkundig product voor zich had liggen. Zeker was de rede van Van der Goes onhandig en riskant geweest, aldus Van Deysse's betoog. In feite was er zelfs inderdaad van opruiing sprake, want zó werden Van der Goes' woorden door de eenvoudige toehoorders verstaan. Maar een letterkundige analyse toont ontwijfelbaar aan dat hij nooit de bedoeling kan hebben gehad om miliciens 'tot ongehoorzaamheid aan de bevelen hunner officieren aan te zetten'. De oproep om in de juiste richting te schieten moet niet als een 'dadelijke toeroeping', maar als een 'rhetorisch versiersel' worden geïnterpreteerd. Volgens een mededeling van Van

¹³⁷. Had baron Van Imhoff misschien het in 1898 verschenen boek *Vincent Haman* van W.A. Paap gelezen? De daarin optredende figuur Floris van Wheele, 'met talent getekend naar het model' Frank van der Goes, aldus Ter Braak in de inleiding van zijn uitgave van de roman, was volgens Paap 'in staat, op de vraag: "Floris, hoe laat is 't?" een artikel te schrijven van twintig pagina's druk. Je las het artikel; hoe laat het was, werd je niet gewaar; je kwam in een soort van soes; in één deun, in één draaierige deun door, slenterden daar die zinnen achter elkaar; geen enkele uit de soes opwekkende verrassing was er in 't hele stuk. Behalve aan 't eind: daar was je inderdaad verrast, want je vroeg met verwondering: waarom gaat die man niet door, waarom scheidt hij nou uit? Maar ook die verrassing raakte je kwijt in het volgende nummer van het tijdschrift, want, jawel, daar had je weer Floris; daar kwam Floris weer niet vertellen, hoe laat of 't was'.

Deyssel in zijn *Gedenkschriften* (p. 206/7) is zijn gehoor 'in een algemeene lachbui' geschoten; zijn rede overlezend, gepubliceerd onder de naam 'De onschuld van den socialist Van der Goes' in De XXe Eeuw juni 1903, kunnen we slechts vermoeden welke passage die hilariteit uitlokte. In elk geval legde de getuigenis van een man die zich in De Nieuwe Gids zo ondubbelzinnig tegen het socialisme en tegen de denkbeelden van Van der Goes had uitgesproken maar het nu toch voor hem opnam, gewicht in de schaal.

Van der Goes zelf verscheen in de rechtszaal met een 'memorie van verdediging', in mei 1903 gepubliceerd in De XXe Eeuw onder de titel 'Revolutie en oproer. Verdedigingsrede op Vrijdag 24 April uitgesproken voor de Rechtbank te Amsterdam'. In feite heeft hij de rede niet uitgesproken, maar aan de rechter ter lezing overhandigd. Het stuk licht de doeleinden van het socialisme toe: vervanging van 'de regeerende klasse' door de arbeidersklasse en vervolgens 'afschaffing van de klassenregeering'. Géén 'dienstweigering in eenigen vorm', wél eenheid tussen leger en proletariaat. Het leger moet trouw blijven aan de regering, ook als die 'in de macht zal zijn van onze partij'. Van der Goes betwist de juiste weergave van zijn woorden in de krant, ook door de theoretische achtergrond uitvoerig uit de doeken te doen (hij kan heel lang van stof zijn): de discussie tussen Domela Nieuwenhuis en Wilhelm Liebknecht in 1891 op het arbeiderscongres in Brussel over dienstweigering en werkstaking, de beslissing op het congres van 1893 in Zürich, waar de sociaaldemocratie koos tégen dienstweigering en tégen gewelddadige revolutie.

Het openbaar ministerie, bij monde van mr. Bosch van OudAmeliswaard, eiste negen maanden gevangenisstraf. Het vonnis, uitgesproken op 8 mei 1903, luidt: vier maanden. Het Volk is zeer verontwaardigd: 'Hoe wreed deze zorgvolle vader van zijne kinderen wordt weggescheurd' (9 mei). Arnold Ising schreef op 5 mei 1903 aan Lodewijk van Deyssel¹³⁸: 'Ik heb Goes na de gerechtszitting ontmoet. Hij was schor van zenuwachtigheid en zag er uit alsof hij juist uit de gevangenis ontslagen was. [...] Hij hoopte op vriendelijkheden van den Kerkerdirecteur, zoo als iemand die opgehangen wordt naar een ulevelletje zou verlangen'. Na het vonnis, op 12 mei, schrijft Ising: 'Als [Van der Goes] in appel gaat heeft hij kans nog meer te krijgen [dan vier maanden] en gratie aan de Koningin vragen is onmogelijk tegenover zijn partij'. Maar er gebeurt het tegenovergestelde: het openbaar ministerie gaat in hoger beroep.

Op vrijdag 26 juni 1903 vernietigde het Gerechtshof te Amsterdam het vonnis van 8 mei en veroordeelde Van der Goes tot één maand, dat is dertig dagen, gevangenisstraf. Het bericht van het vonnis ging als een lopend vuurtje door het land, althans door Amsterdam, als we De Haan mogen geloven. De Haan zelf bezat geen telefoon [? Op zijn vorige adres wél, en zie de volgende brief; RD 2023], de artsen Van Maarseveen en Aletrino wél.

De 'kinderversjes' van Verwey, waar De Haan voorts over schrijft, waren gepubliceerd in De Nieuwe Gids van april 1889.

Aan het einde van de brief, bij de woorden 'nu kan ik niet meer schrijven', begint De Haans handschrift vervaarlijk te vervormen. Bij de omzetting van handschrift in gedrukte tekst gaat veel verloren.

25. De Haan aan Verwey, 26 juni 1903 of kort daarna

29 StWillibrordstraat.

Het is altijd wel prettig als 'n goed iemand wat prettigs zegt van je werk. En als dat Verwey is is 't dubbel leuk. Sam vond 't erg grappig. Ik vertelde hem van V.d. Goes. Want dat telefoneerden ze van de krant. En ik naar hem. Maar ik heb 't zoo druk. En ik ben ook moe. Ik las zulke grappige kinderversjes van u. Mag ik 'van de zeven boeven' in de krant zetten, maar hebt u er niet een, dat

¹³⁸. *De briefwisseling tussen Lodewijk van Deyssel en Arnold Ising jr.* p. 322

nog nooit gedrukt is. Dat is nog prettiger. Maar nu kan ik niet meer schrijven. Omdat ik al zooveel heb gedaan. Vriendlijk gegroet. Als ik beter ben schrijf ik eens beter van uw

Jacob de Haan

Korte tijd daarop heeft De Haan aan Verwey een poëtisch werkstuk gestuurd, waarvan helaas niets is overgeleverd. Ook is het ons onbekend aan wie De Haan bij het schrijven gedacht heeft en wie er 'weer' was.

Verwey en Van Deyssel vormden gezamenlijk de redactie van De XXe Eeuw, met dien verstande dat Verwey de poëzie voor zijn rekening nam en Van Deyssel het proza.

26. De Haan aan Verwey, eind juni 1903

29. St Willibrordstraat.

Dat van Frank v.d. Goes is toch maar 'n ellende. Het is slecht volk. Vandaag ben ik veel beter. Mag ik u dit ding nog eens sturen? U heeft heelemaal geen haast met 't te lezen. Als u er 'n deel van in uw tijdschrift plaatst zal ik dat wel prettig vinden. Maar eigenlijk vind ik 't nog veel prettiger precies te weten, wat u er van denkt.

Het was al 'n heele poos af, maar u moet 't niet gek vinden, maar er moet altijd iemand zijn, waaraan ik denk als ik wat schrijf, en die is nu er weer. Nu kan ik dus 't nog eens nalezen. Ik hoop, dat 't u niet te moeilijk valt uit m'n slecht schrift te komen. Soms is 't heelemaal niet te lezen. En ik ben heusch vaak heel goed. Is 't nou niet 't best dat je schrijft zoals je 't in je hoort. Van Hall klaagde dat ik zoo met de maat vooral aan 't eind van verzen kolderde¹³⁹.

Ach, de kolder zit in mijn kop. Veelmalen gegroet van uw

Jacob de Haan

Zou V. Deysel 't eens willen lezen? Dag. Vanavond ben ik weer moe. Ik heb 'n briefkaart met uw huis van Gizella Ritschl, dat is Giza.

Na de mislukking van de algemene werkstaking in april 1903 vielen er duizenden ontslagen; in juni 1903 beliep het aantal nog een 1200¹⁴⁰ man. Van verschillende kanten werd aan deze mensen steun geboden. Naast christelijke en burgerlijke comités en commissies¹⁴¹ bestond er een socialistisch Landelijk Comité, waarin ook Van Eeden zitting had. Men zag kans per gezin per week een bedrag van vier à zes gulden uit te keren; later liep dat terug tot één gulden. Ook was er een Comité ter ondersteuning van de kinderen van de slachtoffers van de algemene werkstaking; secretaris daarvan was J. de Haas. Een brief van J.G. van Kuijkhof, secretaris van de SDAP, aan De Haan laat iets zien van de verhouding tussen De Haan met zijn kinderrubriek, de 'voedingscommissie' van De Haas en het Landelijk Comité.

Wij tekenen daarbij aan dat in deze tijd de vrienden Van Eeden en De Haan in elk geval op dezelfde lijn zaten.

¹³⁹. Men kan slechts raden wat Van Hall hier bedoeld zal hebben. In De Gids was, na de 'Sonnetten' en de 'Koningsverzen' in 1901, geen poëzie van De Haan meer afgedrukt. Misschien is de zienswijze van Martinus Nijhoff verhelderend, waar hij spreekt van de 'diepte der ontroering, waardoor [De Haan] schrijvend tot slordigheid zwichtte', 'de volkomen (en opzettelijke) afwezigheid van metrum' in zijn poëzie en De Haas 'van ontroering onregelmatige ademhaling' (zie: Nijhoff, p. 189 en 190).

¹⁴⁰. Rüter, p. 534

¹⁴¹. Van het Haagse weekblad Lente ging bijvoorbeeld een actie uit om bij een Comité tot inzameling van geld voor de slachtoffers een 'kwartjesregen' te doen neerdalen (1 augustus 1903); de actie werd ondersteund door o.a. mevrouw J. Aletrino Van Stockum en Dr. Johanna van Maarseveen.

27. J.G. van Kuijkhof aan De Haan, kopie, 1 juli 1903

den Heer
de Haan,
Alhier
1 Juli [190]3

Nº 3564 W.P.

Ik begrijp, dat de Haas het geld graag wil hebben voor zijn voedingscommissie, doch het Landelijk Comité heeft het geld evenzeer *hard* noodig. Er zijn nog altijd ± 1240 slachtoffers en de inkomsten verminderen, dus alle beetjes helpen. Een reden om het te onthouden aan het L.C. zie ik *niet*, ik zou u dus adviseeren: blijf voortgaan op de oude wijs. Meent ge daarvan te moeten afwijken, dan merk ik dit wel, als ik *niets* meer ontvang. Ge zult heden avond zien, dat verantwoord staat Hongarije tot en met 27¹⁴².

Met vr. groeten
Van Kuijkhof

Eind juni 1903 had De Haan aan Verwey toestemming gevraagd om diens gedicht 'De zeven boeven' in de kinderrubriek over te nemen. Begin juli herinnert De Haan hem nog eens aan dat verzoek. Het gedicht werd op 26 juli afgedrukt, onder de titel 'Van zeven boeven'.

28. De Haan aan Verwey, eerste helft juli 1903

29. StWillibrordstraat.

Omdat ik wel geloof, dat u 't goed vindt heb ik 'de diender en de 7 boeven' maar voor de kinderen ingepikt. Jan Feith zal er plaatjes bij maken. Hebt u er iets op tegen?

Nu heb ik 't heel druk en groet u vriendlijk. En er zijn 426 kaarten vol. Dag
Jacob de Haan

In tijdschriften en kranten is over de veroordeling van Van der Goes nog uitgebreid nagekaart. Eén ding leek zeker: zijn reputatie was gezuiverd. Charles Boissevain, die op 26 februari 1903 in het Algemeen Handelsblad als een der eersten de kat de bel had aangebonden (als Van der Goes de miliciens niet ophitste, 'dan verstaan wij geen Hollandsch') en die Van der Goes van 'half en half terugkrabbelen' had beschuldigd, draaide op 15 mei bij: 'Ik geloof onvoorwaardelijk de toelichting welke hij van zijn woorden geeft'. Hij verklaarde door Van Deysse overtuigd te zijn: Van der Goes had niet willen opruien, hij had zich alleen 'onhandig uitgedrukt'. Van Deysse vond dit, in De XXe Eeuw van juli 1903, een 'edele betuiging'. Het Volk van 19 mei sprak van een 'ruiterlijke verklaring'

¹⁴². In Het Volk van 2 juli 1903 heet het: 'Ontvangen door den partijsekretaris van 22 tot en met 29 Juni. [...] Voor de slachtoffers der algemeene werkstaking: Hongarije 22, 23, 24 en 25 f 20, [...] Hongarije 26 f 5, Hongarije 27 f 5 [...]'. 'Hongarije' lijkt het codewoord voor de bijdragen die De Haans actie opleverde. De aanduiding kan gesuggereerd zijn door de poppen van Giza Ritschl.

die de laster de kop indrukte¹⁴³.

Voor een dissonant ten aanzien van Van der Goes zorgde Frederik van Eeden. Aan de ene kant verzekerde hij op een vergadering z'n toehoorders dat hij van de tijd die Van der Goes 'in 't schuurtje' zou moeten zitten, dadelijk de helft zou overnemen, zo dat kon¹⁴⁴, maar aan de andere kant vond hij diens verdediging een 'apologie vol achterlijke en omzichtige spitsvondigheden', waar Van der Goes 'een treurig figuur' mee maakte¹⁴⁵.

Inmiddels had Van der Goes, nadat hij op 15 juli met Jacob Batavier¹⁴⁶ in 'Kras' zijn galgemaal genuttigd had, op donderdag 16 juli 1903, 's morgens om 10 uur (hij had de datum zelf mogen kiezen), zijn cel in de gevangenis te Haarlem betrokken, opdat een straf van één maand eenzame opsluiting zou worden geëxecuteerd (zoals de vakterm luidt). Het was een moderne strafgevangenis, per 1 januari 1902 in bedrijf gesteld. Toch schreef Het Volk op 12 juli 1903 in een poging tot wrange humor: 'De reden waarom v.d. Goes te Haarlem logeeren gaat, zit daarin dat dit etablissement hem door Hugenholtz is aanbevolen als voldoende aan alle eischen van de 16e eeuw'. Het Volk leefde hevig met de 'voorlooper en geestelijken vader' der SDAP mee. Het vonnis had aan Johan Vorrink zelfs een gedicht 'Vertroosting' ontlokt (17 mei 1903): 'De mare van uw vonnis wrong uit de oogten / Ons een heete traan' enzovoort. Op 19 juli geeft het blad een beschrijving van een cel en haar inventaris: tien vierkante meter oppervlakte, krib, tafel, bankje, gaslamp, wasbak, waterkruik en fecaliënemmer; terzijde van het gebouw mocht men wandelen. Van der Goes arriveerde met een koffer vol boeken, onder andere werken van Lamb, Dickens, Thackeray, Michelet, Villiers de l'Isle Adam (de *Contes cruels*) en Marx. Hij mocht baden en maakte kennis met de Kerkerdirecteur, L.J.C. Koderitsch, de dokter en de predikant, C. Veen. 'Begonnen te werken', noteerde hij diezelfde dag in de 'Aanteekeningen' in zijn 'Tijdrooster', een soort dagboek dat hij in de gevangenis bijhield. Dit zou in 1904 resulteren in de uitgave van een boek met vertalingen, *Luimig proza*, dat hij in het voorwoord aanbeval 'als uitmuntend geschikt om de vreugde te verhoogen van stilte en afzondering': de arbeid was verricht op 'een plaats die zitten maar niet stilzitten voorschrijft'.

De tweede dag had hij 'maagpijn van roggebrood', de derde dag, zaterdag 18 juli, kreeg hij tarwebrood. Op zondag 19 juli zijn er brieven, onder andere van 'Jac. Haan', en hoort hij een 'abominabele preek' van dominee Veen. Op 24 juli maakt Het Volk bekend dat Van der Goes in een brief heeft geschreven dat de beampten vriendelijk zijn, maar dat er een incident heeft plaatsgevonden waarmee hij niet erg ingenomen is: 'Hij verzoekt van serenades verschoond te blijven'. Op zaterdag 25 juli spreekt hij, volgens een 'aanteekening', met de directeur over die

¹⁴³. Mendels daarentegen, die op 4, 11 en 18 juli 1903 in De Kroniek een serie nabeschouwingen over het proces publiceerde, ervoer Boissevains volteface als een waardering 'die klonk als een klok. Maar als een klok met vals geluid' en door hem 'als hoon gevoeld'. Mendels is helemaal zeer ontevreden over de gang van zaken: de aanklacht was van een 'soeperige vaagheid', de getuigen à charge waren partijdig, de verklaringen van Verwey en Van Deyssel waren 'litteraire boter gesmeerd aan de galg waaraan de socialist nu eenmaal hangen moest' omdat de rechtbank aan 'ordinaire margarine' de voorkeur gaf, het vonnis was gesteld in 'brabbeltaal' en was 'Kuyperiaans', politiek van karakter.

¹⁴⁴. Van Eeden in een vergadering op 1 mei 1903, geciteerd bij Kalff, p. 235

¹⁴⁵. Van Eeden, 'Vae victis!' (1903) p. 18

¹⁴⁶. Diamantair en aandeelhouder van De Nieuwe Gids. Over Van der Goes' vriendschap met Batavier schreef Van Eeden op 12 december 1889 aan Kloos: 'ik vind dat hij zich verschrikkelijk met die diamantslijpers encanailleert. [...] Iederen Zaterdag eet hij bij een - bij den rijksten natuurlijk. Hoe iemand zich zoo tot jodenluis vernederen kan begrijp ik niet' (in: Mededelingen Frederik van Eeden-Genootschap nr X, p. 36). Arthur van Schendel bezingt Batavier in het gedicht 'Mast' als: 'Ook hij een swell, het hoofd gemillimeterd, / Een goede vriend en een fidele vent'. Ook Van der Goes droeg 'het hoofd geschoren'.

'serenades'. Ook noteert hij op die dag: 'Hugenholtz (no. 22) vrij!'. Post is er in overvloed: brieven van Pannekoek, Verwey, Aletrino (op maandag 3 augustus), De Koo, Van Looy en anderen. Eén brief van Van Hall over de continuering van zijn privaattoelating aan de Universiteit van Amsterdam, dat immers gevaar liep¹⁴⁷.

In Het Volk van 18 augustus 1903 betuigt Van der Goes dank 'aan allen, die door hunnen brieven meer dan zestig in getal mij een plezierig en sympathiek tijdverdrijf hebben verschaft. Het is mij niet mogelijk (evenmin als ik in de gevangenis daartoe in de gelegenheid was) hun afzonderlijk te beantwoorden'.

Het is wel zeker dat de brieven van Jacob Israël de Haan aan de gedetineerde Van der Goes tot de onbeantwoorde behoren. Anders dan bij zijn andere briefwisselingen, waarbij de brieven aan De Haan meestal verloren gegaan zijn, hebben we hier dus te maken met een werkelijk eenzijdige correspondentie. De Haan lijkt soms wel een beetje op een reactie gerekend of gehoopt te hebben; in elk geval leidden de vraagjes die hij van tijd tot tijd stelt, tot verlevendiging van zijn stijl en van het contact. Het moet primair zijn bedoeling zijn geweest de eenzaam opgesloten Van der Goes plezierig bezig te houden. Vandaar de diversiteit van onderwerpen die hij ter sprake brengt. Daarbij tracht hij in tweede instantie Van der Goes' intellectuele interesse te wekken voor zijn interessante connecties (Verwey, Borel, Aletrino) en zijn interessante lectuur (Verlaine, stukken van Van der Goes zelf). Zo komen ook vanzelf het enthousiasme en de ambitie naar voren, waarmee De Haan zijn rubriek in het Zondagsblad redigeerde.

Over Kwan Yin, een Chineesboedhistische godin van barmhartigheid, had Henri Borel in 1897 het werk *Kwan Yin. Een boek van de goden en de hel* gepubliceerd, dat De Haan zeker gelezen heeft. Een van de vijf verhalen in dit werk vertelt van een priester die op zich neemt een mysterieuze 'soetra' op te sporen, een heilig boek, 'dat de zielen de zaligheid van Nirvana kan doen verkrijgen'. Onder bescherming van Kwan Yin volbrengt de priester een reis vol avonturen en gevaren, maar als hij tenslotte dat 'kostbare boek' vindt en het opslaat, ziet hij 'niets dan schoon papier, onbeschreven'. Pas 'na intenze meditatie, van zeven dagen en nachten lang, ál maar doorstarende op het papier' beseft hij dat 'alleen de ziel, niet de oogen' deze 'soetra zonder karakters' kan lezen. Het motief zal later bij De Haan terugkeren in een *nerveuze vertelling*, waar Jezus Christus met 'ingespannen aandacht' zit te turen in een boek, 'blankwit van bladzijden, zonder letterteekens'. De hoofdpersoon van het verhaal, Heleen Golesco, vraagt 'naar de soort en de waarde van dat boek', en Jezus antwoordt: 'Het is zoo'n bijzonder boek...je vindt de bladen enkel wit? Als je er zeer aandachtig in leert lezen, dan merk je dat wel anders...'. En dan speelt De Haan verder met het motief: 'Er is ook een rood boek, net als dit witte zonder letters', het boek van Satan¹⁴⁸.

Op zondag 19 juli 1903 publiceerde Het Volk het 'nummer' van Van der Goes: 'Het nummer van onzen partijgenoot in de strafgevangenis te Haarlem is 24. Brieven aan hem gericht, moeten alleen dit nummer, *niet* zijn naam op de enveloppe vermelden'. De eerste brief van De Haan zal dus op 18 juli geschreven zijn (de krant werd één dag geantdateerd); op 19 juli noteert Van der Goes in zijn 'Aanteekeningen' de ontvangst van een brief van 'Jac. Haan'.

Helaas ontbreekt de aanhef van de eerste brief. Zoals wel vaker in zijn brieven aan Van der Goes is De Haan begonnen op ansichtkaarten (in deze brief zijn het kaarten uit Hilversum, waar Van der Goes woonde); uit de nummering valt op te maken, dat de eerste, tweede en vijfde kaart zijn zoekgeraakt.

¹⁴⁷. De Wet op het Hoger Onderwijs liet zelfs ten aanzien van hoogleraren ontslag wegens 'wangedrag' toe. Naar mededeling van Propria Cures, 24 september 1904, was er een minderheid in de senaat, waaronder de Rector, prof. Bakhuis Roozeboom, die het 'wel oorbaar achtte den staatsgevaarlijken leeraar te ontslaan'.

¹⁴⁸. Levensrecht 1907, p. 109; *Nerveuze vertellingen*, p. 58/9

29. De Haan aan Van der Goes, 18 juli 1903

van de week nog wel schrijven op de prijsraadsels. Maar Marietje had allebei raadsels fout. Dus kreeg ze het generaalje niet. Nu zijn er altijd veel kinderen, die meedoen. Dus ook al zijn de raadsels goed, dan is nog de kans om 'n prijs te winnen klein.

grappig, dat de kaarten uit Hilversum zijn? Ik heb er nog meer, maar ik stuur niet alles tegelijk. Uw nummer weet ik niet, maar de directeur van de gevangenis zal 't wel aan u willen geven. Heeft 't nummer niet in de krant gestaan? Maar ik heb de krant Donderdag niet gelezen, want toen ben ik naar Borel in Den Haag geweest. Ik heb zulke mooie chineesche dingen bij hem gezien. Een beeld van Kwan Yin, dat de heele kamer wel mooi leek te maken. En een van 'n oude chineesche wijsgeer, die noemt Borel altijd Plato. Maar 't was anders dan Plato moet geweest zijn. Borel heeft allemaal mooie dingen. Voor de prijsraadsels heeft hij me een chineesche oorlogsgod beloofd. Dat vond ik leuk. Ik heb ook plaatjes voor de krant gekregen van een m'nheer, die z'n naam niet weten wil, maar die zich noemt Chris Kras K^{zn}. Vindt u dat niet grappig? Ik zal Vliegen morgen uw nummer vragen, dan hoef ik 't den heer directeur niet lastig meer te maken. Gek gevoel, dat je heelemaal niet weet, dat je brieven er zijn, of niet. Kappeteyn¹⁴⁹ schrijf ik ook, want vroeger waren we collega's. Maar ik werd zoo nerveus van die groote amsterdamsche klassen.

Die plaatjes van Chris Kras waren bij 'n versje van Albert Verwey, u weet wel uit die kinderversjes

'n Koning en een diender
die gingen samen wandelen.

Ze hebben in de N.Gids gestaan, maar wel lang geleden.

Weet u wat ik de beste versregels vind: van Verlaine
Il faut qu'on sache
Il faut qu'on plie.¹⁵⁰

U moet duizend groeten hebben van Sam Aletrino. Hij is nu uit de stad. 24 April heb ik bij 'm gegeten 's middags. We kwamen saam thuis. Hij vertelde er alles van. Want ik kon niet heen. Wat kanie lekker vloeken. Ze rollen 'm z'n mond uit. Weet u wie d'r ook was? Jacob Batavier. Die kent u toch ook? Z'n naam staat tenminste boven een van uw stukken in de Nieuwe Gids. Wat schrijft u 'n leuk scherp stijltje. Zoo lekker gaat 't door Netscher heen van nou en nog eris¹⁵¹. Ik hou ook niet van Netscher. Hij vindt 't werk van V. Hulzen slecht omdat niet van V. Hulzen houdt. Dat is toch valsch. Ik zou graag V. Deyssel eens gezien hebben en toen ik er alles van hoorde speet 't me, dat ik er niet was geweest. Maar ik kon niet. Verwey ken ik wel. Ik was in Noordwijk bij hem. Hij dacht toen nog, dat u los kwam.

Ik heb zooveel geschreven dat ik moe ben. Dag, duizend groeten van uw
Jacob de Haan

Uw nummer staat in de krant.

^{149.} De onderwijzer P.C. Kappetein verspreide als reservekorporaal te Den Helder strooibiljetten onder de soldaten, zoals Het Volk op 30 mei 1903 meldt, en werd wegens opruiing in eerste aanleg tot acht, later tot zes maanden gevangenisstraf veroordeeld, uit te zitten te Haarlem, en als onderwijzer ontslagen.

^{150.} In de bundel *Poèmes Saturniens* (1866) staat het sonnet 'Résignation', met de regels: 'Aujourd'hui, plus calme et non moins ardent, / Mais sachant la vie et qu'il faut qu'on plie, / J'ai dû refréner ma belle folie, / Sans me résigner par trop cependant.'

^{151.} Van der Goes' stuk in De Nieuwe Gids: 'Vermaak in de Hoofdstad', december 1889; over Netscher: 'Een boek van Netscher', ib. februari 1890

De tweede brief van De Haan aan de 'boef' Van der Goes moet omstreeks 22 juli 1903 geschreven zijn, want Van der Goes heeft dan al een week uitgezeten. Liever dan juli had De Haan januari gekozen om zijn straf te executeren: een winterser maand; 'Januari' verbetert hij dan in 'Februari', een maand die bovendien korter is.

Niet alle gegevens uit deze brief zijn te doorgronden, bijvoorbeeld de zinspeling op Bredero ('het kan verkeren?'). In de kwestie van de steun aan de slachtoffers van de staking, waarover in de Bond van Nederlandse Onderwijzers gediscussieerd werd, schijnt De Haan zich te vergissen: volgens De Bode kon men voor f 1000 steun stemmen (wat het voorstel van de afdeling Amsterdam was), maar men kon ook nog een keer voor f 250 stemmen (het voorstel van het hoofdbestuur).

Het gedicht 'Van zeven boeven' van Verwey stond op 26 juli 1903 in het Zondagsblad, op 30 augustus gevolgd door 'De groote hond en de kleine kat'. Het versje van Willem van Doorn¹⁵² werd afgedrukt op 2 augustus ('Maag're bedelmusschen pikken' er staat: 'prikken' / 'Aan bevroren vensterruiten' enzovoort).

Het boek van Betsy Perk over haar neef Jacques verscheen in 1902, *Mijn ezeltje en ik* in 1874¹⁵³.

Het staatsexamen, dat toegang gaf tot de universiteit, legde De Haan in augustus 1903 in Utrecht af (zoals hij op 23 augustus in Het Volk aan de kinderen vertelde).

Van der Goes' interesse voor het probleem van de 'degeneratie' en in het bijzonder voor het meten van schedels, met de zogenaamde passer van Winkler, zal minder uitbundig geweest zijn dan die van Aletrino, maar hij was wel op de hoogte: 'Men zegt, het genie en de krankzinnigheid, of die vele ziekten van den wil, de dronkenschap, de vrouwenliefde, de menschenvrees, de jaloerschheid, de zelfzucht, zijn als kamers waarvan de deuren openstaan en waarin de bewoner dwalende den drempel overschrijdt zonder het te willen of te weten. De gesteldheid van de schedels zou het bewijzen' schrijft hij in het opstel 'Socialistische aesthetiek' (p. 37). Hij geeft dan als zijn mening dat het onderscheid in aanleg tussen gewone mensen en boeven of kunstenaars of denkers niet zo groot is: doorslaggevend zijn de maatschappelijke verhoudingen. De Haan speelt in zijn brief met de veronderstellingen van de criminele antropologie: misdaad is een degeneratieverschijnsel, Van der Goes is een 'boef, dus een dégeneré, maar er is ook nog de 'dégénéré supérieur' (de kunstenaar, de denker), dus kent De Haan hem het epitheton 'superieur' toe.

Zelf kwam De Haan bij schedelmeting uit de bus als 'niet zoo'n erg degeneratietype als Sam dacht'. In een veel latere brief aan Herman Robbers (1911) blijkt Aletrino desondanks van het tegendeel overtuigd: 'Hij is een knappe vent, die prachtige en vlugge examens heeft gedaan, voor hoofdonderwijzer en andere acten en nu in de rechten studeert. Maar een geweldig gedegeneerd individu, ontbloot van alle moreel gevoel en daarbij bisexueel met overwegend homosexueele neigingen. Als je hem ziet, denk je dat je een gek voor je hebt, zoo raar kleedt hij zich en zoo mal

^{152.} Willem van Doorn, in zijn jonge jaren actief binnen de SDAP, eerst onderwijzer, later leraar Engels, medewerker van De Beweging, toonde zich in 1943 in het tijdschrift *Levende Talen* voor zijn publicatie in *Het Volk* allerminst dankbaar jegens De Haan. Met name diens proza moest het ontgelden: De Haan 'klemde zich vast aan z'n *eenens* en *zijnens*, totdat eindelijk in Jeruzalem de dood daar 'n eind aan maakte. Boze tongen hebben beweerd, dat ie, met al z'n overbodigheden de ijle inhoud van z'n geschrijf voor 't oog poogde aan te vullen' (p. 17).

^{153.} Jaren later, in 1911, kwam De Haan nog op Betsy Perk terug, in een bespreking in *Den Gulden Winckel* van *Confessions de ma vie* van Wanda de Sacher Masoch. Onder de schuilnaam René de With schreef hij: 'Ik heb niets op de vrouwen van belangrijke mannen tegen, dan dat ze vaak in eene bijna ongeoorloofde mate onbeduidend zijn. [...] Mejuffrouw Betsy Perk [...] was een dame met nette manieren, die te Nijmegen woonde, en menigen roman heeft geschreven, die niet meer gelezen wordt. Doch als tante van Jacques Perk, die nu eenmaal een uitmuntend dichter is, heeft zij ongeoorloofde dingen gedaan'.

doet hij'.

Het gedicht 'De wevers' verscheen in het Zondagsblad van Het Volk op 28 juni 1903 en werd op 13 juli in Vooruit, 'orgaan der Belgische Werkliedenpartij', op de voorpagina overgenomen. De regel waarop De Haan doelt, luidt: 'O, Holland, lief Holland, wij weven', in het Vlaamse blad veranderd in: 'O België, lief België, wij weven'.

30. De Haan aan Van der Goes, 22 juli 1903

Beste V.d. Goes, vandaag zal ik u nog eens drie prentkaarten sturen. Maar ik zal het telkens af en toe doen, dat is prettiger. Als u ze krijgt is er al 'n week om. Het is dom in Juli te gaan zitten. Als ik moest zat ik 't altijd in Februari af.

U kent zeker al deze plekjes wel? Ik ben vroeger dikwijls in Hilversum geweest. Maar nu in 'n heele poos niet.

Het zal me vreeselijk benieuwen hoe Albert Kroes¹⁵⁴ zich eruit draait. Verbeel-je, alsie nou eens gekozen werd, en 't ontslag werd dan eens niet goedgekeurd, wat zou dat 'n grappige situatie geven. Dan, ik denk, dat nog 't een, nog 't ander gebeuren zal. Ali Sluyters zou boeken voor me binden, maar die houdt ze heel lang. Misschien moet ze 't leren. Ik heb haar vroeger eens in Hilversum gezien op koninginnefeest, ja, die Bredero, en was nog zoo'n sotterd niet. Ze hebben nu al vast 'n maand steun uit de ondersteuningskas. Alle voorstellen zijn in den Bond verworpen om geld te geven. Ik had wel twintig stembriefjes opgegaard en we hebben allemaal trouw voor f 1000 gestemd. Wat achteraf gezien dom was, want als al de duizendlui op f 200 hadden gestemd was dat er door geweest. Maar wie weet alles. Ziet u, ik ben heelemaal niet meer op school, ik werk voor m'n Staats, maar ik ben toch lid van de Bond gebleven, om 'n goeie stem te kunnen uitbrengen.

Van de week las ik u nog eens over Jacques Perk¹⁵⁵. Zie je, de heele vraag of Perk zoo groot en goed is als Kloos zegt, is eigenlijk de moeite niet zoo waard. Maar ik ben 't niet met u eens. Hij heeft toch heel goeie verzen gegeven. Ook slechte, dat 's waar. Vindt u dat geen grappig papiertje, dat ik u zend? 't Is 't facsimilé van 'n kladpapiertje van hem. Tante Betsy solt weer geducht met hem. Als Netscher haar aanhaalt vertelt hij er altijd bij: Betsy Perk is de schrijfster van 'Mijn ezeltje en ik'.

't Plaatje van Chris Kras is beeldig. U weet wel bij 't versje van Albert Verwey. Ik zal u 'n plaatje ervan sturen. Dat mag toch? O, Chris maakte er zoo'n leuke symboliek van. Koo Donker¹⁵⁶ stond ook een plaatje af, bij 't versje van Willem van Doorn. Die kent u toch? 't Is ook 'n Hilversummer.

Elke week stuurt 'n dame hier vijf ansichten naar kinderen, die ik haar opgeef, van de week zal ik Marieken en Fransje zeggen. Maar ik heb toch zoo veel te doen. Als dat nare Staats voorbij is ga ik lekker college lopen bij u. En van Sam Aletrino krijg ik les in antropologie.

^{154.} De onderwijzers A.H. Kroes en mej. A. Sluyters te Hilversum werden wegens hun 'aandeel in de spoorwegstaking' door de gemeenteraad op 23 april ontslagen, nadat op 22 april de stemmen nog 'gestaakt' hadden; het hoofdbestuur van de Bond van Nederlandse Onderwijzers protesteerde tegen deze gang van zaken, omdat 'indien op deze wijze de onderwijzers aan ontslag blootstaan, zij afhankelijk zullen worden van de politieke denkbeelden der wisselende meerderheden in de Raden der gemeenten' (aldus Het Volk van 25 juli 1903); Kroes stelde zich kandidaat voor de gemeenteraad van Hilversum. Sluyters werd boekbindster.

^{155.} niet gevonden

^{156.} Ko Doncker, medewerker van het satirisch weekblad De Ware Jacob, maakte naam met zijn illustraties van de Schoolmeester.

O ja, de zoon van prof. V.d. Waals is dito in Groningen geworden¹⁵⁷. In Leiden is ook een benoemd, maar nog niet de internist¹⁵⁸, waar zoo'n lawaai over is.

Van Wageningen, die dat malle Latijnsche woordenboek heeft gemaakt is ook prof. Ja, ja, niet mis hoor.

Ik wil erg graag veel van antropologie leeren. Zie, ik had graag in de medicijnen gestudeerd, maar Sam zegt, dat ik er zeker ziek van zou worden. Hij heeft allemaal boeken erover. En 'n heel dik alleen over Vacher. Mijn arme kop heeftie ook gemeten. Ongelukkig ben ik niet zoo'n erg degeneratietype als Sam dacht. Het spijt me voor hem. Hij maakt er bepaald jacht op. En hij meet iedereen, dieie beet krijgt. Als u er uit bent isie uit Deutschland terug en zal hij u ook wel willen meten, omdat u ook 'n boef bent, daar is geen ontkomen of ontkennen aan. Als ik aan u denk, voel ik heel iets anders dan boevigheid en dan schud ik m'n kop en denk, hoe kan 'n boef zoo schrijven. 't Is raar, maar als u was vrijgesproken, was u geen boef. Zie je, hoe langer je er over denkt, hoe gekker je dat is. Op 't laatst ga je zelfs aan die gemeenheid twijfelen. Zoodat ik maar zeggen wil, dat ik u 'n superieur iemand vind.

Nu moet ik u nog eens 'n grap van de 'Vooruit' vertellen. Ik had voor de krant 'n versje afgestaan 'de wevers'. Misschien hebt u 't wel gelezen, dat hebben ze nu in België overgenomen, maar overal als ik 'Holland' had gezet, schreven zij België. Dat was toch zoo grappig, dat we d'r om moesten lachen. Wat leuk doen sommige van die Vlaamsche woorden voor ons. Gek, als je leest van *ijdele* vaten en van 'n zolder *kuischen*. Geloof u ook niet, dat daaraan de Vlamingen voor 'n deel hun succes hebben te danken?

Nu goeiendag, ik zal u wel weer eens schrijven. Veel groeten van uw
Jacob de Haan

Op 24 juli 1903 publiceert Het Volk een bericht omtrent Van der Goes: 'Van *v.d. Goes* ontvangt een onzer een briefje uit de gevangenis, waaruit blijkt, dat hij zich zeer wel gevoelt, ijverig aan het werk is en allen laat groeten; de eerste etmalen waren moeilijk. Alle beambten zijn zeer vriendelijk, de directeur in de eerste plaats. De preek die hij Zondag te hooren kreeg, was abominabel, maar overigens een goede tijdpassering. Wie hem schrijft, doet hem een plezier door niet zoo klein te peuteren. Hij verzoekt van serenades verschoond te blijven'. Het bericht had de krant misschien bereikt via Troelstra (die in 1900 in de gevangenis zat en toen óók op serenades was vergast: een soort SDAPfolklore). Bij dit stukje in Het Volk knoopt De Haan in zijn derde brief aan Van der Goes aan: de brief is dus van 23 juli of later.

Het 'gevangenis-schetsje', waar De Haan van spreekt, stond op 19 juli in Het Volk, anoniem, en heet 'n Zondagmiddag'. Dezelfde krant bevat een artikel 'De cellulaire gevangenis te Haarlem. (Verblijfplaats van Hugenholtz en Van der Goes)' met informatie van allerlei soort, zoals over de godsdienstoefeningen die door de gevangenen ieder in een apart hokje werden bijgewoond; het stuk bevat ook een merkwaardige anekdote: 'Mij is een geval bekend van iemand, die na afloop van de godsdienstoefening alleen maar zei: "Komen ze niet met 't geldzakkie rond?" Natuurlijk gelach bij de anderen. Gevolg...cachot voor de grappenmaker'. Het verhaal is daarom zo opmerkelijk omdat het terugkeert in de roman *Pijpelijntjes*, waar een ex'boef' uit Haarlem vertelt: 'affijn, op een dag toen wazzen we weer in de kerk...prachtig ieder in 'n appart hokkie zoodat je mekaar helemaal niet zien kan, maar je kan allemaal wel de domenee zien of de pastoor...affijn, toen was d'r gebeden en toen zei ik niks anders as hardop: "kommen ze niet met 't kerkezakkie rond?" Nou toen gingen de

^{157.} J.D. van der Waals jr. (dit 'junior' ter duidelijke onderscheiding van zijn beroemde vader, Nobelprijswinnaar in 1910) werd in 1903 hoogleraar in de theoretische natuurkunde in Groningen en volgde zijn vader op in 1908 in Amsterdam.

^{158.} ons onbekend

anderen natuurlijk lachen, dat's vanzelf, nou en daarvoor heb ik veertien dagen in 't cachot moeten zitten'¹⁵⁹.

De nieuwtjes over de gemeenteraadsverkiezingen zullen de socialistische voorman bijzonder hebben geïnteresseerd; De Haan wist niet of men in de gevangenis een krant mocht lezen. (Spiekman is 'gevallen', schrijft De Haan: in 1901 was hij wél gekozen in de gemeenteraad van Rotterdam.)

In De Jonge Gids was in de eerste en tweede jaargang, 1897/98/99, een 'Enquête over de behandeling van politieke misdadigers in Hollandsche gevangenissen' gepubliceerd, waarin ook bekende socialisten zoals Domela Nieuwenhuis, L.M. Hermans, Alexander Cohen en W.H. Vliegen hun ervaringen vertelden en waarbij aan allerlei aspecten van het leven in een gevangenis aandacht werd besteed: de voeding, het werk, de toegestane lectuur, bezoeken, gezondheid, kerkgang, luchten, 'ligging', kleding, inrichting van de cellen enzovoort.

31. De Haan aan Van der Goes, 23 juli 1903 of kort daarna

Hoor ik ook bij de lui, die u peuterig schrift stuurden? U hadt zeker aan Troelstra geschreven? Serenades vind ik heelemaal verkeerd. Ze zijn natuurlijk goed bedoeld, maar u hebt daar wat lekker gelijk in. Maar mag je zóó vaak schrijven als je maar wilt. Ik dacht altijd van een keer in de week. Van uw vrouw kreeg ik 'n brief uit Middelburg. Ze protesteerde ertegen dat ik Marieken van twee foute raadsels beschuldigde¹⁶⁰. Ze schreef me, dat u haar al eenige keeren hebt geschreven. En dat al de menschen zoo vriendelijk voor u zijn. Gelukkig. Er is dan veel veranderd sinds den tijd, dat de enquête in De jonge Gids stond over de gevangenissen. Toen werd je altijd gegrauwd en gesnauwd, en mocht je geen boeken hebben, die je wou. Dat is toch 'n goed teeken, maar ik geloof niet zoo gauw, dat 't 'm aan de goedheid van de menschen ligt, maar aan heel iets anders.

Is de voeding niet heel slecht? Neen, voor menschen, die niet werken met hun hoofd is 't 'n dolmakerij. Die krankzinnige stilte is niet om uit te houden, denk ik. En denk dan eens aan Muiselaar en aan Frans de Groot, die zoo'n verschrikkelijke tijd moeten zitten¹⁶¹.

Als ik rechtbank was zou ik nooit iemand durven veroordeelen. En als ik advocaat ben, en al weet ik, dat ze 't hebben gedaan, zal ik nog zien ze los te krijgen.

Spiekman¹⁶² is in Rotterdam gevallen, hij had haast duizend stemmen, maar nog 200 te kort. Mendels heeft in Zaandam ook geen kans en Rotterdam II met Helsdingen zeggen ze ook niet. Rotterdam ken ik niet, maar Zaandam heel goed. In 't Volk van Zondag stond 'n gevangenis-schetsje van een Zondagmorgen daar. Ik denk van Vliegen of van Troelstra. Ze dachten dat 't van Hugenholtz of van u was, maar verbeelje, dat zou fraai zijn, of je daar maar schetsjes mag schrijven ook. Maar daar werd geklaagd over lectuur.

Vanavond schrijf ik verder.

Nee, ik heb geen tijd meer. Hier zijn de plaatjes bij 't versje van Verwey. Ze zullen wel doorgelaten worden hè.

Dag.

¹⁵⁹. *Pijpelijntjes* 1904, p. 171; 1982, p. 192

¹⁶⁰. In de kinderrubriek van 19 juli 1903 had gestaan: 'Marietje v.d. G. te Hilversum (met twee foute raadsels, o schande!)'; vgl het begin van brief nr 29.

¹⁶¹. Frans Groot en P.A. Muiselaar waren geruchtmakende criminelen in 1903. Beiden werden wegens moord veroordeeld.

¹⁶². Spiekman, Mendels en Helsdingen waren in die tijd bekende socialisten.

Het volgende kleine briefje van De Haan, met de vreemde aanhef 'Beste man', is geschreven op Zaandamse ansichtkaarten, niet lang na het berichtje in Het Volk over Van der Goes' 'briefje uit de gevangenis' op 24 juli 1903. Meestal gebruikt De Haan als aanhef: 'Beste Van der Goes' en de toen onder socialisten gebruikelijke formule: 'Waarde Partijgenoot' of 'W.P.'. Uit 'Beste man' kan men afleiden dat De Haan intiemer met Van der Goes wilde worden dan hij was. Hetzelfde blijkt uit zijn snel gecorrigeerde neiging om de 'beste man' te tutoyeren: 'je' in de eerste zin werd door 'u' vervangen. Vrouw en dochters van Van der Goes logeerden tijdens zijn gevangenschap in Middelburg.

32. De Haan aan Van der Goes, 24 juli 1903 of kort daarna

Beste man, ik ben vandaag naar Zaandam, en ik stuur u 'n paar plaatjes, dit is wel 'n leuk kiekje hè, ik heb lang daar gewoond. De kinderen in Middelburg zal ik ook sturen. We vergeten jelui nooit hoor. Dag beste V.d. Goes. Ik hoop, dat u 't goed maakt en weer 'n briefje aan iemand aan de krant schrijft. Dag uw Jacob de Haan.

Op 26 juli 1903 schreef mevrouw Troelstra in haar rubriek Letterkundige Kroniek in Het Volk: 'Dezer dagen kreeg ik een brief van een jong schrijvertje en daaruit bleek me, dat hij mijn eerste "Kroniek", waarin ik uiteenzette wat mijn plan is met deze rubriek, niet goed gelezen heeft'. In de volgende brief van De Haan aan Van der Goes komt dat jonge schrijvertje tevoorschijn: de brief moet dus op of ná 25 juli 1903 geschreven zijn.

De grote veranderingen aan Het Volk, waarop De Haan zinspeelt, zullen te maken hebben met de voor de deur staande vervanging van Troelstra door P.L. Tak als hoofdredacteur.

Het district Sittard had in verkiezingsperioden een 'treurige reputatie', men sprak wel van 'jeneververkiezingen'. Op 31 juli 1903 signaleerde Het Volk met verontwaardiging en snijdende spot de ijselijkste misstanden in Sittard: 'Familieleden en vrienden van den Candidaat [Beckers] rijden de dorpen rond en bieden in elk café een koelen dronk aan de gasten. [...] De heer B. zal o.i. bij de eerste stemming worden gekozen'. De socialisten predikten geheelonthouding. 'Onze S.D.A.P. staat hier wel vooraan in den strijd tegen 't kwaad' schreef De Haan in Het Volk van 19 juli 1903.

33. De Haan aan Van der Goes, 25 juli 1903 of kort daarna

Nu geen kriegelschrift, ik zal m'n best doen. Heb ik niet goed aan u gedacht. Het is nu alles in lekkeren vacatiegang of liever in vacantiestilstand. Vliegen gaat Zaterdag. Hebt u de plaatjes nog gekregen? Zaterdag stuur ik er weer een. Dat is bij dat versje van Willem van Doorn. En Hahn heeft ook weer plaatjes gemaakt. Ik heb ruzie met de vrouw van Troelstra, omdat ze me 'n lief briefje schrijft en me gelijk in de krant uitscheldt voor 'n jong schrijvertje, dat haar bedillen wil. Maar ik lach haar uit. Ze is wel erg goed maar ze komt nu toch raar uit den hoek. Het zal wel weer bijzakken. Ondertusschen is 't opschrift van haar brieven van 'beste jongen' in W.P. veranderd. Weet u, of dat rijzing of daling is? Hetzij¹⁶³. Er loopen geruchten over groote veranderingen aan 't Volk', maar 't is nog niet publiek, en de Directeur leest alles en die is misschien wel geen lid van de partij. Zaterdag heb ik weer raadsels en dan schrijft Marieken misschien wel weer. Ik heb altijd 'n heel lijstje van kinderen, die graag ansichten van me hebben. Vindt u dat Zaandammer buurtje niet leuk. Je houdt toch altijd van 'n plaats waar je woont. Maar er is toch iets veranderd. Vroeger dacht ik 't eerst aan die leuke haven en zoo, en aan je jongenspret, maar nou denk ik er aan, dat Mendels er in herstemming komt. Want hij komt er nu misschien wel in. De klerikaal had 257, Mendels 202, de

163. *soit*

liberaal de rest. Aantal stemmen 571. Dus wie weet. Piet Helsdingen komt in Rotterdam in herstemming, met liberalen (twee[]) en klerikalen (drie) voor drie plaatsen. Dat kan wel eens omraken. Den Haag is haast om 2322. Ik vind 't leuk. Zwart of blauw is toch geen rood¹⁶⁴ en voor de variatie is 't wel grappig. Ze krijgen al wel hun verdiende loon.

Beste v.d. Goes, als ik u weer schrijf doe ik er 'n ansicht van Dirk Troelstra¹⁶⁵ in, en van de nieuwe Amstelbrug¹⁶⁶. De volgende week heeft Hahn 'n plaat over de Sittardsche verkiezing, die zeer jeneverlustig schijnt te worden. Konden we dat maar eens kieken.

En nu moet ik weer wat anders doen.

Veelmalen gegroet van uw

Jacob de Haan.

Op woensdag 5 augustus 1903 vond een groot opgezette collecte voor de kinderen der 'uitgesloten' plaats. De Haan, als waarnemend secretaris van het Comité voor de kinderen der slachtoffers van de algemene werkstaking, deed met hartstocht mee aan de voorbereiding en het houden van de collecte. Op 16 augustus plaatste hij een schetsje 'Collecte' in het Zondagsblad van Het Volk, een verslag van zijn avonturen op die vijfde augustus dat veel lijkt op de volgende, laatste brief aan Van der Goes.

De ANDB is de Algemene Nederlandse Diamantbewerkerbond, waarvan het bondsgebouw, een schepping van Berlage, in de Plantage Franschelaan oftewel de huidige Henri Polaklaan te vinden is. Eerst in 1906 zien we De Haan weer in contact met Van der Goes, als ze de degens kruisen over een vakbondsregel van die diamantbewerker¹⁶⁷. Een paar jaar later reageerde Van der Goes nog één keer op een stuk van De Haan. Men ziet hoe heerlijk de partijgenoten van 1903 van elkaar vervreemd zijn geraakt. Op 12 september 1909 had De Haan in De Amsterdammer over het marxisme geschreven. 'Als wetenschappelijke wereldbeschouwing', aldus De Haan, 'moet het marxistische materialisme bestreden worden'. Van der Goes kwam hem op 17 oktober 1909 corrigeren en gaf een uiteenzetting van het marxisme zoals het volgens hem in werkelijkheid was. De Haan reageerde op 24 oktober, steeds in hetzelfde blad, en schreef: 'Het is curieus hoe iedere partij, zelfs de Marxistische, eenen degenereerenden invloed heeft op ieder karakter, zelfs op een zo deugdelijk aangelegd als dat van den heer F. van der Goes'.

^{164.} Met de kleuren zwart, blauw en rood werden respectievelijk de confessionelen, de liberalen en de socialisten aangeduid.

^{165.} Dirk Troelstra, gestorven op 12 mei 1902 (Henriëtte Roland Holst herdacht hem in Het Volk, 18 mei 1902), was de jongere broer van Pieter Jelles. Hij leverde enkele bijdragen aan De Kroniek van Tak, schreef strijd en propagandaliederen (zoals 'Morgenrood' en 'Moeder ga voor je kindje staan') en vertaalde Multatuli's *Vorstenschool* in het Duits. Op de beloofde ansicht staat z'n portret als een 'in memoriam'.

^{166.} De nieuwe Amstelbrug verbond bij de Ceintuurbaan de Amsteldijk met de Weesperzijde, vlak bij de St. Willibrordusstraat waar De Haan woonde, en werd op 5 juli 1903 in gebruik genomen. Blijkens een schetsje van De Haan, 'Koppige bootman', gepubliceerd in het Zondagsblad van Het Volk van 1 januari 1905, was De Haan, althans de 'ik' van het verhaal, vóór de voltooiing van de brug 'die prachtig de breedvloedende rivier in de stad overbogen ging', gewoon met een veerbootje over te steken: 'Met mijn bootman ging ik telken dag óver naar school, telken middag huis toe terug'. Hij had een soort abonnement: 'een dubbeltje in de week voor twaalf keer'. Ook toen de brug klaar was, bleef De Haan, aldus het schetsje, de 'bootman' trouw, die bleef. Pas toen na maanden het veerbootje plotseling verdween, ging hij 'de brug maar over, even met 'n vreemd gevoel, dat ik nou voor 't eerst over de nieuwe brug ging, die haast al niet meer de nieuwe brug was, waar al prentkaarten van waren, in vier soorten maar liefst'.

^{167.} zie p. 193

34. De Haan aan Van der Goes, 6 augustus 1903

Beste v.d. Goes, ik kreeg van de middag een briefje van uw vrouw uit Middelburg, en ze hadden 't zoo druk met de collecte voor de slachtoffers kinderen. En die is gisteren prachtig geslaagd. U weet, dat 't burgercomité maar 'n f 500 heeft gekregen nou maar wij anders. De opbrengst wordt geschat op f 2000. Ziet u, 't was alleen voor de kinderen en we waren prachtig georganiseerd. Ik had in alle kranten jammerkreten om collectanten geplaatst en zoo kregen we d'r 140 en allemaal voor niks hoor. En anderen hadden de stad heel netjes in wijken verdeeld. 's Avends haalden we bussen in de A.N.D.B. Ik had, schrik niet, de Heerengracht van de Vijzelstraat tot de Brouwersgracht, heen en weer. Nou, daar is de beroemde bocht ook in. Dus u begrijpt, veel kreeg ik niet. Op een kantoor stond met groote letters: Old trust maatschappij. Daar lachten ze me uit. Toen werd ik toch zuur, loop naar de pomp met je oudroest maatschappij zei ik, toen moest ik er uit.

's Avends om half zeven was ik aan de A.N.D.B. een van de laatsten.

En verbeel je, wat brutaal, we mochten natuurlijk alleen aan de huizen collecteeren maar 's avends verspreidden we ons als 'n bende vrijbuiters door de stad, m'nheertje in de cafés, op straat en dat gaf heel wat. Maar om tien uur kwam bericht, dat we niet op straat mochten collecteeren en op 't Rembrandtsplein, net toen ik aanstalten maakte, 'De Kroon' in te stappen, werden we allemaal ingepikt. De juffrouw, die bij me was, viel haast flauw, en ik zei 'malle' tegen den diender. In 't bureau kreeg ik 'n standje, omdat ik den brigadier 'n bijdrage vroeg. Om elf uur waren we weer veilig in de A.N.D.B. Morgen avond is 't bussentellen. Er is wel goed gegeven. M'n zuster had de Keizersgracht, die kreeg op 'n kantoor f 10 nadat ze eerst de patroon 'n beetje had uitgescholden. De verbittering tegen de staking was op de Heerengracht nog heel groot. Vandaag ben ik natuurlijk heel moei. Sam Aletrino gaf 'n rikspop voor handgeld¹⁶⁸, 't was mijn wijk wel niet, maar ik moest er langs. Nu zou hij U schrijven, heeft hij 't al gedaan?

Dag, veel groeten van uw

Jacob de Haan.

De brief van Aletrino aan Van der Goes staat gedateerd op 2 augustus 1903 (en werd op 3 augustus door Van der Goes ontvangen). Aletrino slaat een humoristische toon aan: 'Zoo midden uit de bergen, amicissime, en na een landelijk verblijf te Lisse, van ouds bekend om waterbaars en promotiepartijen, ontmoette ik Jaap¹⁶⁹ aan het station die me je nummer en je verblijf meedeelde. En hoewel ik een tijdelijk verblijf in eenzame opsluiting als geneesheer zeer heilzaam acht voor mezelf en voor vele mijner patienten en nietpatienten, en ik bij streng doorgevoerde isoleerkuren altijd een volmaakte rust met verbod van brieven schrijven en brieven ontvangen voorschrijf, vind ik jouw isoleerkuur nu niet zóó strikt noodig dat ik je, als oude kameraad, van eenig bericht mag spenen. Integendeel, ik geloof dat in het geval waarin jouw psyche verkeert, het ontvangen van berichten en bewijzen van vriendschap eer goed dan kwaad zal werken op de "ter dood gemartelde ziel" waaraan patienten zoo dikwijls lijden. Weest verheugd en blijd dat je in de stilte zit! Ik geloof niet dat je gevoelig voor geluid bent en dat je dus totale afzondering en zoo groot mogelijke stilte kunt apprecieeren, maar wanneer je iemand bent zooals ik, die dol wordt va[n] elektrische schellen, die razend wordt van rijtuiggeratel en die wanhopig wordt van het gekwebbel van menschen aan je hoofd, dan zou je dankend opzien tot de heeren geneesmeesteren die je afzondering hebben voorgeschreven. Dat is iets waarnaar ik al mijn halve leven verlang!'. Dan bespreekt Aletrino

^{168.} 'Het eerste geld dat een (straat)koopman op de dag ontvangt' (Van Dale). Aletrino woonde Den Texstraat 50.

^{169.} Jacob Batavier

schertsend allerlei mogelijkheden om te ontsnappen. Hij houdt Van der Goes het voorbeeld van de graaf van MonteChristo voor ogen: 'dat is geloof ik het allerbeste, ontmoet een oude, langgezeten gevangene naast je, laat die dood gaan na je zijn geheim te hebben geopenbaard, laat je in zijn plaats in een zak naaien en zoo in zee werpen!'. Maar het lijkt de schrijver onwaarschijnlijk 'dat ze je, bij eventueele schijndooddoenerij heelemaal naar Zandvoort zouden slepen, dus bedenk dat wel en ook is daar geen ander kasteel dan hotel Drieman (modern ingericht, vele kamers en verdere gemakken met uitzicht op badende Israeliten)'. Wat zal Aletrino zijn oude kameraad nu eens berichten? 'Je met natuurbeschrijvingen lastig vallen, zou van een verregaande wreedheid getuigen waartoe mijn Joodsch gemoed niet in staat is'. Misschien komen zijn Berlijnse ervaringen in aanmerking? 'Je vertellen hoe ik een paar dagen in Berlijn heb geleefd, loszinnig op mijn leeftijd, s'nachts om vijf uur te bed, naar bal geweest zijnde enz. vind ik niet raadzaam omdat het je zinnen te veel zou prikkelen en dat is niet goed voor iemand met een rustkuur. Trouwens ik weet niet of het je wel zoo interesseert mijn studien op het gebied der mannelijke prostitutie te weten en of je niet met een gebaar van afschuw mijn brief in je draagbaar privaat zoudt gooien'. Prompt steekt hij van wal (en de brief is niet weggegooid): hij heeft en hij is 'nog steeds verwonderd over de intellectueele voorsprong van Duitschland boven ons' in Berlijn een openbare vergadering over 'het onderwerp der homosexualiteit, anders genaamd gelijkslachtige liefde' bijgewoond en ook een van die nichtenbals waar Berlijn destijds beroemd om was: 'vornehmlich um 1900 herum, bildeten die grossen Urningsbälle in ihrer Art und Ausdehnung eine Spezialität von Berlin' schrijft Magnus Hirschfeld in 1914 in zijn boek *Die Homosexualität des Mannes und des Weibes* (p. 685). 'Hervorragenden Fremden, namentlich Ausländern [wurden] sie als eine der interessanten Sehenswürdigkeiten gezeigt'. Aletrino, als lid van Hirschfelds 'Wissenschaftlichhumanitäres Komitee' (dat de positie der homoseksuelen wilde verbeteren) een *hervorragender* buitenlander die zich voor het gebodene méér interesseerde dan alsof het om een toeristische bezienswaardigheid ging, bericht in 1908 in zijn boekje *Hermaphrodisie en uranisme* (p. 70): 'toen ik een van de beroemde homosexuele gecostumeerde bals bezocht, trof het mij, dat ik geen enkel ongeoorloofd gebaar zag. En er waren daar zoowel uranisten, als mannelijke prostitués'. Aan Van der Goes schreef hij heet van de naald: 'Verbeeld je een openbare vergadering! Verbeeld je een bal van niet anders dan homosexueelen, waaronder ik als eenige heterosexueel, met drie mannen van de politie die er bij waren om orde te houden en op de anständigkeit te letten (wat heelemaal niet noodig was) en die de boel kalm aanzagen'. In Amsterdam had Aletrino in 1901 op een congres over criminele antropologie (voorzitter: G.A. van Hamel) een voordracht gehouden over 'La situation sociale de l'uraniste'. Men had de pers toen verzocht over deze lezing niet te schrijven. De brief aan Van der Goes vervolgt: 'Ik heb eens een rapport er over geschreven op een wetenschappelijk congres en ondervind er nog de nadeelen van, door verguizing en verachting en hoe men dergelijkheden meer noemt'. En: 'Ik zou wel iets meer er over schrijven en in het licht geven maar ik ben zoo bang dat ik mijn betrekking er door zal verliezen, de menschen vinden het onderwerp onzedelijk en wie er over schrijft een vieserik. En die kan je niet gebruiken als gemeentebtenaar'. Er staat zelfs een boek op het spel: 'Ik had namelijk een heel boek over het onderwerp klaar en was al bezig het te laten drukken totdat ik gewaarschuwd werd het niet uit te geven, omdat sommige hooggeplaatste personen een pik op me hebben om mijn rapport op het congres'. Het bezoek aan Berlijn zorgde voor een extra complicatie: 'Ik heb het boek toen teruggenomen en had de hoop om mijn schade in te halen door het bij een uitgever in Duitschland het licht te doen zien. Maar door mijn kennismaking met vele personen in Berlijn heb ik op sommige punten een ander inzicht gekregen en geef het dus niet uit. Maar ik ben blijd dat ik met schade en zonder schande wijzer ben geworden en zal zien of ik over jaren misschien een beter ding zal kunnen schrijven'. De toon blijft dus monter: 'Ik heb nog zeldzaam een zoo vruchtbare vacantie gehad als deze, al heeft de heele geschiedenis me vier honderd gulden gekost' (waarbij wij aantekenen dat Aletrino als gemeentearts

een jaarsalaris van f 2500 genoot, met een toelage van f 1500).

Wij kunnen uit deze brief aan Van der Goes goed opmaken welke houding Aletrino ten aanzien van de homoseksualiteit aannam en hoe hij Nederland tot in de hooggeleerdste kringen op dit gebied voor onderontwikkeld hield: 'Wanneer ik eens naga wat de proffen hier er wel en vooral er niet over zeggen, dan verberg ik mijn hoofd in mijn toga van schaamte over zooveel stommiteit en verwaandheid. Maar ik geloof niet dat in de eerste honderd jaren de menschen zóó op de hoogte zullen zijn dat ze er anders over spreken als nu en dat de menschen ontwikkeld genoeg zullen zijn er anders over te oordeelen'. Glashelder komt uit de brief naar voren welk een fascinatie de homoseksualiteit als object van studie en van artikelen en boeken op Aletrino uitoefende en hoe doodsbenauwd hij was om juist over dit onderwerp te publiceren.

Van der Goes had zelf ook ideeën over het fenomeen. Op 7 november 1907 sprak hij voor de SDAP afdeling Amsterdam over 'De maatschappelijke kant der homosexualiteit' in het kader van een cursus Prostitutie en Alcoholisme. De aantekeningen voor deze lezing zijn in het Van der Goesarchief bewaard gebleven, een samenvatting verscheen in Het Volk van 9 november 1907. Van der Goes hield zijn gehoor voor: 'In een socialistische maatschappij zal voor dat misbruik geen plaats zijn. Niet dat aangeboren homosexualiteit gansch zal kunnen worden uitgeroeid. Maar de uitleving dier neiging, de practische uitvoering en hier begint het *misbruik*, het maatschappelijk kwaad zal dan niet meer mogelijk zijn'. Volgens Van der Goes gaat het verlangen van de 'abnormale' man uit naar '*normale* mannen'. Homoseksualiteit floreert dus in 'een maatschappij, waarin leden van de eene klasse groote macht hebben over die van een andere'. In een socialistische maatschappij, 'waarin die macht van den eenen mensch over den anderen is opgeheven, waarin de klassentegenstellingen zijn uitgevaagd, is voor dat misbruiken, dat slachtofferen van normale mannen geen plaats meer'¹⁷⁰. Of Van der Goes bij dat 'slachtofferen' gedacht heeft aan een verhouding als, in *Pijpelijntjes*, die tussen Joop en Koos, het schoenpoetsertje en kaartjesverkopertje van de Dam?

Op zaterdag 15 augustus 1903 verliet Van der Goes de Haarlemse gevangenis. Directeur Koderitsch tekende het 'bewijs van ontslag' en schijnt bij het afscheid, blijkens een 'aanteekening' van Van der Goes, gesproken te hebben in de trant van 'kennismaking voortzetten'. De verhouding met Koderitsch is aangenaam geweest. Hij liet Van der Goes extra luchten en 'waarschuwt tegen te veel werken' ('aanteekening' van woensdag 5 augustus). Troelstra, die hem in juli 1900 had meegemaakt, vertelt van deze directeur, 'die een onwelluidenden Poolschen naam droeg', dat hij 'gewoon was des avonds een poos in mijn cel door te brengen'¹⁷¹ en van weer een andere zegsman vernemen we hoe Koderitsch meende door het plaatsen van potten met bloemen 'mooie en zachte gevoelens bij de misdadigers' op te wekken¹⁷². Het ulevelletje van Arnold Ising smaakte dus naar meer. In Van der Goes' agenda van 1904 vinden we op woensdag 20 juli aangetekend: 'bezoek directeur gevangenis Haarlem'. Juffrouw Meks in *Pijpelijntjes* houdt niet van Koderitsch. In het tweede hoofdstuk 'Celboef' drijft ze de spot met hem: 'ze maakte een rijmpie op den directeur datie zoo scheel keek en dat zong ze'. In de tweede versie van *Pijpelijntjes* staat dat rijmpje genoteerd:

Die is op Zaterdag gebore
En die vent is scheel... dat moet je hoore...
Hij is op Zaterdagavond gebore

¹⁷⁰. Voor een overzicht van 'de toekomst van de homoseksualiteit anno 1900', zie het gelijknamige stukje van Rob Delvigne.

¹⁷¹. Troelstra, p. 217

¹⁷². *Dienstweigeraars*, p. 27

Hij kijkt maar vast in de volgende week...

Intussen had De Haan zijn studie niet verwaarloosd. De laatste dag van het Staatsexamen was 18 augustus 1903; hij slaagde. De 23ste wordt het heugelijke feit aan de lezertjes van het Zondagsblad meegedeeld en kort na de 18de ook in een brief aan Verwey.

Boven de brief staat 'Jacob de Haan Amsterdam' gestempeld. In de kinderrubriek van 14 juni 1903 had hij zijn lezertjes reeds toevertrouwd dat hij over een dergelijk stempel beschikte.

35. De Haan aan Verwey, kort na 18 augustus 1903

29. St. Willibrordstr.

Beste m'nheer Verwey, nu even in haasting van veel brieven schrijf ik 't u. Ik ben geslaagd voor m'n Staats A. Lekker hè, en nu wou ik u vragen of u me die afdruk uit Nederland wilt terugzenden en dat groote handschrift van me. 't Is toch niet weg, hoop ik? Voor mij is 't 'n groot ding.

Vriendlijke groeten aan uw vrouw en al uw babies (zijn ze allemaal goed weer en is Liesbeth voor de H.B.S. geslaagd) van uw

Jacob de Haan.

36. De Haan aan Verwey, tweede helft augustus 1903

Dank u wel voor uw briefkaart. Nee, als m'n beestje veilig bij u gestald is, laat 't dan maar tot u veel tijd hebt, ik dacht eigenlijk, dat 't gevluht was.

Ik ben erg moe en heb 't druk en veel keer gegroet van uw

Jacob de Haan

Een briefje aan 'Mej. Dr. Chr. Ligtenbergen Parkweg 15 Hier' moet uit de zomer van 1903 dateren. Christina Ligtenberg (en niet Ligtenbergen) behaalde haar doctoraalexamen Nederlands en geschiedenis in 1903 (zij was dus drs. en niet dr.) aan de Universiteit van Amsterdam en werd daarna lerares Nederlands in Leiden¹⁷³. Tot zomervakantie 1903 zal ze in Amsterdam ('Hier') gewoond hebben. In De Haans kinderrubriek in Het Volk van 5 juli 1903 komt 'mej. Dr. C. Ligtenbergen' voor. Ze gaf 'n paar mooie meisjescadeautjes (een werktaschje ook.)' als prijs voor een goede inzender van het wekelijkse raadsel. De Haan zocht onderdak voor een huisdier, waarschijnlijk een poes. Mej. Ligtenberg kwam te laat, de poes was al vergeven. Van de kat gaat De Haan direct over op Aletrino, die zo 'verschrikkelijk lief' is. Bij De Haan heeft ze blijkbaar niet enkel met de kat maar ook met Aletrino kennisgemaakt. Aletrino kwam dus bij De Haan in de Willibrordusstraat over de vloer.

37. De Haan aan Ligtenberg, zomer 1903

29. St. Willibrordstraat

Zeer geachte mej.: voor Anna [of Amor? RD] vond ik al een heel goed huis waar ze 't stellig heel best hebben zal. En ik vond haar met u, horrible van onbenulligheid. Maar de meeste menschen zouden haar wel mooi vinden. Dat is nou wel jammer, maar 't is zoo.

M. Nijland-Verwey schreef haar levensbericht: 'Christina Ligtenberg (1878-1965)', in: Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde 1967 p. 98/109.

Neen, ik heb mooiere dingen gehad, maar die vonden de meesten juist leelijk. Vindt u Sam Aletrino niet verschrikkelijk lief? Ik hou heel veel van hem. En dat moet geloof ik iedereen. Hij is zoo goed en heelemaal zonder pretenties en daarom hou je natuurlijk meer van hem dan van anderen, die wel pretentieuus zijn.

Vriendelijk gegroet van
Jac. de Haan

Op 14 augustus 1903 schreef De Haan in *Het Volk* over een door De Telegraaf georganiseerde tentoonstelling van 'kinderarbeid' en speciaal over een jongetje dat hem daar was opgevallen: 'Grappig dee 'n gymnasiastje bij een van de mooiste inzendingen, die daar zeer gestreng en waardig handsoff speelde en me allervriendelijkst over de tentoonstelling inlichtte'. Op 23 augustus komt hij in de kinderrubriek op dat gymnasiastje terug: 'bij alle mooie inzendingen stonden van die oppassertjes. Een was 'n trouwelooze die liep bij zijn oppasserij vandaan om mij alles te laten zien'. Zo ontmoette De Haan de jonge Arnold Saalborn. In Saalborns herinnering had zich de eerste ontmoeting anders toegedragen. 'Ergens in de Kalverstraat was een groot winkelpand, waar de Telegraaf een bijkantoor had. Daar repeteerden we een kinderoperette: *Hansje in Modderstad*', aldus de inleiding van Saalborns *Brieven aan een jongen* (p. 11/2); 'Jacob de Haan was verslaggever voor *Het Volk* en in die hoedanigheid kwam hij naar de kinderoperette kijken'. En daar, 'op een van de repetities', vond de kennismaking plaats.

Saalborn bedoelt hier een 'kinderzangspel in vier bedrijfjes' van N. van der Linden van SnelrewaardBoudewijns, getiteld *Jantje in Modderstad*, dat blijkens het voorwoord van oktober 1903 zijn première in Rotterdam en voorts 'opvoeringen' in Amsterdam beleefd heeft. 'Ik weet niet meer', aldus Saalborn, 'welke rol ik daarin vervullen moest [...]. Maar Hansje werd gespeeld door een allerliefst meisje [...]. Ik moest haar uit een modderbad halen en met een enorme spons afspoelen. Op elke repetitie moest ik dat doen, terwijl er op de piano een wijsje werd gespeeld'. Heel duidelijk is dat niet. De titelheld, Jantje, kan natuurlijk door een meisje gespeeld zijn, maar Jantje is juist degene die de kinderen van Modderstad afsponst en niet zelf afgesponst wordt: 'Onverwacht grijpt Jantje een der belhamels bij den schouder', sponst hem af en zingt: 'Jongen, spartel niet zoo tegen, / Want ik houd je vast ter dege!'. Omdat Saalborn zich niet herinnert bij dat wijsje op de piano iets gezongen te hebben en hij dus niet Jantje gespeeld kan hebben, komt voor hem eigenlijk alleen de rol van de Zeepman 'die alles verkeerd begrijpt' in aanmerking, een stomme rol.

In september 1901 had Arnold Louis Bernard Saalborn, 'natus d. 30 m. Novembris a. 1888', zich ingeschreven in het 'Album discipulorum' van het Stedelijk Gymnasium, het latere Barlaeusgymnasium, te Amsterdam. In 1903 ging hij over naar de derde klas; De Haan ontmoette hem in de zomervakantie. Saalborn doorliep het gymnasium zonder ongelukken; alleen bij de overgang naar de vijfde klas, in 1905, kreeg hij een herexamen Grieks opgelegd. In 1907 ontving hij 'het getuigschrift voor de faculteit der godgeleerdheid, der rechtsgeleerdheid of der letteren en wijsbegeerte'.

In 1957 publiceerde Arnold Saalborn *Brieven aan een jongen. Een kleine correspondentie van Jacob Israël de Haan*, de editie van het merendeel van de aan hem gerichte brieven van De Haan in een speciaal arrangement¹⁷⁴. De handschriften worden in de Universiteitsbibliotheek van Leiden bewaard, evenals de oorspronkelijke couverts met poststempel, waarop men bij de datering van de brieven soms kan steunen. Tussen de brieven van De Haan aan Saalborn treft men brieven in klad van de jonge Saalborn aan, zodat we hier bij wijze van uitzondering, in zekere zin, soms met

¹⁷⁴. Vergelijk onze beoordeling van *Brieven aan een jongen*: 'Een correspondentie van Jacob Israël de Haan'.

een briefwisseling te maken hebben.

De eerste brief van De Haan aan Arnold Saalborn is het antwoord op een briefje van Saalborn aan hem.

De 'extra-mooie onderteekening' waarvan De Haan spreekt en die op 17 mei 1903 haar première had beleefd, komen we in het Zondagsblad van 16 augustus en in dat van 6 september tegen; de brief zal dus kort na 6 september geschreven zijn. De school is weer begonnen; de zomervakantie ging eind juli in en duurde drie weken.

Op het adres van Johanna van Maarseveen woonde inderdaad, zoals De Haan schrijft, nogal wat familie: haar zuster Geertruida Wilhelmina Petronella, getrouwd met Johannes Hendrikus Karel Docters van Leeuwen, haar zuster Wilhelmina Bertha Jeane, die op 20 april 1905 met Gerardus Cornelis Gerrits zou trouwen, haar zuster Johanna Belia Petronella, die in december 1904 naar haar echtgenoot Leo Bornhaupt in Riga vertrok, althans tot die datum op het adres in de Nicolaas Witsenstraat ingeschreven stond, en Petrus Franciscus van Maarseveen, een broer.

Met Saalborns 'schilderende broer' wordt Louis Saalborn bedoeld, later bekend als schilder en acteur en schrijver van een roman *De vader en de zoon* (1934). In de vader in die roman, Sascha Waldmann, herkent men Alexander Saalborn, Rus van geboorte, acteur en regisseur en beëdigd vertaler. Hij hielp De Haan in de tijd van diens Russische engagement aan de vertaling van Russische brieven.

Boven de brief staat een stempel: 'Jacob de Haan'.

38. De Haan aan Saalborn, kort na 6 september 1903

29. St Willibrordstraat.

Beste baasje, ik had je vriendelijk briefje wel eerder beantwoord, maar ik had er geen tijd voor. En nu op 't moment ben ik ook niet thuis, en je briefje heb ik niet bij me, 't is wel mogelijk, dat ik iets vergeet, daar je over schreef. Maar ik geloof, dat uitstel afstel zou worden en 'n terugbriefje heb je wel verdiend.

Nee, boy, 't zit met die arme kinderen zoo gemakkelijk niet als 'n jongen wel denkt. Lange tijden van minder goed leven hebben die echte werkmenschen tot 'n heel ander ras gemaakt. Ze verschillen in veel dingen van ons en 't is moeilijk gelijkop met ze te voelen. Daar weet ik wel zoo 't een en ander van. Maar als de tijden beter zijn, zal dat ook wel beter worden. Maar ik weet te weinig van je af, om te weten, hoe ver 't met je kennis staat en of je me wel begrijpen kunt.

Ik vind 't prettig, dat je zooveel van de natuur houdt, ja, dan is 't dubbel leuk er eens uit te zijn. Maar ikzelf ga heel weinig uit. Heb je 'n prettige vacantie gehad? Heel de beste brave Caesar vergeten¹⁷⁵? Je gymtijd is wel prettig, maar ik denk, als je later eraf bent, dat je 'm dan nòg prettiger zult vinden dan 't wel was. Hoe gaat 't met je schilderende broer? Saam uit geweest. Ik zou wel graag eens 'n plaatje van hem hebben voor de krant. Ik heb wel vaste teekenaars, maar ik persoonlijk wil graag af en toe iets van kinderen hebben. Zou hij eens 'n plaatje willen maken. Maar met inkt of krijt en niet met potlood, dat is te duur om te reproduceeren. Vraag 't 'm maar eens en laatie maar eens wat sturen. Ik zend je vandaag eens 'n Zondagsblad, dan kun je eens 't een en ander van me lezen. Dat versje met dien haan eronder is ook van mij. Dat is nu m'n extramooie onderteekening en alle kinderen kennen hem.

Af en toe krijg je dan de krant, als er wat goeds of grappigs instaat.

Zeker, als je hulp noodig hebt, mag je bij me komen, dat is heelemaal geen voorrecht. Dat is gewoon, dat mag iedereen. En ik weet wel 'n beetje meer dan 'n gewoon gymnasiastje ook, want behalve A. heb ik ook acte als hoofdonderwijzer en voor fransch. Knap hè? ja ijselijk m'nheer. Maar

¹⁷⁵. Caesar las men op het Barlaeus in de tweede klas.

alle gekheid op 'n stokje, ik wil je graag helpen. Maar thuis ben ik nooit, 's avonds na half zeven ben ik altijd bij Dr. Johanna van Maarseveen Nicolaas Witsenstraat 1 huis. Daar kun je dan komen als je me zien wilt. Het is daar familie van mij. Er wonen nog anderen ook in dat huis. Allemaal familie. Grappig wel, ik woon er niet, maar ik ben er veel.

Dag beste jongen, nu moet ik weer anderen gaan schrijven.

Vriendelijk gegroet van

Jacob de Haan

Eén keer richtte De Haan zijn brief aan de beide broertjes Saalborn tegelijk. Op het couvert staat: 'M: Arnold en Louis Saalborn', en het poststempel dateert de brief op 10 september 1903.

Met het dramatisch gedicht, dat hij van plan was uit te geven, bedoelt De Haan het 'Spel van verwoest Jeruzalem'. Wie er in de Nederlandredactie of -versie 'zoo'n beetje de baas in gespeeld' heeft, weten wij niet. Zeker niet redacteur Van Loghem, want die 'bemoeit zich niet te veel met je verzen', zal De Haan in brief nr 40 zeggen. Vergelijkt men de redactie in Nederland met het handschrift dat in het Letterkundig Museum in Den Haag bewaard wordt, dan ontmoet men een schier eindeloze reeks varianten.

Paul Verlaine bezocht van 2 tot 14 november 1892 ons land en hield een aantal lezingen in Den Haag, Amsterdam en Leiden. Het jaar daarop publiceerde hij acht reisbrieven, die onder de titel *Quinze jours en Hollande. Lettres à un ami* gebundeld werden¹⁷⁶. In *Vincent Haman* van W.A. Paap wordt zijn bezoek in het voorlaatste hoofdstuk beschreven: 'Die winter was er 'n franse dichter in de stad geweest. De man had de roep dati 'n viezik was. Maar daarom kan je poëzie toch wel mooi wezen, niet waar, of je 'n viezik bent?'. Wij citeren dit fragment, omdat er een mening over de verhouding tussen kunst en zedelijkheid in wordt geformuleerd, die op precies het omgekeerde neerkomt van de opvatting die De Haan in 1904 tijdens de *Pijpelijntjes*affaire zal blijken te huldigen.

39. De Haan aan Arnold en Louis Saalborn, 10 september 1903

29. St. Willibrordstraat

Beste jongens, de teekeningen van Louis vond ik wel goed, ik bedoel, dat hij wel 'n knappe teekenbaas zal worden, als hij flink studeert. Want zonder studie word je nergens knap in. Of ik er plaats voor heb in m'n afdeling, dat is een gansch andere zaak. Ik plaats altijd 't beste. En op 't oogenblik heb ik teekeningen van Albert Hahn. Die liggen al 'n heele poos, die gaan dus voor.

Niet altijd is er in 't Zondagsblad iets, dat ik geloof, dat jullui plezier zal doen. Als dat zoo is, dan stuur ik er wel een.

Van de week las ik toevallig Arnolds vorige brief over, die lag nog in m'n la. Zie je, ik heb nog zoo'n echte ouderwetsche latafel. Ik hou wel van ouderwetsche dingen. Ze zijn veel mooier dan wat tegenwoordig vaak gemaakt wordt. En je moet er eens op letten, hoe veel ouderwetsche dingen nagemaakt worden. Ik vind mooie dingen om je heen veel begeerlijker dan goed eten. Maar de meeste menschen vinden dat heelemaal niet.

Is Arnold zóó'n artist? Twee uur op een dag piano spelen vind ik te veel of te weinig. Als 't je beroep is, ja, zie je dan is 't te weinig, maar voor zoo maar eens, vind ik 't met Arnold wel veel. Mandolien spelen heb ik niet geleerd. Wel viool¹⁷⁷ en daar hield ik van. Heel veel. Later mocht 't

^{176.} J.F. Heijbroek en A.A.M. Vis, *Verlaine in Nederland*

^{177.} op de kweekschool in Haarlem

niet meer, omdat m'n gezondheid er onder leed. Ik ken wel iemand die mandoliënen¹⁷⁸ kan. Dat is J.H. Speenhoff uit Rotterdam. Misschien kent je vader hem wel. Maar die Speenhoff, die kan ook van alles. Heel aardig caricaturen, hij zal voor mij eens 'n plaatje maken. En dan maakt hij zulke mooie eenvoudige versjes, als geen mensch anders 't kan, die zingt hij dan, hij heeft 'n heel mooie stem en dan speelt hij er mandolien bij. Soms treedt hij wel eens in 't openbaar op. Maar als je hem eens in 'n gewoon gezelschap hooren kunt, is hij altijd veel aardiger.

Fietsen heb ik vroeger wel gedaan, maar toch niet veel, en wandelen kan ik niet omdat ik zoo gauw moe ben.

Zie je, boy, vroeger was ik veel ziek, nu gaat 't wel heel veel beter, maar ik moet toch altijd voorzichtig zijn, en ik had voor m'n examens altijd veel te doen. En nu heb ik nog heel druk werk. Dikwijls moet ik anderen helpen met iets, dat zij niet weten en ik wel. Dat neemt wel veel tijd. Zeg, ik geef 'n groote man les in Ned. Taal. Die is vroeger niet goed op school geweest en dat wil hij nu nog inhalen. Je moest eens zien, hoe die z'n best doet.

'n Vrindje van me heb ik elke week wel drie keer, haast den heelen morgen. Die moet examen doen voor de kweekschool voor onderwijzers te Haarlem. Dat is heel moeilijk, er zijn elk jaar maar 20 plaatsen. En daar komen wel 200 liefhebbers voor. Die dan 't beste examen doen komen er. Je kunt dus begrijpen dat dat moeilijk is.

Wat Arnold schreef over 3a en 3b, dat zal wel een beetje overdreven wezen. Ik ken de docenten aan 't gym hier niet. Een is 'n beetje familie van me, maar dat is ook alles. Maar als je je werk goed maakt en kalm en ordelijk in school bent, dan zal dat eene stel leeraren 't andere toch niet zoo ontloopen.

Over 't algemeen zijn onderwijzers al blij als de jongens bedaard en rustig zijn en dat zal aan 't gym ook wel zoo wezen. Maar hoe gaat 't? Arnold, jongens van jou jaren kun je toch niet meer als kinderen straffen en behandelen en in hun doen en laten zijn ze soms nog zoo weinig flink en zoo erg flauw.

Maar ik wil je geen onaangenaamheid zeggen. 't *Is* mogelijk, dat 3a toevallig beter bedeed is dan 3b en dan begrijp ik je spijt wel een beetje. Zeker, beste baas, zitten in 'n klas, die je vervelend wilt [lees: vindt], is naar. Doch, nu 't er voor staat, nou koos ik de wijste partij en ik dee m'n beste best. Dat komt jezelf in 't eind 't meest ten goede.

Je moet niet toegeven aan die neiging om 't eene vak naar en 't andere prettig te vinden. Nee, ik hou ook niet van wiskunde. Maar de vakken, waar ik niet van hield, b.v. wiskunde en perspectief, daar deed ik altijd 't meeste aan. Je lievelingsvakken verzorg je van zelf wel. En op al m'n examens maakte ik met m'n slechte vakken 'n goed figuur. En dat vond ik juist leuk. Dan had je net 'n gevoel of je 'n erg boezen vijand eens kranig gelegd had. Vindt Arnold dat ook niet?

En die stelling van Pythagoras, nou maar, die is toch zoo moeilijk niet. Ik zal je er eens 'n heel eenvoudig bewijs van sturen. Dat kun je in papier uitknippen, kijk, 't is zoo, ik zal 't je nu maar geven, maar let niet op de stippel en andere lijntjes.

Van 't vierkant op de hypotenususa neem je driehoek a af en zet hem er op 'n ander plekje aan. Daarna doe je 't zelfde met b. De figuur is dan wel van vorm en niet van grootte veranderd. En de twee vierkanten zie je al gearceerd. Dat 't de twee vierkanten op de rechthoekszijden zijn bewijs je net zoo goed als ik. Vind je 't geen grappig bewijs? Zie je, daarmee kun je 't laten zien, voor lui, die niet zooveel aan meetkunde hebben gedaan als jij en ik. Ik heb 'n boekje met 1100 vraagstukken

^{178.} 'mandoliënen' en 'caricaturen' op te vatten als: mandolien spelen en caricaturen tekenen

doorgezwoegd, annex de noodige of onnoodige algebra. Maar ik heb 't altijd heel filosofisch. Mopperen over wat moest dee ik nooit of voor de grap. 't Moet toch. En Arnold zal nog wel voor andere vuren komen te staan.

Mijn lievelingsvak was fransch; ik maakte graag fransche verzen, omdat ik 'n kennis heb, die in Roemenie woont en geen Hollandsch kan. Nu schrijven we mekaar in 't fransch, zij maakt heel goeie fransche verzen, haar laatste bundel heet *Lueurs et flammes*¹⁷⁹. We hebben mekaar nooit gezien, en ik ken haar alleen uit brieven.

In 't begin van den winter komt er misschien van mijzelf 'n boekje uit, dat zal ik je cadeau geven. Maar zeker is 't niet. Omdat ik er nog wat aan doen moet. 't Is 'n dramatisch gedicht, 't is al eens gedrukt, maar toen heeft 'n ander er zoo'n beetje de baas in gespeeld. Nu geef ik 't uit, zooals ik zelf wil en dat is ook maar 't beste.

Hou je ook zooveel van verzen. Ik als jongen al, en ik hoop, dat dat zoo blijft. 't Liefst lees ik van de Hollanders Vondel en Hooft. Baas, wat is *dat* mooi Hollandsch. Ze lezen op school ook Vondel wel, maar dat is je echte niet. 't Is al zoo'n paar eeuwen oud, en tegenwoordig maken ze weer zulke mooie verzen, maar omdat 't nieuwe goed is, hoeft 't oude nog niet slecht te zijn. Dat vergeten de menschen nog al eens.

Fransche verzen las ik ook veel, 't liefst Verlaine, maar daar heb je nu nog niet veel aan. Je zoudt hem verkeerd begrijpen of heelemaal niet en dat zou verdrietig zijn. Verlaine is nu dood, maar een jaar of tien geleden was hij hier in Holland. Hij heeft toen bij Philip Zilcken in Den Haag gelogeed, en 'n heel goed boek gemaakt, *quinze jours en Hollande*. Maar Verlaine kon niet geregeld leven, en hij dronk veel. En toen is hij daaraan gestorven.

Het is wel jammer, dat dichters en ook teekenaars en tooneelmenschen zich zoo slecht naar 't gewone leven kunnen schikken. Daardoor doen ze zich zelf en anderen veel leed. Als je later Shelley leest, zul je 't zelfde vinden.

Beste jongens, ik moet nu ander werk doen, dan aan 'n stel jongens schrijven. En dit is toch wel 'n lange brief. Op dingen, die ik vergeten heb, kom ik nog wel eens terug.

Vriendlijk gegroet

van

Jacob de Haan

Het antwoord van Saalborn op de voorafgaande brief is in kladvorm overgeleverd. Men ziet de gymnasiast zijn best doen. In zijn uitgaafje (p. 5) herinnert Saalborn zich hoe 'de jongen bij het lezen van die brieven [van De Haan] zijn wangen warmer voelde worden en iets van uitzonderlijke vreugde hem doortintelen kwam, wanneer de post voor hem, schooljongen, weer zo een "brievending" bracht met zijn volle naam op het couvert en "Esq." achter die naam'. Op een van de bewaard gebleven couverts ziet men hoe De Haans 'Esq.' door Saalborn tot 'Esquajer' werd aangevuld.

40. Saalborn aan De Haan, concept, tweede helft september 1903

Beste mijnheer!

Met beantwoording van uw brief ben ik wel wat laat, omdat ik niet veel tijd had ten eerste en tweede ook wel een beetje omdat uw lange brief mij wat afschrikte om te beantwoorden (maar ik vind uw lange brieven juist zeer aardig en goed.)¹⁸⁰

¹⁷⁹. De Haan besprak de bundel *Lueurs et flammes* van Hélène Vacaresco in 1908 in De Amsterdammer, onder het pseudoniem René de With (16 augustus).

¹⁸⁰. De tussen haakjes staande zin is later toegevoegd.

Zoo'n ouderwetsche latafel zou ik ook wel willen hebben, mijn grootma heeft nog een kastje, waar onderin boeken in gaan, dan is er een lade en dat is een lessenaar en boven zijn verschillende hokjes en laadjes; dus echt ouderwetsch. Die kast krijg ik misschien.-

Ik had U niet geschreven, dat ik 2 uur piano speelde, maar dat mijn leeraar het wel wilde, die zelf studeert wel 6 uur per dag. Het is iemand, die pas van het conservatorium komt en *heel* goed piano speelt. Hij speelt ook clarinet!

Viool vind ik een zeer mooi instrument. Mijn broertje speelt ook een beetje viool. Ik begrijp niet hoe iemands gestel er onder lijden kan, want zoo aanstrengend is het, geloof ik, toch niet, wanneer je tenminste niet 67 uur speelt per dag.

Pa en Ma kennen mijnheer Speenhoff ook. hij is acteur, nietwaar?

De examens worden tegenwoordig elk jaar moeilijker. Men vergt dan ook zeer veel dat was vroeger anders, toen elke afgedankte koetsier of zoo schoolmeester kon worden! Wat wordt er tegenwoordig niet veel in Nederland gedaan voor het onderwijs, hoeveel lagere scholen zijn er in den laatsten tijd niet verrezen in die volkrijken kwartieren van Amsterdam, dat is niet zoo als in Engeland, waar het onderwijs zeer slecht is, doch wat zeer raar is, op elke lagere school leert men daar Latijn en Grieksch maar geen Fransch of Duitsch. Het is voor de Hollanders nog al moeilijk Engelsch te leeren wegens die vreemde uitspraak, maar ik geloof, dat voor den Buitenlander Hollandsch nog lastiger is. maar toch komen hier vreemdelingen bij de vleet. vooral Amerikanen. Wanneer ik om 12 of 4 uur uit school kom zie ik voor het museum¹⁸¹ altijd vele vreemdelingen en natuurlijk ook 2 vaste 'guides'. Ik vind het twee types. 't Is net of de een zich de kaas van 't brood laat eten door den ander, die roodharig is.-

Toe mijnheer, schrijft u mij eens, welke leeraar familie van U is.

Ik vind ook, dat de jongens soms zoo flauw zijn, vooral onder Dr. Abresch¹⁸² (misschien is dit wel familie). Dan doen zij zulke stomme vragen, expres natuurlijk. Ik zou u zeer veel staaltjes daarvan kunnen vertellen maar dan wordt mijn brief te lang.

De wijste partij heb ik reeds sinds eenige dagen gekozen!

Ik kan mij niet herinneren U geschreven te hebben, dat de stelling van P. zoo moeilijk was, want dat vind ik ook niet. Ik dank U echter zeer voor Uwe oplossing daarvan.

Wat leuk dat U eene kennis in Roemenië heeft! Ik zou ook zoo graag verzen maken, maar het wil mij haast nooit gelukken, daar moet talent voor zijn!

Met veel vreugde zou ik dat boekje ontvangen.

Ik heb thuis een boek van Vondel, maar ik begrijp daar nog niet veel van.¹⁸³

Ik lees nog al wat duitsche stukken, proza als poezie. Ik bezit tot mijn vreugde twee prachtbanden van 'Goethe's Meisterwerke'.

Ma deed vroeger ook veel aan Fransch. Zij heeft alle werken van Molière, Jean Racine en Corneille, ook heeft zij Coppée.

Pa houdt ook veel van litteratuur, vooral duitsch en russische, want hij is een Rus 'van geboorte'.

Nu mijnheer wil ik eindigen

en ik verblijf met minzame groeten Uw toegenegen

Arnold Saalborn.

Er moet enige tijd overheen gegaan zijn, voordat De Haan de brief van Saalborn beantwoordde.

181. het Rijksmuseum

182. Dr F.L. Abresch, conrector, doceerde oude talen.

183. Saalborn verzorgde in 1920 een uitgave van Vondels *Adam in ballingschap*.

Daarom dateren we brief nr 40: herfst 1903.

Gerardus Cornelis Gerrits was op 5 januari 1903 als tijdelijke leerkracht voor wiskunde op het Stedelijk Gymnasium toegelaten. Hij verdween op 9 juli 1904, volgens de notulen van de leraarsvergaderingen. In 1905 zou hij een zuster van Van Maarseveen huwen en zich dus met Johanna van Maarseveen verzwageren. Ook de arts Bornhaupt was in 1903 eigenlijk nog geen zwager noch van Gerrits noch van De Haan. Hij was gehuwd, we weten niet precies wanneer, met Van Maarseveens zuster de verpleegster Johanna Belia Petronella, die hij in 1900 als lid van de Russisch-Nederlandse 'colonne' tijdens de Anglo-Boerenoorlog had ontmoet¹⁸⁴. Deze zuster Van Maarseveen komt nog even in *Pijpelijntjes* voor, op p. 16¹⁸⁵: Sam en Joop belenen daar 'dat gouden ringetje uit de Transvaal, je weet wel, dat Nellie heeft meegenomen' (ze krijgen er één vijfenzeventig op). De Haan lijkt zich sterk met de *clan* der Maarseveens te identificeren, wat niet goed rijmt met de opmerking dat hij 'boos' met zijn familie is; hij lijkt op die plaats toch niet zijn eigen familie, de De Haans, te bedoelen.

De *Nieuwe verzen* van Giza Ritschl verschenen pas in 1904. Zij werden door De Haan op 14 januari 1904 in *Het Volk* en op 13 februari in *De Vrouw* besproken. Toch is er een exemplaar van de bundel¹⁸⁶ met een opdracht: 'Aan mijn lieven vriend Jopie / van / Giza Ritschel. / Amsterdam 22. Dec. 1903'.

Met de Chinese literatuur, met name met Lao Tze, kwam De Haan in contact door de publicaties en vertalingen van Henri Borel, zoals het in 1898 verschenen werk *Tao Teh King*, 'een chineesche bijbel van wijsheid en goedertierenheid, het verhevenste werk uit de chineesche literatuur'.

Met De Haans 'eigen boekje' zal het 'Spel van verwoest Jeruzalem' bedoeld zijn. En de roman die half af is en die in het voorjaar in het tijdschrift *Nederland* zal verschijnen? Men denkt meteen aan *Pijpelijntjes*, maar in *Nederland* heeft van een roman nooit iets gestaan. Wel werden in het voorjaar van 1904 voorstudies of bewerkingen van *Pijpelijntjes* in het *Zondagsblad van Het Volk* geplaatst.

De opmerking over Holland: 'ik hou niet van dit land', schijnt nog een onbeduidende boutade, maar zal uitgroeien tot een thema in De Haans werk. In de opdracht aan Georges Eekhoud voor de *nerveuze vertelling* 'Over de ervaringen van Hélénus Marie Golesco' (1907) zal De Haan schrijven: 'Naarmate ik echt sterk ben geworden in menselijk leven en kunstbedrijf, heb ik dit land zuiverweg gehaat'.

41. De Haan aan Saalborn, herfst 1903

29. St. Willibrordstraat

Beste baas, leelijk hè, om je zoo heelemaal niet meer te schrijven, maar ik had heusch geen tijd eer. Je briefje heb ik bewaard.

Jongen je moet niet zoo'n leelijk Germanisme gebruiken als 'aanstrengend'. Waar haalde je dat op?

Ja zeker Speenhoff is acteur, ik heb je pa geloof ik wel eens op 't Leidscheplein gezien, hij zal Speenhoff wel kennen. Maar Speenhoff teekent heel mooie spotprenten, maakt heel mooie

¹⁸⁴. Leo Bornhaupt, 'Ervaringen en beschouwingen van een Russischen arts in den tijd van het Bolsjewisme', p. 858

¹⁸⁵. 1982, p. 35

¹⁸⁶. Collectie C.J. Aarts. Aldaar ook het opdrachtexemplaar van haar *Gedichten* (1905): 'Voor Johanna van Maarseveen / en Jopie de Haan / van / Giza Ritschel / 1905 Blumendaal'.

versjes en zingt heel goed. Hij is dus wel 'n zeer bijzonder iemand. Maar hij is wel ongelukkig, omdat hij geen vrede en geen rust met zich zelf heeft en hij drinkt zooveel jenever en leeft heelemaal zoo ongezond. En dan lacht hij mij altijd uit, omdat ik niets drink, dat schadelijk is en niet rook omdat ik 't ongezond vind. Het is heel jammer. Want hij is wel goed voor anderen.

Je bent 'n beste jongen, en 'n heel grappig gymnasiastje en later zul je wel 'n goed studentje zijn, maar je draaft soms vermakelijk door. Zoo in dit zinnetje:

Wat wordt er tegenwoordig in Nederland niet veel gedaan voor 't onderwijs.

Als je 'niet veel' wilt veranderen in 'veel niet' dan ben ik 't met je eens. Nee baas, 't is niet zoo heel goed in ons land. Waar ga je school, waar heb je vroeger schoolgegaan? Altijd op rijkeluisscholen. Maar je moest eens de armenscholen kennen of de Drentsche dorpscholen. Arnold, dan zou je anders praten. Het was vroeger veel slechter nog, dat geef ik je toe, maar 't is tegenwoordig nog lang niet goed.

Zoolang nog een kind hongerig en slecht gekleed naar school moet, zoolang mogen wij, die van kinderen houden, niet rusten. Dat beteekent niet, dat we nou maar overal geweld moeten maken. Ik heb 'n hekel aan geweld en drukte, maar 't beteekent, dat we ernstig ons best moeten doen om booze dingen te verhelpen.

Dat er zooveel scholen bijkomen is zoo prettig niet, het zijn allemaal eerste klas scholen¹⁸⁷. 'n Dertig jaar geleden had school 12 't hoogste nummer, nu is er al school 113. Dat bewijst, dat de meeste menschen, die in Amsterdam komen wonen arm zijn. Ik zou je daar nog wel wat meer van vertellen, maar ik weet niet, hoever je vermogen voor deze dingen gaat.

Hollandsch is voor vreemdelingen heel moeilijk, maar er zijn er niet veel, die 't kennen. Maar wil je nu eens iets mals hooren? Ik ken 'n dame¹⁸⁸, die 't als 'n eer voor ons land beschouwt, dat Hollandsch zoo moeilijk is. Vindt je dat niet alderdolst. Ik ben blij, dat je geen Hollander bent, ik hou niet van dit land. De menschen zijn er pietluttig en vitachtig.

Toe, jongen, vertel je mij eens, waarom wil je zoo graag weten, wie van de leeraren familie van me is? Vind je dat zoo merkwaardig. Ik wil 't je wel vertellen waarom niet. Het is Gerard Gerrits, dat is 'n zwager van mij. Maar ik ben niet zoo heel goed met hem, maar ik kan daar niet zoo op ingaan omdat hij 'n leeraar van je school is. Ueberhaupt ben ik met m'n familie boos.

Van die stelling van Pythagoras zijn wel 'n zestig bewijzen. 'n Nieuw is nog gevonden door Multatuli, die je wel kent hè? Die was daar zoo blij en ijdel mee, dat hij dat bewijs in 'n ringsteen liet graveeren en die altijd aan z'n hand droeg. IJdel hè?¹⁸⁹

Verzen *maken* gaat niet, je moet ze zoo vanzelf in je voelen. 'n Heel goeie chinees, van wie ik veel vertaalde boeken heb gelezen, zei eens: 'Poezie is 't geluid van 't hart'.

Die chinees heet Lao Tsz' en dat boek Tao the king.

Je moet verzen dus wel heelemaal van zelf voelen. Anders zijn ze toch slecht. Talent zooals de menschen dat bedoelen is 't eigenlijk niet, het is 'n bijzonder diep gevoel, dat sommige menschen hebben en 't vermogen om dat gevoel zóó uit te zeggen, dat anderen 't ook weer voelen. Maar dit zijn heel fijne en heel subtiele dingen, die je misschien heelemaal niet interesseeren. Deze vijf verzen, die ik je zend zijn al 'n paar jaar oud, ze zouden eerst in De Gids komen, maar die redactie bestaat uit professoren enz. En die zijn zoo knap, dat ze niets van verzen begrijpen. Ik schrijf nu altijd in 'Nederland'. Redacteur daarvan is Mr. Van Loghem, die kent je Pa natuurlijk ook.

187. de goedkope, de slechtere scholen, met een nummer aangeduid

188. waarschijnlijk Giza Ritschl

189. Th. Swart Abrahamsz, p. 81: 'Hij [Multatuli] was zelf zóózeer ingenomen met zijn oplossing van het theorema van Pythagoras, dat hij de daarbij behorende figuur op een zegelring als wapen liet aanbrengen. Die ingenomenheid komt ons voor als een begin van erkenning van zijn eigen gebrek'.

A vrai dire houd ik niet zoo veel van hem, hij is voorkomend en beleefd en bemoeit zich niet te veel met je verzen. Maar hij is zoo slap en week. Hij schrijft onder den naam van Fiore della Neve, wij noemen hem altijd Verloren in de Nevel.

Frederik van Eeden, dat is n echte dichter en m'n beste vrind. Ik houd van heel veel menschen, ik heb 'n groot hart, waarin plaats is voor velen, maar 't beste plaatsje is voor hem. Hij is veel ouder dan ik, wel twintig jaar.

Giza Ritschl is 'n dame uit Hongarije, die nu al 'n jaar of dertien in Holland woont¹⁹⁰ en heel mooie verzen schrijft, heel eenvoudig. Ik zal je haar verzenboekje eens leenen. Er komt juist weer gauw 'n nieuw van haar. Ik ga ze Zaterdag bij haar lezen.

Mijn eigen boekje komt ook, maar dat duurt nog 'n paar maanden. In 't voorjaar publiceer ik 'n roman in 'Nederland', die half klaar is. Maar 't schiet niet goed op, omdat ik zoo veel te doen heb.

Hélène Vacaresco is die Roemeensche vriendin van mij. Maar daar heb ik altijd moeite mee. Ze is zoo heel anders in haar denken en voelen als wij. Ze is gravin en hofdame van de koningin¹⁹¹ en dat geeft haar heel vreemde denkbeelden. Ze schrijft Fransche verzen en ik ken haar door prof. Van Hamel uit Groningen¹⁹² en die ken ik weer door verzen, die hij van me las.

Rumenie is geen slaafsch land, of liever slavisch, maar 'n Romaansch. Wat je trouwens aan den naam wel hooren kunt. Werd niet de arme Ovidius naar Tomi aan den Donau verbannen en is Roemenie niet de poort van Trajanus. Dit alles wijst toch op Latijnsche vestiging, nietwaar?

Die Hélène V. is heel grootsch op haar oude familie, maar nu ze weet, dat ik haar dan uitlach, doet ze 't niet meer.

Toch houd ik van haar en haar verzen.

Dat je Pa een Rus is vind ik leuk. 'n Zwager van mij en ook 'n zwager van Gerrits woont ook in Rusland in Riga. Daar is hij dokter in 't Stadsziekenhuis. Maar hij is altijd bang om z'n oordeel over Rusland te zeggen. Z'n vadertje, waarvan hij o, zoo veel hield, is naar Siberie verbannen geweest en daar aan mijntering of zoo gestorven. Nu is hij altijd droef en wil nooit over z'n land spreken. Hij moet er wel blijven om z'n betrekking, maar hij heeft 't droevig.

Ik heb nu geen tijd meer, later schrijf ik je wel eens weer.

Vriendlijke groeten aan Louis en ook aan je ma en je pa en natuurlijk jezelf ook van
Jacob de Haan.

De vijf verzen, die ik je zenden zou, komen eerst in November. Ik had de drukproef te lang gehouden.

Was je vader nog naar 'Joyselle'. Ik ga nu weer geregeld naar de schouwburg om recensies te maken voor 'n krant. Ik zal dus Sarah ook wel zien. Dag hoor. 'n Zondagsblad hierbij.

De toneelrecensies, die De Haan voor een krant zou schrijven, waren bestemd voor het weekblad Blauwe Maandag, dat maar kort heeft bestaan: in 1903 verscheen het elf maal. Voor Het Volk heeft hij over *Joyzelle* van Maeterlinck en over de daarin optredende actrice Georgette Leblanc willen schrijven, want op 3 oktober 1903 lezen we in de correspondentierubriek: 'J. d. H. Een zoo klein deel onzer lezers verstaat vreemde talen, dat wij van andere dan Nederlandsche tooneelopvoeringen geen kritieken kunnen plaatsen', alsof het om een ongevraagde bijdrage ging.

^{190.} Ritschl kwam in 1896 in Nederland.

^{191.} Carmen Sylva

^{192.} In het Hélène Vacarescoarchief in de Academia Republicii Socialiste Romania te Boekarest bevindt (of bevond) zich één brief van Van Hamel, gedateerd 12 juni 1886. Van Hamel schreef over *Lueurs et flammes* in De Gids in 1902.

De volgende brief van De Haan aan Saalborn kunnen we met behulp van het couvert op 5 november 1903 dateren; Saalborns antwoord werd op 9 november geconcipeerd.

Als De Haan van de tijd spreekt dat hij het 'heel rijk' had, doelt hij misschien op zijn verblijf bij oom Gerson in Haarlem. Bij de tijd dat hij het 'heel bitter' had, kan hij aan de jaren bij dokter Koetser gedacht hebben.

Van de knipsels die De Haan in totaal stuurde, zijn er drie tussen Saalborns papieren teruggevonden.

Het eerste, uit Blauwe Maandag van 2 november 1903, heet 'Tooneel in de hoofdstad. (Kunst en vaardigheid)'. Het trekt een vergelijking tussen drie toneelspeelsters: Sarah Bernhardt (in *La Dame aux Camélias* van Dumas en *Plus que Reine* van Bergerat), Georgette Maeterlinck-Leblanc (in *Joyzelle*) en Theo MannBouwmeester (in *Nachtasyl*). De Haan vindt het 'la grande Sarah' aan ziel ontbreken, hij vergelijkt haar met Hélène Swarth en haar 'rijmelarij' en stelt daar dan het 'simpele, sterkpoëtische' van Giza Ritschl tegenover. Mevrouw Bouwmeester krijgt een voldoende. En mevrouw Leblanc wint met 'diepgevoelde kunst' het goud. Blauwe Maandag verscheen voor het eerst op 19 oktober 1903 en hield al in de laatste week van 1903 op te bestaan. Het blad werd gefinancierd door Bas Veth¹⁹³; hij zal via zijn vriendin Giza Ritschl De Haan aangezocht hebben om mee te werken. Diens eerste bijdrage stond in het tweede nummer van 26 oktober 1903, onder het doorzichtige alias Jean Lecocq. Hij besprak Gorki's toneelstuk *Nachtasyl* en bestreed de stelling van Gorter dat de burgerklasse geen gevoel heeft voor proletariërskunst en omgekeerd, want Gorki is een echte proletariër en behoort ongetwijfeld tot de grootste hedendaagse artisten. In het weekblad van 9 november schreef De Haan over 'Onze verpleegsters en verplegers', n.a.v. het novemnummer van hun vakblad *Nosokómos* (hoofdredacteur: A. Aletrino). De arbeidsvoorwaarden in het Amsterdamse Binnengasthuis waren beneden peil. Een belangrijke bron voor zijn kennis over de verpleging zal Johanna van Maarseveen geweest zijn, bestuurslid van de Vereeniging van particuliere pleegzusters te Amsterdam¹⁹⁴.

Een tweede stuk dat Saalborn kreeg toegestuurd, gaat over Verlaine en stamt uit De Amsterdammer van 18 oktober 1903. De Haan is zeer op Verlaine gesteld: 'Ik heb Verlaine zoo lief, ik hou zoo van hem, ik hou zoo vreeslijk van hem'. Hij is De Haans 'diepinnigstbeminde verzenvriend'. Alleen Giza is met hem in één adem te noemen: 'Giza en Paul Verlaine zijn de twee simpelgrooten' en 'in sterkte van poesie staat Verlaine 't hoogst en komt Giza hem 't meest nabij'. Grappig is dat De Haan niet weet van wie de zin 'il pleut doucement sur la ville' afkomstig is.

Het derde stuk gaat over de 'dichterteekenaarzanger' Speenhoff en stond op 1 november 1903 in De Amsterdammer. De Haan geeft aan Speenhoff met zijn 'simpele zielskracht' en 'diepe poëzie' de voorkeur boven 'la grande Sarah', die het meer van 'uiterlijkheden' moet hebben, net als Hélène Swarth, en ook boven Georgette Leblanc, die met Kloos wordt vergeleken. Speenhoff wordt op één lijn gesteld met Giza Ritschl. En dan geeft De Haan nog gauw aan Edouard Jacobs een duw, die 'niet zoo zuiver van ziel' is en 'dubbelzinnige botheden' debiteert. Op 8 november tekent Edouard H. Jacobs in De Amsterdammer per ingezonden brief protest aan, niet van zins 'een twintigjarig jongeling' zomaar over de zuiverheid van zijn ziel te laten oren. Bovendien: 'Ik ben overtuigd dat de heer Jacob de Haan mijne werken beoordeelt zonder mij ooit gehoord te hebben!'. De Haan blijkt deel uitgemaakt te hebben van een commissie die op 24 oktober 1903 in het Paleis voor Volksvlijt een kunstavond op touw zette voor de kinderen van de slachtoffers der stakingen. Die commissie nu had ook Edouard Jacobs om zijn medewerking verzocht. Deze deed mee,

volgens Omega (pseudoniem van J.F.L. de Balbian Verster) in De Sumatra Post van 15 februari 1904

¹⁹⁴ Geneeskundig jaarboekje 1901, p. 10

'belangloos en voor een goed doel'. De commissie had hem daarvoor per brief haar dank betuigd. Dat was toch zeker niet voor zijn 'dubbelzinnige botheden'? Een andere reactie op het Speenhoffstuk kwam van Henri Hartog, die in *De Vrouw* van 19 december 1903 Speenhoff, 'ontdekt als een nieuw verschijnsel', onder de loep legt en daarbij 'een klein beginnend kraaiertje' citeert, dat gezegd had 'dat er eindelijk eens wat anders kwam, dan die eeuwig zwaar op de handsche en pretentieuze "Woordkunst"'. Men zou hier een nagalm kunnen menen te horen van de woordkunstdiscussie, die indertijd door Van Eeden was aangezwengeld¹⁹⁵.

Er zijn in jaargang 1903 nog wel meer bijdragen van De Haan in *De Amsterdammer* te vinden. Zo besprak hij op 22 november 1903 een werk van A.G. van Hamel, *L'album de Louise de Coligny*. Een stuk 'De heeren Sterck en De Vries in actie', van 8 november 1903, zou van De Haan kunnen zijn; het is met 'H.' ondertekend en hekelt het te grote kindertal per schoolklas. (De *Amsterdammer*, het zij tussen haakjes vermeld, publiceerde in die tijd in het feuilleton een bewerking van het dagboek van H el ene Vacaresco.)

Bijzonder intrigerend zijn De Haans opmerkingen over zijn literaire werk. Telt men er de geplande uitgave van het 'Spel van verwoest Jeruzalem' en de roman voor het tijdschrift *Nederland* bij op, dan had De Haan in 1903 tenminste vier literaire ijzers in het vuur. Bij het 'boekje met schetsjes' stellen wij ons iets *Kanaljeachtigs* voor, maar minder 'socialistisch' dan dat boekje tenslotte uitviel. En het 'jongensboek' blijft een raadsel. Aletrino schreef daar later aan Herman Robbers over: 'Op een dag vertelt hij [De Haan] me, dat Tak hem gevraagd heeft een jongensboek te schrijven en dat hij daaraan bezig was en verzocht me, of hij dat aan mij mocht opdragen. Ik zei natuurlijk ja, omdat het hem plezier deed en heb er verder niet naar gevraagd'. Aletrino had dus hetzelfde idee als de lezers van *Het Volk* op 8 november 1903 kregen, toen ze de komst van een jongensboek of kinderboek zagen aangekondigd, waarvan De Haan toen schreef: 'Hoe 't heet en wat er in staat, vertel ik niet'. Later bleek de opdracht aan Aletrino terechtgekomen te zijn in *Pijpelijntjes*, dat men nauwelijks een 'jongensboek' kan noemen en dat daar in de brief aan Saalborn ook niet mee bedoeld kan zijn. De Haan belooft Arnold en Louis een exemplaar, terwijl hij later¹⁹⁶ *Pijpelijntjes* voor Arnold niet geschikt zal vinden.

Carry de Haan trouwde op 6 januari 1904 met Kees van Bruggen en het tweetal vertrok naar Indië. Volgens het contract zou Kees vijf jaar aan de *DeliCourant* verbonden blijven. Niettemin keerden de Van Bruggens in april 1907 naar het vaderland terug.

42. De Haan aan Saalborn, 5 november 1903

¹⁹⁵. In zijn opstel 'Over Woordkunst', gepubliceerd in *De XXe Eeuw*, september 1902, speelde Van Eeden de nieuwe kunst van Giza Ritschl tegen de ingeburgerde Tachtiger woordkunst als troefkaart uit. Zijn aanval richtte zich met name op de redactie van *De Gids*, 'het literaire Gidspersoneel', Van Hamel en Van Hall (die hem al op 13 september 1901 had gevraagd: 'Zoudt U niet uw gunstige meening over Giza Ritschl's verzen in ons tijdschrift willen uiteenzetten?'). Van Eeden erkende Van Hall als 'uitmuntend wethouder' (men vergelijk de Haans opmerking over Van Hall: 'br. 'n wethouder', in brief nr 9), maar vond hem iemand die niet 'echt van onecht, goed van slecht [kon] onderscheiden in woordkunst'. Verder keerde Van Eeden zich tegen jongeren zoals Carel Scharnt alsmede tegen Van Deysse, die 'nog niet is geworden wat hij wilde zijn', omdat hij 'het woord meer [heeft] liefgehad dan God en het had andersom moeten zijn', en tegen H el ene Swarth, het 'pronkpaard' van *De Gids*, wier verzen 'hol gerijmel en ijdel woordschuim' bleken naast de 'simpele, naïve deuntjes' en de 'slavische weemoed' van Giza Ritschl. Zelfs Giza's 'stationswachtkamerverzuchtingen' ('tot mijn grooten spijt / is hij nooit op tijd') nam Van Eeden in bescherming als 'de klacht der minnares die niet begrijpt hoe een man de liefdesseconden verwaarloost'. Die tegenstelling Swarth Ritschl zien we bij De Haan terugkeren.

¹⁹⁶. brief nr 79

Beste baas, de versjes zijn er nog niet, maar zullen toch stellig niet later dan November komen, ik had al 'n poos geleden proef. Morgen wip ik even in 't Leesmuseum¹⁹⁷ en dan zie ik ze wel. Of zie ze niet.

Je weet nooit vooraf en dat weet niemand, wat je worden zult. Zie je, toen ik 'n klein jongentje was, had ik 't heel rijk en toen zou geen mensch gezegd hebben, dat 't mij gaan zou, zooals 't is gegaan.

Hoe je later over Sarah zult denken is nu niet te zeggen, maar mijn oordeel van nu kun je uit de knipsels, die ik je hierin sluit gemakkelijk zien. Als je in kunstzaken je gaat storen aan wat anderen zeggen, dan ben je heelemaal op den slechten weg. 't Oordeel van recensenten is o, zoo weinig waard. 'n Veel beter argument is, 'ik weet zelf ook wel zoo'n beetje, wat mooi is', als je Sarah mooi hebt gevonden, welaan dan is 't goed.

Ga je Jane Hading zien? Ik geloof, dat ze met Coquelin¹⁹⁸ komt en 'Joséphine' in 'Plus que Reine' zal spelen.

M'n oordeeltje over Gorki is heel gunstig, hoewel ik op *Nachtasyl*¹⁹⁹ als *bühnenfähig* stuk veel aan te merken vind.

Wat m'n tehuis betreft, neen m'n vader en moeder zie ik nooit, hoewel ze allebei nog leven. We zijn niet gelukkig in onze familie. Je moet daar maar nooit naar vragen. Ik heb nog 'n oudere zuster, die al jaren lang krankzinnig is, en nog 'n zuster, van wie ik zielsveel houd, maar die in Januari voor minstens 5 jaar naar Medan gaat. Ze gaat dan trouwen, en haar man is hoofdredacteur van de Deli-courant geworden. Dat is 'n zeer goede betrekking dus om mij blijven ze niet hier. Dat kan ook niet.

Maar ik krijg wel weer 'n thuis als ik trouwen ga. Mijn aanstaande vrouw is dokter, en als ik dan advocaat ben kunnen we saam veel goed doen. Ik heb nu al veel dingen van haar geleerd. Ze is geloof ik heel knap in haar doktersvak.

Kloos heeft in 1885 in Brussel gewoond, daar kan je Ma hem dus wel gekend hebben. Maar wat bedoel je daarmee: 'Hij heeft een heel boek voor haar gemaakt'²⁰⁰.

Gorter, is niet de schilder, die heet Arnold²⁰¹, maar ik bedoel Herman Gorter, die is nu, jammer genoeg, sociaaldemocraat geworden, maar hij heeft 'n groot gedicht 'Mei' gemaakt en 'n boek 'Verzen', die tot de mooiste hooren, die ik ken. Nadat hij socialist is geworden (1897) heeft hij geen zulke mooie dingen meer gemaakt.

Hoe oud word je den dertigsten? 15 of 16? Dat kunnen prettige jaren voor je zijn, op 't gym is 't heel goed soms. Zie je, die leeftijd van Arnold Saalborn nu, dan zie je de leelijke dingen nog niet zoo en je bent toch al oud genoeg om je gelukkig te voelen en, wat nog meer is, dat gevoel van geluk te bewaren voor later. Juist in die jaren, zoo oud als jij nu bent heb ik 't heel bitter gehad, en

^{197.} Leesaal en bibliotheek op het Rokin. De Haan was op 28 oktober 1903 lid geworden, op voordracht van Mej. Joh. v. Maarseveen.

^{198.} Hading en Coquelin: twee Franse toneelspelers; Hading speelde niet in *Plus que Reine* maar in *Le Maître des Forges* van Georges Ohnet.

^{199.} *Nachtasyl* werd gespeeld in de vertaling van Henri Hartog.

^{200.} Saalborn plaatst in zijn boekje bij deze passage op p. 45 een voetnoot: 'Ik had hem geschreven, dat mijn moeder een boek met verzen van Kloos had gekregen, op oudhollands papier gedrukt en in perkament gebonden. Ik verbeeldde mij toen blijkbaar, dat hij "het voor haar had gemaakt"!'.
^{201.} Arnold Marc Gorter werd in het begin van deze eeuw tot de belangrijkste landschapschilders gerekend. De Ware Jacob van 20 augustus 1904 dichtte: 'Geen enkel schilder wordt er / Zoo zeer gekocht als Gorter'.

dat kan ik nu niet meer vergeten.

In Februari verschijnt nu stellig 'n boekje met schetsjes van me, als ik goed gezond blijf. 'n Uitgever hier verzocht me ook 'n jongensboek voor 'm te maken. Dat moet in April af zijn. Dat lijkt je wel 'n lange tijd, maar dat is 't niet hoor. Arnold en Louis krijgen 'n exemplaar van den schrijver. Dat staat altijd heel gekleed.

Ik heb Louis eens in 't Suasso museum²⁰² gezien, tenminste ik dacht, dat hij 't wel zijn zou. Wat z'n plaatjes van *toen* betreft, *ik* mag voor de kinderafdeling wel weigeren, wat ik wil, maar niet plaatsen, als 't te duur wordt. En nu vonden ze L's plaatjes te groot en daardoor te duur. Maar wil hij me eens 'n paar eenvoudige lijntekeningetjes sturen alleen contouren, dan neem ik ze graag en plaats ze dadelijk.

Dezen winter hoop ik nu eens veel te doen. En ik *doe* veel. De lui hebben me den naam gegeven, dat ik zulk mooi Hollandsch schrijf en zoo goed voor kinderen kan vertellen. 't Is heelemaal niet waar, maar als je den naam maar hebt. En dus krijg ik nogal eens 'n aanvraag om mee te werken.

Ik vertaal voor de Echo 'la Roche aux Mouettes' van Jules Sandeau dat geeft 'n f 150 en 't is gauw gedaan²⁰³.

Ik heb bepaald plan weer rijk te worden.

Nu moet ik nog wat zien te doen voor 'n tijdschrift, waarvan vijf professoren redacteur zijn²⁰⁴. Je begrijpt, ach ze weten er niets van, hoor.

Dag beste jongen, vriendlijke groeten aan je heele familie. Je bent wel zeer 'n correct gymnasiastjen, dat je *mij* alleen de groet geeft van 't deel van je familie, dat ik direct of indirect zoo'n beetje ken, maar mijn groet is voor je allen, schoon 't min correct zij.

Voor je zelf vriendlijke groeten van

Jacob de Haan

Ach, nu moet je met m'n versjes tot December wachten, de redactie verzocht 't mij, omdat anders 't tijdschrift 'n bladzij te groot zou worden en dat kost van binden evenveel als 'n heel vel. Snapie? Voor vergoeding zend ik je nu *alle* knipsels van deze maand. Ik kan dat niet blijven doen, dan werd je 'n te duur broertje hoor, en ik heb nogal veel broertjes, 'n heele familie. En die maken zooveel geld van me op, als ze geen boterham hebben. Alles wordt duur, zie je Arnold, vroeger hoefde ik me niet te laten scheren en nu wel. 'n Belangstellende meneer, die ik eens had afgeblaft vroeg: Hoeveel maal heb jij je laten scheren. Boy, toen stond ik niet met beschaamde, maar met glatte kaken.

Zoodat ik maar zeggen wil, dat ik je nog knipsels sturen zal. Dag hoor. Gegroet.

43. Saalborn aan De Haan, concept, 9 november 1903

Mijnheer!

Vooreerst mijn dank voor uw grooten brief met de recensies, ze zijn beide uit de groene Amsterdammer nietwaar? en voor de Zondagsbladen.

't Spijt me zeer, dat de versjes nu eerst in December komen, maar daar is nu eenmaal niets aan te doen.

202. het Stedelijk Museum

203. Het verhaal verscheen onder de titel 'De Meeuwenrots' als feuilleton in afleveringen in het Kinderweekblad van De Echo, in 1904.

204. Bedoeld is: De Gids. Wat De Haan toen voor De Gids deed, is ons onbekend. Er zijn in 1903 en 1904 geen bijdragen van De Haan in dat tijdschrift verschenen.

Ik zal nu maar dadelijk met de deur in huis vallen en U vragen uit ma's naam eens een bezoek bij ons te brengen, Ma verlangt U wel eens te spreken. Zij leest uwe brieven ook geregeld en is evenals ik zeer nieuwsgierig naar uwe 'lotgevallen', ik wil U er echter niet verder naar vragen, omdat U schreef, dat ik er niet verder naar vragen moest. Ook mijne grootmoeder eene vrouw van 79 jaar, voelt uit uwe brieven reeds eenige sympathie voor U.

Ik hoor volstrekt niet naar wat anderen zeggen, maar heb een eigen oordeel.

O, ja ik wilde U eens vragen hoe U Louis Bouwmeester vindt, heeft U de donkeren Tunnel²⁰⁵ gezien, ik wel, Bouwmeester is op 't end heelemaal schor geworden. Vindt U 't spel van hem ook Vaardigheid? of Kunst.

Ma vraagt of U Boeken²⁰⁶ kent.

Ik bedoelde met die zin, dat hij ma een bundel gedichten opgedragen heeft²⁰⁷.

Ik word 15 jaar, maar ik wilde wel dat ik nog 8 was, toen was ik op de lagere school, ik vond die jaren van 8 12 veel prettiger dan de tegenwoordige. Vooral omdat ik wel zeggen kan, dat ik toen een van de besten was, tegenwoordig kost het voldoende blijven nog al wat moeite.

De gedachte kwelt mij ook, dat ik nog niet weet of ik a of b doe, maar ik geloof wel, dat ik langzamerhand tot de conclusie zal komen b te doen.²⁰⁸

Ik heb tegenwoordig ook zoo weinig tijd, dat ik haast niet voor mij zelf kan doen; dat is echter het minst.

Ik ben blij, dat ik een exemplaar van dat jongensboek krijg.

Kent u 'Paljas' van Vletter, dat heb ik, ik vind 't een zeer mooi boek²⁰⁹.

U zegt, dat u niet goed Hollandsch schrijft, maar dat is niet zoo. Wij vinden ook, dat U mooi schrijft.

U vertaalt 'La Roche aux Mouettes' zeker voor het Zondagsblad, dan zal er misschien eindelijk iets, wat niet uit een andere courant 'gestolen' is, inkomen. Want ik geloof, dat de redactie van de Echo daar nog al een handje van heeft.

Laatst las ik in den Prins 'de terugkeer van Sherlock Holmes', geïllustreerd en een poosje later verscheen het ook in het Zondagsblad der Echo met dezelfde plaatjes²¹⁰. Zoo is geloof ik, die geheele St. Nicolaasetalage, op de Keizersgracht²¹¹ een naäperij van de Tentoonstelling van de Telegraaf, alsook dat er nu een Zondagsblad voor Kinderen in de Echo komt²¹². Vindt U dat ook niet.

Laatst was ik met een Populair Concert in het Concertgebouw. daarover heb ik een

205. toneelstuk van Felix Philippi

206. Hein Boeken, dichter uit de omgeving van Kloos

207. Saalborn vergist zich hier dus opnieuw.

208. Op het gymnasium moest men in de vierde klas een keuze maken tussen 'a', de talenkant, en 'b', de wiskundekant.

209. Het jongensboek *Paljas* van A.C.C. de Vletter verscheen in 1901; het bekendst bleef De Vletter om *Zeven jongens en 'n ouwe schuit*, van 1905. In 1903 (één jaargang) redigeerde hij een 'weekblad voor de leerlingen van gymnasia, hogere burgerscholen en instituten', Parsifal geheten.

210. 'De terugkeer van Sherlock Holmes' van A. Conan Doyle stond in De Prins vanaf 2 oktober 1903 en vanaf 24 oktober in De Echo.

211. De Echo was gevestigd aan de Keizersgracht (in Felix Meritis).

212. Een Zondagsblad van De Echo was er al; op 2 oktober 1903 lanceerde het blad een vrijdags 'kinderweekblad'.

schet[s]je geschreven, wat *nog* niet af is, en wel nooit af zal komen.

Ma vraagt hoe U advocaat wordt, daar U zooveel tijd heeft om zooveel andere dingen te doen.

Wat bedoelt U met die vele broertjes, die om een boterham vragen.

Uwe knipsels zal ik steeds met plezier ontvangen. Wanneer het U echter te duur wordt, hoeft U ze niet meer te sturen.

Nu mijnheer moet ik naar bed (9 uur) en zal ik dus eindigen met de groeten van mijne *geheele* familie en den wensch van beterschap voor Uwe ongelukkige zuster, indien die nog bestaat.

Uw toegenegen

Arnold Saalborn

9 / 11 / 03.

In november en december 1903 maakte De Haan een tocht helemaal om de Zuiderzee heen, om op te roepen tot steun voor de kinderen van de slachtoffers van de spoorwegstaking, of zoals hij het op 15 november 1903 in zijn rubriek uitlegt: 'om de menschen in verschillende plaatsen eens te vertellen, hoe allerellendigst de toestand van de arme kindertjes hier is'. Kort daarvóór schreef hij Saalborn; het poststempel op het couvert vermeldt 11 november.

Ideeën over honoraria en auteursrechtregelingen, zoals De Haan laat doorschemeren inzake de prijs van de Nederlandse uitgave van *Joyselle* van Maeterlinck, zaten in die tijd in de lucht. In 1905 zal op instigatie van met name Herman Robbers een Vereeniging van Letterkundigen worden opgericht, die op dit gebied een reeks van plannen zal formuleren, zoals modernisering van het auteursrecht en aansluiting van Nederland bij de zogenaamde Berner Conventie.

In de Sinterklaasaflevering van De Haans kinderrubriek kwamen geen tekeningetjes van Louis Saalborn en evenmin van Speenhoff.

Wat de brieven van Saalborn aan De Haan betreft, wij herinneren eraan dat het hier om kladden gaat. Men moet dus op afwijkingen bedacht zijn. De gedachte aan a of b, die Saalborn kwelde, stond in het klad nog met een kleine g geschreven.

44. De Haan aan Saalborn, 11 november 1903

Beste boy, misschien lees je 't vanavond al in de krant²¹³ voor dat je deze brief krijgt, dat ik op reis ga. In allen gevalle zend ik je 'n Volk, en daar kun je alles in lezen, wat de reis betreft. De tocht duurt wel 'n week of vier. En dan zal ik niet veel gelegenheid hebben 't gymnasiastje uit de Alex. B.straat²¹⁴ te schrijven. Ik zal je wel eens 'n kaart sturen als ik 't rustig heb. Maar op 't oogenblik heb ik 't zeer druk met alles te organiseeren. Dat begrijp je zoo. Daardoor kan ik ook niet bij jullui komen. Natuurlijk leest je ma je brieven, daarvoor is 't juist zoo prettig als je veel van je moeder houdt, dan bepraat en bedoe je samen alles, dat is veel inniger dan als je zoo alleen bent.

Och, je moogt wel weten, hoe ik geleefd heb, dat was als kind wel heel goed en rijk en later minder. En eens 'n tijd heel min, maar nu is 't alles weer in orde. Toch zijn die dingen van mijn leven niet zoo heel interessant en dan; de tijd zal je van zelf al eenige lieve jongensillusies wegnemen, waarom zou ik het nu misschien doen, en je op menschen en dingen een kijk geven, die toch de goede niet is? Ik heb als kind bij een oude oom van mij gewoond, die wiskunde doceert en een heel droge oom was. Hij was niet getrouwd en woonde met twee heel oude zusters. Maar hij was wel rijk. Daarna woonde ik vier jaar bij een dame van 58 en 'n heer van 68 die vroeger arts was

213. 12 november 1903

214. Alexander Boersstraat

geweest, maar nu blind was. Ook dat was geen goed huishouden voor een jongen van 'n jaar of 14 zoals ik toen was. En later toen ik vrij werd was ik gewoonlijk te somber om veel te genieten, ik had nooit met kinderen saam gewoond en dat geeft je 'n vreemd karakter. Altijd was ik alleen. De jongens hielden niet van me, buitendien was ik telkens zeer ziek. Nu gaat 't beter, ik heb niet veel vrienden, eigenlijk maar een. En zoo gek is m'n karakter door dat vroegere leven geworden, dat ik me heel oud voel. Mijn beste vriend, en door wie ik ook Kloos ken, is Van Eeden, maar ik houd ook veel van Aletrino. Die zijn alletwee al over de veertig²¹⁵.

Ik ken veel kinderen, doordat ik vaak voor kinderen schrijf, 't meest houd ik van kleine meisjes voor ze dwaas gaan doen. Die kunnen altijd alles van me gedaan krijgen. B.v. Haagsche hopjes van Nieuwerkerk, die zijn beter dan van Rademaker, nou die koop ik altijd voor twee kleine meisjes hier. Meisjes zijn eigenlijk allemaal zoetekauwtjes en haast allemaal lachebekjes. Als ze groot worden gaan ze vervelend doen.

Welnee, je mag best 'n oordeel ergens over hebben, trouwens, dat is je niet te verbieden, net zoo min als 't je te verbieden is ergens over te denken. Een andere zaak is, of je dat oordeel op jou leeftijd zeggen moogt. En dan geloof ik van wel, als je 't maar liefderijk en bescheiden doet en nooit om iemand, wie dan ook onaangenaam te zijn. Het gaat niet aan een leeftijd te zeggen voor 't verlof om te spreken. Sommige menschen hebben nooit 'n oordeel, dat iets waard is. Louis Bouwmeester zou wel een goed kunstenaar kunnen zijn, als hij minder om 't publiek gaf. 't Best zijn kunstenaars altijd voor ze weten, dat ze kunstenaars zijn en dat weten ze tot een last wordt. Zoo is 't ook met Kloos gegaan. Welnee, 't boek met verzen van Kloos is opgedragen aan Anna Amelse zijn moeder, die al lang dood is. Dan heeft hij nog een serie verzen gegeven onder den naam: 'Van Kind en God' dat aan Willem Witsen opgedragen is. Kloos heeft eens iemand heel lief gehad en daardoor veel geleden, maar dat zal toch je moedertje van nu niet zijn?

En baasje, toen heb ik moeten lachen. Kwelt je de Gedachte (met 'n hoofdletter nog al) of je a of b zult doen? ja, dat is 'n heele kwellerage. Weet je wat, hou jij je nog twee jaartjes ongekweld rustig, het zijn de beste jaren van je jeugd, en doe dan alle twee. Je doet A en dan werk je wat extra wiskunde bij. Nee man, als je je daarover gaat kwellen, dan gaat 't mis met je. En zou je B willen doen? Nee, dan loop je de thema en de antiquiteiten mis, wat veel te veel jammer zou zijn van Hoekstra en De Wilde²¹⁶.

Als je jarig bent ben ik op reis, als ik terugben krijg je een mooi boek van mij.

Ik ben blij, dat je m'n stijl goed vindt, ikzelf vind 'm te brokkelig. Enfin.

Je moet niet zoo tegen 'de Echo' fulmineeren en ook niet zulke booze woorden gebruiken als 'stelen'. Nous autres journalistes, wij stelen niet, wij maken slechts excerpten. En dan boos baasje, steelt dan de Nederlandsche uitgever niet van den nietNederlandsche schrijver? Weet je wel, dat 'n Hollandsche Joyselle 65 cts minder kost of ongeveer 35 % omdat de fransche uitgever aan Maeterlinck honorarium uitkeert en de hollandsche niet.

Als ik examen wil doen? Dan gaat dat zoo. 'n Poos voor de kindertentoonstelling van 'De

215. Aletrino was toen 45 jaar en Van Eeden 43.

216. P. Hoekstra, *Romeinsche antiquiteiten. Schets der staatsinstellingen van het Romeinsche rijk*, Zwolle 1897³; C. Wilde, *Latijnsche oefeningen voor de hoogste klassen der gymnasia*, Leiden 1898². NB In 1907 zou Saalborn bij zijn eindexamen ten gevolge van een onvoldoende (een 1) in het onderdeel 'Romeinsche Antiquiteiten' een 'verlengd examen' opgelegd gekregen hebben, als niet de gecommiteerden de onvoldoende hadden laten passeren (blijkens de notulen van de lerarenvergadering van 22 juni 1907).

Telegraaf' had ik eindex. gym gedaan²¹⁷. Ik zou 't wel eer gedaan hebben, maar daarvoor deed ik Gymnastiek onderwijzers, fransch en hoofdacte. Dus kon 't niet eerder. 't Volgend jaar doe ik candidaats, stellig hoor²¹⁸.

Maar ik heb niks geen haast. Van de winter schrijf ik en maak 'n heel dikke spaarpot, net als de dassen tegen den winter, wel en dan zeg ik op 'n dag tegen alle kranten, waar ik aan werk Bonjour, ga op reis, kom terug²¹⁹, ga hard werken en doe examen. 'C'est simple comme bonjour'. En m'n examens zijn altijd goed. Ik denk, baasje, omdat ik me niet kwel over de Gedachte (met 'n groote letter) of ik er kom of niet.

Ik ga juist voor m'n 500 broertjes en zusjes op reis. Welnee, negen uur is 'n goeie tijd om naar bed te gaan. Sommige jongens denken, dat 't heel mooi is laat op te blijven, maar ik wilde, dat ik nog om negen uur naar bed kon gaan. Maar daar zouden andere lui onder lijden en dan had ik heelemaal geen tijd voor vriendelijke babbelfriefjes.

Mijn zuster in Meerenberg is subjectief heelemaal niet ongelukkig, en 'n objectief ongeluk is 'n frase van medelijdende menschen. Beter zal ze wel niet worden, maar *dat* zou juist haar ongeluk zijn, want nu heeft ze 't kalm en rustig. Je moet mij niet hard vinden, dat ben ik niet, maar heusch ze voelt zich niet ongelukkig, en is altijd tevreden. Vraag je ma maar eens 't verschil tusschen subjectief en objectief ongeluk, als je 't niet weet.

Met contoerteekeningetjes zonder schaduwing zal Louis wel weten, wat ik bedoel. Maar andere zijn ook goed.

Ziezoo, nu moet ik werken voor de kinderen.

O, ja, ik geef 'n extra StNicolaasnummer, als Louis daar wat in teekenen wil, is hij in heel chique gezelschap, o.a. van Speenhoff.

Dag beste boy, vriendelijke groeten aan jullui allen van je vrind

Jacob de Haan.

Op 18 november 1903 haast Saalborn zich om De Haan nog vóór zijn vertrek een brief te doen toekomen. Zijn vraag naar de kleine meisjes die 'dwaas gaan doen' heeft misschien een achtergrond. Als redacteur van de kinderrubriek onderhield De Haan een levendig contact met zijn lezertjes. Hij correspondeerde met ze en maakte met de kinderen ook wel uitstapjes, zoals naar IJmuiden met het zoontje van de redacteur van het Zondagsblad, Ferdinand Vliegen, die daarover op 14 juni 1903 in de krant had mogen berichten ('Wat vond ik dat aardig van meneer De Haan mij uit te nodigen', hij had De Haan bij de kennismaking zelfs voor de *zoon* van De Haan gehouden!), een verhaaltje dat met een foto van Ferdinand en meneer De Haan werd verlucht (men bewondert De Haans cape en hoed: de 'hanekam'), terwijl Ferdinand in een volgende aflevering de indruk beschrijft die De Haan in IJmuiden gemaakt had: 'de bewoners vonden meneer D. H. zijn hoed zoo gek'. Het is de reactie die we al kenden van Aletrino: 'Als je hem ziet, denk je dat je een gek voor je hebt, zoo raar kleedt

217. De laatste dag van De Haans Staatsexamen was 18 augustus 1903; de kindertentoonstelling besprak hij in Het Volk van 14 augustus, vóór het 'eindex. gym', dat hij dus deed nadat hij Arnold Saalborn al had leren kennen.

218. November 1905 deed De Haan het kandidaatsexamen rechten.

De Haan was van plan zijn kamer met alkoof tijdens zijn voorgenomen afwezigheid te laten bewonen, blijkens de advertentie die in Het Volk van 22 januari 1904 verscheen: 'Gevraagd tegen 1 April Menschen zonder kinderen, waarvan de vrouw bereid is het huiswerk te doen tegen genot van vrij wonen, vuur en licht en eenige geldelijke vergoeding. Brieven franco aan Jacob de Haan, St. Willibrordusstraat 29, te Amsterdam'.

hij zich'. De Haan overweegt dan welk jongetje hij de volgende keer zal meenemen, in juli wordt het idee van een 'reisklubje' geopperd en in september is men naar Zaandam geweest en deze keer met een meisje erbij, want De Haan was gekapitteld dat hij alleen jongetjes meenam. 'Waarom ik altijd jongens mee neem als ik uit ga? Wel, omdat die veel aardiger zijn dan meisjes en veel beter kunnen lopen', zo had De Haan zich ontwapenend verdedigd²²⁰. Een snuifje pijpelijntjesachtigheid *avant la lettre*? Was er in Huize Saalborn ten aanzien van deze ongewone correspondentie enige achterdocht ontstaan?

45. Saalborn aan De Haan, concept, 18 november 1903

Beste mijnheer! Juist heb ik nu gelegenheid uw brief te beantwoorden, die ons (d.w.z. mijne ma en mij) zeer veel plezier gedaan heeft. Ik vind 't jammer, dat U nu juist op reis gaat, dan kan ik U ook zoo dikwijls niet schrijven in 4 weken. Ik hoop, dat u dezen brief nog ontvangt voor u op reis gaat, ik schrijf hem, daar ik gelezen heb, dat U den 21^e op reis gaat en nu is het den 18^{en}. Ik vind 't zeer mooi van U, dat U voor zoo'n goed doel op reis gaat, ik hoop maar, dat U nog tijd hebt mijn epistel te lezen 't Zal mij zeer veel genoegen doen, van tijd tot tijd een kaart van U te ontvangen, ik kan U dan natuurlijk niet antwoorden, daar ik niet weet, waar U logeert.

(Als ik in 't vervolg van 'wij' spreek, bedoel ik ma en ik) Wij begrijpen niet, waarom u bij vreemden gewoond hebt, dat moest wel vervelend zijn. Kreeg U altijd privaattlessen, [d]aar U schrijft nooit met kinderen omgegaan [te] hebben. Ma had reeds aanvankelijk gemerkt [uit] uw schrijven, dat U U soms oud voelt, voor[al door] dat schetsje uit het Volk in dat ziekenhuis²²¹. [U s]preekt van van Eeden. Schrijft die ook, [is het] Sonnet ook van hem²²², die wordt op[gevoerd d]en 29^e December door een Gymnasiastenvereniging D.V.S.²²³ in het Paleis voor Volksvlijt, met en benevens 'Een middeleeuwsch abelspel uit de 14^e eeuw genaamd: De Gloriant'. In dit laatste vervul ik ook eene rol, ik ben wel geen lid, maar ik zal U zeggen hoe dat gegaan is. Onze docent in het Ned. Dr. F.A. St.²²⁴ vroeg mij laatst of ik mee wilde doen, daar de aanvankelijk daarvoor aangewezen persoon geen stem genoeg daarvoor had. Mij vond hij nogal geschikt. Gisteren kreeg ik het boek, waar het instaat maar ik begrijp zo goed als niets van van die taal: geheel Middeleeuwsch. Ik moet Dr. St. morgen nog vragen hoe ik daar mee aan moet.

Wat bedoelt U daarmee: 'voor ze dwaas gaan doen' (n.l. die kleine meisjes.)

Kloos heeft mijne moeder volstrekt nooit liefgehad, zoo zij zegt.

Ik zou het wel jammer vinden de antiquiteiten (wat is toch dat thema, waar U van spreekt) mis te loopen maar practisch nut heb ik toch niet veel van A. Ik voel veel voor de *taalstudie* in het algemeen. van advocaat echter houd ik niet. Verbeeld je eens, [dat je] pleiten moet voor iem. waarvan je weet, dat [hij een] boosdoener is; dat moet toch tegen je gevoelen strijden. U zegt: de antiquiteiten van de Wilde, is dat een boek?

Ik dank U zeer voor uwe vriendelijkheid mij een boek te geven. ik vind het zeer aardig van U.

Ik dacht dat je van een gymn. op de Universiteit kwam, daar na 3 jaar examen deed, het

220. Zondagsblad van Het Volk 12 juli

221. De Haan publiceerde in die tijd verscheidene ziekenhuisschetsjes in Het Volk, o.m. op 25 oktober 1903.

222. *Het sonnet*, geestig blijspel van Van Eeden uit 1883

223. *Disciplina Vitae Scipio*, aanvankelijk gymnastiekvereniging, later ook 'letterkundige gymnasiastenvereniging' van het Barlaeus

224. Dr F.A. Stoett

volgend jaar Candidaatsex. en dat je dan 'klaar' was Maar ik begrijp niet, dat U 'geen haast' heeft. Gaat U niet op de Hooge School? Hoe kan U anders Candidaatsexamen doen²²⁵?

Is 't goed wanneer Louis U de volgende week of zoo teek.enz.

Nu mijnheer, ik hoop van dat U reis moge gelukken en verblijf met de beste groeten van huis tot huis

Uw toegenegen

Zoals De Haan in juli 1903 aan Frank van der Goes had geschreven²²⁶, had hij zijn lidmaatschap van de Bond van Nederlandse Onderwijzers niet opgezegd, hoewel hij sinds mei van het jaar niet meer als onderwijzer werkzaam was. Deze Bond nu gaf een orgaan De Bode uit, een weekblad dat zich onderscheidde door een bloeiende ingezonden stukkenrubriek. Wie zich vooral stevig daarin weerden, dat waren de heren Brokkelkamp en Bremer, beiden onderwijzer te Kampen, en zij wekten kennelijk de ergernis van De Haan. Onverhoeds schiet hij uit zijn slof. Op 11 september 1903 protesteert hij tegen 'gewildgeestige stukjes' en 'Kamper uien', hij wil in De Bode 'geen raadsels' en 'geen moppen' (die zette De Haan al genoeg in zijn eigen kinderrubriek!), hij vindt het voor zichzelf en voor andere leden en lezers irritant 'als we in plaats van 'n *Bode* een *Uilenspiegel*²²⁷ krijgen, die de Kamper uien wel goed afspiegelt, maar ons geen goeds brengt'. Vooral Brokkelkamps stukjes worden door De Haan 'moeilijk genoten'. Het was een fel stuk, weinig gemotiveerd, zoals ook de redactie in een nawoord vond, maar zij had het toch geplaatst, omdat volgens haar 'niemand beleedigd' werd.

Niettemin protesteerden in De Bode van 18 september 1903 de heren R. Schilder en J.H. Modders, respectievelijk voorzitter en tweede (Brokkelkamp was de eerste) secretaris van de afdeling Kampen van de Bond van Nederlandse Onderwijzers, tegen wat ze als een 'onheuschheid' van 'koll. De Haan' hadden gevoeld.

Op 25 september vinden we 'J. de H. te A.' in de 'Korrespondensie' in De Bode: 'We hebben van de vrijheid, die ge ons gaf, gebruik gemaakt en uw schrijven naar K. gestuurd'. De Kampenaren hebben toen op plaatsing aangedrongen. Op 2 oktober 1903 verschijnt De Haans stuk onder de titel 'Opheldering gegeven' in De Bode. Opnieuw valt De Haan over de 'pietluttige onbenulligheid' van de Kampenaren. Het stuk van Schilder en Modders vindt hij 'geen nietsje beter dan al de rest'.

Op 9 oktober staat van R. Bremer in De Bode een stuk 'Simpel en rechtaf gezegd. Aan Jacob de Haan, Blasiusstraat 51' en van K. Brokkelkamp een 'Antwoord. Aan collega Jacob De Haan'. Brokkelkamp volstaat in hoofdzaak met een ironisch: 'mijn waarde collega, blijf ons toch het rechte pad wijzen'. Bremer daarentegen, heel boos, pakt uit. Hij raadt De Haan vooreerst verdere publicaties in De Bode af: 'oefen je voorlopig nog wat in de stilte van de studeerkamer'. Hij ziet liever ook geen versjes van De Haan meer in Het Volk en adviseert de verzorging van de kinderrubriek van het Zondagsblad eraan te geven: 'Ik weet wel, dat je het goede wilt en er kan ook nog wel wat uit je groeien, maar je vrienden hebben het op je ondergang gemunt, als ze je stilletjes laten doorboeren, of erger, als ze je prijzen'. Tenslotte heeft hij kritiek op De Haans stijl en taalgebruik: 'je zinnnetjes vloeien aardig', maar er zitten fouten in, 'vlekken en vlekjes', en met name (en het zal niet de laatste keer zijn dat De Haans woordkunstigheden hem worden kwalijk genomen) legt hij de vinger op 'moeilijk genieten' en 'geen nietsje', alsmede op de passage van de uien en de

225. De Haan was aan de universiteit niet ingeschreven: 'Wegens persoonlijke omstandigheden zou ik de lessen aan de Hoogeschool niet kunnen volgen', aldus De Haans herinneringen In Memoriam 'Professor Meester G.A. van Hamel' ('bloemen, die ik op zijn doodsbed leg') in 1917.

226. brief nr 30

227. 'humoristischsatyriek weekblad'

Uilenspiegel.

In De Bode van 23 oktober 1903 publiceert De Haan 'Mijn eindwoord'. De toon is ernstig: 'Als de heer Bremer vindt dat m'n werk in Het Volk slecht is, dan kan hij dat aan de redactie (Gelderschekade 117) melden. 'n Bekend socialistisch onderwijzer²²⁸ deed dit in zake de kinder-rubriek ook, als deze klachten zich herhalen en vooral als 'n afdeeling van den Bond klaagt, zal de redactie die rubriek wel doen vervallen'. De Haan troost er zich dan mee dat hij in dat geval zich kan concentreren op zijn 'eigenlijk terrein van werken': de rechtenstudie. Hij past voor 'ongepast getutoyeer' en verdedigt zijn stijl: in plaats van 'uien' in de Uilenspiegel had er 'uilen' moeten staan: een zetfout! (Het woord 'nietsje' behoort wel tot De Haans vormgeving. In Het Volk van 21 juni 1903 vinden we van hem de zin: 'Lezen kon Jan zoo'n ietsje van een nietsje'.) De Haan vervolgt: 'als de heer Bremer met me over taalcritiek debatteeren wil, moet hij 'n andere plaats zoeken'. Hij laat dan niet na in het voorbijgaan eventjes te wijzen op zijn 'taal en verscritiek in De Groene Amsterdammer' (daar was op 18 oktober zijn stuk over Paul Verlaine verschenen) en op zijn 'versjes' buiten Het Volk (de verzen in het tijdschrift Nederland). En tenslotte: 'M'n adres is niet Blasiusstraat 51, maar St. Willibrordusstraat 29', correctie van een oproep in De Bode van 2 oktober, waar zijn naam verward was met die van J. de Haas, secretaris van het Comité ter ondersteuning van de kinderen van de slachtoffers van de spoorwegstaking.

Na dit 'eindwoord' zette de redactie van De Bode er kort en krachtig een punt achter: 'Hiermee is de zaak uit'.

Het werk van De Haan riep irritaties op, met name ook zijn werk als kinderschrijver. Toch wordt de inhoud van het Kamper oordeel niet erg duidelijk. Maar het zou niet lang duren of hij gaf zijn critici een nieuwe kans om vat op hem te krijgen.

Idyllisch doen de verslagen aan, die de kinderrubriek uitbrengt van De Haans uitstapjes: naar IJmuiden met Ferdinand Vliegen (met foto's van vriendin Cor Hugenholtz²²⁹), naar het Zaanland met Ferdinand Vliegen en Ilonka Ritschl (in september), naar Marken en Volendam met Carry en Kees van Bruggen en 'juffr. Hans' oftewel Van Maarseveen, ook aangeduid als 'een juffrouw die kiekjes neemt' (18 oktober). 't Prettige van een uitgaansdag', aldus De Haan op 1 november 1903, 'is niet in die groote zakdoeken met etenswaren en in allerlei andere snoepdingen, maar in de blauw en witte hemel en in 't open veld. Ik vind de Westzaandijk mooier dan de Kalverstraat en de IJpolder mooier dan 't Haarlemmerplein en ik weet geen goedkoop winkel dan de vrije natuur, voor niets koop je er gezondheid en plezier'.

Veel minder uitvoerig weerspiegelt de kinderrubriek de tocht die De Haan voor de SDAP helemaal om de Zuiderzee maakte. Half november werd de reis aangekondigd, 29 november 1903 was meneer De Haan 'van honk' (blijkens de kinderrubriek, die altijd een week achterloopt). Op 28 november sprak De Haan in Groningen, op een zaterdagavond: 'Er was weinig publiek', aldus De Volksstrijd, weekblad voor de Arbeiderspartij, van 5 december 1903, 'Zaterdagavond is een slechte avond voor vergaderingen'. Het lukte De Haan toezegging te krijgen voor het vormen van een comité, waarin o.a. prof. A.G. van Hamel, maar zijn optreden werd als onhebbelijk en aanmatigend beoordeeld. Toen hij zich verweerde en de Groningse socialistten verweet dat zij van hun overvloed niet wilden delen (Het Volk, 4 december), gaf men hem te verstaan 'dat hij voor een jong haantje veel te hard kraait' (Het Volk, 8 december). Op 19 december was De Haan weer thuis. In de

228. ons onbekend

C.H. Hugenholtz was 10 jaar ouder dan De Haan en sinds 1894 apothekeres aan het Wilhelmina Gasthuis. De Haan gaf haar een overdruk van 'Spel van verwoest Jeruzalem' in 1903: 'Aan m'n beste Cor' (zie veilinghuis Bubb Kuiper veiling 62, mei 2015). Ook van *Het Joodsche Lied* (1915) had ze een exemplaar 'van den Dichter' (Bibl. Ros. archief Jacob Israël de Haan inv.nr 186).

kinderrubriek hoorde men van de steden die hij aandeed: Hoorn, Enkhuizen, Sneek, Groningen, Leeuwarden, Assen, Meppel, Kampen, Zutphen, Nijmegen, Tiel, Apeldoorn, als kreeg men een vriendelijke aardrijkskundeles. Van zijn bezoek aan Kampen horen we dan nog: 'Natuurlijk denkt ieder hierbij aan uien, en misschien wel aan uilen, maar ik moet zeggen, Kampen is me zeer meegevallen' (27 december 1903). De politieke achtergrond van zijn reis duidde De Haan in zijn rubriek maar héél vaag aan.

In Het Volk schreef De Haan in 1903 nog twee kritieken: over een werk *In Abrahams schoot* van L.M. Hermans op 23 augustus, en over *Afke's tiental* van Nienke van Hichtum op 26 september.

Verder kennen we nog een poëziekritiek van hem in Den Gulden Winckel (15 december 1903), over *Stille geluiden* van Walter van Weide. Met name viel de criticus over een imitatie van Perks 'onvergelijkelijk gedicht Iris'.

Op 27 december 1903 heeft De Haan opnieuw ruzie, nu ter wille van de secretaris van het Comité ter ondersteuning van de kinderen van de slachtoffers van de spoorwegstaking, J. de Haas. Secretaris van het Amsterdamse burgercomité was J. Hingst.

46. De Haan aan het Amsterdamse Comité, 27 december 1903

Amsterdam 27 December 1903.

Aan:

Het Amsterdamsche comité tot ondersteuning van de slachtoffers der Alg. Werkstaking.
Zeer geachte heeren!

Namens het comité tot verzorging van de kinderen der slachtoffers van de Alg. Werkstaking heb ik de eer u te berichten:

dat door Mevr. E. Hartog in de laatste vergadering van 't kindercomité mededeeling en verslag is gedaan van een onderhoud, dat zij heeft gehad met uwen secretaris Mr J. Hingst over den verkoop ten bate der slachtofferskinderen van door uw comité uitgegeven loten,

dat door den Heer Mr J. Hingst bij die gelegenheid van onzen Algem. Secret. den heer J. de Haas op een wijze is gesproken, die ons comité heeft doen besluiten met uw comité op geen enkele manier samen te werken of te overleggen, zoolang de Heer Mr J. Hingst voor uw comité optreedt.

Namens het comité tot verzorging van de kinderen der slachtoffers, met verschuldigde gevoelens

Jacob de Haan
waarnemend secretaris.

Over Giza Ritschl en haar werk werd uiteenlopend geoordeeld en op uiteenlopende wijze geschreven. In Den Gulden Winckel²³⁰ sloeg een criticus naar aanleiding van Giza's eersteling *Verzen* deze toon aan: 'Uit de rijmregels van dit boekje murmelt een fontein van weedom, die in droomerigen stralenval neerdropt'; in JongHolland²³¹ werd het werk geparodieerd:

Rood, wit en blauw
 maken me flauw.
 De kleuren van alle andere vlaggen,
 maken me aan 't lachen²³².

De Haans oordeel over de *Nieuwe verzen*, het boekje dat hij bijna op zijn verjaardag van de dichteres ten geschenke had gekregen, verscheen op 14 januari 1904 in Het Volk en het is aan dit 'arbeidersdagblad' aangepast. Eerst verwondert De Haan zich: 'waarom kan Giza geen Hongaarsche verzen maken en zijn haar Hollandsche zoo simpel en zoo mooi?' zoals ook Henri Borel in zijn *Opstellen* van 1906 zijn verbazing uitspreekt 'dat een Hongaarsche vrouw, Giza Ritschl, die in Holland kwam te wonen, pas door den invloed van de Hollandsche taal tot het bewustzijn kwam van haar dichterzijn' (p. 207); volgens een brief van Martha van Eeden aan Van Deysse²³³ had 'Mevrouw Giza VethRitschl', die zij 'een *zéér lieve*, hartelijke vrouw' noemt, 'de hollandsche taal all  en geleerd uit jouw [Van Deysse] werk en dat van Kloos'. De Haan stipt de kwestie terloops aan en vervolgt: 'Ik zal hier niet een diepgaande verhandeling schrijven over zuivere poëzie en niet probeeren duidelijk te maken, waarom deze verzen zoo mooi zijn en die van H  l  ne Swarth zoo taalknoeierig en zoo gemaakt. In een arbeidersdagblad hooren zulke dingen niet thuis'. Waarom dan deze bundel toch aangekondigd en beoordeeld? 'Hierom, omdat ik zoo heerlijk veel van de arbeiders houd en zoo graag wilde, dat hun veld van mooivinden zich ver zou uitstrekken voorbij de eigenlijke proletarische kunst'. Maar de criticus is pessimistisch: 'Het boekje van vrouw Giza zal door de arbeiders niet gelezen worden. Velen zullen 't nooit hooren noemen. En toch zijn deze verzen juist door hun zuivere eenvoud voor voelende proletariërs zoo'n troostende en kostbare schat. Van een heel eenvoudige partijgenoot, een dienstmeisje, hoorde ik versjes, die van Giza Ritschl konden zijn. Het zelfde natuurlijke en de zelfde machtige en krachtige eenvoud'. Hij illustreert dan zijn 'betoog' met het gedicht 'Speelt, muzikanten!'. In de derde regel, waar Giza schreef: 'Stijgen moet mijn ziel, hoog in haat', lezen we in Het Volk: 'Stijgen moet mijn wil, hoog in haat'; de zetfout moet De Haan wel door de ziel zijn gegaan. Hij besluit zijn bespreking met de hoop 'dat Giza Ritschl onder ons sociaaldemocraten nog om andere redenen bekend zal zijn, dan om haar Hongaarsche poppen voor de kinderen van 't volk'.

Een tweede kritiek op dezelfde bundel schreef De Haan voor De Vrouw, een 'veertiendaagsch blad, gewijd aan de onderlinge opvoeding der vrouwen'. Het stuk verscheen op 13 februari 1904. Het opent met een beschouwing over poëzie en schoonheid, over de 'taalprachtige en

230. 1902, p. 19

231. 1 april 1902

232. Vergelijk Giza Ritschl, *Verzen* (1901), het drieëntwintigste gedicht: 'Rood, wit en groen, / die geven mij vizioen. / Alle andere kleuren zonder roem, / beter dat ik ze niet eens noem'. Achter de eerste regel staat een voetnoot: 'De kleuren van de hongaarsche vlag'; hetzelfde achter de eerste regel van de parodie: 'Kleuren der Nederlandsche vlag'.

233. *De briefwisseling tussen Frederik van Eeden en Lodewijk van Deysse*, p. 384

vormzuivere' verzen van De Heredia, die mooi zijn, en verzen van H el ene Swarth, 'nog prachtiger van taal en nog zuiverder van vorm', die 'gewoonweg leelijk zijn': men ziet, de bekende bakens waar de criticus De Haan zich op oriënteert worden uitgezet. Simpele verzen hoeven niet mooi te zijn, maar zijn het soms w el: 'de versjes van Gisa Ritschl' (er wordt consequent Gisa met een s gespeld). Dan betreft De Haan het literatuurdebat van de actualiteit er bij: 'Men spreekt en preekt over "Woordkunst" en "Wankunst" zonder te bedenken, dat in latere tijden de roerige zee van dezen litteratuurtijd wel veel kalmer gezien zal worden, als 't stormpje van persoonlijke boosheid maar eerst weer geluwd zal zijn'; het eerste opstel 'Over Woordkunst' van Van Eeden had in 1902 in de septemberaflevering van De XXe Eeuw gestaan, het tweede in het novembernummer, waarna Van Deyssel in de decemberaflevering een stuk 'Over Wankunst' publiceerde, dat de zelfoverschatting van Van Eeden en de geringe kwaliteit van zijn werk aan de kaak stelde. De Haan: "t Is te hopen, dat noch Van Eeden, noch 'n andere booze litterator dit bundeltje gebruiken zal als een kneppel, om er een hoop hoenderen mee te smijten. Voor de vrienden van Gisa's eerste simpele verzenboekje, zal dit tweede een prettige vreugd zijn, en voor de linguisten in onze letterkunde een tweede verwondering, hoe een Hongaarsche zoo mooi Nederlandsch schrijft, met af en toe zoo'n fijn vreemdheidje erin'. Ook op regels die 'dwaas' zijn, gaat De Haan in, zoals op de 'bepaald beruchte' regels 'tot mijn grooten spijt / is hij nooit op tijd' (die door Van Hamel zelfs in het Frans vertaald werden). Aan de parodieën in JongHolland gaat hij glimlachend voorbij. Dan citeert hij een aantal verzen, waaronder weer 'Speelt, muzikanten', ditmaal zonder storende drukfout, en hij besluit met een waarschuwing: Giza is bewuster aan haar poëzie gaan werken, 'ze weet, dat elk versje, dat ze maakt, gedrukt wordt' en De Haan hoopt dat ze 'nu maar sterk blijft, en toch vooral niets doet, om haar versjes 'n taalmooi te geven, dat hun zielmooi schaden zou'.

Behalve de *Nieuwe verzen* van Giza Ritschl besprak De Haan in Het Volk een boek in afleveringen van J.P. Thijsse over vogels, op 21 april en 14 mei 1904; de bespreking van de volgende afleveringen werd voortgezet door Joh[an] V[orri]nk op 2 augustus 1904. De Haan vraagt aandacht voor de economische kant van het boekenbedrijf: 'Dit weeldeboek kost compleet f 7,20. En van de week schreef een Friesch partijgenoot-landarbeider mij, dat hij blij was, 90 cent per dag te verdienen. Acht dagen van hard zwoegwerk voor  en mooi boek. Dat's bitter' (21 april).

In zijn kinderrubriek beperkte De Haan zich gewoonlijk tot eenvoudige zaken, verslagen van reisjes, raadsels (zoals dit op 27 december 1903: 'Met *oe* lig ik voor 't huis / Met *a* maak ik gedruisch / Met *i* sta ik op ei en ij / En slordige kinderen letten niet op mij. / Wie ben ik?'); politiek weerde hij. In de correspondentie van 31 mei 1903 laat hij een inzender weten: 'Je teekent lang niet kwaad. Maar alles wat maar een beetje op politiek lijkt kan ik stellig en beslist niet gebruiken'. En op 5 juli 1903 in dezelfde afdeling: 'Je plaat is politiek, en daarom niet geschikt'.

Dan evenwel, op 17 januari 1904, stelt De Haan zelf in de kinderrubriek een politiek probleem aan de orde: dienstweigering. Onder een portret van Tolstoj vertelt hij de kinderen hoe Tolstoj 'om zijn haat tegen den oorlog' bekend staat: 'als hij soldaat moest worden, dan zou hij dat stellig weigeren'. In november 1903 had Jan Terwey (geboren in 1883) zich als dienstweigeraar bij de kazerne aangemeld: 'Ik werd onweerstaanbaar tot een daad gedreven'²³⁴. De jongeman, bewonderaar van Tolstoj, werd, zoals De Haan het uitdrukte, 'zeer subiet in de doos gestopt', te weten: het Huis van Bewaring te Haarlem. De Haan schreef: 'Is die Jan nu slecht? Nee, dat heelemaal niet, ik zou b.v. wel willen, dat hij mijn vrind was, want stellig zou hij dan een trouw en betrouwbaar vrind zijn. Maar hij is dom. Hij wil de wereld dwingen in eens en dat gaat nu eenmaal niet'. En dan komt hij terug op Tolstoj: 'Als graaf Tolstoj hoort, dat z'n jonge vrind [dienst] geweigerd heeft, zal hij zich stellig daarover verheugen', een vermoeden dat door Tolstoj

234. zie: *Dienstweigeraars*, p. 21/30

bewaarheid zou worden: op 27 juni 1904 schreef hij in *The Times*²³⁵ o.a. over Jan Terwey als behorende tot die mensen 'die het Koninkrijk Gods in zichzelf verwezenlijken'. Intussen maakte Tolstoj's pacifisme, terwijl de Russisch-Japanse oorlog op uitbreken stond, geen schijn van kans. De Haan beëindigt zijn overweging in de kinderrubriek met de zin: 'Graaf Leo is dom'.

Het stuk trok de aandacht. Felix Ortt schreef in het orgaan der christenanarchisten, *Vrede*, op 23 januari 1904 een artikel 'De Pers over de zaak Terwey' en vond De Haans reactie typerend voor 'de treurige manier waarop in de sociaaldemocratische jeugd nobele opwallingen worden gefnuikt en de kinderen opgekwekt in een plat opportunistisch'.

In eigen, sociaaldemocratische kring viel aan De Haans stukje een heel andere bejegening ten deel. Met zijn standpunt ten aanzien van Terwey en het verschijnsel dienstweigering was men het eens, maar men wierp een heel andere vraag op. De Haan had in de kinderrubriek een politiek probleem ter sprake gebracht. Mocht dat?

De aanval kwam van de zijde van de Sociaal-Democratische Onderwijzersvereniging. In 1900 toegetreden tot de SDAP speelde de SDOV daarin een actieve rol. Toch waren veel sociaaldemocratische onderwijzers geen lid, onder meer uit weerzin tegen de strakke discipline binnen de SDOV. Dezen 'moesten óf binnengehaald worden maar dat lukte niet, omdat zij niets voor de discipline voelden óf zij moesten verketterd worden. De laatstgenoemde mogelijkheid kreeg de overhand'²³⁶. De SDOV wenste verplicht en neutraal staatsonderwijs en meende dat men dan op school noch geloofspunten noch politieke kwesties met de kinderen moest bespreken. Op uitnodiging van de redactie had J.C. Ceton als SDOV-woordvoerder in 1902 een uitgebreid opstel in *De Nieuwe Tijd* gepubliceerd, 'Vrije School of verplichte Staatsschool', waarin men leest: 'Verre houde men van 't kinderverstand de onbegrijpelijke dogma's op kerkelijk en staatkundig gebied'; ook uit de kinderliteratuur moesten socialistische propaganda en politieke thema's verdwijnen. Samengevat: 'geef 't kind, wat des kinds is'.

'De felheid waarmee deze principiële aanpak ter hand werd genomen', aldus Sjoerd Karsten, bracht de SDOV 'op tal van momenten in konflikt met personen en instituties binnen en buiten de sociaaldemocratie'; de felheid waarmee J.C. Ceton van twee kanten De Haan een dubbele volle laag gaf, maakt duidelijk dat hier iemand 'verketterd' werd.

In het orgaan van de SDOV, *De Volksonderwijzer*, waarvan Ceton redacteur was, verscheen op 23 januari 1904 een redactioneel commentaar 'Kinderlectuur', met als motto: '*Leo Tolstoj is dom*, Jacob de Haan'. Hier volgt het: 'Waartoe men komt, als men met kinderen economische of politieke vraagstukken wil behandelen, toont 't laatste Zondagsblad van *Het Volk*, waaraan wij bovenstaande uitspraak ontleen, duidelijk aan. 't Schijnt, dat onze gehele actie voor neutraal onderwijs en alle argumenten, die daarvoor door de onderwijzers op zo velerlei wijs en zo vele malen, gegeven zijn, de vaste medewerker aan 't Volk langs zijn kouwe kleren zijn afgezakt en hij nooit kennis genomen heeft van enige uitspraak op dit gebied van zijn kollega's partijgenoten of van de daarover in zijn vakbond gevoerde discussies. Men geve 't kind, wat des kinds is en in geen geval dergelijke kost te slikken, die onverteerd blijft. Een onderwijzerpartijgenootleider van een dergelijke rubriek moest de eerste zijn, die dit inzag'.

En in *Het Volk* van dezelfde datum vinden we een ingezonden brief van J.C. Ceton, onder dezelfde titel 'Kinderlectuur' en met hetzelfde motto. Was De Haan 'lid onzer organisatie' geweest, aldus Ceton, dan had men hem liever eerst binnenskamers getracht 'tot andere inzichten te brengen' (ziedaar de kwestie van de discipline). Nu gaat het maar openbaar: 'Wat we meenen, dat moet nagelaten worden in deze rubriek, is 't daarin behandelen van economische of politieke

235. zie: Rudolf Jans, p. 90

236. zie: Sjoerd Karsten, p. 97 en 95

vraagstukken. Ze liggen, op misschien heel enkele uitzonderingen na, buiten 't bevattingsvermogen van 't kind'. De redactie van Het Volk wordt uitgenodigd 'haren medewerker te verzoeken, dit bij 't schrijven van kinderlectuur in 't oog te houden'.

De redactie van Het Volk ging in een nawoord onmiddellijk door de knieën en beloofde de zaak ernstig te zullen overwegen.

De Haan evenwel hield voet bij stuk.

In een betoogje in Het Volk van 28 januari 1904 neemt hij pittig stelling. Bij het schrijven van zijn rubriek heeft hij, aldus het stukje, 'Kinderlectuur' geheten, 'met eigenaardige moeilijkheden te doen, die 't best te vergelijken zijn met die van 'n onderwijzer, die in een klein lokaal zes klassen bergt'. De leeftijd van de kinderen varieert van zes tot zestien à zeventien jaar. De 'zoozeer gewraakte Tolstoïtirade' was een reactie op brieven van een paar 'grootte jongens'. De Haan schrijft er niet 'maar zoo wildweg op los'. In de rubriek behandelt hij nooit 'economische en politieke vraagstukken', maar hij wil "t recht houden zelf te beoordeelen wat voor de "kinderafdeeling" het beste past'. 'Een soort van S.D.O.V.censuur kan ik heusch niet aanvaarden'.

In deze tijd moet Saalborn hem geschreven hebben. 'De raadselredacteur Andriessen gaat [het Algemeen Handelsblad] verlaten, omdat de hoofdredacteur, die niet in correspondentie met de lezertjes is, beter wil weten dan hij, wat past en wat niet' had De Haan op 28 januari in Het Volk geschreven. Het lijkt een zinspeling op een ontslag van De Haan zelf. Saalborn heeft hem toen kennelijk om informatie over Andriessen gevraagd. Het antwoord van De Haan dateren wij daarom op eind januari.

De Haan knoopt aan bij recente gebeurtenissen uit 1903: het verblijf in Groningen op zijn reis om de Zuiderzee en de uitvoering door D.V.S. van de *Gloriant* en *Het sonnet* op een feestavond op 29 december (waarover Max Blokzijl, beginnend journalist, in het Algemeen Handelsblad van 30 december een prijzend stuk schreef²³⁷). Een tweede uitvoering vond plaats op 28 februari 1904²³⁸.

Het 'beloofde verjaarsboek' was, volgens Saalborns mededeling²³⁹, *De stille kracht* van Louis Couperus, 'in batikband', een boek dat f 4,90 in de winkel kostte: een kostbaar cadeau. 'Onfatsoenlijk en luxueus, dat is te erg, hoor, samen!' schreef Couperus zelf aan zijn uitgever Veen²⁴⁰. Voorin schreef De Haan, aldus Saalborn²⁴¹, woorden van Keats: 'a thing of beauty is a joy for ever'. Een beoordeling van het fatsoensprobleem liet hij aan Saalborns moeder over.

Het 'opstel' van Saalborn zou het 'schetsje' over zijn bezoek aan het Concertgebouw kunnen zijn, waaraan hij in november 1903 werkte.

237. Max Blokzijl maakte zich in Nieuwe Arbeid van mei 1904 bekend als de criticus die het stuk in het Handelsblad van 30 december 1903 met 'B' ondertekend had. Hij kwam terug op dat dagbladartikel, dat mank ging aan 'het gebrek, dat alle dagbladbeoordelingen over dilettantenopvoeringen noodzakelijk aankleeft, n.l. de typisch goedig waardeerende toon, de eromheendraaijerij, de bemanteling der opgemerkte fouten'. In het stuk in het Handelsblad treft men kwalificaties aan als: 'zeer verdienstelijk spel', 'heerlijk naïef', 'met hooge ernst'; Dr F.A. Stoett werd geprezen voor zijn 'grootte zorgvuldigheid' bij de instudering, A. Saalborn (de vader van de gymnasiast) voor de regie. In het tijdschrift kon Blokzijl dieper op de D.V.S. voorstelling ingaan. Hij zwaaide de betrokkenen extra lof toe, voor hun 'toewijding' en voor de manier waarop de verzen van *Gloriant* door de spelers gezegd werden en stelde daarna dit 'abel spel' tegenover en boven 'onze moderne tooneelkost' en 'arm modern geknutsel'. Daarmee bedoelde hij Wagner en Van Eeden ('onbeduidende tooneelprutserij').

238. A. Zijdervelt in De Volksschool, 17 februari 1904.

239. *Brieven aan een jongen*, p. 52

240. Louis Couperus, *De correspondentie*, p. 296

241. *Brieven aan een jongen*, p. 8

De Haans spreekbeurt in Bussum hebben wij niet gevonden, wel een paar lezingen in februari.

47. De Haan aan Saalborn, eind januari 1904

29. St Willibrordstraat.

Beste jongen, zeker had ik je in lang niet geschreven, maar ik heb 't zeer druk. Nu doe ik veel schuld aan je af. Vooreerst 't beloofde verjaarsboek. Het is veel precieuzer dan ik dacht, maar of je 't nu al lezen moogt, moet je maar aan je moeder vragen, die 't stellig kent. Het is eigenlijk de eenige Couperus, die ik mooi vind. Trouwens ook dit boek is zuiver 'n boek van mooie taal.

Er zijn wel mooie dingen in je opstel, maar het is te groot en toch eigenlijk voor mijn kinderen te weinig belangrijk om plaatsing in mijn klein rubriekje te billijken. Precies geformuleerde aanmerkingen zal ik maar niet maken, ze betreffen vooral de gelijktijdigheid van opvolgende zinnen en 't gebruik van de voornaamwoorden, maar dat zijn toch allemaal dingen, die 't gebruik je leeren moet.

De heer Andriessen gaat met 1 Mei al weer van 't Handelsblad af, hij kan 't niet met den bazigen baas Boissevain vinden, de raadselredacteur van de Telegraaf ken ik ook wel²⁴².

Ik heb van D.V.S. gehoord, maar of ik bij 'n eventueele uitvoering kom, weet ik nog niet. Je vader schijnt de regie uitstekend verzorgd te hebben.

O, ja, heet jou maatje Josephine de Groot²⁴³? Dan moet ze veel vriendelijke groeten hebben van prof. A.G. van Hamel. Daar logeerde ik te Groningen en hij vond toevallig jou naam in mijn adresboekje en vroeg toen of je ma zoo heette. Hij kende haar geloof ik goed.

Ik heb 't nog altoos zeer druk. Vanavond spreek ik in Bussum voor de sociaaldemocraten en in de volgende maand ook nog eenige keeren, waar is nog niet bepaald.

Misschien kom ik nu nog eens gauw bij je thuis. Ik zal er 'n avond voor openmaken.

Beste groeten aan je familie en jezelf van

Jacob de Haan

Inmiddels verschenen in het tijdschrift Nederland de 'Verzen van Jezus', waarover in 1901 zulk ongenoegen was ontstaan met Van Eeden en Van Hall, toen de sonnetten in De Gids zouden komen. De Haan blijkt eraan bezig gebleven te zijn. De verzen groeiden tot een vijftal uit en in de eerste twee, die hij indertijd aan Van Eeden toestuurde²⁴⁴, bracht hij ingrijpende veranderingen aan. Ook de opdrachten werden gewijzigd. Het vierde 'Vers van Jezus', dat de ondertitel 'Nonnen' kreeg, werd opgedragen aan de katholieke Giza Ritschl. Op deze 'Verzen van Jezus' volgde nog een aantal andere gedichten, met eigenaardige regels als: 'We moesten maar liever scheien, / Je bent wel aardig en goed, / Maar ach, we weten beien / Niet wat ik met je moet' - regels waarvan men zich afvraagt of ze betrekking hebben op De Haans relatie met Johanna van Maarseveen²⁴⁵. Het gaat hier om de verzen die De Haan in de herfst van 1903 aan Saalborn beloofd had. We weten niet of ze ooit verstuurd zijn.

Op de hier genoemde publicatie volgde in hetzelfde tijdschrift kort daarop een tweede golf

242. W.F. Andriessen was, voordat hij bij het Handelsblad kwam, redacteur van de kinderrubriek van De Telegraaf.

243. 'Mijn moeder heette Jeanne, Josephine was haar zuster' (voetnoot van Saalborn, p. 52).

244. zie: brief nr 7

245. Nederland 1904, I, p. 148/52

van verzen²⁴⁶. Ook hier herkennen we een deel van een gedicht, dat De Haan al veel eerder, en wel in 1901, aan Van Eeden had gestuurd; in Nederland was het vers aan 'Hannie' opgedragen en het bedoelde fragment, dat tegen De Haan gebruikt zou worden, luidt: 'Ik wou, dat dit was / Mijn laatste vers, och / Wij sterven zoo ras, / Wat geeft me 't zingen nog?...!'.
Een gedicht dat uitgaat van woorden van de moeder van De Haan ('speel hier niet') laat iets raden van de verhouding van de dichter tot het ouderlijk tehuis:

Onze moeder zei: speel hier niet kindren, want,
Dwarrlende blaren zijn zoo zeergevaarlijk,
Brenge herfstziekten, die met pijn bezwaarlijk
Knoeien ons leven en die geen zomer bant...

En zwerversjaren zijn langs mij gegaan,
Wel honderd menschen heb ik kwaad gedaan.

Vrouwmoederlief heb ik al lang vergeten,
Van 't oude huis wil ik nooit meer iets weten.

En toch durf ik nu nog niet komen
Onder dwarrlende blaren van de herfstboomen.

Een gedicht 'Avend' werd opgedragen aan Aletrino:

Avend

Voor: Sam.

In 't avondlicht in 't licht,
Staan de boomen stilletjes opgericht,
De huizen met licht en donker,
Vreemd onder het maangeflonker.

En die hemel zoo diep en die hemel zoo blauw,
Vrind, zie ik dan weer die oogen van jou...
In 't avondlicht, in het licht,
Bleekt dan je gezicht, je leedbleeke gezicht?...

En die maan zoo stil en die maan zoo hoog,
Wat is het dat achter mij bewoog?...
In het avondlicht, in het licht,
Staan de dingen bewegeloos opgericht.

Aan Verwey stuurde De Haan in januari 1904 een paar verzen. In het Verwey-archief bevindt zich een groepje De Haan-gedichten in handschrift. Van deze vijf gedichten mag men aannemen dat het om deze zending uit januari 1904 gaat. Ze kwamen niet in Verwey's XXe Eeuw. Onder deze verzen bevindt zich een sonnet 'Herfstblaren', dat met het eerste door ons hierboven geciteerde gedicht veel

246. Nederland 1904, I, p. 277/80

overeenkomst vertoont²⁴⁷.

De datering van De Haans brief aan Verwey staat niet vast. Hij kan iets later, maar ook eerder dan de brief aan Saalborn, brief nr 47, geschreven zijn.

De Haans zuster, Carry, als onderwijzeres werkzaam op school nr 37, een school eerste klasse, had per 1 december 1903 eervol ontslag gekregen uit gemeentelijke dienst. In tegenstelling tot haar broer had zij een gewone aanstelling gehad. De Haan kreeg alleen tijdelijke aanstellingen. Hij komt dan ook in het Gemeenteblad van Amsterdam nooit voor. Carry en Kees van Bruggen (die zich op 13 juli 1903 van zijn eerste vrouw had laten scheiden) traden op 6 januari 1904 in het huwelijk en vertrokken op dezelfde dag naar Indië²⁴⁸.

Van Deysse publiceerde in januari 1904 gedeelten van het werk dat later als *De Adriaantjes* bekend zou komen te staan, in De Gids. Hij publiceerde ook in De Nieuwe Gids (voor het eerst in december 1903) en in Groot Nederland (voor het eerst in januari 1904), maar dat vond De Haan waarschijnlijk minder 'mal' dan publicaties in het blad van Van Hall, van wie Van Deysse in zijn opstel 'Nieuw Holland' (opgenomen in de eerste bundel *Verzamelde Opstellen* van 1894) nog had verklaard: 'Ik verafschuw u, Van Hall, om dat gij niets zijt, niets, een aangekleede gemeenplaats'. Van Deysse maakte, zoals Prick het uitdrukt, wel een 'gang naar Canossa'²⁴⁹.

48. De Haan aan Verwey, januari 1904

29. St. Willibrordstr.

Beste meneer Verwey, nu stuur ik u een paar verzen en ik hoop, dat u ze goed vindt.

Giza is telkens ziek en ik heb Van Eedentje in 'n heele poos niet gezien, maar Sam wel. Hij is erg verdrietig tegenwoordig en ik kan hem niet helpen, want ik ben zelf ook verdrietig.

Als 't zomer is kom ik weer in Noordwijk.

247. Herfstblaren

Toen ik een kind was speelden we eenmaal
Op 't herfstig bleekveld achter in den tuin
Winter nabij. De blaren waaiden bruin
En oudgeliefde boomen stonden kaal.

Onze moeder zei: speel hier niet kindren, want
Dwarrlende blaren zijn voor ons gevaarlijk,
Brenge herfstziekten, die met pijn bezwaarlijk
Knoeien ons leven en die geen lente bant.

Och, zwerversjaren zijn langs mij gegaan
Wel duizend menschen heb ik kwaad gedaan

Onze moeder heb ik lang vergeten
Van 't veilig thuis wil ik niets weten

En toch durf ik nog maar niet komen
Onder dwarrlende blaren van de herfstboomen.

248. Delvigne, 'Het ontslag van Kees van Bruggen bij Het Volk'

249. Prick, *De Adriaantjes*, p. 447. Van Eeden zag het in 1902 (in *De XXe Eeuw*) al zó: 'de leeuw van Deysse slaapt naast het lam van Hall'.

Maar ik wilde zoo graag dat groote vers van mij terug hebben, dat u nog hebt²⁵⁰. Wilt u het doen?

Ik vind er een ding slecht in en dat moet er uit.

Hoeveel dingen vindt u er slecht in. Nu hoop ik dat u 't terugstuurt.

Ik vind 't mal, dat Van Deyssel in De Gids schrijft, maar Van Hall vindt 't prettig. Hij is altijd lief voor mij, maar hij kan me nu niet helpen.

Gaat het knap met Liesbeth? Ik hoop het.

Borel is op Riouw en mijn zuster is ook naar Indie. Die gaat naar Médan. Er is verder niets gebeurd.

Vriendelijk gegroet van

Jacob de Haan

In het Zondagsblad, buiten de kinderrubriek om, zette De Haan de publicatie voort van 'schetsjes', werk dat weinig aandacht zou verdienen, ware het niet dat men in sommige schetsjes iets van het latere, grote werk tegenkomt.

Het verhaaltje 'Horloge' (van 31 januari 1904) gewaagt van drie vrienden: 'Kees, die onderwijzer was, Arnold de student die altijd Sam genoemd werd en dan ikzelf genaamd Johan, onderwijzer en student alle twee'; in Johan herkent men niet zozeer de figuur van Joop uit *Pijpelijntjes* (die immers geen onderwijzer was) als wel de persoon van de schrijver (in die tijd moet De Haan zich zijn visitekaartje hebben aangeschaft, waarop we lezen: 'JACOB DE HAAN / onderwijzer / stud. i. d. rechten'), maar bij de figuur van Arnold legt men al heel gemakkelijk een *link* met Sam, de tweede hoofdrolspeler uit *Pijpelijntjes*: 'Sam heet eigenlijk Arnold, maar we noemen 'm altijd Sam'²⁵¹. De intrige van 'Horloge' vindt men in *Pijpelijntjes* in het tweede hoofdstuk terug. Het gaat om een soort wisseltruc bij twee pandjeshuizen: door een horloge bij het ene pandjeshuis te lossen en het aan een ander duurder aan te bieden, hoopt men er financieel wat beter op te worden. In beide gevallen mislukt de opzet hopeloos, in beide gevallen maakt men een treurige voettocht door neerplenzende regen met geen ander gevolg dan dat men er geld bij inschiet. Maar daarmee houdt de overeenkomst op. In *Pijpelijntjes* is de scène opgenomen in een dramatische schildering van de verhouding tussen de twee hoofdfiguren Sam en Joop; de derde man 'Kees, die onderwijzer was' ontbreekt. De tocht door de regen is ook geen onaangename bijkomstigheid zoals in de schets in *Het Volk* ('Met z'n drieën sjokken we voort, rechttoe, rechtan, dwars door de modderplassen heen'), maar een helse onderneming waarbij de emotionele band tussen Sam en Joop beproefd wordt ('Mijn koudgeregende hand nam hij beet en hield hem vast, warm in de zijne', en even later: 'Kom maar dicht bij me lopen, dat is veel prettiger hè,... wil ik vannacht bij je slapen?'). Het bezoek aan het pandjeshuis in de Gerard Doustraat ontbreekt in *Pijpelijntjes* nagenoeg, maar wordt in de schets in *Het Volk* met een vol socialistisch accent op armoede en ellende geschilderd. En dan de pointe in de schets, zeer verrassend: plotseling laat Sam zich van een royale kant zien en trakteert. 'Laten we dan maar bij Duval gaan eten, ik fuif', zegt hij, 'we gaan met de tram'. (Duval was een eethuis in de Gravenstraat, zijstraat van de Nieuwendijk bij de Dam.) Volgt een plezierig, onpijpelijntjesachtig eind: 'En even later staan we op de tram, opgewekt door 't idee van 't goed maal van twee kwartjes elk bij Duval. De regen heeft opgehouden, eventjes droppelt 't af en toe nog'.

De afstand tussen het schetsje 'Boeven', van 28 februari, en de roman (het gaat in dit geval om het twaalfde hoofdstuk, 'Boevendag') is veel groter. In het schetsje in *Het Volk* gaan enkele

²⁵⁰. Bedoeld is wel het 'ding' dat De Haan in juni 1903 aan Verwey toestuurde (zie brief nr 26) en dat in brief nr 35 als 'dat groote handschrift' en in brief nr 36 als 'm'n beestje' terugkeerde.

²⁵¹. *Pijpelijntjes* 1904, p. 141; 1982, p. 162

verwanten twee gedetineerden in een Amsterdamse gevangenis bezoeken en de 'ik', die 'de heele zaak had meegemaakt', gaat mee. In *Pijpelijntjes* gaan Sam en Joop samen mee en wel naar Haarlem; wat er precies achter die 'zaak' steekt, ervaren ze pas veel later, in het zeventiende hoofdstuk, 'Celboef' geheten: het is één van de doorgecomponeerde motieven in de roman. In de schets is van een tocht naar Haarlem geen sprake. De pointe is daar juist dat de twee gedetineerden niet meer ter plaatse aangetroffen worden: de een is naar Haarlem, de ander naar Leeuwarden afgevoerd. Het slot van het hoofdstuk 'Boevendag' wordt zoals eigenlijk steeds in *Pijpelijntjes* beheerst door de figuur van Sam: hij verlaat in Haarlem huilend de trein en verzint een list om aan die gevangenis te ontsnappen.

Het thema van de schets 'Verhuizen', van 10 april 1904, wordt in *Pijpelijntjes* over drie hoofdstukken verdeeld behandeld en veel gedetailleerder uitgewerkt. Het gaat om twee studenten, die een nieuw kosthuis zoeken in de Pijp. Ze vinden iets, betalen 'statiegeld' vooruit en komen dan met hun verhuiskarretje voor een gesloten deur: de kostjuffrouw is er, met het statiegeld, vandoor. In *Pijpelijntjes* wordt dit thema bovendien verdubbeld: nadat de studenten door de nieuwe kostjuffrouw bij de neus genomen zijn, keren ze terug naar hun oude adres en blijken ook daar te zijn bedrogen.

De vraag rijst: zijn deze schetsen bewerkingen van materiaal uit de roman, voor de krant geschikt gemaakt bijvoorbeeld om wat geld te verdienen? Zijn het afgeronde voorstudies? Hoe dan ook, iets 'pijpelijntjesachtigs', iets onfatsoenlijks hebben ze niet. Als scheppend kunstenaar droeg De Haan geen onvertogen woord aan Het Volk bij.

Er zijn nog meer, nog andere relaties tussen De Haans schetsjes in Het Volk en zijn latere, grote werk.

Tussen het verhaal 'Advocatenstreek', gepubliceerd in het Zondagsblad van 10 januari 1904, en de *nerveuze vertelling* 'Over een blauwe en een roode diamant', verschenen in Groot Nederland in 1908²⁵², ligt een verschil van jaren en een verschil van stijl en literatuuropvatting waaraan men de ontwikkeling van De Haans schrijverschap in de tussenliggende jaren op indrukwekkende wijze kan aflezen. Toch is de kern van beide verhalen dezelfde: een staaltje van bedrog waarbij een advocaat zich op een louche manier verrijkt. Ook wordt die 'streek' in beide verhalen verteld door de advocaat zelf, die dan het woord van een 'ikverteller' overneemt. Maar in dit geval kan men, de *nerveuze vertelling* met het schetsje in Het Volk vergelijkend, werkelijk spreken van een oud verhaal in een nieuwe zetting, een zetting waarbij ook twee diamanten opduiken waarvan De Haan in Het Volk niet durfde dromen. De anekdote van de 'advocatenstreek' werd ook gemonteerd in een veel groter geheel: de raadselachtige en fatale relatie tussen de advocaat en de 'fijne polderjongen' Heleen. Het schetsje in Het Volk bleef een anekdote zonder karaktertekening, gemoedelijk en generaliserend ingeleid met een praatje over zo'n reünie van oudstudenten waar 'je' wat onwennig bij elkaar zit, en culminerend in het onopgesmukte verhaal van de advocaat. Het schetsje eindigt met een veroordeling van die 'advocatenstreek' door de advocaat zelf, terwijl tegelijk in wezen de maatschappij voor dit roofridderschap aansprakelijk gesteld wordt: 'Maar wat wil je? We zitten er eenmaal voor...!'

Vergelijkbaar is de verhouding tussen het op 7 mei 1905 in het Zondagsblad verschenen schetsje 'Brieven' en het *zwerwersschetsje* 'Brieven' in De Amsterdammer van 6 mei 1906. In het Zondagsbladschetsje krijgt een moeder een telegram uit Indië, dat haar zoon op Riouw 'bij 'n amokpartij' vermoord is. Niettemin blijven nog wekenlang zijn vrolijke brieven komen. In het *zwerwersschetsje* wordt het verhaal als verhaal verteld door de broer van het meisje dat een maand voor haar trouwdag een soortgelijk telegram uit Indië krijgt, dat haar aanstaande echtgenoot 'bij 'n

252. Het schetsje 'Advocaten-streek' is opgenomen in de inleiding van onze editie van de *Nerveuze vertellingen*, p. 35/41.

vechtpartij van oliewerklui was overhoopgestoken'. Daarna lopen dan nog wekenlang brieven van hem binnen, met 'elleke mail'. Het meisje komt in Meerenberg terecht. Het aardige, voor wie de achtergrond kent, is dat volgens de verteller dit verhaal 'van 'n objectiefsterke aandoening is... weet je waarom ook? Omdat ik nooit behoefte voel om d'r iets bij te maken. 't Is alles precies zoo gebeurd... geen stom woord meer of minder. En je weet wel andere dingen, die moest ik altijd opsieren, d'r wat bij maken. Anders waren ze me de moeite van 't vertellen niet waard'.

Het lijkt een aspect van De Haans talent: hij kon ouder werk opnieuw onder handen nemen. Ook bij zijn verzen merkten wij dat al op.

Keren wij terug tot de polemiek die duizendpoot De Haan met J.C. Ceton, de redacteur van De Volksonderwijzer, voerde over politiek en kinderlectuur; motto: 'Graaf Leo is dom'. De Haan wees op 28 januari 1904 elke vorm van censuur van de hand. Hij wist zich ook gesteund door de ouders van zijn lezertjes, zei hij. Uit brieven bleek hem dikwijls dat die 'de kinderrubriek nogal goed vonden. 't Is waar', vervolgde hij ironisch, 'dat waren geen theoretische opvoeders, maar een oudersoordeel is me dunkt ook wat waard'.

Dit liet Ceton niet over zijn kant gaan. In De Volksonderwijzer van 13 februari 1904 kreeg De Haan dus nog eens de pen op de neus gezet: 'Hanepen' heet het stuk. Het drijft de spot met de onnozelheid van De Haan die in antimilitarisme blijkbaar geen politiek vraagstuk ziet, het beklagt de kinderen die De Haans 'dogma's' moeten slikken, het loochent iedere bedoeling om censuur uit te oefenen, hoewel toch de redactie van Het Volk wel iets over De Haans kopij te zeggen heeft: 'Anders kan ze er toch zeker niet verantwoordelijk voor zijn, wel?'. Ceton spreekt er dan ook zijn verbazing over uit dat de redactie van Het Volk het stuk van De Haan zonder commentaar heeft laten passeren.

Toch krijgt men niet de indruk dat Tak, de hoofdredacteur van Het Volk, inderdaad achter De Haan stond. Wel deed dat de redacteur van het Zondagsblad, W.H. Vliegen. Hij schreef De Haan na het laatste stukje van Ceton.

49. Vliegen aan De Haan, gedrukte bron²⁵³, omstreeks 15 februari 1904

Waarde vrind,

Ik kreeg eerst gisteren de Volksonderwijzer in handen. Ik vind dat stukje beneden kritiek en geen antwoord waard. Na 't geen gij tot antwoord schreeft, hadden de lui bij een greintje verstand, hun mond moeten houden. Ik zou maar kalm doorgaan en mij van dat geleuter niets aantrekken.

Maar Ceton hield zijn mond niet. In Het Volk van 17 februari 1904 komt hij de redactie om rekenschap vragen. Het stuk van De Haan wordt in drie punten ontleed en weerlegd en dan wordt Tak gevraagd of de ernstige overwegingen, die hij eerder beloofd had, wel overeenkomen met De Haans beweringen.

Tak reageert slapjes. Men mag de kinderen uiteraard geen 'partijnzicht' opdringen, maar 'voor ons is het moeilijk vraagstuk onzer kinderrubriek nog niet tot eene definitieve oplossing gekomen. Men hebbe nog een weinig geduld'. Binnen de partij zette Tak toen vaart achter de kwestie. Op 20 februari 1904 kwam hij in een vergadering van het Partijbestuur van de SDAP met een voorstel, een op het laatste moment toegevoegd²⁵⁴ agendapunt: bespreking van het Zondagsblad. 'Tak zegt er zijn klachten geweest over het Zondagsblad' (zo lezen we in de notulen). 'De kinderrubriek kan door de kinderen niet gelezen worden zonder dat zij het heele blad in handen

253. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 13; 1982² p. 54/5

254. blijktens een briefkaart van Van Kuijkhof aan het PB

nemen'. Dat was *niet* de klacht van Ceton. Tak schijnt te willen zeggen: ook als De Haan niet van graaf Leo gerept had, dan hadden de kinderen toch de berichten van de Russisch-Japanse oorlog onder ogen gekregen. 'De onderwijzers maken bezwaar tegen het blaadje: het kan tegen hen worden uitgespeeld'. Immers, zoals de politiek in de kinderrubriek van Het Volk doorsijpelde, zo zou dat ook wel gebeuren in de klas tijdens de lessen van socialistische onderwijzers. Tak verdedigde juist steeds het standpunt dat socialisten en ook anarchisten heel goed neutraal onderwijs konden geven²⁵⁵. De notulen gaan verder: 'Hij wil de Kinderrubriek scheiden van het overige gedeelte; de medewerking inroepen van een paar moeders. Mevr. Troelstra, Mevr. Wibaut, een paar onderwijzers. [...] Tak zegt, het Zondagsblad is zonder twijfel niet gelukt: de moeilijkheid zit vooral in de combinatie van Unterhaltungsblatt en tegelijk propagandistisch blad te moeten zijn'²⁵⁶.

Een heel nieuw voorstel werd door Rotterdam III, de SDAP-afdeling waarin propagandist L.M. Hermans werkzaam was, op de beschrijvingsbrief²⁵⁷ gebracht voor het congres van de SDAP in Dordrecht van 3 tot 5 april 1904. Het werd gepubliceerd in Het Volk van 23 februari 1904. 'De rubriek "Van en voor kinderen" worde vervangen door actuele schetsen, met illustraties en kiekjes, uit de vakbeweging, verkiezingsstrijd, vergaderingen enz., portretten en biografieën van bekende partijgenooten enz.' Aldus het Rotterdamse voorstel, dat De Haans rubriek dus torpedeerde.

Bij de behandeling van de beschrijvingsbrief in de huishoudelijke vergadering van afdeling V van de SDAP te Amsterdam, op 23 maart 1904, bracht de voorzitter het plan om het Zondagsblad op te heffen ter sprake. De Haan verklaarde dat hij zich met die opheffing wel kon verenigen, mits de abonnementsprijzen van Het Volk dan werd verlaagd.

Op het congres nam de afgevaardigde van Utrecht I het voor De Haan op: 'De kinderrubriek zou spr. niet graag willen missen'²⁵⁸.

Men had inmiddels wel wat gedokterd aan de kinderrubriek. De naam 'Van en voor kinderen' was in februari 1904 vervangen door: 'Voor onze jeugd', maar keerde op 27 maart weer terug. Een reden daarvoor is moeilijk te bedenken. Er werd evenwel nog een andere, ingrijpende wijziging aangebracht. Begon en eindigde de rubriek voordien zomaar ergens op een bladzij, afhankelijk van de voorhanden kopij (lijkt het), vanaf 27 maart 1904 begint zij op een rechterblad bovenaan en eindigt aan ommezijde onderaan, zodat De Haan telkens over één heel blad de beschikking kreeg, waarbij in de marge 'HIERLANGS AFSNIJDEN' gedrukt werd. De rubriek werd een zelfstandige eenheid binnen het Zondagsblad. Artikelen die vóór de rubriek niet voltooid waren, liepen daarna

255. *Open brief aan P.L. Tak* 1982², p. 31, 63/4

256. Opgemerkt dient te worden dat niet iedereen de denkbeelden van Ceton *cum suis* over jeugdliteratuur en politiek deelde. Sjoukje Troelstra bijvoorbeeld schreef in Die Neue Zeit in 1903 een opstel 'Noch einmal unsere Jugendliteratur', waarin zij de behoefte aan een eigen literatuur voor de jeugd onder woorden bracht, onderdeel van wat Kautsky 'eine proletarische Kunst' noemde en bestemd om de kinderen 'zu klardenkenden, feinfühlenden und tatkräftigen Genossen zu erziehen'. Nu kregen kinderen 'Schundware' te lezen, producten van de 'grossen Bücherfabriken'. Van sociaaldemocratische zijde werd daar veel te weinig aan gedaan, aldus mevrouw Troelstra (oftewel Nienke van Hichtum). Met name sprak zij zich uit tegen een 'vaterländischen' en een religieuze tendens in de jeugdliteratuur. Zij deelde Kautsky's mening dat in die literatuur invloed op het karakter van het kind moest worden uitgeoefend en dat er voorbeelden in zouden worden gegeven van de grote maatschappelijke betekenis van de arbeid in het productieproces. De kinderen zouden de arbeid als iets hoogs, iets moois en iets respectabels moeten leren zien. Helemaal duidelijk wordt het niet (want de schrijfster spreekt zich over de socialistische 'dogma's' niet uit), maar men krijgt de indruk dat de afstand tussen de opvattingen van Sjoukje Troelstra en die van De Haan niet groot is.

257. brief waarin partijleden ter vergadering worden opgeroepen en die tevens de agendapunten van die vergadering bevat

258. *Verslag van het tiende congres*, p. 12

gewoon door, zelfs zinnen werden onderbroken, alsof voor de lezer de hele kinderrubriek niet meer bestond: die was immers afgesneden!

Hermans was daar op het congres niet tevreden mee en zei: 'De kinderrubriek hoort niet thuis in het overig Zondagsblad. Door de tegenwoordige wijze van doen, waarbij men de kinderpagina kan uitknippen, schendt men het geheele blad en kan men het niet meer laten inbinden'. Op dit punt kon Tak hem echter zonder moeite geruststellen: 'Aan Hermans verzekerde Tak, dat dat blad, nu de kinderpagina er uitgeknipt kan worden, best in te binden is'. Van graaf Leo en Terwey horen we niets meer. Tak besluit: 'Kinderliteratuur is het moeilijkste werk, maar in het algemeen blijkt de kinderrubriek graag gelezen te worden. Voor opmerkingen hield spr. zich altijd aanbevolen'.

En daarmee was De Haan voorlopig uit de brand. Toch zal hij rekening gehouden hebben met de mogelijkheid dat de rubriek op haar laatste benen liep. Zo kan men verklaren waarom hij, terwijl hij het al druk had met de rechtenstudie, de kinderrubriek en, niet te vergeten, zijn literaire werk en ook nog met het geven van privaattlessen, in februari 1904 weer een aanstelling als tijdelijk onderwijzer aannam, uitgerekend op school nr 12, waar schoolhoofd Van Daltsen kennelijk over de vroegere problemen met De Haan heenstapte.

Per 1 februari 1904 verving De Haan aan school nr 12 de onderwijzer W. Lekkerkerker. Hij was op 25 januari door J.W. van Daltsen voorgesteld. De inspecteur had 'geen bezwaar' (29 januari); de schoolopziener Sterck tekende op het voorstel aan: 'keuze niet bijzonder gelukkig, maar geen bezwaar' (17 februari); de aanstelling door B&W van Amsterdam vond op 8 maart plaats, met ingang van 1 februari. Hij verdiende weer f 66 per maand.

Aanvang maart hield De Haan in Utrecht een lezing, waarvan wij een verslag aantreffen in De Stem des Volks, Weekblad voor de Arbeiderspartij, 5 maart 1904:

'Voor de S.D.O.C.²⁵⁹ heeft Jacob de Haan gesproken over: "Kunst en Maatschappij". Het was spreker te doen, om het verband te toonen tusschen bloei en verval van de kunst eener, en de oeconomische veranderingen in de maatschappij anderzijds, zooals de historischmaterialistische kunstbeschouwing dit leert kennen. Uitgaande van het feit, dat men van kunst alleen niet leven kan, schetste spreker op onderhoudende en bevattelijke wijze, den toestand van de kunstbeoefening in de verschillende historische tijdperken, onder invloed van de oeconomische verhoudingen.

Eenige eigenschappen van kunstenaars werden in dit licht gezien en in hun maatschappelijke oorzaken nagegaan. Ten slotte kende spreker aan de opkomende proletarische kunst de taak toe, om ideaal en objectieve beschrijving van de werkelijkheid weer tot een geheel te brengen. De verkregen algemeene gezichtspunten werden toegepast op ons eigen land met zijn tijdperken van bloei en verval van de kunst'.

In april 1904 laaide als een stovuur plotseling een nieuwe polemiek rondom Jacob Israël de Haan op, in het satirisch weekblad De Ware Jacob. Zekere Jodocus Sasbout opende op 9 april de aanval op De Haan, 'een der lachwekkendste verschijningen in de gedrukte wereld', en deed een beroep op De Haans 'voogden' M.G.L. van Loghem en P.L. Tak om De Haans 'kinder en apentaal' voortaan in het literaire tijdschrift Nederland en het socialistisch blad Het Volk niet meer af te drukken. Als voorbeeld van De Haans 'wee gedoe' en 'onmondig geschrijf' citeert Sasbout met commentaar het reeds vermelde gedicht uit Nederland:

'Ik wou dat dit was,
Mijn laatste vers, och
 (Ja dat wilden wij ook)
Wij sterven zoo ras,

Wat geeft me 't zingen nog?

Of het auteurtje dat niet weten zou?'

En uit het Zondagsblad van Het Volk²⁶⁰:

Ik werkte in de loodfabriek

En toen werd ik natuurlijk ziek.

Wat kan Tak bewegen toe te staan dat 'het jongmensch in quaestie' zijn 'versies' in dat Zondagsblad af laat drukken? Of: 'Was J. d. H. al aan 't Volk, toen de heer Tak hoofdredacteur werd?'. Of: 'Kan het hem niet schelen, of zijn Zondagsblad met dit gestamel tot een bespotting wordt voor allen die 't lezen?'

Een week later nam ene G.K.T. van Thieme het niet voor De Haan op, maar viel wel Sasbout aan op diens 'gemeenschap', die moest doorgaan voor 'je ware pisang op 't gebied van humor'.

Sasbout gaf de week daarop, op 23 april, De Haan opnieuw een duw door zijn werk tot de 'gedrochtelijke uitwassen van onze Hollandsche litteratuur' te rekenen. Zijn werk is 'pretentieus' en hij neemt zijn 'toevlucht' tot 'la méthode naïve', aldus Sasbout, 'precies zooals een teekenaar, die niet teekenen kan, kinderpoppetjes namaakt'. Daarna volgt: 'Over zijn waarde als kinderschrijver hebben anderen al geoordeeld', wat betekent: negatief geoordeeld. En hij voegt eraan toe: 'ik verbaas mij, hoe hem vergund wordt eenige kolommen van het mij sympathieke blad *Het Volk* te vullen'. Ook de dichter J.K. Rensburg wordt bij het standje betrokken: 'Menschen als R. en D. H. moeten op hun plaats gezet worden, over hun werk heb ik het, niet over hun persoon of iets anders; zij moeten afgestraft worden, en wel des te harder, met des te minder consideratie, naarmate zij brutaler, pretentieuser en incompetenter zijn'.

Op 30 april 1904 neemt Van Thieme De Haan en de SDAP nog eens extra op de korrel: 'De S.D.A.P. is een verzameling onnoozelen, door handige, maar gewetenlooze leiders met mooie leuzen en valsche beloften misleid en misbruikt. Wie er tegenwoordig niet komen kan, sluit zich bij de S.D.A.P. aan, (dat geldt voornamelijk halfbakken schrijvertjes, mislukte studentjes en dolle schoolmeesters) en laat zich door de goedmoedige arbeiders als hoedproletariër aan een bezoldigd baantje helpen'.

Op 7 mei staakten Sasbout en Thieme hun pennenstrijd. De discussie had geen pointe en zo bleef deze polemiek rondom 'Jakoppie de Haan' een betrekkelijk onschuldig incident, al kan men er een voorloper van de *Pijpelijntjes*affaire in zien door de manier waarop persoon en werk, literatuur en politiek elkaar voor de voeten liepen.

In april 1904 verhuisden De Haans vriendinnen: op 27 april verhuisde Giza Ritschl tezamen met Ilona Ilca Ritschl²⁶¹ van Leidschekade 76 in Amsterdam, waar De Haan haar voor de eerste maal ontmoet had²⁶², naar Bloemendaal en op 16 april verhuisde Johanna van Maarseveen van de Nicolaas Witsenkade naar de Palestrinastraat, waar De Haan in 1907 bij haar zou intrekken.

De Haan had het druk²⁶³. Op 24 april kondigde hij in zijn rubriek een nieuw initiatief aan: 'Meisjes en jongens, we gaan naar Artis. Met z'n allen'. Hij licht toe: 'altijd als ik voorbij dien

260. uit: 'Loodwerkers', gedicht in een serie 'Hollandsche ambachten', in het Zondagsblad van 27 maart 1904

261. A. Sivirsky, 'Het Bloemendaalse jaar van Frederik van Eeden', p. 43

262. zoals hij haar op 2 juli 1919 vanuit Jeruzalem herinnert

263. In januari 1904 was hij als secretaris van de SDAPafdeling Amsterdam V afgetreden, 'vanwege gezondheidsredenen' (zeggen de notulen van de bestuursvergadering): dat was één functie minder.

heerlijken grooten Artistuin kwam, dan zag ik troepjes kinderen buiten 't hek staan kijken van verre naar 't rijke moois daarbinnen'. Dus heeft hij 'een poosje geleden den directeur van Artis 'n briefje geschreven' en afgesproken dat hij met een groep kinderen uit de kring van lezers van Het Volk (alsof het om een schoolexcursie ging) een bezoek aan Artis mocht brengen, tegen een entreegeld niet van 50 cent per man, zoals normaal, maar van een dubbeltje: 'de heerlijk kleine som van één dubbeltje oftewel tien centen geld, zooals Kokadorus op 't Amstelveld zegt'. De bezoeken zouden op een woensdag en een zaterdagmiddag plaatsvinden, de kinderen moesten zich vóór 1 mei aanmelden, ze mochten niet ouder dan vijftien, zestien zijn, kinderen van werkelozen konden voor niets en wat kinderen uit grote gezinnen betreft, 'dan gooien we 't met die ook wel op 'n akkoordje'. Verder vroeg De Haan om 'een alleszins bekwaam kieker'. Het briefje aan de directeur van Artis is in het Artisarchief bewaard gebleven.

50. De Haan aan de directeur van Artis, 7 april 1904

Amsterdam 7 April 1904
29. St Willibrordstraat

WelEdeleHeer!

Beleefdelyk heb ik de eer, u te verzoeken dit schrijven in welwillende overweging te willen nemen.

Sinds een jaar is aan 't dagblad 'Het Volk' een apart weekblaadje voor de kinderen verbonden, dat geheel afgescheiden van de krant door mij geredigeerd en verzorgd wordt. Doel is, den kinderen, die geen apart kostend blaadje als 'Ons Blaadje', 'Weekblad voor de Jeugd' enz. kunnen betalen, toch eenigermate een vergoeding daarvoor te verschaffen. Dit heb ik nu een jaar gedaan. Gedurende dat jaar ben ik met enkele kinderen dan eens naar buiten geweest, om voor ons blaadje foto's te maken en 't een en ander te bezien. Verschillende plaatsen van dichtbij en verder hebben we nu al bezocht. Maar slechts weinig kinderen konden uitteraard zoo'n uitstapje meemaken. De kosten zijn steeds tamelijk groot.

Nu heb ik een plan gemaakt om een grooter aantal kinderen met weinig kosten, door een bezoek aan uw diergaarde, een leerzamen en tegelyk aangename dag te schenken.

Zoudt u erin willen toestemmen de kinderen, die mijn kinderblaadje lezen toe te laten op dezelfde voorwaarden als de leerlingen der 1ste en 2de klas O.L.S.²⁶⁴ en daarmee gelijkgestelde bijzondere scholen?

Ik ontveins me niet, dat uw college door 't inwilligen van dit verzoek, voor moeilijke consequenties kan komen te staan.

Maar ik neem de vrijheid u op enkele punten te wijzen.

De kinderen vormen geen vereeniging, maar meer een club als 'Ons Huis'²⁶⁵ eigenlijk nog losser. 't Verzoek gaat dus niet van een vereeniging uit, maar van den redacteur van een kinderweekblad voor zijn lezertjes. Vrees, dat u dus eene vereeniging boven eene andere zult bevoordeelen is er dus niet.

De grens van kinderleeftijd is ook een bezwaar, maar we zouden dan kunnen bepalen, dat alleen schoolkinderen meemogen. En desnoods alleen van de eerste en tweede klas scholen.

^{264.} Openbare Lagere School

^{265.} Gezelligheidscentrum in de Rozenstraat te Amsterdam, bedoeld als 'volksacademie' (zie: Inge de Wilde, p. 64): er werden lezingen en discussieavonden gehouden en men gaf er cursussen, o.a. in naaien en knippen en handenarbeid. Ook: taallessen enz. Verder organiseerde Ons Huis wel kleine excursies, b.v. een dagje naar Hilversum of een boottochtje langs de Vecht (zoals Het Volk van 9 juli 1903 vermeldt).

Op die manier kunnen ook kinderen, die geen school bezoeken, waar 't hoofd voor aanschouwelijkheid is, nu op een prettige manier veel leeren.

Toch weet ik zelf al te goed, dat er groote bezwaren zijn, maar uw college kennend in wat 't al voor de minder gegoede klassen deed, hoop ik, dat u mijn verzoek op de een of andere wijze, zooals u 't best vindt, zult willen inwilligen.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn hoogachtend uw dienstw.

Jacob de Haan

Van de kant van Artis werd welwillend gereageerd. Op De Haans brief vinden we een krabbel: 'toegestaan f 0.10 p kind / mits behoorlijk geleid'.

Er moest evenwel nog het een en ander geregeld worden. De Haan schreef dus een tweede briefje. En uit dit tweede briefje valt op te maken dat De Haan aan een school in Bussum werkzaam is, terwijl wij hem nog bij Van Dalfsen op de Marnixkade waanden. Op 8 mei 1904 vertrouwde hij iets dergelijks ook aan de kinderen toe: 'Zie je, ik woon wel in Amsterdam, maar m'n werk is buiten en daar ga ik elken morgen heen en 's avonds terug weer'. Het raadsel wordt opgelost door een passage in een brief aan Van Eeden²⁶⁶. De Haan dringt daar aan op een afspraak, op een woensdagmiddag, en vraagt om een briefje: 'wil je het vooraf schrijven (b.v. aan 't Instituut "Gooiland") want anders ga ik naar Amsterdam terug'. De Haan werkte dus aan het Instituut Gooiland, een kostschool in Bussum, waar jongens een opleiding voor de marine kregen²⁶⁷.

De brief werd door Artis gedateerd op 14 april 1904. Ingesloten was ook De Haans visitekaartje. Daarop staat door iemand gekrabbeld: 'heeft toegang met schoolkinderen à f 0.10 p. kind / geleiders onderwijzers vrij'.

51. De Haan aan de directeur van Artis, 14 april 1904

29. St. Willibrordstr.

Zeer geachte heer!

Uit uw brief maakte ik op, dat het bestuur van uw genootschap mijn verzoek nog niet van de hand heeft gewezen. Dat verheugt me zeer en gaarne wil ik de zaak met u komen bespreken en naar uw genoegen schikken.

Maar nu is er één bezwaar. Aan de school, waar ik tot dusver enkele lessen gaf is plotseling een vacature gekomen, zoodat ik de eerste maand(en) veel meer lessen moet geven. Haast den geheelen dag. Zoodat ik altijd tusschen 9.30 en 10.30 te Bussum ben. Vrij vragen durf ik niet goed. Leugens gebruiken mag ik natuurlijk niet en de directeur zou me voor deze zaak stellig geen verlof geven. Zoudt u nu niet een uur willen geven Zaterdags of Woensdagmiddags na 2.

Om kwart voor twee kom ik dan aan de Muiderpoort. 'n Fiets heb ik bij me, zoodat ik vrij spoedig door de stad komen kan.

Hopend, dat u dit wel zult willen schikken, hoogachtend uw dienstw:

Jacob de Haan

Op 11 en 12 juli 1904 verwachtte de SDAP te Amsterdam bezoek van een honderdtal Gentse socialisten aan de Amsterdamse kameraden. Zij zouden privé worden ondergebracht. De Haan richtte zich tot A. Roukema, in die tijd secretaris van de federatie Amsterdam van de SDAP, die op 19 mei in Het Volk een oproep geplaatst had. Op zijn brief staat '20 Mei 04', waarschijnlijk in het

²⁶⁶. brief nr 62

²⁶⁷. Zie: P.H. Ritter jr over Joannes Reddingius, p. 122. Het archief van het Instituut Gooiland is in de oorlog verloren gegaan.

handschrift van Roukema.

52. De Haan aan Roukema, 20 mei 1904

29. St Willibrordstr.

W. P.²⁶⁸

D'r stond geen adres in Het Volk, waar je dat te melden had, dus meld ik 't u, dat ik graag 'n Belgischen vrind van ons logeeren wil. Zorgt u, dan wel, dat dit epistelleken te recht komt?

Beste groeten van uw

Jacob de Haan

Op 30 mei 1904, als we een relatie met een op die datum afgestempeld couvert mogen leggen, vond De Haan tijd voor een brief aan Saalborn.

Het toneelstuk *L'Assommoir*, 'een afschuwelijke mélodraak' (met de woorden van Henri Borel²⁶⁹), was 'gefabricceerd uit den grandiozen roman van Zola'. Over het spel van Louis Bouwmeester schrijft Borel: 'ofschoon inwendig boos op je zelf, dat je er zóó inloopt met zóó'n draak, sta je, na 't slot, geestdriftig op met het andere, geestdriftige publiek en jubelt en wuift den grooten kunstenaar toe, die de ware kunst zoo slecht dient, en tòch altijd kunst geeft, omdat hij nu eenmaal is aangeraakt door het genie'.

In mei was *L'Assommoir* (of *De kroeg*) in Amsterdam opgevoerd, getuige o.a. een bespreking in *Propria Cures* op 21 mei 1904.

53. De Haan aan Saalborn, 30 mei 1904

29, StWillibrordstraat

Beste Arnold, dank je wel voor je brief, die me veel genoegen deed, al minder je klacht over 't Fransch.

Beste baasje, als je copia verborum²⁷⁰ te klein is, dan moet je maar veel lezen. Als 't nu aan de thema's lei, en aan 't grammaticaal gedeelte, dan zou ik je wel wat kunnen helpen. Maar je kunt dit zelf wel in orde maken. Als je echter wilt, dat ik je eens help, dan wil ik dat toch wel doen. Ik geef tegenwoordig 'n keet lessen, want ik wil van den zomer een reis doen en ben daarvoor nu op mijn manier aan 't sparen.

Wat Louis Bouwmeester in *L'Assommoir* betreft, ik zag hem ook en heb hem wel bewonderd, nee, daar is zeker veel kunst in, ook wel wat vaardigheid. Trouwens, ware kunst beste Arnold, die is zeer zeldzaam. Mooie kunst, dat zijn de versjes van Giza Ritschl en van Verlaine. Die Giza, jongen, dat is eerst een ware kunstenaar. Ik zal je later wel eens iets van haar leven vertellen. Het is een heel goeie vriendin van mij, ik houd zoo veel van haar. Ze woont nu buiten in Bloemendaal op 'n heel aardige villa, en daar ga ik logeeren als 't zomer is.

Kom me eens opzoeken Arnold, maar alleen Zaterdagmiddags om vier uur ben ik vrij, als je me vooraf schrijft. Ik ben dan wel niet thuis, maar bij m'n meisje. Die woont in de Palestrinastraat 27 huis, daar ben ik meest. Je moet maar goed studeeren, Arnold, m'n jongen, dat is 't beste. Nu heb ik d'r nut van, dat ik zoo veel gewerkt heb. Ik betaal mijn eigen studie heelemaal en doe nog veel voor anderen. Werk je wel genoeg?

268. Waarde Partijgenoot

269. *Opstellen*, p. 66 e.v.

270. woordenschat

Ja, 't kinderkrantje is geloof ik, ook wel goed. Het kost veel tijd, meer dan zoo'n Arnoldje wel denken zou, maar dat heb ik graag voor de kinderen over.

Zulke proletarenkinderen hebben het heel slecht, die hebben niet zoo'n licht en luchtig huis, als Arnold en ik. Houden jullui zoo veel van bloemen, er staan altijd bloemen voor jullui ramen. Ik fiets er nu dikwijls langs, als ik naar m'n meisje ga²⁷¹. Je moet altijd zooveel mogelijk voor anderen doen, en armen geven wat je kunt. Ook aan menschen, die verdrietig zijn, die moet je wat vreugde geven. Giza is wel heel rijk, maar die heeft veel verdriet, heel veel.

Het lijkt me bij jullui 'n prettig huishouden. Ben jij zoo'n moederskindje, dat jij altijd met moeder mee naar de schouwburg gaat? Louis is zeker nog te klein hè. Doet m'n vriendelijke groeten aan al je luitjes van mij.

Beste jongen, ik moet d'r uitscheien, al zou ik je nog wel wat meer willen schrijven.

Dag beste Arnold, veel groeten van je vrind

Jacob de Haan

In de kinderrubriek ging De Haan op de oude voet voort. Een enkele publicatie trekt de aandacht: een toneelstukje in afleveringen, 'Slordige Bart' geheten, dat nog op opvoering wacht, een uitlating op 24 april over de Russen en de Japanners, die niet helemaal in de lijn van het Instituut Gooiland lijkt te liggen ('O, wie wil er nu nog oorlogsmatroos worden of soldaat?'), een gedicht 'De celboef' op 5 juni, dat zijn belangstelling voor die kant van het recht weer onderstreept. Intussen begint De Haan zijn Artisverhaal: de kinderrubriek stevent op een hoogtepunt af.

Op 22 mei wordt verteld dat de 'Artistochtjes' wonderwel geslaagd zijn en dat men 'prachtig zonzomerweer' gehad had. Op 29 mei begint De Haan zijn eigenlijke verslag.

Met de trein van één uur vertrokken uit Bussum, waar het 'kalmpjessarrend' regende, was hij van het Muiderpoortstation op een 'wippekippendraffie' naar het gebouw van de ANDB gehold, waar zich om twee uur een twee of vierhonderd kinderen verzameld hadden (er waren een kleine vierhonderd aanmeldingen en De Haan ging op een woensdag en op een zaterdag, 'maar voor 't gemak doe ik maar of we allen dien Woensdag konden gaan': de tijdsmanipulatie van een kunstenaar); er waren 'geleiders' en drie fotografen. En het werd 'waarlijk zomierzonnig'. Op de stoep werd een foto gemaakt, waarbij een jongetje op De Haans 'schouêr' mocht zitten. Daarvandaan was het een 'kippewippie' naar de dierentuin.

De Haan vertelt dan wat van Artis, van de grootte, van de stichting in 1838, van wat de naam betekent, van het lidmaatschap en van de concerten die er gegeven werden ('Veel lui zijn dan ook lid van Artis voor de muziek alleen'). De kinderen wandelden langs de kamelen en de lama's naar de zangvogels en de papegaaien die 'snaterkakelden'. 'Omdat de papegaaien schreeuwden, schreeuwden de jongens, en omdat de jongens schreeuwden, deeën de papegaaien 't'.

Op 5 juni vervolgt De Haan zijn relaas: men ging naar het apenhuis. Toen een der 'leiders' een aap een 'apenootje' gaf ('van dit artikel is ieder fatsoendelijke Artiganger ten ruimsten voorzien'), werd daarvan een kiek gemaakt en die kiek had De Haan later aan 'den heer A. Baviaan, Apenkooistraat hoek Papegaaienplein' toegestuurd; deze heer reageerde zogenaamd per brief op een 'rose papiertje' in dichtvorm, met als laatste regels: 'Nu dag, geachte heer De Haan, / Gegroet van Apus Baviaan', waarop De Haan vrolijk een navenant antwoord op rijm opstelde en afdruckte. 'Van 't apenhuis dan langs de struisen vijfverwaarts' en even uitleggen wat struisvogelpolitiek is. Daarna de pelikanen, 'mooie heelemaal uitgeveerde vogels'. Vervolgens 'snorrepipen' de bezoekers langs de kraanvogels, die 'zwegen als moffen', en de flamingo's. Van alles krijgt 'de club op reis' te zien: broedende 'eendebeesten', leeuwen, Australische zwarte zwanen, noem maar op. Een meisje zegt tegen De Haan: 'Ik geloof, dat de kinderen allemaal wel meer van dieren zouden houden, als ze d'r

271. De Palestrinastraat ligt, gezien van de St. Willibrordusstraat vandaan, achter de Alexander Boersstraat.

eerst maar meer van wisten'. De Haan vindt de opmerking aardig en verstandig. Maar: 'nu is onze plaatsruimte vol'. De volgende week zal hij het verhaal voortzetten. 'Tot de volgende week dus van heelen harte gegroet'.

Maar de week daarop lazen de kinderen in hun rubriek: 'Lieve kinderen. De heer Jacob de Haan, die zolang uw krantje maakte en dit zoo uitstekend kende, zal dit in 't vervolg niet meer doen'. De Haans 'reeds gezette kopij' was 'geknoeid', zoals De Haan het later uitdrukte²⁷², en voor een deel der Amsterdammers verscheen daarom het Zondagsblad een dag later: 'Het Zondagsblad krijgen ook die abonnees, die het anders Vrijdag ontvangen, eerst morgen', meldt Het Volk van zaterdag 11 juni 1904 (dus vrijdag 10 juni); het blad geeft geen reden op. De rubriek werd aangeplempt met wat er nog lag. Zo komen we toch nog plaatjes uit Artis tegen, maar geen verhaal meer.

Op 19 juni was er helemaal geen kinderrubriek. En op de 26ste kwam De Haans opvolger Joh. Vorrink met een leugentje om bestwil: "t was de vorige week dan ook zóó druk, zóó druk in Amsterdam, dat je het je niet kan verbeelden'.

Op 5 juni 1904 stond in Het Volk, enigszins in de schaduw van een de volle breedte van de krantenpagina beslaande advertentie voor *Sjofelen* van Henri Hartog (die op 24 februari van dat jaar gestorven was): 'Verschenen bij Jacq. van Cleef, Amsterdam: PIJPELIJNTJES door Jacob de Haan. Prijs f 2.90. Gebonden, met kop verguld f 3.50'. Op 7 juni werd het boek in het Nieuwsblad voor den Boekhandel als verschenen aangekondigd.

Op 9 juni verstuurde Van Cleef een aantal brieven met een ongewoon verzoek. Het volgende schrijven wordt in het Takarchief bewaard.

Amsterdam 9 Juni '04

Aan de Redactie van Het Volk
Alhier
Mijnheer,

Beleefd verzoek ik u u zult mij daar zeer mede verplichten 1° in *geen geval* het boek van Jacob de Haan Pijpelijntjes te bespreken, 2° mij zoo mogelijk het u toegezonden recensieex. te retourneren.

Bijzondere redenen nopen mij daartoe.
U bij voorbaat dank zeggende
Hoogachtend

Uwdw

Jacq v Cleef
Uitgever
Nieuwendijk 45.²⁷³

Op 14 juni 1904 plaatste Van Cleef een enorme advertentie in het Nieuwsblad voor den Boekhandel, waarin hij de 'confraters' bericht dat 'Jacob de Haan Pijpelijntjes *uitverkocht* is' en dat hij 'geneigd [is], *voor rekening* genomen ex[emplaren] tegen factuurprijs terug te nemen'.

²⁷². *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 5; 1982², p. 39

²⁷³. Een ongeveer gelijklopende brief zond Van Cleef op 10 juni 1904 aan Scheltema & Holkema, welke brief aan Van Deyssel werd doorgezonden. De tekst luidt: 'Redactie van de XXe Eeuw. Alhier. WelEd. Heer! Beleefd verzoek ik U U zult mij daar zeer mede verplichten: 1^e in *geen geval* het U toegezonden werk: Jacob de Haan, Pijpelijntjes, te bespreken, 2^e Mij zoo mogelijk het recensieex[emplaar] te retourneren. Bizondere redenen nopen mij daartoe. U bij voorbaat dank zeggende Hoogachtend Uw bereidw Jacq. van Cleef Uitgever'. Zie: *De briefwisseling tussen Lodewijk van Deyssel en Albert Verwey*, III, p. 275.

Zo ging De Haans roman, in deze versie, als één der grote onbekenden van onze letterkunde voor tientallen jaren de mist in: Aletrino, aan wie het boek was opgedragen, liet, in samenwerking met Johanna van Maarseveen, de oplaag onmiddellijk opkopen en vernietigen. In zijn uit 1911 stammende brief aan Herman Robbers schrijft Aletrino hoe De Haan 'meer en meer bij ons t'huis [is] gekomen. Hij werd intusschen redakteur van de kinderrubriek in het Volk en raakte verloofd met Dr. Maarseveen. Op een dag vertelt hij me, dat Tak hem gevraagd heeft een [doorgehaald: ki] jongensboek te schrijven en dat hij daaraan bezig was en verzocht me, of hij dat aan mij mocht opdragen. Ik zei natuurlijk ja, omdat het hem plezier deed en heb er verder niet naar gevraagd'. Hier duikt dus weer dat raadselachtige jongensboek op, waarvan De Haan aan Saalborn schreef: "n Uitgever hier verzocht me [...] 'n jongensboek voor 'm te maken'²⁷⁴ en dat op 8 november 1903 in het Zondagsblad als kinderboek werd aangekondigd. De Haan schreef toen helaas: 'Hoe 't heet en wat er in staat, vertel ik niet'. Aletrino had het gevoel dat De Haan hem er met die opdracht in had laten lopen.

'Toen [*Pijpelijntjes*] uitkwam', vervolgt de brief aan Robbers, 'stuurde [De Haan] me een exemplaar en toen wij het lazen, Jupie²⁷⁵ en ik, kreeg ik bijna een stuip van schrik. Het heette 'Pijpelijntjes' en was het verhaal van een homosexueel, met allerlei zwijnerij en smeerlapperij. Dat was nog tot daaraan toe, en dat hij mij zulk een vuilheid had opgedragen, kon er ook nog mee door, wanneer hij het niet als een vuilheid had bedoeld, maar het erge er in was, dat hij voor dien homosexueel iemand had genomen, waaruit niet alleen wij, maar al mijn kennissen en vrienden mij zelf herkenden. Een persoonsbeschrijving, die precies de mijne was en die zelfs zoover ging, dat er bij was geschreven "Hij heet eigenlijk Arnold, maar wij noemen hem altijd Sam". En de opdracht luidde "Aan goede Aletrino". Ik werd nog denzelfden avond door Zoethout²⁷⁶ van de Echo getelefoneerd of ik dat boek kende en of ik wist welke vuilheden daarin, als door mij bedreven, in stonden en van alle kanten werd ik gewaarschuwd om dat niet zoo maar te laten gaan. Wat een last en moeite ik van dat boek heb gehad, kan ik je niet vertellen, vooral om mijn gemeente-betrekking, die ze me wilden ontnemen, omdat niemand kon geloven, dat ik niets van den inhoud had geweten en omdat ieder meende, dat inderdaad al de vuilheden die er in stonden, door mij gedaan waren enz. enz. Ik heb de heele uitgaaf opgekocht en heb die op een twintig of dertig exemplaren na in handen gekregen en laten vern[i]etigen. Een affaire van plus minus acht honderd gulden. Maarseveen, die ook die vernietiging wilde, zou de helft voor haar rekening nemen²⁷⁷, maar die helft van het geld moet ik nog altijd zien, te meer, omdat zij met de Haan inmiddels is getrouwd'. Aan Georges Eekhoud zal De Haan later²⁷⁸ uit de doeken doen hoe Aletrino en Johanna van Maarseveen, beiden als arts in dienst van de gemeente Amsterdam, door de wethouder van onder meer volksgezondheid C.F.J. Blocker persoonlijk onder druk zijn gezet.

Ook van andere zijde voelde Aletrino zich bedreigd. Op 29 januari 1902 had Abraham Kuyper, ministerpresident en minister van binnenlandse zaken, in de Eerste Kamer zijn stem tegen hem verheven. Naar aanleiding van het crimineelantropologische congres in Amsterdam in september 1901 en Aletrino's rapport 'La situation sociale de l'uraniste', besprak Kuyper 'het kwaad' en 'de zonde' waarom 'door God eens steden in een zoutdal veranderd zijn' en waarvan 'een docent aan een onzer Nederlandsche Universiteiten', dus Aletrino, had betoogd dat men het bestaansrecht

274. brief nr 42

275. Aletrino's echtgenoot

276. D.A. Zoethout, hoofdredacteur

277. Van Maarseveen verdiende in 1905: f 1500 per jaar bij de gemeente, Aletrino f 2500 en f 1500 toelage.

278. brief nr 107

zou moeten erkennen zoals van de heteroseksualiteit. Daarbij vielen de namen van Plato, van Walt Whitman en van Gustav [=August] von Platen. Kuyper vraagt zich dan af of het niet 'eindelijk tijd wordt tusschen beide te treden'²⁷⁹. Twee jaar later, op 25 februari 1904, kwam Kuyper in de Tweede Kamer²⁸⁰ terug op 'de zonde, die ik niet zal noemen, maar die ik zal aanduiden met de herinnering aan de in de Zoutzee begraven steden'. Nadat hij eerst op dreigende toon gezinspeeld had op 'een docent aan een openbare inrichting van onderwijs, die veroordeeld is wegens het opzetten van militairen tegen de Overheid' (bedoeld is natuurlijk Van der Goes), richtte Kuyper zich tot 'een docent aan een Universiteit' (bedoeld is Aletrino) die de 'gruwel' van Sodom gelijk wou stellen aan het huwelijk²⁸¹. Volgens Kuyper had Lombroso 'zelfs gezegd, dat men den man, die aan een Universiteit dien gruwel wilde verheerlijken, als nuttig voor de maatschappij en als even heilig als het huwelijk, moest "renfermer", om te zorgen dat het kwaad geen voortgang had'. Zo werd Aletrino's positie als privaatchocent in het geding gebracht en zelfs het woord 'opsluiten' viel dreigend.

Aletrino verweerde zich in het voorwoord van *Oorzaken en wezen van het uranisme* van Magnus Hirschfeld, 'uit het Duitsch vertaald door W.', in 1904 in Amsterdam verschenen²⁸². Lombroso had niet Aletrino willen opsluiten, maar 'les *invertisnés*, lorsqu'ils font propagande de leurs penchants (ik cursiveer), ou lorsque de la pensée, du désir, ils passent à l'action'. Aletrino laat daarop volgen: 'iets geheel anders dus dan wat de Minister beweerde!'. Er was geen sprake van dat hij *zijn* neigingen bepleitte, laat staan dat hij van *zijn* verlangen tot daden over zou gaan: in een extra voorwoord vóór het voorwoord (ongepagineerd, waarschijnlijk op het laatste ogenblik toegevoegd) stelt Aletrino met nadruk vast dat hij en Hirschfeld géén 'invertisnés', maar heteroseksueel zijn. (Of mensen die in dezen wél hun eigen neigingen bepleitten, het gevang in moesten, liet Aletrino in het midden.) 'Even voor het verschijnen van deze vertaling, hoorde ik de opinie verkondigen en beweren, dat alleen homoseksueelen over dit onderwerp schrijven en dat iemand die zich met de studie er van bezig houdt, naar alle waarschijnlijkheid zelf homoseksueel is'. 'Tegenover de opinie hierboven aangehaald, waarin ligt opgesloten, dat dergelijke geschriften meestal een "oratio pro domo" zijn, heb ik de opinie van heteroseksueelen, van Dr. Hirschfeld en mij, gesteld, die men niet van partijdigheid of vooringenomenheid kan beschuldigen'.

Geen wonder dat het verschijnen van *Pijpelijntjes* Aletrino 'bijna een stuip van schrik' bezorgde. Niemand, dacht hij, zou de gelijkenis tussen de 'Sam' uit het boek en 'Sam' Aletrino voor toevallig houden. Er waren wel dingen die niet 'klopten': de werkelijke Sam was veel ouder dan zijn naamgenoot in het boek, hij was ook allang geen medisch student meer en hij leefde nog (zodat hij de bijzondere sensatie ervoer van als lezer van de roman zijn eigen begrafenis bij te wonen). Maar de overeenkomsten waren overtuigend: zijn donker voorkomen en zijn connectie met professor Pel, tbc-specialist en hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam ('Zeg Joop, nou moet je d'ris 'n mop hooren. Vanmorgen op de polikliniek, 'n vrouw met t.b.c., zeg en die wou zich niet uitkleeden, omdat ik d'r bij was, ik moest eerst weg... en prof. Pel razend... ze dacht, dat ik een neger was'²⁸³) en ook zijn connectie met de seksuoloog L.S.A.M. von Römer, opsteller van de (homo)seks-enquête

279. *Handelingen Eerste Kamer 1901/2*, p. 155

280. *Handelingen Tweede Kamer 1903/4*, p. 1370

De gruwel van Sodom trof ook Kuypers eigen gezin: zoon Herman viel op jongemannen; zie Olink, p. 406.

282. p. 12/5; het boek werd op 23 augustus 1904 in het Nieuwsblad voor den Boekhandel aangekondigd.

283. *Pijpelijntjes* 1904, p. 19; 1982, p. 38

waarvan in het veertiende hoofdstuk sprake is: 'en dan dacht ik aan 'n vrind van Sam, die d'rop promoveeren wou en een bende malle vragenlijsten had rondgestuurd... wij hadden er ook een ingevuld, maar heelemaal verkeerd en pretmakend lag ik daaraan te denken'²⁸⁴; Aletrino zal niet gelukkig geweest zijn met De Haans onthulling. Von Römer zelf moest trouwens ook oppassen: Abraham Kuyper had hem juist, op 24 mei 1904 sprekend voor de Vereniging van Christelijke Onderwijzers, van propaganda voor Sodom beschuldigd²⁸⁵.

Op zichzelf zouden de opgesomde parallellen tussen *Pijpelijntjes* Sam en Sam Aletrino misschien niet zo overtuigend geleden hebben, maar zij werden dat wel in een boek dat zo'n duidelijke en nadrukkelijke relatie met de werkelijkheid onderhield. De hoofdfiguur van het verhaal, Joop Driesse(n), draagt de roepnaam van De Haan, zijn adres, St. Willibrordstraat 29, is het adres van De Haan, het adres dat meer dan een jaar lang boven zijn kinderrubriek in Het Volk had geprikt, Joops leeftijd, tweeëntwintig, was die van De Haan toen hij zijn boek schreef, Joops 'Latijnsche plicht' laat de schrijver zien, werkend voor zijn staatsexamen. Verder ondersteunen ook straatnamen en dergelijke die idee van werkelijkheid: bezoeken aan café Panopticum (de Pan) in de Amstelstraat en Mille Colonne (Mast) op het Rembrandtplein of de pandjeshuizen in de Gerard Doustraat en de Marnixstraat²⁸⁶. Maar het zal vooral het optreden van Joop als *ik*verteller geweest zijn, dat bij het publiek een sterke suggestie van authenticiteit aan het verhaal verleende, alsof het om een autobiografie ging.

Volgens de brief aan Robbers riep Aletrino de hulp in 'van verschillende mensen, van de politie²⁸⁷, die me prachtig heeft geholpen, van v. Hall, die toen Wethouder was en anderen'.

In elk geval heeft hij De Haan opgezocht, waarschijnlijk in de Palestrinastraat, en zette hij hem, samen met Van Maarseveen (het lijkt alsof ook Van Maarseveen van de wording van *Pijpelijntjes* niets geweten of vermoed had), onder zware druk: De Haan stemde toe in een 'terugtrekking des boeks', zoals hij later aan Georges Eekhoud zou schrijven²⁸⁸. De vriendschap met Aletrino werd verbroken. Aletrino aan Robbers: 'Ik heb den vent toen de deur uitgezet en Tak heeft hem de rubriek in het Volk ontnomen. Toen natuurlijk begonnen de smeerlappen praatjes van dat heer en ik kan je niet zeggen, welke vuilheden hij van me heeft rondgestrooid, bij voorbeeld "dat wanneer Jupie uit de stad was, hij bij mij als tweede vrouw fungeerde" en dergelijken en deed intusschen alle moeite om weer in huis te mogen komen, wat hem nooit is gelukt'.

Zo verdween de roman *Pijpelijntjes* dus even snel en onverwacht van de markt als hij er verschenen was, maar ook aan de aandacht van P.L. Tak, de hoofdredacteur van Het Volk, was hij niet ontsnapt. Tak meende dat hij 'onverbiddelijk' moest zijn. De Haan had immers, zoals Tak in Het Volk van 9 augustus 1904 betoogt²⁸⁹, 'een boek geschreven, waarin de stof van afwijkende geslachtsdriften literair is verwerkt'. Tak vervolgt: 'Het boek is geschreven in den eersten persoon en op enkele plaatsen zeer realistisch van voorstelling. De schrijver, voor wiens artistiek bewustzijn zulke tooneelen plastische werkelijkheid zijn geworden, die ze eerst voor zich doet leven en ze later

284. *Pijpelijntjes* 1904, p. 125; 1982, p. 146

285. L.S.A.M. von Römer, p. VII. Op 9 juni 1904 schreef Het Volk over Kuypers meningen aangaande de zonde van Sodom en de 'Reinlevensbeweging', waarvoor Von Römer lezingen had gehouden.

286. zie de aantekeningen in onze editie van *Pijpelijntjes* (1982)

287. Aletrino was arts bij het politiecorps van Amsterdam, belast met het keuren van politiemensen.

288. brief nr 107

289. Taks betoog staat integraal in De Haans *Open brief aan P.L. Tak* afgedrukt, p. 8/9; in de tweede druk op p. 46/7.

in bijzonderheden naar zijn beste vermogen beschrijft, leeft in stemmingen, die voor mij het tot een gebiedende noodzakelijkheid maakten dadelijk een eind te maken aan zijn medewerking aan onze kinderrubriek. Ik deed dit onmiddellijk zoo beslist, dat de reeds gezette copy niet werd gebruikt. Ik sneed, om met Wilhelm te spreken, het tafellaken tusschen den heer De Haan en de kinderrubriek door²⁹⁰. En ik deed dit in een berichtje, waarvan de toon aanduidde dat er een verwijdering was tusschen ons partijblad en zijn vroegeren medewerker. Want ik heb het dezen zeer euvel geduid, dat hij niet vóór het verschijnen van zijn boek vrijwillig zijn taak heeft opgegeven, of mij althans niet de vraag heeft gesteld, of ik zijn schrijven van dit boek met het maken van de kinderrubriek al of niet vereenigbaar achtte. Hij legde mij het boek voor, kant en klaar, toen het al een handelsartikel was. Daarom heeft de heer De Haan geen enkele reden voor beklag; integendeel behoorde hij aan de redactie zijn verontschuldiging aan te bieden, wat hij totnogtoe verzuimde'.

Kennelijk vond Tak het auteurschap van *Pijpelijntjes* onverenigbaar met elk medewerkerschap aan Het Volk, ja, zelfs met het lidmaatschap van de SDAP: zowel in de krant als in een brief aan De Haan, geschreven op 9 juni 1904, negeerde Tak de gewoonte van de socialisten in die tijd om elkaar met 'partijgenoot' aan te duiden. En kennelijk was een en ander voor Tak zoiets vanzelfsprekends dat argumentatie achterwege kon worden gelaten. Blijkbaar nam hij op de koop toe dat er nu praatjes over De Haan in omloop zouden komen: was er iets gebeurd? Had De Haan zich bij Het Volk, binnen of buiten het Zondagsblad en de kinderrubriek, aan iets aanstootgevends, aan iets 'pijpelijntjesachtigs' schuldig gemaakt?

54. Tak aan De Haan, gedrukte bron²⁹¹, 9 juni 1904

Mijnheer De Haan

Gister heb ik het door u uitgegeven boek 'Pijpenlijntjes' gelezen. Het zal u duidelijk zijn, dat na het verschijnen van dit boek, dat voor mij en zeker vele anderen een zeer ongewenschte verrassing was, uwe medewerking aan het Zondagsblad van Het Volk moet eindigen. Wij wachten dus geen copy meer van u.

Met beleefden groet

P. L. Tak.

Dezelfde avond las De Haan zijn ontslag in de krant (10 juni 1904): 'Wij deelen mede, dat de heer Jacob de Haan niet meer aan ons Zondagsblad zal meewerken'.

Ook de buitenwacht reageerde op de toon die hier werd aangeslagen: 'een toon, die u als persoon vrij-staat' voegde De Haan later aan Tak toe²⁹², 'maar die als hoofdredacteur van Het Volk

²⁹⁰. Zinspeling op een toespraak van Kaiser Wilhelm, gehouden op 27 november 1902 bij de begrafenis van Friedrich Alfred Krupp, en waarin Wilhelm de socialisten schuldig verklaarde aan 'intellektuellem Mord', de socialisten die de homofiele Krupp tot zelfmoord hadden gedreven. 'Wer nicht das Tischtuch zwischen sich und diesen bösen Leuten zerschneidet', zei Wilhelm, 'legt moralisch gewissermassen die Mitschuld auf sein Haupt' (zie: W. Manchester, p. 275). Het Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen van 1903 spreekt van een rede 'die sich zu einem hochpolitischen bedeutsamen Dokument gestaltete' (p. 1313). In het Zondagsblad van Het Volk was op 28 juni 1903 ook een plaat van Albert Hahn afgedrukt: 'Het doorgesneden tafellaken'. De ironie van de geschiedenis wil nu dat de SDAPbaas Tak zichzelf de rol van Wilhelm toebedeelde, dus próKrupp, próhomofiel, en aan De Haan de rol van 'diesen bösen Leuten', de socialisten. Op 21 juni 1904 werd in Kiel een standbeeld van Krupp onthuld, in bijzijn van de Duitse keizer. Het Jahrbuch van 1904 bracht het verhaal met foto's van het standbeeld van Krupp en van een standbeeld van Hadrianus (p. 729 e.v.).

²⁹¹. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 5; 1982², p. 39

²⁹². *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 5; 1982², p. 39

de uwe tegen een partijgenoot niemaals mocht zijn'. Het katholieke dagblad Het Centrum schreef op 11 juni 1904: 'Wanneer er stond, Jacob de Haan zonder meer, zou men aannemen, dat het afscheid in "païs en vreê" had plaats gehad. Nu er echter staat: "de heer Jacob de Haan", krijgt de zaak een bedenkelijk aanzien!'

Van mr M. Mendels, bezoldigd propagandist van de SDAP in Zaandam (hij was tot 1902 redacteur buitenland van Het Volk geweest en zou in 1905 lid van het Partijbestuur worden), ontving De Haan een betuiging van sympathie.

55. Mendels aan De Haan, gedrukte bron²⁹³, 9 juni 1904

W.P. Zoeven lees ik dat 'de heer' Jb. de Haan (is u geen partijgenoot meer?) niet meer zal medewerken aan Het Zondagsblad van Het Volk.

Hoewel ik zelf geen kinderen heb, ben ik toch gerechtigd en op grond van eigen oordeel en op grond van wat ik in mijn omgeving hoorde, u mijn waardeering uit te spreken voor wat u met zoo beperkte middelen van de zoo ondankbare rubriek 'voor kinderen' hebt gemaakt.

Achtend,

Mendels.

De Haans commentaar in de *Open brief aan P.L. Tak* van 1905: 'Waarde Tak, er woont een waarlijk menselijker partijgenoot dan gij zijt in Zaandam'. Op de vraag waarom Tak zo'n onverkwikkelijk briefje aan De Haan stuurde en in de krant een partijgenoot als socialist moreel royeerde, is nooit een afdoend antwoord gevonden. Tak joeg er De Haan mee in het harnas, haalde zich een polemieek op de hals die het lezerspubliek van Het Volk maandenlang in opwinding zou houden en werkte zelf het ontstaan van die praatjes in de hand waarvoor hij later zei zo bang te zijn geweest. Ondanks de biografie van G.W.B. Borrie weten we weinig van het privébestaan van Pieter Lodewijk Tak. Zijn carrière in de SDAP begon laat, maar verliep des te briljanter. Bij de partij sloot hij zich eerst in 1899 aan. Vier jaar later was hij lid van het Partijbestuur, in de tijd van de *Pijpelijntjes*affaire zelfs voorzitter. In oktober 1903 was hij Troelstra opgevolgd als hoofdredacteur van Het Volk. In juni 1904 werd hij voor de SDAP in de Gemeenteraad van Amsterdam en in de Staten van NoordHolland gekozen, een jaar later in de Tweede Kamer. 'De redactie van Het Volk was voor Tak ongetwijfeld de grootste belasting' schrijft Borrie²⁹⁴. Toch was er nogal wat kritiek op Taks taakvervulling. Hij had, vond menigeen, niet de vereiste opzweepende toon zoals zijn voorganger gehad had. Gerard Ras, als woordvoerder van afdeling Amsterdam IX van de SDAP, had op het partijcongres van april 1904 in Dordrecht zelfs een motie ingediend: 'Het congres [...] draagt de redactie op, het agitatorisch karakter van Het Volk meer op den voorgrond te stellen'. (De motie werd ingetrokken.) De dagelijkse leiding van de krant en het schrijven van de hoofdartikelen liet Tak allengs aan anderen (Vliegen, Ankersmit) over. Op de redactie verscheen hij nog maar zelden. In april 1905 overrompelde hij de oppositie door af te treden en werd, zoals hij waarschijnlijk voorzien had, op het SDAPcongres in dezelfde maand bij acclamatie herbenoemd. We krijgen een beeld van Tak als van een ambitieus en handig, bedaard wikkend politicus²⁹⁵, wiens paniecreactie op *Pijpelijntjes* niet helemaal verklaarbaar lijkt. In zijn persoonlijk optreden schijnt Tak innemend

²⁹³ *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 5; 1982², p. 40

²⁹⁴ Borrie, p. 141 e.v.

²⁹⁵ De Haan noemt hem in zijn *Open brief aan P.L. Tak* (1905, p. 23; 1982², p. 73) 'een man op zekeren leeftijd, wiens weloverwogen kalmtte tot de merkwaardigheden van Amsterdam behoort'.

geweest te zijn. 'Het ging hem zoo goed af, zonder eenige aanstellerij wat vaderlijk te doen, zoodat de jongeren onder zijn vele vrienden en vriendinnen haast van zelf geneigd waren hem als "oom Piet" te betitelen', aldus de bekende vrijzinnigdemocraat en Amsterdams hoogleraar M.W.F. Treub; met die 'glunderopmerkzamen trek om den fijnen mond' of 'met dat satirieke glansje in de kleingeknepen oogen' (Jan Veth), met 'zijn vermogen om met jonge kunstenaars en schrijvers om te gaan, hen tot zich te trekken en te leiden'²⁹⁶ en ook met dat gezag dat hij als redacteur van De Kroniek en exredacteur van De Nieuwe Gids tegenover de jonge literator kon laten gelden, had deze man toch zonder moeite in een vriendelijk en 'vaderlijk' gesprek invloed of zelfs druk op De Haan kunnen uitoefenen, bijvoorbeeld om zijn boek uit de circulatie te nemen of om zelf zijn ontslag aan te bieden. In een persoonlijk gesprek sprak Tak over 'zedelijkheid in en uit litteratuur' ook op een manier die 'geheel strijdig' was met zijn mening in de krant²⁹⁷. Jan Rogier²⁹⁸ doet een suggestie in de richting van een psychologische verklaring: de 'levenslange vrijgezel' Tak had 'iets tegenstrevigs van temperament en lichamelijkeheid' te bedwingen. Misschien was hij alleen maar bang voor zijn carrière, bang voor met name de antirevolutionaire geweldenaar Abraham Kuyper, van wie ook Tak natuurlijk wist hoe graag hij om zich heen sloeg met de beschuldiging dat men propaganda voor Sodom maakte. Een schandaal rondom De Haan juist in de week van de verkiezingen had Tak en de SDAP stemmen kunnen kosten: partijbelang en Taks belang vereisten - zo heeft Tak geredeneerd - dat hij *rücksichtslos* ingreep. 'Ik ben blij, dat niet de zonden van Sodom en Gomorra met Het Volk in verband zijn gebracht', aldus verklaarde Tak later²⁹⁹. 'Onze vijanden zijn niets vies er in allerlei krantjes partij van te trekken'. Een partijgenoot uit Zutphen schreef aan Het Volk: De Haans ontslag zou 'beter op een kalmen wijze gegeven zijn, en van Tak was die grootere bezadigdheid zeker te verwachten geweest. T[ak] moet de menschen slecht gekend hebben om het natuurlijk gevolg van de behandeling zóó (de plotselingheid, de absoluut onnoodige vernietiging van de loopende kopie, de vorm van het berichtje) niet te voorzien: hoe er n.l. toen de inhoud van *Pijpelijntjes* door gerucht bekend was, werd verteld, dat de dingen die Tak mogelijk achtte en wilde voorkomen gebeurd waren. Zoo is de redactie van Het Volk zelf oorzaak geweest van het afschuwelijk geklets onder partijgenooten en anderen, dat voor de H[aan] onverdiend, allerellendigst moet zijn geweest en bovendien giftig koorn op de molen van onze tegenstanders (van het meel kunnen we nog plezier hebben)'. Het stuk werd door Het Volk geweigerd. De Haan nam het als 'het stuk uit Zutphen' in zijn *Open brief aan P. L. Tak* op³⁰⁰.

De Haans vriend Gerard Ras, student Duits aan de Universiteit van Amsterdam, in 1907 getuige bij De Haans huwelijk, de man die juist in april op het SDAPcongres een motie tegen hem had ingediend, had een gesprek met Tak. Op 10 juni schreef Tak een tweede briefje aan De Haan.

56. Tak aan De Haan, gedrukte bron³⁰¹, 10 juni 1904

²⁹⁶. citaten uit: Borrie, p. 33/4

²⁹⁷. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 9 en 10; 1982², p. 48

²⁹⁸. Rogier, p. 275 en 324

²⁹⁹. zie: 'Zaak-Jacob De Haan', het rapport van de Commissie, p. 4

³⁰⁰. p. 10/1; 1982², p. 49/52. De opsteller van het stuk was M.A. Brandts Buys, directeur van De Stem des Volks, het sociaaldemocratisch zangkoor te Zutphen (zoals De Haan bekend maakte op een SDAPvergadering in september 1905).

³⁰¹. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 6; 1982², p. 41

Waarde De Haan -

Ik heb door een gesprek dat ik heden met R[as] had, eenig meerder inzicht gekregen in de wording van het boek. En terwijl ik u als medewerker aan Het Volk dadelijk en beslist heb moeten afstooten, doe ik dat persoonlijk niet, voor het geval dat gij in deze voor u moeilijke dagen eens mocht willen spreken met iemand die wat ouder is, en die het leven kent voor welks moeilijkheden gij maar zwak en ongewapend staat.

m. gr.

Tak.

In zijn open brief aan zijn zeer sterke en zwaar gewapende tegenstander Tak formuleert De Haan een honende reactie: 'Ge weet het, ik kwam niet, ik wenschte met uw levenskennis geen kennis te maken'. In werkelijkheid ging hij samen met een vriend, G.P. Frets³⁰², bij Tak langs en trof hem niet thuis. Nog dezelfde dag, 12 juni, schreef Frets buiten medeweten van De Haan een brief aan Tak, waarin hij het voor zijn vriend opneemt. Het is een uitvoerige en genuanceerde brief en des te merkwaardiger, als men in Frets de 'lieve student' Geert Fentz herkent, die in het gelijknamige hoofdstuk in *Pijpelijntjes* een klein schandaal veroorzaakt. In het *Jaarboek der Rijksuniversiteit te Utrecht 1899/1900* stuit men in de 'Naamlijst' op G.P. Frets, op 19 mei 1899 ingeschreven bij de Faculteit der geneeskunst, geboren in 1879 te Boskoop en in 1903, toen De Haan aan *Pijpelijntjes* werkte, vierentwintig jaar oud, net als Geert Fentz ('Hoe oud ben je toch eigenlijk, Geert?' 'Ik? Vier en twintig'), van wie de gegevens verder overeenstemmen: 'Hij was student in Utrecht, studeerde medicijnen. Maar altijd bleef hij assistent op de snijkamer, omdat hij zooveel van anatomie hield'³⁰³. Een figuur uit *Pijpelijntjes*, die het opneemt voor de auteur! Opnieuw valt er een raadselachtig licht op het werkelijkheidsgehalte van de roman.

G.P. Frets aan Tak, 12 juni 1904

Utrecht Ledig Erf 2, 12 Juni 1904

Aan den Heer P. L. Tak,

hoofdredakteur v. 'het Volk'.

Geachte Partijgenoot,

Vanmiddag waren mijn vriend, dhr Jacob de Haan, en ik bij U aan huis, om met U te spreken over wat voorgevallen is dezer dagen. U was niet thuis; nu terug in Utrecht schrijf 'k U: dhr De Haan weet niet hiervan.

Ik maak aanmerking op de redactie v. h. berichtje dat over het niet meer meewerken v. dhr De Haan geplaatst is. Waar in het Volk gewoonte is, partijgenooten als partijgenoot te noemen, moest U niet spreken van 'de Heer' Jac. de Haan. Hier heeft de Redactie iets gedaan, wat buiten haar bevoegdheid ligt. Dhr De Haan kon in dit bericht niet anders lezen, dan dat de Redactie hem niet als partijgenoot wilde bejegenen. Dit en het dezelfde geest ademende begeleidend briefje zijn voor hem aanleiding geweest, om uit de Partij te treden. Ten onrechte, hij had moeten gevoelen, dat hier iets opgedrongen werd en van indringers gaat geen zedelijke kracht uit. Toch is het verklaarbaar, dat een lichaam van zoo groote zedelijke autoriteit als de Redactie van Het Volk hier gegolden heeft en het

^{302.} We zien dr Frets, 'een vriend van Joop', terug op De Haans promotiediner, in een dagboekantekening van Van Eeden van 2 februari 1916. Frets speelde een voorname rol in de eugenetische beweging, aandachtsgebied ook van Johanna van Maarseveen (zie: Jan Noordman, p. 14 passim). Zijn proefschrift uit 1924 droeg hij op aan de kort daarvoor vermoorde De Haan.

^{303.} Frets was prosector aan het Ontleedkundig Laboratorium van de UvA en later aan het Anatomisch Instituut te Leiden.

onjuiste van deze bijzondere daad niet in het oog sprong.

Een 2^e aanmerking geldt de wijze, waarop U deze zaak geleid heeft. Als U meendet, dat een partijgenoot, die 'n dgl. boek schreef, langer als medewerker voor de kinderrubriek ongeschikt was, hadt U bij de wijze van behandeling onder oogen moeten zien, wat die partijgenoot overigens was. Zelfs al is U nooit anders dan qua Redactie met hem in aanraking geweest, moet U weten, dat dhr De Haan zich in de partij, nog ruimer in de beweging, niet alleen verdienstelijk heeft gemaakt, maar dat hij in zijn werken geleid wordt door edele motieven. Daarom is de daad v. d. redactie 'n ongevoelige daad: 's avonds tegelijk met de krant vindt hij 'n blootmeedeelend briefje.

Nu, na deze aanmerkingen, mijn opvatting over Uw daad, over z'n inhoud.

Daar het algemeene nooit het bijzondere dekt, moet de kwestie zoo gesteld worden: Is dhr De Haan, nadat hij Pijpelijntjes geschreven heeft, langer ongeschikt meewerker voor de kinderrubriek te zijn?

Toegegeven wordt dat dhr De H., 'die zoolang het kinderkrantje maakte, dit zoo uitstekend kon' (die wijziging door mij v. kende in kon zal ook wel de bedoeling zijn v. d. redactie). De vraag is dus werkelijk alleen, maakt het schrijven v. Pijpelijntjes hem ongeschikt. U heeft gemeend, Uw argumenten niet behoeven te geven. Ik moet dus eenigszins uitvoerig zijn.

1. Moet dit boek 'n verlagenden indruk uitoefenen op hem, die het leest? Dat zal wel afhangen van de 'hem'. Ik heb maar de eerste 40 paginaas³⁰⁴ gelezen (als drukproef), daarover heb ik aan dhr De Haan alleen de voorlopige opmerking gemaakt, dat de titel Pijpelijntjes veel te luchtig is voor de lugubere inhoud en later nog, dat, waar hij alleen de 'ik' zoo nu en dan (psychologisch) ontleedde, ik het gehalte van zijn boek daardoor lager stelde dan b.v. van de boeken v. Querido. Bovendien al die toevallige Pijpsche gebeurtenissen geven niet, vlot beschreven, kunstgevoel. Het is mijn opvatting, dat, als de lezer 'n edel mensch is, hij door de persoon ik zoo nu en dan getroffen zou zijn en dat het vele overige hem hoogstens kan interesseeren. Voor perverse personen kan zoo'n boek lekkerbekkerij zijn. Voor de meerderheid, dat zijn de middelmatigen, dus uitteraard niet veel bijzonders (Bolland) is 'n dgl. boek 'n steen des aanstoets.

2. Moet de persoon, die 'n dgl. boek schrijft 'n inferieure figuur zijn. Stel 'n oogenblik, dat 'n persoon, die zich zoo weet in te leven in homosex. neigingen geïdentificeerd mag worden met 'n homoseksueel, hoe is dan 'n dgl. figuur te beschouwen? Homosexualiteit is 'n psychopatisch symptoom, dat *alleen* kan optreden, dus: 'n psychopatische toestand, waarvan het eenig symptoom is, sexueel contraire neigingen. De bewustzijnsinhoud v. dgl. personen kan gelijk zijn aan die v. d. edelste figuren.

Voor U blijft dus alleen op te lossen 3 kan de persoon, die 'n dgl. boek schrijft, redakteur zijn v. d. *kinderrubriek* v. h. Volk? Deze vraag is niet zonder meer met 'n ja of nee te beantwoorden. Ik voor mij zou willen zeggen: omdat dit redaktiewerk leidt ook tot het in aanraking komen met de kinderen moet dgl. persoon hiervoor niet worden toegelaten.

Hiermee ben ik aan het eind van de kwestie en werp nu ten slotte nog de vraag op, die 'k dus tegenover U persoonlijk behandel, kan dgl. persoon lid zijn v. d. Partij en als zoodanig gewaardeerd worden?

Ieder die het progr. v. d. S.D.A.P. onderschrijft kan lid worden v. onze partij. Daardoor is het mogelijk, dat allerlei kleine zielen, gewone menschen, die voor de hoogste belangen v. d. menschheid niet staan, omdat deze zich niet aan hen stellen, lid zijn v. d. partij. Ook zelfs menschen, die uiterlijk goed levend, maar van verdorven gedachtengang zijn, waarvan we dus overtuigd zijn, dat ze de beweging schaden, kunnen we niet uitsluiten. En dat willen we ook niet, omdat we weten, dat de werkelijkheid meer is dan 'n eenzijdigheid dus meer dan 'n bloote

304. De eerste vier hoofdstukken. Het hoofdstuk 'Lieve student', waarin Geert Fentz ten tonele wordt gevoerd, is het veertiende.

gewenschtheid, dat de Idee zich baanbreekt, dat dus de ontwikkeling v. d. menschheid gaat door stellen en oplossen van tegenstrijdigheden. Wil dus onze partij het voorstellen, dat de strijd die zij voert, samenvalt met den strijd voor de vooruitgang dan zal zij er voor hebben te waken, dat op geenerlei wijze, personen met edelen gedachtengang, dat zijn zij die de beweging dragen, uit de partij worden gedreven. Doet zij dit, dan doet ze 'n concessie aan de middelmatigheid en is dan 'n partij, niet anders dan 'n andere, die zich 'n bepaald te bereiken doel stelt. De wapens, die onze Partij moet willen gebruiken, om verkeerde uitingen tegen te gaan zijn alleen de kritiek en het ontwikkelen v. onze leden, het maken, dat het socialisme / de beweging [open variant, RD] in hen leeft.-

Het welwillende briefje, dat U Vrijdag aan dhr De Haan schreef, kan, aangebracht in dit geval onbelangrijk genoemd worden. Vraag U maar eens, welken indruk de bemoederende slottirade van Red. onder het ingezonden stuk van partijgenoot Vliegen op hem gemaakt heeft³⁰⁵. Dat weet immers Vliegen en vele anderen ook wel en behoeft U ons niet nog eens extra net te zeggen.

Wat ik in het geval De Haan bereiken wil is dit, dat aan dhr De Haan blijkt, dat we hem in de Partij willen behouden. Ik meen dit op de volgende wijze te kunnen bereiken: eenige gewaardeerde figuren in de Partij zeggen dhr De Haan, dat ze met de door U gevolgde weg niet instemmen. Dit kan voor dhr De Haan aanleiding zijn weer tot de Partij toe te treden. Direct afdoend zou natuurlijk zijn, als de Redactie tot ander inzicht kwam. of was gekomen. Als vriend v. dhr De Haan en als studeerende in meer dan m'n vakkundigheden is het wel duidelijk, dat 'k onze zaak niet bij de eerste moeielijkheid of tegenstand zal laten rusten.

Met achting

Uw dw G.P. Frets.

Door mijn naam zult U mij niet kennen; wellicht herinnert U mij zich echter van onze congressen, b.v. v. Dordrecht; kwam daar vaak met Ger. Ras, die 'n vriend van mij is.

Zo stelde Frets de positie van de homofiele mens in een socialistische partij aan de orde. Iemand kon homoseksueel zijn en toch een goed socialist. Dat sprak volstrekt niet vanzelf in een milieu waar men het had over de biologische nietswaardigheid van de 'proselieten', ja, 'slachtoffers' makende 'uraniër', die geen recht op achting, laat staan hoogachting kon laten gelden³⁰⁶.

Het is misschien hier de plaats om een uitspraak van de redactie van Het Volk van 12 april 1902 (naar aanleiding van de verzenbundel *Auf Kypros* van MarieMadeleine) in herinnering te brengen: 'ten aanzien van het geslachtsleven èn ten aanzien van zijn uiting in de kunst zeggen onze

³⁰⁵. Dit heeft betrekking op een ingezonden stuk van Vliegen van 12 juni 1904.

³⁰⁶. Zie: L. H[eijermans], 'Het derde geslacht', in: De Nieuwe Tijd 1904; men denkt haast aan *Pijpelijntjes*, als men leest wat de schrijver te zeggen heeft over liefdesgeschiedenissen die 'of iets stuitends, of iets weeks en onwaardigs [hebben]. De wijze waarop de liefhebbende homoseksueel zich vergooit, zich laat trappen (lees opofferende liefde), zich vastklampt aan zijn geliefde, die maar al te vaak *geen* homoseksueel is, de groote rol die "schoone jongelingen" in de acten spelen, dit alles geeft den uraniërs niet het recht, achting, zoo niet hoogachting, te eischen'. Het opstel werd op 15 november van dat jaar door Het Volk besproken, niet zeer welwillend ten aanzien van 'de beweging, ook hier te lande gepropageerd, om aan de liefde tot de eigen sekse een idealen schijn te geven'. In het socialistische milieu werd de homoseksueel niet altijd, maar toch wel dikwijls in één zak gestopt met de prostitué als wanproduct van het kapitaal, dat vanzelf wel zou verdwijnen wanneer Marx' ideeën werkelijkheid werden. Dit was ook de mening van de populaire socialistische moralist August Bebel: als gevolg van uitbuiting en kapitalisme 'steigt die Zahl derer, die an unnatürlicher Befriedigung des Geschlechtstriebts krankten', aldus leest men in *Die Frau und der Sozialismus* (1883; 1910, p. 124). Naar Bebel werd ook in Holland wel met aandacht geluisterd, bijvoorbeeld op 14 augustus 1904, toen hij een Internationaal Congres in het Concertgebouw te Amsterdam toesprak.

beginselen niets'.

Na zijn vriend Frets schreef ook De Haan aan Tak³⁰⁷. Hij spreekt hem op zijn beurt aan met 'heer' en niet met 'partijgenoot'. De wijze waarop Tak hem had betiteld ('de heer Jacob de Haan'), had voor hem immers de waarde van 'een moreel royement': 'Ik nam ontslag als lid van de partij'³⁰⁸. In de notulen van de bestuursvergadering van afdeling Amsterdam V van de SDAP van 21 juni 1904 lezen we: 'Jacob de Haan bedankt als lid'.

57. De Haan aan Tak, 13 juni 1904

29. St. Willibrordstraat.

Zeer geachte heer Tak, m'n plan was gisteren even bij u te komen om de dreigende zaak te bepraten, maar u was niet thuis. En ik mag niet veel uitgaan, omdat ik iets leelijks aan m'n longen heb.

Over de manier waarop u de zaak behandeld hebt willen we maar zwijgen, wat geeft 't als sociaaldemocraten elkaar bittere woorden toedouwen, maar me dunkt na 14 maanden zóóveel voor 'Het Volk' gedaan te hebben was dit grievende afscheid niet noodig geweest.

Misschien is een afscheid geheel niet noodig.

Geachte heer Tak, ik heb zelf begrepen, dat dit boek in dien vorm van mij, hoe goedbedoeld ook, de S.D.A.P. schade zou kunnen doen. Dit begrip is naar uw meening misschien wat te laat gekomen. Daar kom ik als 't vacantie is nog eens over praten en dan zal alles voor u wel tot kalmer klaarheid en vriendelijker waarheid komen.

In allen gevalle, omdat ik *dat* nadeel voor de S.D.A.P. vreesde, heb ik de geheele oplaag van den uitgever gekocht Dat heeft mij f 550 gekost³⁰⁹, voorwaar geen kleinigheid.

Sine causa non effectum³¹⁰, maar als 'causa' weggenomen wordt, behoeft daar 't 'effectum' te blijven?

Is 't nu niet 't beste dat ik de kinderkrant maar rustigjes houd? Ras kan u gezegd hebben, dat ik al van plan was het neer te leggen, omdat mijn borst zoo'n pijn deed. Maar dat kunnen we ook later zien. Ik geloof, dat 't anders met de kinderkrant gauw uit zal zijn. En dat 't in allen gevalle de krant veel meer kosten zal.

Vliegen moge 't mij vergeven, maar gisterenavond³¹¹ was 't snert.

Mocht u vinden, dat ik echter de prettige vrindschap van de redactie (die natuurlijk veel zuiverder zijn, dan ik ooit worden kan.) verspeeld heb, dan, enfin, u weet er alles van.

Zeker heb ik moeilijke dagen gehad. Maar 't zal wel schikken en geschikt worden.

Als u een opvolger voor me hebben wilt, zal ik de dingen, die ik nog heb voor de kinderkrant aan uw bureau laten afdragen.

307. Volgens de *Open brief aan P.L. Tak* (1905, p. 3; 1982², p. 35) had De Haan zelfs twee maal aan Tak geschreven, vragend 'om wat matiging en wat gemak'.

308. De Haan in *Het Volk* van 9 augustus 1904. Zie ook: *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 7; 1982², p. 43.

309. In de inleiding bij onze *Pijpelijntjes*editie, p. 8, noemden wij de lezing die Aletrino in zijn brief aan Robbers gaf, 'waarschijnlijker'. Maarseveen en Aletrino hebben De Haan zijn toestemming tot 'terugtrekking des boeks' afgedwongen; zie brief nr 107. Dan is het niet aan te nemen dat hij zélf heeft betaald of meebetaald.

310. Zonder oorzaak geen gevolg. We vinden de gedachte ook bij Multatuli in *Over vryen arbeid in Nederlands Indië*: 'Ziehier ons stelsel: men neme de oorzaak der kwaal weg, en de kwaal zal verdwijnen. *Cessante causa cessat effectus*, heeft Quinctilianus gezegd, en wij zeggen dit dien groten lierdichter in volle overtuiging na' (p. 228).

311. Bedoeld is het Zondagsblad van 12 juni 1904 met de 'geknoeide' kopij van de kinderkrant.

Met vriendelijke hoogachting uw dienstw:

de Haan

Deze brief kreeg ik heden³¹². Alle verandering zal ook geen verbetering zijn.

Door het bliksemsnelle ingrijpen van Aletrino was *Pijpelijntjes* zo goed als nergens te verkrijgen geweest, ook niet voor een boekenliefhebber als Pieter Endt, de latere directeur van de Wereldbibliotheek, die, door geruchten verontrust, in De Ware Jacob onder de naam Peer Waarnemer³¹³ op 14 juni 1904 om inlichtingen vroeg (zo werd het in het blad voorgesteld) en van de redactie ten antwoord kreeg: 'Om Uwe nieuwsgierigheid te bevredigen, wil ik U mededeelen, dat de quintessens van "wat er in dat boek staat" is: dat Jacob de Haan eigenlijk Jacoba de Hen is'. Een 'versje' van Endt zal in een volgend nummer geplaatst worden. Het staat in de aflevering van 2 juli 1904. En daarin vinden we Endts vraag, zoals hij in werkelijkheid gesteld is, terug.

PIJPELIJNTJES

Reeds lang had in de krant gestaan:
'Het nieuwe boek van Joop de Haan
'Zal binnenkort in 't licht verschijnen'.
Geen boek was 't voor z'n 'lieve kleinen',
Want er stond 'Pijpelijntjes' op.
(De prijs was: ingenaaid drie pop).
Die Joop de Haan, die Joop de Haan,
Wat er toch in dat boek mag staan!

Zoodra dat boekie was verschenen,
Ging 'k naar een boekverkooper henen.
Eerst in 'de Kalv', toen op 't Rokin,
'k Liep zelfs d'Oudmanhuispoort eens in.
Maar wáár ik speurde, hoe ik zocht,
Steeds was het antwoord: 'Uitverkocht!'
Die Joop de Haan, die Joop de Haan,
Wat er toch in dat boek mag staan!

Ik hoorde nog dienzelfden dag:
Jacob de Haan heeft zijn ontslag
Aan 't 'Volk' als kind'renredacteur.
Of P.L. Tak hem wees de deur
Of datie 't uit z'n eigen nam
Is niet bekend in Amsterdam.
Die Joop de Haan, die Joop de Haan,
Wat er toch in dat boek mag staan!

En 't Zondagsblad van 't 'Volk' zee:
'De *heer* de Haan doet niet meer mee'.

312. ons onbekend

313. A. de Kempnaer, *Vermomde Nederlandsche en Vlaamsche schrijvers* (1928)

Ik dacht: ze noemen hem 'meneer'
Nu is hij geen 'Genosse' meer,
Geen 'citoyen', 'partijgenoot'
Hij is voor 'de beweging' dood!
Die Joop de Haan, die Joop de Haan,
Wat er toch in dat boek mag staan!

En nu heb ik geen rust noch duur,
Dat boek maakt heel mijn leven zuur.
Eén exemplaar slechts van dat werk...!
Stop dan gerust mij onder 'n zerk,
Waarop mijn grafschrift is te lezen;
Die laatste woorden zullen wezen:
'Die Joop de Haan, die Joop de Haan,
'Dat heeft-ie met zijn boek gedaan!'

Een brief van De Haan aan Pieter Endt vertelt van een bezoek van Endt aan de Willibrordusstraat. Endt trof daar een neef van De Haan aan, misschien Izak de Haan³¹⁴, zoon van Jacob Israëls oom Jacob, een jaar jonger dan de schrijver van *Pijpelijntjes*.

In de brief is sprake van sympathie van de kant van Endt. Men kan daaruit wel afleiden dat de *sneer* in De Ware Jacob van 14 juni niet zijn werk was. Misschien ging hij De Haan persoonlijk opzoeken om een eventuele verkeerde indruk weg te nemen.

Interessant in de brief is de aankondiging van een tweede druk van *Pijpelijntjes*.

58. De Haan aan Endt, omstreeks 14 juni 1904

29. StWillibrordstraat

Zeer geachte heer!

Het speet mij dat ik u niet zelf ontvangen kon, de ontvangst zal nu misschien wat bitsig zijn geweest. M'n neef en ik zijn door mijn boek zeer van elkaar vervreemd.

Aan uw zeer zeker goedgemeend verzoek kan ik niet voldoen. Ik zie waarlijk geen kans 'n exemplaar te krijgen. En buitendien zal ik probeeren een tweede druk te bezorgen, hoewel ik zeer gedeprimeerd ben en bezwaarlijk werken kan.

Ten slotte mag ik u zeker met de betuiging mijner hoogachting, de raad geven zeer gereserveerd te zijn met sympathieuitingen voor mijn boek. Dit zou u moeilijkheden kunnen geven, die tot niets dienen.

Geloof mij, geachte heer, uw dienstw:

Jacob de Haan

59. De Haan aan Saalborn, ± half juni 1904

29. St. Willibrordstraat

Beste jongen, je hebt misschien gedacht 'waarom krijg ik 't kinderkrantje niet meer?'

Arnold, je krijgt 't niet meer, omdat ik het zelf ook niet meer heb. Over dingen, die nu nog te ver van je leven afstaan, heb ik met de lui van 'Het Volk' hevige ruzie gehad. Daarom ben ik er niet meer aan. Het is voor de kinderen jammer, we waren zoo lekker aan elkaar gewend.

³¹⁴. Kees Lekkerkerker maakte ons op deze Izak de Haan attent.

Dag beste jongen, ik heb 't zeer druk met allerlei dingen, daarom moet dit kattenbelletje voldoende zijn.

Adieu, vale et salve³¹⁵.

t. t.

Jacob de Haan

Toen, in zijn 'benauwde nood'³¹⁶, richtte De Haan zich tot Lodewijk van Deyssel. 'Waarom Van Deijs[s]el juist? Wel omdat juist in dien tijd alom gegeurd werd met het goede oordeel van Van Deyssel over het litteraire werk van onzen overledenen Henri Hartog'³¹⁷. Het ingrijpend optreden van Aletrino vanuit zijn persoonlijke betrokkenheid en van Tak met zijn politieke zorgen zou kunnen doen vergeten dat er hier tenslotte een roman op het spel stond, een literair kunstwerk. Vanaf dit ogenblik zal De Haan juist op de artistieke kant van de zaak de aandacht gevestigd houden. Vandaar dus het beroep op Lodewijk van Deyssel, de grote Tachtiger, de man die in De Nieuwe Gids zo trots en uitdagend beweerd had dat kunst en zedelijkheid met elkaar niets hadden uit te staan. 'Tot een kunstenaar, van zijn werk sprekende, te zeggen: foei, wat is dat onzedelijk! of: u mag niet onzedelijk zijn!, dat is net het zelfde als dat je tegen iemand op een zwemschoolgaanderij zoû zeggen: foei, hoe onbetamelijk, welke mijnheer loopt er nu met bloote borst en beenen!'. Dit had Van Deyssel naar aanleiding van een klein schandaal rondom zijn roman *Een liefde* geschreven in een nogal bekend geworden 'Zedelijkheidscauserietje' in De Nieuwe Gids in 1888. Legt men aan zo iemand de vraag voor of een schrijver iets 'onzedelijks' als onderwerp van zijn roman mag kiezen, dan lijkt die vraag louter retorisch.

Er is van Van Deyssel de aanhef van een kritisch opstel over *Pijpelijntjes* bewaard gebleven³¹⁸: 'een droevig geval in de Nederlandsche Letterkunde. Toen ik dit boek gelezen had en voortreffelijk bevonden, vernam ik, dat de uitgave gestaakt was en het boek vernietigd. Dit is geschied om redenen buiten de Kunst. In de schetsen van dit boek, vooral in de eerste, bemerkten wij iets, dat wij bij wijze van spreken, een "mystisch waas" zouden noemen. Dit is het onaanvechtbaar bewijs dat het boek "kunst" is. Het is niet groot, niet sterk, niet schoon, maar het is echt en kunst. Het is echte kunst. Buitendien is het beter dan veel van het in de laatste jaren in onze Letterkunde uitbundig geprezen. In dit boek wordt voorgesteld een verschijnsel, dat wij, hedendaagsche wereld-bewoners' 'hier is het blad vol en breekt de tekst bijgevolg af' aldus Harry Prick. Van Deyssel wist, toen hij dit schreef, van het droevig lot van *Pijpelijntjes*. Het verzoek van Van Cleef om het boek niet te bespreken, heeft mogelijk een publicatie van het (volledige) opstel

315. het ga je goed en vaarwel

316. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 13; 1982², p. 54

317. Bedoeld is *Sjofelen* van het partijlid Henri Hartog, dat verschenen was met een 'Woord vooraf' van Lodewijk van Deyssel. Die voorrede van Van Deyssel stond geregeld met koeien van letters in Het Volk vermeld. Op 7 augustus stond Van Deyssel in Het Volk geciteerd: 'Henri Hartog behoort tot die eerlijke, klare en voor de kunst van geestdrift gloeyende naturen, zooals eene Letterkunde er behoeft om te gedijen en stevig gevestigd te blijven'. In De Bode, Orgaan van den Bond van Nederlandse onderwijzers, verscheen op 2 september 1904 een recensie van *Sjofelen* met gespatieerd de naam van de beroemde auteur van het woord vooraf. Hartog was lid geweest van zowel de Bond van Nederlandse onderwijzers als de Bond van sociaaldemokratische onderwijzers, de SDOV. N.B. In de notulen van de huishoudelijke vergadering van afdeling Amsterdam van de eerstgenoemde bond, 27 februari 1904, komt men De Haan tegen. Hij vraagt steun voor de 'kinderen der slachtoffers van de Aprildagen' en vindt Ceton tegenover zich: 'Op niet één besluit van het com[it e]de Haan kunnen wij invloed uitoefenen'.

318. Prick, *Een vreemdeling op de wegen*, p. 685

tegengehouden. 'Het recensieexemplaar werd niet geretourneerd' tekent Prick aan³¹⁹.

De Haan was van dit alles niet op de hoogte.

Opvallend in zijn brief aan Van Deyszel is het Catulluscitaat, dat niet veel later als motto in de tweede uitgave van *Pijpelijntjes* zal verschijnen. De dichter, aldus Catullus, kan heel goed een onberispelijk leven leiden, ook al is zijn werk onzedelijk. Deze opvatting van de verhouding tussen de kunstenaar en zijn werk, anders gezegd: deze literatuuropvatting van De Haan sloot soepel aan bij het 'l'art pour l'art'principe van de Tachtigers, maar viel daarmee niet samen. Voor de Tachtigers speelde het persoonlijk leven van de kunstenaar geen rol, als hij maar mooie kunstwerken maakte. Men denke aan de manier waarop de Hollandse letterkundige elite in *Vincent Haman* een beroemde en aanstootgevende Franse dichter, op bezoek in Holland, de hand komt drukken (hoofdstuk 15: 'Wat zagen ze nou allemaal helder in, dat 'n viezik heel goed mooie verzen kan maken, dat 'n artist dat aan z'n laars lapt of iemand 'n viezik is'). Voor De Haan gold hetzelfde principe: het gaat om de schoonheid van het kunstwerk en niet om het maatschappelijk gedrag van de kunstenaar. Maar tegelijk gold het omgekeerde: het kunstwerk mocht onzedelijk en aanstootgevend zijn zoals *Pijpelijntjes*, maar de auteur niet.

De Haan werkt aan een nieuw plan. Van een nieuwe uitgave van *Pijpelijntjes* vertelt hij echter aan Van Deyszel nog niets.

60. De Haan aan Van Deyszel, 15 juni 1904 (volgens poststempel)

29. St. Willibrordstraat

Geachte heer Van Deyszel, ik heb een boek geschreven 'Pijpelijntjes' en daar komt in voor van 't leven van 'n homosexueele jongen.

En over dat boek hebben menschen, die ik zeer vereerde, dadelijk na 't verschijnen zoo'n geweldige herrie gemaakt, dat ik 't heb teruggenomen van den uitgever.

Nu zou ik u graag willen vragen of ik u dat boek eens sturen mag en of u er dan uw oordeel over zeggen wilt. U vindt toch niet, dat je over 'onzedelijke' (dat zeggen ze) dingen niet schrijven mag. Waar of niet? Wilt u me dat genoeg doen? Dan zal ik u mijn exemplaar zenden. De andere zijn al vernietigd. U zult er mij zeer meer [lees: mee] sterken.

Ik hoop u nu eens fatsoenelijk geschreven te hebben en ik wil u wel zeggen, dat ik boos ben op al die duffe menschjes. Of ze zelf zoo liefjes zijn. Ik houd veel van Catullus en die zegt:

Pedicabo ego vos et inrumabo

Qui me ex versiculis meis putastis
Quod sunt molliculi, parum pudicum
Nam castum esse decet pium poetam
Versiculos ejus nihil necesse est³²⁰.

Wilt u het boek lezen?

319. Er is een aantekening van Van Deyszel van 16 juni 1904: '1 page sur *Pijpelijntjes*' (mededeling van H.G.M. Prick). Om welke pagina het gaat, is niet duidelijk.

320. 'Ik zal van voren en van achteren ontucht met u plegen, gij die, omdat mijn versjes wat losbandig zijn, daarom ook mij voor weinig zedig houdt. Want het past een vroom dichter om zelf kuis te zijn, voor zijn versjes is dat geenszins noodzakelijk'. De tweede regel van het Latijnse versje, waarin de namen van de aangesproken Romeinen staan, liet De Haan zowel in *Pijpelijntjes* II als in de brief aan Van Deyszel natuurlijk weg.

Met vriendelijke hoogachting uw dienstw:

Jacob de Haan

De toonzetting van Van Deyssels antwoord van 16 juni 1904 herinnert aan het afgebroken opstel dat we hierboven een plaats gaven. Had hij in het 'Zedelijkheidscauserietje' nog geponeerd: 'de kunst wil niet in dien zin het menschengeluk bevorderen, dat zij van dadelijken invloed op hun gedrag zou willen zijn', nu wordt die uitspraak geëmend: 'de publicatie van een boek ook als daad in de samenleving' beschouwend keurt Van Deyssel het dus af als die publicatie 'bevordert levenswijzen die [hij] meent, dat niet bevorderd moeten worden'. Hier is de ouder geworden Van Deyssel aan het woord, die in 1899 van zijn roman *Een liefde* een zoals Henri Borel het uitdrukte³²¹ 'gesnoeide, gecasteerde editie' had vervaardigd en die vanaf 1898 ook zijn boek *De kleine Republiek* (in de *Verzamelde opstellen* IV, V en VI) herdrukte en kuiste. Er dreigde trouwens een fundamenteel misverstand omtrent die onzedelijkheid. In *De kleine Republiek* ging het om woorden als 'opengeknoopte broekgulf' en 'week mollig geslachtsdeel'³²². Bij De Haan gaat het nooit om zoiets.

61. Van Deyssel aan De Haan, gedrukte bron³²³, 16 juni 1904

WelEdelGeboren Heer.

In antwoord op uw schrijven van gisteren heb ik het genoegen u mede te deelen, dat ik uw boek 'Pijpelijntjes' reeds voor de ontvangst van dat schrijven geheel gelezen had met veel belangstelling.

Van het begrip, dat ik het Nieuwe Gids begrip zal noemen, en dat twintig jaar lang ongeveer de Nederlandsche letterkundige kritiek heeft beheerscht, uit beschouwd, is er niet alleen geen algemeene aanmerking op uw boek te maken, maar behoort het zelfs tot het voortreffelijkste wat in de laatste jaren is verschenen.

Voor mij zijt gij een zeldzaam en goed kunstenaar.

Evenwel heeft in de latere jaren mijn eigen begrip van wat een letterkundig boek behoort te zijn zich eenigszins gewijzigd of aangevuld. Zoo vernam ik onlangs, dat mijn roman 'de Kleine Republiek' zich in de bibliotheek eener H.B.S.³²⁴ bevond en moest dit nadrukkelijk afkeuren.

Langs die lijn doordenkend komt men er toe de publicatie van een boek ook als daad in de samenleving te beschouwen, en het dus in een publicatie minder goed te achten indien zij bevordert levenswijzen die men meent, dat niet bevorderd moeten worden. Wij zijn en blijven producten van ons laatste cultuurhistorisch verleden en gevoelen en denken onwederstaanbaar als zoodanig. Daarom heeft, al is ook van uit een andere psychische beschouwingswijze gezien deze neiging juist het edelste wat hij in zich heeft, een mensch zoo als er een in uw werk is afgebeeld, iets, waarom wij zijn omgang niet zouden wenschen, en daarom willen wij dergelijke neigingen bij de menschen niet bevorderd zien. De uitgave van een boek als het uwe nu, bevordert gevoeligen en gedragingen zoo als die, welke er met zooveel talent in zijn beschreven.

Zoo als ik zeide geef ik u toe, dat dit mijn gevoelen niet geheel thuis behoort in de Nieuwe Gidstheoriën, maar het is juist, wanneer eene theorie zoo in hare uiterste consequentie wordt toegepast als door uwe schetsen geschiedt, dat men er het wankele of te ver gedreven deel van gewaar wordt.

321. in: De Telegraaf, 15 april 1905; herdrukt in *Opstellen*, p. 275

322. zie: Prick, *De Adriaantjes*, p. 530, noot 5

323. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 13/4; 1982², p. 55/6

324. de RijksHBS te Amersfoort (Prick, *Een vreemdeling op de wegen*, p. 687)

Aldus meen ik u mijn waardeering van uw werk te hebben duidelijk gemaakt en ben met collegialen groet, hoogachtend. -

Nadat hij de brief van Van Deysseel ontvangen had, schreef De Haan aan zijn oude vriend Van Eeden. Ook deze was van de wording van *Pijpelijntjes* kennelijk niet op de hoogte geweest. Op 10 februari 1904 had De Haan hem op Walden bezocht, maar hoewel er toen harde noten gekraakt moeten zijn ('Gister kwam hier Jacob de Haan en lokte mij uit, zoodat ik hem geducht de waarheid zei', aldus de dagboeknotitie van Van Eeden van 11 februari), *Pijpelijntjes* schijnt niet ter sprake te zijn gebracht.

De Haan citeert uit Van Deysseels brief: niet de laatste keer dat hij Van Deysseels woorden zal gebruiken om, als we het zo mogen uitdrukken, zijn boek te rechtvaardigen.

62. De Haan aan Van Eeden, op of kort na 16 juni 1904

29. St. Willibrordstraat.

Mijn beste vriend Van Eeden, nou voel ik wel zeer weer, dat je dat altijd bent. Ik zit zoo zeer in den nood en ik ben zoo moe en zoo heel ellendig. Wil je goedvinden, dat ik weer eenmaal voor je oude vertrouwelijkheid komen kan. Weet je, wat er gebeurd is?

Ik heb een boek gemaakt 'Pijpelijntjes' met van het leven erin van twee perverse menschen. En dat heeft het zoo ongelukkig gemaakt. Nu ben ik in conflict gekomen met Sam Aletrino en met Hans en met alle andere menschen zoowat. Ik ben zoo droef, mag ik nu eens bij je komen en je rustige raad vragen? Och, dat heb ik nu zoo noodig. Er is zooveel gebeurd. Ik ben geen lid van de S.D.A.P. meer en overal uit. Het deert mij zoo zeer.

Heb je het boek gelezen. Bang en verschuwd voor 't dolle rossen van de menschen heb ik het teruggenomen van de markt. Dat heeft mij zeer veel geld gekost, maar dat is het ergste niet.

Van Deysseel heeft het gelezen, ik heb het hem gevraagd en hij schreef, dat hij vond, dat het hoorde tot het voortreffelijkste dat de laatste jaren geschreven was en hij vond mij een goed en zeldzaam kunstenaar, maar als sociale daad vond hij zoo'n boek toch niet goed.

Als ik Woensdagmiddag kom, is je dat goed? Maar wil je het vooraf schrijven (b.v. aan 't Instituut 'Gooiland') want anders ga ik naar Amsterdam terug.

Goeiendag, wij hebben het bitterlijk zwaar, Giza is heden bij ons geweest, maar ze heeft niets kunnen vertroosten.

Dag,

Joob

Op zondag 19 juni 1904 beantwoordde De Haan de brief van Van Deysseel. De verwarring waarin hij leeft, is nog zo groot dat we de gedachte aan een 'afscheid van Holland' weer zien opduiken. Anderzijds spint hij verder aan zijn plan. Publicatie van gedeelten uit *Pijpelijntjes* in De XXe Eeuw zou rehabilitatie betekenen; Van Deysseel behartigde in dat tijdschrift het proza, Verwey de poëzie, vandaar dat de laatste hier niet in beeld komt. En als een tweede druk van *Pijpelijntjes* zou verschijnen met een voorwoord van Lodewijk van Deysseel, dan zouden de 'leuterlui', in de eerste plaats die onder de socialistten, wel helemaal met een mond vol tanden staan.

Zijn baan aan het Instituut Gooiland raakte hij kwijt. Zelf legde hij verband tussen zijn ontslag en *Pijpelijntjes*, zoals hij ook een jaar later in een brief aan Georges Eekhoud doen zou³²⁵: 'Ziet gij, ik had toen eene goede plaats als leeraar aan een school met zoowat 2500 francs inkomen. Die heeft men mij ontnomen'. Misschien had het 'geklets van de menschen' de oren van de

325. brief nr 107

schoolleiding bereikt.

63. De Haan aan Van Deyssel, 19 juni 1904 (volgens poststempel)

29.St.-Willibrordstraat.

Geachte heer Van Deyssel, nu zal ik u eens heel netjes terugschrijven. En vooreerst u van heeler harte danken voor uw brief, die mij in deze nare tijden prettiger heeft gemaakt.

Als een boek artistiek goed is, dan hebben de leuterlui er verder niets mee van doen. En dat is de mooie Nieuwe-Gidsregel, zoals u zegt, die wij nog jongeren dan u, zeer zeker moeten handhaven.

Men is zeer verbitterd op mij, vooral onder de sociaaldemocraten en men maakt 't mij heel lastig. Mijn broodsbetrekking, waarvan ik goed leven kon en ook leven moest, is mij tegen September opgezegd, en zeer zal het de vraag wezen, of deze misdadige man, die u schrijft, iets anders vinden kan. Nooit heb ik de menschen zoo bruut en zoo barbeestig gevonden, als nu, en daarom hiel[p] uw brief mij er zoo weer wat op. Aletrino is ook zeer boos op mij. Hij houdt wel van mij, maar dit is hem heel te erg geweest.

't Is een ellendige tijd. Ziet u, als ik wat ouder was (ik ben anders al 22 geweest.) dan ging 't wel, maar nu heb ik te weinig ondervinding, om mij er goed doorheen te werken. En de eerste boom de beste, dat is me nog wat al te stoïcijnsch.

Geachte heer Van Deyssel, ik geloof, dat u zoo'n beetje voelen kunt van de hevigheid, die 'k nu van de menschen lijd, 't is heel erg. Men heeft mij zoo'n schandeschunnige brief geschreven, dat ik er ontzet van was. En dan moet 't heel erg zijn. Ik geloof, dat ik sta op 'n scheidpunt van mijn leven, en nu weet ik mij niet te draaien of te wenden. Gelukkig is 't nu Zondag en hoef 'k vandaag geen mensch te zien.

Alles warrelt mij nog. Eerst wilde ik naar Parijs gaan, dadelijk weg, daarheen, maar dat is al te mal, dat moet ik niet doen. Ik moet in Holland blijven en mijn boeken afmaken. Vindt u dat ook niet? En dat zal ik nu doen.

Waarde heer van Deyssel, wilt u mij nu een beetje erdoor helpen.

Ik wilde u vragen of ik eenige brokstukken van 't boek in de 20ste Eeuw publiceeren mag. Ik doe dat zoo omdat dan de menschen gesust zullen zijn en niet zoo beestig meer op mij los zullen rossen als zij nu doen. Als u dat goed vindt, zal ik er een deel van nog eens zeer precieus overwerken en 't u zenden. Durft u het aan? Het zal voor mij een bijzondere steun zijn.

Want dit voel ik zeker, dit boek kan ik nu na er zoolang over gewerkt en geleden te hebben, niet in een hoek duwen. Dat zou mijn dood zijn. Nee, ik geef het nieuw uit. En nu vraag ik u iets heel ergs, dat weet ik zelf ook wel, maar wilt u voor die nieuwe uitgave een voorstuk schrijven zoals u voor Boutens deed en zoals u voor dooie Henri Hartog deed. Dan zal men mij misschien [met] rust laten. En u kunt dan die bruutlui eens aan d'r stomme verstaanbaarheid brengen, dat ze me verkeerd mishandelen. Ik weet, dat ik veel van u vraag, als u 't niet doet, moet ik heel alleen tegen die duvelaars opdollen, en als u nu een flinke knik met uw vuist geeft, dan vallen er al een heel zoodje.

Iedereen heeft mij nu alleen gelaten, ik schrijf u uit een grote desolatie. En hoop, dat u mij er door heenhelpen wilt. En doen, wat ik u vraag. Misschien ga ik toch 't land wel uit, heel m'n leven is zoo'n onlogisch ding, dat geen daad op vorige rust en ik alle steun mis. Dan kom ik u even goêdag zeggen. Nu ga ik probeeren te redden, wat te redden valt. Misschien valt 't mee, en ik ben met vriendelijke hoogachting uw dienstw:

Jacob de Haan

Voor Boutens schreef Van Deyssel een 'voorreden' voor *Verzen* (1898), een bundel die met

Pijpelijntjes niet goed te vergelijken is. En het bewuste werk van Henri Hartog, *Sjofelen*, was een boek waar niemand zich een buil aan kon stoten (men kan het op één lijn stellen met De Haans latere boekje *Kanalje*) en stond dus wel heel ver van een bedenkelijke roman als *Pijpelijntjes* af. Verder had Henri Hartog hem, Van Deyssel, aan zich verplicht door hem in de brochure *Een eigenwijs schrijfster* (1903) tegen aanvallen van freule Anna de Savornin Lohman te verdedigen³²⁶, zoals hij in december 1903 de Woordkunst had verdedigd tegen het 'klein beginnend kraaiertje' dat de lof van Speenhoff zong³²⁷. Hij publiceerde trouwens dikwijls in De XXe Eeuw en stond zelfs vermeld onder de vaste medewerkers.

Nee, het uitzicht op een voorwoord van Lodewijk van Deyssel voor *Pijpelijntjes* tweede versie was gering.

Op woensdag 22 juni 1904, als tenminste De Haans idee om elkaar op die dag te zien gerealiseerd is, richt De Haan zich met een verzoek om een voorwoord voor *Pijpelijntjes* II tot Frederik van Eeden. Zijn toon wint aan zekerheid.

64. De Haan aan Van Eeden, 22 juni 1904

29. St. Willibrordstr.

Beste Van Eeden, je hebt vanmiddag zuiver gelijk gehad, 't was niet goed van mij, dat ik je mijn boek niet gaf. Maar ik vreesde harde woorden over dit boek, dat ik zoo zeer ver van je afstaande dacht. Wil je het mij vergeven? Giza heeft mijn exemplaar en Hans zal haar vragen het jou te zenden.

Ik dank je zoo voor je zachte en sterke woorden. Alles is zoo zeer moeilijk en nu heb je me veel goeds gedaan.

Het is gegaan zooals je gezeid hebt, Sam is niet goed voor mij geworden. Maar dat zal ik nu vast niet doen, tegen de rede in, omdat een ander mij zijn wil opleit. Sam heeft mij met Hans samen verduveldonderd, maar ik zal mijn kracht zien te herhebben en te behouden.

Het *is* een zeer ergerlijk boek maar dit is zooals je zei, voor gezonde lieden niet.

Ik wilde, dat je weer voor altijd mijn vriend wou zijn. Het is zoo ongerust om ons heen en je ziet niks dan nijd en barheid

Met de S.D.A.P. zal ik probeeren tot klaarheid te komen, maar als dit een partij moet zijn, die ketteren wil, dan wil ik het niet.

'k Hoop, dat je mooie dingen in het boek vinden zult.

Ik ben nu sterk besloten een nieuwe druk ervan te geven. Wil je d'r 'n inleiding voor maken, waarin je de dufburgerlijke fatsoentjesmenschjes 'n robbedoes toedient?

Dag beste vrind, ik moet nu werken. Dag

Joob

De brief van Aletrino aan De Haan, waarvan in de kort na de voorafgaande aan Van Eeden gerichte brief sprake is, is niet bewaard gebleven. Men heeft het gevoel dat men het raadsel van de verhouding tussen De Haan en Aletrino en van de verhouding tussen de werkelijkheid en de roman *Pijpelijntjes* zeer nabijkomt, zonder dat men een oplossing ziet.

65. De Haan aan Van Eeden, kort na de vorige brief

^{326.} Van Deyssel schreef: 'Goede vriend! Deze verdediging van mijne werken is een der laatste geschriften van uw leven geweest. Nu is de hand verstijfd, die door zoo vurig een geestdrift werd bewogen om hoon af te weren van de zaak, die uw aanhankelijkheid had verworven'.

^{327.} zie p. 74 e.v.

29. St. Willibrordstraat

Beste Van Eeden, Giza schreef mij, dat ze je het boek zond. Sam schreef mij een zeer verdrietige brief. Het spijt me wel, dat ik niets voor hem doen kan. *Hij* heeft mij eenige jaren lang geleerd, dat deze dingen goed waren en normaal. Nu moet hij niet luiduit klagen, dat de menschen hem en mij zullen herkennen in het boek. Dat had hij moeten dragen, zooals ik veelmeer te verduren heb.

Qui veut les fins veut les moyens³²⁸, die deze dingen verdedigen wil en die moet niet terugschuwen als er iets gebeurt, dat niet leit in de lijn Den Tex 50 Politiebureau³²⁹.

Sam heef mij min mishandeld, en gevingerd en gepeuterd in mijn fijnste en intiemste dingen. Waarom klaagt hij mij nu aan, geweldig?

Neen, tegen de rede van mijn leven zal ik nooit meer iets doen. Dat maakt de meeste onvastheid juist. Maar naar wat ik vast en vast zie als goed, daar wil ik heen. Al zal ik het einde niet krijgen.

Beste vriend, ik heb veel te lijden gehad, en ik doe dat nu nog. Maar alles zal goed komen, als ik maar mijn heldere zelfstandigheid herwinnen kan. Over dit boek draag ik geen zware spijt. Het zal met ons gaan zooals het gaan zal.

Wil je me eens weerschrijven, wat je van het boek hebt gevonden?

Dag hoor, je vrind

Joob

66. De Haan aan Van Deyssel, 26 juni 1904 (volgens poststempel)

29. St.-Willibrordstraat

Geachte heer Van Deyssel, er is een ruwe vijandschap om mij. Daarom wilde ik u vragen of Aletrino u onaangenaam over mij geschreven heeft.

Ik kan niet meer schrijven omdat 'k op ben.

Beste groeten

Jacob de Haan

Van Eeden ontving en las Giza Ritschls exemplaar van *Pijpelijntjes*. Het achtervolgde hem tot in zijn slaap. Op 25 juni 1904 noteerde hij een droom³³⁰: 'Ik had een herinnering van het leelijke boek van de Haan en sprak in groote vervoering tegen de demonen, wier kwaad ik bestrijden wilde'. In zijn dagboek schreef hij op dezelfde dag: 'Ik las het afschuwelijke boek van Jacob de Haan en schreef hem er over'. En over zijn droom schreef hij: 'Ik had een helderen droom die mij versterkte'.

Zijn brief versterkte op zijn beurt ook De Haan, in die zin dat hij volstrekt niet in zijn schulp kroop, maar vrijmoedig met zijn oude vriend de degens kruiste. Inzet: hun beider opvatting van literatuur.

67. De Haan aan Van Eeden, tussen 25 en 28 juni 1904

29. St. Willibrordstraat

Beste Van Eeden, ik dank je wel voor den brief. Ik hoop, dat je 't boek niet zult verbranden, ik zal

328. *Qui veut la fin, veut les moyens*: wie zijn doel wil bereiken, accepteert alle daartoe dienende middelen; het doel heiligt de middelen.

329. Den Texstraat 50: het adres van Aletrino

330. zie: Frederik van Eeden, *Dromenboek*, p. 163

het wel laten halen of dat zelf doen, want ik wou je nog 'n enkel ding vragen.

Ja, je idee van kunst is het mijne niet. Zeker is kunst schoon, maar dat wil niet zeggen, dat je daarom altijd moet schrijven over dingen, die aangenaam zijn. Ik kan dit niet goed zeggen, maar ik voel het helder genoeg: *wat* je zegt doet er niet [toe], maar *hoe* je 't zegt.

En als ik de ellende van dit Pijpleven en de smart van die perversiteit zoo weet weer te geven, dat 't de menschen ellendigsmartelijk maakt, dan ben ik, waar dat ik wezen wil.

Is je eigen idee van kunst niet wat gewijzigd?

Hoe je spreken kunt van Aletrino-Heijermans-Querido proza? Dat zijn d'r toch drie, bien étonnés de se trouver ensemble.

Ik hoop, dat je toch nog mijn vriend blijven wilt, Aletrino heeft volkomen met mij gebroken en ik met hem. Wie wind zaait zal storm oogsten. Hij heeft in mij wind gezaaid, nu krijgt hij iets van den storm.

Ik ben zeer bedroefd.

Dag, veel groeten van je vrind

Joob

68. De Haan aan Van Deyssel, 28 juni 1904 (volgens poststempel)

29. St. Willibrordstr

God, m'neer Thijm, ik heb zoo'n brief van Van Eeden gehad, met allemaal woorden over wijsheid erin.

En nu kan ik gansch uit niets meer wijs worden, 't is zoo hulphopeloos. En ik geloof, dat Aletrino ook heelemaal verslagen is. Ik zie hem niet meer. Dat wist ik niet, dat een boek van kunst zóó beoordeeld zou worden. Men wil mij knoeien als wat.

Vindt u goed, dat ik eens bij u kom. Zaterdagmiddag b.v. of Zondag? Ik hoop, dat u me een 'helping hand' geven kunt. Ik heb zoowat alles verloren. Sam 't deerlijkst.

Gegroet van

Jacob de Haan

Op 28 juni 1904 riep Roukema, de secretaris van de federatie Amsterdam van de SDAP, in Het Volk nog eens op om voor 'onze Belgische vrienden', die in juli in Amsterdam verwacht werden, logeerruimte ter beschikking te stellen. Eind mei had De Haan aan Roukema geschreven³³¹. De Haan herhaalde nu zijn aanbod. In zijn 'Verantwoording' in Het Volk van 9 augustus³³² zegt hij: 'Toen dan de Belgen in Amsterdam kwamen vond ik het maar geraden, Roukema te schrijven, of ze bij mij ook kwamen logeeren'. Wilde hij de SDAP testen?

In Roukema's agenda vinden we 30 juni als datum van de brief.

69. De Haan aan Roukema, 30 juni 1904

29. St. Willibrordstr.

Waarde makker, W.P. is 't helaas niet meer, daar weet ge misschien 't uwe van.

Ge klaagt over te weinig logeerruimte voor de Belgische lui. Is mijn kamer nog goed, al ben ik geen lid van de S.D.A.P. meer?

Ik kan u een prettige kamer afstaan met een alcoof met 'n tweepersoonsledikant erin. 't Adres

331. brief nr 52

332. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 7; 1982², p. 43

staat hier boven.

Zoo ge daarvan gebruik wilt maken, had ik gaarne nog even bericht. 'n Franschsprekende Belg kunt ge ook wel geven, dat is geen bezwaar.

In afwachting vriendelijk gegroet van uw strijdgenoot

Jacob de Haan

70. De Haan aan Van Deyssel, 3 juli 1904 (volgens poststempel)

29. St. Willibrordstraat

Geachte heer Van Deyssel, ik had zoo op 'n briefje van u gerekend.

Het boek komt uit, ik zou sterven als ik anders dee. Maar ik wilde u eerst nog even spreken.

Schikt Woensdagmiddag u. Zoowat twee uur. Ik hoop het.

Beste groet van

Jacob de Haan

Van Deyssel antwoordde niet: een veeg teken. Toch klampt De Haan hem opnieuw aan, op zijn gemoed werkend en argumenten bedenkend alsof hij daarmee iets bereiken kon.

71. De Haan aan Van Deyssel, 7 juli 1904 (volgens poststempel)

29. St. Willibrordstraat.

Geachte heer Van Deyssel, u zult zeker wel begrijpen, dat ik geen heel rechte rede in u vinden kan. Bent u ziek, dat u me niet weergeschreven hebt. Enfin, tot de uitgave van de 2de editie heb ik besloten, dat kon niet anders, en ik hoop maar, dat de vijandschap van de menschen niet al te bar zal worden. Maar het is zeer erg en ik ben wel in groote nood, en ook wel 'n beetje bang. Daarom geloof ik, dat 't me goed had gedaan als u een stuk vooraf hadt willen geven, waarin u de lui duidelijk maakte, dat mijn boek, of in allen gevalle *zoo'n* boek als artistiek werk heel goed kan zijn, afgezien van de immoreele (ach, immoreele sic immoreele) inhoud. Zoudt u daar niet mee gebleven zijn in de lijn van uw leven en 'n coup de main hebben gegeven aan een jongere, waarvoor u zelf zeit sympathie te hebben?

Ik heb veel beroerdigheid gehad en dat is nòg niet over, maar als u u rondweg voor mij verklaard hadt, zooals u dat in uw brief deedt, dan hadden de prullige philisters tenminste moeten zwijgen, vindt u dat ook niet.

Haast was ik gisteren even bij u geweest, maar ik vreesde toch, dat u dit niet welkom was.

Heeft Aletrino op u geïnfluenceerd? U vindt dat natuurlijk even schunnig als ik (als 't waar is, wat ik niet hoop.), maar vergeef 't 'm, hij krijgt al 't kwaad, dat hij mij in de goedheid van zijn best hart dee, terug, en daar schrikt hij van.

Van Eeden is zeer verbitterd op mijn boek, als ik wist, dat u hem terugzondt stuurde ik u z'n brief.

Zoudt u 't boek toch willen inleiden? Ik zie zeer tegen de uitgave op, en wil *alles* doen om *onnoodige* misère te ontwijken, maar *niets* en *niets* om noodige waarheid te ontvluchten.

Vindt u goed, dat ik uw brief in z'n geheel voor 't boek laat afdrukken, en die van Van Eeden?

Ik hoop, dat u door praatjes voor de vaak geen antipathie tegen me hebt gekregen en ben met beste groeten uw

Jacob de Haan

72. Roukema aan De Haan, kopie³³³, 9 juli 1904

9 Juli [190]3
2e Jan Steenstr 14.

Waarde Strijdmakker,

Het spijt me, dat ik op je brief een teleurstellend antwoord moet geven, het spijt me meer dan dubbel, omdat ik gevoel, hoe hard je deze teleurstelling moet zijn. Ons zijn niets bekend dan geruchten, die hier in deze, daar in andere vorm, de rondte doen. Naar die geruchten oordeelen, d.i. veroordeelen wij dus niet. Onze weigering houdt dan ook volstrekt geen veroordeeling in. Ook onze persoonlijke gevoelens moeten wij geheel ter zijde zetten, en als bestuurders hebben wij tacties moeten zijn. Om onszelf voor gegronde of ongegronde krietiek te vrijwaren, moeten wij je helaas teleurstellen. Intusschen,

Met handslag,

A. Roukema.
Secretaris.

Het loopt naar de zomervakantie. De Haan werkt nog steeds aan het Instituut Gooiland. De uitvoering van het plan om een heruitgave van *Pijpelijntjes* op de markt te brengen, zonder knik en zonder robbedoos, lijkt in een vergevorderd stadium. Over het verlies van de kinderrubriek begint hij zich heen te zetten.

73. De Haan aan Saalborn, 10 juli 1904³³⁴

29. St. Willibrordstraat.

Beste jongen, omdat je het zoo prettig mooi met je examen³³⁵ gemaakt hebt (hoe maakte Louis het zijne?) en omdat je me zoo vrindelijk schrijft, daarom krijg je zoo heel dadelijk 'n briedeving van mij terug.

Ik houd Vrijdag a.s. op met werken en zal dan eens 'n paar dagen rust nemen. Het heeft mij zelf ook gespeten, dat ik niet meer aan 'Het Volk' werk en niet in de S.D.A.P. ben ook meer. Maar dat moest zoo, beste jongen. Den kinderen heeft het heel erg gespeten, maar kindervrindschap (en toch eigenlijk grootemenschenvrindschap ook) die is niet zoo sterk en zoo standvastig, en eigenlijk verwerkte ik mijn tijd er toch niet nuttig genoeg aan. Er zal nu toch gauw eens 'n prozaboek van mij verschijnen, het is eigenlijk al uitgegeven geweest, maar de menschen zijn er zeer verbitterd over geweest en mijn heengaan aan 'Het Volk' staat er in dadelijk verband mee. Het grieft mij wel, erover te schrijven, maar je mag er wel van weten ook, later hoor je d'r toch [van]. Daar zullen de menschen wel voor zorgen. Ze maken nu alvast scheldversjes erop, terwijl ze d'r nog maar weinig van weten. Arnold, als je wat ouder was, zou ik je het laten lezen, maar nu zou ik me daar niet mee verantwoord voelen. Misschien, dat ik je er eens 'n mooi brok van voorlees. Als we 'n prettigen vacantedag hebben. Qua litterair boek is het door Van Deyssel, die je ma wel kennen zal, zeer hoog gesteld, en dat deed me genoegen, maar mijn sociaaldemocratische vrienden hebben 't heel erg

333. Opgenomen, met varianten, in De Haans 'Verantwoording' in *Het Volk* en in de *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 7 en 8; 1982², p. 43/4. Het zinsdeel 'voor gegronde of ongegronde krietiek' is daar uitgebreid tot: 'voor gegronde en ongegronde (*dat staat 'r; d.H.*) kritiek'.

334. Volgens Saalborn zelf, *Brieven aan een jongen*, p. 51. Van die datum is een couvert bewaard gebleven, evenals van 3, 17 en 30 juli 1904.

335. overgangsexamen

gevonden, en daarom heb ik me van hen afgescheiden met tamelijk hooggaande woorden.

Maar de tijd zal deze onrust wel tot kalme klaarheid en vriendelijke waarheid brengen, en dan zal ook Arnold Saalborn de zaak beter begrijpen, dan dit nobele gymnasiasteken nu doen kan. En basta nu. Ik schreef je dit zoo uitvoerig, omdat ik niet graag wil, dat 't geklets van de menschen je bereiken zou.

Ik wil graag eens bij jullui komen, ik ben nu altijd in jullie buurt (Palestrinastraat 27^{huis}) bij m'n aanstaande vrouw. Breng daar dan als je wilt ook de Verlaineboekjes³³⁶ maar heen. Maar nu wil ik liever geen menschen zien. Ik heb trouwens mijn dagelijksch werk ook nog. En in de vacantie ga ik toch ook 'n poosje naar Giza Ritschl, die tegenwoordig te Bloemendaal woont. Kom mij maar eens in de Palestrinastraat bezoeken.

Beste man, nou heb ik je 'n langen brief geschreven en ik moet nu eindigen.

Doe je m'n beste groeten aan je huisgenooten?

Vriendelijk gegroet van je vrind

Jacob de Haan

Het is altijd moeilijk om 't geklets van de menschen' te achterhalen. Misschien levert een opstel van L. Bückmann in *Ons Tijdschrift*³³⁷ een goed voorbeeld van dat geklets. Bückmann heeft duidelijk de bel horen luiden. Hij had ook een opinie. Hij schreef: 'Voor een zestal weken verscheen van een zekeren JACOB DE HAAN de roman: *Pijpelijntjes*. Dat boek is niet meer te krijgen. Het is ingehouden door den uitgever, den schrijver of een zijner vrienden. Van dat inhouden zijn de boekhandelaren oorzaak... Een dezer heeren las den roman, die over tegennatuurlijke ontucht handelt en die naar ik meen prijst. En dezen boekverkooper, die ter wille van wat geldelijk gewin, al zooveel "misselijks geslikt" had, was Pijpelijntjes toch te kras. Hij telegrafeerde aan enkele collega's, en dezen, op de hoogte gebracht, aan weer anderen om toch dit boek niet uit te stallen, te verkoopen of in portefeuille's te doen rondzenden. Het werd een heele opstand en den uitgever bleef niets anders over dan bij èlk kooper het boek terug te vragen.

En na nauwelijks acht dagen verschijns van *Pijpelijntjes* plaatste de uitgever eene snorkende advertentie aan zijne "Confraters", dat JACOB DE HAAN's roman was uitverkocht en dat elk verzocht werd de onverkochte exemplaren weer terug te zenden...

Wij prijzen dit zeer, maar tòch vragen wij, waarom pas nù? Is dit inderdaad het eerste, zeer onzedelijke boek, dat verkocht werd? En waarom is het onzedelijker dan andere? Wij, Christenen, wisten, dat eenmaal een boek met den inhoud van *Pijpelijntjes* verschijnen moest. Het pad der zonde ligt op een hellend vlak. Men kàn niet terug, gaat altijd sneller bergaf. Vroeger is het wachtwoord gegeven van ongeloovige zijde, dat ontucht voor den ongehuwde toch zoo gezond was. Waarom homosexuele ontucht dan niet?

En toen men eenmaal in de literatuur sexueele dingen beschrijven ging, wist men vooraf, dat ook hier een voortgang zijn zou, die eene werkelijke achteruitgang beteekent'. (Men denkt even aan de oude Marx, die bij de dichtbundel *Auf Kypros* glimlachend knikte: 'Zoo moest het komen'³³⁸.) 'Waarom nu *Pijpelijntjes* zwijnenlectuur, pornografie is, begrijpen wij niet, waar zoo vele andere boeken, alleen graadsgewijs hiervan verschillend, om strijd worden geroemd. Of het een óf het ander.

En al geven wij grif toe, dat b.v. 'Kamertjeszonde', 'Diamantstad', 'Levensgang',

³³⁶. 'Twee bundels van Verlaine, *Sagesse* en *Chansons pour Elle*, die hem zeer lief waren, heeft hij mij geleend' (*Brieven aan een jongen*, p. 7).

³³⁷. p. 322; gedateerd op 20 juli 1904

³³⁸. zie p. 29

'Levenslol', 'Hooge Troeven', 'De Stille Kracht', e.a. met kunst zijn geschreven, en in velerlei opzicht prijzenswaardige gedeelten bevatten, dit neemt nièt weg, dat wij om andere, gewichtiger oorzaken ze als *onzedelijk* brandmerken moeten en ze indeelen bij eenzelfde rubriek als 'Pijpelijntjes'.

Moge de boekhandel het zuiveringswerk voortzetten. Wij verlangen er zeer naar'.

Men ziet De Haan, na de klappen die hij had opgelopen, proberen overeind te krabbelen. In zijn antwoord aan Roukema evenwel keert de defaitistische toon weer helemaal terug. Een zin als 'ik voel, dat ge mijn innig verlies begrijpt' zullen we in het vervolg niet vaak meer tegenkomen. Een maand later zal hij Roukema's brief een 'kostelijk staaltje van kletsende putluttigheid' noemen³³⁹. Eigenlijk verwacht men op 11 juli 1904 (datum waarschijnlijk door Roukema op De Haans brief geplaatst) niet meer dat hij nog zó timide zal reageren. Het lijkt onwaarschijnlijk dat hij in ernst heeft overwogen om naar Indië te gaan als opzichter op een plantage. We kennen zo'n 'Europese koeliemandoer (opzichter)' uit Daums *H. van Brakel, Ing. B.O.W.*³⁴⁰ van 1890: dieper kan een Europeaan in de kolonie niet afzakken. Men kan zich De Haan moeilijk voorstellen 'met een toedoeng (bamboezen zonnehoed) op, die zijn rood gezicht beschaduwde, een dikke stok in de hand, een halfvuile kabaja aan en op blote voeten, de pijpen van zijn slaapbroek hoog omgeslagen', toezicht houdend op eenvoudig heiwerk voor 150 gulden in de maand, zoals Van Brakel deed, op luttele kilometers afstand van de riante villa van zijn zuster Carry.

De Haans depressies krijgen iets kokets.

74. De Haan aan Roukema, 11 juli 1904

29. St. Willibrordstr.

Waarde makker, uw brief deed me daarom genoeg, omdat ik voel, dat ge mijn innig verlies begrijpt. De tijd zal u alles wel duidelijker maken en ik hoop, dat ge dan wat minder rauw tegen me behoeft te doen.

Ik ben 't niet met u eens, dat men *ongegronde* kritiek moet vermijden, maar ik begrijp wel, dat ge deedt, wat ge goed dacht te zijn.

Waarschijnlijk wijk ik dit jaar nog 't land uit, dat zal 't beste zijn. Ik kan nog wel terecht komen op 'n plantage of zoo [als] opzichter.

'n Dergelijke plaats kan ik krijgen en ik denk het te doen ook.

Intusschen met beste groet uw

Jacob de Haan

Laten we hier plaats inruimen voor 'een lateren brief van Van Deyssel'; alleen het fragment dat De Haan in zijn *Open brief aan P.L. Tak* afdrukte³⁴¹, is bewaard gebleven. Opvallend is in de brief het woord 'kunstvol', dat in De Haans literatuuropvatting een centrale rol zal gaan spelen.

75. Van Deyssel aan De Haan, gedrukte bron, vóór 25 juli 1904

Houd goeden moed. Houd moed. U zult nog lang leven en nog andere, even kunstvolle en tegelijk andere gevoelens behelzende boeken schrijven.

339. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 7; 1982², p. 43

340. 1976, p. 174/6

341. 1905, p. 14; 1982² p. 56

In zijn hier volgende brief aan Van Deyssel spreekt De Haan over het uitkomen van *Pijpelijntjes II* als over iets dat voor de deur staat. Het boek werd pas op 27 september 1904 in het Nieuwsblad voor den Boekhandel door Van Cleef aangekondigd.

De Van Eedenbrief die De Haan aan Van Deyssel stuurde, is niet bewaard gebleven. Van Deyssel zal hem hebben geretourneerd.

76. De Haan aan Van Deyssel, 25 juli 1904 (volgens poststempel)

29. St. Willibrordstraat.

Geachte heer Thijm, ik moet u even nog bedanken voor uw laatste brief, dat zou ik wel eer gedaan hebben, maar ik ben zoo diep zielsziek geweest, dat ik dat niet kon.

Ja, ik zal wel moed houden, zooals u schrijft, dat ik doen moet en niet mij door de menschen van de wijs laten brengen.

Ik ben 'n heel mooie betrekking, die ik had, kwijtgeraakt, lam hè? Nu weet ik niet goed dadelijk hoe het [verder] moest en dus daar moet ik nog op spinnen. Dacht u, dat de menschen mij zoo deren zouden om mijn boek?

Het doet me genoegen, dat Aletrino niet bij u is geweest en u niet heeft geschreven. Ik stuur U Van Eedens brief hierin, u zult 'm misschien graag willen lezen, maar ik wil 'm graag terughebben, wilt u 'm bij gelegenheid zenden?

Ik zal u 'n vrindenexemplaar van de nieuwe editie sturen en hoop, dat u me tenminste 'n beetje helpen wilt.

Dag van uw

Jacob de Haan

Borel schrijft De Haan een verdrietige brief en Van Hall, de Gidsredacteur, is diep verontwaardigd. Dit brengt ons op een eigenaardige passage in het In Memoriam 'Jacob Israël de Haan', dat Henri Borel in Het Vaderland van 2 juli 1924 publiceert. Hij herinnert zich De Haan als 'de uitgestootene van het Volk en de Kroniek'. 'Ik heb hem gekend, toen hij zijn Pijpelijntjes had uitgegeven, en zijn S.D.A.P.vrienden hem er om verstieten, en hij niet meer in het Volk mocht schrijven, en hij als een geschuwde paria rondliep. "Durf je nog met me te loopen", zeide hij eens in Amsterdam tegen me, "pas op, daar komt een Gidsredacteur aan!" Dat was in 1903'. In de De Haan-literatuur ziet men dit beeld wortelschieten: 'Vrienden hebben het beeld bewaard van de desperado, die in de winter van het jaar 1904 door Amsterdam zwierf' enz.³⁴² Intussen maant het vermelde jaartal 1903 tot scepsis en ook heeft De Haan nooit aan De Kroniek meegewerkt.

77. De Haan aan Van Eeden, eerste helft augustus 1904

29. St. Willibrordstraat.

Beste Van Eeden, in deze zware dagen voor mij, zou ik zoo graag willen, dat je me eens schreef. Wil je dat doen. Ik heb 't heel slecht hoor en daar is bijgekomen, dat ik heftige pijnen aan mijn lijf oók lijd. Borel schreef mij een zeér verdrietige brief. Jij hebt 't dan toch maar goed in de perfectie. Mr Van Hall is diep verontwaardigd over dát boek, enfin zoo zijn er nog elf. Wil je Verwey vragen of die 't gelezen heeft?

Ik denk 'n paar dagen naar Giza te gaan om te probeeren 'n beetje op m'n verhaal te komen.

³⁴². Jaap Meijer, *De zoon van een gazzen*, p. 71

Weet je dat de Schartens haar verzen in De Gids zoo bar opkammen³⁴³? Giza zei me, dat je in Noordwijk was, ik zou je graag opgezocht hebben, maar ik vrees, dat ik je niet welkom zou zijn. Ik zie trouwens gansch niemand meer. De lui van de S.D.A.P. onder aanvoering van Tak³⁴⁴ gaan voort met hun schennerij. Ik zal er maar niets tegen doen. Probeer mij eens vrindelijk te schrijven, als ik weer in betere dagen kom, zal ik wel weer iets voor jou doen ook. Met vreugde lazen we, dat de Eendracht al 'n tweede winkel krijgt³⁴⁵. Nu ik geen geld meer verdien kan ik niets koopen. Ik heb niet veel kunnen sparen³⁴⁶. Heusch niet. Gaat de petrolie³⁴⁷ nu ook goed? Kun je niet zoo schikken, dat ik nog eens rustig bij je ben, zooals 'n jaar of vijf terug. Dat was 'n betere tijd. Maar het leven keert niet op zijn pad, de dagen die waren zijn schoner dan die dagen die zijn, toch brachten deze ons bij nog schoonere nader³⁴⁸. 't Zij zoo.

Groet Verwey van me, als je wilt, dag,

Joob

De volgende brief aan Van Deyssel lijkt een antwoord op een brief van Van Deyssel aan De Haan: De Haan excuseert zich voor alweer een brief. Volgens een notitieboekje van Van Deyssel schreef deze op 19 augustus en op 22 augustus aan De Haan of nam zich zulks voor³⁴⁹.

Nadat hij eerst had gezegd: 'Ik zal er maar niets tegen doen', besluit De Haan kort daarop 'toch door te zetten'. Op 9 augustus 1904 was zijn 'verantwoording aan de S.D.A.P.' verschenen in Het Volk, met een onverzoenlijk 'onderschrift' van Tak. De Haan schreef daartegen een verweer, dat op 11 augustus door Het Volk werd geweigerd: 'Over deze zaak worden geen ingezonden stukken meer opgenomen', aldus de correspondentierubriek, waarna De Haan zich 'op de commissie voor arbitrage inzake geschillen tusschen de redactie en inzenders beriep'³⁵⁰.

78. De Haan aan Van Deyssel, 19 of 22 augustus 1904

Bloemendaal

343. In hun 'Overzicht der Nederlandsche letteren' in De Gids schreven C. en M. Scharten-Antink over Giza Ritschl onder meer: 'Eenzaam, met niemand in verband te brengen, staat Giza Ritschl buiten de kringen der ouderen en jongeren van onze hedendaagsche letterkunde; eenzaam, een afzonderlijk verschijnsel, zal ook het nageslacht haar zien: een vrouw uit den vreemde van zóó innig en sterk gevoel, dat zij, in het liefgekregeen Hollandsch voor zich heen zeggend de woorden, die zóó uit de diepte van haar ziel vorm kregen, gedichtjes heeft geschreven van een zeldzame intensiteit, die te onvergankelijker zullen blijken, naarmate ze *niet* paraphraseeren, maar *zijn*, in eenvoudigste uitdrukking, het naakte gevoel' (p. 400).

344. Dit kan een toespeling zijn op Taks onverzoenlijk stuk in Het Volk van 9 augustus 1904, dat een antwoord was op De Haans 'Mijne verantwoording aan de S.D.A.P.'

345. Van Eeden sprak in zijn dagboek van 23 oktober 1904 van een 'opening 2e winkel' op de vorige dag.

346. Van 'Nu ik geen geld' tot en met 'Heusch niet' is later toegevoegd.

Met de petroleumzaak wilde Van Eeden werkloze stakers aan een baan helpen. Zie Fontijn, *Trots verbrijzeld*, p. 88.

348. Citaat uit Van Eedens *Johannes Viator* (1892)

349. mededeling van H.G.M. Prick

350. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 9; 1982², p. 47. Die commissie heette officieel: de Commissie tot beslechting van geschillen tusschen de redactie van het partijorgaan en inzenders.

Villa Ilonka
p/a Giza Ritschl.

Geachte heer Van Deysse!

U moet maar denken, zoo'n brievedingetje van mij, dat is net als de pieperij van poes, die ze opjagen, en die nou in de nauwheid komt.

De menschen gaan voort te schelden en te schenden.

Wilt u mij Van Eedens brief zenden? Ik heb zeer veel verdriet. Maar denk toch door te zetten.

Ik dank u nog voor uw laatste hartelijke brief. Giza laat u groeten. Ik blijf hier nog 'n week en ga dan weer naar de stad (29. St. Willibrordstraat.)

Vriendelijk gegroet van

Jacob de Haan

In zijn 'verantwoording' van 9 augustus 1904 had De Haan de brief van Roukema geciteerd en daartegen geprotesteerd: 'Mijn huis werd dus besmet verklaard'. Roukema heeft daarop gereageerd. In een brief aan de redactie van Het Volk vinden we het verhaal. Het antwoord van de redactie op deze brief is niet bewaard gebleven.

Roukema aan de redactie van Het Volk, kopie, 25 augustus 1904

25 Augustus
Sweelinckstraat 12

Aan de Redactie van Het Volk

W. P.,

Zoo spoedig mogelijk na het verschijnen van Jacob de Haan's 'verantwoording' zond ik U een ingezonden stuk. Dit werd niet geplaatst. Ook werd ik van de nietplaatsing in de correspondentie niet ingelicht. Toen, ruim een week daarna, vroeg ik U per briefkaart, hoe het zat met dat stuk. Ook hierop bleef tot heden nòg weer een week later, elk antwoord achterwege. Ik begrijp niet, waaraan ik die eigenaardige bejegening, die wel wat op onheuschheid gaat gelijken, verdiend heb. Ik kan me heel goed voorstellen, dat U het stuk niet kondt plaatsen. Het was lang, te lang waarschijnlijk voor de onbelangrijke kwestie. Maar waarom mij daarvan dan geen kennis gegeven. Of was er voor U nog een andere reden? In elk geval had ik eenig antwoord verwacht, en ik hoop, dat ik dat nu dan ook nog krijg. Natuurlijk verlang ik niet meer, dat het stuk nu nog geplaatst wordt.

Met partijgroeten

A. Roukema.

Op dezelfde datum, donderdag 25 augustus 1904, adverteerde de Amsterdamse Federatie van de SDAP in Het Volk: 'Partijgenooten! Zondag a.s., 28 Augustus, des avonds ten 7 uur, komen er 300 Brusselsche partijgenooten in Holland, en zullen tot Dinsdagmorgen in Amsterdam blijven. Nu moeten er 50 *gidsen* zijn, die hun de versch. bezienswaardigheden laten zien. Zij die hiervoor in aanmerking wenschen te komen, worden verzocht a.s. Donderdagavond 25 Aug., te 8 uur, in het gebouw van den A.N.D.B. te komen'. In zijn agenda van ingekomen post noteerde Roukema op 25 augustus: 'J. de Haan wil gids zijn voor de Belgen'. Een desbetreffende brief van De Haan is niet bewaard gebleven.

Binnen de SDAP bleef De Haan actie voeren. Het bleek een handicap dat hij als partijlid was opgestapt. De Commissie van Arbitrage informeerde naar het recht van nietpartijleden om de

tussenkomst van die commissie in te roepen: alleen partijleden hadden dat recht³⁵¹. Toen meldde De Haan zich als een haas weer aan. Op 19 september 1904 nam afdeling V van de SDAP in Amsterdam geen beslissing 'over zijn weder aannemen als lid', aldus de notulen, die daarna werden doorgestreept. Op 25 september vroeg de commissie De Haan schriftelijk om inlichtingen³⁵². De tweede of zoals De Haan wel zei: de 'andersche' editie van *Pijpelijntjes*³⁵³ doorkruiste De Haans campagne voor eerherstel in de socialistische gelederen en zonder twijfel met opzet. Als eerste doel stond De Haan voor ogen: erkenning als kunstenaar. Als tweede: rehabilitatie als socialist.

Intussen was er nog steeds geen advertentie voor *Pijpelijntjes* tweede versie in Het Volk verschenen.

Toen smeedde De Haan zich een nieuw wapen: hij stelde uit socialistische schetsjes een bundeltje *Kanalje* samen en voegde aan zijn naam op het titelblad toe: 'Schrijver van *Pijpelijntjes*'. Zo zouden de partijgenoten toch wel moeten inzien dat, kort gezegd, homoseksualiteit en socialisme heel goed samen kunnen gaan. En Tak zou een advertentie voor *Kanalje* niet kunnen tegenhouden, omdat de verhalen uit dat boekje voor een groot deel in Het Volk gepubliceerd waren geweest. Inderdaad verscheen in Het Volk op 20 oktober 1904 een eerste advertentie van uitgever G.J. Lankkamp, op 23 oktober van Van Cleef een tweede (hoewel Van Cleef dit boekje niet had uitgegeven), op 25 oktober weer een van Lankkamp, met op 2 november aan de annonce als aanbeveling toegevoegd een citaat uit Voorwaarts en op 2 december ook nog citaten uit: Volksonderwijzer, Voorpost en Arnhemsche Courant³⁵⁴. Dit was bedelen om een recensie. Maar *Kanalje* was natuurlijk ook in de ogen van Tak reclame voor *Pijpelijntjes*. Het boekje werd niet besproken.

Het is dit bundeltje *Kanalje*, dat De Haan (er is een couvert met 26 augustus 1904 als datum) aan zijn jonge vriend Saalborn belooft. Al op 23 augustus 1904 adverteerde uitgever Lankkamp voor het boekje-in-wording in het Nieuwsblad voor den Boekhandel: 'Gevraagd: een reiziger, die tegen hoge provisie wil aanbieden een boekje van Jacob de Haan (den bekenden schrijver van *Pijpelijntjes*)'.

79. De Haan aan Saalborn, 26 augustus (?) 1904

29. St Willibrordstraat.

Beste jongen, neem me toch niet kwalijk, dat ik je niet eerder wederschreef, en oók niet, dat ik 't nu maar kortaf doe. Ik heb veél te werken, en mijn gezondheid heeft geleden.

Nee, mijn boek is niet geschikt voor jou, als je 't leest, is dat mijn zaak niet, maar je krijgt er van mij geen, al ben je nog zoo'n vrindelijk vrindje van me. Zelfs voor veel grooteren is 't niet goed.

Wel van 'n ander boekje, dat gauw komt zal ik je gaarne 'n hommage de l'auteur geven, als 'n bewijsje van genegenheid.

³⁵¹. notulenboek PB SDAP, 16 september 1904

³⁵². *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 20; 1982², p. 68

³⁵³. Voor een vergelijking tussen *Pijpelijntjes* I en *Pijpelijntjes* II, zie: de inleiding van onze editie van *Pijpelijntjes* (1982), p. 21/3. Bijzondere vermelding verdient de 'lieve student' Geert Fentz, student in de medicijnen in Utrecht, die in de tweede editie Geert Olders kwam te heten en in Leiden studeerde. Sam is omgedoopt in Felix (Hans), Joop in Cor. Cor wordt door Hans regelmatig 'P'tit' genoemd, wat herinnert aan 'le petit homme' van de kweekschool (zie p. 15).

De recensies verschenen in Voorwaarts 29 oktober 1904, Voorpost 5 november 1904, De Volksonderwijzer 12 november 1904 en Arnhemsche Courant 26 november 1904.

Beste groeten aan je familie oók van

Jacob de Haan

Na zijn ontslag bij het Instituut Gooiland was De Haan, zoals hij later aan Georges Eekhoud schreef, 'nogal vief en kreeg dadelijk een andere betrekking'³⁵⁵ en wel aan het Instituut Wullings in Voorschoten, bij Leiden, een destijds bekende jongenskostschool met HBSopleiding, bestemd voor zonen van Indiëgangers en andere 'jongeheren uit de deftige stand', vooral jongens 'die het volgens hun ouders thuis te bont maakten of mislukten op de school in eigen omgeving'. Het regime was er streng: 'Wie leerling werd op de kostschool van Wullings, die kon de eigen wil wel vergeten'³⁵⁶.

Lang heeft De Haans relatie met dat Instituut niet geduurd: 'Pats, men hoorde van "Pijpelijntjes". Naar de maan'³⁵⁷.

De Haan schreef aan Van Eeden, juist vóór de verschijning van de tweede versie van *Pijpelijntjes*. Op maandag 26 september gewaagt Van Eeden in zijn dagboek van een etentje met Giza Ritschl.

Voortaan zal De Haan zich in zijn brieven aan Van Eeden 'Joop' noemen.

80. De Haan aan Van Eeden, 25 september 1904

Leiden

Oude Vest No 3.

Beste Van Eeden, Giza heeft je zeker verteld, dat ik te Leiden woon en daar 'n betrekking heb. Toe, wil je me eens schrijven of mij eens komen bezoeken? Ik heb het zeer eenzaam. Alleen Zondags ben ik in Amsterdam.

Mijn boek komt dezer dagen uit, dus dan kan de misère weer beginnen. De vorige week kwam ik Sam tegen, die z'n hoofd omdraaide. Aardig hè?

Het gaat mij niet goed. Ik dank je wel voor je laatste vriendelijke brief. Aan de school waar ik ben geeft ook Mr J.B. Cohen³⁵⁸ les, maar ik heb hem nog niet gezien. Jullie hebt algemeene vergadering vandaag hè?³⁵⁹

Beste Van Eeden, als ik weer wat beter ben zal ik weer goed gaan werken. Wees niet boos, dat ik nu niet kan, ik bid je.

Ik zou graag eens bij je komen, schikt het je een Zondag eens?

Dag, beste groeten. Je bent nu heelemaal mijn eenige vriend weer. Al de andere mensen hebben mij alleen gelaten. Dat zijn dan toch geen vrienden van mij geweest. Ook Sam niet, die mij eerst gansch ziek heeft gemaakt, en mij nu overal schunnig verschenden laat.

Dag hoor.

Joop

355. brief nr 107

356. (Joop Peeters), 'Beresteyn'

357. brief nr 107

358. I.B. Cohen, advocaat en leraar in de staathuishoudkunde aan het Instituut Wullings, medeoprichter, juridisch adviseur en penningmeester van GGB; zie: Dagboek Van Eeden IV, p. CIV, en: A. de RanitzCohen

359. De GGB had op 25 september zijn jaarvergadering te Amsterdam, onder voorzitterschap van Van Eeden. Op maandag 26 september noemt Van Eeden in zijn dagboek die GGBvergadering 'goed geslaagd'.

81. De Haan aan Van Deyszel, 25 september 1904 (volgens poststempel)

Leiden,
Oude Vest 3.

Geachte heer Van Deyszel, mijn boek is weer verschenen. Ik heb nu weer 'n tamelijke betrekking in Leiden, zoodat ik deze maal het donkere sterflot weer ben ontsnapt.

U zult het boek dus wel gauw krijgen denk ik³⁶⁰.

Ik ben zeer ziekelijk en moet veel werken om er niet onder te raken.

Vriendelijk gegroet van uw dienstw:

Jacob de Haan.

Hoe weinig De Haan zelf *Kanalje* telde als deel van zijn oeuvre, blijkt ook hieruit dat hij aan Van Deyszel over zijn 'tweede boek' schrijft en daarmee dan niet *Kanalje*, 'het dingetje dat bij Lankkamp in Deventer verscheen'³⁶¹, maar *Pathologieën* bedoelt. Men kan heel goed de zienswijze verdedigen dat De Haans bewerking van *Pijpeliijntjes* een nieuw, zelfstandig kunstwerk heeft opgeleverd; Van Cleef echter bood het boek als een 'tweede druk' aan. Achterin staat De Haans tweede boek aangekondigd: 'Bij den uitgever dezès verschijnt binnen kort: PATHOLOGIEËN door JACOB DE HAAN'.

Van Deyszels lezing vond plaats op dinsdag 8 november 1904, in de Kleine Zaal van het Concertgebouw. Toegangsprijs: f 2,50.

In De Ware Jacob van 12 november 1904 vindt men Van Deyszels portret, getekend door J. Rotgans, en een verslag van Van Deyszels lezing door Lodewijk van Kwijtsel ('Er brandt me een heerlijk warm gevoel binnen in mij, dat is het verlangen om te schrijven over de voorlezing van Lodewijk van Deyszel' enz.). Het spotziek treiterblad hield zich wel vaker met Van Deyszel en met De Haan onledig. Op 13 augustus 1904 had de redactie een reeks schertsopinieën over kermis geplaatst, zogenaamd uitspraken van bekende Nederlanders zoals Abraham Kuyper, Van Deyszel, Kloos, Van Eeden en Bolland. Als laatste bekende Nederlander had zij daarbij Jacob de Haan laten opdraven en hem in de mond gelegd: 'Naar den duivel met de kermis! Ik kan er geen pijpeliijntjes trekken; 't is er te druk en je loopt dus te gauw in den kijker'. En op 3 september schreef het blad over een 'samenzijn' van de ReinLevenbeweging op 28 augustus en vertelde hoe 'men een adres van afkeuring aan Minister Kuyper [verzond], over diens oordeel over de ReinLevenmensen³⁶²; dit adres ging vergezeld van de mededeeling, dat Borrel [Henri Borel] en niet Jacob de Haan tot erevoorzitter zou benoemd worden'. Op 5 december zond De Ware Jacob aan Van Deyszel zogenaamd geschenken, o.a. 'volteekende lijsten voor voorleesavonden in Tietsjerksteradeel', alsmede een 'plaats in het Panopticum'. Meer mensen die in 1904 in het nieuws geweest waren, kregen een Sinterklaasverrassing toegedacht. 'Jacoba de Hen' ontving een 'haan van taaitaai'.

82. De Haan aan Van Deyszel, 1 november 1904 (volgens poststempel)

29. St.-Willibrordstraat.

³⁶⁰. In brief nr 76 had De Haan hem een 'vrindenexemplaar van de nieuwe editie' beloofd. Ook van *Kanalje* stuurde De Haan hem een presentexemplaar (Prick, *Een vreemde deling op de wegen*, p. 688 voetnoot 3).

³⁶¹. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 14; 1982², p. 57

³⁶². zie voetnoot 294

Zeer Geachte Heer Thijm, is Giza bij u geweest? Ik heb haar gezeid u van mij vrindelijks te groeten. Ik ben niet meer te Leiden, maar in Amsterdam weer.

Het gaat mij heel slecht. Ik ben ziek en oververdrietigd.

Als ik beter ben zal ik u over mijn tweede boek schrijven. Maar daar werk ik nu niet aan.

Als het gaat kom ik Dinsdag oók, als u leest.

Dag m'neer Thijm, vriendelijk gegroet van uw dienstwillige

Jacob de Haan.

83. De Haan aan Van Eeden, begin november 1904 (of eind oktober)

29. St. Willibrordstraat

Beste Van Eeden, Giza heeft je zeker wel gezeid, dat ik heel naar weer in Amsterdam ben terug gekomen. Ik heb zeer veel pijn, en ik wil zoo graag goed wezen, om te kunnen werken. Vind je het goed, als ik eens bij je kom in Bussum? Schrijf eens 'n dag als je wilt. Ik weet wel, dat je me niet heel veel helpen kunt, maar ik heb zoo weinige goeie dagen, en het is altijd een goeie dag voor mij geweest, als ik eens bij je was.

Henri Borel komt half November oók terug. Zonder betrekking. Het is zeer zorgelijk, maar *ik* kan hem echt niet helpen. Als hij om jou moreele hulp komt, help hem dan. Hij is er zeer slecht aan toe. Jammer³⁶³.

Sam schendt mij schunnig. Het doet mij zeér leed, maar ik zal niet de eerst keerende hoeven zijn.

Dag beste vrind.

Beste groeten van je vrind

Joop.

84. De Haan aan Van Deyssel, 7 november 1904 (volgens poststempel)

29.St-Willibrordstraat.

Geachte Heer Thijm, ik ben gisteren bij Giza Ritschl geweest. Wij komen Dinsdag samen naar u luisteren. Nu ik het besloten heb, is het prettig om vast voór te denken. Ik gloof, dat het zeer vol zal zijn. Het is geen intieme zaal, en ook wel wat groot. Maar dat *is* zoo.

Vriendlijk gegroet met hoogachting uw dienstw:

Jacob de Haan

Op 8 november 1904 vindt een algemene ledenvergadering van afdeling Amsterdam V van de SDAP plaats, een vergadering die blijkens de notulen een 'zeer onstuimig' verloop had: er was een 'compromitteerende uitlating' van expenningmeester Van Bleijswijk Sombeek tegen De Haan, er was een 'onverkwikkelijk incident' tussen voorzitter A.S. de Levita en De Haan, volgens de een had De Haan secretaris T. van der Waerden 'een minder goed partijlid' genoemd, volgens de ander had

³⁶³ Borel meldde zich op 15 november 1904 bij Van Eeden: 'Beste van Eeden, Daar ben ik weer! Ik kon het in Indië niet uithouden, en was er zoo ziek en down. [ondertekening] voorloopig adres: Dr Joh. v. Maarsseveen Palestrinastr. 27 Amsterdam'. Van Eeden wilde hem niet helpen, om Borels vrouw, een jong meisje dat hij in 1902 'geschaakt' had, met een schandaal tot gevolg. Op 6 december 1904 schreef Borel aan Van Eeden: 'Je hebt aan poor Jopie de Haan gezegd dat je mijn vrouw niet wou ontvangen, Als dat zoo is kom ik ook niet bij je. Zoolang ik bij haar ben is ze mijn vrouw en moeten de anderen dat ook vinden. En je kent haar niets dan door het leelijke gebabbel van Giza'.

Van der Waerden hem voor 'ploertje' uitgescholden. In 'heftig tumult' werd de vergadering verdaagd.
Zo verzuimde De Haan de lezing van Van Deysssel.

85. De Haan aan Van Deysssel, 10 november 1904 (volgens poststempel)

29.St-Willibrordstr.

Zeer Geachte Heer Thijm, ik ben niet op uw lezing geweest, omdat ik mij tegen laster verdedigen moest in eene vergadering van socialisten. Het is nog niet afgelopen, het moet nog een avond.

Maar Giza heeft precies verteld aan een vriendin van me, hoe 't is gegaan, en wie bijzonders er waren, en met wie u gepraat en gedaan hebt. Dat is dan wat.

Mijn leven is heden zoo schamel en arm, net als die nare herfstdagen. En daar kan ik niet tegen. Jezes, als ik van den winter weér zenuwziek moet worden, dan weet ik 't niet.

U moet niet om mijn briefjes lachen. 'n Kennis van mij, die telkens gek is en bij voortdoring dwaas, schrijft altijd hoopen brieven, tegen den tijd, dat hij gek werd. Hij zegt, dat lucht 'm zoo op. Gerust, m'neer Thijm, dat is zoo.

Zondag heb ik een goeie dag, dan ga ik naar Van Eeden. Ik wou zoo graag, dat u schreef of u de andersche editie van mijn boek hebt gelezen. Wilt u dát doen? Met 'n paar zinnnetjes maar. Dat zal ik prettig vinden in dezen naren tijd. Ik heb nog altijd geen andere betrekking, mijn geld raakt op en ik kan niet werken. Vale et salve.

Misschien komt 't terecht. Veel vriendelijks en achtends van

Jacob de Haan.

Op 12 november 1904 werd *Kanalje* in De Volksonderwijzer besproken. De schetsen werden 'verdienstelijk' genoemd. Zij behandelen 'het leven en strijden der proletariërs' en zijn het 'lezen waard'. Evenwel, 'de vermelding op het titelblad van "Schrijver van *Pijpelijntjes*" had best achterwege kunnen blijven; die vieze herinnering is geen aanbeveling'. De roman *Pijpelijntjes* zelf, hoewel een recensieexemplaar ontvangen was³⁶⁴, werd in De Volksonderwijzer nooit besproken. De Haan vond dat het blad nu via een *Kanaljerecensie* aan de roman een 'achtertrap' toediende en protesteerde. Vergeefs³⁶⁵.

In het Rotterdamse Voorwaarts, Weekblad voor de Arbeiderspartij in ZuidHolland, gebeurde iets dergelijks. Het blad besprak *Kanalje* op 29 oktober. De recensent, L.M. Hermans, eindigde met: 'Wij begrijpen niet waarom de heer [*sic*] De Haan zich op het titelblad teekent als: schrijver van *Pijpelijntjes*. Dit is allerminst een aanbeveling, integendeel'. De Haan diende een protest in. De redactie liet het aan Hermans over, de zaak De Haan af te handelen. Deze Hermans stond als 'de Roode Duivel' bekend, naar het blad dat hij van 1892 tot 1897 volschreef. Vanaf 1902 functioneerde hij als bezoldigd propagandist voor de SDAP te Rotterdam. Hij maakte politieke hekeldichten voor het Zondagsblad van Het Volk en publiceerde in 1903 bij Lankkamp een vooruitstrevend boekje *De spiegel der waarheid. Moderne moralisatiën over liefde, prostitutie en huwelijk*. De Haan ontving van hem het volgende schrijven.

86. Hermans aan De Haan, gedrukte bron³⁶⁶, half november 1904

Mijnheer.

^{364.} vermeld in de rubriek Boekaankondiging van 8 oktober 1904

^{365.} *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 15; 1982², p. 58/9

^{366.} *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 15/6; 1982², p. 59, 60

Na een bespreking met mijn mederedacteuren is aan mij overgelaten met uw ingezonden stuk te handelen naar goedvinden. Dien overeenkomstig bericht ik u, dat ik het weiger te plaatsen, omdat het mij niet wel mogelijk is: in een blad als 'Voorwaarts' iets te schrijven over 'Pijpelijntjes' en als ik uw stuk plaats moet ik er wat van schrijven. Ik acht 'Pijpelijntjes' niet wel bespreekbaar in 'Voorwaarts' niet zoozeer om de tooneelen die erin worden beschreven dan wel omdat het m.i. een opwekking bevat tot het plegen van sodemieterij en ik ben niet modern genoeg om in sodemieterij iets anders dan tegennatuurlijke daden te zien. Ik acht uw werk van onberekenbare schade voor de propaganda van onze beginselen en wel omdat u terwijl u dat toch schreef redacteur was van onze kinderrubriek in 'Het Volk'. Een Mr Sybrandi³⁶⁷ of een Mr Diepenhorst³⁶⁸ kan ons met succes met dit geval bestrijden en ik moet hun volgens mijn eigen overtuiging gelijk geven.

Gij kunt u nu wel als een martelaar voordoen en mij beschouwen als iemand die zetmeijer³⁶⁹ is in een Volksdepôt van de Gelderschekade enz. ... ik zal datgene doen en blijven doen wat ik in het belang acht van de beginselen, die ik dien. Opzettelijk onrechtvaardig betoon ik mij tegenover niemand en ik acht u niet gewichtig genoeg om tot uitzonderingsmaatregelen over te gaan. Ik heb zonder vooringenomenheid tegen den schrijver het werkje 'Kanalje' beoordeeld. Stond er niets bij vermeld, ik zou waarachtig 'Pijpelijntjes' er niet bijgehaald hebben. Op seksueel gebied sta ik boven de gewone fatsoensbegrippen, ik meen dat in 'de spiegel der waarheid' bewezen te hebben, maar elke ketter heeft zijn letter, en mijn letter is, dat man en vrouw voor elkander zijn geschapen of op andere wijze daargesteld, al wat daarbuiten gaat wekt mijn afschuw en walging op, en ik wil desverlangd daarover wel spreken en schrijven maar niet in een kring of in een blad waarvan de leden of lezers mede worden gevonden onder zeer jonge menschen. 't Is best mogelijk, dat u geleden hebt aan een ziekte die u het walgelijke van manmannenliefde niet heeft doen inzien, en dat u thans daarvan genezen bent, maar eerst dan zou ik over die dingen mij kunnen heenzetten als u had willen volhouden bij de intrekking van 'Pijpelijntjes'.

L.M. Hermans.

De Haan typeerde deze brief van 'partijgenoot' Hermans als 'een niet geheelgeoorloofd schrijven', waarvoor hij de morele verantwoordelijkheid echter aan Tak toeschreef³⁷⁰.

Het Volk had met *Kanalje* 'iets leelijks uitgehaald'³⁷¹. Hoewel een recensieexemplaar ontvangen was, besprak het blad het boekje niet. De uitgever vroeg om opheldering en kreeg als antwoord: "t recensieexemplaar is weggeraakt, wilt gij een ander zenden?" Dit gebeurde. Maar een recensie bleef uit. Wel zou het blad korte tijd later, op 5 februari 1905, zonder toestemming van de uitgever en van de schrijver, uit *Kanalje* de schets 'Fabrieksmeid' overnemen³⁷².

Na De Haans 'verantwoording aan de S.D.A.P.' van 9 augustus 1904 en Taks onbuigzaam commentaar daarop, was De Haan in Het Volk lange tijd niet meer aan bod gekomen. Zijn repliek

367. Mr G.J. Sybrandy, propagandist van de AntiRevolutionaire Partij, lid van de Provinciale Staten van Overijssel. Tak was bijzonder gebeten op deze 'socialistendooder' en gaf in Het Volk voor, dat er in ons land een nieuw spreekwoord was: 'Jong, je liegt als Sybrandi!' (31 juli 1904).

368. Mr P.A. Diepenhorst was een vooraanstaand lid van de ARP in Amsterdam. Hij werd door Tak in de gemeenteraadsverkiezingen van 1904 verslagen.

369. meier = zetbaas

370. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 16; 1982², p. 60

371. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 14; 1982², p. 57/8

372. Er hadden al vanaf 9 oktober 1904 weer gedichten van De Haan in het Zondagsblad gestaan. Op 1 januari 1905 droeg De Haan het schetsje 'Koppige bootsman' bij.

werd op 11 augustus geweigerd.

Advertenties voor *Pijpelijntjes* waren afgewezen. Wel werd op 12 augustus voor een protest van Van Cleef plaats ingeruimd.

In oktober 1904, toen Het Volk ageerde tegen een 'klerikaal' postwetje, genoemd 'het Russische postwetje', dat een voorstel bevatte om de Postwet aan te vullen met een bepaling van censuur op de bezorging van 'niet gesloten stukken, wanneer hun inhoud in strijd wordt geacht met de veiligheid van den Staat, de openbare orde, of de goede zeden', vroeg De Haan aan Het Volk wat toch het verschil was tussen een censuur uitoefenende postdirecteur en een censuur uitoefenende administrateur van Het Volk. Er kwam geen reactie.

Dit beleid zette Tak voort, ook in december 1904, toen De Haan inspeelde op 'drukte' van Tak naar aanleiding van een actie van Gidsredacteur Tutein Nolthenius tegen een tentoonstelling van journalistieke prentkunst in het Stedelijk Museum. Tak verdedigde de tentoonstelling in het Handelsblad van 8 december, in Het Volk van 9 december (waar het optreden van Nolthenius als 'onguur' en 'schunnig' aan de kaak werd gesteld) en in de gemeenteraad op 21 december 1904. Zijn betoog kwam hierop neer dat men strikt onderscheid moet maken tussen kunst en propaganda³⁷³. Men kan zich het stukje voorstellen, dat De Haan toen naar Het Volk zond: toen het om *Pijpelijntjes* ging, had Tak dat onderscheid niet gemaakt. In zijn stuk van 9 augustus had hij het aspect *kunst* van de roman kleinerend als een 'literair fantaziepakje' bestempeld en de kennismaking van de in die vorm bewerkte 'vraagstukken' schadelijk genoemd en afgeraden. Waarom ketterde Tak tegen een Noltheniuscensuur en censureerde zèlf *Pijpelijntjes*? Men moet zich De Haans stukje ook wel voorstellen, want lezen zal men het nooit kunnen; het werd door Het Volk genegeerd.

Tegenover de Commissie van Arbitrage volgde Tak eenzelfde tactiek. Hij probeerde de zaak De Haan op de lange baan te schuiven: hij verstreekte aan de Commissie geen inlichtingen. Het kwam tot een botsing tussen Tak en de Commissie, die op 15 november 1904 zelfs tijdelijk aftrad, maar op den duur toch aan het langste eind trok. Achter de schermen werd menigee actief. Van Kuijkhof drong op 1 december 1904 per briefkaart bij het PB aan op vaststelling van de termijn waarbinnen partijen in een conflict behoren te antwoorden. Het PB vergaderde op 3 december; Tak liep weg. Het PB stemde toen vóór de vaststelling van die termijn en besloot tot publicatie van de hele gang van zaken. Op 4 december beantwoordde Tak vragen van de Commissie van Arbitrage, op 7 december dreigde hij als hoofdredacteur van Het Volk te zullen aftreden, als die openbaarmaking zou doorgaan. Van al deze activiteiten en bemoeienissen drong niets door in de openbaarheid. De Haan vroeg om inlichtingen en ontving van de Commissie op 16 december, 'vier maanden na [zijn] klacht', eindelijk antwoord. In zijn commentaar schreef hij: 'wat hier staat is gewoonweg niet te geloven'.

87. Commissie van Arbitrage aan De Haan, gedrukte bron³⁷⁴, 16 december 1904

In antwoord op uw schrijven van heden deel ik u mee, dat:

7 Nov. l.l. de commissie vergaderde, moest konstateeren, dat de redactie van *het Volk* nog niet had geantwoord en besloot de redactie te melden, dat zoo binnen een week geen antwoord kwam, de kommissie haar mandaat ter beschikking van 't P.B. zou stellen. 15 Nov. l.l. weer vergaderde en wijl nog geen antwoord van de redactie was ontvangen besloot het P.B. te melden, dat de commissie in de onmogelijkheid verkeerde haar taak te volbrengen en dus aftrad. 28 Nov. l.l. de leden weer bijeenkwamen omdat een brief was ingekomen van Tak, (niet de lang verwachte met

373. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 19; 1982², p. 66

374. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 20/1; 1982², p. 68/9

inlichtingen maar 'n schrijven over 't nietantwoorden) en dat na langdurige discussies de leden besloten op hun vroeger besluit van aftreding in zooverre terug te komen, dat ze aan 't P.B. zouden melden: 'onder enkele aan te wijzen voorwaarden zullen we weer aan 't werk gaan'. Eerst wanneer het P.B. aan die voorwaarden voldoet dan zal de commissie haar taak weer opvatten. Dit schrijven is aan 't P.B. verzonden, maar tot nog toe is geen antwoord ontvangen, zoodat op 't oogenblik de werkzaamheden der commissie geschorst zijn, totdat antwoord is ontvangen van 't P.B. waarvan het zal afhangen of deze commissie weer in functie zal treden.

Uit 1904 stamt nog een brief van De Haan aan Saalborn, wiens grootmoeder 80 was geworden³⁷⁵.

88. De Haan aan Saalborn, eind 1904

29. St. Willibrordstr.

Beste boy, wèl 'n beetjen laat en ook inderhaast wel, maar éven van harte wensch ik jullui allen, geluk met grootma's feest.

'n Mooie feestdag vandaag hè? Je hebt zeker wel voor bloemen gezorgd, nu ik zorg efkens voor m'n felecitatie.

Beste groeten

Jacob de Haan

Op 17 december 1904 stond De Haans naam in Het Volk, in een advertentie voor een feestavond van de SDAP afd. Amsterdam III op 8 januari 1905. P.L. Tak was feestredenaar, er was een bijdrage van L.M. Hermans en er werd een toneelstukje van De Haan opgevoerd, dat hij nooit gepubliceerd heeft. Het Volk vatte 'In staking, werkmansschets in één bedrijf' op 10 januari 1905 als volgt samen: 'een dominee die flinke arbeiders tot verraad tracht over te halen' en oordeelde: 'goed van opzet, doch niet dramatisch genoeg van uitwerking'. Het publiek had zich geamuseerd: 'enkele krachtige gezegden vonden grooten bijval'.

De Haan zal meer geïnteresseerd zijn geweest in beoordelingen van *Pijpelijntjes*. Uit 1904 kennen wij twee recensies, van P.M. Wink in Levensrecht en van G.F. Haspels in Onze Eeuw.

Wink, een bekende van Van Eeden, anarchist en uitgever, zet De Haan om te beginnen zijn oude stukje over dienstweigering nog eens betaald: 'De heer Jacob de Haan is 'n zeer buitengewoon jongmensch dat is ons allen duidelijk geworden bij zijn overbluffende uitspraak over Tolstoy in het toenmaals door hem geredigeerde kindergedeelte van het Zondagsblad van het *Volk*: "Graaf Leo is dom!". De roman wordt in dit perspectief gezien: 'De heer Jacob de Haan schijnt er van te houden het publiek te overbluffen, te overduvelen. Hij heeft het weer eens willen doen en heeft nu, inplaats van een enkel idioot zinnetje, 'n heel boek de wereld ingestuurd. Zijn tweede succes evenaart het eerste: het publiek is weer *baba*³⁷⁶. Maar de schaterlach, die op de eerste verwondering volgde, zal toch ditmaal wel uitblijven'. En weer wordt Het Volk er bij gehaald: 'Ik kan me heel goed begrijpen dat de heer Tak, na kennismaking met dit misselijke produkt, z'n auteur, Jacob de Haan, onmiddellijk de redactie van de kinderkrant ontnam'.

Wink vervolgt: "t Is een eigenaardig verschijnsel dat onze "moderne" literatuur steeds schunniger en platter dingen gaat voortbrengen. Nu kan men 'n schrijver vaak ietwat gewaagd realisme vergeven om der wille van de kunstwaarde van z'n boek of om z'n tintelende geestigheid. Maar dat gewilde uitstellen van sexueele en andere smeerlapperij, welke in de laatste jaren ons

375. zie brief nr 43

376. staat paf

herhaaldelijk voorgezet wordt in 'n taaltje, dat in de verte op Hollandsch lijkt, is me een ergernis. De vuilheden uit chambree³⁷⁷ en bordeel, de goorheid en smerigheid uit de achterbuurten, de verdierlijking van het meest gedemoraliseerde gedeelte van ons volk wordt ons in kleuren en geuren afgemaald, met, naar 't schijnt, het grootste welgevallen van de zijde der schrijvers. En het succes is groot bij een zeker gedeelte van het publiek'. Dan citeert hij een 'confrateruitgever', die gezegd had: 'Een boek kan tegenwoordig niet te smerig zijn', en hij beaamt dat. Van de kritiek is niets te verwachten: 'De critiek, voor zoover die zich niet zoozeer laat overduvelen door de "woordkunst" dat ze de smeerlapperij niet meer opmerkt, is volkomen machteloos. Dat is een vuil boek! schrijft ze neer en dat is de beste reclame, die schrijver en uitgever zich kunnen denken. Ik maak me dan ook niet de minste illusie dat ik door Jacob de Haan's boek te signaleeren, het debiet er van zal benadeelen maar dat hoeft ook niet. Eigenlijk hoe meer menschen dit boek lezen, hoe beter, want hier is de "moderne richting" tot aan de spits gedreven en er *moet* in den lezer een walg opkomen en een verlangen naar idiëeler lectuur'.

Over de 'letterkundige verdiensten, zoo die er zijn, van dit boek' zwijgt Wink: 'Ik heb geen orgaan om die te waardeeren', in tegenstelling tot zijn echtgenote die het wel aardig vond als een haan *schelrood* kraaide³⁷⁸. Wink heeft een andere belangstelling: 'het alles overbluffende in Jacob de Haan's boek is het onderwerp. Waarschijnlijk en terecht van meening dat we al meer dan genoeg hebben van verliefde mannen en dito vrouwen, van meervoudige huwelijken, van echtbreuken, van kroeg en bordeel impressies, heeft hij tot thema gekozen een fragment uit het leven van 'n paar pederasten. Waarom ook niet? 't Lag in de lijn en als Jacob de Haan 't niet gedaan had, dan had waarschijnlijk een ander dat onderwerp eens uitgewerkt. Pederasten schijnen tegenwoordig interessante lui. Ze worden van alle kanten bekeken bij medische, juridische, ethische en religieusche lampjes. Verbazend geleerde boeken worden over hen geschreven en 't schijnt *bon ton* te zijn om een lans te breken voor de homosexueelen van beiderlei kunne. Straks krijgen we nog wel 'n 'Pijpelijntjes' in 't vrouwelijke getransponeerd. Ik weet niet of er nog meer sexueele smeerlapperij is, maar zoo ja, dan krijgen we die ook nog wel is in "brandend schelrood kraaienden" stijl. 'Pijpelijntjes' heet Jacob de Haan's boek. Ik heb dien titel hooren uitleggen als "lijntjes", dus: vluchtige omtrekken uit de Pijp het bekende Amsterdamsche stadsdeel. Nu wist ik wel, dat "de Pijp" niet juist in een reuke van heiligheid staat, maar wanneer het geheel zou beantwoorden aan de "lijntjes" van Jacob de Haan, dan vrees ik dat vandaag of morgen 'n vuurregen de bewoners nog wel eens anders bezoeken zal dan nu de stinkende kaarsenfabriek. Want de zonde van Sodom en Gomorra schijnt er dan zéér inheemsch'. Ook het vertellersstandpunt komt ter sprake: 'En wèl heeft Jacob de Haan zich er in gewerkt zóó zelfs dat hij zijn boek kon gaan schrijven in de eerste persoon de eerste persoon van een actief pederast en hij de verrukking op papier kon brengen van een man, die een anderen man in de armen ligt'.

Om de laatste regels van Winks stuk naar waarde te schatten moet iets opgehaald worden van een gedachtenwisseling over het 'leed van de homosexueelen', in 1904 in *Levensrecht* gepubliceerd. Naar aanleiding van de brochure *Ongekend leed* van L.S.A.M. von Römer had J(ohan) B(randenburg jr) in augustus zijn sympathie met hun 'jammerlot' geboekstaafd. Hij citeerde uit Von Römers publicatie ook een opsomming van beroemdheden van homofielen huize, van

377. slaapzaal in kazerne

378. Het gaat hier om de laatste zin van het tweede hoofdstuk, 'Verhuizen': "n Haan kraaide en kraaide brandend schelrood door de zwarte regenruissing heen'. Winks echtgenoot publiceerde als Jeannette Nijhuis in *De Nieuwe Gids*.

Frederik de Grote tot Krupp en generaal MacDonald, held uit de AngloBoerenoorlog³⁷⁹. Er kwam een 'antikritiek' van de hand van Lod. van Mierop: de 'manmanlike liefde' bleef toch 'seksuele ontarding', immers 'het grondoogmerk van de geslachtsdaden is de voortplanting'. Van Mierop eist dat de homoseksueel zich van geslachtsdaden onthoudt en stelt hem ter compensatie in het vooruitzicht 'dat op het hoger menselijk gebied alle stroomen van liefdesgloed in onbelemmerde vrijheid mogen uitvloeien', 'fontein van gelukschenkend leven'. Daar kwamen weer reacties op, van Von Römer zelf en van Brandenburg, die 'recht' eiste, 'gelijk recht voor den Homo-seksueel en den Heteroseksueel', 'recht om te leven geheel en al, onbelemmerd door door ons gezette reinheidsgrenzen'.

In het slot van Winks recensie zien we nu hoe van *Pijpelijntjes* gebruik gemaakt kon worden om idealistische pleitbezorgers van de homofiele zaak te dwarsbomen: 'Eén goed ding kan er, dunkt me, nog voortkomen uit de grootheid van een boek als 'Pijpelijntjes' n.l. het op zijn juiste waarde schatten van het grootwoordengescreuw om "recht, gelijk recht" voor de homoseksuelen, gelijk we dit nog kregen in 't vorig nummer van Joh. B. Wat wil men dan toch? Dat we in plechtige deputaties aan vieze lammelingen als die Cor en die Hans³⁸⁰ onze zeer bijzondere hoogachting gaan betuigen? Dat we hun om hen in staat te stellen "onbelemmerd door door ons gezette reinheidsgrenzen" te "leven, geheel en al" een bataillon vervuilde schandjongens ter beschikking stellen? Ik vind het eenvoudig een beleediging voor ieder gelukkig getrouwd mensch om zijn liefde op één lijn te willen stellen met die der "Cors" en der "Hansen" en, hoe interessant dergelijke nare individuen dan ook sommigen mogen schijnen, zal ik niet de eenige zijn, die hoopt dat men ons nu eens eindelijk verschoone van dat geschrijf en getheoretiseer over pederastie. 't Onderwerp is toch eigenlijk *te vies!*'.

Dominee G.F. Haspels, criticus en schrijver, had in *Onze Eeuw* respect voor De Haans schrijftalent: 'deze schrijver heeft de taal in zijn macht, en weet met zijn droge, rake woordkunst ons zijn menschen en hun omgeving verbazend scherp uit te beelden, zonder ons te vermoeien met die ellenlange, al te nauwkeurige beschrijvingen onzer tegenwoordige schriftgeleerden. Maar', gaat Haspels verontwaardigd voort, 'wät hij dan beschrijft!!'. En hij vervolgt: 'Dat de *Pijpelijntjes*, scènes uit de *Pijp*, de niet hooggetaxeerde amsterdamsche studentenbuurt, een lectuur zou geven, niet direct geschikt om voor te lezen op een jongedameskransje, was te vermoeden, maar wie kon verdacht zijn op deze schendliteratuur van walgelijke, homoseksuele ontuchtigheden!! En kon men zich nu maar troosten dat die narigheid ook alweer geleden was, als men iemand dit schendboekje met een tang de kamer had zien uitdragen om het in de gracht te gooien... maar neen, *litera scripta manet*³⁸¹. Het blijft om onze door onzedelijkheid reeds genoeg verdorven atmosfeer nog meer te verpesten. Om dan nog maar niet eens aan de mogelijkheid te denken dat de reine verbeelding van een jong leven reddeloos bezoedeld wordt door die walgelijke viezigheden! En om dan ook maar niet te vragen, door welke macht de schrijver bezielde was, om zich te moeten verdiepen in en zijn talent te geven aan deze vuilaardige dingen!'. Bij deze laatste zin van dominee Haspels denkt men

379. In *Pijpelijntjes* II vinden we in het veertiende hoofdstuk, ter vervanging van de Von Römervragenlijst, een dergelijke apologetische passage: 'die vreemde sentimenten, die geen mensch haast goed aanvoelde... wat wisten ze d'r eigenlijk van... geen mensch eigenlijk... hun grootsten en besten waren het geweest...!'

380. De opvolgers van Joop en Sam in de eerste editie. De tweede editie had een ondertitel gekregen: 'Het leven van Cor Koning en Felix Deelman'. Cor zegt tegen 'schobberjongen' in het gelijknamige hoofdstuk: 'zie je Hans heet eigenlijk Felix, maar we noemen 'm altijd Hans'.

381. wat geschreven is, blijft

onwillekeurig aan de macht van de duivel.

Het maandschrift *Onze Eeuw* was in 1901 opgericht uit onvrede met het aloude blad *De Gids*. Dat blad maakte niet voldoende front tegenover de nieuwlichterij van Tachtig, vond men, en plaatste bovendien zelf hoogst aanstootgevende bijdragen zoals in 1900 *De Stille Kracht*. Het onfatsoen van die roman vervulde menigeen met ontzetting, overigens ook Van Deyssel, die, 'de onzedelijkheden van Louis Couperus' lezend, zich afvroeg wie 'een met magiesch vergift [sirih] bespoten naakte dame tot gezelschap zou wenschen?'³⁸² Met ongeveer dezelfde zinswending distantieerde Van Deyssel zich van Leonie van Oudijck uit *De Stille Kracht* en van Joop Driessen uit *Pijpelijntjes*.

Waarom zocht De Haan contact met de redacteur van een maandschrift dat juist opgericht was als fatsoenlijke tegenhanger van het blad waarin porno als *De Stille Kracht* werd afgedrukt? Het lijkt een uitzichtloze onderneming om deze burcht van fatsoen aan te willen tasten, maar dat schijnt precies De Haans fatum (of als men wil: hobby) geweest te zijn: zoals hij Van Deyssel met diens eigen principes om de oren sloeg, zo zat hij dominee Haspels met Job en Jeremia op de ziel.

Was er iets in (het werk van) Haspels wat De Haan aantrok? Haspels schreef proza, novellen, romans, kritieken. Een van Haspels' bekendste romans was *David en Jonathan* (1915). De titel belooft wat. Men herinnert zich het klassieke verhaal van vriendschap en Davids beroemde klaagzang: 'Het is mij bang om u, mijn broeder Jonathan, / gij waart mij zeer lief; / uw liefde was mij wonderlijker dan liefde van vrouwen'. Maar het oude verhaal van dood en hartstocht wordt door Haspels verhaspeld tot een versie van de kinderbijbel: 'David en Jonathan werden spoedig groote vrienden. En hun vriendschap was heel buitengewoon'. Daar blijft het bij. We moeten blij zijn met het geluk van anderen, zegt de tekst, 'dan wil Jezus onze vriend zijn'. Nee, dit werk heeft weinig gemeen met *Pijpelijntjes* of *Pathologieën*.

In 1993 oordeelde Aart de Groot: 'De meeste waardering hebben op den duur zijn literaire kritieken gekregen'. Sterker, men mag wel zeggen dat Haspels door één kritiek voor de Nederlandse literatuurgeschiedenis behouden is gebleven: door zijn kritiek op *Pijpelijntjes*. In dat stukje stond één zin die De Haan op het lijf geschreven was en die hij dan ook op 18 maart 1905 in *Het Volk* tegen P.L. Tak uitspeelde: 'Deze schrijver heeft de taal in zijn macht, en weet ons met zijn droge en rake woordkunst de menschen verbazend scherp uit te beelden'. Dit was waar het De Haan om ging: de erkenning van de literaire kwaliteit van zijn werk, de erkenning van zijn schrijverschap. Over de rest kon je praten; en dat deed De Haan.

Eerst bestrijdt hij Haspels' opmerking over 'homosexuele ontuchtigheden' in *Pijpelijntjes*. Er zijn evenveel heteroseksuele ontuchtigheden in het boek, zegt hij. Begrijpt hij Haspels niet of doet hij alsof? Heteroseksuele ontucht vindt men eigenlijk alleen in het hoofdstuk 'M'neer Frits' en misschien in de scène op de wc waar dat meisje een kind krijgt of op de avondjes van juffrouw Meks waar de man van huisjuffrouw vies doet in zijn broekzak. Van homoseksuele ontucht was echter, in de ogen van Haspels, natuurlijk elke bladzij, iedere passage van *Pijpelijntjes* doordrenkt. *Pijpelijntjes* is geen boek zoals *Een liefde* van Lodewijk van Deyssel, geen boek waar men bijvoorbeeld een gekuiste uitgave van kan maken.

Intussen stelt De Haan homoseksualiteit als romantheme en als moreel probleem ter discussie. Toen hij zijn boek schreef, zegt hij, was hij 'als artist door sommige dingen zeer aangedaan, en die aandoening heb ik in mijn werk uit te zeggen geprobeerd. Als dát goed geslaagd is, dan ben ik zeer gerust'. Hij weigert als auteur partij te kiezen, verzekert hij Haspels: 'ik schreef geen veroordeeling en ook geene verdediging van de homosexualiteit'. Maar het 'schrijven over homosexuele dingen' heeft ook een morele kant: is het goed of is het slecht? Er is geen zekerheid,

zegt De Haan, er is geen vaste moraal, zoals ook Hans in *Pijpelijntjes* over zijn verhouding met Cor zegt: "t is misschien niet goed, zoals we leven, maar het is nu eenmaal zo'. Wie durft hier een oordeel vellen?

In elk geval: als schrijver van *Pijpelijntjes* voelt De Haan zich voor God en de mensen, 'in het leven en daarlater', verantwoord. En hij citeert een beroemde duistere passage uit de Bijbel (Job 19: 25): 'ik weet dat mijn Verlosser leeft en dat Hij mij na mijn dood in mijn recht zal herstellen'. Het is een van de weinige plaatsen in de geschriften van De Haan waar hij op eigen wijze iets van zijn geloof laat merken.

89. De Haan aan Haspels, eind 1904

Amsterdam
29. St. Willibrordstraat.

Zeer Geachte Heer Haspels!

Dank u wel voor de beoordeeling van mijn boek. Ja, zoo moeten jammerlijk genoeg, de menschen het vinden. Litterair goed, moreel slecht. Een pest der maatschappij, zooals 'n predikant mij met Jeremia-toorn toebeet³⁸³. Maar daarom schrijf ik u tot betere leering, omdat ik het zeer spijtig vind, dat ge u van de moraliteitskwestie zoo vlot afmaakt.

Het is absoluut onwaar, dat alle homosexueele uitingen in mijn boek ontuchtigheden zijn. Neen m'nheer Haspels, er zijn precies evenveel heterosexueele ontuchtigheden. Waarom wil men dat niet inzien? Zelfs u niet. Waarom maakt u mijn boek voor een schendboek uit. Dan doet u precies zooals 'Het Volk' dee, in vreeze, dat dit boek van een sociaaldemocraat tegen hèn zou worden opgespeeld.

Ben ik dan zoo onnoozel, dat ik zoo iets gul slikken zou?

Werkelijk m'neer Haspels, al ben ik maar 22 jaar, ik weet wel, wat ik tegenover het leven te verantwoorden heb. Mijn boek durf ik in het leven en daarlater te verdedigen als geen slechtheid.

Mijn God, is dan heel Holland dwaas? Als 'n booze hond achterjaagt men mij. Doet u nu ook mee? Bent u zoo bang voor de reinheid van hèn, die mijn boek lezen? Ben ik dan slecht in reinheid geworden die het doorwerkte en schreef. Ja, het wàs een taak, niét luchtig en die mij zeer geknauwd heeft.

Maar ik zal winnen weer in kracht en hevigheid. Mijn boek 'Pathologieën' verschijnt, al zou men mij laten uithongeren, zooals braaf Holland wel wou...

Pedicabo ego vos et inrumabo.

Van Deysse schreef mij een bemoedigende brief. Hij vond 't boek heél goed.

Misschien als ik goed gezond ben schrijf ik u weér eens.

Uwe kritiek heeft een vriendelijke impressie op mijn downe kop gemaakt. Dank u weer wel. Maar, wat u verder zegt, dat is dwaling van u.

Misschien dwaal ik. Wie zal ons rechten?

Maar ik weet mijn pleitbezorger leeft, Die mij zal rechten, als ik stof ben.

Met veel achtends en vriendelijks uw dienstw:

Jacob de Haan

Met de predikant zou J.J. Meyer bedoeld kunnen zijn. Hij kende De Haan uit Culemborg, dus vanaf 1900; toen was hij student theologie (zie het in memoriam De Haan, dat Meyer in Het Vaderland van 4 juli 1924 publiceerde). Hij had vooral moeite met *Pathologieën*, zie voetnoot 716.

Nadat De Haans tweede roman, *Pathologieën*, al in de tweede editie van *Pijpelijntjes* door de uitgever was aangekondigd, vertelt De Haan op 5 januari 1905 aan Van Deyssel dat het boek ook inderdaad voltooid is. Het gaat over 'de laatste jaren uit het leven van een jongen, die zich doodmaakt'.

90. De Haan aan Van Deyssel, 5 januari 1905 (volgens poststempel)

29.St. Willibrordstraat.

Geachte heer Thijm, daarom heb ik u niet eer geschreven, omdat ik vreesde het u lastig te maken en oók omdat ik zelf in het verval ben. En u dus aan een brief van mij niets versterkends hebt. Nu hoop ik, dat u deze brief niet lastig vindt. Ik heb zeér veel geleden, u weet wel waardoor, en heél zonder hulp, en met weinig troost. Het leven is moeielijk, m'neer Thijm, te zwaár voor 't schamele resultaat. Men werkt, maar waarom toch in 't eind eigenlijk.

Toch heb ik mijn boek 'Pathologieën' willen afmaken en het dús gedaan. Het is klaar. En dat was weer prettig toen ik het laatste schreef. Daarover wil ik u nu schrijven. Zoudt u het eens willen lezen in handschrift. Ik bedoel dit, dat u het eerste leest, en is dat mooi en goed, dan leest u ook de rest. Het gaat gauw als iets mooi is, eigenlijk juist jammer. Het is misschien een vreemd boek, de laatste jaren uit het leven van een jongen, die zich doodmaakt. Met heél heél weinig gebeuren maar. Trouwens suicide is een psychologie, en er is maar weinig gebeuren, dat diep in je psyché gaat. Já, een groote fysieke verandering, zooals als een jongen groot wordt, dat is ook een psychosisch groot ding. Ik zit niet alleen in deze kamer, mijn eigen kamer is koud, dus stoort men mij wat, u zult dus misschien deze brief gestoord vinden.

Zoudt u me eens willen schrijven? Maar noodig is dat naturelijk niet. Laat ik zeggen, dat als u in veertien dagen niets van u hooren laat, dat u dan niet schrijven zult. Dat is dus goed?

Ik ben zeer benieuwd, hoe u mijn boek vinden zult, en of ik 't u zenden mag. Zoo goed ik voelde heb ik het precies woord voor woord verzorgd. Zegt u dat eens: is het niet een ongeluk artist te zijn. Als je de andere lieden ziet, die gewoon leven, zonder iets extra's van inzicht en gevoel, daarna beelding, dat den artist maakt, dan zijn die rustiger, dus gelukkiger. Is Van Eeden gelukkig? Ik geloof het niet. En van u geloof ik het ook niet. Als Kloos 'n braaf gymnasiae³⁸⁴ rector was geworden, was het dan niet beter geweest? Verwey lijkt mij met Aletrino de meest benijdbare van de menschen, die we kennen. Aletrino lijkt wel bedroefd, maar zijn diepste wezen is geen droefheid.

Ik ben van de week 23 jaar geworden³⁸⁵, dus ben ik nu meerderjarig, tóch wel aardig, je eerste meerderjarige dag, hoewel ik juist tot psychisch ongeluk altijd heb gedaan, wat ik wou. Misschien schrijf ik u later daar eens verstandig en prettig om te lezen over. Vooreerst kan ik niet werken, ik ben moew. Dat is toch geen schande, wat u? Het leven is sterk en schraal als een kwaai wind. Dus dubbeld moeielijk. Veel vriendelijks van hoogachtend uw dienstwillige

Jacob de Haan

91. De Haan aan Saalborn, 5 januari 1905³⁸⁶

384. bedoeld is wel: gymnasii

385. De Haan was op 31 december 1881 geboren. Volgens een wetswijziging in 1901 werd men met 21 jaar meerderjarig.

386. datering op grond van bewaard couvert; datum in andere hand (niet van Saalborn) op brief geschreven

Amsterdam
29. St. Willibrordstraat.

Beste Arnold, ik dank je voor je nieuwjaarskaartje en omdat je daárop schreef, dat je graag weer iets van mij hoorde, daárom schrijf ik je nú weer.

Ik schrijf zeér weinig brieven, omdat men het mij lastig maakt, zeér lastig, en omdat ik voor mijn werk veel rust noodig heb. Het is altijd prettig als je werk goédgevonden wordt, en dus deed het mij genoegen, dat velen mijn roman van deze zomer zéér apprecieerden. Maar het is gewoon ellendig om dan van iedereen ellenlange brieven, natuurlijk met verzoek om briefterug, te ontvangen. Begrijp je dat wel? Verstandige mensen doen zoo niet, dus zijn die brieven van de onverstandigen dubbel onaangenaam. En ik vreés, dat als over 'n paar maanden mijn roman 'Pathologieën' verschijnt, dat 't dan weér op nieuw begint. Dus ik dek me maar bij voorbaat. Misschien krijg je van dat nieuwe boek, een hommage de l'auteur.

Waarlijk de auteur is je zeér genegen gebleven, en heeft dikwijls nog aan je gedacht, vooral omdat ik zoó vaak jullui huis langsga.

Hoe gaat het op school? Dát wil ik altijd graag weten, ik hou zelf heel veél van studie, en jongens, die niet goed studeeren zijn mij kortaf 'n horreur. Ik hoop, dat je dat zelf oók inziet, en zorgen zult even goed in de vijfde te komen, als je tot mijn groot genoegen in de vierde kwam.

Je moet niet boos zijn, dat ik kort en zeer kortaf schrijf. Ik ben wat oververmoeid en het voltooien van 'Pathologieën' heeft mij ontzaggelijk veel moeite gekost.

Veel vriendelijks, ook aan je familie van

Jacob de Haan

Haspels heeft kennelijk geantwoord op de brief van eind 1904 en van een 'later zuiver' boek gesproken, ongeveer zoals Van Deyssel had gedaan.

92. De Haan aan Haspels, begin 1905

Amsterdam
29. St-Willibrordstraat.

Zeer Geachte Heer Haspels!

Hoewel ik heel hard werken moet om m'n kapotte kop er bóven te houden, schrijf ik u tóch even. Mijn boek is (litterair) goed, omdat het litterair goéd is, maar het is slecht, omdat het immoreele dingen zegt. Dat is geloof ik uw standpunt. Het mijne onmogelijk. Ik schreef geene veroordeeling en oók geene verdediging van de homosexualiteit. Ik was als artist door sommige dingen zeer aangedaan, en die aandoening heb ik in mijn werk uit te zeggen geprobeerd. Als dát goed geslaagd is, dan ben ik zeer gerust. Misschien had ik het boek niet moeten útgeven. Voor mijn economische zelf was 't beter geweest, voor mijn psychologische zelf oók. Toch deed ik het. En ik zweér u, met een zeér bezwaard gemoed, uit vrees voor de gevolgen voor anderen. Niet voor mij. U spreekt van de mogelijkheid van een later zuiver boek. Nooit kan ik een goéd boek maken zonder psychosen. Mij deert de hevigheid van de psychologische pathologie. In mijn boek 'Pathologieën', dat in 't voorjaar verschijnen zal, als ik gezond ben, geéf ik weér een psychose. Diéper, niet fragmentarisch met het tragische ondergaan van een goed mensch door zijn fatum van hereditieit en melancholien. Ikzelf ben zeer zwaar erfelijk belast. Dat deert mij niet. Ik zal leeren willen de pathologieën van sexueele gekken te hanteeren met 'n lichtheid waarmee ik deze springende pennepunten op 't papier voor m'neer Haspels hanteer.

U trekt het machtige krachtige van de lieden, mij deren enkel hun ondergangen. Maar u bent van een ander geslacht met een sterker streven en een betere hoop, die wij in deze schrale tijden hulpeloos verloren hebben. De idealen van de burgerij zijn de onze niet meer, de tijd van nieuwe is er nog lang niet. Er is ons niets gebleven dan ondergang. Wij vullen maar den tijd die er

noodzakelijk wezen moet tusschen vroeger en later. Zooals er 'n nacht is tusschen twee dagen. Het is geen dagtijd. We zijn ongelukkig geboren, maar nu draag ik dat zoo sterk mogelijk.

Ik dank u voor uw vriendelijke brief, veel vriendelijks kreeg ik de laatste maanden niet.

Maar het is niet erg, 'daar ik een schat heb diep in mij zelven'³⁸⁷.

Veel vriendelijks en veel achtends van uw dienstwilligen

Jacob de Haan

Binnen de SDAP ontwikkelde zich de *Pijpelijntjes*affaire op eigen wijze verder. Begin januari had De Haan opnieuw aan de Commissie van Arbitrage geschreven, op 8 januari had de commissie hem meegedeeld dat zij nog steeds geschorst was³⁸⁸. Op 10 januari vertelde Van der Waerden in een bestuursvergadering 'hoe Jacob de Haan met hem mede naar huis ging en hem over een zaak sprak tusschen hem en de redactie van "Het Volk"', en hem gevraagd had de kwestie met de arbitragecommissie op de agenda van de afdeling Amsterdam V te zetten. Op hoger niveau vergaderde op 13 januari het Dagelijks Bestuur van het PB met de (geschorste) Commissie van Arbitrage en bracht naar voren dat 'publicatie van het voorgevallene [...] aanleiding zou geven tot dingen, die niet gewenscht zijn'. Publicatie zou 'misschien beteekenen, dat de Hoofdredacteur [Tak] daarin zou zien een zoo ernstige benadeeling van zijn positie, dat hij misschien het Hoofdredacteurschap zou neerleggen'. Tak zelf vond dat hij er nu 'genoeg onder geleden' had. Als de zaak was 'opgelost', wou hij 'een persoonlijk schrijven' aan De Haan zenden om 'zijn excuses te maken'. De commissie slikte haar voorwaarde: 'mededeeling van het gebeurde aan de partij', in en hervatte haar werkzaamheden; aldus werd op 24 januari 1905 aan het Partijbestuur geschreven. De Haan werd 'mondeling gehoord', daarna Tak³⁸⁹, die verklaarde: 'Ik ben blij, dat niet de zonden van Sodom en Gomorra met Het Volk in verband zijn gebracht. Onze vijanden zijn niets vies er in allerlei krantjes partij van te trekken. Als redactie staan we op een post van aanval en verdediging. 't Debat mocht niet langer gerekt worden'. Tak meende 'voorzichtig gehandeld te hebben, al deed hij misschien formeel onrecht'. Hij deed 'wat nuttig is voor de partij'³⁹⁰. Een nieuw element in de strijd vormde De Haans bewering dat hij 'werd ontslagen als onderwijzer te Voorschoten, omdat hij niet op het stuk van Tak antwoordde en dus schuld bekende'. Men had in Voorschoten dus geloof gehecht aan de verdachtmakingen die Tak over de 'stemmingen' en de 'kranke fantazie' van De Haan in Het Volk van 9 augustus 1904 gespuid had. Toen de commissie aan Tak vroeg hoe hij het verantwoordde dat De Haan door zijn toedoen 'in zijn moraliteit en daardoor in zijn brood, schade had geleden', ontkende Tak simpelweg 'de persoonlijke moraliteit van De Haan te hebben aangetast'.

De Commissie van Arbitrage kwam tot een uitspraak. Zij keurde Taks beleid af en gaf als oordeel: 'dat de partij en de redactie van *Het Volk* een zeer verkeerden weg zou opgaan als ze zich liet beheerschen door vrees voor 't gekal en 't geraas van onze vijanden'. Zij meende 'dat bij de redactie de voorzichtigheid de wijsheid heeft bedrogen' en dat het stukje van De Haan alsnog geplaatst diende te worden.

Zo verscheen De Haans tekst van augustus 1904 op 16 februari 1905 in Het Volk, onder de titel: 'Nog even 'n nastukje'; het was 'trouwens nederig en vernederend genoeg', zoals De Haan zelf

³⁸⁷ een ons onbekend citaat

³⁸⁸ *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 21; 1982², p. 70

³⁸⁹ *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 21; 1982², p. 70

³⁹⁰ 'Zaak Jacob De Haan', partijintern rapport van de Commissie van Arbitrage, maart 1905; hierin ook de volgende citaten. De redactie van Het Volk was al op 12 februari op de hoogte gesteld.

oordeelt³⁹¹. 'Nóch met den vriendelijk raadgevenden heer Tak, nóch met den hoofdredacteur van *Het Volk*', aldus begint het, 'wensch ik een litterair debatje op te zetten. Wederzijdsche misbegrijping en wederzijdsche onwelwillendheidjes zullen we maar weglaten. De quaestie of ik mij had moeten verontschuldigen bij de redactie hebben we besproken, dat is van geen belang meer. Ook niet of Tak wel goed ziet, dat 'n boek of directzelfdoorleefd moet zijn (dat is nog wat anders dan direct waargenomen) of 't product van een ziekelijke fantasie. Mijn boek is geen fantasie'. De rest van het stuk gaat over de SDAP. Tak heeft hem 'helder doen zien, dat [hij] niet goed deed uit de partij te gaan'. 'Van harte wou ik, dat ik niet vervreemd ben geworden van onze partij en onze genossen. Bij de quaestie lid van onze partij of niet beteekent die van 'n boek of niet, toch maar weinig. [...] Misschien dat "de ontvankelijke jongen" tòch nog 'n goed strijdbaar man wordt. Voor wat ik dan toch niet bewust tegen de redactie misdeed, doe ik hier gaarne amende honorable'. Een redactioneel commentaar lichtte toe dat dit stukje 'krachtens uitspraak van de commissie van arbitrage' geplaatst werd.

Zo vriendelijk als de toon van het 'nastukje' was de schrijver na een half jaar al lang niet meer gestemd. Integendeel, hij zat vol grieven. Op 18 februari 1905 kreeg hij een tweede stuk in *Het Volk* geplaatst: 'Censuur'. In dit stuk deelt hij mee bij district V van de SDAP afdeling Amsterdam een motie ingediend te hebben, te behandelen op het SDAPcongres in april: 'Het congres verzoekt de redactie en de administratie van *Het Volk* zich van iedere censuur over werken van kunst en wetenschap te onthouden'. De Haans toon is die van de Tachtiger kunstenaar, omgaand met Van Eeden en Van Deyssel 'of het zijn vriendjes waren', die in halfbeschaafd gezelschap zijn recht opeist: 'litteraire waarde en zedelijkheid behooren precies even streng gescheiden te zijn als b.v. iemand's geschiktheid als ambtenaar en zijn religieuze of politieke overtuiging'. 'Het Volk wil geven een litteraire critiek, welnu, dan moet 't zich ook niet inlaten met quaesties van moraliteit in de litteratuur. Ik begrijp wel, hoe dat komt. Men is nog altijd te veel van meening, dat een laat ik maar zeggen immoreel litterair boek minder duldbaar zou zijn dan een o, zoo braaf boek, dat litterair slecht is. [...] In een litteraire kroniek behoort een boek als litteratuur te worden beoordeeld. Het gaat niet aan, daar willekeurige uitzonderingen op te maken, zooals met mijn boek 'Pijpelijntjes' is gebeurd'. Het enige, wat de lezer over dat boek te horen had gekregen, was immers het advies van Tak geweest om het niet te lezen (9 augustus 1904). 'Een litterair overzicht', vervolgt De Haan, 'is geen beoordeling zoo maar eens af en toe van een braaf boek' (men kan daarbij denken aan *Sjofelen* van Henri Hartog, waarover in *Het Volk* zelfs een recensie in twee delen had gestaan, op 27 en 30 augustus 1904), 'maar dient om de lezers een kijk te geven op wat in de nederlandse litteratuur gebeurt. Evenzoogoed als een politiek overzicht niet een bespreking is van wat de redactie sympathiek is, maar van 't heele gebeuren in onzen tijd'.

Voorts protesteert De Haan tegen de weigering van de advertentie voor *Pijpelijntjestweede* versie, d.i. censuur door de administratie. De partij wenst advertenties te weigeren voor boeken 'die strijdig zijn met de algemeen erkende beginselen van zedelijkheid in ons land. Dit is een proeve van onzin, waarop noodwendig iedere poging tot 't vaststellen van moraliteitsprincipes uitloopen moet, omdat zoo'n vast principie er niet is'. In feite kwam het erop neer dat *Het Volk* de 'moraliteitsprincipes' van de bourgeoisie hanteerde. Tenslotte vraagt De Haan zich af met welk recht op dat moment de SDAP zo fel van leer trok tegen een wetsvoorstel van de christelijke regering om minder wenselijke drukwerken op de postkantoren te censureren: 'als de postadministratie eens weigerde mijn boek 'Pijpelijntjes' te verzenden, dan deed die precies wat de administratie van *Het Volk* ook doet, n.l. weigeren mede te werken aan de verspreiding van een slecht boek'.

De redactie van *Het Volk* ontkende in een naschrift laconiek dat zij censuur toepaste.

Op dezelfde 18de februari 1905 dateren we, steunend op het poststempel op het couvert, een

391. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 21; 1982², p. 70

brief aan Saalborn. Het gedoe met de SDAP bezorgt De Haan 'gewrijf en geschrijf' en Saalborn irriteert hem. Kennelijk bereidt De Haan zich voor op het congres van de SDAP, dat van 23 tot 25 april 1905 zou plaatsvinden. Iedere onnodige afleiding is hem 'welkom', schrijft hij en verbetert snel: 'onwelkom'.

Niet alle details in deze brief aan Saalborn zijn duidelijk. De betekenis van het 'pottegepruts' bijvoorbeeld is ons onbekend. Misschien is er verband met De Telegraaf, die ook in de St. Nicolaasstraat gevestigd was.

Het Catulluscitaat kennen we uit *Pathologieën*, waar het als één der motto's fungeert; De Haan gebruikt er in zijn brief één regel van: *omnes unius aestimemus assis*, 'laten we alle mensen (g)één cent waard achten'. Bij Catullus wordt *omnes* verbonden met *rumores*: 'alle gepraat'. Het kan heel goed zijn dat dit citaat al in 1905 als motto aan *Pathologieën* was toegedacht.

Het oude idee van het jongensboek (of kinderboek) wordt definitief weggewuifd.

93. De Haan aan Saalborn, 18 februari 1905

Amsterdam

29. St. Willibrordstraat.

Arnold, je brief vond ik onaangenaam met je schrijfsels over de R.R.³⁹² van De Telegraaf. Die man is een nul, en om diens oordeelen geef ik geen slag. *Omnes unius aestimemus assis*, zoals Catullus zegt. Je moest nu te verstandig zijn en te voornaam om je met dat soort lui af te geven. Wier aanmatigende verwaandheid al zooveel jongelui op den verkeerden weg van quasilitterair geknoei heeft geholpen. Als je werkelijk een litterair artist bent moet je dat pottegepruts met dat mensch uit de St.Nicolaasstraat laten, want anders zul je talloze decepties hebben. Ik zou maar kalm mijn gymnasiumjaren gebruiken om veel kennis te krijgen. Die komt je altijd te pas. Ik wensch niet te zedepreken, overigens zul je je toch aan mij niet storen, en ik heb 't te druk.

Over mijn eigen litterair werk schrijf ik niet. Wat mijn boeken betreft, jongensboeken zijn het alderminst. Ik ben niet boos op je, al schrijf ik kort en kortaf. Maar ik moet op 't a.s. congres van de S.D.A.P. met een paar domme menschen afrekenen, en nu geeft mij dat veel gewrijf en geschrijf, daarom is iedere onnoodige afleiding mij onwelkom.

Als je dit jaar zitten blijft³⁹³, ben ik wel boos op je. Je kunt heel goed werken, en 't zou een pijnlijke schande zijn, als je bij de prullen kwam te hooren. Merci.

Wil de gymnasiast nog eens bij me komen praten? Zaterdagmiddags om drie uur ben ik altijd vrij en in de Palestrinastraat. Als je lust hebt, kom dan nog maar eens.

In haast,

t.t.

Jacob de Haan

94. De Haan aan Saalborn, tweede helft februari (?) 1905

29. St. Willibrordstraat.

Beste Arnold, 't speet me, dat ik Zaterdag niet thuis was. Wil je Dinsdag a.s. om drie uur bij mij komen theedrinken in de Palestrinastraat 27. Ik zal dan thuis zijn.

Dag, beste jongen, vriendelijk gegroet van

Jacob de Haan

³⁹². raadselredacteur

³⁹³. Hij kreeg een herexamen Grieks.

In deze tijd is De Haan begonnen aan een verslag van de *Pijpelijntjes*affaire vanaf het begin in juni 1904, op verzoek van het bestuur van afdeling Amsterdam V van de SDAP; in de notulen van 14 februari leest men inclusief fouten: 'J. De Haan wordt opgedragen een dossier saâm te stellen over de geheele zaak. Deze belooft dit en verstrekt'. Het was dezelfde vergadering waar De Haan een motie toelichtte waarin de afdeling de manier waarop men de Commissie van Arbitrage had behandeld, afkeurde. Op voorstel van J.W. Matthijsen³⁹⁴ werd de 'afdeelingsmotie' omgezet in een 'congresdito': 'Het congres spreekt zijn ernstige afkeuring uit over de wijze, waarop de redactie van het Volk het werk der arbitragecomm[issie] heeft bemoeielijkt en vrijwel onmogelijk gemaakt'. Op de huishoudelijke vergadering van Amsterdam V op 23 februari 1905 trad de secretaris van die commissie, C. Bijkerk, sussend op. 'Matthijsen zegt', aldus de notulen, 'dat 't negeeren van een comm[issie] ingesteld door 't congres een kaakslag voor de heele partij is, die we niet ongestraft mogen doen toedienen. Evenwel de red[actie van Het Volk] heeft schuld bekend, en dit is de beste waarborg tegen herhaling'. Zou men besluiten de motie in te dienen, dan bracht men 'de partij in de komende tijden in gevaar', aldus Bijkerk. De Haan moet toen gezegd hebben: 'Wanneer ik doe, wat mij van verschillende zijden aangezocht is, nml. een brochure over 't geval schrijf, dan doet dit nog veel meer schade aan de partij'. Bijkerk wenste niet aan het aftreden van Tak mee te werken, 'omdat in deze kritieke tijden geen plaatsvervanger voor Tak te vinden is', maar De Haan wees 'op het nog grooter gevaar, als deze zaak buiten de partij om, de buitenwereld bereikt'. De voorzitter van de vergadering protesteerde toen 'tegen manieren van De Haan, die zich schuldig makende aan wat hij in Tak verwijt, de stemming door dreigementen forceert'. Na enig geharrewar besloot de afdeling 'met groote meerderh[eid]' de zaak toch 'op 't Congr[es] te brengen'; de tekst van de motie luidde: 'Het congres draagt de comm[issie] v[an] arbitrage op, een volledig³⁹⁵ rapport over het geschil tusschen haar en de redactie aan de afd[elingen] der partij te zenden'. Bijkerk had dus geen succes.

Er was in het begin van 1905 weer regelmatig werk van De Haan in Het Volk opgenomen: op 1 januari de schets 'Koppige bootsman', op 15 januari een gedicht 'Visschers', op 5 februari een schets 'Fabrieksmeid' (zonder toestemming van de uitgever noch die van de schrijver overgenomen uit *Kanalje*³⁹⁶), op 12 februari een gedicht 'Revolutie' (over gebeurtenissen in Rusland) en op 19 februari een gedicht 'Revolutiebloed' (het oudste gedicht van De Haan dat Gerrit Komrij in zijn bloemlezing *Ik ben een jongen te Zaandam geweest* van 1982 opnam). Er zouden nog volgen: op 7 mei 1905 het schetsje 'Brieven' en op 28 mei 'Blinde partijgenoot' (die het licht heeft gezien). De lezers van Het Volk, die op 18 februari De Haans uitdagende opmerkingen over literatuur en 'moraliteit' voorgezet hadden gekregen, konden dus iets weten omtrent de kwaliteit van De Haans talent, terwijl ze bovendien de tweede versie van *Pijpelijntjes* hadden kunnen aanschaffen. Op 21 februari 1905 probeerde een anonieme partijgenoot uit Rotterdam de schrijver in Het Volk te ridiculiseren: 'Noch ik, noch één van mijn litterair ontwikkelde kennissen heeft ooit in het werk van d.H. eenige litteraire qualiteit kunnen ontdekken. 'Pijpelijntjes' lazen wij geen van allen het zou echter al zeer wonderbaar zijn, als d.H. zich daarin opeens als artiest had ontpopt'.

Op 22 februari wordt De Haan in de correspondentierubriek niet zonder dreiging tot geduld gemaand: 'Wij hebben nog een paar stukjes tegen u liggen en geven U dus in overweging ze alle

^{394.} Anders bij Jaap Meijer, *De zoon van een gazzen*, p. 62: 'Het was vooral de socialist J.W. Matthijsen, die De Haan op felle wijze heeft bestreden'.

^{395.} elders: 'uitvoerig' (*Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 25; 1982², p. 76)

^{396.} *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 15; 1982², p. 58

drie tegelijk te beantwoorden'. Een zekere Blanche Koelensmid³⁹⁷ valt De Haan bij: hij waarschuwt wel tegen 'stuitende advertenties', maar vindt ook dat 'de litteratuurrubriek litteratuur [moet] beoordeelen of niet beoordeelen, maar niet andere dingen erbij halen'.

Op 24 februari schettert de trompet van L.M. Hermans, die we al leerden kennen uit zijn persoonlijke brief, 'een niet geheelgeoorloofd schrijven', aan De Haan³⁹⁸. Hermans heeft de roman *Pijpelijntjes* wèl gelezen en hij zal zijn anonieme stadgenoot, diens literair ontwikkelde kennissen en vele anderen met hen wel eens even vertellen wat zij hebben gemist: 'gloeiende beschrijvingen van de walgelijke omarmingen en zoenpartijen van twee jeugdige heeren, die af en toe een jongen van de straat oprapen om zoogenaamd een buitenkansje te hebben'.

In deze tijd dateren wij de volgende brief van De Haan aan Van Deysse.

95. De Haan aan Van Deysse, tweede helft februari 1905

Amsterdam

29. St-Willibrordstraat.

Zeer Geachte Heer Van Deysse, ik moet mij in 'Het Volk' hevig verdedigen over mijn boek 'Pijpelijntjes'. Mag ik me daarbij op u en uw brief³⁹⁹ beroepen? Ik vraag u dit omdat dit van veel belang is. Ik ben zeer bedroefd. En kan niet veel meer doen. Maar mij verdedigen moet ik. Als u niet terug schrijft beschouw ik 't als een weigering, want nietantwoorden als een toestemming te beschouwen wil ik niet. Maar uiterlijk overmorgen moet ik mijn verdediging doen.

In haast en jachting, hoogachtend vriendelijk

Jacob de Haan

Op 4 maart 1905 wordt De Haan door de redactie van Het Volk weer tot geduld gemaand. Op 5 maart publiceert het blad het congresvoorstel van De Haan inzake het weigeren van advertenties over boeken van kunst en wetenschap, zoals dat door district V van afdeling Amsterdam op 3 maart was aangenomen. Op de huishoudelijke vergadering had De Haan het blad van censuur beschuldigd: de redactie had de lezers afgeraden om *Pijpelijntjes* te lezen en zodoende 'aan partijgenooten een oordeel' opgedrongen en de administratie had een advertentie geweigerd, hoewel Het Volk wel advertenties plaatste voor 'zgnaamde anatomische plaatwerken, die niets dan zwijnerij zijn'. Bedoeld is hier de *Anatomische atlas* met 83 afbeeldingen (van de geslachtsorganen), die in januari bij A. van Klaveren in Amsterdam verscheen en die in maart 1905 al aan een tweede druk toe was⁴⁰⁰. Vervolgens moet De Haan over *Pijpelijntjes* gezegd hebben: 'Verscheidene critici van naam beoordeelden het boek, dat de verontwaardiging van redactie en administratie opwekte zeer gunstig'. En met die critici bedoelde hij niemand anders dan Lodewijk van Deysse, twijfelachtig pleitbezorger, wiens oordeel aan de ook op deze vergadering aanwezige Bijkerk bekend blijkt te zijn. Bijkerk antwoordde De Haan: 'Een boek is meer dan een keus van woorden. v Deysse zelf zegt, dat zijn beginsel een evolutie heeft doorgemaakt'. Hij legt de nadruk op een andere zin in Van Deysse's brief dan waar De Haan op doelde: 'Van de Haans boek zegt [Van Deysse], dat het stemmen wekt, als bij de handelende personen'. Matthijsen viel De Haan bij, De Haan

397. C.H.A. Blanche Koelensmid, eerste secretaris van de SDAP afdeling Hilversum; hij maakte een geautoriseerde toneelbewerking van Marcellus Emants' gedichten *Godenschemering* en *Loki*, gepubliceerd onder de naam *Godenschemering* (1910).

398. brief nr 86

399. brief nr 61

400. zie: *Open brief aan P.L. Tak* 1982², p. 61/2

veranderde nog het een en ander aan de tekst (dat bewees, zei hij, 'zijn vatbaarheid voor rede') en het voorstel werd aangenomen.

Op 7 maart krijgt De Haan weer het woord in de correspondentierubriek van Het Volk. Hij gaat kort in op het stukje van Blanche Koelensmid, rekest bondig af met Hermans (die had een 'schieve' voorstelling van *Pijpelijntjes* gegeven) en besteedt weer veel aandacht aan zijn voorstel voor het SDAPcongres, ditmaal helemaal op leerstelligmarxistische toon. 'We leven in een tijd van dogmadwang en censuur. Kunsten noch wetenschappen zijn bij deze regering veilig. [...] Daartegen moeten wij als sociaaldemocraten stevig en beslist stelling nemen. Onze beginselen verzetten zich tegen censuur. Wij hebben niet een Openbaring, iets "dat nooit wisselt en in niets ontbreekt"⁴⁰¹. Voor ons zijn recht, godsdienst, moraal, kunst, slechts ideale [= ideële] afspiegelingen van 't economisch leven in eenen tijd. Wij verklaren de veranderingen in recht, moraal enz., noodzakelijk uit de productiewijze. [...] En nu lezen we daar ineens in het verslag van het P.B.⁴⁰² dat dit mee kan gaan met 't weigeren van advertenties voor boeken, die *strijdig zijn met de algemeen erkende beginselen van zedelijkheid in Nederland*. [...] Maar eenmaal een vaste regel zooals van 't P.B. aangenomen zijnde, raakt men in uiterste moeilijkheden. Zooals de roomschen hun moraal moeten knoeien en draaien om ze aan de behoeften van den tijd aan te passen. In dit licht gezien, is mijn voorstel geloof ik eenvoudig genoeg. Dringend beveel ik het nogmaals aan bij allen, die de vrijheid van geestelijke beweging in de partij liefhebben'. En tenslotte vraagt De Haan waarom de redactie van het Zondagsblad van Het Volk bijdragen van hem aanneemt en zelfs om nieuwe bijdragen heeft verzocht. 'Waarde redactie, wenscht ge hiermee te bekennen, dat ge in Juni onnoodig bruusk zijt geweest?'

Tak antwoordde in een naschrift hierop: De Haans uitsluiting betrof alleen de kinderrubriek. Daar was het waar De Haan zijn tegenstander wilde hebben. Op 10 juni 1904 had immers heel duidelijk in de krant gestaan 'dat de heer Jacob de Haan niet meer aan ons Zondagsblad zal meewerken', conform Taks brief aan De Haan van 9 juni 1904⁴⁰³: 'Het zal u duidelijk zijn, dat [...] uwe medewerking aan het Zondagsblad van Het Volk moet eindigen. Wij wachten dus geen copy meer van u'. Tak krabbelt terug en De Haan maakt daar gebruik van om zijn aanval te verscherpen. Hij lijkt steeds zekerder te worden van zijn zaak. Op 10 maart werpt hij de redactie voor de voeten: 'Dit streng gescheiden houden van kinderrubriek en *Zondagsblad* geeft aanleiding tot allerlei commentaren'. En hij vraagt ronduit: 'Is er in de veertien maanden, dat ik veel en veel in de kinderkrant schreef, en ook daarbuiten voor de kinderen deed, iets van een verkeerden invloed gebleken?' Tak antwoordt: 'Den schrijver van 'Pijpelijntjes' kinderen te doen voorlichten, achten wij hoogst ongewenscht. Is dat zoo onduidelijk?'

Maar met zo'n doodoener stelt men het streng logisch werkend brein van een getergd jong schrijver niet buiten gevecht. In Het Volk van 14 maart 1905 is De Haan dus weer present: 'Heb ik mijn psychologischsexueele ideeën ooit bij de kinderen gebracht? In de krant niet, dat weten we allemaal. Maar buiten de krant? Dat wordt gezegd, met 't oog op uw houding tegen mij. Antwoord nu toch eens rechtuit op mijn vraag. Als onze tegenstanders tegen sociaaldemocratische onderwijzers te keer gaan, dan zeggen we toch ook: "hun onderwijs is neutraal". Mijn geval is eenzelfde'. Zeer uit de hoogte klinkt het antwoord van Tak: 'Met wat "gezegd wordt" hebben wij

401. De Haan citeert hier Henriëtte Roland Holst-van der Schalk: 'nu kom ik ze vertroosten met gezangen / van wat nooit wisselt en in niets ontbreekt.' ('Over rustigende vastheid die ik vond', uit *Sonnetten en verzen in terzinen geschreven*, 1895).

402. in Het Volk van 7 december 1904: het stemde in met een voorstel om 'advertentiën over wat volgens thans in ons land gangbare begrippen "onzedelijke lectuur" wordt geacht (pederastie enz.)' in Het Volk te weigeren.

403. brief nr 54

niet te maken'. Maar De Haan wèl, zou men zo denken, want die werd erop aangezien. Hij was er zelfs zijn baantje in Voorschoten door kwijtgeraakt⁴⁰⁴. En was het niet Tak zelf die door de Commissie van Arbitrage gewaarschuwd was zich niet te laten 'beheerschen door vrees voor 't gekal en 't geraas van onze vijanden'? Tak vervolgt: 'Wij willen nog wel wat duidelijker zeggen wat wij bedoelen, al gelooven wij dat ieder ander dan De Haan zelf ons wel begrepen zal hebben. Den jongen man, die een "psychologischsexueele ideeën"dispositie had als uit zijn boek bleek, achten wij niet de geschikte om aan kinderen leiding te geven, ook al was van die dispositie te voren niets gebleken'.

Intussen kwam afdeling III van de SDAP in Rotterdam, *plus Tak que Tak*, met een congresvoorstel: 'Het congres draagt de redactie van *Het Volk* op geen medewerkers aan het Zondagsblad toe te laten, wier medewerking schadelijk kan zijn voor de propaganda'. En de afdeling Hilversum formuleert voor het congres een motie van afkeuring tegen De Haan en een van goedkeuring jegens de houding van Het Volk inzake het boek *Pijpelijntjes*. Men wenst met name 'dat redactie en administratie van *Het Volk* volkomen vrijheid moet gelaten worden in het plaatsen of weigeren van advertenties en het samenstellen van alle rubrieken der courant, behoudens verantwoording aan de partij'. De Haan reageert met zelfbeklag: 'is tegen den schrijver van 't veelversmade 'Pijpelijntjes' dan zoowat alles gepermitteerd?' (15 maart).

Op 16 maart ontkent zekere Jac. van Emden dat in de SDAP of in Het Volk censuur wordt toegepast, ook niet jegens *Pijpelijntjes*: het boek is eenvoudig niet besproken, dat is heel iets anders. De Haan eist dat de administratie van Het Volk geen advertenties over boeken van kunst mag weigeren. Maar is *Pijpelijntjes* wel een boek van kunst? (Hoe graag zal De Haan zijn opposant op deze plaats met een welgekozen citaat uit de brief van Van Deyssel de mond gesnoerd hebben!) Tegelijk protesteert zekere J.A.P. tegen zo'n zondvloed van stukken van De Haan. Tak reageert met een air van machteloosheid: 'het formele recht tot zijn stukken kan d.H. niet ontzegd worden en de uitspraak der commissie van arbitrage bindt ons in die richting'. Daarop zal de secretaris van die commissie, Bijkerk, verontwaardigd reageren (23 maart): de commissie bindt door haar uitspraken niemand behalve voor het geval waarvoor haar tussenkomst is ingeroepen. 'Wij zijn geen redactie'. En Tak krijgt een veeg uit de pan: 'het gaat niet aan in 't publiek *de gevolgen van de onverstandige manier van handelen der redactie* te wijten aan een ander instituut van de partij'. In een naschrift houdt Tak vol dat de commissie toch invloed uitoefent, zoals ook rechtspraak 'feitelijk haar invloed verder doet gevoelen dan het behandelde geval'.

Even lijkt De Haan de moed te verliezen. 'Als ik maar wat vinden kon, dan ging ik wel naar Indië of zoo', schrijft hij op 16 maart aan Lodewijk van Deyssel: men ziet het thema van het 'heengaan uit Holland' weer opduiken, zoals in de brief van 11 juli 1904 aan Roukema⁴⁰⁵ en zoals ook zuster Anna in zijn in 1906 geschreven kleine roman *Ondergangen* in grote nood als laatste *escape* bedenkt: '...als ze naar Indië ging...'⁴⁰⁶

96. De Haan aan Van Deyssel, 16 maart 1905 (volgens poststempel)

Amsterdam

404. In de notulen van het Hoofdbestuur van de Bond van Nederlandse Onderwijzers van 8 juli 1905 vinden we de mededeling dat 'Jacob de Haan van den Instituteur Wullings nog een gedeelte [van zijn] salaris [moest] ontvangen. W. betaalde echter niet. en werd aangeschreven. Juist toen die brief verzonden was, kwam de zaak in orde'. De Haans afscheid van Wullings was ook in financieel opzicht weinig hartelijk.

405. brief nr 74

406. *Ondergangen*, p. 47

Zeer Geachte Heer Van Deyssel, het zal u zeker niet bijzonder verwonderen, dat ik nog een brief zend. Ik vroeg u eenige weken geleden den brief, met uw oordeel over 'Pijpelijntjes' in 'Het Volk' te mogen publiceeren. Leest u 'Het Volk'? Omdat u mij geen verlof tot die publicatie hebt willen geven, heb ik het niet gedaan. Maar ik vroeg het u niet uit 'n soortement van ijdelheid om eens te laten zien, hoe goed Van Deyssel mijn werk wel vond, neen, waarlijk niet. Ik vroeg het deels in nood omdat dag aan dag 'Het Volk' stukken tegen mij opneemt en mijn werk en mijzelf verdacht maakt. M'neer Thijm, het is niks prettig zoo behandeld te worden. Ik studeer in de rechten en geef voor mijn levensonderhoud lessen, ik had er heel wat, wel 'n twintig in de week, soms nog meer, en ik kon er goed komen, en nog overhebben ook. Nu ben ik al mijn lessen kwijt door 't slechte relletje, dat dit sociaaldemocratische blad tegen mij op touw heeft gezet. Moet ik dan alles van die menschen zachtmoedig en dankend dulden? Als gij uwe meening hadt gezeid, dan hadden ze nooit zoo durven doen. Verlaine zei: 'Il faut qu'on sache, il faut qu'on plie' Juist, soms moet men buigen, om te mijden, dat men geheel verslagen wordt. Dus daarom heb ik u gevraagd om mij in deze hatelijke tijden te helpen. Maar weet u, wat ik heb gemerkt: dat 't heel wat moediger is hulp te vragen, dan zonder iemands hulp er maar op los te trekken. Al lijkt dat laatste veel flinker.

Wist gij dan, dat menschen zoo bang waren en zoo laf? Een mensch, die ik eerlijk hield en flink durft over mijn werk niet te schrijven, omdat hij vreest daar geldschade van te hebben⁴⁰⁷. Maar, m'neer Thijm, dit is het gevaar. Niet, dat de menschen erin slagen mij als mensch en als artist eruit te knoeien, dat is voor mij wel erg en pijnlijk, maar voor de litteraire kunst zoo erg niet. Exoriare aliquis ex ossibus meis ultor⁴⁰⁸.

Maar waar moet het heen, als een schijnbaar goed kunstenaar schrijft: 'Je hebt gelijk, en ik zou je graag helpen, maar als ik dat doe, doet 't mij schade'.

Il faut qu'on sache, zeker, maar als dit vreezen bij iedereen het won, dan zouden de koekebakkers⁴⁰⁹ wel gauw baas worden. Ziet u, en dat weet u zelf ook wel, het gaat hier niet om mij en niet om mijn boek, maar om de litteraire kunst, die blijkbaar in Holland nog lang niet veilig is, en bij de socialisten heelemaal niet. Dat is het jammerlijke, en daar mag u nou met uw oudere jaren gerust om lachen, dat gaat mij zeer aan 't hart.

Als artist ben ik weg, dat weet ik zeker. 'De goede en zeldzame kunstenaar' die u mij noemde is heelemaal verslagen in dit hatelijke geharrewar van vuile verdachtmaking en politieke socialisterij. Ik schrijf nu verdedigende stukjes in 'Het Volk' en verdedig mij in rumoerige vergaderingetjes Of er ooit weer een boek van mij komen zal? Ik geloof het niet, ik ben als verlamd in mijn denken. En alles doet mij pijn. 't Liefst zit ik alleen in de zon zonder gedachten. Zeker, ik had graag goede litteratuur willen maken, dat willen we allemaal, is dat niet zoo. Maar nu men mij zoo onmogelijk maakt, nu kan het niet. En het is verstandig zijn leven te veranderen, als het moet. Want er is een grens aan ieders kunnen, ik ben niet sterk en niet ervaren, hoe zal ik mij nu redden. Neen, het is beter maar te wijken. Als ik maar wat vinden kon, dan ging ik wel naar Indië of zoo, doch wist ik maar wat.

Persoonlijk ben ik natuurlijk met uw oordeel over mijn werk wel blij, dat spreekt.

Met vriendelijke hoogachting

Jacob de Haan

407. Querido? Borel?

408. Het citaat uit Vergilius, *Aeneis* 4, 625, luidt eigenlijk: 'exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor', 'sta uit onze as op als wreker, wie gij ook zijn moogt'. De Haan verandert 'onze' in 'mijn'.

409. burgerluitjes

In maart 1905 verscheen in het van oorsprong anarchistische, Vlaamse maandblad *Ontwaking*⁴¹⁰ een bespreking van *Pijpelijntjes* van de hand van Segher Rabauw⁴¹¹. De criticus toonde zich diep onder de indruk van dit boek van 'miserabele, lamme mensenwrakken, moei dóórlevend het triestige leven; sombere dagen, zonder zon meest; en regen... regen op de straten en regen door de zielen' en van het 'smartelijk samenzijn vol zielewee' van 'Cor, met zijn lamme matheid, met zijn meisjesziel en zijn jongensliefde en Hans... Hans met zijn buiën, met zijn dubbelheid, met zijn poozen van ziekelijke wreedaardigheid en martelzucht'. De atmosfeer van het boek is benauwend: 'mensen voor 't boevenhuis, mensen voor 't krankzinnigengesticht, mensen voor 't hospitaal en voor de snijkamer', 'al die verongelukte levens die daar heendrijven', 'ontzenuwd en geknakt in de maling van den tragischen tijd'. Over De Haans stijl, zijn 'manier', is Rabauw minder te spreken: 'die is minder de sterke eigenheid die onafscheidbaar van een groote persoonlijkheid is, dan veeleer een letterkundig "procédé", een kunstmatig samenstel van uiterlijke schrijverstrukjes', maar toch: 'Men slikt dit alles wel mee, terwille van het goede'. Segher Rabauw vat samen: 'een verdienstelijk werk dat een indruk te weeg brengt', en wijst nog even op de knappe behandeling van het homofiele thema: 'in 't bijzonder doet het ons staren in 't gemoed van een urning, gedubbeld met een nevrosé, wiens doening [De Haan] ons vóórlegt zonder verbloeming lijk zonder schunnigheid en zóó begrijpend, dat wij dit jammerleven voelen schrijven in de diepte onzer ziel'.

Op 18 maart weeft De Haan in *Het Volk* weer onverdroten verder aan het net van argumenten waarin hij Tak wilde vangen. Als de administratie van *Het Volk* (en volgens hem wond Tak de administratie om zijn vinger) advertenties op morele gronden weigert, aldus redeneert De Haan, dan aanvaardt zij voor wél opgenomen advertenties de morele verantwoordelijkheid. Hij wijst dan op 'quasimedische' boeken, die een Amsterdams uitgever (Buys) onder een tweede naam (Van Klaveren) 'lustig' in *Het Volk* mag annunceren. 'Laten we liever niets weigeren, dan zoo willekeurig te doen' adviseert De Haan. Zijn toon krijgt iets schrills. 'Is *Het Volk* dan een exercitieveld voor de morele en litteraire liefhebberijtjes van zijn administrateur?' Vervolgens brengt hij de besprekingen, die van *Pijpelijntjes* in *Ontwaking* en in *Onze Eeuw* verschenen waren, ter sprake (een Van Deysse woord ware hem liever geweest!) en citeert: 'Deze schrijver heeft de taal in zijn macht, en weet ons met zijn droge en rake woordkunst de mensen verbazend scherp uit te beelden', maar hij citeert Haspels niet volledig en de mededeling dat deze recensent het boek 'als morele daad veroordeelt' geeft de strekking van diens kritiek maar zwakjes weer. De Haan bereikt hier juist een climax: 't is wel wonder, dat juist de leden van de S.D.A.P. niets dan schunnigheid, schunnigheid in mijn boek vinden'. Tak acht het debat gesloten.

Op 26 maart 1905 neemt *Het Volk* in zijn verslag van de Tweede Kamerdebatten van 24 maart de passage op die het A.R.kamerlid H. Bijleveld⁴¹² wijdde aan De Haan: 'Men zegt neutraal te kunnen zijn in de school, maar de redactie van *Het Volk* logenstraft dat, door aan Jacob de Haan de redactie van de kinderrubriek te ontnemen, hoewel deze beweert, ook daar neutraal te kunnen zijn'. De redenering was van een onverbiddelijke logica en herinnert dan ook sterk aan De Haans stukje van 14 maart in *Het Volk*. De sociaaldemocraten beweerden, dat christelijke kinderen het was de tijd van de debatten over christelijk en openbaar onderwijs heel goed neutraal les konden krijgen van socialistische of zelfs anarchistische onderwijzers. Tak had het in de Gemeenteraad van Amsterdam opgenomen voor een anarchistische onderwijzer die geschorst en ontslagen was⁴¹³,

410. informatie over *Ontwaking* in: Jan Moulaert

411. Victor Ressler, uitgever te Antwerpen

412. directeur van een gereformeerde kweekschool, sinds 1902 lid van de Tweede Kamer

413. M. Barendregt aan school nr 63

omdat hij vond dat deze man ondanks zijn anarchistische ideeën zeer wel neutraal onderwijs kon geven. Maar voor de kinderrubriek van Het Volk moest je blijkbaar heteroseksueel zijn, ook al bleek van je dispositie niets. Het antwoord van het sociaaldemocratische Kamerlid J.H.A. Schaper aan Bijleveld (5 april 1905) kwam op 7 april in het verslag in Het Volk nogal lapidair terug: 'Weet de heer Bijleveld, die Jacob de Haan aanhaalde, geen verschil tusschen het verspreiden van socialistische ideeën en het beschrijven in romantischen vorm van de tegennatuurlijke liefde?'. Deze weergave van Schapers woorden is onvoldoende en ook onjuist. In de Handelingen van de Tweede Kamer vinden we de ietwat moeizame tekst van Schaper (die enerzijds het standpunt van Tak verdedigde: 'een anarchist heeft ook recht om zijn beginselen aan te hangen, wanneer hij ze maar niet op de school brengt', en anderzijds onder de parallel met De Haan probeerde uit te draaien) *in extenso*. Schaper vond om te beginnen Bijlevelds redenering 'niet bepaald onhandig' (ere wie ere toekomt), meent dan dat 'het schrijven van een allerafschuwelijkst boek' niet met 'het aanhangen der socialistische idee' te vergelijken is en vervolgt en besluit in grote onzekerheid: 'Ik wil nog niet beweren, dat het schrijven van het boek onzedelijk is, maar het komt meer op het gebied van de quaestie of men een onderwijzer, die buiten de school onzedelijkheid heeft gepleegd, mag toelaten. Het eene dekt niet het andere, maar in die *richting* gaat het toch. Dit heeft niets te maken met de quaestie of men een socialist of anarchist, ook al is hij onderwijzer, het recht mag geven om propaganda te maken op politiek gebied buiten de school'. Schaper laat de kwestie of het schrijven van een onzedelijk boek gelijk staat met het plegen van een onzedelijke handeling dus onbeslist, alsof van het antwoord op die vraag niet alles afhing. De Haans commentaar⁴¹⁴: 'Voelt ge [=Tak] Schapers onvastheid wel? 't Is ook niet alles voor een eerlijk man uw optreden te verdedigen. Toegeven, dat gij het neutraliteitsprincipe hebt geschonden mag hij natuurlijk niet, want dan had de heer Bijleveld gelijk, en dat hebben tegenstanders nu eenmaal niet. Zeggen, dat ik een min en immoreel leven leid mag hij ook niet, want dat weet gij en ook Schaper wel beter'.

Op 11 april 1905 tracht Blanche Koelensmid de zaak De Haan tot de juiste proporties terug te brengen: het gaat De Haan slechts om 'een relletje in de partij' en de hele kwestie neemt veel te veel plaatsruimte in beslag. In hetzelfde nummer van Het Volk prijkt een bijdrage van De Haan over caissonwerkers, een stuk in opruiend propagandistische toon ('Arbeiders van Holland, hoe lang zal 't nog duren'...e.d.), de toon die velen in het werk van P.L. Tak zo node misten. Op 20 april zei De Haan dat ook op een huishoudelijke vergadering van Amsterdam V: 'Het ontbreekt [Tak] aan revolutionair sentiment'. Hoopte hij op aansluiting bij de oppositie tegen Tak op het aanstaande congres in Den Haag, steun bij de groep om Troelstra, onder wiens opzwevend hoofdredactoraat hij eens medewerker van Het Volk was geworden⁴¹⁵? Maar Troelstra maakte op het congres geen schijn van kans tegen Tak. De Haans mooie motie over advertenties, waaraan nogal gedokterd was (hij luidde tenslotte: 'De administratie van *Het Volk* is niet gerechtigd advertenties voor boeken van kunsten en wetenschappen te weigeren', waarop de afdeling Arnhem amendeerde: 'tenzij deze boeken een immoreele strekking hebben', en de afdeling Amsterdam I voorstelde: 'geen advertenties kunnen worden geweigerd op andere dan op politieke en economische gronden'), De Haans motie werd niet eens in behandeling genomen.

In Het Volk verschijnt de naam van De Haan in komische context. In de rubriek 'Van week tot week', op 23 april, brengen Albert Hahn en een 'ik'persoon een bezoek aan twee Haagse

414. *Open brief aan P.L. Tak* 1905, p. 18; 1982², p. 65

In Het Volk van 15 februari 1905 werd een ingezonden brief van 'Partijgenoot Jac. De Haan' samengevat. Hij ziet 'financieele bezwaren' bij het voornemen om een afzonderlijk Amsterdams weekblad te beginnen. Verder schrijft hij over de krant zelf: 'In de eerste plaats zijn wij een revolutionaire partij, ons blad moet dus in de eerste plaats revolutionair zijn'.

ooievaars. 'Dus handelt 't Congres alleen over koetjes en kalfjes?' 'Volstrekt niet, mevrouw. Wij hebben ook een Haankwestie'. 'Is dat familie van u, mijnheer Hahn?' vraagt de ooievaar. 'O, neen', stottert Hahn 'met een blos'. De 'ik' legt uit: 'Het betreft een motie van de afdeeling V Amsterdam, zooals u weet de Pijp, over de Pijpelijn...'. 'Hm, hm! Laat om Godswil de eieren 't niet hooren!' waarschuwt moeder ooievaar. 'Ah, juist, ik bedoel... eh... natuurlijk de electriche tramlijnen door de Pijp...'

Op 5 mei stelt De Haan in Het Volk vast dat allerlei voorstellen bij het congres onbehandeld zijn blijven liggen en hij verzoekt om een referendum onder de partijleden. Ditmaal antwoordt niemand hem meer. In de notulen van de huishoudelijke vergadering van Amsterdam V van 9 mei 1905 lezen we: 'J. De Haan had de indruk gekregen dat wij bedrogen waren'.

Intussen moest De Haan zich voorbereiden op het kandidaatsexamen Rechten aan de Universiteit van Amsterdam. Hij werd op 22 mei 1905 'met alle stemmen [...] afgewezen voor 6 maanden'; die stemmen waren van De Hartog, Conrat en Treub resp. voor Encyclopaedie van het Recht, Romeins Recht en Staathuishoudkunde. Toen hij precies zes maanden later terugkwam, op 23 november 1905, werd hij 'met alle stemmen voor' toegelaten en die keer maakte ook Van Hamel deel uit van de examencommissie.

Eind mei had De Haan zijn 'dossier' oftewel de brochure waarmee hij Bijkerk eens bedreigd had voltooid: de *Open brief aan P.L. Tak*. En in die *Open brief* zal de befaamde brief van Lodewijk van Deyssel van 16 juni 1904 een centrale rol spelen.

97. De Haan aan Van Deyssel, 31 mei 1905 (volgens poststempel)

Amsterdam
29. St-Willibrordstraat.

Geachte heer Van Deyssel!

Ik ben geheel opgemaakt. Mag en kan niets meer. Nu heb ik ten einde raad en baat een open brief aan Tak in de pers geleid⁴¹⁶, waarin ik hem en de zijnen al zijn schandelijke daden verwijt.

Daarin heb ik ook uw brief aan mij opgenomen. Ik moet dit doen. Men wil mij immers schandalig afmaken. Vergeef mij dit dus. Het is nu haast een jaar!

Ik ben steeds uw toegenegen en dienstvaardige

Jacob Israël de Haan

In 1886 ontstond de Berner Conventie, een poging om tot een internationale regeling van auteursrechten te komen; in 1904 bepleitte Gerard van Hulzen aansluiting van Nederland bij die Conventie (wat bij de wet geregeld zou moeten worden, dus in de Tweede Kamer), op 15 februari 1905 richtten Gerard van Hulzen, Herman Robbers en Herman Heijermans de Vereeniging van Letterkundigen op⁴¹⁷. Aanwezig bij de oprichting waren o.a. Van Looy, Querido, Van Oordt, G.F. Haspels, Top Naeff, Frans Coenen en W.G. van Nouhuys. De doelstelling van de Vereeniging was, aldus Asselbergs, dubbelslachtig: een 'voorkeurloze boekenschrijversorganisatie' en óók een bevordering van een 'bloei der schone letteren'. Men wenste een organisatie waarvan iedere schrijver lid kon worden en die allerlei plannen zou trachten te realiseren, zoals de stichting van een ondersteuningsfonds, de oprichting van een bureau van informatie ('inlichting, raadgeving en hulp') aan de leden, modernisering van het auteursrecht, aansluiting van Nederland bij de Berner Conventie, het 'bloemlezingartikel' en het ontwerpen van standaardmodellen van contract tussen

^{416.} van het werkwoord 'leggen'

^{417.} zie: W.J.M.A. Asselbergs, derde deel, hoofdstuk V: 'Beroepsorganisatie'

schrijver en uitgever. In het blad van de Vereeniging, Mededeelingen, vinden we geregeld een ledenlijst, die snel aangroeide. Het waren er in 1905 honderdtwee. Tot voorzitter was op 5 juni 1905 Lodewijk van Deyszel gekozen, wat wel gezien wordt als een 'overwinning'⁴¹⁸ voor Van Deyszel, behaald op Albert Verwey. Van Deyszel en Verwey, die tezamen zo weinig eendrachtig de redactie van De XXe Eeuw gevoerd hadden, waren in 1904 uit elkander gegaan. Verwey leidde nu zijn eigen tijdschrift, De Beweging. Op 1 mei 1905 schreef Herman Robbers aan Verwey over de 'Schrijversbond' (de oorspronkelijke naam). Het is hem bekend dat Verwey een 'ongunstige meening' had en Robbers licht toe: de bedoeling is een vereniging van 'beoefenaars van "schoone letteren", of althans van den "stijl"', een vakvereniging van 'gens de lettres'. Iemand die zomaar wel eens wat schrijft, bijvoorbeeld een brochure over de kwestie der erfgooiers, wordt niet toegelaten; wél is gedacht aan geleerden, politici, journalisten, 'wier werk eenigszins kan worden beschouwd als behorend tot de litteratuur in ruimsten zin', maar al met al toch niet meer dan een 'onderonsje' van 500 à 600 leden. Hij meent dat 'mannen' als Verwey hun hulp niet mogen achterhouden en stelt de verkiezing van het bestuur op 5 juni op de jaarvergadering in het vooruitzicht.

Ons is geen antwoord van Verwey aan Robbers bekend, maar wel een principieel opstel 'Vereeniging van kunstenaars' van Verwey in De Beweging (juni 1912), waarschijnlijk geschreven naar aanleiding van de oprichting van een overkoepelend Verbond van Kunstenaarsverenigingen in 1911 door Robbers, die ook voorzitter was. Verwey stelt de vraag: hoe is de verhouding tussen de stoffelijke en de geestelijke doeleinden die zo'n verbond of vereniging kan nastreven? Wat het stoffelijke betreft, zo'n vereniging zal véél leden wensen, om een grote kas te kweken, de wetgever te beïnvloeden, het belang van de schrijver als 'verkooper van voortbrengselen' te behartigen. Streeft men naar een geestelijk doel, dan ligt de nadruk op 'een keur' van schrijvers, op kwaliteit; men wil geen grote aanhang, maar een '*ware* gemeenschap van kunstenaars'. Tegenover zo'n vereniging van kunstenaars met 'genooten' die wensen 'zich te sterken aan elkanders arbeid en oordeel, elkanders meeningen te zuiveren en te verruimen, scherp te onderscheiden tusschen kunst en schijnkunst' enzovoort (er tekent zich in zijn betoog een soort Beweging af!), staat Verwey sympathiek. Maar de Vereeniging van Letterkundigen kweekt 'watdanookgeschrevenhebbende letterkundigen', hetgeen 'de stand van de letterkundigen' schaadt. Kunst is, aldus Verwey, geen vak, maar een roeping. De VvL onderscheidt geen roeping van 'geenroeping', zij brengt 'ons geestelijk goed' in gevaar.

Robbers weerlegde Verwey's kritiek in een opstel in De Nieuwe Gids van 1915, 'De nieuwe kunstenaar'. Verwey meende 'dat al het op artistiek gebied voortreffelijke tot nog toe enkel uit den eenling of de kleine, eensgezinde groep is voortgekomen, en dat dit steeds zoo blijven zal', en dat is een 'romantische meening'. Trouwens, zo voegt Robbers eraan toe, 'er was altijd veel ouderwets romantisch in het geheele optreden, in bijkans alle sympathieën van 'De Beweging'', terwijl daarentegen de idee van het Verbond 'geheel modern' is: een moderne kunstenaar pleegt bij het woord 'vakvereniging' géén 'vies gezicht te zetten', zoals Verwey deed.

De Haan sloot zich waarschijnlijk in juni 1905, op voorspraak van Querido en Borel, bij de Vereeniging van Letterkundigen aan⁴¹⁹. Nu was hij officieel tot letterkundige verklaard, zij het slechts in de zin van Herman Robbers. Geheel vlot en zonder haperen verliep De Haans intree echter niet. Iemand moet zich tegen zijn toetreden verzet hebben.

De Haan schrijft Van Deyszel en deelt hem tevens de op handen zijnde verschijning van de

418. zie: G. van Hulzen

419. Zijn lidmaatschap wordt vermeld in het derde nummer van Mededeelingen, november 1905, op de lijst van leden die sinds de vorige opgave in het blad, mei 1905, toetreden waren.

Open brief aan P.L. Tak mee, publicatie van een 'al te verarmd mensch'⁴²⁰.

98. De Haan aan Van Deysse, 13 juni 1905 (volgens poststempel)

Amsterdam

29. St-Willibrordstraat.

Zeer Geachte Heer Van Deysse, de open brief aan P. L. Tak door mij, al te verarmd mensch, verschijnt nog deze week. Ik ben nog steeds in achteruitgang, en nu ben ik gansch zielsziek geworden. Het valt mij al te onmogelijk u te schrijven. Mijn open brief zal ik u zenden.

Maar over één ding moet ik u schrijven. Ik hope innig voor uw eerlijkheid, dat het niet waar zij. Mij is stellig verzekerd, dat gij het zijt geweest, die u verzet hebt tegen mijn lidmaatschap van de litteratorenclub, omdat ik geen litterair artist zou zijn. Groote goden, is dat waar! Hebt ge dat gezegd? Is het waar, dat Quérido mij er door heeft moeten sleppen. Meent ge dat ik het lidmaatschap van uwe vereeniging kinderachtig dwingend als een mijn gave waarde vermeerderende eer heb begeerd? Gansch heelendal niet. Het is mij juist aangeboden.

In hartelijke trouwe, mijn meester Van Deysse, ik houd heel veel van u, ik heb een groote vereering voor uw knap proza. Ook ik houd van het proza, dus houd ik ook van Van Deysse. Maar ge moogt niet valsch zijn, louche tegen uzelf in. Dat zal ik niet zonder weerspraak en zonder weerwerk laten. Maar gij hebt dit toch niet gedaan? Het zou al te bar zijn.

Als ik weer wat gebeterd ben, dan meer.

Veel vriendelijks van uw

Jacob Israël de Haan

Van Deysse heeft meteen geantwoord, hij heeft zich verdedigd en De Haan tegelijk aangevallen. Uit de onmiddellijk volgende reactie van De Haan kunnen we de inhoud van Van Deysse's 'hooghartige brief van boosheid' ongeveer afleiden. Wat 'de zaak met de litteratorenclub' betreft, Van Deysse ontkende zich tegen De Haans toetreding verzet te hebben. Iemand (wie?) heeft De Haan wat op de mouw gespeld. Misschien heeft Van Deysse hem hier toegevoegd dat hij niet zo'n 'grote mond' moest hebben. In elk geval valt hij De Haan aan op iets, wat Henri Borel geschreven heeft en waaruit bleek dat Borel op de hoogte was van de veelbesproken Van Deyssebrief. Scherp heeft hij ook de publicatie van dat schrijven in De Haans *Open brief aan P.L. Tak* afgekeurd. De Haan rechtvaardigt zich, hij erkent dat hij volgens een bepaalde 'fatsoenstheorie' wel een 'zeker verwijt' verdient, maar houdt dan aan Van Deysse met glasharde logica voor: 'als het uw eerlijk oordeel is, moet ge er voor staan, en als het niet uw eerlijk oordeel was, hadt ge 't niet mogen schrijven'.

Een passage over Aletrino voegt aan het bekende verhaal van Aletrino's 'stuip van schrik' toen hij *Pijpelijntjes* las, en van zijn optreden in samenwerking met De Haans verloofde, een detail toe: vóórdat wethouder Blooker de beide artsen onder druk zette, zou De Haan het echtpaar Aletrino opgezocht hebben en het advies gekregen hebben *Pijpelijntjes* voor zijn eigen bestwil terug te trekken.

Volgens De Haans nu volgende brief had Van Eeden hem dikwijls voor Aletrino gewaarschuwd. Er is ons één uitlating van Van Eeden over de verhouding tussen Aletrino en De Haan bekend, een dagboeknotitie van vrijdag 21 januari 1916 bij de dood van Aletrino: 'Hij had leelijke zwakheeden vooral in zijn gedrag teegenover Jaap⁴²¹ de Haan'.

420. De formulering doet denken aan de passage in *Orpheus in de dessa* (1903) van Augusta de Wit, in het laatste hoofdstuk, waar de kleine inlandse jongen SiBengkok door de Nederlander Bake is neergeschoten en 'nauwelijks hoorbaar' zegt: 'Ik ben een altearm mensch...'

421. Joop

99. De Haan aan Van Deyssel, 14 juni 1905 (volgens poststempel)

Amsterdam
29. St-Willibrordusstraat.
WoensdagDinsdag-nacht.

Magister Van Deyssel, magis magistra veritas⁴²².

Zeer gewaardeerde heer Van Deyssel, de laatstlopende post brengt mij uw brief, die mij op zichzelf wel een vreugd is, maar met bitter verdriet. Ik zal u er precies op antwoorden. Nietwaar, ik heb u wel nooit ontmoet, maar er is toch van u naar mij iets meer dan niets, en dat uit zich nu in uw iet-enwat wreveligen brief.

De zaak met de litteratorenclub is deze. Ik geef u er namen en klare faam van. Het moet dan maar blijken, wie óndeugende leugens zegt. Ik ben het mij welbewust sterk niet.

Ik schreef Querido⁴²³, dat ik maar geen lid werd, omdat er toch ook contributie aan vast zat⁴²⁴, en ik zeer verslagen in mijn geldzaken was. En ook omdat ik waarlijk geen twee, mijne voorstanders⁴²⁵, wist, daar Borel zich blijkbaar niet wilde compromitteren. Querido schreef mij toen, en dat was in Maart, dat hij gaarne mij als lid had, en mijn aanvraag wel wenschte te steunen. Als Henri Borel niet wou, dan snorde hij wel een tweede op. Hij noemde toen Mr. Coenen en u, of hij het u vragen zou. Ik was daar niet op gesteld, (Coenen is een vriend van Aletrino, en gij behandelde mij, mijner meening, niet goed.) en Borel maakte zich tweede.

Daarna hoorde ik er niets van. Zondag sprak ik Borel, en die zei mij, dat gij het waart geweest, die u tegen mijn lidmaatschap hadt opgezet, daar uw goedgunstig oordeel over mijn werken geheel veranderd was. Hij had dit van Querido (pats, herrie met Querido!) en slechts door diens hulp was ik er door heen gehaald. Zóó is 't mij verteld, en niet anders. Zietge, geachte heer Van Deyssel, ik ben volstrekt geen buitenmatig goed mensch, en mijn leven is van der jeugd af, niet beter geweest, omdat ik niet beter was. Maar gelogen heb ik nog niemaals, neen niemaals. En ik heb óók niet gevreesd de waarheid niet te miszwijgen. Best mogelijk, dat ik nu weer van Querido of van Borel op mijn kapotte kop krijg, doch op een kop zoo grof geslagen voelt men vijf zes patsen niet. Trouwens al voelde ik nog leed en zeer, dan zweeg ik toch niet. Ook mogelijk, dat ik een groote mond heb. Maardan liever één groote mond, dan twee, die ieder 'n andere spreuk spreken. Ik voel, dat u een weertzinnige antipathie tegen mij hebt, dat spijt mij. Maar ik weet het niet te hebben verdiend, en het is dus geen verwijtende spijt.

Ik heb uw brieven aan Borel laten lezen. Laat gij uw brieven niet aan hen lezen, die u vriendelijk zijn? Borel heeft onaangenaam over u geschreven⁴²⁶, en u verweten, dat gij mij niet hebt beschermd, die de dappere practicus was der, ook door u bepleite, NG. theorieën. Meent ge, dat ik Borel dat instak? Hadde ik het geweten, ik had het hem verzocht te laten. Maar wist ik het? Meent ge, dat ik niet onaangenaam werd aangedaan daardoor?

Trouwens, ge hebt mij beloofd, over het gebeurde te zullen schrijven. Niet om prijs en baat

422. 'Van Deyssel is mijn meester, maar méér meester is mij de waarheid', naar: 'amicus Plato, sed magis amica veritas', 'Plato is mij lief, maar liever is mij de waarheid', een uitspraak van Aristoteles

423. Israël Querido was secretaris van de VvL.

424. tien gulden per jaar

425. De Vereeniging hanteerde een systeem van ballotage.

426. ons onbekend

voor mij was mij dit aangenaam geweest, maar om der wille van het schunnig geschonden litteratuur principie, dat ons heilig en heerlijk moest zijn. Gij hebt gezwegen. Is voor ú dan een belofte niet iets zoo liefs, als een eigen kind? Ge moest mij niet zoo diep verwijten, dien ge daarmee zoo diep grieft. Gij zijt geen minne mensch, wiens woorden slechts belachbare waarde hebben, gij zijt Lodewijk van Deysse. Weet ge het niet? En ieder woord, dat gij mij doet toekomen heeft zijn waarde van u. Ge verwijt mij, en dat lijkt slaggraak, dat ik 'P' in den bekenden vorm uitgaf zonder A. te hebben geraadpleegd. Van wien weet ge dat? Het is een schreiende schande gewoonweg. Aletrino wist, dat ik de schetsen schrijvende was, hij wist, dat de opdracht aan hem was. Gelezen had hij ze niet, dat 's waar, net zoo min, als ik zijn novelle 'Zomeravond' had gelezen, die hij mij opdroeg. Moet hij nu zoo tegen mij doen? Ik weet wel, dat hij nu laat rondvertellen, dat ik slechts een merkwaardige zenuwlijder voor hem was. Welnu, als dat zoo is, dan zal hij zijn houding tegen de andere zenuwmerkwaardigheden maar eens moeten wijzigen. Anders komt hij nog wel eens voor andere dingen te staan.

Hij heeft mij dingen onderwezen met alderscherpste aandacht, die men niet aan een boy van twintig jaar onderwijst, ja, was ik toen wel al de twintig vol⁴²⁷? Daar beklag ik mij niet over, al is mijn gemoed vergiftigd en mijn leven verdorven, dat ik naar de dood verlang. Waarom doet Aletrino dan zoo? God, wat zijn de menschen laf, en wat is Arnold Aletrino een laf mensch. Totterdood toe had hij me moeten bijstaan. Trouwens, laten we niet hevig zijn. Hij heeft ook zijn leed, ge kent hem wel. En eens anders leed wegen wij altijd te lichtwichtig. Als hij niet bang was geweest voor den wethouder, hij had mij in al mijn ellendes niet verlaten. Maar men heeft hem met broodroof bedreigd. En hij is al ouder, en zijn arme oogen neigen ter blindheid. Toen durfde hij niet. Ge moet hem vergeven.

Meent ge dat ik niet alles van die markante dagen weet? Ze verjaren juist in deze week. We zullen ze een festijn van bedroefenis toebereiden. Nadat hij het boek gelezen had, nadat de ruige buien mij overdonderden is hij nog bij mij gekomen, omdat ik lijfs met zielsziek niet naar zijn huis kon en mocht. Eenmaal was ik beter nog bij hem en zijn vrouw, en toen spraken ze van het boek inhouden te mijnen bate. Van hunne baat is niet gesproken. Maar ik boog mijn hoofd voor de menschen, die onze minderen zijn, niet. Wenscht ge dat ik het nu buige? Toen daarna die oudliberale wethouder zich erin moeide, toen viel hij mij af. Niet eer. Het beslissende moment trouwens voor al Aletrino's handelingen is nóch zijn eigen rede, noch zijn eigen inzicht, maar de vrees voor zijn brood. Dat wel beter is en veiliger, dan het schamele mijne, maar ge weet, hoe meer men heeft, hoe minder men verlies wenscht.

Als Aletrino door mijn schetsen op straat is gekomen⁴²⁸, welnu, magister Van Deysse dan ben ik in de modder geraakt. Hij zit allang veilig thuis, wijl ik nog in de goot lig, vertrappt door al minne menschen. Arnold Aletrino, ons beider vrind, die moest mij helpen, zooals een fabrieksheer moreel verplicht is, den arbeidersman te helpen, die zich in zijn fabriek wonden opliep. Door het verderfelijke sexueele onderwijs van Aletrino is dit alles gebeurd. Welnu, ik bèn een zenuwlijder, maar wat is hij? Is morphine soms goed voor zenuwlijders? Hij moest zwijgen, en erkennen, dat hij net zoo goed schuld heeft aan de geboorte van dit boek en al volgende, (want ik buig tóch niet,) als de vader aan de geboorte van een kind, al droeg de moeder het. Ja, hij verloochent dit buitenhuwelijksche kind, en de slecht misleide moeder erbij. Dat is zeer zeker fatsoenlijk. Maar boven fatsoen gaat eerlijkheid. Ik heb schuld (als er schuld is) en hij heeft schuld. Hij erkenne de zijne, zooals ik de mijne erken. Openbaar en eerlijk. Ik verloochen niets van wat hij mij geleerd heeft, dat niet te versmaden was, en daarmee eer ik hem, die mijn vriend is. Van Eeden heeft mij

427. De Haan was twintig in 1902.

428. in opspraak gebracht

dikwijls voor hem gewaarschuwd, maar ik wenschte hem niet te verlaten zoolang hij mijn bijzijn wenschte. M'neer Van Deyssel, ik ben, best mogelijk, een slecht mensch, maar mijn vriendschap is voor Aletrino een opoffering⁴²⁹ geweest.

Wenscht ge mij wijders te verwijten, dat ik uw brief aan mij publiceer? Het lezen van dezen brief is u misschien te vermoeiend, en mij valt het schrijven zwaar, anders zou ik u aantoonen, dat mij, zeker verwijt treffen mag, maar niet zoo zwaar als gij het meent. In uw brief wordt niemand derds gerept, als het uw eerlijk oordeel is, moet ge er voor staan, en als het niet uw eerlijk oordeel was, hadt ge 't niet mogen schrijven. Ik heb u van den zomer om een onderhoud gevraagd, gedachtig aan uw eigen woorden voor in Henri Hartog's boek, dat men slechts daardoor tot goede overeenstemming komt⁴³⁰. Dan had ik u kunnen spreken, levendig, nu moet ik u schrijven. Toen men mij in Het Volk schandalig schond heb ik u, o, zoo dringend toestemming verzocht tot 't publiceeren van uw brief in mijne verdediging. Gij hebt mij niet eens geantwoord. Daartoe zijt ge niet verplicht, ge kunt het druk hebben en mij te minachten. Toen heb ik uw brief niet gebruikt.

Maar nu is het te bar, nu moet ik wel. Ik vraag u nogmaals wel vergeving, maar nu moet 't. Ge moest liever niet spreken van het leed mijns levens. Ge kent het niet. Het is voor u niet van belang ook, maar mij heeft het onherstelbaar geknakt. M'neer Van Deyssel, aan zenuwlijden sterft men niet, en in iedere tabel kunt u zien, hoelang iemand van 23 jaar nog te leven heeft, het is lang. Al te lang. Wat het einde is van dit alles, ik weet het niet. Maar het zal bitter genoeg zijn. Ge moest mij met mijn droefenis alleen laten, liever dan mijn zenuwziek levensleed te wegen tegen praatjes namens Aletrino verspreid, en tegen de fatsoenstheorie, dat men particuliere brieven noch toont noch publiceert. Wat nog niet eens een goede theorie is.

Zijt ge boos over mijn schrijven? Ik zeg het zooals ik het gevoel, er is geen leugen in dezen brief. Als ge boos zijt, probeer u dan toch in mijn toestand te verplaatsen.

God verhoede⁴³¹ u, dat ge niemaals in zoo'n impasse raakt.

Geloof mij, zeker dat gelooft ge toch wel? uw zeer toegenegen en steeds zeer waardeerende
Jacob Israël de Haan

Op 19 juni 1905⁴³² verscheen de *Open brief aan P.L. Tak, Hoofdredacteur van 'Het Volk', Lid van het Partijbestuur der S.D.A.P.*⁴³³; *Lid van de Provinciale Staten van NoordHolland; Lid van den Gemeenteraad van Amsterdam; Lid van de Schoolcommissie te Amsterdam; Lid van de Gezondheidscommissie te Amsterdam; Redacteur van 'De Kroniek'; Voorzitter van de Vereeniging: 'Kunst aan het Volk'*⁴³⁴; was de brochure iets later verschenen, dan had aan deze indrukwekkende reeks functies nog het lidmaatschap van de Tweede Kamer toegevoegd kunnen worden, waarin Tak

429. een opoffering voor De Haan

430. Van Deyssel schreef in *Sjofelen* in zijn 'Woord vooraf': 'Wij hadden van elkaâr gelezen, ik had hem over de schetsen, die hij mij zond, geschreven, tot ten slotte een dag was bepaald, waarop wij een onderhoud zouden hebben, wijl men daarmede in korter tijd tot vruchtdragende overeenstemming komt'.

431. contaminatie van 'behoeden' en 'verhoeden'

432. datering in het Nieuwsblad voor den Boekhandel van 16 juni 1905

433. Op dat moment was Tak zelfs voorzitter van het PB.

434. Deze vereniging, opgericht in oktober 1903, had tot doel: 'het begrijpen en genieten van kunst door leden der arbeidersklasse te bevorderen'; men wilde het echter 'niet te hoog zoeken' (Het Volk, 18 oktober 1904). Tak meende 'dat allengs het bevattingvermogen der arbeiders wel zou stijgen' (Het Volk, 24 november 1904). Aan *Pijpelijntjes* was de arbeidersklasse blijkbaar nog niet toe.

eind juni gekozen werd als afgevaardigde van het kiesdistrict Franeker. Op 20 juni verscheen in Het Volk de advertentie van Jacq. van Cleef: '*Open brief aan P.L. Tak* door Jacob Israël de Haan. Prijs f 0,15'. Het was de eerste keer dat De Haan onder zijn volle naam voor het publiek trad.

Men kan de brochure een literair gestileerde redactie noemen van het dossier dat De Haan op verzoek van het bestuur van afdeling Amsterdam V, op 14 februari 1905, is begonnen samen te stellen. Het is proza van sterke retoriek. Op de eerste bladzijden spreekt De Haan de angst uit van 'een al te arm jongman', die het opneemt tegen 'een veelvermogend en een grofwillend man' als Tak. De toon is emotioneel: 'Gij hebt mij ziek gemaakt', soms regelrecht oudtestamentisch: 'Gij hebt mij gebroken met bréukslag op bréukslag'⁴³⁵, soms scherp beschuldigend: 'Gij hebt mij tot tweemaal toe van mijn broodwinning beroofd' (door het ontslag bij Het Volk en door de kwestie in Voorschoten). Dan volgt een verslag van de *Pijpelijntjes*affaire, te beginnen met het briefje van Tak van 9 juni 1904⁴³⁶. De Haan laat de gebeurtenissen in chronologische volgorde de revue passeren, zijn 'verantwoording aan de S.D.A.P.' (waarin al op een oordeel van Van Deyssel gezinspeeld werd: 'Ik wensch van mijn apologie geen apocalyps te maken, anders zou ik eens zeggen, hoe een van de litteratoren, die ook in onze kringen zeer gewaardeerd wordt, over mijn boek denkt'), het antwoord van Tak en al wat daarop volgde tot en met het conflict van Tak met de Commissie van Arbitrage en de geweigerde advertentie voor *Pijpelijntjes*. Maar *pièce de résistance* van de brochure is de veelbesproken brief van Lodewijk van Deyssel, een publicatie die erop berekend was een aantal tegenstanders diep beschaamd te maken, zoals blijkt uit een zin als: 'Zal 'de Bode', die zoo'n ophef maakte van Van Deyssel's woorden over Hartog nu inzien, dat ze mij onrechtmatig behandeld heeft?'. En Tak krijgt te horen: 'Ge moet mijn werk als litterair werk beoordeelen. Trouwens gij weet dit alles heel goed. Gij hebt mij geoordeeld naar beginselen die niet alleen niet de mijne zijn, maar ook de uwe niet'.

In de notulen van afdeling Amsterdam V werd op 20 juni 1905 aangetekend: 'Ook was ontvangen de Open brief van J.I. de Haan aan P.L. Tak, en een briefkaart van J.I. De Haan meldende dat hij niet ter vergadering kon komen'. Een lidmaat dat wel ter vergadering verschenen was, sprak van 'dit pamflet' als 'een enorm wapen in de handen der tegenpartij' en als 'de uitdrukking van een monomaan' en een 'wraakoefening': 'Omdat Tak geen trap kreeg op het Congres wil De Haan hem die thans geven'. Men kwam tot een motie, waarin men zijn vertrouwen in Tak uitsprak.

Op 21 juni verscheen het antwoord van Tak op De Haans brochure in Het Volk, een stuk waarin Tak met alle oude en enkele nieuwe kunstgrepen De Haans aanval afsloeg⁴³⁷. Veel indruk moet de manier gemaakt hebben, waarop hij de brief van Van Deyssel in een handomdraai tot een wapen voor zichzelf omsmeedde. Tak releveert *Pijpelijntjes* als 'een boek vol mannenliefde, knapenliefde, en andere sexueele afwijkingen' en bovendien 'in den eersten persoon' geschreven en citeert Van Deyssel: 'De uitgave van een boek als het uwe nu, bevordert gevoeligen en gedragingen zooals die, welke er met zooveel talent in zijn beschreven'. Tak: 'Dit was ook onmiddellijk mijn indruk'. De lectuur van een boek als *Pijpelijntjes*, waarin onzedelijk bedrijf 'zoo plastisch' beschreven werd, stond gelijk aan een 'aanraking met de verleiding' door zulke onzedelijke 'individuen' in de werkelijkheid. Tak en Van Deyssel waren het eens. En Tak, 'niet zoo vrij als de literaire criticus', moest doen wat zijn plicht was: De Haan ontslaan. 'Het geluk van menschenlevens en van gansche gezinnen [was] ermeê gemoeid'.

Het spreekt vanzelf dat Jacob Israël de Haan op Taks antwoord reageerde. Het spreekt ook vanzelf dat Tak weigerde De Haans reactie in Het Volk te plaatsen. Het had al heel lang afgelopen

435. vgl Job 16:14

436. brief nr 54

437. Taks stuk werd door ons in de *Open brief aan P.L. Tak*, 1982², integraal afgedrukt (p. 81/3).

moeten zijn. En de zonden van Sodom en Gomorra mochten in geen geval opnieuw in verkiezingstijd met Het Volk in verband worden gebracht. Op 28 juni 1905 werd Tak voor de SDAP in de Tweede Kamer gekozen.

De Haan vreesde toen zeer dat hij uit de partij zou worden gestoten. Hij kwam alleen te staan. Op protectie van de zijde van Van Hall of Van Hamel, de Groningse Romanist, leek hij niet meer te kunnen rekenen; steun van de kant van die andere hooggeleerde Van Hamel, de Amsterdamse rechtskundige, was onzeker; Thijm leek boos op hem en Aletrino al helemaal; met Borel was weinig of geen contact. Borel zat op Walden. Toen herinnerde De Haan zich zijn oude vriend Van Eeden.

Van Eeden zal geen weet hebben gehad van het artikel dat De Haan intussen over hem had geschreven en dat in dat voorjaar gepubliceerd was in het Orgaan der vereeniging Rust Roest (dH. 'Iets over Frederik van Eeden', II/1 (april 1905) p. 1-8). Cor Hugenholtz, apothekares in het Wilhelmina Gasthuis, zat in de redactie van dit blad voor het verplegend personeel van haar ziekenhuis; zij zal De Haan om dit opstel gevraagd hebben. De Haans mening over het gedicht *Ellen* was sinds 1899 niet noemenswaard veranderd: 'Ik vind *Ellen* geen mooi vers als geheel', 'Dit heele vers *Ellen* is van onechte grootdoenerij'. Over ander werk is hij vol lof; hij beveelt de 'lieve zusters' de *Bloemlezing uit Van Eeden's werken* van harte aan. De Haan zal een exemplaar van dit blaadje niet naar Van Eeden gestuurd hebben; het ontbreekt in het Van Eeden-archief en er is ook geen begeleidende brief bekend. Hij zal de kritische toon van zijn opstel niet de juiste manier gevonden hebben om het contact met Van Eeden te herstellen.

100. De Haan aan Van Eeden, eind juni 1905

Amsterdam

29. St. Willibrordstraat.

Beste Van Eeden, ik wensch zeer tot je terug te keeren. Wil je mij eens schrijven? Nietwaar, je zult niet doen, als die vele menschen, die mij vroeger hebben aangemoedigd en geveleid, en die mij nu laten vervallen. De Heer Van Hall bijvoorbeeld en prof. Van Hamel te Groningen.

Ik kan niet te Bussum komen, want de reis is mij te bezwaarlijk.

Beste Van Eeden, ik ben zeer vermoeid en zeer bedroefd, iederen dag wordt mijn ziel zieker. Ik heb geen stijging meer. Zie je, beste vriend, het vallen is zoo erg niet, maar het neerkomen. Misschien, dat ik behouden kan blijven, als mijn geest goed en gaaf blijft. Maar, en dat is juist mijn angst, die gaat achteruit.

Mijn optreden tegen P.L. Tak heeft de sociaaldemocraten zeer verbitterd, ze zullen mij waarschijnlijk de partij uittrappen. Maar ik kan niet anders.

Ben je nog vaak in Amsterdam? En ben je weleens vrij? Ik ben dagelijks 'n huis van Hans en kun je daar niet eens komen 's middags om ná drie uur? Het is er dan stil en rustig. Palestrinastraat 27 ^bh Concertgebouw telefoon 1470.

Wat denk ik nog dikwijls aan je, ik heb altijd veel van je gehouden.

Goede dingen om je te schrijven weet ik niet. Alleen ik ben veel deemoediger geworden. En dat lijkt mij wel een goed ding. Ik denk: het is beter schraal leven en deemoed, dan ruim en rijk, maar met koppige trots. Deemoed hoeft durf niet uit te sluiten.

Ik heb een moment afgewacht, zonder pijn om je te schrijven. Het is ook zulk fraai weer, tot in de stad toe.

Aletrino trekt zich niets van mij aan. Hij is bang. Thijm schreef mij een hooghartige brief van boosheid. Ik geloof dit: Van Deyssel heeft sterke momenten van kunst en eerlijkheid maar geheel en al betrouwbaar is hij niet.

Prof. Mr G.A. van Hamel was wel bereid mij te helpen, maar men schijnt hem te hebben

bepraat.

Het leven is al te moeielijk.

Veel beste groeten van mij, en ik ben je altijd zeer genegen geweest.

Joop

Is Henri Borel goed?⁴³⁸

Door de publicatie van zijn brief in de *Open brief aan P.L. Tak* raakte Van Deysse, die *Pijpelijntjestweede* versie niet recenseerde, ondanks zichzelf toch bij de *Pijpelijntjes*affaire betrokken. En het muisje had meteen een staartje. Direct na de verschijning van De Haans brochure werd de beroemde literator in het zonnetje gezet en wel in De Ware Jacob van 8 juli 1905. 'Een groot criticus heeft zijne meening gezegd over 'Pijpelijntjes' van Jacob de Haan' schrijft het blad en haalt dan heel Van Deysse's halfslachtigheid door de mangel. Zijn brief aan De Haan wordt uit de *Open brief aan P.L. Tak* uitvoerig geciteerd met cursivering van de zin 'Voor mij zijt gij een zeldzaam en goed kunstenaar' en dan vervolgt het blad: 'Vreemde plaats, voorwaar, om een letterkundige critiek te plaatsen. Was voor dit, des Meesters oordeel, geen betere te vinden? Zou Verwey het stuk voor *De Beweging* geweigerd hebben? Zoo ook De Koo voor de *Groene*, Kloos voor *De Nieuwe Gids*? Wij weten het niet. Slechts dit weten wij: dat *De XXste Eeuw*, redactie Lodewijk van Deysse, het stuk de moeite van het plaatsen niet waard heeft gevonden. Voor dit hóógliteraire maandblad was het van géén belang, of er al of niet een zeldzaam en goed kunstenaar ontdekt was'.

Op 22 juli 1905 werd de schrijver van het 'zedelijkheids-causerietje' van 1888 er in De Ware Jacob opnieuw tussen genomen: 'Minister Kuiper heeft tot alle schoolopzieners een missive gericht, waarin gelast wordt, dat op alle rijkemeisjeshoogereburgerscholen voortaan *Een liefde* en *De kleine Republiek* van Lodewijk van Deysse als leerboek zullen worden ingevoerd'.

In het protestantse blad *Ons Tijdschrift*⁴³⁹ werd Van Deysse's stellingname ten aanzien van *Pijpelijntjes* met bijval begroet. Men hanteerde in het christelijke blad 'een hooger, wijl principieelen maatstaf', aldus L. Bückmann (dezelfde die een jaar daarvóór op de intrekking van *Pijpelijntjes* commentaar had geleverd⁴⁴⁰), maar hij constateerde met vreugde dat Van Deysse 'in de praktijk' voortaan als bondgenoot beschouwd mocht worden. De man die *Een liefde* schreef en beschouwingen als het 'zedelijkheids-causerietje' (waaruit Bückmann citeert: 'Evenmin als een tafel bitter of een raadgeving vierkant kan zijn, kan een kunstwerk zedelijk wezen'), was tot het inzicht gekomen dat de publicatie van een boek 'als daad in de samenleving' beschouwd moest worden: Van Deysse keurde dus de publicatie van *Pijpelijntjes* 'als daad in de samenleving' af. Hij werd in *Ons Tijdschrift* als 'medestander' binnengehaald.

De oplaag van de *Open brief aan P.L. Tak* noch de verspreiding van de brochure is ons bekend, maar zeker is dat Van Deysse's *Pijpelijntjes*brief, met zijn amendement op de oude Nieuwe Gidstheorie omtrent de verhouding tussen kunst en zedelijkheid, een rol is gaan spelen in de literaire kritiek in die tijd. Zo vinden we Van Deysse's mening met instemming te berde gebracht op de 'Leestafel' in De Oprechte Haarlemsche Courant van 26 februari 1906, in een bespreking van *De berg van licht* van Louis Couperus. De criticus signaleert de verdwijning van de 'sympathieke boekfiguren' in de eigentijdse literatuur. Men ziet in de romans het optreden van 'dégénére's en perverschen', het thema 'ontaarding' biedt 'navrant levensleed vol tragische kracht', men beschrijft

⁴³⁸. Borel was 'vroolijk en mal', schreef Van Eeden op 22 juni 1905 in zijn dagboek, 'van avond gaan we naar de kermis'.

⁴³⁹. 1905 p. 429/32

⁴⁴⁰. p. 120 e.v.

'toestanden, welke te beschrijven vroeger hoogst onzedelijk zou geacht zijn'. Toen kwam Van Deyssel en wees op het zo lang uit het oog verloren belang van de literatuur voor de samenleving. Van Deyssel vond bijvoorbeeld *Pijpelijntjes* van Jacob de Haan, 'een roman, die toestanden van tegennatuurlijke ontucht bespreekt', 'voortreffelijke kunst' en keurde niettemin de publicatie ervan nadrukkelijk af. Zo meent de criticus in het Haarlems blad dat ook *De berg van licht* misschien wel 'hooge kunst' mag zijn, maar 'dat dergelijke kunst verwerpelijk is'.

De Ware Jacob spon bepaald zijde bij de *Pijpelijntjes*affaire. Op 1 juli 1905 bleek het blad allerminst te zijn vergeten dat de roman oorspronkelijk opgedragen was geweest aan 'goede A. Aletrino'⁴⁴¹ en achtervolgde hem met een versje van Dr Ari Stop⁴⁴²:

De heer Pijpelijntjes ontzag zich niet
Aletrino, een kraan op medisch gebied
Met 'goeie Aletrino' aan te spreken.
Ja, ja, Aletrino, dat komt er van
Wanneer gij, zeergeleerde man,
't Goed recht van het uranisme gaat preken.

En op 12 augustus 1905 citeert De Ware Jacob een advertentie uit de NRC: 'Jongmensch uit den deftigen stand zoekt *een Vriend*, leeftijd 21 à 22 j. P.G. lid d. Dierg. Franco br. lett. L.Z. bij G.B. 't Hooft, Boekhandel Haringvliet 99', en vraagt zich af: 'Wat heeft dat te beduiden? Pijpelijntjes?'

Op 11 juli 1905 adverteert Jacq. van Cleef voor *Pijpelijntjes* en voor de *Open brief aan P.L. Tak* in Het Volk.

Op 12 juli kwam bij het bestuur van Afdeling Amsterdam V een voorstel binnen om Jacob Israël de Haan te royeren. Op 18 juli besloot het bestuur dit voorstel te steunen.

Op 1 augustus richt De Haan zich weer tot Van Deyssel⁴⁴³, hopen op publicatie van fragmenten van de roman *Pathologieën* in De XXe Eeuw.

Het blijkt dat G.A. van Hamel De Haan toch geholpen heeft en wel aan een 'broodsbetrekking' bij de Rijksverzekeringsbank (de tegenwoordige Sociale Verzekeringsbank), 'het orgaan, dat de Ongevallenwet uitvoert'; er werkten in 1905 zo'n zeshonderd administratieve krachten onder weinig ideale omstandigheden⁴⁴⁴. Van Hamel zat in het bestuur van de RVB.

101. De Haan aan Van Deyssel, 1 augustus 1905 (volgens poststempel)

Amsterdam
29. St. Willibrordstraat.

Beste m'neer Van Deyssel, nu moet ik u nog eens over mij schrijven. Ik hoop, dat mijn laatste brief u heeft goedgegaan, en dat u begrepen hebt, dat ik niet Aletrino leed heb gedaan opzettelijk. Hij mij ook niet, heelemaal niet. Wij hebben elkaar wel domme dingen te vergeven, maar geene slechte.

Meent ge voorts, dat ik de publicatie van uw brief zoo aangenaam vond? Neen, neen, wis en waarlijk niet. In 't algemeen is publicatie van enen brief slecht. Maar dit hier was toch een goede en

441. als Karl Ihlfeldt inmiddels discreet auteur van een boekje *Over uranisme* (verschenen op de grens van mei en juni 1905), waarin hij o.a. een geschrift van ... Aletrino citeert

442. J.H.H. Siedenburg

443. Er is een aantekening van Lodewijk van Deyssel, waarin sprake is van een ontmoeting met De Haan op 30 juni of 1 juli 1905 (mededeling van H.G.M. Prick). Daar is verder niets van bekend.

444. zie: *Rijksverzekeringsbank*, p. 224/7

verstandige brief, en die mij zeker baten zal, en u niet schaden. Ik hoop, dat ge dit zult inzien, en dat ge mij dat niet kwalijk zult nemen.

Mijn leven is veranderd. Het is nu heel moeielijk geworden. Doch wel met een beetje kans op verbetering.

Prof. Mr. G.A. van Hamel heeft mij een plaatsje weten te bezorgen aan de Rijksverzekeringsbank. Mijn salaris is héél klein, maar f 520 't heele jaar. Daar moet ik mee leven, bovendien nog bekostigen mijn studiën ook. Het is dus geen gemakkelijk leven. Bovendien is het leven hard, en zijn de dagen lang van zeér vervelend werk. Toch moet ik dat nu verdragen met hoop op verbetering.

Maar nu wou ik u eens heel ernstig iets vragen. Ge hebt mijn vorig werk zoo zeer geprezen. Daar was ik blij om. Aletrino en ik beiden stelden uw oordeel héél zeer op prijs, ge weet dat wel. Anders had ik het u niet gevraagd. Mij dunkt, het moet u ontwijfelbaar leed doen als mijn kunst ondergaat. Dat heeft niets te maken met wat wij aan dwaze dingen in ons dagelijks leven doen.

Nu zou het mij aangenaam zijn in uw tijdschrift enkele stukjes proza uit mijn roman 'Pathologieën' te publiceeren. Ik heb dat boek voor een goed deel af, en het is met veel zorg door mij meegeleefd en gewerkt. Ik geloof dus niet, dat het slechte kunst zal zijn, en die uw kunstvol tijdschrift ontsieren zal. Wilt ge mij in uw naaste nummer drie of vier bladzijden afstaan? Onder den naam: 'fijne fragmenten' zal ik u dan het zenden.

Ik had u natuurlijk nu wel de copij kunnen geven. Doch, (ik mag toch ronduit blijven?) ik weet niet, of u niet weigeren zoudt uit persoonlijke boosheid. En vergeefs overschrijfwerk kan niet lijden.

Wilt ge me even schrijven als het goed is? Doen?

Ge behoeft u over Aletrino niet zoo bezorgd te maken. Ik houd nóg veel van hem. Gloof me, het leven zal ons alles wel weer goedmaken.

Het moet nu wel mooi zijn te Baarn en aangenaam om te wonen. Is het niet? Hier woont de stad niet zoo heel goed. Maar ik heb mijn kunst, en dat is weer heel veel. God, heer Van Deyssel, ik heb niet geweten, dat onze kunst zoo zwaar van moeite was, maar ook zoo heugelijk van vreugd.

Ik wensch u het beste.

Veel vriendelijks en veel achtends van uw

Jacob Israël de Haan

Ik heb een kaart van de litteratoren club. Maar geene statuten.

De contributie was net 'n week van mijn loon. Enfin. Toch wel leuk, om lid te zijn.

Op deze brief moet Van Deyssel geantwoord hebben dat er tegen bijdragen van De Haan in De XXe Eeuw geen bezwaar bestond en dat de redacteur uitsluitend literaire maatstaven aanlegde. Toch doet De Haan in zijn volgende brief over de *fijne fragmenten* een beetje moeielijk.

Interessant is de beschrijving van *Pathologieën*, dat toen uit twee, kleine, delen bestond; de gepubliceerde roman bestond in 1908 uit *drie* delen.

102. De Haan aan Van Deyssel, kort ná 1 augustus 1905

29. St. Willibrordstraat.

Beste heer Van Deyssel, ik heb vroeger óók gedacht, dat u enkel litterair voor uw tijdschrift oordeelde, maar ik heb dat nietgedacht later, toen u mij niet toestond fragmenten uit Pijpelijntjes in uw tijdschrift te publiceeren. Weet ge wel?⁴⁴⁵ Ik gaf u vrijheid van keus en dus hadt ge de naar uw inzicht fraaiste dingen kunnen kiezen. Ik dacht toen: 'zelfs Van Deyssel is bang voor het publiek', en

445. vgl brief nr 63

dat vond ik niets prettig. Maar misschien was uw inzicht het betere.

Ik wil liever eerst mijn heele boek 'Pathologieën' afmaken, en zien hoe het dan met mij staat. En of u het misschien geheel of halfdeels (het bestaat uit twee (kleine!) deelen, een te Culenburg, één te Haarlem.) plaatsen wilt. Ik ben zoo ziek en zoo moew. En kan met veel zware moeite maar weinig doen. Nu vandaag had ik u zoo gaarne goed geschreven en ineens val ik weer in. Gegroet

Jacob Israël de Haan

Op 13 augustus 1905 lukte het De Haan zijn weerwoord op Taks bespreking van de *Open brief* gepubliceerd te krijgen en wel in het weekblad De (Groene) Amsterdammer. H.P.L. Wiessing, die op 3 november 1907 als hoofdredacteur en opvolger van Johannes de Koo bij De Amsterdammer in functie trad, geeft in zijn autobiografie *Bewegend portret* een samenvatting van de gebeurtenissen rondom De Haan en zijn *Pijpelijntjes*: 'Kort vóór mijn tijd had Tak hem uit de redactie van de kinderkrant van Het Volk gezet en hard de deur achter hem dichtgeslagen. Die stevige Zeeuw had namelijk kennis gekregen van Jacob Israël's mag ik zeggen: literaire maidenspeech 'Pijpelijntjes', waarin deze allerlei homoseksuele dierbaarheden uitliet, en papa Tak vond die niet precies de sfeer voor "het kind". [...] Men gaf die oude heer zeer zeker gelijk, maar velen meenden, dat hij wat demonstratief had gehandeld en voelden meelij met Jacob. De allereerste, die meelij had, was De Koo, een ideaal redacteur, die ervan hield de jeugd een steuntje te geven, en die bovendien nog wel iets met Tak had te vereffenen'⁴⁴⁶. Dat zou dan te maken hebben met de oprichting van De Kroniek door Tak in 1895, een concurrent van De Koo's Groene, met medewerkers als Diepenbrock, Frans Coenen, André Jolles en Berlage⁴⁴⁷. 'De Tachtigers en wij', laat Wiessing in zijn mémoires Coenen zeggen, 'hielden van Tak meer dan van De Koo. [...] De Koo was [...] te overwegend politiek van levenshouding'. De jongeren publiceerden bij voorkeur in De Kroniek. Toen in de zomer van 1905 Jacob Israël de Haan met een stuk tegen Tak bij De Amsterdammer aanklopte, zag De Koo een kans om zijn appeltje met De Kroniek te schillen. Toch schreef De Haan al lang daarvóór in De Amsterdammer: stukken over Verlaine, Speenhoff en A.G. van Hamel op 18 oktober en 1 en 22 november 1903. De Haan is dus niet als vijand van Tak in De Amsterdammer begroet en binnengehaald. De Koo gaf hem in zijn ongelijk gevecht met de SDAPbaas een steuntje in de rug; dat wel.

Het was De Haans laatste openbare afrekening met Tak, weer in de vorm van een open brief, met de aanhef: 'Waarde Tak!'⁴⁴⁸ De Haan behandelt opnieuw de kwestie van de socialistische of anarchistische onderwijzer die neutraal les kan geven en brengt in dit verband de *Pijpelijntjes*brief van Lodewijk van Deyssel ter sprake. Natuurlijk ligt bij hem het accent op Van Deyssels erkenning van De Haan als 'zeldzaam en goed kunstenaar'. En over De Haans ontslag had Tak, naar de woorden van Van Deyssel, moeten zeggen: 'Ik geef toe, dat De Haans ontslag niet geheel thuis behoort in de sociaaldemocratische neutraliteitstheorieën, maar het is juist wanneer eene theorie zoo in hare uiterste consequentie wordt toegepast als door De H. geschiedt, dat men er het wankele of te ver gedreven deel van gewaar wordt'.

We laten hier een brief van De Haan aan Saalborn volgen, die deze in *Brieven aan een jongen* (p. 21/3) op de brieven van 25 en 26 juli 1908 laat aansluiten. Saalborn herinnert zich in zijn commentaar dat na deze brief zijn eerste bezoek aan 'Jaap' De Haan plaatsvond: 'Jaap deed zelf

446. *Bewegend portret*, p. 21 ('Een koffiemaaltijd bij Frans Coenen')

447. over De Kroniek: Walter Thys

448. Het stuk wordt uitvoerig behandeld in de *Open brief aan P.L. Tak*, 1982², p. 84/9.

open. Hij droeg Truitje Zweep op een fluwelen kussen. Truitje Zweep was een parelgrijze kater, waar hij blijkbaar nogal trots op was'. Als Saalborn vraagt naar De Haans romans ('die toen nog als geheimzinnige onbekenden voor mij achter hem stonden'), weigert De Haan daarover te spreken: 'dat was nog niet goed voor me'. Zelf had hij 'het er erg moeilijk door': 'De breuk met Het Volk woog hem zwaar'. Hij bood Saalborn aan, hem bij de publicatie van diens eigen werk te helpen 'bij de redakties'. De vrienden spraken over letterkunde en De Haan zou gezegd hebben dat 'de lui van de Nieuwe Gids, Kloos vooral', in hun 'abstracte verheerlijking' van 'het zogenaamd mooie' in de kunst 'veel te ver [waren] gegaan'. Wat de zedelijkheid betreft, zou De Haan gezegd hebben: 'als je over dingen moet schrijven, die de mensen onzedelijk vinden, omdat het niet past in de moraal die ze hebben gemaakt, dan is dat je recht'.

Deze herinneringen van Saalborn doen weinig geloofwaardig aan. De kritiek op het Tachtiger estheticisme lijkt onwaarschijnlijk: De Haan was in 1908 van oordeel dat Kloos en Van Deyssel zich juist veel te veel aan het bekrompen lezerspubliek gelegen lieten liggen. Ook lijkt het onaannemelijk dat De Haan in 1908 nog diep onder de breuk met Het Volk gebukt ging, al was in een polemiek in De Hofstad kort daarvoor inderdaad de *Pijpelijntjes*affaire opgerakeld (toen H. van Loon zijn begrip voor Tak en de zijnen onder woorden bracht: 'de schurftige schapen moeten geweed uit vrees voor besmetting'). Onaannemelijk is ook dat De Haan in augustus niet met Saalborn over *Pathologieën* wou praten, nadat hij hem in juli een exemplaar van die roman had geschonken en hem naar zijn mening had gevraagd. Verder wekt het plotseling opduiken van de voornaam 'Jaap' in Saalborns commentaar verbazing: niets in hun correspondentie wijst erop dat De Haan, die zich in die tijd 'Joop' placht te noemen, zich door Saalborn tutoyeren liet. Andersom gaat De Haan tegen Saalborn vanaf 1906 de je-vorm gebruiken; in deze brief is het nog (voornamelijk) U en ge.

103. De Haan aan Saalborn, augustus (?) 1905

Woensdagavond.

Beste jongen, ik weet wel, dat ik tegenover U te kort kom in vriendelijkheid en in waardeering. Maar dat is doordat mijn leven te druk is geworden.

Het is nu voor mij vakantie, voor U zeker ook? Welnu, als ge kunt kom dan *Vrijdag* middag a.s. om drie uur in de *Palestrinastraat*. Het zal mij genoeg doen.

Beste groeten, ook aan je huisgenooten,

de Haan.

Palestrinastraat 27^{huis}

Op 16 augustus 1905 zocht De Haan contact met de francofone Vlaamse schrijver Georges Eekhoud, die, naar hij waarschijnlijk op dezelfde dag van Victor Ressler alias Segher Rabauw had gehoord (De Haan liet nooit gras over iets groeien), een kritiek op *Pijpelijntjes* had gepubliceerd. Hij wist zelfs Eekhouds adres niet. Op de enveloppe schreef hij: 'Den Heere: Georges Eekhoud. / Dichter van vaerzen / te / Brussel / België' en in de linker benedenhoek: 'Gelieve zéér het juiste adres op te zoeken!'. Een andere hand streepte 'te Brussel' door en preciseerde: 'bij de gezusters Jaspers / Zoersel bij Oostmalle / Antwerpen'. Behalve het Amsterdamse poststempel (van 16 augustus 1905) draagt de enveloppe ook het stempel van Brussel (eveneens 16 augustus) en dat van Oostmalle (17 augustus). Via deze gezusters moet Eekhoud de brief ontvangen hebben. De adressering heeft hem waarschijnlijk als zo curieus getroffen dat hij niet alleen De Haans brief, maar ook de omslag bewaarde. Zo schreef men in de achttiende eeuw: Boerhaave, Europa! Eekhoud was overigens een beroemdheid op het gebied van het proza, volstrekt niet op dat der poëzie.

De Haan schreef hem, in bijzondere stijl:

Holland
Amsterdam
29. St. Willibrordstraat.

Zeer Geeerde meester Eekhoud, uit Antwerpen schrijft men mij, dat gij in Deutschland over mijn boek 'Pijpelijntjes' hebt geschreven. Ik bekeer zeer sterk uw schrift over mijn werk te lezen, en ik heb moeite gedaan het te bekomen. Maar mijn moeite is machteloos geweest.

Nu bidde ik u te vragen dit: wen werkelijk Gij mijn werkje hebt beschreven, eilieve, zij bereid en zend mij dit, en ik weerzend het u weder. Of doe mij weten, waar u hebt geschreven?

Zoo hoop ik, meester Eekhoud, u hiertoe gereed. En ik ben uw dienstw.

Jacob Israël de Haan

Het stuk dat Georges Eekhoud over *Pijpelijntjes* schreef, is in een Duitse vertaling te vinden in het Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen mit besonderer Berücksichtigung der Homosexualität, dat door een 'Wissenschaftlich-Humanitäres Komitee' en onder leiding van Magnus Hirschfeld werd uitgegeven, en wel in het jaarboek van 1905 in een 'Bibliographie der holländischen Schriften für das Jahr 1904' van jonkheer J.A. Schorer. Eekhoud heeft de tweede versie van *Pijpelijntjes* onder ogen gehad, dus niet die van Sam en Joop, maar die van Hans (Felix) Deelman en Cor Koning (de Duitse tekst zegt: 'Leo Koenig', gevolg waarschijnlijk van moeilijkheden met Eekhouds handschrift). In Eekhouds opinie is *Pijpelijntjes* 'ein interessanter realistischer, ja naturalistischer Roman'. Als hoofdpersonen treden 'zwei Studenten' op, 'Freunde oder vielmehr Geliebte', de een 'ein neuropathischer Homosexueller' (daarmee is Cor Koning bedoeld), de ander (Hans, in *Pijpelijntjes* I: Sam) 'ein Bisexueller, dessen Sexualität sich mit einer Art Sadismus kompliziert'. Beiden zijn 'von minderwertiger Moralität und Intelligenz, zugleich lasterhaft [verdorven, pervers] und alltäglich sentimental'. Cor (in *Pijpelijntjes* I: Joop), volgens Eekhoud 'der am meisten Invertierte der beiden', 'betrog sehr oft seinen Freund mit jungen Vagabunden, mit zerlumpten Voyous, mit Hafenarbeitern Amsterdams, die sich für einen Gulden prostituierten', een voorstelling van zaken die meer aan Eekhouds eigen romans doet denken dan aan *Pijpelijntjes* met zijn keurige schoenpoetsertje Koos van de Dam die het verdiende geld aan zijn meissie afdraagt. De passages waar Cor zich met de 'Epheben der Gosse' afgeeft ('der Roman ist das Tagebuch Koenings'), 'sind äusserst eigenartig und bilden eine vorzügliche Dokumentation des erotischen Lebens des vulgären Uraniers', aanbevolen aan allen 'die die Frage der sexuellen Perversion interessiert'. Eekhoud prijst dan 'die Aufrichtigkeit und Spontaneität der Eindrücke und Impulse von P'tit' (Cor alias Joop), die aan de roman 'einen lyrischen, ja ergreifenden Charakter' geven, maar in het algemeen is de roman toch tweederangs. 'Es ist mehr ein interessantes als ein schönes Werk'. En in elk geval meer waard dan 'was holländische Prüderie schon darüber gesagt hat'. Eekhoud vermeldt dan één goede kritiek, die van Segher Rabauw in het Antwerpse tijdschrift *Ontwaking*, en veroordeelt de overige critici in Holland om hun 'polemischen Ton' en 'recht bedauerenswerte persönliche Anfeindungen', vijandelijkheden zoals Eekhoud uit ervaring kende.

Er is een parallel tussen het lot van *Pijpelijntjes* en dat van Eekhouds roman *EscalVigor* uit 1899. Eekhoud had wegens die onzedelijke roman in 1900 een proces aan zijn broek gekregen en was, precies zoals De Haan, slaags geraakt met de socialisten, die verklaarden: 'après avoir lu *EscalVigor*, nous avons pensé que c'était pour nous, socialistes, un impérieux devoir de lutter contre les tendances littéraires manifestées par ce livre'⁴⁴⁹. Daarmee houdt de overeenkomst op. Het proces

449. zie voor Georges Eekhoud: het *Nationaal biografisch woordenboek*, dl 8 (1979) en Mirande Lucien

eindigde met Eekhouds triomfantelijke vrijspraak en zorgde ervoor dat zijn naam 'weit über Belgiens Grenzen hinaus' bekend werd en dat *EscalVigor* herdruk op herdruk beleefde⁴⁵⁰. De Haan daarentegen werd door de *Pijpelijntjes*affaire helemaal niet beroemd, niet eens in Nederland, en zijn boek verdween in vergetelheid en semipornografische ramsj: eind 1905 was het, zoals blijkt uit een nieuwe advertentie in het Nieuwsblad voor den Boekhandel, nog lang niet uitverkocht en tenslotte werd het tegen verminderde prijs door de tweedehandsboekhandelaar August Koster, specialist in boeken over het huwelijksleven, de prostitutie, de anatomie, realistische romans enz.⁴⁵¹, overgenomen.

Eekhouds stuk over *Pijpelijntjes* is niet bijzonder treffend en beslist ook weinig positief. Maar intussen was hier nu precies gebeurd wat De Haan zo vurig gehoopt had: een beroemd schrijver had zich met *Pijpelijntjes* beziggehouden, hij had het boek niet hemelhoog geprezen, verre van dat, maar het ook niet verworpen en hij had de Hollandse burgerluitjes een knik met de vuist gegeven. Het was de officiële erkenning die De Haan van Lodewijk van Deysel niet gedaan had kunnen krijgen. En slonk Van Deysel zelfs eigenlijk niet tot een provinciaal baasje naast de internationaal befaamde figuur van Georges Eekhoud, schitterend romancier, professor aan de Université Nouvelle te Brussel, medewerker van de *Mercure de France*, medewerker en redacteur van nog een dozijn andere periodieken⁴⁵², leider van de jonge literaire generatie in een land dat ons land 'in de jaren tachtig steeds enkele passen voor' was gebleven: er was 'steeds enkele jaren verschil tussen de Brusselse en Amsterdamse ontwikkeling'⁴⁵³?

Bovendien werd Eekhoud in homofiele kring nog extra vereerd als 'Bahnbrecher in der künstlerischen Darstellung der Homosexualität', als 'Pfadweiser für die poetische Auffassung der Urningsliebe'⁴⁵⁴. Hij werkte aan het Jahrbuch mee, was zekere tijd lid van het ObmännerKollegium van het Komitee (met: Von Römer, Schorer en Meienreis), publiceerde ook een homofiele novelle 'Eine schlimme Begegnung' ('Une mauvaise rencontre', vertaald door Meienreis) in *Der Eigene*, een periodiek *für Kunst und männliche Kultur* van de geruchtmakende Adolf Brand⁴⁵⁵. Maar Eekhoud legt iets voornaams, iets opbouwends in de homoseksualiteit dat in De Haans werk ten enen male ontbreekt. Eekhouds homofielen hebben, heel anders dan Sam en Joop, een veredelende invloed op hun omgeving. Zo laat Eekhoud in 'Eine schlimme Begegnung' zijn verfijnde hoofdpersoon Léonce verdwalen in een huis van vermaak, waar een uitgekookt gezelschap op zijn geld, zijn sieraden en zijn leven loert. Een jonge galgenbrok noodt hem ten dans. Léonce weet dan een zo grote morele invloed op de schone schurk te verwerven dat die niet alleen zijn leven spaart, maar zelfs zijn bloeddorst op hoger doeleinden richt: hij wordt anarchist en pleegt een politieke moord. Bij de terechtstelling van de edele boef komt prins Léonce aangesneld. De guillotine scheidt met één slag beider hoofd van de romp en die afgehakte hoofden vinden elkaar in een innige laatste kus in de afvalbak. Dit alles staat wel heel ver van het bed van Sam en Joop. En zo is Eekhouds voorbehoud ten aanzien van *Pijpelijntjes* wel verklaard. Maar De Haan, die het in zijn *Open brief aan P.L. Tak*

450. Numa Prätorius, 'Der Prozess von Georges Eekhoud'

451. Nieuwsblad voor den Boekhandel, 14 november 1911. Het betrof een fondsveiling, waarbij Koster 514 exemplaren van *Pijpelijntjes* II opkocht, alsmede 250 exemplaren van *Over uranisme* van Karl Ihlfeldt.

452. La jeune Belgique, La Belgique artistique et littéraire, Le coq rouge, La Flandre littéraire, La Réforme, Les visages de la vie, L'étoile belge, Ontwaking, Onze Kunst enz.

453. E.H. Kossmann, *De lage landen*, p. 242/5

454. Numa Prätorius, 'Georges Eekhoud'

455. Brand werd herhaaldelijk tot gevangenisstraffen veroordeeld, onder meer voor zijn bewering (zijn bijdrage aan de Eulenburg-affaire) dat Rijkskanselier Von Bülow homo was.

niet verder had gebracht dan een tegen diens zin gepubliceerde particuliere brief van Lodewijk van Deyssel, moet het wel diep hebben betreurd dat Eekhouds kritiek voor die brochure te laat kwam.

Via de gezusters Jaspers te Zoersel bij Oostmalle moet De Haans brief de 'Dichter van vaerzen' bereikt hebben. Op dinsdag 29 augustus 1905 noteert Eekhoud in zijn dagboek: 'Ecrire à [...] Jacob de Haan'.

Intussen had De Haan het weer vruchteloos aan de stok gehad met het 'orgaan van den Bond van Nederlandse onderwijzers', *De Bode*. Op 18 augustus 1905 klaagde De Haan in dat blad per ingezonden brief over 'de ontzettend dwaze geruchten, die hardnekkig mij schennend, rondliepen'; hij betichtte *De Bode* ervan hem 'buiten de geestelijke gemeenschap van den Bond' te sluiten en verwees naar zijn *Open Brief aan P.L. Tak*. De redactie stelde kort en goed vast dat zij de noodzaak van een beoordeling van *Pijpelijntjes* of van de *Open brief aan P.L. Tak* niet inzag.

De gedachte om *fijne fragmenten* te publiceren, misschien toch weer stukjes uit *Pathologieën*, liet De Haan niet los. Omstreeks 20 augustus 1905 richtte hij zich tot de redacteur van *De Beweging*, het blad dat Verwey had opgericht, toen hij eind 1904 uit *De XXe Eeuw* stapte. In zijn 'Inleiding' op *De Beweging* beschrijft Verwey hoe hij 'het eens zoo schoone bondgenootschap' met Van Deyssel (die *De XXe Eeuw* voortzette) moest beëindigen, omdat deze mederedacteur geen onderscheid meer maakte tussen hun tijdschrift en andere tijdschriften (waarin hij ook publiceerde). Verwey hechtte aan een orgaan van een geestelijke *Beweging*, die aan het woord was gekomen in *De Nieuwe Gids* (in 1885), het Tweemaandelijks Tijdschrift (in 1894), *De XXe Eeuw* (in 1902) en sinds 1905 dus in *De Beweging*. Een tijdgenoot als Frank van der Goes zag dat anders⁴⁵⁶. Volgens hem fingeerde Verwey een beweging die er niet was. De traditie van *De Nieuwe Gids* was binnen *De XXe Eeuw* wel voortgezet, maar ook daarbuiten, in de tijdschriften waarin Van Deyssel publiceerde: Van Deyssel had, 'zittende in het veen van stapels kopie, niet op eenige turfjes te zien', en hij had gelijk. Van der Goes zag in Verwey's beweging 'zelfmisleiding' en 'zelfvereering'. Zijn voorkeur ging uit naar een blad 'zonder malle kuren', waar men graag zijn kopij heen zond en waar de redactie weinig invloed had en geen leiding gaf. In zo'n redactie zag hij Verwey graag: als 'aangenaam en eervol gezelschap' en als goed administrateur⁴⁵⁷.

De Haan stuurde twee turfjes naar *De Beweging*. In zijn antwoord op De Haans brief, in afschrift bewaard gebleven, zien we Verwey optreden als goed administrateur van een literair tijdschrift en we zien hem leiding geven.

105. De Haan aan Verwey, omstreeks 20 augustus 1905

Amsterdam

29. St. Willibrordstraat.

Beste mijnheer Albert Verwey, na twee jaar kom ik nog eens in uw leven. Zoo denk ik, dat ge mij niet vergeten zult zijn. Daar is wel voor gezorgd. Mijnheer Verwey, het is niet goed, doch ik moet nu meest over mij zelve schrijven. Niet over wat gebeurd is, dit jaar. Het is mij alles goed, zooals 't is, en het is de vraag of andere dagen en andere daden beter waren geweest. Buitenstaanders hebben het praten gemakkelijk. Weet ge, dat ik u voor twee jaar geleden bezocht? Juist 'n paar weken, voor

^{456.} in een reeks artikelen in *De Kroniek*, november en december 1904, reactie op de prospectus voor *De Beweging* van september 1904

^{457.} Van der Goes' toon treft wel als bijzonder nuchter, wanneer men hiernaast de uit 1951 daterende 'Herinneringen aan "De Beweging"' van Jacques Bloem legt. *De Beweging* was voor Bloem, die er vanaf 1910 in publiceerde, 'niet zo maar een tijdschrift, maar *het* tijdschrift, en het zogenaamde plaisir de se voir imprimé betekende eigenlijk niets, tenzij binnen de rode omslag daarvan'. En in Bloem's 'In Memoriam Albert Verwey' uit 1937 heet het: 'Door Verwey te worden goedgekeurd was als het ware de consecratie van het dichterschap'.

ik admissieexamen dee voor de Universiteit⁴⁵⁸. Dat is toen goed gegaan, maar het was ook des levens laatste goedheid. En daarna al maar daling. Nu moet ge weten, dat ik heel lang al te weinig geld heb gehad, en ik ben ook heel lang ziek geweest. Nu ben ik tijdelijk schrijver aan de RijksVerzekeringsbank. Dat is een héel inferieure betrekking, die geeft f 10 in de week. Men wenschte mij geen betere te geven. En ik was dan nog maar biddende blij deze te hebben. Het is al te weinig geld. Ook is het leven onvredig en zwaar. Er zijn 600 lui op de R.V.B. en 't gaat er wel heel kazerneachtig. Wij zitten heel den lieven dag gekamerd en gekerkerd in 'n somber vertrek, dat slechts ramen heeft op 'n smal marmeren plaats. Vroeger zat ik op 'n kamer aan 't raam, waar je boomen zag en wind zag. Maar tijdelijke schrijvers worden overal ingedouwd waar 'n mannegie noodig is. Het is wel hard, mijnheer Verwey, en je wordt gecommandeerd door iedereen. Ook door menschen, die dommer zijn en slechter dan ik.

Van Eeden zei: 'het is je eigen schuld, je hebt je gaven verkeerd gebruikt en dat wreekt zich nu'. Dat kan waar zijn, doch baat dit alles? Neen, dit alles baat niets, het is *mijn* leven, *ik* moet het bezorgen en behouden zoo goed mogelijk. Wat u? Ja, ik ben nu haast 24 en sta in rang en geld onder domme menschen van 21 en jonger. Maar anderen hebben zich daar buiten te houden. Is het vernederend? Nu goed, dan is het toch mijne vernedering. Is het de hunne? Wie mij nu niet meer wenscht te kennen, die kenne mij niet. Het is goed. Ik ben zeer zenuwziek, en heb rust noodig. Maar dat kan niet wegens de kosten, en nu moet het maar. Ziet u, ik wenschte wel, dat ik wijzer was, dan kon ik beter in het leven schikken. Of ik wenschte, dat ik wat gekker was, dan kon ik ergens rustig verpleegd worden.

Maar hierin vindt ge, mijnheer Verwey, twee kleine stukjes proza, die noem ik 'fijne fragmenten'. En vindt ge die goed genoeg voor uw tijdschrift: 'De Beweging'. Dat zou ik erg prettig vinden.

Het zou kunnen, maar ik gloóf het niet, dat ik later eens even graag bij u op Noordwijk kwame. Natuurlijk Zondags. Als ik dat voor mijn leven noodig vind is het dan Albert Verwey ook goed? Maar het zal niet noodig zijn. Ziet ge Giza wel eens? Goeie Giza, ik verlang vaak naar haar. Het leven is moeielijk, en we zijn ál te arme menschen.

Zoo ben ik met vriendschap en achting uw dienstwillige

Jacob Israël de Haan.

Woont gij nog op villa Nova met zooveel kinderen?

106. Verwey aan De Haan, afschrift, 23 augustus 1905

Noordwijk/zee

23 Aug. '05

Waarde Jacob de Haan,

De stukjes vallen niet in het kader van De Beweging, zijn ook als tijdschriftbijdragen, naar mijn meening, niet belangrijk genoeg. Ik heb den tegenslag, en de verwickelingen waarin ge geraakt zijt, in Het Volk en in uw brochure gelezen. Ziehier mijn kijk op de zaak. Gij hebt u de weelde veroorloofd, niet alleen in een boek, maar doorlopend, alles wat in U omging uittespreken. Menschen die dit doen, kunnen er zeker van zijn dat de maatschappij hen op de een of andere wijs het betaald zal zetten. De maatschappij moet dit wel. Zij is uit zelfbehoud wel genoodzaakt de eenling die zich vrijmaakt van haar afspraken, klein te krijgen. U heeft zij uit Het Volk en in de Rijksverzekeringsbank gezet, en ge moogt nog van geluk spreken, dat zij u een saai maar goed, werk en voedsel geeft.

De personen die in uw geval betrokken zijn, waren dat niet met eenig opzet voor zoover ik

kan nagaan tegen U. Integendeel schijnen de menschen u meestal goedgezind te zijn. Maar zij hebben gedaan wat de samenleving iedere samenleving; ook de S.D.A.P. is er een van hen eischte, al liet zich dat niet altijd met zooveel woorden uitspreken.

Als ge u daarvan doordringt, zult ge

1° Uw strijd tegen personen, die u enkel lastig is en uw leven bederft, opgeven, en

2° de remedie voor uw toestand bij de hand hebben.

De fout was: alles zeggen, de remedie is: voorloopig zwijgen.

Zwijg, en gebruik de betrekking die ge nu hebt als steppingstone om te komen op een plek die u beter gelegenheid geeft van uw talenten gebruik te maken. Ik verzeker u dat ge, door dit *besluit* te nemen, alvast de kracht voor uzelf winnen zult. En, doet ge ernaar, dan zult ge zien, dat de menschen zelf die u nu geschaad hebben, u steunen zullen.

Het ga u wel. Doe alles om uw betrekking te behouden of te verbeteren.

Het antwoord van de 'Dichter van vaerzen' Georges Eekhoud op De Haans brief van 16 augustus is verloren gegaan, maar uit De Haans reactie van 31 augustus 1905 kunnen we wel iets afleiden omtrent de inhoud. Eekhoud moet *Pijpelijntjes* bijvoorbeeld 'juste et courageux' genoemd hebben, woorden die De Haan in zijn brief citeert en die ook in de opdracht in het exemplaar van de *Open brief aan P.L. Tak* voorkomen, dat hij aan Eekhoud toezond: 'Aan den Meester: / Georges Eekhoud / van / Jacob Israël de Haan / Vous dites, maître, que mon livre est juste et courageux? C'est pourquoi on ne l'aime pas. Que faiton de justice et de courage en Hollande?'

Nieuw is De Haans verhaal over de roman *Pathologieën*. Er zal tussen 1905 en 1908 nog heel wat aan het boek gedokterd worden: het kreeg een andere ondertitel en de hoofdpersoon vond een ander einde. Vooral intrigerend is De Haans informatie over de biografische achtergrond van de roman. Wie was die 'teekenkunstenaar', die model heeft gestaan voor René Richell? Men kan een dozijn kunstenaars uit die tijd de revue laten passeren, van Sam Jessurun de Mesquita tot Carel de Nerée tot Babberich (Nerée: René? Richell: babbeRICH + carEL?), zonder iets concreets in handen te krijgen. Ware dit het geval, dan hadden de brieven, waar De Haan het over heeft en die men in de roman zoals wij die kennen niet meer aantreft, een plaats in een brieveneditie verdiend⁴⁵⁹.

107. De Haan aan Eekhoud, 31 augustus 1905

Holland

Amsterdam

29. St. Willibrordstraat.

Beste Heer en Meester Georges Eekhoud, vandaag is de Hollandsche koningin jarig, en daarom heb ik nu eenen werkvrijen dag. Dies dat ik u schrijven kan. Ik bedank u wel voor uwen brief. En ik dacht, dat de mijne u met al te weinig precies adres niet had bereikt. Wat u mij schreef voor het 'Jahrbuch' had de heer Segher Rabauw mij óók al ongeveer geschreven. Meester Eekhoud, sommige menschen hebben mij verweten, dat mijn boek niet vleierend voor de homoseksueelen zij, en daarover waren ze boos. Maar kon ik dat anders? Had men liever gewild dat ik een tendenswerk had gemaakt. Neen, geen mensch durft de homoseksuele sentimenten harmonisch in zijne kunst op te nemen, en dat durf ik wel, omdat 't mij eerlijk lijkt: 'Goed recht voor allen'. Maar het moet harmonisch blijven, niet verdraaid, tendencieus, ten bate van dien of dien. Dat zou ook niets geven, meene ik. Neen, ik zal nu ook voor de scheldende menschen niet wijken.

Het 'Jahrbuch' heb ik wel gelezen vroeger. Ik herinner mij een groot artikel over de affaire

Sander Bink, De Nerée-deskundige, ziet veel overeenkomsten tussen De Nerée tot Babberich en René Richell. Maar documenten met betrekking tot De Haan levert deze *link* niet op.

Krupp⁴⁶⁰ erin. Maar nu ben ik ziek en lees al te weinig. Men heeft mij zooveel en zoo bitter kwaad gedaan. Ziet ge, meester Eekhoud, men is bang, dat ik voort zal gaan met te schrijven over de homosexueelen. En men vreest voor deze dingen zoo eerlijk weg besproken te zien. Daarom plaagt men mij zoo bitter. En ik geef toch niet toe, dat mag niet om de wille van mijne kunst immers niet? Ik weet wel, hoe men overal op mij scheldt. Maar ik voel mijn diepste ziel goed en rustig, en zoolang dat zoo is, doe ik wat ik goed te doen meen. Ik leg in deze enveloppe een boekje voor u in, waarin u lezen kunt van mijne ellende, en van mijn harden strijd. U denkt misschien, dat ik al zeer bejaard zij? Neen, neen, ik ben pas 23 en toen ik 'Pijpelijntjes' te beginnen had, was ik juist twintig. En nu wenscht men niets liever, dan dat ik stierve zoo jong en zoo hoopvol nog. Omdat men is: 'bang voor mijn kunst'. Daarom ook spreekt men in Holland weinig over mij. In het boekje aan P.L. Tak staat wel veel maar niet alles. Er zijn dingen, meester Eekhoud, die men niet kan zeggen om derden niet noodeloos te beschadigen.

Maar u schrijft mij met zo'n betrouwbaar accent, nu schrijf ik u terug, óók met vertrouwen. En wel dit: toen Pijpelijntjes verscheen was ik naturelijk zenuwziek. Dat ben ik al jaren sinds een vriend mij vreeselijk heeft mishandeld. En in mijne ziekte heeft men mij toen een briefje weten af te persen, dat ik verlof gaf tot terugtrekking des boeks. Maar even beter, heb ik daarvan schreiende spijt gehad. En ik heb het boek herschreven, hoewel mijn handen rilden wijl werkende. Daarna heeft men mij gehaat. Ik kan dit alles niet schrijven, wijl dat veels te veel zou zijn. Maar weet ge dit? Een der wethouders van Amsterdam heeft menschen die goed voor mij waren laten roepen op het Stadhuis en hen daar gedreigd met ontslag uit hunne betrekking als gemeenteambtenaar. En vindt ge dit niet lam en laf, toen hebben sommigen zich snel en scherp tegen mij gekeerd. Men heeft mijn heele leven opgerakeld, en niets vindende heeft men baat bij laster gezocht.

Ziet ge, ik had toen eene goede plaats als leeraar aan een school met zoowat 2500 francs⁴⁶¹ inkomen. Die heeft men mij ontnomen. Maar ik was, eerlijk gezegd, nogal vief en kreeg dadelijk een andere, minder, toch nog 2000 francs. Pats, men hoorde van 'Pijpelijntjes'. Naar de maan. En toen, meester Eekhoud, is het heel erg geworden. Niemand wilde mij meer in dienst hebben, geen enkel tijdschrift en geen enkel blad wilde mij meer. En toen heb ik heel heel bittere maanden gekend van ziekte en wanhoop en strijd. Het lutteken geld, dat ik had, moest besteed aan morphine en aan wijn, wijl ik zonder die niet leven kon. Ziet u nu, wat Holland mij heeft doen lijden?

Nu is 't mij iets beter. Ik heb weer eene betrekking, ditmaal op een kantoor. Heel druk, heel vervelend, en die geeft maar 10 florijnen per week. Daar moet ik nu alles van leven, en alles van doen. Maar ik ben onafhankelijk, en zal misschien later weer meer hebben. Ook drink ik weinig meer, en neem niet zoo veel morphine. Maar ik heb zoo geleden, meester Eekhoud, ik heb zoo bar geleden. Dat goede menschen ook aan dit spektakel hebben medegedaan, dat is van alles nog wel het hardst. Meen niet, dat 't uit is, er broeit nog zooveel, en dat uitsluimeren zal. Doch dit is zeker, ik zal niet meer vreezen.

Meester Eekhoud, ik heb bijna een grooten roman volmaakt: 'Pathologieën, de ondergangen van eenen jongen'. Dagelijksch, tot in ellendigste tijden toe, heb ik daaraan gezwoegd, opdat men wel wete: 'ik zij geslagen wel, toch niet gebroken'. In dat boek geef ik het leven van eenen zeer superieuren, zuiver homosexueelen jongen, en die na enormen ziels-strijd gek wordt, door het

460. De affaire Krupp werd in het Jahrbuch behandeld in 1903; het is denkbaar dat De Haan de periodiek bij Aletrino zag, die met naam en toenaam tussen de initialen van minder moedige donateurs in het Jahrbuch vermeld staat. Friedrich Alfred Krupp was op 15 november 1902 door het socialistische blad Vorwärts van homoseksualiteit beticht. In het algemeen wilden de Duitse socialisten afschaffing van de antihomofielenparagraaf in het wetboek, aldus Vorwärts, maar in dit speciale geval oordeelden zij het 'die Pflicht der Staatsanwaltschaft, sofort einzugreifen'. Op 22 november 1902 pleegde Krupp zelfmoord.

461. f 1250

verkeerde liefdeleven van eenen slechten artist. Meester Eekhoud, dit is alles gebeurd. De artist leeft, en is nu een groot teekenkunstenaar, de jongen leeft ook. Doch is na die gebeurtenissen steeds zeer zenuwziek. Gij kent hem wel. De jongen in dit boek: *Pathologieën* bestaat uit levensstukken van verschillende jongens. In zijnen strijd tegen den schilder ben ik het meest zelf. In het boek staan ook brieven, die die twee elkander schrijven, en die bijna woordelijk werkelijk geschreven zijn. Ik geloof niet, dat er een artist is, die dit boek zou durven maken. Doch ge zegt zeer juist: juste et courageux.

Ik dacht dat die brieven, die zoo zuiver dezen ziel-strijd aangeven misschien voor 't 'Jahrbuch' goed waren. Als men ze daarvoor wenscht zal ik ze afstaan. Maar in 't Hollandsch of in 't Fransch. In 't Duitsch moet men ze vertalen. Ik wil dan boven elken brief een noot zetten, die gang⁴⁶² geeft. Zou dit gewenscht zijn?

Maar nu nog iets. Het boek 'Pathologieën' is binnen de maand geheel persree. De menschen zullen woest van woede zijn, dat ik nu na al hun moeite om mij te slaan, nog sterk genoeg ben, om dit groote boek te maken. Ik gloof zeker, dat het beter is dan mijn vroeger werk. Naturelijk ben ik bereid nu weer op herhaling van al dat leed, en al die liefdeloosheid. Maar óók, ik ben verplicht bij liefdevolle lieden om hulp te zoeken. Wilt u mij nu ook wat helpen.

Ik zou zoo gaarne 'Pathologieën' in het Fransch of het Duitsch uitgeven mede. U moet toch wel eenen uitgever weten, die dat aanwil en aankan. Hij betale de vertaling, ik eisch dan voor de eerste editie geen loon. Zoudt u er dan, als u het een mooi boek vindt een woord ter inleiding bij willen schrijven? Of over mijn werk eens wat zeggen in de *Mercure de France*? Dat zou mij goed doen.

Het boek is gauw af, en dan wil ik het u graag getypwrited zenden. Is dat goed? Als u iets doen kunt om mijne kunst te behouden, ik bidde u het te doen. Weet u een Fransche of Duitsche éditor. Zou de *Mercure de France* willen opnemen. Dát zou ik heerlijk vinden.

Vergeef me, ik ben doodmoew. Nu moet ik weer in de donkere bedarende kamer. Bah.

Ik ben met hoogachting en vriendschap uw

Jacob Israël de Haan

De recensie van Segher Rabauw in *Ontwaking* zal De Haan geattendeerd hebben op dit Vlaamse tijdschrift. Na *Onze Eeuw* (Haspels) en *De Beweging* (Verwey) kreeg nu *Ontwaking* *fijne fragmenten* toegestuurd. Op 28 september 1905 stond in *De Maasbode*: 'De uitgever van *Ontwaking* meldt ons, dat de heeren Maurits Wagenvoort en Jacob de Haan als medewerkers van dat tijdschrift toegetreden zijn'. In oktober 1905 publiceerde De Haan twee verzen in *Ontwaking* en in november twee *fijne fragmenten*, getiteld: 'Een vrouwtje'⁴⁶³ en 'Scherpe ontmoeting'; het gaat niet om fragmenten uit *Pathologieën*.

Op 8 november noteert Eekhoud in zijn dagboek: 'Annoncer *Pathologieën*'. En in *La Belgique artistique et littéraire* (oktober/december 1905 p. 424) signaleert hij vervolgens poëzie en proza van Jacob Israël de Haan in het tijdschrift *Ontwaking* en annonceert dat de schrijver van *Pijpelijntjes*, dat zulke heftige polemieken heeft opgeroepen, een nieuw werk heeft voltooid, getiteld *Pathologieën*, voorbestemd om niet minder opschudding ('retentissement') uit te lokken.

Wij verwijlen even bij het dagboek van Georges Eekhoud.

^{462.} betekenis, samenhang (?)

^{463.} Met een opmerkelijke opdracht: 'aan: Rhaden Mas Ario Koesoema Joeddha', de zoon van de Pakoe Alam V van Djokja, die in 1900 medicijnen studeerde in Amsterdam, de studie afbrak en het 'Grootambtenaarsexamen' aflegde, dat toegang gaf tot het koloniale Binnenlands Bestuur. Hij bracht het tot lid van de Raad van Indië (1930), stierf in Nederland in de jaren vijftig. Deze Radhen Mas Ario Koesoema Joedha was één jaar jonger dan De Haan. Zie: Harry A. Poeze, p. 37/9

In 1904 had Aletrino het nodig geoordeeld in het boek *Oorzaken en wezen van het uranisme* een nadrukkelijke uitspraak omtrent zijn heteroseksualiteit af te drukken. Werd Eekhoud, wiens bemoeienis met De Haan natuurlijk niet het enige was wat hem suspect kon maken, nooit van homoseksualiteit verdacht of beschuldigd? Was Eekhoud zelf 'zó'? H.J. Schouten uit Den Haag besloot het hem gewoon te vragen, toen hij las hoe iemand 'den berühmten belgischen Romanschreiber' tot de 'unzweifelhaft Homosexuellen' rekende⁴⁶⁴. Eekhoud ontkende. Zijn belangstelling als romancier voor homoseksuelen, ontferden en paria's niet van de natuur maar van de maatschappij, was evenzeer gebaseerd op objectieve interesse als geïnspireerd door het Evangelie. Men stelle de schrijver niet gelijk met zijn personages! En een mooie jongen die op Eekhouds gedrag iets wist aan te merken!⁴⁶⁵ H.J. Schouten schenkt aan deze woorden 'unbedingten Glauben'⁴⁶⁶.

Bladert men door Eekhouds dagboek, dan komt men toch tot andere conclusies. Steeds heeft Eekhoud krantenknipsels in zijn dagboek ingeplakt: over jongensprostitutie te Gent (op 27 februari 1905), over een Griekse zeekapitein van dertig, opgepakt op de linker Scheldeoever te Antwerpen, waar hij zich aan genietingen overgaf met een jongen van 17 (op 26 juli 1924) - zulke knipsels kunnen nog van evangelische inspiratie getuigen, zoals aantekeningen in het Vlaams over onzedelijkheden in oudAntwerpen (3 november 1908) van studieuze interesse: Eekhoud verzamelde materiaal voor zijn romans. Maar er zijn ook persoonlijke notities in het Engels: 'Yesterday night I saw at the Bullworks a young chap' (1 maart 1905, de rest van de bladzijde is afgescheurd). Op 29 augustus 1905 beschrijft hij 'the beautiful lads that were bathing that evening! How pagan was that impression!'. Eekhoud let ook op hun 'strong buttocks' en op 'one who watered' en besluit: 'all splendid visions to remember!'. Op 24 juli 1906 is er een jongen met een korte broek. De tekst is gedeeltelijk onleesbaar gemaakt met bleekwater of een scherp mesje, gedeeltelijk uitgescheurd: 'We [onleesbaar gemaakt] at the same time. It was fine!'

Op 16 januari 1908 beschrijft Eekhoud zijn mannelijk ideaal: bruin, sterk, goed gebild ('fessu'), brede schouders, het liefst in tricot hemd ('camisole') en korte manchester broek ('culotte de velours'). In mei 1908 maakt hij ochtendwandelingen in het park van Laken, de tuinen van het Koninklijk Paleis, luistert er naar de vogeltjes en bewondert de fietsers met hun 'fesses saillantes'. Hij heeft daar in april 1909 ook een koetsier ('charretier') in de bosjes bij intieme handelingen betraapt en bespied en zijn 'superbe paire de fesses' bewonderd. In oktober 1908 is er een 'young butcher'; 'I caught his arm and we walked as two loving brothers'. Om de zoveel dagen komt de herinnering: 'I am always thinking of my good, lovely young peasant' en 'I dream always of my darling peasant'. Nog in 1911 is er van de 'peasant butcher' sprake: 'He writes me that he lost the two hundred twenty franks I had given him a week ago'. Eekhoud stuurt dan dertig frank. Dat doet hij regelmatig: 'I send thirty to my peasantbutcher' (april 1912). Er zijn ook twee 'regular darlings': 'both [onleesbaar gemaakt] deliciously, last times'.

Waarom bediende Eekhoud zich hier van het Engels? Waarschijnlijk omdat zijn vrouw Cornélie die taal niet kende. Waarom zijn zoveel passages min of meer onleesbaar gemaakt?

464. H.J. Schouten, 1909. De opmerking over de homoseksualiteit van Eekhoud bij: Iwan Bloch, 1907, p. 555/6; 1909², p. 561.

465. 'je n'ai autorisé personne à m'assimiler à mes personnages, encore moins aije fourni par ma conduite des preuves et des arguments aux généralisateurs'

466. Schouten vervolgt: 'Ich möchte denen, die das Blochsche Werk besitzen, vorschlagen, den Namen Eekhouds auf S. 561 zu streichen [...]. Dr. Bloch selbst wird wohl für ein "Corrigendum" sorgen'. En inderdaad voegde Bloch in een 'Anhang' aan zijn boek toe: 'Der belgische Schriftsteller Georges Eekhoud ist zu Unrecht unter den berühmten Homosexuellen aufgeführt worden'. In de editie van 1919 wordt Eekhoud niet meer genoemd.

Waarom al die dingen niet radicaal uitgescheurd? In april 1908 ontbreken vijf bladen. In mei 1908 ontbreekt zowat een katern. En zo gaat het het hele dagboek door. Maar iedere keer als Eekhoud een nieuw cahier in gebruik nam, maakte hij een 'table du précédent cahier', een inhoudsopgave van het voorafgaande, en die 'table' bleef onaangetast. Zo komen we te weten dat in mei 1908 nogal wat 'voyouteries', verhalen over straatjongens, opgeschreven en uitgescheurd zijn. En in 1910 moeten uitgebreide teksten over 'my lovers' opgeschreven zijn, met ondertitels als: 'I had him better', 'I had him best', 'My lovely boy' en 'The most divine thing!'.

De dagboekschrijver verraadt zich en verstoopt zich. Hij schrijft iets op en maakt het onleesbaar, maar zó dat men het toch kan raden. En de lezer komt tot de conclusie dat, behalve objectieve studie en evangelische betrokkenheid, ook andere motieven een rol hebben gespeeld bij Georges Eekhouds preoccupatie met homoseksualiteit⁴⁶⁷.

Nadat in juli bij het bestuur van afdeling V van de SDAP te Amsterdam een brief was binnengekomen met het voorstel om De Haan als lid van de partij te schrappen, werd dit 'voorstel tot Royement van J.I. De Haan' als punt van de agenda opgevoerd voor de huishoudelijke vergadering van dinsdag 5 september 1905, in *Amicitia*⁴⁶⁸. Het bestuur had het voorstel overgenomen. In de aankondiging van de afdelingsvergadering in *Het Volk* was bij dat agendapunt 'Royement' de naam De Haan niet genoemd; op 4 september protesteerde De Haan daartegen en op 5 september werd dit rechtgezet.

De Haan werd vooral zwaar aangerekend dat hij de partij smadelijk in de rug had durven aanvallen 'op het oogenblik dat wij in Franeker met Tak in den strijd waren'. In de *Open brief aan P.L. Tak* werd 'demagogie van de slechtste soort' bedreven: de manier waarop De Haan zichzelf als 'al te arm jongman' voorstelt tegenover Tak als 'veelvermogend' en 'grofwillend'! Tak had geweigerd om van zijn houding tegenover de arbitragecommissie ten overstaan van alle afdelingen rekenschap af te leggen, inderdaad. Maar wat De Haan wilde, was 'wraakoefening'. Daarmee handelde hij tegen het partijbelang.

De Haan kreeg gelegenheid om zich te verdedigen. Voor hem, zei hij, was de zaak 'een levenskwestie': Tak had hem 'en als mensch en als literator' geknakt en hem tot twee maal toe 'broedeloos' gemaakt. Er was 'iets rots' in de partij en 'als het linnen niet binnenshuis kan worden gewasschen moeten wij het dan maar laten liggen?'. Ook brengt De Haan weer ter sprake 'dat hij zijn boek in de eerste persoon schreef', maar dat 'kan niemand hem kwalijk nemen'. Toch deed Tak dat wel, ook nadat Gerard Ras en De Haan zelf hem daarover aangesproken hadden: Tak speculeerde op de 'vóóroordeelen der meerderheid', de 'hartstochten van mindere menschen'. Zo zet De Haan alle grieven weer eens op een rij. Nieuw is zijn mededeling dat wethouder Blocker, 'als gevolg van Taks houding', De Haans 'aanstaande vrouw, die gemeentearts is, gewaarschuwd [heeft] dat het niet onmogelijk was dat zij werd ontslagen als zij met J.I. de Haan trouwde'.

Een motie werd ingediend door G. Mannoury (hij 'kende De Haan niet eerder dan dat hij hem hedenavond zag; zijn boek had hij ook niet gelezen'): de publicatie van de *Open brief aan P.L. Tak* zou worden afgekeurd, maar De Haans klacht werd 'in hoofdzaak *gegrond*' genoemd. Over het voorstel van het bestuur werd gestemd: van de 88 leden die de vergadering bezochten, stemden 9 vóór royement van De Haan, 69 tegen en 6 blanco (aldus de notulen). Een motie van afkeuring over de publicatie van de *Open brief aan P.L. Tak* werd met algemene stemmen en twee blanco aangenomen.

In november 1905 trad De Haan zelf uit de partij. Ongeveer in die tijd verscheen het

^{467.} In Eekhouds exemplaar van *Pijpelijntjes* zijn alle passages waarin homoseks behandeld wordt, waarschijnlijk door Eekhoud zelf aangestreept. Heteroseksuele passages zijn niet aangestreept.

^{468.} een uitvoerige parafraze van dit deel van de *Pijpelijntjes*affaire in: Leo Ross, 'Op hoop van zegen'

Jaarboekje Algemeene Nederl. timmerliedenbond voor 1906 met een arbeiders-schetsje van De Haan in *Kanalje-trant*: 'Zonder werk'⁴⁶⁹. De kopij zal zijn ingezonden, toen De Haan nog partijlid was.

108. De Haan aan Van Eeden, half oktober 1905

Amsterdam
29. St. Willibrordstraat.

Beste Van Eeden, ik had al lang gewild je schrijven, maar ik heb dat steeds uit en afgesteld. Ik wou zoo graag eens met je praten over mijn voltooide boek: 'Pathologieën'. Want ik wil zoo graag weten of je mij de uitgifte daarvan afraden moet. En behalve over het boek verlang ik toch ook zóó naar je. Mijn vriendschap is nu wel stiller geworden, maar daarom volstrekt niet minder veilig en vast. Ach, die menschen als Karel Thijm toch ook een is.

De goeie Giza heb ik verleden week ook weergezien, want ze is mij komen bezoeken. Ze bracht veel vriendelijks en veel nieuws van Bussum. Hans is naar Zürich en wat zal Walden nu stil zijn⁴⁷⁰.

Hans en ik leven maar stil. Als ik vast aan de R.V.B. benoemd ben, gaan we wel trouwen. Iedere dag daar op 't kantoor is mij wel hard, maar professor meester Van Hamel, die daar veel invloed heeft, helpt mij. Ik moet over 'n week of zes examen doen, en na 'n eigenlijk inferieur gedoei kan dat nu wel gelukken. Toch heeft mijn hoofd veel geleden, en ik weet zeker, dat mijn geest niet geheel gaaf meer is.

Het zou mij wel moeielijk vallen naar Bussum te komen, en dat wil ik liever niet. Maar je bent toch iederen dag aan de Eendracht, nietwaar? Wil ik eens bij je komen daar? Ik ben vrij van half één tot half twee 's middags. Dus niet heel lang. Kun je me niet eens komen halen van de R.V.B (Keizersgracht 258) en dan kunnen we samen koffiedrinken? Maar als ik 't maar vooraf weet, want anders blijf ik met den middag maar in het gebouw.

Ik hoop, dat je niet aan mijne vriendschap twijfelen wilt en aan mijn genegenheid. Dat ik je weinig schrijf en weinig bezoek is, omdat ik het moeielijk heb.

Dag beste vriend, veel vriendelijks van

Joop.

109. De Haan aan Van Eeden, begin november 1905⁴⁷¹

Amsterdam
29. St. Willibrordstraat.

Beste Van Eeden, de getypte afdrukken van mijn boek 'Pathologieën' zijn klaar, en Dinsdag, als de losse bladen bijeen gebonden zijn, zal ik je een exemplaar naar Walden zenden. Ik heb er twee, maar ik mag er geen voor je missen. Wel echter, krijg je een gedrukt exemplaar, dat is natuurlijk, want je bent mijn trouwe en groote vrind.

⁴⁶⁹ p. 61/4; het werd voorafgegaan door een proletarisch gedicht van L.M. Hermans.

⁴⁷⁰ Op 3 oktober 1905 schreef Van Eeden in zijn dagboek: 'Gisteren zeer droevig. Ook omdat Hans van ons weggaat, naar Zürich, voor langen tijd. Onze vroolijkheid in huis!'. En op 15 oktober: 'Voor een week is Hans vertrokken'.

⁴⁷¹ Van Eeden zal de getypte versie van *Pathologieën* grotendeels ongelezen op 14 november 1905 retourneren (brief nr 110). Er zal niet veel tijd verstreken zijn tussen verzending (aangekondigd in brief nr 109) en terugkeer van *Pathologieën*. Brief nr 109 is dan van begin november.

Ik weet, dat je veel in mijn boek zult missen, dat je zeer liefhebt, je hebt dit genoemd: goddelijke wijsheid. Maar ik hoop ook, dat je er de mooie en vertederde dingen uit nemen zult. De woordentaal en de zinnentaal zijn soms vreemd, vergeleken met de dagelijksche taal, maar er is geen woord en geen woordswending bij, die ik niet in mij hebt gehoord, als ik sterk gestemd dit boek bewerkte⁴⁷². Wil je mij eerlijk, (ach, dat spreekt vanzelf.) zeggen hoe je het vindt?

Georges Eekhoud heeft het al gelezen, en die bewonderde het wel, als een sterk en gaaf boek. Hij zal er eene voorrede bij maken, en ervan verzorgen eene buitenlandsche vertaling. Wat had ik niet liever, dat jij-zelf dit boek bij de lieden zoudt inleiden, die toch mijn vriend bent van jaren her. Nietwaar, in nood heb ik je altijd weer opgezocht, en dat is juist het bewijs, dat ik veel om je geef, en dat ik je vertrouwd zooals je patienten doktor F.v.E. betrouwen.

Wil je toch nog eene inleiding maken? Je hebt het voor Adriaan van Oort ook gedaan. Het is waar 'Irmenlo' was je sympathiek, en helaas, misschien is mijn werk je tegen?

Wil je de uitgave van dit boek bij den heer Versluijs aanbevelen? Ik kan wel een uitgever krijgen, maar die staat mij niet aan, en verder ken ik van die lieden geen een. Wil je dat doen, ook al behaagt het boek je niet? Uitgegeven wordt het toch, maar dan op eene wijze, die mij leed doet. Je kunt V. duidelijk zeggen, hoe je tegenover dit mijn werk staat, en dat hij je met de uitgave genoeg [doet], alleen om het boek van je vriend te redden uit mindere handen. Toen Van Deyssel verleden jaar voor Sonneborn⁴⁷³ vroeg, heeft Versluijs het gedaan, en hij zal jou toch meer genegen zijn?

Als Eekhoud de voorrede af heeft, zal ik die laten natikken, en je zenden.

De goeie Hans laat je groeten. Mijn examen is nu over 'n paar weken weer. Maar mijn hoofd is slap en zwak, helaas.

Heb je Sam bezocht, en hoe vond je hem⁴⁷⁴? Ik heb hem nog eens geschreven, maar hij wenschte mij niet meer.

Misschien kom ik op de kersttijd naar Walden, zooals vroeger. Ben ik nog welkom? Ik hoop, dat mevrouw Martha thee zal hebben en kerstbrood. Ach, alles gaat. Je vriendschap voor Henri⁴⁷⁵ is weg, je kinderen zijn al heel groot. Het is bedroevend.

Dag beste vriend.

Veel liefs van

Joop

Adriaan van Oordts *Irmenlo* verscheen bij Versluys in Amsterdam in 1896 met een inleiding van Frederik van Eeden. In krachtige bewoordingen oppert Van Eeden zijn bezwaren: 'onbeholpenheid', 'stijlfouten, stroefheden of kinderachtige wendingen' enzovoort. Ook leunde het soms te veel op Van Deyssel, Van Looy, Aletrino en Arij Prins. Des te overtuigender komen de loftuitingen over: 'sobergrootsch', 'dramatisch krachtige bouw' e.d. 'Is dit nu realisme, romantiek, naturalisme, vérisme, sensitivisme, symbolisme of wat anders? Het is dit alles te gelijk, kan men zeggen, en toch maar een historische roman'. Wij citeren uit dit voorwoord van Van Eeden om iets te laten zien van wat De Haan van een voorwoord van Van Eeden voor zijn roman *Pathologieën* kon verwachten. Tegen bezwaren tegen zijn werk zag De Haan kennelijk niet op.

472. werkte aan

473. J.C. Sonneborn, *Wrakhout in de branding* (1904)

474. Op 13 november 1905 schreef Van Eeden in zijn dagboek: 'Gister was Aletrino hier met zijn vrouw en nichtje. Hij was als altijd amusant en goedig. Maar men moet hem met lange tusschenpoozen zien'.

475. Borel

110. Van Eeden aan De Haan, 14 november 1905⁴⁷⁶

14/11 1905

Waarde de Haan!

Ik stuur u het boek terug, daar ik toch niet in staat ben het uit te lezen. Het begin is eenigzins imitatie van de 'Koele Meren' verder op wordt het door stijl en wezen voor mij onleesbaar.

'Kunst moet ontstaan door vreugde om God's werk' zei Ruskin, en ik ben dat met hem eens.

Ik noem een boek als dit geen kunst. Maar daar je toch je eigen weg blijft volgen en liever - gelooft wat lofsprekers zeggen baat het ook niets of je mijn meening vraagt of weet.

Verschoon me dus liever van het beoordeelen van je werk

groetend

F van Eeden

Van Eeden had van het werk van De Haan het omgekeerde van een hoge pet op en als er eens iets leesbaars uit De Haans vingers komt, lijkt het op Van Eedens eigen werk.

Wie zijn die 'lofsprekers' geweest? Waarschijnlijk: Georges Eekhoud.

John Ruskin was een Engels dichter, essayist en wereldverbeteraar uit de negentiende eeuw. In 1901 was een bloemlezing uit zijn werk in het Nederlands verschenen, met een voorwoord van Van Eeden.

De Haan heeft Van Eeden waarschijnlijk onmiddellijk na ontvangst van diens brief geantwoord: lik op stuk, zoals zijn stijl was. Zijn toespeling op Van Eedens kritische houding verwijst naar diens opstel 'Over Woordkunst', het eerste, uit 1902, in De XXe Eeuw, waarin uitspraken als: 'Het is goed omzichtig te zijn, gematigd en hoffelijk maar beter is 't dit alles niet te zijn dan het te zijn ten koste van waarachtigheid en oprechtheid, en van de heiligheid der kunst' (II, p. 281).

111. De Haan aan Van Eeden, 15 (?) november 1905⁴⁷⁷

29. St. Willibrordstraat.

Beste Van Eeden, het spijt mij, dat je mijn werk niet wilt doorlezen, omdat ik niet redeloos maar - doe, wat jij goedvindt. Het is ergerlijk, dat je dit van mij verlangen wilt, en het is geheel strijdend met je vroegere brieven aan mij. Ook je brief is ruw en heeft mij bezeerd. Ik weet wel, je denkt, dat je vroeger te week voor mensen waart, en nu ben je zoogenaamd sterk en onvervaard. Ik had mij met behoud van 't eigen recht en de eigen rede, gaarne naar je beter verstand en je dieper inzicht geschikt, maar een redeloze overgave, zooals jij van mij wilt, daar dank ik wel voor.

Waarom is de toon van je brief zóó als hij is? Neen, redeloos naar lofsprekers richte ik mij niet, daarvoor blijve mijn leven bewaard.

Het is mij toch onmogelijk, zoo verschrokken als ik nu weer van je ben, ook maar in iets boos op je te zijn. Een boek als het mijne is geen neutraal, dat iedereen mooi vindt, zooals 'de kleine Johannes' is het heeft sympathie en antipathie. Evengoed als 'Koele Meren des Doods'. Ik vind het verdrietig, dat mijn werk je geen goed doet, ik vind 't prettig, dat Géo Eekhoud het zoo mooi vindt, maar dat is het voornaamste niet. Het voornaamste is, dat ikzelf het goed vinde.

^{476.} postpapier: Vestiging 'Walden', afd. Gem. Grondbezit, Bussum. De Haan stuurde Van Eedens brief mee met brief nr 112 aan Van Deyssel, die hem niet retourneerde.

^{477.} De Haan zal eerst Van Eedens brief (nr 110, van 14 november) beantwoord hebben, voordat hij hem meestuurde met zijn brief aan Van Deyssel (nr 112, van 16 november). De brief is dus tussen 14 en 16 november 1905 geschreven.

Ik ben toch steeds je vrind

Joop

De volgende dag stuurt De Haan Van Eedens brief naar Van Deyssel, in een poging deze te betrekken in een gezamenlijke vrolijkheid op kosten van Van Eeden.

Er was na de discussie over woordkunst in 1902 animositeit tussen Van Eeden en Van Deyssel blijven bestaan. Toen Verwey zich met zijn Beweging van De XXe Eeuw en Van Deyssel afscheidde, had Van Deyssel nog een briefje aan Van Eeden doen toekomen, waarin hij hem tot medewerking aan De XXe Eeuw uitnodigt. Op Van Eedens verbazing reageerde hij met: 'Gij moest het juist op prijs stellen, dat ik U de gelegenheid wil geven nu en dan eens te tonen of gij mijn niet onverdiende tuchtiging ten nutte hebt gemaakt en den goeden raad U indertijd gegeven opvolgt'⁴⁷⁸.

Onder Van Eedens 'goedeboodschappenloopers' bevonden zich, behalve Ruskin, ook Meister Eckhart en Bach. Van Eeden schreef in 'Over Woordkunst': 'Ik wist het wel altijd, maar ik hoorde het 't eerst duidelijk gezegd door den ouden grootmeester Johan Sebastian Bach. Alle muziek, zeide hij, die niet is ter eere Gods, "ist nur teuflisch Geplärr und Geleier". Dit pas ik toe op alle kunst' (1902, II, p. 302).

In *Pathologieën* zal De Haan een Ruskintirade in de mond leggen van de vader van Johan van Vere de With, in het vierde hoofdstuk van het tweede deel. Johan heeft over zijn gevoelsleven geschreven aan zijn vader ('Ik meen dat mijn gevoel wel bestaansrecht heeft, alleen al omdat het bestaat. Het is mijn recht, dat te meenen, evenzeer als de tegenovergestelde meening uw recht is. De uwe komt met die van de meerderheid van de menschen overeen, en daarom wordt de uwe maatschappelijk geduld en de mijne niet'). De vader antwoordt: 'Ik vind jou meeningen aangaande je gevoelsleven in het algemeen niet zeer belangrijk. Maar nu het jou betreft, vind ik ze zeer gevaarlijk. Voor mij is onzedelijk nog wel iets anders dan onmaatschappelijk. Ik kan daarover echter geen twistgeschrijf beginnen. Ruskin zegt, dat in zulke woordentwisten de meest onzedelijke mensch altijd zich het meest gerechtvaardigd voelt. En wellicht heeft Ruskin gelijk'. Het is denkbaar dat deze passage ontstaan is onder de indruk van de brief van Van Eeden.

112. De Haan aan Van Deyssel, 16 november 1905 (volgens poststempel)

29. St-Willibrordstraat.

Geachte Heer en Meester Van Deyssel!

U mijn boek zendende, had ik het voor gevoel wel van Van Eeden's brief, die u zeker met belangstelling lezen zult.

Het is mij onmogelijk er iets van te begrijpen. Daar. Kunt u het? Wat kan mij Ruskin schelen? Waarom heeft Van Eeden toch zoo'n paar evangelisten? Daar, dat zijn goedeboodschappenloopers. Mij verwacht dit onvaste oordeelen over hetzelfde werk van verschillende critici. Ik hoop, dat u het boek toch wel lezen wilt en wel lezen kunt.

Waarom moet ik doen wat Ruskin dee, zou Ruskin doen, wat ik doe? Dat's gemakkelijk als je precies weet, wat kunst wel moet, en wat kunst niet moet. Dat lijkt op Schaepman, die precies de poezie van ieder ding wist b.v. in *Zang der Tuinen*⁴⁷⁹.

Het ga u wel.

Jacob-Israël de Haan

^{478.} zie: *De briefwisseling tussen Van Eeden en Van Deyssel*, p. 386

^{479.} 'Zang der Zuilen', onderdeel van *Aya Sofia* (1886) van H.J.A.M. Schaepman

Nou moet u weten, dat Borel Van Eeden had gezegd, dat *dit* boek nog 'erger' was dan het vorige⁴⁸⁰. Dat 'erg' is kostelijk. Ik vind mij zelf zoo 'erg' nog niet. Natuurlijk er staat niks in van 'God' en 'Ziel'.

Gezien het kokette streepje tussen zijn voornamen in de ondertekening moet de volgende brief aan Haspels ook uit deze tijd stammen. De Haan stuurde *Pathologieën* niet naar hem op, wel wetende dat Onze Eeuw daarvoor geen plaatsruimte zou maken. Het werd er zelfs niet in besproken.

Jan Fontijn schrijft in zijn De Haan-biografie *Onrust*: 'Jarenlang was De Haan van het joods geloof en het Joodse volk vervreemd geweest. In feite vanaf de tijd dat hij het ouderlijk huis verliet' (p. 246). De volgende brief aan Haspels nuanceert de stelling dat De Haan met het Joodse geloof gebroken heeft. Hij heeft geen vast geloof, schrijft De Haan, hij heeft precies voldoende geloof om er last van te hebben, maar er is toch ergens een idee van rechtvaardigheid.

113. De Haan aan Haspels, november (?) 1905

Amsterdam
29 St. Willibrordstraat.

Zeer Gewaardeerde Heer Haspels, ik ben ziek en zeer, ach, al te zeer, bezet, maar op uwen goedmoedigen brief antwoord ik even. U hebt schrijvend over mijn werk gesproken van 'n demonische macht, die de auteur van 'Pijpelijntjes' moest bezielen. Ik vraag u, is voor u niet waar: God = goed. Demon: slecht? Ik weet wel, boekbeoordelingen schrijft men in haast en men weet niet, hoe diep men den armen auteurs soms deert. Ik weet wel, ik heb uw woord 'demonisch' zoo bar gevoeld, omdat ik eenen demon soms in mijne ziel gevoel. Nu, wat baat het? Mijn angst is, of ik met schrijven over homosexueele dingen geen kwaad bedrijf? De een zegt wel, de ander zegt niet. Ik beger voor alle menschen vrijheid, ook voor deze door u genoemde: perversen. Maar is dit goed? Weet u het? Weet ik het? Ik weet geen inzicht en geen uitkomst. Mijn boek: *Pathologieën* is klaar na lang lijden. Als het aan 'Onze Eeuw' besproken wordt, scheld mij niet weer voor een demonisch mensch.

Ja, hebt gij Gods woord niet? En dat u steunt? Ik heb Gods woord slechts voor een redelijk deel, dat wil zeggen juist beroofd van steunende kracht. Sommigen prijzen mij, anderen laken mij. Weet u richting en weg?

Wees toch voorzichtig met uwe woorden. Misschien hecht ik aan u te veel waarde, of u aan mij te min.

Ik vind uw proza wel mooi. Misschien raak ik weer gezond. Dan wil ik een boek maken over de wijsheid en schoonheid der joden. Maar nu ben ik verdoold, en ben met achting uw
Jacob-Israël de Haan

114. De Haan aan Van Deyssel, 17 november 1905 (volgens poststempel)

29. St-Willibrordstraat.

Heer Van Deyssel, zoo ineenen ben ik alleen in 'n warm en licht huis, en nu bevalt mij trillende zin u even te schrijven.

Vanmiddag in stad heb ik gezien, eene hollandsche editie van Wilde's 'De profundis' met

⁴⁸⁰. Borel over *Pathologieën* in Het Vaderland, 2 juli 1924: 'Toen [De Haan] mij van 't laatste boek een groot deel van zijn M.S. had laten lezen, zeide ik hem, "dat kan je niet uitgeven, Joop". Hij deed het tòch'.

uwe voorrede⁴⁸¹.

God, wat ben ik daar blij om. Geo Eekhoud meldde mij over het boek, ook las ik ervan in de *Mercure de France*⁴⁸². Nu hebben wij het in Holland. Ik bid u, bescherm die Wilde wat. Wat 'n sterke vent hè? Nu is hij dood⁴⁸³.

Nu hoop ik, dat het goed ga. Het was een groot moment van ontroering, dat ik Wilde's boek ontmoeten mocht. Het was kwart over drie, de stad was mat en mistig, en ik deed 'n boodschap voor de Bank. Dit moment zal ik altijd onthouden.

Vale, uw

Jacob-Israël de Haan

Van Deyssel nam zich voor, op dezelfde dag, De Haan te schrijven⁴⁸⁴. Het is onbekend of daar iets van gekomen is.

Op 23 november deed De Haan zijn kandidaats Rechten.

Met Kerstmis schrijft hij nog eens aan Van Eeden. Hij was graag naar Walden gekomen en dan volgt een mooie verschrijving: 'ik geloof niet, dat je bezoek mij aangenaam was geweest'.

115. De Haan aan Van Eeden, omstreeks Kerstmis 1905

Amsterdam

29. St Willibrordstraat.

Beste Van Eeden, met de kerstdagen, die mij een beetje verademing brengen, schrijf ik je nog even. Voortdurend heb ik van je laatsten brief een groot verdriet gehad. Ik heb al mijn sterkte nodig om er bovenop te blijven. Het gaat volstrekt niet goed.

Voor mijn candidaatsexamen ben ik geslaagd, maar dat is dan ook alles.

Ik ben nog steeds op de R.V.B. en met geene betere vooruitzichten.

Ik zie volstrekt geen mensch meer, en leef, behalve met Hans, zonder iemand.

Ik zou wel gaarne met deze dagen eens naar je huis zijn gekomen, doch ik geloof niet, dat mijn bezoek je aangenaam was geweest.

Het spijt me dat de Eendracht je zorgen geeft.

Het ga je altijd goed en wel.

Joop

Uit 1905 moet ook een brief stammen van De Haan aan het bestuur van de Vereeniging van Letterkundigen, voorzitter: Lodewijk van Deyssel. Een toneelstuk van Herman Heijermans, *Allerzielen*, was op Kerstavond 1904 in première gegaan en vervolgens in een reeks plaatsen verboden. Het stuk *Allerzielen* werd in 1905 in de eerste en de derde aflevering (januari en maart) van De XXe Eeuw gedeeltelijk afgedrukt. Het speelde ook nog een kleine rol in De Haans polemieken met Tak. De Haan zag een parallel met het lot van zijn roman en had daarover in *Het Volk* willen

481. De vertaling was van L.J. baronesse van der Borch. Het feit dat Van Deyssel deze voorrede schreef, dient volgens Prick 'meer beschouwd te worden als een kniebuiging voor de adellijke titel van de vertaalster dan als een huldebetuiging aan het adres van Wilde' (*Gedenkschriften*, p. 737).

482. *Mercure de France* LIII, p. 480/1

483. Wilde stierf in 1900.

484. mededeling van H.G.M. Prick

schrijven. Zijn stukje werd niet geplaatst. In de *Open brief aan P.L. Tak*⁴⁸⁵ lezen we: 'Toen de weigeringen kwamen van Allerzielen op te voeren, en *het Volk* daar zoo'n hoog woord over had, heb ik gevraagd het verschil te mogen weten tusschen censuur van een dorpersburgemeester en van P.L. Tak? Hierop is enz. En het stukje is enz.'

116. De Haan aan de Vereeniging van Letterkundigen, 1905

29. St-Willibrordstraat.

Geachte Heeren Bestuurders, de bladen vermelden, dat de burgemeester van Den Helder schandalig genoeg is geweest om de opvoeringen van 'Allerzielen' te verbieden. Dat is zoo'n kaakslag voor de Kunst en voor onze kunstenaarsvereeniging, dat we, meene ik, schandelijke menschen werden, als wij ons daarbij nederlegden.

Ik verzoek U dus wel, namens onze Vereeniging overal waar dat helpen kan tegen dien fatsoendelijken burgemeester te protesteeren en op te treden.

Verder dit. Indertijd heeft men in Leiden overwogen, 'Allerzielen' voor '*genoodigden*' op te voeren; dat is toen niet gebeurd; de burgemeester dreigde, dat ook zoo iets verboden was. In Duitschland vertoont men, geloof ik, zulke voorstellingen met genoodigdeninschijn met succes.

Zou de Vereeniging in Den Helder niet een dergelijke vertooning kunnen organiseeren? Eene zaal zal wel te krijgen zijn. Iedereen zal toch in dat vrijzinnigdemocratische district niet zoo krank zijn.

Het is een denkbeeld. Ik geef 't U voor beter, maar verzoek 't U wel ernstig te overwegen.
Met verschuldigde gevoelens uw medelid,

Jacob Israël de Haan

⁴⁸⁵. p. 19; 1982², p. 67

Als bouwstenen voor een biografie van Jacob Israël de Haan staat ons weinig méér materiaal ter beschikking dan wat hij ons, met bepaalde bedoelingen en in een bepaald arrangement, zelf aanbiedt. Geen dagboek komt met onthullingen zoals het dagboek van Georges Eekhoud, of met mededelingen van intieme of ook wel alledaagse aard (fietstochtjes) zoals dat van Frederik van Eeden. Elk geschrift van de hand van De Haan is onmiddellijk voor vreemde ogen bestemd geweest: de brieven, hoe vertrouwelijk soms ook, steeds terughoudend, afgestemd op de correspondentiepartner, de krantenstukken gericht op een breed publiek (waarbij het opvalt hoe zeldzaam veel informatie over alledaags doen en laten men in zijn kinderrubriek van 1903 en 1904 aantreft: na De Haans vertrek werd dat direct heel anders) en dan de literaire teksten, poëzie en proza, vol suggesties, maar verraderlijk terrein voor wie biografisch feitenmateriaal bijeenzoekt.

Heeft De Haan in de winter 1905/1906 vanuit Amsterdam een tochtje naar Haarlem gemaakt? Misschien. In elk geval is het in het *fijne fragment* 'Haarlem', dat op 29 juli 1906 in De Amsterdammer werd gepubliceerd, vrij koud en het 'boomegie' dat De Haan beschrijft, op de hem eigen wijze verkleind zoals hij ook 'mannegie' schreef⁴⁸⁶, heeft geen blaadjes. Men kan het *fragment* zien als een zeer literaire pendant van de journalistieke bewerkingen van een dergelijk thema (het tochtje naar Marken, de reis om de Zuiderzee, het bezoek aan Artis), die De Haan in de kinderrubriek van het Zondagsblad van Het Volk plaatste.

Haarlem

Dát is een stad, die ik diep en trouw bemin. Hier nu in grotere wonend is verlangen naar die plaats, met heerschende dwang sterk over mij geworden. Dat ik ben opgegaan om Haarlem weer te zien. Laat met den avond nog, ná moewen dag van stadig gewerk, ging ik heen. Een reis als om te bidden op oude plaatsen waar mijn grootergroeiende jeugd heeft gebloeid.

Die stad ken ik zoo, ieder wegje en steggetje ken ik zoo. En het wederzien ontroerde mij met oversterke vreugde.

De NieuweGracht. Daar heb ik lang stil gestaan, waar de Jansstraat over het water sluist. Heel de wal lei leeg van leven. En de lucht was leeg van wolken. Het vroom niet, maar het vroom bijna wel. Spiegelstil, onafgebroken spande het water, met dun licht zóó er over gestreken, dat roereloos water als onroerbaar spiegelend ijs was. Geen huis werd bewogen. Dus bewogen ook hun spiegelstille verbeeldingen in den waterwal niet.

In 't water uitgebeelde woningen zijn teerder van tint dan de werkelijkbewoonde zijn. Wie ze lang aan kijkt meent zeker, dat in ieder van hun een diep geheim gebeurt, maar men kan nooit weten wat.

Het oude school heb ik langsgezien. Dat had mat maanlicht op ruit en deuren. Het boomegie, dat langs een vóórvenster opklom met blaadjes toen ik het laatst daar aanzat, was los van bladeren, looveloos. Maar zwartdunne takseltjes, onder licht van blauwbleeke maan in nacht, die haast vroom, geleken zwarte blaadjes te zijn. Nog fijner dan één boom zijn blaadjes maken kan.

Van 18 februari dateert de eerste brief uit 1906, een schrijven aan Lodewijk van Deyssel. De Haan lijkt hem twee *fijne fragmenten* te hebben toegezonden, als het in de brief tenminste gaat om de bijdragen die in april 1907 in De XXe Eeuw werden gepubliceerd.

Met het 'tweede deel' van *Pijpelijntjes* bedoelt De Haan natuurlijk niet de omwerking van de eerste versie, maar het vervolg op de tweede versie van de roman. Aan *Pijpelijntjes* II zou een

486. in brief nr 105

ongelukkig lot beschoren zijn.

Met het boek *Samenspanningen* moet de korte roman *Ondergangen* bedoeld zijn. Het woord 'samenspanning' duidt een relatie of een verhouding aan. In die betekenis komt het ook in *Pathologieën* voor, in het derde hoofdstuk van het derde deel; daar schrijft de demonische René Richell aan zijn slachtoffer Johan: 'Als je vader naar Holland komt, zal ik hem van onze samenspanning een volkomen juist en nauwkeurig verhaal doen'. *Ondergangen* is, zegt De Haan, 'van andere geaardheid' dan het voorafgaande werk: *Pijpelijntjes* I (eerste en tweede versie), *Pathologieën* en *Pijpelijntjes* II; in deze volgorde rangschikt hij in 1906, poserend als representant van ongenaakbaar kunstenaarschap, zijn oeuvre. Aan de lezer gaf de chronologie der publicaties een heel ander beeld: *Pijpelijntjes* I verscheen in 1904, *Ondergangen* in 1907 in een tijdschrift (en in boekvorm pas in 1984), *Pathologieën* in 1908 en *Pijpelijntjes* II, op enkele fragmenten in De Nieuwe Gids na, helemaal nooit. In *Ondergangen* wordt een relatie tussen twee zusters beschreven, de oudste zuster een doetje, door de jongste zuster, een serpent, onder druk gezet en uitgebuit. Dat lijkt niet helemaal 'Pijpelijntjesachtig'. Toch heeft die relatie wezenlijk overeenkomst met de relatie tussen Sam en Joop (resp. Hans en Cor) en die tussen René Richell en Johan.

117. De Haan aan Van Deyssel, 18 februari 1906 (volgens poststempel)

Amsterdam.

29. St-Willibrordstraat.

Geachte Heer Van Deyssel!

Het is heden Zondag, en ik wenschte u wel over sommige dingen te schrijven. Wat is er gebeurd met mijne kleine bijdrage voor uw tijdschrift? Ik had u vooraf gevraagd of u tegen eene bijdrage van mij bezwaar hadt, zooals ik b.v. weet, dat De Gids werk van mij heeft geweigerd, dat de redactiezelf 'voortreffelijk' noemde, enkel omdat het 't mijne was. Daarop hebt gij geantwoord, neen er was geen bezwaar, want bijdragen werden enkelweg litterair geoordeeld. Ik heb u toen twee kleine stukjes gezonden, die u blijkbaar niet hebt geweigerd, ik heb er in November drukproef en revisie van gehad, en die ook verzorgd. Er stond op aangeteekend: dat het voor 't Decembernummer was. Maar daarna heb ik er niets meer van vernomen. Dit zou vroeger nu niet zoo bar zijn geweest, maar nu ik van alle kanten zoo word gegriefd, nu merk ik 't wel.

Ik heb u mijn geliefden roman 'Pathologieën' gezonden, voor alle zekerheid met zegels voor terugzending erbij. Op uw tijdschrift staat afgedrukt, dat u den 7^{den} dag der maanden, voor terugzending zorgt. Ach, waarvoor hebt u mij geexceptionneerd. Waarom hebt u nu óók meegedaan aan die abominabele boycot over mij?

U hebt mij in Juli 1904 geschreven⁴⁸⁷, dat ik moed zou houden, en mijn kunst niet moest verlaten. Dat heb ik ook niet gedaan, hoewel ik gedurende dien tijd ontzettend heb geleden, en nog voortdurend is mijn leven één last, zonder eenige hoop op verbetering. Ziet ge, toen u mijn werk zoo voortreffelijk vondt, toen was mij dit een aangename geflatteerde lof, ik houd van u, maar nu na zoo'n barren tijd, zie ik, dat ik deze lof nietgeflatterd heb verdiend. Metterdaad, ik tart halfHolland, om zóó geminacht en zoo bevuild te leven, als ik het doe, en toch in kunst en studie niet achteruit te raken. Want gerust, meester Van Deyssel, ik leef nog wel, en ik werk nog wel. Ik heb het tweede deel van 'Pijpelijntjes' voltooid, en nu werk ik aan een nieuw boek 'Samenspanningen', ditmaal van andere geaardheid. Niet, omdat ik die van mijn vroeger werk als verkeerd heb gezien, dat mocht wat, maar enkel omdat het zoo is. Mijne kunstwerken volgen op elkander als de dagen van de week. Men kan er geene enkele overslaan, om bij een volgend te komen.

Weet u precies hoe onafhankelijk een artist van zijne omgeving is? Sommigen hebben

487. brief nr 75

behoefte aan veel en luide lof b.v. Quérido. Maar ik geloof zeker, dat op den duur ieder jong kunstenaar schade lijdt in zijn geest en in zijne gaven, die op mijne wijze mishandeld wordt. Zelfs de stevigste planten gaan dood, als ze plotseling van hunnen voedingsbodem worden afgerukt, en ergens maar zoo neergesmeten. De houding van menschen, die mijn werk haten, die kan ik nog begrijpen, maar de uwe begrijp ik niet. Als u mijn werk zóó goed en zeldzaam vindt, waarom dan is u aan diens ondergang zóó weinig gelegen? Ik kan mijn werk niet eens goed geediteerd krijgen, in periodieken niet en apart óók niet. Met een soortement van fanatisme arbeid ik nu maar door.

Ik weet wel, heer Van Deysse, sommigen verbitteren mijn deel van leven om de wille van Dr. Aletrino. Het is nu niet van pas⁴⁸⁸, die affaire, waarvan u de preciese verhoudingen niet kent, hier voor u uit te meten, alleen dit verzeker ik u in alle ernst, dat hij mij meer kwaad heeft gedaan, als ik hem. U behoeft voor hem gerust niet op te komen, het is onnoodig.

Geachte Heer Van Deysse, als voor mijn werk 'Pathologieën' in uw tijdschrift geene plaatsing zij, zend het mij dan terug. De typeafdruk heeft mij gerust te veel gekost, om het nu maar zoo te doen versmijten.

Meent u, dat ik niet genoeg psychologische zelfkennis heb, om mijne degeneratie te voelen, die langzaam aan mij overmeestert. Ik verzet mij wel, want geen mensch gaat gaarne en met zuiver bewustzijn onder. Ziet ge, deze brief is een, zij het wanhopige poging, tot dit verzet. De klare kalmte, waarmede men hier in Holland mij ten onderen brengt, daar zit iets angstigs in.

Ik ben niet boos op u, en u merkt wel aan mijn schrift, dat ik zonder zenuwzieke drift schrijf. Het ga u bij voortdoring wel, en u wordt vriendelijk en met achting gegroet van uw:

JacobIsraël de Haan

Op 18 maart 1906 publiceerde De Amsterdammer in de rubriek 'Feuilleton': 'De zwarte kat. Zwerversschetsje. (Uit het dagboek van eenen zwerver)', een eerste proeve van wat als een reeks, en waarschijnlijk ook als een boekje, van *zwerverschetsjes* bedoeld zou blijken. Een ikverteller komt in Amsterdam een vrouw tegen, die hij zich van vroeger van school herinnert. 'Voor ik een zwerver in 't leven werd stond ik in de klas naast haar', als collega. Om haar zwarte haren en ogen en om haar manier van lopen ('slap kattig, met stappen als over zachtig fluweel') werd zij 'de zwarte kat' genoemd. Zij raken in gesprek en 'de zwarte kat' vertelt hem 'totaalonijs' de geschiedenis van haar ontslag op school⁴⁸⁹.

Ook in de maartaflevering van Ontwaking verscheen een *zwerverschetsje*, getiteld 'Artisten', opgedragen aan Georges Eekhoud en ondertekend door: JacobIsraël de Haan, met een verbindingsstreepje tussen de beide voornamen. De ikverteller, een marskramer, trekt door Friesland, zonder verdiensten en in barre kou; 'ten avond moest ik vroeg stoppen voor dwaalbare duisternis'. Hij steekt, 'ziek van leven en van zwerven', per boot over naar Enkhuizen en ontmoet in zijn hotel een gezelschap toneelspelers. De 'baas van 't spel' speelt dan een 'sterrefscène' voor hem, uit een stuk naar een verhaal van Justus van Maurik.

Een aanduiding 'zwerverschetsje' of 'uit het dagboek van eenen zwerver', zoals bij 'De zwarte kat' in De Amsterdammer, ontbreekt bij dit verhaal 'Artisten'. Men vindt de aanduiding wél bij een ander verhaal van De Haan, 'de zwarte kat' vertelt hem 'totaalonijs' de geschiedenis van haar ontslag op school', dat in augustus in Ontwaking stond: 'Zwerverschetsjes' en '(uit het dagboek van eenen zwerver)', hoewel er in dit verhaal van een burenruzie in een volksbuurt, dat nauw aansluit bij *Pijpelijntjes*, geen sprake is van een zwerver en een ikverteller, die toch onontbeerlijk lijken in de formule die De Haan zich voor zijn *zwerverschetsjes* had uitgedacht.

488. de goede gelegenheid, het juiste ogenblik

489. 'De zwarte kat' werd opgenomen in de inleiding van onze uitgave van De Haans *Nerveuze vertellingen*, p. 23/33.

Waarschijnlijk heeft men zich bij Ontwaking vergist en de aanduidingen die bij 'Artisten' hoorden, bij het verkeerde, *Pijpelijntjes*achtige verhaal 'Kleedkloppen' geplaatst. Op 6 mei verscheen in De Amsterdamer een *zwerfersschetsje*, 'Brieven', waarin we de formule weer terugvinden: de ikverteller ontmoet in Amsterdam een vriend van vroeger en deze vertelt hem het verhaal van zijn zuster en hoe ze in Meerenberg terecht is gekomen.

De opdracht van 'Artisten' aan Georges Eekhoud behoort tot de zeer schaarse tekens van de vriendschap tussen beide schrijvers die uit het jaar 1906 bewaard gebleven zijn. In zijn dagboek maakt Eekhoud aantekeningen over de 'litteratures flamande et hollandaise', maar niets over De Haan. In zijn archief is een overdrukje van 'Brieven', met een handgeschreven opdracht, bewaard gebleven.

In die tijd, laten we zegen: in het voorjaar van 1906, is De Haan ziek geweest. Is hij toen, om op krachten te komen, uitgeweken naar 'het land tusschen Westzaan en Nauerna', zoals Johan van Vere de With doet in *Pathologieën*, in het laatste hoofdstuk? Johan woonde daar bij 'mensen De Boer, die aan den dijk hun huis hadden'. Dat huis had 'geene twee kamers achter elkander', het had dus maar één kamer met 'een dubbel uitzicht'. 'Vooruit zag Johan op kleigrond, die voor bouwland werd gebruikt. Naar achteren keek hij ver over laagveenlanden, die grasvelden waren. De lage veenvelden spoelden vol diep water, en zij stonden volgebouwd met hoge molens [...]. De kleilanden hadden geen water en geene molens, maar zij hadden lichtgele akkers van bloeiend koolzaad en donkergoudbruine velden van gerijpt koren'. Ook in de korte roman *Ondergangen* komt men dit huis, gelegen 'tusschen Zaandam en Westzanen aan den NoorderIJdijk', tegen. 'Aan de voorkant strekten de bouwzame akkerlanden ver en in alle breedte weg, met weinig woningen en weinig water, geen vee. [...] Aan achterzijde had hun dijkhuis uitzicht over vlakke weivelden van 't Zaansche land, vol dorpen, vol losse woningen, vol molens, en vol water'. In De Amsterdamer van 29 juli 1906 beschrijft De Haan in een *fijn fragment* hetzelfde huis in hetzelfde landschap.

Tusschen de steden.

Voor Carry van Bruggen.

Hier woon ik nu uit stad weggeweken, die mij heeft gegriefd met zenuwbezeerende pijn, in lands ruimte en ruime rust, tusschen zoovele steden en dorpen van ons land.

Mijn kamer heb ik met dubbel uitzicht. Achterweg over vlaktes van weide en water, aan elke sloot malen de molens of ze staan spiegelend stil met windeloos getij. Naar voren liggen de polders, die zonder molens zijn, maar vol van koren en koolzaad, en dat hebben de geweide velden weer niet. En steden en dorpen, dat ik hier zien mag! Zaandam leit dichtebij en ook Westzaan, dat ik hun huizen en hunne kerken herken. Haarlem is bemerkt aan flitse zonneblik op het hooge eenzame dak van de kerk. Van Amsterdam zijn met nat en mistig weer maar weinig dingen bezichtelijk. Maar als zon de misten oprolt, dan zie ik heele bebouwde breedtes der stad. Ik vrees hem nu niet meer, die hier veilig te lande woon. En terug ga ik niet... ik kan het niet, om 's lieven levens wil, ik kán het niet.

Met de avonden is het tooneel van dit bedaarde leven heel anders. Dan ligt de bouw van Haarlem weggedonkerd in duisternis van land onder duistere lucht. De Zaansche dorpen slieren halen van huizenlichtjes over nachtsvelden heen met wakken van lichteloos duister, want ze zijn los gebouwd. Hunne lichten dooven vroeg uit.

O, maar boven stad Amsterdam siddert gloed, weergeschenen van barnend stratenlicht, dat bar brandt, duizendtallig brandt het.

Als de lucht dampig is, waterzwaar, hangt dit licht roodsidderend, laag, bloeddreigend. Uit mijn ramen kan ik het laat zien, als lichten der dorpen reeds lang zijn gebluscht, want de stad leeft later, heviger. Soms zijn Hollands hemelen helder en stil, ook nog wel op dit winterweersche getij.

Dan spant het breede stadslicht dungeel, hooger aan de lucht. Wie het uit donkere polder ziet gehangen, zoo licht, zoo roereeloos, mocht denken, dat het hemellicht is. Maar het is licht der stad, en die leit er onder, laatlevend, hijgende.

De Haan hoopt Haspels te zien op de jaarvergadering van de Vereeniging van Letterkundigen, begin juni; Haspels was penningmeester. De Haan is in de volgende brief nog werkzaam op de RVB.

De Haan stuurde *fijne fragmenten*, brokjes woordkunstig proza, naar Haspels voor opname in *Onze Eeuw*. Daarin zijn ze niet gepubliceerd. Wel verschenen dit soort stukjes van eind 1905 tot eind 1909 in *Ontwaking*, *De Amsterdamer*, *Groot-Nederland*, *De XXe Eeuw*, *De Nieuwe Gids* en Elsevier's.

118. De Haan aan Haspels, mei (?) 1906

Amsterdam

29. St. Willibrordstraat.

Zeer geachte heer Haspels, sinds ik u over 'Pijpelijntjes' schreef heb ik diep en derelijk geleden, gelijk ge misschien hebt kunnen lezen in 'Open brief aan P.L. Tak'. Maar hoewel zenuwziek en zeer verzwakt, werk ik nú weer iets beter.

Ge vindt ingesloten vier kleine proza-stukjes uit eene serie 'fijne fragmenten'. Daarin gebeurt niets dan tederheid. Ik bied u deze vier aan voor het tijdschrift 'Onze Eeuw'. Zoo hoop ik, dat ze u daarvoor welgekomen zullen zijn.

Ik hoop ook, heer Haspels, dat ge mijn fijnste bevingen van ziel meevoelen wilt. En dat ge mij geen slechte jongen meer zult vinden. Ik bén niet zoo slecht als men mij heeft uitgekreten. Waarlijk niet. Wat heb ik niet veel verloren, maar mijn kunst heb ik behouden. Als de litteratoren vergaderen zal ik u dan zien? Ik heb een penibele en schamele broodsbetrekking en die laat mij alleen Zondags vrij.

Ge moet deze vier brokjes maar eens goed lezen. Ze zijn van weinig uiterlijke schijn, maar ik gloof met diepere deugd. God, als ik weer eens goed werd. Heel goed.

Zoo ben ik met achting uw

Jacob Israël de Haan

Het meinumner van *Ontwaking* kwam met een gedicht van De Haan, 'Stad'. De Haan was in de kring rondom dat tijdschrift welkom. 'Het was de schone tijd dat wij, een jonge, vurige bende', aldus A.J.J. (Ary) Delen in 1951 in de prospectus voor De Haans *Verzamelde gedichten*, 'geschaard rond het kleine, maar dappere tijdschrift *Ontwaking*, toen reeds vochten in de eeuwige strijd voor Vrijheid en Menselijkheid. De Haan was van eerstaf, en tot zijn tragische dood, een der onzen. Af en toe mochten wij hem hier te Antwerpen begroeten'.

Op 6 mei 1906 stond in *De Amsterdamer* De Haans 'Brieven', een *zwerperschetsje*; op het 'afdrukje' in het bezit van Georges Eekhoud vindt men een gedrukte opdracht aan Saalborn.

119. De Haan aan Saalborn, kort vóór 6 mei 1906

Amsterdam

29. St-Willibrordstraat.

Waarde makker, dat ik je in zoo'n tijd niet heb geschreven, dat komt doordat mijn leven al te vol is geweest aan onlust en ziekte. Ik ben nu vrij wat beter, en werk weder. Het eerste feuilleton⁴⁹⁰, dat ik na mijn beterschap heb gemaakt, heb ik voor je bestemd. Het staat Zaterdag in *De Groene*, maar ik

490. kort verhaal, schetsje

liet er afdrukjes van trekken.

Ik hoop, dat 't je wel ga. Zelf hoop ik nu spoedig geheel hersteld weer aan mijn roman voort te kunnen werken. Als er iets van mij verschijnt dat ik goed voor je vind, dan krijg je 't.

T.t.

J.I. de Haan

In (waarschijnlijk) mei 1906 kwam er een eind aan De Haans relatie met de RVB. Hij raakte financieel aan de grond. Zelfs de contributie voor de Vereeniging van Letterkundigen was niet op te brengen, schreef De Haan aan de penningmeester.

120. De Haan aan Haspels, juni (?) 1906

Amsterdam

29. St. Willibrordstraat.

Geachte Heer Haspels, men eischt betaling aan de deur van mijne woning van f10 voor de letterkundige vereeniging. Maar mijnheer Haspels ik heb dat geld niet. Meent ge, dat ik tien dubbeltjes heb? 'k Wou, dat 't waar was. Ik vraag u, maak het mij om dit weinige geld niet lastig. Ik heb het immers niet. Toen ik u toenmaals uitstel vroeg had ik na langen tijd van werkeloosheid eene betrekking van f10 per week. Nu heb ik echter weer niets. Kunt u daar f10 van betalen? Nu, nu, ik kan dit niet. Dus ik vraag uitstel. Als ik weer eene broodwinning vind, zal ik u vanzelf het geld zenden. Ik zal dit van zelf doen.

Met verschuldigde hoogachting uw

Jacob Israël de Haan

Na het Congres van de SDAP in april 1906, waar Tak als hoofdredacteur van Het Volk aan de kant werd gezet, schreef De Haan aan zijn oude tegenstander nog één keer een brief.

121. De Haan aan Tak, juli 1906⁴⁹¹

Amsterdam

29. StWillibrordstraat.

Geachte Heer Tak, 't was mijne bedoeling sinds eenen vrij ruimen tijd, u nog even te schrijven. Maar ik was voortdurend weinig wel, en gij waart zeker druk bezet. In de Congresdagen heb ik 'Het Volk' nog eens gelezen; het speet me half dat dit congres voor u eene mindere vreugde was dan het voorgaande, doch anderzijds waren ze alle twee eene fraaie bijdrage tot de 'psychologie de la foule'⁴⁹². Juist heden las ik het mooie ding van Hopman over 'Suspiria de profundis'. Dit is fijn en opmerkelijk werk. Ras zei, dat ge Hopman waardeert, dat verdient hij ten volle. Ik had het werk al opgemerkt toen het nog slechts geteekend stond F.H. Later zag ik het geteekend voluit. En zag ik den naam op een soevenir van 'n promotiedîner. Ge moet Hopman eens vragen, mijn waarde heer Tak, waarom Hopman zijn werk in den 'ikvorm' schrijft. Zult u eens wat verstandigs hooren. Het is die vorm, die zich uitsluitend leent tot zeer scherpe gedetailleerde fijnheid, wat in de schilderkunst pointillé is. Ik denk naturelijk aan mijn eigen werk. Ik kan het niet vergeten, mijn leven is totaal nog

⁴⁹¹. De brief is geschreven 'eenige maanden' na De Haans vertrek bij de RVB, dat op z'n vroegst in mei 1906 kan hebben plaatsgevonden (in brief 118 van kort vóór 6 mei is De Haan nog aan het werk). In brief 122 zijn er drie maanden verstreken. Die brief wordt op 2 augustus beantwoord, zodat hij eind juli zal zijn verstuurd. We kunnen het vertrek bij de RVB op mei 1906 stellen en deze brief aan Tak enige maanden later: juli.

⁴⁹². naar het boek van Gustave le Bon, *Psychologie des foules* (1895)

steeds verward, na uwen inferieuren moedwil. Ja zeker, het doet mij genoeg u dit nog eens te zeggen, dat lucht me op. Ik ben al weer eenige maanden zonder betrekking. Daar ga je weer voor niks. Het is uw schuld, en ik verwijt u dat lekker. Het ergste is, dat mijn verstand geleden heeft. Welzeker, waarom zou ik het niet zeggen, het is mijn schuld niet. Nu goed, ik heb toch het tweede deel van Pijpelijntjes afgemaakt. Met moeite. Meer dan 'n blaadje per dag werk ik niet, mag ik niet werken. Maar 't is af, en Kloos, die het gelezen heeft bewonderde het zeer. Natuurlijk, dat Kloos dat evenmin als Van Deysse openbloot zegt, maar dat duvelt niet. Ik kan u met geene woorden zeggen, hoe slecht of mijn leven is. Maar dat mijn eerste werk is geweest, de voltooiing van het uitgescholden boek, dat's één geluk. Als u geweten hadt, hoe door en door of u mijn leven hebt bedorven, hadt ge het dan wel zoo gedaan, en niet anders?

Van Deysse zal mijn roman 'Pathologieën' in z'n tijdschrift plaatsen. Zeitie. Dan bekom ik weer wat losse centen ook.

Ik ben niet boos op u, maar ik ben diep verbitterd, dat ik na jaren van studie moet bidden en smeken over een baantje van 5 à f 600 en 't niet krijg.

Heb 't goed.

T. à v.

Jacob Israël de Haan

Het verhaal 'Suspria de profundis' ('Zuchten uit de diepten') van Frits Hopman was in april 1906 in De Kroniek verschenen. Hopman had in 1905 als F.H. in De Kroniek gedebuteerd⁴⁹³. Het door De Haan vermelde verhaal is een fantastische, in Engeland spelende *horrorstory* en inderdaad in de eerste persoon verteld, zonder dat de lezer door de gedachte wordt bekropen dat Hopman zelf daar in een Engels hotel met een lijk onder zijn bed had geslapen en 's nachts door de Dood was bezocht. De brief van De Haan laat zien hoezeer het klakkeloos gelijkstellen van een ikverhaal aan een autobiografisch egodocument hem dwarszat.

Tak stierf in 1907. De Haan sloeg wél een nagel in zijn doodkist; dat lijkt althans zijn bedoeling geweest. De voormalige hoofdredacteur heeft zich over de zaak De Haan niet meer uitgelaten.

Tussen 18 februari 1906, toen De Haan bij Van Deysse navraag deed naar het lot van *Pathologieën*, en de dag waarop de brief aan Tak geschreven werd, moet Van Deysse aan De Haan hebben laten weten dat het boek voor publicatie in De XXe Eeuw in aanmerking kwam. Uit de toevoeging 'Zeitie' kan men opmaken dat De Haan aan zo'n publicatie niet erg geloofde.

Intussen bouwde hij zorgvuldig verder aan z'n bijzondere literaire wereld. De Amsterdammer van 29 juli 1906 presenteerde zijn lezers een keuze (zoals in een voetnoot werd aangegeven) 'Uit een boekje: "Fijne fragmenten"', vijf beschrijvingen⁴⁹⁴ van het soort 'verfijnd proza' dat in *Pathologieën* Johan van Vere de With in het dijkhuis 'bij Westzanen' schreef. De oude vrouw, die in dat huis woont, 'op weinig gezichtsvermogen na geheel blind', en die we ook uit *Ondergangen* kennen, waar zij 'blind, geheel onzichtbaar'⁴⁹⁵ genoemd wordt, komen we in De Amsterdammer tegen, in het stukje 'Zaandam', dat aldus eindigt: 'Weet men wat ik wou? Er is eene oude vrouw en die met bijna blind geleefde oogen toch goed en gaarne mijne beschrijvingen van

⁴⁹³. Naar aanleiding van 'De rit in den nacht', op 23 december 1905 in De Kroniek afgedrukt, vroeg Herman Robbers de schrijver om medewerking aan Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift. Zie: A. J. van Pesch, p. 186.

Het fijne fragment 'Het vinkenvogeltje' was opgedragen aan George Maurice, het in 1905 geboren zontje van de romanist A.G. van Hamel.

⁴⁹⁵. Over De Haans experimenten met het achtervoegsel *-baar*, zie: *Ondergangen*, p. 77/9.

sommige steden leest. Welnu, ik wilde, dat zij dit lezende met oude oogen weer zou zien: het huis, dat fraai is met zijn houten bouw, en 't hout, dat versch staat in groene verf'. Het onderwerp liet De Haan niet los. Nog in 1908 zal hij op dat huis aan de dijk terugkomen, een keer in De Nieuwe Gids en een keer in Ontwaking⁴⁹⁶.

Aan Albert Verwey stuurde De Haan voor De Beweging een verhaal 'Opstel over eenen dood te Meerenberg'⁴⁹⁷. Verwey accepteerde het verhaal niet. Op De Haans brief noteerde hij: 'met brief beantwoord en teruggezonden 2 augs 06'.

Het 'wereldbibliotheekboekje', waar hij in zijn brief naar verwijst, is Verwey's *Inleiding tot de nieuwe Nederlandsche dichtkunst (1880-1900)*, uitgegeven voor de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur (1905). Een voorrede heeft het boekje niet. Wel opent het met algemene opmerkingen over poëzie. Verwey spreekt dan van de 'poëzie, die in de harten ontstaat en de verbeelding aan den arbeid zet'; voor hem is poëzie 'niets anders dan ons gevoel van het leven, zooals dat is, ontdaan van tijdelijkheid en toevalligheid' (p. 6).

Als De Haan van *De kleine Johannes* van Frederik van Eeden gewaagt, denkt men in de eerste plaats natuurlijk aan het eerste deel, maar hij kan ook het tweede en zelfs het derde deel bedoelen, die in 1905 en 1906 in De Beweging verschenen waren. Een Nederlandse vertaling van *The portrait of Dorian Gray* van Oscar Wilde, van de hand van Elisabeth CouperusBaud, verscheen in 1893.

122. De Haan aan Verwey, juli 1906

Amsterdam.

29. StWillibrordstraat.

Beste m'neer Verwey, in deze enveloppe vindt u een verhaal van mij besloten. Het zou mij genoegen doen als er eene plaats voor in uw tijdschrift ware, al reken ik daar niet sterk op, gelijk u aan de tweede enveloppe zien kunt. Ook hecht ik gelukkig minder dan vroeger aan publicatie. Maar wilt u het eens lezen? Het gaat mij bij voortduring zeer slecht. Ik heb sinds drie maanden de Rijksverzekeringsbank verlaten en bijna niets verdiend, zoodat het 'n scharrelig en vervelend leven is. Bovendien heb ik veel pijn. Ik zeg dit alles niet, mijnheer Verwey, opdat gij het belangrijk moogt vinden, maar weet u wat wel vreemd is? Dat ik mijn litteratuur veel beter en veel zuiverder vind geworden. U zult daar misschien wat om lachen, vooral als u dit stuk van mij leest en nog eens wat anders misschien. Maar tóch is 't zoo. Mooivinden is heelemaal een subjectief gevoel. Ja, Van Eeden vindt dat niet. Bewust of onbewust verzet hij zich tegen dat idee, omdat het alle litteraire kritiek meteen aan 't zij zet, voorzooverre die kritiek niet iets moois op zich zelf is. Daarom heeft Van Eeden er iets vast bijgehaald, 'iets, dat nooit wisselt en in niets ontbreekt'. Maar waarom voelen wij dat dan allemaal niet. Als mensch kan toch niet iets menselijks ons vreemd wezen. Trouwens, hoe meer men op mijn werk gescholden heeft, hoe sterker mijn gevoel is geworden. Met woorden kan niemand een ander duidelijk maken hoe een gevoel precies aanvoelt, maar ik meen, dat het dicht komt bij het door u onder woorden gebrachte gevoelvoorpoëzie in de voorrede van uw wereldbibliotheekboekje. Het is vreemd genoeg: mijn kans op een goed en rustig leven is minderwaardig dan ooit, en toch heb ik telkens momenten van sterk geluk. Mijnheer Verwey, mijn werk is mijn eenigste vreugde, en ik schrijf het precies op, zooals ik het hoor, al weet ik zelf heel

⁴⁹⁶. De stukjes heten resp. 'Tusschen de steden' en 'Een molen en een huis' en werden in het nawoord van onze editie van *Ondergangen* opgenomen (p. 85 en 86). Het beschreven molenaarshuis herkent men zonder moeite wanneer men langs de Westzanerdijk loopt, tussen Zaandam en Westzaan, waar het nog steeds benedendijks staat. Zie: *Ondergangen*, p. 87 en 88.

⁴⁹⁷. Zie: brief nr 128. Een zuster van De Haan werd in Meerenberg verpleegd; zie: brief nr 43.

goed, dat er onhollandsche en asyntaxische⁴⁹⁸ woordvormen doorgaan. Anders zou 'k ook onmogelijk zoo rustig, letter voór, letter ná, mijn handschrift kunnen vasthouden, als ik niet totaal rustig was. Daarom heb ik geen last meer van de waardeering der menschen, al vind ik het prettig, als sommige menschen, die ik zeer waardeer, mijn werk waardeeren.

O, ja, men zegt wel eens, dat ik mij met onbestaanbare menschen bezig houd. Maar wat 's dat? Niet alles wat wij ons wel kunnen voorstellen bestaat b.v. geene vrouw met een leeuwenhoofd. Wij glooven niet, dat die bestaat. Niet alles ook wat een artiest uitbeeldt bestaat. Maar de grens is hier niet de simpele geloofbaarheid maar het schoonheidsgevoel. Er zijn boeken, die in den eersten zin niet geloofbaar zijn, maar in den tweeden wel: b.v.: 'Het portret van Dorian Gray' of: 'de Kleine Johannes' aan welks waarheid ik het lezend nooit heb getwijfeld.

Dag, mijnheer Verwey, het ga u en de uwen wel, en u wordt beleefd en vriendelijk gegroet van uw

Jacob Israël de Haan

Financieel kreeg De Haan maandenlang het lek niet boven water. Een poging bij De Telegraaf liep op niets uit. Het lijkt of ook het Algemeen Handelsblad als mogelijkheid met Van Eeden besproken was.

In zijn brief aan Van Eeden, niet lang na die aan Verwey op schrift gesteld, valt het weer op: waardering voor zijn werk komt van Kloos (en van Van Deyssel), maar Verwey, naar wiens gunstig oordeel hij juist dong (zoals naar dat van Van Eeden), wees het af.

De informatie over Kloos vult de gegevens uit de brief aan Tak aan: Kloos weigerde publicatie van het tweede deel van *Pijpelijntjes*, of van brokstukken daarvan, in De Nieuwe Gids uit angst voor het verlies van abonnees.

123. De Haan aan Van Eeden, eind juli of begin augustus 1906⁴⁹⁹

Amsterdam

29. StWillibrordstraat.

Beste Van Eeden, de boodschap aan De Telegraaf⁵⁰⁰ was: 'er is nu niets, maar komt u over een poosje nog maar eens'. Maar daar kan ik niet van leven. Als het je dus niet te zwaar valt, dan zou ik wel gaarne zien, dat je toch eens naar den heer Boissevain⁵⁰¹ zoudt gaan. Wil je dat doen, goede vriend? Het is toch wel bitter, dat ik na heel wat studie nu niet eens 'n minimumloon van f 500 verdienen kan. Ik heb Albert Verwey een stuk proza gezonden, maar het is toch niet plaatsbaar, dat - weet ik wel. Al kon ik de hemel op de aarde verdienen, ik kan geen menselijk werk maken. Van Kloos kreeg ik eenen prettigen brief, hij waardeerde het werk zeer, maar vreesde toch ook voor zijn tijdschrift.

498. in strijd met de regels van de zinsbouw

499. In deze en de volgende brief aan Van Eeden is De Haan nog niet op de hoogte van Verwey's antwoord van 2 augustus 1906. Volgens zijn dagboek was Van Eeden van 1 tot 8 augustus 1906 in Nederland. De zondag, waarop brief 124 aan Van Eeden geschreven is, zou die van 5 augustus geweest kunnen zijn, maar dan heeft Verwey's reactie De Haan merkwaardig laat bereikt. Ook merkwaardig is het, dat De Haan en Van Eeden elkaar minstens een week voor die datum gesproken hebben: eind juli, toen we Van Eeden in het buitenland veronderstelden. Zonder dat we een oplossing hebben voor deze dateringsproblemen dateren we beide brieven op eind juli of begin augustus 1906.

500. (het gebouw van) De Telegraaf

501. hoofdredacteur van het Algemeen Handelsblad

Ik heb veel pijn weer vandaag, dat kuurt weer op morfine uit, helaas. We weten allebei hoe slecht 't is, maar wat geeft 't?

Veel vriendelijks

Joop

Van Eeden kon De Haans *fijne fragmenten* in De Amsterdammer niet waarderen en waarschuwde de schrijver dat er ook van de kant van de krant wel kritiek zou komen. De Haans bijdragen vielen in het weekblad van De Koo inderdaad wel enigszins uit de toon. Het was lang geleden dat het blad het voor de Tachtigers had opgenomen en in de literatuur voorop had gelopen. In De Groene, aldus Verwey, 'verschenen onze eerste beoordeelende prozastukken, [...] zelfs sommige van onze eerste gedichten'⁵⁰²; De Koo liep beslist niet weg met de Tachtigers, maar 'aan zijn vrijheidsgevoel dankten de letterkundigen van '80 en hun geestverwanten in de tooneel en schilderswereld het vrije woord in de Groene'. De Koo 'bleef zijn blad openstellen voor al wat uit telkens weer andere jongeren opkwam' en dat beviel de ouderen slecht. In 1909, als De Koo sterft en in De Groene door de Tachtigers herdacht wordt, vinden wij die eeuwig 'jongeren' van Tachtig terug als lieden van middelbare leeftijd, die stevig werken aan hun eigen mythevorming en met dépit toegeven dat De Koo ook nóg jongeren had geprotegeerd⁵⁰³. Rössing spreekt daarover als zijn mening uit: 'In ieder tijdperk lette hij op het nieuw ontluikende, dat beteekenis in zich sloot'. Sinds 1885 beschikten de Tachtigers trouwens over hun eigen spreekbuis: De Nieuwe Gids, zodat ze De Groene niet meer nodig hadden. En in 1895 kwam De Kroniek van Tak, opgericht 'tegenover De Koo's Groene'. Men kan zich voorstellen dat De Koo in De Haan een nieuw en veelbelovend talent herkende, maar men kan zich ook voorstellen dat hij voor zijn Amsterdammer, waarin literatuur nog maar een ondergeschikte rol speelde terwijl De Haans werk in die literaire bijt bovendien wel een zeer vreemde eend leek, graag bijdragen van iets andere geaardheid tegemoet zag.

Van Eeden had kritiek, Van Deyssel liet niets van zich horen en van Verwey verwachtte De Haan niets. Hij formuleert dat in een paradox: Verwey zou gaan 'schipperen', als hij De Haans werk in De Beweging opnam.

Het ging De Haan en ook zijn verloofde, Johanna van Maarseveen, financieel niet voor de wind. Maarseveen verdiende als gemeentearts een 1500 gulden per jaar en had als vrouwenarts praktijk aan huis. In de *nerveuze vertelling* 'De bloemen en de brief' (1907), waarin De Haan een 'singuliere' relatie tussen een jong jurist en een veel oudere arts, duidelijk geïnspireerd op zijn eigen relatie met Maarseveen, ter sprake brengt, heet het van de arts: 'Het was onbegrijpelijk, waarvoor zij dit huwelijk had aanvaard, welks onaangename besprekingen haar toch zeer in de praktijk hadden geschaad', zodat ons een oorzaak voor Maarseveens 'verarmen' aan de hand wordt gedaan. Maar een dergelijke parallel tussen literatuur en werkelijkheid kan men natuurlijk slechts onder veel voorbehoud te pas brengen⁵⁰⁴.

De Haan schreef Van Eeden omstreeks 29 juli 1906 (toen de *fijne fragmenten* in De Amsterdammer verschenen), vóór 2 augustus (toen Albert Verwey zijn 'stuk proza' terugzond).

124. De Haan aan Van Eeden, eind juli of begin augustus 1906

⁵⁰². Herdenkingsartikel in De Groene Amsterdammer, 16 mei 1909. Behalve Verwey schreven bij de dood van De Koo ook Van Deyssel, Jan Veth, De Roode e.a.

⁵⁰³. Meer details namen wij op in ons opstel 'Een zeldzaam bondgenoot. De brieven van De Haan aan De Koo'.

⁵⁰⁴. Voor die 'autobiografische toespelingen', zie: *Nerveuze vertellingen*, p. 46/7, maar ook ons opstel 'Besliste volzinnen', p. 50/2.

Zondag⁵⁰⁵

Beste Van Eeden, ben je al bij den Heer Ch. Boissevain geweest? En wil ik nu ook gaan? Het zal je misschien lastig wezen mij daarover te schrijven. Vindje het goed, dat ik Maandag aan de Eendracht ben, en dat wij samen koffiedrinken in de Lunchroom⁵⁰⁶? Dat kan er wel af, ja? Mogelijk telefoneer ik even.

Het is nu juist niet noodig, dat ik dadelijk vast aan het blad kome. Ik heb niet veel noodig om te leven, dat weet je wel, 'n gulden of tien in de week dan kom ik er wel. Wil je het doen bij Charles B.?

Professor Van Hamel zal ook nog eens zijn best doen. Het is een buitengewoon goed en geduldig mensch en genoeg heeft hij nooit van mij gehad. Straks spreek ik Querido ook nog even. Maar die durft mogelijk niet te zeggen, dat hij mij waardeert.

Goede vriend, wat heb je een goede kijk op de menschen! Juist Maandag, nadat wij erover gesproken hadden, kreeg ik eenen brief van De Koo, dat ik toch niet zulke vreemde bijdragen voor zijn blad zenden zou, want dan kon hij ze niet blijven plaatsen. En De Koo is mij (waarom?) toch zeer genegen. Van Eeden, het spijt mij zoo, dat mijn litteratuur, noch je-zelfen noch Albert Verwey bevredigt en wel Kloos en Thijm. Mijn gevoel zegt mij zeer duidelijk, dat het stellig beter is aan uwen kant te staan. Van Willem Kloos kreeg ik eenen zeer bevredigenden brief. Wanneer zal ik eens iets maken, dat gij schoon vindt of Verwey? Ik heb prachtige verzen van Verwey gelezen in de Beweging, eene oude aflevering. Maar wij krijgen alles zeer laat. Het is alles heel mooi en heel troostrijk, wat Verwey maakt. Van een geheel ander schoon als de veelgeprezen verzen uit: Perseponé b.v. In Memoriam Patris⁵⁰⁷

Het is verdrietig, dat Alberdingk Thijm mij zoo mishandelt. Wil hij misschien bewijzen, dat men een uitmuntend kunstenaar kan zijn en als mensch toch zeer weinig superieur?

Verwey heeft het stuk proza, dat ik hem zond nog niet weeromgezonden. Zou hij het in zijn maandschrift plaatsen? Ik zou het redacteur zijnde, beslist niet doen. Geloof je niet, dat Verwey's tijdschrift in dit land niet bestaan kan, tenzij hij schipperen gaat?

De goede Hans laat je groeten. We zijn beide zeer verarmd, en zij moet door hare betrekking nog eene schijn van weelde ophouden, die ons zwaar drukt. Het is alles zeer vernederend en moeilijk. Dag beste vrind, mogelijk tot morgen. Als ik er aan getwijfeld heb, dan voel ik nu weer eens duidelijk, dat je een beter vriend voor mij bent, dan Aletrino en Alberdingk Thijm. Beste groeten

Joop

Op 5 augustus 1906 verscheen in De Amsterdammer een bijdrage van De Haan, van geheel ander karakter dan de *fijne fragmenten*: 'Open brief aan den heer ds. Kropveld van Rijswijk in zake de diepe verzinking van het vroeger bevoorrechte Joodsche volk'. Het is een van de uitzonderlijke gelegenheden in de door ons behandelde periode van zijn leven, waarbij De Haan het Jodendom ter sprake brengt, waaronder hij zichzelf schaart: 'wij, joden'.

Hij baseert zich op het verslag van een lezing van dominee Kropveld in het Handelsblad van 26 juli. 'Overall, o.a. in Rusland, worden de Joden schandelijk vervolgd. En toch vragen ze zich niet af: voor welke zonde?' Zo ongeveer had Kropveld gesproken. En hij had speciale zending onder de

505. geschreven op briefpapier van Johanna van Maarseveen

506. Ook Van Eeden vermeldt deze lunchroom in zijn dagboek, op 17 april 1906: 'Op de Eendracht geweest, lunchroom enz.' De Eendracht had haar hoofdkantoor in de Warmoesstraat in Amsterdam.

507. *Persephone en andere gedichten* verscheen in 1885; daarin het gedicht 'In Memoriam Patris'.

Joden bepleit. 'Gij beweert dat 't Joodsche volk diep gezonken is', aldus De Haan. 'Het is al zoo'n oud volk, en heeft al zoo veel beleefd. Zou het dan zoo'n wonder zijn als het uitgeleefd ware? Een wonder is eerder het omgekeerde en dat wonder is vrij wel waar. Iederen dag gaat gij er langs en gij ziet het niet'. Met name wijst hij op de intellectuele kracht van het Joodse volk: 'ook het joodsche intellect is vrijwel gaaf gebleven. In uwe kringen is dat niet onbekend, men ergert er zich over, en wenscht die inferieure ergernis niet eens altijd te verbergen. Denkt gij, dat wij, joden, ons ooit over het intellect van andersdenkenden ergeren? Volstrekt niet, maar wel over hunne domheden, tenzij we 't aangener vinden er om te lachen. Hoewel de historie ons 't lachen met domheden goeddeels heeft verleerd'. Tussen de joodse opvattingen over de Messias en de jodenvervolgingen in Rusland ziet De Haan geen verband. Hij zoekt een verklaring eerder op 'zoo'n beetje ethnografisch' en op 'zoo'n beetje historisch' terrein.

Dominee E. Kropveld (hij stond in Rijswijk en was lid van de commissie van de Christelijk Gereformeerde Kerk voor de zending onder Israël, hij was zelf van joodse huize⁵⁰⁸), zo hard aangepakt, verweerde zich op 12 augustus in De Amsterdammer. Zijn ingezonden stuk staat op 6 augustus gedateerd; De Haan had hem een 'afdruk' van zijn 'Open brief' toegezonden. Het verslag in het Handelsblad, waarop De Haans aanval was gebaseerd, was volgens Kropveld onvolledig en onjuist geweest. Hij had in zijn lezing op 'goede hoedanigheden' van de Joden gewezen, op 'den eerbied voor de ouders, op de huwelijksrouw, op den weldadigheidszin, op het weinig misbruik maken van sterken drank' en het in de Joden afgekeurd dat 'het *meerder deel* van den vromen zin zijner vaderen is afgeweken'. Er zijn veel Joden die 'het genot der wereld' en niet 'de vreeze des Heeren' zoeken. Over 'de verwereldlijking van het joodsche volk' wordt ook in joodse kring geklaagd. Aldus Kropveld. De Haan kwam niet meer op de zaak terug.

In Ontwaking publiceerde hij in augustus 1906 het schetsje 'Kleedkloppen', dat regelrecht uit *Pijpelijntjes* lijkt weggelopen, maar dat zich van *Pijpelijntjes* en ook van de *zwerwersschetsjes* onderscheidt in de vertelwijze: er is geen ikverteller. In een straat in een Pijpachtige buurt heeft een 'huisjuffrouw' veel te stellen met haar voortdurend ruziemakende 'huursters'. Het verhaal, personaal verteld en veelal in *erlebte Rede*, inclusief het Amsterdamse taaleigen, behandelt dan de affaire die ontstond rondom het vloerkleed van juffrouw Alblas, door de heer Alblas verworven 'op 'n lootje toe bij 'n dubbeltje sigaren' en 'zoo zwaar, dat ze 't temet met z'n tweeën niet dragen konden'. Nu kloppen de dames hun kleden gewoonlijk 'op 't open veldje achter de buurt', maar 'die van Alblas' heeft nogal over de zwaarte van haar kleed opgeschept en dan wil niemand haar helpen: 'ze wazzen allemaal bang, dat ze zoo'n zwaar kleed niet houden konden'. Als ze het dan 'uitgerold over 't houten hek van de kerk vlakover' (de SintWillibrorduskerk?) een beurt wil geven, komen de buurvrouwen aangesneld, pakken haar de mattenklopper af en gooien het ding over het hek en over de tuin van de kerk. "t Blee hangen halfhoog in 'n boom'.

Houdt dit schetsje misschien verband met *Pijpelijntjes*, tweede deel? Het zou de weergave van een verhaal kunnen zijn, dat de 'huisjuffrouw' aan een ikverteller doet; ook het tweede deel van *Pijpelijntjes* heeft zo'n ikverteller gekend. Het zou dan met de roman te maken kunnen hebben zoals de drie schetsjes in Het Volk met het eerste deel van *Pijpelijntjes* te maken hadden⁵⁰⁹. Een *zwerwersschetsje* lijkt het verhaal ons niet. Daarvoor is het vertelde, als we het zo mogen uitdrukken, ook te weinig bijzonder, te weinig decadent.

125. De Haan aan Verwey, begin augustus 1906

508. zie: *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*, dl III (1988)

509. zie p. 91/2

29. StWillibrordstraat.

Beste mijnheer Albert Verwey, dank voor uwen brief, die mijn stuk begeleidde. Een goede gids was dat.

Ik zal niet lang meer in Amsterdam blijven, want met September ben ik te Zwolle benoemd aan eene school. Dan ga ik daar ook heen.

Ik heb juist weer eenige vermoeiende dagen gehad, en mijn werk leit stil. Wellicht zal Zwolle rustiger zijn. Maar ik wilde U even laten voelen, dat ik vrijwel⁵¹⁰ gelukkig was en tevreden over uw brief.

Het ga u altijd wel.

Jacob Israël de Haan

In een kort daarop volgende brief aan Verwey wist De Haan zijn adres in Zwolle al. Daar woonde een joodse familie Meijer Vomberg.

Het boekje van Scipio Sighele, dat De Haan las, zal *De menigte als misdadigster* geweest zijn, Nederlandse vertaling van 1906 van *La folla delinquente* van 1892. Carry van Bruggen heeft, in een van de laatste hoofdstukken van *Prometheus* (1919), geen goed woord over voor dit met 'pompeuze pedanterie' geschreven boek *La foule criminelle*, dat 'ook hier te lande nogal opgang heeft gemaakt'. Romein noemt het als voorloper van *Psychologie des foules* van Gustave le Bon. 'Het waren de eerste angstkreten over de "massa" die in deze jaren voor het eerst in het volle licht van het wereldtoneel trad'⁵¹¹. De Haan heeft een opstel aan Sighele willen wijden.

Het beeld dat De Haan geeft van zijn inspiratie, herinnert aan zijn angst voor waanzin. In het woord 'erg' in de zin: misschien is het verhaal 'minder erg dan ik denk', zien wij een nuance van: pathologisch.

126. De Haan aan Verwey, begin augustus 1906

Amsterdam

29. StWillibrordstraat.

Beste mijnheer Verwey, alweer 'n brief van mij. Ik zal u zeggen waarom. Omdat 'k zoo zonderling ben geraakt. Van de week, terwijl ik een boekje van Sighele las, stond ik op, en liep in de kamer heen en weer. Toen hoorde ik van begin tot eind of er iemand in mij sprak, en een verhaal opzei, zoo naar, dat 'k er half dwaas van werd. Na 1 September ga ik naar Zwolle. Adres:

Thomas à Kempisstraat 26

Dan zal ik u een nauwkeurig afschrift van 't verhaal zenden. Maar of 't goed voor De Beweging is? Ik weet niet.

Ik kan 't nu niet opschrijven. Als u 't bezit, en er is gelegenheid laat u 't dan Van Eeden lezen? Misschien is 't minder erg dan ik denk. Maar ik vind 't beroerd, dat zulke verhalen met de besliste gaafheid eener hallucinatie in mij opkomen.

Morgen moet 'k naar Meerenberg. Ook zoo iets prettigs.

Enfin, beste groeten van uw

Jacob Israël de Haan

In die tijd stuurde De Haan een 'stuk' naar Herman Robbers, redacteur van Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift, een geheel werk of een fragment van het gehele werk(stuk). Zeker gaat het om de

^{510.} De precieze betekenis van het woord 'vrijwel' op deze plaats en in brief nr 128 is moeilijk aan te geven.

^{511.} *Op het breukvlak van twee eeuwen*, p. 118

hoofdstukken 17 tot en met 21 van de kleine roman *Ondergangen* (of *Samenspanningen*); op De Haans brief krabbelde Robbers aantekeningen: 'schelmatig', 'gegoedenaam', 'stilenrijk', 'droevelings', 'geldsuitgaven verdwazen', 'sterfbaar', 'gereed nederhield', woorden en uitdrukkingen die hem (waarschijnlijk onaangenaam) opgevallen waren en die in de genoemde hoofdstukken van *Ondergangen* voorkomen. Maar Herman Robbers hield er dan ook literaire opvattingen op na, die hemelsbreed van die van Jacob Israël de Haan verschilden.

G.W. Huygens zag Robbers' blijvende verdienste in zijn 'opkomen voor de materiële belangen van de auteur', daarbij doelend op zijn activiteiten in de Vereniging van Letterkundigen⁵¹². Zijn literaire werk behoort volgens Huygens tot 'een genre waarin een overproduktie ontstond en dat later verfoeid zou worden: de psychologischrealistische roman uit het "burgerlijke" milieu'⁵¹³. Knuvelder oordeelt: 'De lezer krijgt de indruk dat Robbers schreef met meer zorg dan hartstocht', en Van Duinkerken: 'Herman Robbers had veel talent, maar geen greintje genie'. Wim J. Simons ziet in de romans van Robbers verwantschap met de burgerlijke romankunst van de negentiende eeuw, Ter Braak zag hem als product van de Tachtiger periode, in wiens werk het naturalisme 'een compromis weet te sluiten met de huiskamer'. Volgens Johannes Tielrooy zal men in de toekomst 'de romans van Robbers als bronnen voor de Nederlandse cultuurgeschiedenis gebruiken' vanwege de uitvoerigheid van de beschrijvingen.

Herman Robbers was een succesrijk auteur. In 1898, nadat zijn verhaal 'Kamerstemming' in het Tweemaandelijksch Tijdschrift gepubliceerd was, protesteerde hij in een brief aan redacteur Albert Verwey tegen het karig honorarium (het Tweemaandelijksch Tijdschrift betaalde f 1,50, andere tijdschriften f 2,50 en zelfs f 3 per pagina) en voegde er veelbetekenend aan toe dat zowel De Gids als Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift en het tijdschrift Nederland hem om kopij gevraagd hadden. Zijn romans *De roman van Bernard Bandt* (1897) en *De bruidstijd van Annie de Boogh* (1901) werden gemakkelijk gepubliceerd en hartelijk onthaald⁵¹⁴. Toen hij per 1 januari 1905 als redacteur van Elsevier's aantrad, begon een vruchtbare periode in zijn leven. Hij schreef *De roman van een gezin*, 'in zijn soort een uitstekend werkstuk' (naar het oordeel van G.W. Huygens), en vulde behaaglijk met het eerste deel, *De gelukkige familie*, vanaf 1906 en met het tweede deel, *Eén voor één*, tot dik in 1909 talrijke kolommen van zijn eigen blad.

D'Oliveira, die hem interviewde⁵¹⁵, meent dat Robbers 'de waarde van den artiest meer zocht in een verheerlijking van het eenvoudige dan van het geestelijk gespannene, van het algemeen menschelijke, dan van het verfijnd individueele'. Robbers verduidelijkt van zijn kant zijn verhouding tot de Tachtigers: hij waardeert 1880 als een 'verfrissching', een 'drang om te komen uit het banale en normale, dat doodend kan zijn voor het eigenlijke leven'. Werken als *De gelukkige familie* en *Eén voor één* (ze verschenen uiteindelijk in 1909 en 1910 in boekvorm op de markt) getuigen waarlijk van toewijding en vakmanschap. 'Robbers werkte hard en ernstig aan zijn romans' meent G.W. Huygens, 'te ernstig misschien, want veel humor vinden we niet bij hem'.

Onder Robbers' redactoraat was Elsevier's in de eerste plaats een tijdschrift voor literatuur en voor de beeldende kunsten, met medewerkers van naam. G.W. Huygens noemt het 'een fraai

512. zie p. 148/9

513. G.W. Huygens schreef over Herman Robbers in de Nieuwe Rotterdamse Courant. Knuvelder citeren wij uit deel IV van zijn *Handboek*. De kenschets door Van Duinkerken komt uit W.J.M.A. Asselbergs' *Het tijdperk der vernieuwing*. Over het naturalisme van Herman Robbers schreef Menno ter Braak in zijn kroniek 'Een naturalist', p. 220. Over de 'Geschiedenis van Elsevier's maandschrift' schreef Johannes Tielrooy, en Wim J. Simons in de bloemlezing *De tijd van Herman Robbers*.

514. uitvoeriger over Robbers: ons artikel 'De onoverkomelijke kloof'

515. in: *De jongere generatie*

uitgevoerd semiliterair tijdschrift voor een wat bredere lezerskring' en vermeldt hoe Robbers 'prominente medewerkers' aantrok en 'ook jongeren hun kans' gaf. Top Naeff⁵¹⁶ noemde Robbers zelfs: 'de belangrijkste impresario voor het talent'. Zo komen we Frits Hopman in Elsevier's tegen en vanaf 1906 een reeks bijdragen van de toen nog onbekende Carry van Bruggen. In 1968 publiceerde Wim J. Simons onder de titel *De tijd van Herman Robbers* een 'bloemlezing uit Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift 1905-1937', waarin we werk aantreffen van Aletrino, Van Oordt, Van Booven, Van Eyck, Roland Holst, Van Looy, Nijhoff, Herman van den Bergh, Adwaïta, Van Nijlen, Jan Prins, Marsman, Boutens, Willem de Mérode en Wilma, Gerrit Achterberg, Hendrik de Vries, Slauerhoff, SzékelyLulofs en Adriaan Morriën en *Fijne fragmenten* van Jacob Israël de Haan; in de opsomming van medewerkers vinden we bovendien: Couperus, Maurits Wagenvoort, Bloem, Greshoff, Du Perron, Elisabeth Augustin en Mary Dorna. Martinus Nijhoff debuteerde in september 1916 met twee verzen in Elsevier's en publiceerde bijna tegelijkertijd in De Beweging van Albert Verwey, een blad waaraan men vanuit tegenwoordig standpunt geneigd is een hogere literaire 'status' toe te kennen dan aan Elsevier's⁵¹⁷. Het is de vraag of de tijdgenoot met die visie op de rangorde tussen de tijdschriften zou hebben ingestemd. 'Al kleiner werd de kring, die naar ons hoorde', dichtte Is.P. de Vooy in 1919 'ten afscheid' aan De Beweging. Vrijwel niemand beschouwde De Beweging als het leidend tijdschrift. In elk geval heeft Robbers, toen hij per 1 januari 1905 aantrad als redacteur van Elsevier's, zich volstrekt niet de mindere gevoeld van Verwey, die per 1 januari 1905 aantrad als redacteur van De Beweging. En in de loop der jaren is hij niet tegen Verwey op gaan kijken. In 1906, toen De Haan hem schreef, gold Herman Robbers, redacteur van Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift, grootmeester van de burgerlijke roman, (mede)oprichter van de Vereeniging van Letterkundigen, als een *bonze* van de Nederlandse literatuur.

In zijn brief gaat De Haan ervan uit dat Robbers van de *Pijpelijntjes*affaire op de hoogte is en misschien van iemand wiens naam en werk zó in opspraak zijn gebracht, in zijn Maandschrift niets wenst op te nemen. Tegelijk evenwel brengt hij zijn tegenstanders listig als 'de bende' ter sprake, een categorie waar een fatsoenlijk redacteur kwalijk sympathie voor zou kunnen voelen. Robbers, die lid van de SDAP was, zal van de *Pijpelijntjes*-polemie in Het Volk kennis hebben genomen en misschien ook wel geweten hebben van De Haans *Open brief aan P.L. Tak*, maar *Pijpelijntjes* las hij pas een aantal jaren later, in de tweede versie, zoals we kunnen opmaken uit een schrijven van Aletrino aan Robbers uit 1911.

127. De Haan aan Robbers, augustus 1906

Amsterdam.

29. St Willibrordstraat.

Geachte Heer Robbers, mag 'k u dit stuk voor uw maandschrift aanbieden? Misschien is het er plaatsbaar? Het is ook mogelijk, dat u van mij geen werk wenscht, alwas 't ook wat 't was. Dat zou ik dan graag eerlijk willen weten.

Overigens ben 'k niet van plan mij aan de bende te onderwerpen. Ik heb het tweede deel van *Pijpelijntjes* voltooid en zal dat in het volgende jaar, als ik verbeterd ben, uitgeven. Laat de bende dan maar razen. Het eenige is, dat ik de kans, die mij wordt aangeboden om aan 'n Fransch tijdschrift⁵¹⁸ mede te werken, zal probeeren te grijpen. Dan ga ik misschien uit Holland weg. Ik heb

⁵¹⁶. geciteerd bij Wim Hazeu, p. 623

⁵¹⁷. Over de 'status' van Elsevier's en De Beweging schreven W.J. van den Akker en G.J. Dorleijn.

⁵¹⁸. Mogelijk de *Mercure de France*. Georges Eekhoud had met dat blad een relatie.

er toch geen deel van leven. Na 1 September ga ik uit Amsterdam weg. Lastig en onaangenaam. Maar er was hier geen werk en brood voor mij. Mijn adres is na 1 September:

'Thomas à Kempisstraat 26'

te Zwolle. Dit voor 't geval, u mij na September 't een of 't ander te berichten hebt.

Beleefde en vriendelijke groeten van uw dienstw.

J.I. de Haan

De Haans inzending, zijn 'opstel', werd door Robbers geweigerd op een wijze die De Haan kennelijk deed besluiten de connectie aan te houden en de tijdschriftredacteur van repliek te dienen, ja, hem zelfs een uitvoerige poëtische uiteenzetting te sturen.

De Haan weidt tegenover Robbers nogal uit over geld, studie en inkomen, hij doet een beetje zielig alsof hij op zijn gemoed wil werken. Zo ook het verhaal over zijn aanstaande vrouw, Johanna van Maarseveen, en de 'Pijpelijntjesachtige' literatuur. In de brief van februari 1906, aan Lodewijk van Deysse, waarin hij vertelt dat hij aan 'een nieuw boek' werkt, *Samenspanningen* geheten, lezen we van dat ietwat dierbare Maarseveenverhaal niets. Tegenover Van Deysse poseert De Haan als representant van ongenaakbaar kunstenaarschap. In die context zou de bezorgde echtgenote en dokteres als een tang op een varken slaan.

Met het weekblad De Kroniek moet Robbers zich als sociaaldemocraat verwant gevoeld hebben. In 1906 publiceerde hij een reeks boekbesprekingen in dat blad.

128. De Haan aan Robbers, augustus 1906

29. St Willibrordstraat.

Geachte Heer Robbers, even een wederwoord, naar aanleiding van uw vrijwel belangrijken brief. Het deed mij genoegen, dat u veel goeds in mijn opstel hebt gevonden, en dat het u ook litterair genot schonk. Neem dan de wrevel op de koop toe. U zelf ken ik heelemaal niet, dat weet u wel, maar het meeste van uw werk is mij zeer sympathiek, zonder wrevel. Uw laatste werk ken ik niet, ik bedoel in Elseviers, want dat lees ik niet meer. Het werd te duur, maar de Kroniek lees ik nog wel⁵¹⁹. Omdat ik u sympathiek vind, daarom zet ik 'n enkel scheef ding in uw brief terecht. U vraagt waarom ik zulke vreemde woorden gebruik of nieuwe aanmaak. Dat weet 'k niet, net zoo min als ik weet, waarom ik leef. Maar de zaak is gloof 'k zoo: Wanneer ik schrijf aan mijn litterair werk, dan ben ik in een vreemden nerveuzen toestand, mijn handschrift is dan heel anders dan op anderen tijd. Een poos lang was het mij niet anders mogelijk dan steilschrift te schrijven, als ik litteratuur maakte, en er zijn door mij bladzijden gemaakt, alle letters precies even groot, zonder een fout, zoodat ik bang werd van dat soort schrift. Ik zal u als de gelegenheid gunstig is, zoo'n stuk zenden. Welnu, in dien bijzonderen toestand hoor ik al die rare woorden. Ik schrijf ze op, en laat ze staan, al zou ik ze door huis tuin en keukenwoorden kunnen vervangen. Maar tot dat laatste kom ik beslist niet, al verklein ik er de kans mee, dat mijn werk ooit voor een tijdschrift aangekocht wordt. En ik kan gerust het schrijversloon goed gebruiken, want (nu is het juist zeer veel beter) ik ben vaak zeer arm. Dus nu weet u waar die woorden vandaankomen.

En de verhalen zelf? Ja, dat 's vreemd. Er vallen vervelende dingen in mij voor. Eenige dagen geleden zat ik vrij rustig te werken. Ik werd onrustig, mijn hart ging kloppen, en ik ging in mijn kamer wat op en neer loopen. Toen was het net alsof een stem mij een verhaal voorzei. Ik hoorde het geluid niet, maar ik voelde het. Het is een gruwelijk verhaal. Ik zal het wanneer ik rust vind, opschrijven en u als bewijs van waardeering een afschrift schenken. Maar dat kan eenigen tijd duren. Gisteren herhaalde zich dat verschijnsel, weer een gruwelijk verhaal. Ik vind dat verre van

⁵¹⁹. Een abonnement op Elsevier's kostte f 12,50 per jaar, De Kroniek f 1,25 per kwartaal.

aangenaam, maar het is mijn gestel, ik kan en wil er niets aan doen. Weet u, ik leef altijd tusschen twee vreezen: dat ik blind word, en dat ik krankzinnig word. Prettig is dat leven niet. Kent u Frits Hopman? Ik ken hem niet. Maar ik ken menschen, die hem kennen, en die mij heden vertelden, dat er een man is verdronken, die met Hopman zwemmen ging. Welnu, terwijl men mij dat vertelde begon die stem weer in mij te spreken. Een verhaal, goddank niet gruwelijk, maar ook niet prettig. Hopman zal, voel ik zoo, ook nog wel eens over dat geval schrijven. In De Kroniek⁵²⁰.

U meent, dat ik gaarne wil: 'épater le bourgeois' en spreekt van een: 'jongensachtig standpunt'. Dat is onjuist, mijnheer Robbers, ik neem het u niet kwalijk, dat u het zegt, maar het is onjuist. Bewijzen kan ik het niet. Men kan niemand iets bewijzen, zelfs *dat* niet. Misschien kunt u het glooven. Tegengestelde eigenschappen raken elkaar in de grootste dimensies. Dat is in de natuurwetenschappen waar, en ook in onze innerlijke eigenschappen. Wie zeer bedroefd is, lijkt juist niets bedroefd, en de grootste aanstellerij lijkt op de zuiverste en meest onafhankelijke individualiteit. Het is niet goed een mensch te beoordeelen van wie u zoo weinig weet, net zoo min als 't juist is, te zeggen welken bodem eene zee heeft, wanneer u slechts eenmaal hebt gepeild. U denkt misschien aan: 'Pijpelijntjes' en de 'Open brief aan Tak'. Welnu, ik ben daartoe gebracht op dezelfde wijze, als ik de vreemde woorden schrijf. Het zou al te veel worden wanneer ik u dat alles schreef. Alleen dit wil ik u zeggen: ik heb mijne aanstaande vrouw, die dokter is, beloofd gene 'Pijpelijntjesachtige' litteratuur meer te maken, en die belofte heb ik willen houden. Welnu, daar ben ik zoo ziek van geworden, dat zijzelve mij heeft gezegd, dat ik schrijven moest naar behoefte. En dat doe ik dan nu ook. Ik heb door het geschrift: 'Pijpelijntjes' eene gemakkelijke betrekking verloren van f 1200, daarna een andere van f 1000. Daarna heb ik maanden lang niets verdiend, daarna werd ik tijdelijk schrijver aan de Rijksverzekeringsbank op een salaris van 'n kwartje per uur. De gezichtsscherpte van mijne oogen is met de helft verminderd. Geen moment heb ik rust meer. Mijn leven is mij een last. Nu heb ik in Zwolle weer eene betrekking van f 900, goddank. Maar beslist, mijnheer Robbers, die ben ik kwijt als men van de Paffaire hoort. Mijne studie, die 'k zoo liefheb, is verloren. Toch werk ik door. Ik heb eenen roman 'Pathologieën' voltooid, die in de 20ste Eeuw komt, als Van Deyssel woordhoudt. Georges Eekhoud uit Brussel, die mijn werk zeer genegen is, maakt er eene voorrede bij. Het tweede deel van Pijpelijntjes komt ook uit, wacht maar. Ik weet precies wat mij te wachten staat, en toch doe ik het, omdat ik vind, dat het recht mijnerzijds is. Dat is iets anders dan een jongensachtig standpunt. Voelt u dat wel? Eekhoud zal probeeren mijn werk in Frankrijk binnen te brengen. Ik zal hem een fransch stuk zenden, maar er zitten vreemde woorden in, helaas.

Ziet u, mijne verhalen zijn gruwelijk of onzedelijk. Ik kan niet anders. Al moest ik op de plaats doodblijven. Ik zal u een verhaaltje zenden getiteld 'Opstel over eenen dood te Meerenberg' met eenen brief van Albert Verwey, eenen verstandigen brief, waaruit u leeren kunt. Zooals gezegd: als ik een woord hoor schrijf ik 't zoó op, en met 't meeste genoegen b.v. fransche woorden in 'n hollandsche tekst. Ik heb trouwens eene: 'pathologische Mehrleistung' voor 't fransch.

Ik hoop, dat dit schrijven u genoeg dit [lees: doet], dan is mijne moeite niet vergeefs besteed geweest.

Met beleefde groeten uw

Jacob Israël de Haan

De benoeming in Zwolle ging niet door. In plaats daarvan werd De Haan aangesteld op een HBS: het Instituut Wegerif, een dag en kostschool voor jongens in Nijmegen.

⁵²⁰. Een literaire verwerking van het verdrinkingsgeval door Frits Hopman is ons niet bekend. Zijn biograaf A.J. van Pesch gewaagt van 'een tragedie die hij van zeer nabij meemaakte doordat een gast voor zijn oogen verdronk in den IJsel'. Hopmans verhaal in De Kroniek van 23 februari 1907, 'Tot redding van Drenkelingen', gaat over heel iets anders.

Na 'lange' niet aan Van Eeden geschreven te hebben (de hele maand augustus), richt hij tussen 14 en 23 september weer een brief tot de oude vriend.

Op 9 september 1906 publiceerde De Haan in De Amsterdammer 'Een gevaarlijk artikel', waarin hij zich keerde tegen Henri Polak (bestuurder van de Algemeene Nederlandsche Diamantbewerkers Bond) en het zogenaamde leerlingenbesluit, dat een beperkte toelating van leerlingen tot het diamantvak regelde, waarbij bovendien die leerlingen bij voorkeur gekozen werden uit de kinderen van diamantwerkers. De bloei van de diamantindustrie en de hoge lonen in die bedrijfstak wekten een 'zucht van buitenstaanders om bij ons vak te komen', aldus C.A. van der Velde in zijn boek *De A.N.D.B.* (p. 454). Vooral 'oude klaploopers' gaven leerlingen clandestien een opleiding. Men vreesde, en Henri Polak had daarover in het Weekblad van de ANDB geschreven, dat het optreden der 'clandestienen' een druk op de lonen zou gaan uitoefenen. De wijze waarop de ANDB de belangen van de diamantbewerkers beschermde, 'bracht als van zelf de pennen van vele burgerlijke journalisten in beweging', aldus Van der Velde, en daarbij voegde zich de 'vroeger nog al eens op den voorgrond tredende (toen nog⁵²¹) sociaaldemocraat, wijlen Mr. Jacob Israël de Haan'⁵²².

De Haan ('geen oogenblik is mijn oordeel gewiefeld') vond het leerlingenbesluit: 'Nuttig maar beslist onzedelijk'. De ANDB, die 'met fijne vlijt en sterken ijver' voor het socialisme streed en o.a. ook voor algemeen kiesrecht, streefde in deze kwestie alleen naar een garantie van 'welvaart' voor de eigen leden: 'zelfzuchtig binnensbonds en opofferend buitensbonds'.

Op 14 september 1906 antwoordde Polak in het Weekblad van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerkersbond, in een artikel 'Praatjevoordenvaak'. De Haan had hem een 'proefafdrukje' gestuurd (zoals hij ook aan Kropveld gedaan had). Polak vond De Haans mening 'ultraliberale nonsens', hoewel De Haan 'sociaaldemocraat is'. Hij wees op de letterkundigen die toetreding van Nederland tot de Berner Conventie voorstonden, 'opdat hun bezit, hun litterair bezit, het resultaat van hun ambacht, beschermd wordt tegen de vrijbuiters, die er de grijpende handen naar uitsteken', en vroeg: 'wat doen wij anders, als wij tegen overtollige leerlingen waken?'. En hij besloot: 'Gelukkig maar dat niet iedereen het eens is, met hetgeen de heer De Haan zedelijk of onzedelijk gelieft te noemen'. In De Amsterdammer van 23 september repliceerde De Haan. 'De toon van [Polaks] artikel is wel zoodanig, dat ik blijd ben, het niet zelf geschreven te hebben', aldus De Haan. En het leerlingenbesluit was en bleef 'innig slecht'.

In De Pionier van 15 september nam hoofdredacteur Van Eeden De Haans stuk 'Een gevaarlijk artikel' integraal over.

129. De Haan aan Van Eeden, tussen 14 en 23 september 1906

Nijmegen: Instituut 'Wegerif'

Amsterdam 29. StWillibrordstraat.

Beste vriend Van Eeden, het was geene onverschilligheid, dat ik je in zoo lange niet schreef. Nu meer dan ooit ben ik op je vriendschap gesteld. Ik win weer eenige vastheid in het leven, en ook weer wat vertrouwen. Gaat het je goed? Schrijf mij eens, wil je? Een brief van je is zoo prettig, en ik heb er niet genoeg.

In Nijmegen heb ik eene goede betrekking. Ik kom elken Vrijdagmiddag in Amsterdam tot Maandagmorgen. Verder woon ik in het instituut. Ik werk ook voor mijn doctoraal. In deze krant staat een antwoord van den heer Polak op mijn stuk in De Groene Ik repliceer nu nog kort, en dan

⁵²¹ toen niet meer: november 1905 was De Haan uit de partij gegaan.

⁵²² De Haan was in 1924 om het leven gekomen, een jaar voordat het boek over de ANDB verscheen.

uit. Inderdaad is de S.D.A.P. een moreel gevaar. Ik heb het nooit van je geleerd, omdat ik 't niet leeren kon, dat is niet leeren wou.

Kom je nooit in Nijmegen? De dagen dat ik er ben? Of ik eens op Walden zal komen?
Vandaag ben 'k wat moew. Veel vriendelijks van
Joop

Als je Verwey ziet, groet hem dan. En schrijf mij eens. Dag goede vriend.

Henri Polak reageerde op De Haans repliek in het Weekblad van de ANDB van 28 september: 'Een antwoord en nog wat'. De Haan had volgens hem 'een toon van domme verwatenheid' aangeslagen. Voor de verhouding tussen de diamantbewerkers en andere arbeiders vond Polak een mooie vergelijking: 'Als drie mensen te water vallen, moet dan de eene, die zwemmen kan, zich laten zinken, omdat de beide anderen, die niet zwemmen kunnen, het hoofd niet boven water kunnen houden?'. En De Haans beschuldiging van onzedelijkheid meende hij gemakkelijk te kunnen pareren: 'De heer De Haan was eens heel boos, toen men een boek van hem als onzedelijk karakteriseerde. Maar dat belet hem niet, nu zelf den zedemeester uit te hangen'. De Haan zond Polaks stuk aan Van Eeden.

130. De Haan aan Van Eeden, 28 september 1906 of kort daarná

Amsterdam 29. St-Willibrordstr.
Nijmegen: Instituut Wegerif

Beste Van Eeden, dank je wel voor je briefkaart. Ingesloten vind je nogmaals wijsheid van de A.N.D.B. Wat zal men op dit alles zeggen? Dit, dat een slaafachtig mensch liever beter brood heeft zonder vrijheid en recht. En dat een vrij man liever vrij is, dan rijk.

Ik zou liever arm willen wezen, dan georganiseerd in den A.N.D.B. Dat's zeker. Doch, dit zijn dingen, die in ieders aard en aanleg gegeven zijn, als onmiddellijkheden. Men kan dit eenen gemiddelden diamantbewerker toch niet aan het verstand brengen. Evenmin als men een laf mensch kan leeren moedig te zijn, of een valschaard oprecht te wezen.

Nooit heb ik geloofd, dat het socialisme en A.N.D.Beïsme zoo gevaarlijk waren voor de individualiteit der menschen. Maar nu zie ik het.

Hoewel ik moew ben, moedeloos soms en bemoeilijkt, en in veel dingen te leur gesteld, ik heb veel vergoeding in evenwicht en vrede.

Ik zal je het Weekblad zenden, als de heer H.P. weer eens zulk moois heeft. Als je wilt zend mij den Pionier, waarin je over het geval schrijft⁵²³. Pas maar op, dan krijg je ook. En ze zijn heel vies in hun mond. Als de Kerstvacantie komt, dan kom ik graag eens naar Walden. Ik werk hard.

Groet als je wilt je vrouw en Albert Verwey, dien ik om De Beweging zeer bewonder.
Beste groeten,

Joop

Een volgend slachtoffer, geschikt om een stukje polemisch proza over te schrijven in De Amsterdammer, zag De Haan in prof. W. van der Vlugt, lid van de Tweede Kamer, die zich in die tijd terugtrok en door de dagbladen bijzondere lof voor de 'taalwaarde' van zijn redevoeringen kreeg toegezwaaid. Dit riep bij De Haan een 'dwarsdrijverigen zin' op om eens 'openenbloot te zeggen, dat professor Van der Vlugt knoeit met het Hollandsch'. Het stukje verscheen op 7 oktober 1906 en

⁵²³. Van Eeden heeft in De Pionier niet meer over het geval geschreven. Wel publiceerde hij in De Pionier tussen 27 oktober en 22 december 1906 onder de titel 'Internationale antwoorden' een reeks beschouwingen, o.a. over het socialisme.

heette: 'Een deftig taalknoeier'. Volgens De Haan waren de journalisten erin gelopen. 'Trouwens. dat is het beroep van journalisten'. En nog een vondst: 'Gerust, in Vondels Academie zou prof. Van der Vlucht niet eens pedel mogen zijn'.

Er kwam geen reactie.

Op 1 oktober 1906 maakte Van Deysssel een notitie⁵²⁴: 'Jacob Israël de Haan / Pijpelijntjes 2e deel voor een gedeelte plaatsen; de roman terug'. Op 8 oktober schreef hij De Haan. De brief is zoekgeraakt, maar in een brief aan Kloos, op 2 oktober 1910 geschreven, citeert De Haan er een gedeelte uit. Omdat het hier om méér gaat dan om een paar losse woorden of een uitdrukking, laten we dat citaat hier als brief meetellen. Het duidt aan welk deel van *Pijpelijntjes II* Van Deysssel in De XXe Eeuw wilde opnemen.

Van Deysssels beslissing trof De Haan onaangenaam, zoals wij menen op te kunnen maken uit brief nr 134, waar hij schrijft: 'Van Deysssel heeft mij weder eens geheel onnoodig gegriefd'.

131. Van Deysssel aan De Haan, 8 oktober 1906

de passages, die het kleinburgerlijk nieuwebuurt⁵²⁵leven afbeelden met weglating der zelfontledende, natuurkundigzielkundige fragmenten

132. De Haan aan Van Eeden, omstreeks 8 oktober 1906

Amsterdam. 29. StWillibrordstr.

Beste Van Eeden, nog eens een stuk van de A.N.D.B.messieurs⁵²⁶. Vind je het niet belangrijk als psychologische studie?

Schrijf mij eens een brief, als je wilt. Ik leef druk in het werk en verre van aangenaam. Ik gevoel mij niets goed.

Aan Verwey zend ik twee kleine bijdragen voor de Beweging. Dat's toch eigenlijk het eenigste behoorlijke maandschrift des lands. Nee, de 20ste Eeuw ook niet, al is die finantieel misschien beter. Kun je Verwey vragen te plaatsen. Ze zijn individueel, en dat is deugd.

Veel vriendelijks

Joop

Vanuit Nijmegen, maar onder zijn bekende Amsterdamse postadres, schreef De Haan, tussen 8 en 17 oktober, aan Verwey. Het is onbekend welk verhaal hij bij zijn brief insloot. In potlood schreef Verwey op de brief: 'terug als niet griezelig / 17 Oct 06'. Van een opstel over Jelgersma, dat De Haan kennelijk mede insloot, is ons niets bekend.

133. De Haan aan Verwey, tussen 8 en 17 oktober 1906

Amsterdam 29. StWillibrordstraat.

Mijn zeer geachte heer A. Verwey, dit is het vreemde verhaal, waarover ik U schreef, dat het in eenen kant en klaar als eene hallucinatie in mijn geest heeft gestaan. Het is niet zoo gruwbaar van toon, als het eerst leek. Ik ben wat versuft en dus mak geworden. Als u 't in uw tijdschrift wilt plaatsen zult U mij een genoegen doen. Maar is dit een onzedelijk geschrift? Wat is er de beteekenis

524. mededeling van H.G.M. Prick

525. Nieuwe Buurt is de oude benaming voor de Pijp.

526. Het is ons onbekend om welk stuk het hier gaat.

van voor mijn leven. Het vreemde is, dat ik zulke verhalen, die mijn aard en aanleg toch eigenlijk vreemd zijn, telkens hoor. Prettig is anders, maar ik laat alles gaan.

Op 't oogenblik ben ik te Nijmegen. Het is alles wel moeilijk, mijn briefadres is te Amsterdam. Wanneer ik wilde schipperen met mijne kunst, dan zouden tijdschriften wel mijn werk willen plaatsen, maar dat kan ik niet. Ik wilde, dat ik zelf maar een tijdschrift had, voor mijne beweging heb ik daar behoefte aan. Van Deyszel zou mijn nieuwe roman in zijn tijdschrift plaatsen, maar ik geloof, dat het een hard hoofd moet zijn, dat het beleeft. Nochtans: ik heb geen enkele van mijne vrijheden opgeofferd voor wat weelde en gemak.

Op 't oogenblik heb ik een vrij ruim en redelijk bestaan.

Ik werk veel, heel veel, van den morgen tot den avond. Maar studie is duur, en ook voor anderen behoor ik iets te doen.

Prettig, dat U weer eene bijdrage van Nine v.d. Schaaf hebt⁵²⁷. Giza zond aan Thijm een vers over Rembrandt⁵²⁸. Ik voelde het als maakwerk, slecht, onecht. Bewijzen kon ik dat niet, maar misschien voelt U het ook anders. Andere verzen, die 'k van Giza las, waren heel mooi. Ze bezocht ons te Amsterdam, vóór zij naar Hongarije gaat, zal ik nog eens naar Bloemendaal zien te komen.

Dit is alles, mijnheer Verwey, wat ik wil: mijne individualiteit handhaven. Maar het valt zwaar, van dag tot dag, en uur tot uur.

Kunt U mijne aantekeningen bij Jelgersma's geschrift⁵²⁹ plaatsen? Ik had ze den heer De Koo kunnen zenden, maar die heeft nog aantekeningen bij Scipio Sighele van mij⁵³⁰. Ik vind J. volstrekt onvoldoende, en niet in staat de grootte van Bolland te begrijpen.

Ik moet nu weer les geven. Zeven uur per dag. Maar als 'k mijn litteraire werk maar kan blijven doen, dan wil 'k leven. Ik heb geen eer en geen roem van noode.

Het ga u altijd wel.

Veel goeds wordt u toegewenscht door Uw

Jacob Israël de Haan

Op 21 oktober 1906 schreef Frank van der Goes in De Amsterdammer een uitvoerig opstel, 'Harde maatregelen', over de problemen in het diamantvak. Hij zag in het 'overvoerd' raken van de 'arbeidsmarkt' een groot gevaar voor 'deze nijverheid', de levensstandaard zou 'ontzaggelijk' onder druk komen te staan, lage lonen en werkeloosheid dreigden. De Haan had volgens hem geen begrip voor de arbeidersklasse. 'Het gevoel dat hem drijft is het *burgerlijke* rechtsgevoel'.

134. De Haan aan Van Eeden, 21 oktober 1906 of kort daarna

Nijmegen: Instituut: 'Wegerif'

Amsterdam. 29. StWillibrordstraat

Beste Van Eeden, er staat in De Groene van deze week een groot stuk van Frank van der Goes inzake de leerlingen regeling van den Diamantbewerkerbond. De volgende week antwoord ik.

527. 'Aan de overzif van den Zandzoom', in de oktober/november-nummers van De Beweging

528. Van Deyszel had, als lid van de Rembrandt-commissie, een aantal dichters aangeschreven voor een gedicht ter ere van Rembrandt. Het uitverkoren gedicht zou op muziek worden gezet en op een feestavond in juli 1906 ter ere van de 600ste geboortedag van Rembrandt worden uitgevoerd. Ritschl behoorde niet tot de kandidaten (zie Prick, *Een vreemdeling op de wegen*, p. 738/9).

529. G. Jelgersma, *Open brief aan Bolland* (1906); in De Beweging schreef Is.P. de Vooy's erover, in het decembernummer.

530. In De Amsterdammer van 4 november verscheen een met E. ondertekend stuk over Sighele.

Je moet eens zien te lezen het hoofdartikel van Henri Polak in Het Volk van verleden week Woensdag over de vrije arbeiders⁵³¹. Schande.

Giza was zoeven bij ons. Van Deyssel heeft mij weder eens geheel onnoodig gegriefd. Toch hou ik van zijn werk.

Hoe gaat het mij? Ik wou, dat ik 't wist. Kon ik je maar weer eens ontmoeten.

In haast, met beste groeten,

Joop

De Haan beantwoordde Van der Goes' 'Harde maatregelen' met een gelijknamig stuk in De Amsterdammer van 28 oktober. Als 'de scheldende keffer van den A.N.D.B.', Polak, het niet winnen kan, 'moet de oude getrouwe hofhond', Van der Goes, 'er aan te pas komen', aldus De Haan. 'Ge kent hem wel: die met de scherpe felbeproefde tanden. Van der Goes vergeve mij de hondsche vergelijking'. Polak behoort tot die mensen die hun tegenstanders voor melaatsen, pestbuilen, parasieten, schorem enzovoort uitmaken: dat is 'geen strijdbaar schrijven', maar 'wel schouw schelden'. Wat Van der Goes schrijft, is 'finesse ende noblesse van taal'. Maar tegen de voorstelling dat hij de lonen van de diamantbewerkers 'schandalig verlaagd' zou willen zien, protesteert De Haan. Er staat nog een *sneer* op de SDAP in zijn stuk: 'iedereen weet, dat de leden dier partij geene arbeiders, en de arbeiders geene leden dier partij zijn', en de slotzin luidt: 'Ik ben blijde, dat ik deze belangrijke kwestie ter sprake heb gebracht. Maar óók ben 'k blij, dat het nu uit is'.

In hetzelfde nummer van De Amsterdammer stond een bijdrage van Van Eeden over Jacques Perk, naast bijdragen van anderen, o.a. Alex Gutteling: het was vijftig jaar geleden dat Perk stierf. Perk was een dichter met een roeping, met karakter en met taalvermogen, aldus Van Eeden. Maar de beweging van Tachtig was in die vijftig jaar totaal gedegeneerd, 'duizelig en tuitelig geworden': 'een treurig tooneel van verwarring, liederlijkheid, ijdelheid, heerschzucht, anarchie en twist'. Enige uitzondering: Albert Verwey. Men mag aannemen dat Van Eeden ook zichzelf voor een uitzondering hield. En men mag vermoeden dat De Haan in Verwey en in Van Eeden en in zichzelf de voortzetters van de ware beweging van Tachtig zag.

135. De Haan aan Van Eeden, 28 oktober 1906 of kort daarná

Amsterdam. 29. StWillibrordstraat.

Beste Van Eeden, het is vandaag een rustige regenachtige dag. Nu wil ik graag, dat ik je nog eens schrijven zal. Prettig, je stuk over Perk in De Groene. En weet je, wat mij met al mijne zorgen en moeiten zoo hartelijk goed doet? Dit: dat ik het vanzelf in zooveel dingen met je eens ben geworden. Jaren geleden, want ik ken je nu al vrij lang, heb je me al geschreven, dat ik nooit iets moest doen, alleen omdat jij 't zeggen zoudt. Ik heb dit in groote dingen ook gerust nooit gedaan. Zooveel te prettiger nu, dat ik veel van je rechten⁵³² en gezegden mooi vindt. Is het een treurige tijd? Het lijkt of 't iets beter wil worden. Rondom Verweys Beweging heeft zich toch eene verblijvende troep van werkzame menschen georganiseerd.

Ikzelf leef en werk geheel op mijzelf. Maandags ga ik naar Nijmegen. Des Vrijdags kom ik hier wederom terug. Het is een druk bestaan. Voeg daar bij mijne rechtskundige studien, die ik rijk en ruim wil houden, dan zie je, dat ik genoeg heb te doen.

Laatst schreef je mij een briefkaartje en dat je het zoo druk hadt, als je het minder bezet hebt, schrijf mij eens. Ik leef nu zoo heel alleen van alle vroegere menschen, alleen met Hans, en ik

⁵³¹. Polak schreef op 17 oktober in Het Volk over een wilde staking in Enschedé.

⁵³². oordelen

wil graag iets van je hooren.

Heb je het stuk van Van der Goes tegen mij gelezen. Ik heb geantwoord. Van der Goes kan mooi schrijven, maar wat kan die Henri Polak schelden. 't Is een Charles Boissevain minus de fatsoenlijke manieren. In de S.D.A.P. klagen ze, dat de diamantbewerkeren sinds ze zooveel geld verdienen, niets geen aandeel meer nemen aan de beweging. Het moeten welvoldane rasproletariërs zijn geworden.

Hoor je nog wel eens iets van Sam? Hans ontmoette zijne vrouw laatst, die vroeg niet naar me. Dus ze hebben mij volstrekt niet vergeven. Toch heb ik geene wroeging over alles wat er gebeurd is. Ik ben gebleven, wie ik was, maar Arnold Aletrino heeft zich door den stoffigen doctor Blooker laten misleiden⁵³³, en hij heeft dingen gedaan, die hij zelf slecht vond. En dat heb ik niet. Goed, ik heb dingen gedaan, die anderen slecht vonden. Let wel: in geschrifte. Maar ik dee het waarachtig overtuigd van hunne noodzakelijkheid en van hunne deugd. En ik zou precies dezelfde dingen overdoen, ik zal dezelfde dingen overdoen. Eisch ik van de menschen dat zij dingen laten, die ik slecht vind? Evenmin behoef ik dingen te laten, die zij slecht vinden. Willen zij tegen mij optreden? Best, het is hun recht. Voor een leven van gemak en rust ben je zelf ook niet geboren.

Ik hoor weinig van geschriften van je. 'De Blijde Wereld' wordt in Zweden vertaald⁵³⁴? Versluys zond een prospectus met beoordeelingen van 'De Kleine Johannes'. Hij klaagde, dat er over het boek zoo weinig geschreven was, maar is dat nu het ergste? Van der Goes schrijft er nu over⁵³⁵. Nietes? Maar dat heb ik nog niet gelezen.

Van Deyssel zal deelen van het tweede deel van: 'Pijpelijntjes' in zijn tijdschrift plaatsen, maar alleen fatsoenlijke deelen. Lach daarom nu niet. Ik vind het zelf ook niet prettig.

Dag goede vriend,

Joop

Op school gaat alles zeer wel.

Van Eeden had op 6 oktober in De Pionier een stuk tegen Boissevain en Tak geschreven: 'Falsarissen', daarmee bedoelende 'de heeren vervalschers met de schaar, de heer Charles Boissevain, P.L. Tak en consorten, die altijd zoo keurig weten aan te halen, dat het precies in hun kraampje te pas komt', het 'Handelsbladsche bananenkraampje' of het 'socialdemocratische zuurkraampje'. Van Eeden verwijt de socialisten 'dat zij door het versteenen en dogmatiseeren van een levend beginsel den dood er in hebben gebracht en het socialisme even grondig vernielen als de kerk het christendom heeft vernield'. Tak schreef Van Eeden en overtuigde hem van zijn onschuld: hij was niet de auteur van het gewraakte artikel 'Nog een anarchistisch débâcle' in Het Volk van 3 oktober 1906. In De Pionier van 27 oktober bood Van Eeden hem zijn excuses aan.

In november raakte De Haan weer slaags met de diamantlui. Op 9 november, en een voortzetting van het verhaal vindt men op 16 en op 23 november, werd in het Weekblad van de ANDB bekendgemaakt dat men in café 'd'IJsbreker' verkeerde mensen kon ontmoeten, 'clandestiene leerlingkweekers', en het voorstel werd gelanceerd om 'd'IJsbreker' te boycotten zolang daar

533. Wethouder Blooker dreigde Aletrino om *Pijpelijntjes* met ontslag, zie brief nr 107.

534. *En lycklig värld*, Stockholm 1906

535. Van der Goes besprak het derde deel van *De kleine Johannes* in De Beweging in 1906 in de novemberaflevering (p. 210/26). Hij vond het een boek van vals pathos en gruwelijke aanstellerij, hij verwierp de figuur van Markus Vis als een man die dwaze ondernemingen zoals Walden verzint en de socialdemocratie met 'kleinburgerlijk utopisme op christelijke grondslag' wil verdrijven, hij vond de manier waarop Van Eeden socialistische vergaderingen e.d. beschrijft, een vorm van geschiedvervalsing en hij voorspelde dat men zich Van Eeden later zou herinneren als een aardige jongen die dacht dat hij een groot man was.

'parasieten' kwamen: 'Geen diamantbewerker mag er meer komen, zoolang zulke menschen er kunnen zijn'. In vijf minuten had de initiatiefnemer van dit voorstel zevenentwintig handtekeningen 'van trouwe en vaste avondplakkers' verzameld. Hierop reageerde De Haan met een ingezonden stuk 'De diamantbewerker en avondplakkers' in De Amsterdammer van 18 november. De ANDB gaat onder 'de noodlottige aanvoering van den heer Henri Polak, trouwens iedere aanvoering is noodlottig', door 'met het begaan van domheden', aldus De Haan. Hij citeert dan de 'schrijnende onbekende' schrijver, de oproep tot boycot en het verzamelen der 'handteekeningen van trouwe en vaste avondplakkers' en beveelt een 'geheelonthouders-actie' onder deze lieden aan.

In een brief aan Verwey grijpt De Haan terug op de brief waarmee Verwey in augustus zijn inzending 'Opstel over eenen dood te Meerenberg' had teruggestuurd⁵³⁶ en die hij aan Robbers deed toekomen, 'eenen verstandigen brief, waaruit u leeren kunt'⁵³⁷. Dat De Haan met 'uw mooi schrijven van lang geleden' Verwey's brief van 17 oktober bedoelde, is minder waarschijnlijk.

136. De Haan aan Verwey, half november 1906

Amsterdam. 29. StWillibrordstraat.

Beste mijnheer Albert Verwey, dank voor uw mooi schrijven van lang geleden. Het was prettig voor mij om te lezen. Dank. Als ik werk, mijnheer, dan wil ik niet en dan denk ik niet, dan schrijf ik precies zooals ik schrijf. Meestal is de uitslag voor andere menschen dan verfoeilijk, maar dat is geen reden voor mij om anders te doen. Het is zoo moeilijk zichzelf te wezen en den menschen te behagen. Slechts één dezer twee is mogelijk, en voor mij alleen het eerste. Natuurlijk, dat men niemand kan uitleggen, waarom een individueel leven mooier is dan een ander soort. Zij, die de uitlegging begrijpen zouden, hebben haar net niet van noode. Gij weet, hoe men mij mettertijd⁵³⁸ behandeld heeft en men heeft mij van de geheele omgevende wereld beroofd. Maar dit is het juist: een werkelijk mensch is zijn eigen wereld. Men is verdrietig om het verlies, maar rondom mij heb ik eene wereld van eigenzinnige schoonheid gekristalliseerd, die men mij niet ontrooven kan.

Dit is het, wat ik in U bewonderen mag en óók in Van Eeden, maar helaas in Van Deyszel niet. Zijn tijdschrift is het Uwe niet. Natuurlijk is men Van Deyszel immer en eeuwig genegen. Hij heeft mooie dingen voor ons gemaakt. Het spijt mij, dat mijn werk niet naar uw genie is, en wel meer naar dat van Van Deyszel. Hij wil het voor zijn tijdschrift hebben. Helaas, heb ik daarin toegestemd, deels uit ijdele slapte, waarvan ik niet loskomen mag, en deels omdat ik te arm ben, om het copygeld te verliezen. Ik moest liever niet eens aan de 20ste Eeuw medewerken. Maar toch deed ik het. Wat is Van Deyszel, in weerwil van zijne latere daden, nog altijd een bewonderenswaardig mensch. Hij zal het tweede deel van: 'Pijpelijntjes' in de 20ste Eeuw plaatsen, maar datgene wat burgerbroekjes en burgerrokjes irriteeren kan moet er uit. Ik heb in die verminking van mijn geschrift toegestemd, omdat ik die deelen dan eerst publiceeren wil, en later alles in integro⁵³⁹ hersteld. Beter was geweest, als Van Deyszel zoo iets niet had verlangd, en dat ik aan dit verlangen niet had voldaan. Maar misschien, dat Thijm zich nog bedenkt.

De verzen van de goede vrouw Giza heb ik in De Beweging gelezen⁵⁴⁰. Met welk eene

⁵³⁶. zie p. 180

⁵³⁷. brief nr 128

⁵³⁸. indertijd

⁵³⁹. integraal, in ongeschonden staat

⁵⁴⁰. 'Nieuwe Lieder', in het novembernummer

ontroerende sympathie las ik in De Groene niet het stuk van Alex Gutteling over Uw tijdschrift⁵⁴¹.

Op mijne school gaat het goed. Ik leef geregeld met iedereen, en op mijne letterkundeles behandel ik ook de nieuweren. Daar hebben zij vroeger nooit veel van gehoord. Ik doe niet aan veel menschen: van Van Eeden: 'Enkele verzen'⁵⁴² van Kloos: 'Okeanos' en van U vooral de latere gedichten uit 'de Nieuwe Tuin' en uit 'De Beweging' Mijne leerlingen zijn niet zoo jong meer, ze loopen met hun leeftijd tot in de twintig jaren. Dan worden ze al zoo heel wat. Maar lastig zijnen ze niet. Overigens zou dat ook niet kunnen doorgaan, want dat zou mij te veel vermoeien.

Kan 'De Beweging' wat het geld betreft het wel houden? De Nieuwe Gids loopt telkens gevaar. En men sprak 'de 20ste Eeuw' ook reeds ten doode.

Mijnheer, vergis ik mij in dezen tijd, die zoo scherp en schraal was, dat hij beter worden gaat?

Zooals gezegd: 't spijt mij spijtig voor mijn leven en mijn levenswerk, dat het niet naar Uw gevoel is. Was Uwe Beweging ook die van mijn leven maar. Doch voor iedereen is zijn eigen weg de eenig mogelijke. Dus de beste.

Het ga U en de Uwen immer en eeuwig wel. Dit wensch ik u van harte.

Geheel Uw

Jacob Israël de Haan

De herhaalde afwijzing van zijn werk door de 'bestuurder' van De Beweging ontmoedigde De Haan niet. Eind november zond hij een stuk van andere geaardheid in, waarschijnlijk een tekst die veel leek op zijn bespreking van de intreedere van prof. mr A.A.H. Struycken, die in 1907 in het tijdschrift Levensrecht zou verschijnen.

137. De Haan aan Verwey, 25 november 1906

Amsterdam, 25 11 1906⁵⁴³

Beste mijnheer Verwey, nu hadt U heusch gedacht, dat ik U nooit meer met mijne vervelende geschriften plagen zou? Vergeef me. Ik dacht het ook. Dit is een stukje over de mooie maar toch foutieve intreedere van prof. Struycken. Ben ik een bazig denker, dat ik dit durf doen. Komaan, in uwe jeugd zijt ge ook wel zoo geweest. Denk maar eens aan professor Spruyt⁵⁴⁴. Ik zend U dit geschriftje opdat U zult weten, dat ik dikwijls aan U denk, en ik wil gaarne, dat U zult zien, dat mijn verstand nog heel niet beschadigd is. Ziet U het wel? Heel prettig zou ik het vinden, als mijn stukje een plaats in Uw tijdschrift vinden mocht. Maar dat is secundair. Ik houd zoo van Uw tijdschrift, en ik kan U, mijn heer, niet zeggen hoeveel liever ik wilde, dat Gij mijn werk goed zoudt vinden, in plaats Van Deysse. Maar zoo is het leven nu eenmaal. Ik hoop dus, dat U het stukje plaatsent wilt.

Die arme Giza! Weet Gij het wel? Bas Veth is getrouwd met eene vrouw. Eene vrouw van

541. In De Amsterdamer van 4 november 1906 schreef Gutteling: 'Want ik zou aantoonen, hoe in Perk de kiem lag ook tot de kunst van *dit* tijdvak, in NoordNederland. En zie nu, hoe, om Albert Verwey heen, een nieuwe bloei van dichters is gekomen [...], hoe Verwey [...] in waarheid *de* meester heeten mag [...] zie dat alles, en erken, dat Perks veelzijdige belofte schitterend is vervuld!'

542. bundel uit 1898, evenals *De nieuwe tuin*

543. Er staat voorgedrukt: 'Amsterdam, [stippeltjes] 190 '; De Haan vulde op de stippeltjes in: '25-11', en achter '190 ': '06'. Hij gebruikte papier met briefhoofd: 'Gemeentelijke Geneeskundige Dienst'.

544. Bedoeld zijn twee artikelen van Verwey in De Nieuwe Gids 3 (1887), 1 (oktober) en 2 (december); het tweede artikel heette: 'Een bazig denker', herdrukt in *De oude strijd* (1905).

straat⁵⁴⁵. Waar moet het heen als hij Giza geen gelden voor haar onderhoud meer geven wil? Beschreven rechten heeft zij immers niet. Arme Giza.

Nu hoop ik, dat het u altijd welga. Ik ben met mijn allerbeste genegenheid uw
Jacob Israël de Haan

De derde brief van De Haan aan Robbers lijkt niet lang vóór Sinterklaas 1906 geschreven.

Het 'artikel' dat hij Robbers zendt, is duidelijk geen artikel in normale zin, maar een *nerveuze vertelling*. Misschien gaat het om het proza dat Verwey op 17 oktober als 'niet griezelig' geretourneerd had. De Haan bleef het dan toch 'krankzinnig' vinden.

Met het 'Tijdschrift' bedoelt De Haan Van Deyssels blad De XXe Eeuw, eerder Tweemaandelijksch Tijdschrift geheten.

138. De Haan aan Robbers, begin december 1906

Amsterdam. 29. StWillibrordstr.

Zeer waarde heer Robbers, dank U, laat nog, voor uwen genegen brief van toen⁵⁴⁶. Veel dank. Die ik U slecht loon door U in uw drukke leven dit krankzinnige artikel te zenden. Voor U het eerst, en in het tweede geval voor Uw tijdschrift. Maar zóó ver ben ik wel: daar is het niets voor. Erger U niet aan sommige zonderlinge woorden. Ik weet ze zelf heel goed. Maar evenmin als dit dwaze stijlschrift⁵⁴⁷ mijn gewone schrift is, evenmin was ik toen ik dit stuk schreef goed wijs. Alles is eerlijk woord voor woord. Dat kan ik U niet bewijzen, maar dat moet U glooven.

Alles gaat stil verder in het leven van mij. Van Deyssel zal fragmenten* opnemen uit het tweede deel van 'Pijpelijntjes'. Als hij 't doet. Hij zegt 't. Na ja. Wat U?

Er zal altijd wel op me gescholden worden. Enfin.

Ik hoop, dat mijn stuk U niet lastig was. Het leest mooi makkelijk, doet het niet?

Ik lees graag van U. Komt uw roman van de Gelukkige Familie gauw uit?

Geheel de uwe

Jacob Israël de Haan

Weet U, dat Carry van Bruggen te Medan mijne zuster is?⁵⁴⁸ Van Bruggen is haar man, die was vroeger redacteur van 'Het Volk'. Ze is in haar pink fatsoendelijker dan ik [in] mijn geheele lijf. Plezierige Sinterklaas.

* Alleen fatsoendelijke. Dus Ge hoeft Uw abonnement op 't Tijdschrift niet op te zeggen. Zeg het niet voort, want V.D. neemt mij er toch tusschen. Hoe blijf ik er toch bij hem te glooven.

545. van de straat

546. Robbers' reactie op brief nr 128 of misschien een antwoord op brief nr 127

547. Stijlschrift (of steilschrift): het handschrift van de vertelling is onvindbaar.

548. Carry van Bruggen debuteerde in 1906 met het verhaal 'Revolutie' in Elsevier's. Bij haar inzending vanuit Medan op Sumatra gaf zij als correspondentieadres niet dat van haar broer, maar dat van haar toekomstige schoonzuster op. Ze schreef aan Robbers: 'De schets, die ik U hierbij voor 'Elsevier' zend en die ik mij voorstel met een paar volgende tot 'n serietje te vormen, komt mij voor, juist in 't systeem van Uw tijdschrift te passen, reden, waarom ik het werk niet afstond aan een der Indische bladen en periodieken, waaraan ik gewoonlijk meewerk. Op eenigszins spoedige lezing en beoordeeling meen ik, met 't oog op den tijd, die met heen, en eventueel weerzenden toch al verloren gaat, te mogen aandringen. Is het nietbijvoegen van postzegels voor event. terugzenden (dat van hieruit niet geschieden kan), echter een bezwaar, dan had ik de copy graag bezorgd aan 't adres van: Dr Joh. van Maarseveen, Arts, Palestrinastraat 27. Amsterdam, die voor verdere verzending zal zorgdragen'.

Ik ben toen heelemaal niet naar Zwol gegaan. Afgelast.

139. De Haan aan Van Eeden, half december 1906

Amsterdam. 29. St-Willibrordstr.

Beste Van Eeden, je dacht geloof ik dien dag aan De Eendracht, dat ik Emons⁵⁴⁹ uit gemakzucht zoowat voor boodschappentelefonist wilde gebruiken? Dat was geheel onjuist. Ik was moew, en was ook al in de Warmoesstraat geweest, maar daar had ik begrepen, dat de geheele Eendracht nu in de Zon⁵⁵⁰ behuisd was. Prettig dat de zaak zoo goed gaat, dat dit groote gebouw te klein is. Wij koopen ook vaak wat. Hans heeft een tafeltje gekocht en een stoel⁵⁵¹. Het tonnetjesstelsel was zeer net. De juffrouw⁵⁵² vond het: 'maarnietfijn' en dat is de hoogste lof.

Is de inwendige oneenigheid nu al beslecht?⁵⁵³

Het Handelsblad had (zonder tekstvervalsching?) je stuk uit de Pionier over de socialisten⁵⁵⁴ overgenomen. Het was voor mijn gevoel een goed en sterk stuk, en dat niet nalaten zal zijn nut te stichten. Inderdaad vind ik het socialisme een moreel gevaar, omdat het alle individualiteit doodt. Maar dit is nog minder eene verstands, dan wel eene gevoelskwestie. Men kan een verslaafd⁵⁵⁵ mensch niet leeren, dat vrijheid beter is dan brood. Dit moet onmiddellijk worden gevoeld. En dit gevoel kan eerst langzaam aan in de menschen ontstaan. En och: wie tevreden is met 'n stuk brood, waarom zouden we die dan nog zeggen, dat er óók nog vrijheid bestaat.

Ik denk daarom juist aan deze dingen en aan wat jij daarover zegt, omdat ik de scheurkalender van Henriëtte Roll in mijn bezit heb gekregen⁵⁵⁶. Over vele dier gedachten heb ik geen bestemd oordeel. Ze vallen dan buiten mijn gevoel en buiten mijn verstand. Maar beslist geheel en al oneens ben ik het met je opvatting van de vrije wil. Dat is mijn studievak. Het zal het onderwerp worden voor mijne dissertatie⁵⁵⁷. En ik heb er reeds heel wat over gewerkt. Ja, er is een subjectief gevoel van willen en vrijheid, dat is zeker. Maar verder? Bestaat er geen vrij, dat is onveroorzaakt willen. Een absoluut onveroorzaakte wil is mij ondenkbaar. En een sterk subjectief gevoel van willen is geen deugd. Integendeel. Ik *wil* mij bijvoorbeeld niet van dronkenschap onthouden. Ik onthoud mij er van. Maar juist die menschen, die zooveel moeite hebben om matig te zijn, die hebben een sterk subjectief gevoel van strijd en overwinning, van keusvrijheid en van vrijen wil. De vrije wil bestaat niet anders dan als subjectief sentiment. En ze is enkel een momentopname van ons zijn. Iemand kan niet omdat hij wil, maar hij wil omdat hij kan. Willen en kunnen is precies gelijk. Eene moreele verantwoordelijkheid erken ik dan ook niet. Wel eene

549. F.W.H. Emons, secretaris van de GGB, 'mede-redacteur' van De Pionier

550. aan het Singel of misschien op de Rozengracht

551. Bij De Eendracht was ook een meubelmakerij in Amsterdam aangesloten.

552. toiletjuffrouw

553. over de problemen in De Eendracht: Jos van Winden-De Ley, 'Van Eeden in sociale zaken'

554. waarschijnlijk een van de stukken uit de reeks 'Internationale antwoorden' (zie brief 136)

555. slaafs, 'slaafachtig'; vgl brief nr 130

556. scheurkalender voor 1907, geheten: 'Muziek in woorden. Gedachten uit Van Eeden's werken'

557. Eerste suggestie van het onderwerp van De Haans dissertatie (1916), waarin de begrippen 'aansprakelijk', 'verantwoordelijk' en 'toerekeningsvatbaar' centraal zouden staan.

strafrechterlijke. Ik zeg dit alles nu zoo in kleine zinnnetjes zoo kort mogelijk. Wil je er je meening eens over schrijven of over zeggen, als ik weer eens te Bussum ben? Trouwens in laatste instantie is ook die vrije-wilskwestie meer een gevoel, dan een verstandskwestie. En dat is de reden waarom verschillende mensen, die toch allen hun verstand wel hebben, er zoo verschillend over denken.

Weetje wat ik in je geschriften ook zoo prettig vind? Je aandringen op individualiteit en zelfstandigheid. Ik herinner mij nog heel wel, dat je me in 1899 schreef: 'maar doe nooit iets alleen omdat ik het zeg'. Je zult mij moeten toegeven, dat ik dit nooit heb gedaan. Niet heerschen, en niet overheerscht worden. Enkel maar jezelf zijn, dat is het beste.

Ik werk veel, en ik werk ernstig, zonder heel veel liefde en loon. Met Hans gaat alles heel goed. Ze laat je wel zeer groeten. Toch voel ik mij dikwijls bitter eenzaam, vooral te Nijmegen, maar ook hier te Amsterdam. Men kan leven en sterker worden in wetenschap en in wijsheid, óók zonder veel menschen, maar zóó alleen, als ik nu sinds twee à drie jaar leven moet, dat put veel te veel uit. Mijne gedachten hebben geen ruimte genoeg, omdat ik geen milieu meer heb. Ja, de school, daar gaat alles goed. Ik heb goed orde, en de jongens zijn mij zeer genegen. Doch dat alles is te schraal. Ik voel mij achteruitgaan, en ik ben soms zeer angstig voor het ergste. Dat is niet de dood, maar wel eene verstandsverbijstering. Denk eraan, dat er weken voorbij gaan zonder dat ik iemand zie, die ruimte heeft en inzicht. Enkele malen schrijf ik nog wel wat. Dat is altijd prettig. De Koo is vriendelijk voor mij, en hij plaatst wel eens goede bijdragen van mij. Heden in De Groene een over De Geer en De Montigny⁵⁵⁸, waarin ik tracht aan te toonen, dat zij uit rechtskundig oogpunt behooren veroordeeld te worden tot het mogelijke minimum van eenen dag. Maar De Groene is geene geestelijke eenheid. Het eenige tijdschrift uit heel Holland, dat werkelijk geestelijke beweging heeft, is de Beweging van Albert Verwey. De rest bestaat alleen omdat ze bestaan en winst geven. En omdat redacteur zijn veiliger is dan medewerker. Maar juist in De Beweging kan ik niet komen. Hoeveel liever wilde ik niet, dat Verwey mijn werk prees dan Lodewijk van Deysse. O, Verwey is mij niet ongenegen, maar tot zijn groep behoor ik toch volstrekt niet. Zooals Gutteling b.v., die aan De Beweging zijn kracht geeft, en uit die geestelijke beweging toch ook weer kracht haalt. Ik heb Verwey eene kleine bijdrage gezonden getiteld: 'Macht en recht' naar aanleiding van de intreedere van professor Struycken. Ik heb willen aantonen dat: 'positief recht' een geheel individueele inhoud heeft. Maar of Verwey er plaats voor maken wil? Ik geloof het niet. Niet, omdat het een dom stuk is. Zoo dom ben ik niet, om het dan door te zenden. Enfin, we zullen zien.

Van Deysse zou stukken van mij in zijn tijdschrift plaatsen. Maar een hard hoofd, dat 't beleeft. Hij heeft ze nu zoowat anderhalf jaar⁵⁵⁹. Doch ik heb geduld (*ja, lach daar niet om.*), ik weet vrij vast dat hij z'n woord breken zal, maar het lust mij nu eens daar geduldig op te wachten. Trouwens, in zelfbeheersching leert men zich oefenen aan zoo'n kostschool, waar leven zonder onlust lang geen licht ding is.

De goede Giza bezocht ik een week geleden. Ik vond haar niet ter neer gedrukt. Ze was bij Albert Verwey geweest. Er stond eene studie over haar in De Beweging⁵⁶⁰. En er waren hare verzen in De Nieuwe Gids⁵⁶¹, Dr Boeken had haar naar aanleiding daarvan een prettigen brief geschreven. Zij vertelde mij verder van een tooneelstuk in verzen, dat van je gespeeld zou worden aan het

558. Het stuk werd op 30 december 1906 in De Amsterdammer gepubliceerd.

559. Het gaat hier dus niet om *Pijpelijntjes* II.

560. Alex Gutteling schreef over Giza in het decembernummer. Hij rekent haar tot de 'belangrijke dichters'.

561. december 1906: 'Verzen'

Nederlandsch tooneel⁵⁶². Wat is dat?

Schrijf mij eens als je wilt. Ik kan wel alleen leven, maar een brief van je is toch altijd prettig. Vind je goed als ik Zondag voor Kerstmis of een van de Kerstdagen te Bussum kom? Gloop maar, ik hou toch wel vol, en laat mij niet door de menschen nederslaan. Met mijne studie gaat 't goed. Maar het zal nog wel wat duren, daar ik niet op stellingen promoveeren wil. Natuurlijk, dat steun mijn leven, dat moeilijk is, sterker en makkelijker zal maken.

Hartelijke groeten, en het beste in ieder opzicht, je vrind

Joop

Eind 1906 reageert De Haan op Van Eedens 'moeilijkheden met Verwey', die al een vrij lange voorgeschiedenis hadden. In 1905 en 1906 publiceerde Van Eeden in De Beweging het tweede en het derde deel van *De kleine Johannes*. In april 1906, gelijk met de laatste aflevering van deel III, schreef Verwey over beide delen een zeer uitvoerige beschouwing: 'een slecht stuk van Verwey over Johannes', noteerde Van Eeden op 10 april in zijn dagboek. Op 18 oktober stuurde Verwey hem een briefkaart⁵⁶³ om een aanval van Van der Goes op het derde deel van *De kleine Johannes* aan te kondigen. Het stuk zou in het novembernummer van De Beweging worden afgedrukt: 'schrik niet!'. Voor een repliek van Van Eeden zou hij vanzelfsprekend ruimte ter beschikking stellen, 'als je 't wenscht'. Van Eeden vond Van der Goes 'de laatste man die over dit werk zou mogen oordeelen', aldus het dagboek (19 oktober). Hij stuurde aan Verwey een zeer boze brief: 'Ik wensch dus de Novemberaflevering niet meer te ontvangen'. En op 20 oktober nog 'een schrijven ter opname': 'De heer van der Goes heeft zich doen kennen als een verhard, ik kan wel zeggen versteend partijman [...]. Was hij nu tevens een kunstenaar, met dichtertelijke ontfaankelijkheid, dan zou het denkbaar zijn dat hij, ondanks zijn verblinding, over een kunstwerk juiste dingen zei. Hij is dat echter niet'. En Van Eeden verbreekt de relatie met De Beweging: 'Gaarne ruim ik voor den heer van der Goes het veld, in lengte van stof hebt ge zeker bij den ruil gewonnen'. Verwey antwoordde dat hij het 'een dwaasheid' vond om 'den eenigen kring waar je voet hebt gevat, en waar je verwant mee bent' los te laten. Van Eeden antwoordde (ook nog op 20 oktober): 'Ik handel niet in een onbesuisd impulsief moment. Ik weet wel wat ik doe'. Verwey vergeleek (op 21 oktober) de aanval van Van der Goes op *De kleine Johannes* met zijn aanval op De Beweging, 'op dat oogenblik gevaarlijker voor mij dan deze voor jou kan zijn'; bedoeld zijn diens beschouwing in De Kroniek in december 1904, met zinsneden als: 'Omdat Verwey niets representeert en niemand leidt dan zichzelf, kon Verwey zich een koningschap ten geschenke geven, waarvan aanstonds in het oog valt dat het ontbloot is van onderdanen' (17 december 1904). Verwey had in De Beweging in het februarinummer van 1905 daarop gereageerd. Later werd Van der Goes medewerker van zijn tijdschrift.

In zijn boek *Frederik van Eeden* wijst Verwey op de 'zeer venijnige karikatuur' die Van Eeden in *De kleine Johannes* III van 'een sociaaldemocratisch dagbladredacteur' gaf, ene Dr Felbeck, en hij legt verband met een passage in Van Eedens dagboek (van 18 april 1906): 'Ik was van nacht weer niet lekker en had drukke ongezonde droomen. Van der Goes, dien ik geweldig plaagde en nazat, zoodat hij half huilend smeekte om op te houden'. Verwey concludeert: Van Eeden 'wou zelf wel scherp zijn, maar hij kon er slecht tegen als anderen hun scalpeermes op hem beproefden' (p. 188/9).

Op 22 oktober 1906 schreef Van Eeden aan Verwey: 'Zou men niet zeggen, waarde vriend, [...] dat je eigenlijk mijn weldoener waart, wiens edelmoedigheid door mij met snooden ondank,

⁵⁶². Het stuk *Minnestral* werd geweigerd (dagboek aantekening van Van Eeden van 26 november 1906). Op 14 november hadden Giza en Van Eeden elkaar gesproken.

⁵⁶³. Brieven over het conflict Van Eeden-Verwey werden gepubliceerd in Mededelingen Frederik van Eeden-Genootschap nr XI.

met wantrouwen en verwijten wordt beloond? Zie, het wordt heusch tijd dat onze inzichten eens helder tegenover elkander komen te staan. Ik verkeer namelijk in de geheel tegenovergestelde meening dat ik edelmoedig tegenover jou ben geweest'. De brief eindigt met: 'Gaarne ontvang ik den nietgeplaatsten brief terug'.

Op 14 november 1906 bracht Van Eeden een avond door in het gezelschap van Giza Ritschl. 'Giza was boos op Verwey', aldus het dagboek van 16 november, 'en zeide naar hem toe te zullen gaan. Ze smeekte me niet uit de Beweging te gaan, ze vond mij de grootste onder mijn tijdgenooten en zonder mij kwam er niets van terecht. Ik zei: "dat moet je dan maar aan Verwey zeggen, ik kan het niet doen". "Ja dat zal ik ook" zei ze, "zeker!". Aan Verwey schrijft Van Eeden op 6 december: 'Ik heb Giza Ritschl beloofd een kans open te stellen om mij nog aan de beweging te verbinden'. Als 'eenig mogelijke oplossing' ziet Van Eeden dan: 'medezeggingschap'. De 'bestuurder' van De Beweging reageert op 7 december, koeltjes. Hij had Van Eeden opgezocht: 'als links en rechts van twee menschen verteld wordt dat ze ruzie hebben, dan krijgen ze ruzie; mits ze even bij elkaar komen'. 'Mits' is hier een aardige verschrijving voor: 'tenzij'. Van Eeden was er niet.

Er wordt bemiddeld door o.a. Giza Ritschl, zonder resultaat. Van Eeden beschuldigt op 8 december de 'bestuurder' van stijfhoofdigheid, gering doorzicht en 'rare wendingen' en besluit: 'De zaak is hiermede voorgoed uit, en je hoeft er nimmer op terug te komen'. Op 8 december ook meldt het dagboek: 'Met Verwey heb ik nu gebroken. Jammer. Maar Verwey heeft ook stupide gehandeld'. En op 11 december noteert Van Eeden in Berlijn: 'Ik dacht nog over de domme Verwey. Hij heeft wat men noemt, een strop gekocht. Hij was lekker met de medewerking van van der Goes, die hem eerst had aangevallen, en hij dacht nu allen zoowat onder zijn hoedje te vangen. En nu is hij mij voor goed kwijt, en zit met de langdradige van der Goes. Wat 'n strop! [...] Hij is niet betrouwbaar, en het lucht mij op dat ik voor goed van hem af ben'.

De Haan werd door Giza Ritschl van de 'moeilijkheden met Verwey' op de hoogte gesteld.

140. De Haan aan Van Eeden, dinsdag, eerste Kerstdag 1906

Amsterdam, 29. St Willibrordstraat.

Beste Van Eeden, dat was een ernstige prettige brief, die mij op Kerstmorgen verraste. Ik wil graag Donderdag komen, met den trein, die zoowat half een te Bussum is. Doe met je werk maar juist alsof ik er niet was. Over enkele dingen schrijf ik je liever:

Dat gevoel ik in mijn werk ook, hoe geen twee menschen hetzelfde woord in gelijke beteekenis gebruiken. En juist die diepere woorden hebben daar het meeste van te lijden. Maar wat algemeen verstaan wordt onder: 'vrije wil', dat is toch goed genoeg bekend. Ik vrees ook, dat het onderwerp te zwaar zal zijn voor mijne krachten; ik wil van mijn werk geen compilatiewerk maken. Ja, het is meer nog een psychophysiologisch dan een rechtskundig vraagstuk. Dat is juist het verbijsterende in de wetenschap: in 't begin lijkt alles kant en klaar. Maar hoe verder men komt, dan wordt alles duister. De kleine kwesties zijn klaar genoeg. Hoe een cel hygiënisch moet worden ingericht, dat is nog wel te weten, maar hoe de Staat aan het recht van celstraf komt, dat is duister. Daarom: in de enkele wetenschap zit geen kracht. Daarbij behoort een sterk vertrouwen. Het derde deel van De Kleine Johannes heb ik nog niet aandachtig kunnen lezen. Het leven is zoo druk voor mij. Als ik nu niet een zekere steun had dan hield ik het alvast niet vol.

Giza heef mij wel van moeilijkheden met Verwey verteld. Het spijt mij zoo, dat je uit De Beweging bent gegaan; ik wist dat niet. Het heeft mij altijd verbaasd, dat in één tijdschrift, dat een beweging wilde wezen Frank van der Goes en jezelf medewerkten. Dat leek mij geene eenheid. Maar Verwey heeft je dat toch gezegd? En in allen gevalle ben je er niet uitgegaan na de eerste bijdrage van Van der Goes. Welnu: is het dan wel juist nu uit te loopen omdat Van der Goes over de Kleine Johannes heeft geschreven. Van Eeden en Van der Goes in ééne Beweging te willen

opvangen, dat is metterdaad een gebrek aan algemeen doorzicht veel te ernstig in iemand als Verwey wezen wil, en ik dacht, dat hij dat ook was. Was je maar dadelijk tegen de medewerking van Goes opgekomen. Maar nu V.d.G. eenmaal medewerker was had Verwey nu wel het recht de plaatsing van een stuk, dat hij goed vond, te weigeren? Dat zou Van Deyssel misschien hebben gedaan. Hoe dat zij: Verwey zou een stuk van je tegen V.d.G. toch óók hebben opgenomen. Het is zoo jammer: de Beweging krijgt nu weer eenen al te zwaren slag. Ik hoop, dat je nog keeren kunt en wilt, maar ik vrees het wel.

Wat toont dit nu weer? Dat de slechtste tijdschriften zonder beginsel blijven bestaan: De Gids⁵⁶⁴. Daarvan is de voornaamste steun: het geld, de nette manieren van mijnheer Van Hall en de voorzichtigheid. Het is 'n soort eer in De Gids te komen. Maar ik zou wel eens willen weten, hoeveel goed werk van onbekenden die heeren daar al hebben teruggestuurd, en dat zij slecht werk plaatsen op den naam des schrijvers af weet iedereen (Is. Querido, mevrouw Lapidoth Swarth.) Ik geloof zeker als Giza iets zond, dat het geplaatst werd, hoewel niemand aan De Gids iets van hare bijzondere schoonheid gevoelt. En Albert Verwey wilde iets mooiers met zijn tijdschrift. Hij zal het nu niet kunnen houden. En dat is niet het ongeluk van onzen tijd, maar een van de vele teekens, dat onze tijd ongelukkig is.

Het leven is lang niet licht. En het eenige goede is: zichzelf te zijn, luisteren naar de stem van je hart. Al vervreemdt je dan ook van iedereen. Maar natuurlijk is het nog beter samen te zijn, en toch je zelf te wezen. Dat is de beweging.

Tot overmorgen.

Beste groeten

Joop

Donderdag 27 december 1906 was De Haan op Walden. Op 28 december noteert Van Eeden in zijn dagboek: 'Jacob de Haan wandelde mee' (naar Blaricum) 'en bleef 's avonds. Jolles⁵⁶⁵ en Emons waren er ook'.

In zijn brief van 30 december 1906 komt De Haan terug op 'die verdrietige kwestie met A. Verwey'.

Het uitzicht op een Duitse vertaling van *Pathologieën* herinnert ons aan Georges Eekhoud, die waarschijnlijk voor het contact met Meienreis, de vertaler van *EscalVigor*, gezorgd heeft en die uit die tijd geen brieven van De Haan bewaard heeft.

Het opstel 'In de zaak van jhr Th.A.C. de Geer en J.J. Le Fèvre de Montigny' verscheen op 30 december in De Amsterdammer. Deze publicatie zou opzien baren. Het betrof een geruchtmakende zwendel van twee bankdirecteuren. De Haan bepleitte een veroordeling van beide heren 'tot gevangenisstraf van ééne dag'. Hij definieert straf als 'de vermindering, die de gestrafte aan zijn leven gevoelt als gevolg van de bestrafte daad'. En wat deze aanzienlijke personen, nu: 'uitstootelingen', betreft, 'hun leven is meer dan genoeg verminderd', vooral door 'de schandalige martelingen der voltallige terechtzittingen'. Een jarenlang verblijf in de gevangenis zou neerkomen op 'eene onnoodige lijfstraf, die het laagwaardige wraakgevoel van de onmondige massa bevredigt'. De Koo nam in een commentaartje enige afstand: 'Ofschoon wij niet tot de conclusie van den schrijver komen, meenen wij dit stuk niet te mogen weigeren, wijl het op eene zijde der rechtspraak wijst, welke vaak door een groot deel van het publiek al te zeer uit het oog wordt verloren'.

^{564.} Vergelijk Van Eedens brief aan Verwey van 6 december: 'ik wijzig mijn houding alleen in dier voege, dat ik mij precies tegenover je gevoel als tegenover andere tijdschriftredacteurs, van Nouhuys, van Hall enz. Naarmate die mij moreel en materieel honoreeren, zal ik bij hen medewerken. Er staan tegenwoordig maandschriften genoeg open'.

^{565.} Joh.M. Jolles, rechtskundig adviseur van De Eendracht en persoonlijk raadsman van Van Eeden

Amsterdam. 29. StWillibrordstraat.

Beste Van Eeden, voor die verdrietige kwestie met A. Verwey is Giza Ritschl naar Noordwijk gegaan, en wil ik je een dringenden brief schrijven. Ach, als je mij daar nu maar niet den ongeschikten man voor vindt.

Ik heb het stuk van Van der Goes niet gelezen, en dat is maar goed ook, want nu word ik ook niet door eene zeer mogelijke verbittering van de hoofdzaken afgeleid. Goed, laat Verwey met de opname van het stuk van F.v.d.G. een ernstige fout hebben begaan, na wat je mij Donderdag hebt gezegd ben ik daartoe meer geneigd, dan te voren. Ik vind ook, dat V.d.G. zich erbuiten had kunnen houden. Doch dat is nu eenmaal gebeurd, en in allen gevalle, Verwey vond het stuk van V.d.G. niet slecht, en hij wilde je toch ruim genoeg de gelegenheid geven tot verweer. En dan: vindje nu die geheele Frank van der Goes zóó belangrijk om daarvoor je verhouding af te breken met Albert Verwey, dien je toch zonder twijfel zeer goed gezind bent geweest. En door niet meer aan 'De Beweging' mede te werken, breng je toch zeer ernstig eene beweging in gevaar, die je sympathiek was. Denk maar eens aan je stuk over mejuffrouw Duncan⁵⁶⁶. Dat is een ernstig geval. Als je denkt, dat Albert Verwey nog niet sterk genoeg staat, help hem dan en verlaat hem niet. Ik vind de fout, die hij gemaakt heeft niet zóó ernstig, dat je hem loslaten moogt. Het zou wezen, alsof je hem nu eens door en door wilde laten voelen, hoeveel hij aan je verliest. Wil je niet nogmaals ernstig en nauwgezet overwegen of werkelijk de plaatsing van het stuk van Van der Goes wel voldoende reden is om Verwey en de beweging in de steek te laten? Verwey is op mijn werk niet gesteld, maar was hij het wel, dan zou ik mij niet gerechtigd rekenen hem te weigeren. Verwey heeft moeite gedaan je te ontmoeten en de zaak te bespreken. Waarom wil je dat niet? Door een gesprek met Verwey kan iedereen geloof ik voordeel doen. Ik stel hem zeer hoog. Ik weet wel, dat dit geene zaken zijn van persoonlijke vriendschap en voorkeur, en als ik dus zeg, dat je mij een groot genoegen doet met de Beweging te blijven steunen, dan zal dit misschien niet veel geven, doch ik zeg het toch. Overweeg dus je houding nogmaals, en zoek eene ontmoeting met Albert Verwey, en vermijd die niet.

Een prettige dag Donderdag⁵⁶⁷. Ik had je graag nog eenige dingen over rechtsfilosofie gevraagd, naar dat moet dan tot later wachten. Heb je veel sympathie voor dien heer en meester Jolles?

Het gaat nu gloof ik wel werkelijk ernstig worden met eene Duitsche vertaling van: 'Pathologieën'. Ik heb een vertaler (doctor Meienreis) en een uitgever. Maar ik heb geschreven, dat ik veel geld moet hebben en geen last. Geen geld, geen Zwitsers, en geen lood, geen Jood⁵⁶⁸. Dat is mijn opinie in dezen.

Als je naar Berlijn gaat, geef mij dan wel je adres, wil je dat?

⁵⁶⁶. 'Oog en oor', De Beweging, januari 1906. Een deel van het opstel gaat over Isadora Duncan. Van Eeden toont zich diep onder de indruk van de Amerikaanse danseres: 'Californië brengt ons nu wat beters dan goud. De eerste werken van een nieuwe grootsche architectuur, en de eerste uitingen van de nieuwe kunst der rhytmische beweging'. Enthousiast en dankbaar roept hij uit: 'Dat er iets ontstaan of neen! herboren, weder opgeleefd is, wat zich met volle recht mag noemen: "Bewegingskunst" en dat ik, in *De Beweging*, die kunst der beweging mag prijzen. Dat is mij wel een van de duidelijkste blijken dat de beweging van onzen tijd een blijde en hoopvolle is' (p. 1 en 3).

⁵⁶⁷. Vóór deze zin plaatste De Haan drie sterretjes in V-vorm: een *hapax* in zijn brieven. Misschien een teken dat het aansnijden van een heel ander onderwerp markeert.

⁵⁶⁸. De uitdrukking is ons onbekend. Misschien heeft De Haan haar zelf bedacht of stamt zij van zijn vader. 'Lood' is een bargoens woord voor: geld.

Beste wenschen aan je vrouw en de jongens (is de zieke Hans weer opgeknapt⁵⁶⁹) in het nieuwe jaar. Morgen ben ik jarig (heusch waar.) lang zal ik leven, hoezee.

Beste groeten van je vrind

Joop

⁵⁶⁹. 'Hans is vroolijk', aldus Van Eedens dagboek op zondag 30 december 1906

1907

142. De Haan aan Verwey, 1 januari 1907

Amsterdam. 29. StWillibrordstraat.

1 Januari 1907.

Beste mijnheer Verwey, sta mij toe, dat ik mij bemoei met eene zaak, die mij wel niet aangaat, maar die mijn gemoed toch wel aangaat. Dat is de moeilijkheid tusschen U en tusschen Van Eeden. Ik heb daarvan het eerst van Giza gehoord, en dat dit alles was voortgekomen uit de plaatsing in 'De Beweging' van een artikel van Frank van der Goes. Ik wist toen heelemaal niet, dat dit zoo hoog oploopen zou. Het is een leelijke wond voor de beweging geworden. Nu zeide Giza later, dat U bereid waart van Van Eeden een stuk weerom te plaatsen. Maar dat vindt Van Eeden niet genoeg. Eerlijk ben ik dat met hem eens. Uw prospectus voor De Beweging is voor mij eene diepzinnige openbaring geweest. Ik waardeer U ten hoogste. Maar het was mij onduidelijk wat eene beweging wezen moest, waaraan Van Eeden en Van der Goes zouden meedoen. Als ik Van Eeden was geweest, dan zou ik mij tegen de medewerking van F. van der Goes dadelijk hebben verzet. Niet ik, zooals ik ben, maar als ik Van Eeden was. Het beruchte stuk van Van der Goes heb ik niet gelezen, en dat is maar heel goed. Nu word ik door de bijzondere verschijning daarvan niet in mijn algemeene waardeering bedrogen. En de reden, dat Van Eeden niet meer aan De Beweging mede wil werken is niet, dat de inhoud van het stuk slecht was. Maar de geest van het stuk was verdorven, en gij hadt het goedgevonden. Dit wijst op een zóó diepgaand verschil tusschen U tweeën, dat Van Eeden zonder meer niet mede wil werken. En heeft hij daarin ongelijk? Waar bemoeide de heer F. van der Goes zich mede? Van Eeden meende, dat er tusschen U en tusschen hem geestelijke eenheid bestond, voldoende voor medewerking op den grondslag van vrijen en vriendschappelijken omgang. Hij zou ook hebben opgehouden mede te werken, wanneer het stuk van V.d.G. in een ander tijdschrift was verschenen, en gij er Uw goedkeuring over hadt uitgesproken.

Want mijnheer Verwey: de Beweging is geen gewoon tijdschrift. Het staat tot de andere tijdschriften gelijk een kunstenaar staat tot een werkman. Want de andere tijdschriften, ja ook 'Nieuwe Gids' en '20ste Eeuw', bestaan omdat zij reeds bestaan of omdat sommige menschen het aangener vinden redacteur dan wel medewerker te wezen. Maar, mijnheer Verwey, nu dat zoo is, nu moet U toch ook alles doen om de Beweging zuiver en sterk te houden. Laat het tijdschrift niet afvallen tot de waarde van al die anderen. Ge moet zeer zeker Uw best doen eene verzoening met Van Eeden te bevorderen, die beslist van de beweging is. Gij zoudt hem kunnen bezoeken, hetzij te WaldenBussum, hetzij te Amsterdam. En ik geloof, dat gij de beweging eenen dienst zoudt bewijzen, wanneer gij Van Eeden, zonder derden, dus ook zonder den heer F. van der Goes, het mederedacteurschap van De Beweging zoudt aanbieden. Of minstens dit: dat hij artikelen, die hem persoonlijk raken, desgewenscht afwijst. Dit doende geeft gij hem geene onrechtvaardige macht, maar gij spreekt ronduit het vertrouwen uit, dat artikelen, die Van Eeden wraakt, de beweging zouden schaden. Ja, uw macht zou schijnbaar minder worden, doch de rechtvaardigheid van Uw macht, die wordt dan maar des te grooter.

Ik vrees zeer, dat mijn invloed niet groot genoeg is, om U te bewegen naar Van Eeden te gaan, en hem te geven, wat hem eerlijk toekomt. En ik vrees ook, dat wanneer Van Eeden van het tijdschrift afblijft, de beweging en De Beweging eene ontzettende schade zullen lijden. Ga naar Van Eeden, ik vraag het U. Wanneer ge met hem spreekt, dan zal hij U ook wel overtuigen, dat Gij onrecht hebt gedaan.

Het valt mij heel moeilijk deze dingen te schrijven. Van Eeden en Gij zijt beide mijne meerderen en mijne ouderen. Maar ik zou U toch zoo dringend willen verzoeken naar mij óók te luisteren. U hebt óók naar Giza Ritschl geluisterd, wier inzicht niet zuiverder en wier persoon niet

onafhankelijker is, dan ik het ben.

Na deze groote kwestie, die ik eene levenskwestie vind het dagelijksche kleingoed. Vooreerst: beste gelukwenschen ter gelegenheid van het nieuwe jaar⁵⁷⁰, voor U zelve en al de Uwen.

En het gaat mij nu vrij goed. Maar daarover misschien later. Geloof toch, dat ik U hoogacht, en alles wil doen om U genoeg te geven.

Heb het goed.

Geheel d'Uwe

Jacob Israël de Haan

De Haans artikel in De Amsterdammer van 30 december 1906 over het proces tegen De Geer en De Montigny lokte verzet en protest uit. Het Volk van 3 januari 1907 betichtte hem, 'voormalig partijgenoot, tegenwoordig jurist' (De Haan was kandidaat in de Rechten), van het huldigen van een 'rechts' standpunt en hoonde de 'rechtsgrond om iemand "met een maatschappelijke positie" straffeloos te verklaren. Een maatschappelijke positie', aldus Het Volk, 'heeft iedere bourgeois en geen enkele proletariër. Ergo, de strafwet is alleen voor de proletariërs'.

Op 13 januari zou De Amsterdammer zelf een reactie opnemen van dr Wijnaendts Francken, bioloog en bekend amateurfilosoof uit die tijd⁵⁷¹. Zich voorbereidend op een antwoord schreef De Haan een briefkaart aan Albert Verwey.

143. De Haan aan Verwey, 4 januari 1907 (volgens poststempel)

Zeer waarde heer Verwey, in het Groene Weekblad van 29 December had ik een stukje geschreven over de zaak De Geer De Montigny. Tegen dat artikeltje zal de volgende week een stuk verschijnen van Dr C. Weynaendts Francken, waaronder de heer De Koo mij verzocht een bijschrift te zetten. Voor dat bijschrift is 't mij van belang te weten of mijn artikel: 'Macht en Recht' in 'De Beweging' komt. De twee onderwerpen raken elkaar van dichtbij, en ik zou dan gemaks en duidelijkheidshalve naar 'de Beweging' kunnen verwijzen. Wilt U mij even schrijven? Maar niet, als ge veel te doen hebt. Dan noem ik 't artikel niet, en maak mijn onderschrift maar wat uitvoeriger.

Dat het U welga.

Geheel d'Uwe

Jacob Israël de Haan

Het stuk van Wijnaendts Francken, gedateerd 30 december 1906, draagt als titel: 'Een zonderling standpunt'. De schrijver vindt De Haans ideeën 'meer *stout* dan *juist*'. De misdadiger moet gestraft,

De Haan zal geen weet hebben gehad van de samenvatting van de *Open brief aan P.L. Tak* in het Monatsbericht des wissenschaftlich-humanitären Komitees van 1 januari 1907. De anonieme recensent concludeert: 'Es herrscht eben in Holland noch viel Heuchelei und Prüderie hinsichtlich der Fragen der geschlechtlichen Aufklärung, und selbst hervorragende Vertreter einer Partei, die die persönliche Freiheit des Einzelnen als höchstes Prinzip auf ihre Fahne geschrieben hat, haben sich dort von Vorurteilen und veralteten Anschauungen noch nicht ganz freizumachen vermocht' (p. 10).

⁵⁷¹. Ook in het nummer van 27 januari stond een ingezonden brief van Dr. Wijnaendts Francken (gedateerd 14 Jan. '07) met een kort nawoord van De Haan: 'Natuurlijk zijn de meeste menschen het niet met mij eens. Daar ben ik nog blij om ook. Mr. van Gigch in De Telegraaf doet sarcastisch. En dr. W.F. weer'.

ook al 'moge [het] niet aangenaam zijn voor een volle zaal als beklagde te verschijnen, vooral niet wanneer men behoort tot kringen als waarvan hier sprake is'. In zijn antwoord betoogt De Haan dat men bij het bepalen van een strafmaat toch meer zou moeten letten op de maatschappelijke gevolgen van een en ander voor de veroordeelde. Voor de achtergrond van zijn denkbeelden over recht en macht verwijst De Haan naar de 'intreerede' van 'professor meester' Struycken. Diens uiteenzetting van de 'regelen des rechts' is 'voortreffelijk'. 'Allicht, dat ik hier 't zij elders gelegenheid vinde op deze vragen des rechts terug te komen'. Waarschijnlijk wist hij toen al wel dat zijn opstel 'Macht en recht' niet in De Beweging zou verschijnen.

In het satirisch weekblad De Ware Jacob werd De Haan op 26 januari 1907 flink te grazen genomen. Het blad publiceerde een zogenaamde 'intieme brief' van Jonkheer de Geer, geschreven vanuit zijn cel. De jonkheer klaagt zijn nood en richt zich daarop diep getroffen tot De Haan: 'het is een schande, het is een publiek schandaal, dat een man als ik veroordeeld is tot 4½ jaar cel. Ik ben totaal onschuldig; ik ben al genoeg gestraft met het verlies mijner maatschappelijke betrekking en het is goed, dat er één ridder is geweest, die het zwaard voor me heeft opgenomen: de Heer *Jacob Israël Pijpelijn* in de Groene van Ouwejaar. Deze man komt tot de konklusie, dat één dag de zwaarste eisch mag wezen voor mijn nalatigheid. [...] O, kom, Jacob Israël, kom in mijn cel, ik zal u in mijn oude armen nemen en u kussen, küssen, want ik ben tot in het diepste mijner ziele geroerd door uwe edelmoedige verdediging. Kom!'.

In dezelfde aflevering van De Ware Jacob wordt een voordracht van Aletrino behandeld, in de januariaflevering van De XXe Eeuw onder de titel 'Wat de crimineele anthropologie ons leert' gepubliceerd. Daarbij wordt 'goede' Aletrino, 'zooals de pijpelijntjestrekker Jacob de Haan hem noemt', opnieuw met 'Sam uit de "Pijpelijntjes"' in verband gebracht, eigenaardig genoeg, want daaruit blijkt dat in 1907 althans bij De Ware Jacob nog steeds de eerste, opgekochte en vernietigde versie van de roman bekend was en ook bij de lezer bekend werd verondersteld en niet de tweede, omgewerkte versie, waarin 'Sam' immers in 'Hans' is veranderd en die ook niet meer 'aan goede A. Aletrino' was opgedragen.

Er komt in 1907 een ware golf van publicaties van Jacob Israël de Haan los. Er had zich dan ook in 1906, kan men zeggen, een soort stuwmeer gevormd.

In het tijdschrift *Levensrecht*⁵⁷² begon De Haan een serie 'Kleine beschrijvingen', met het verhaal 'Het daggie'. Het is een verhaal in de trant van 'Kleedkloppen', dat in augustus 1906 in *Ontwaking* stond, en een relatie met *Pijpelijntjes* is gemakkelijk aan te wijzen. De hoofdfiguur, juffrouw Veer, organiseert een bootreisje naar Zaandam, voor haar buurvrouwen, onder wie juffrouw Bergman die op 'zevenentwintig in het huis' woont, en juffrouw Assmann (die ook in 'Kleedkloppen' voorkwam) en 'de nieuwe juffrouw van drieendertig twééhoog': we bevinden ons dus wèl in de buurt van 29 St. Willibrordstraat en zelfs juffrouw Mens (in *Pijpelijntjes* eerste versie: Meks) wordt meegevraagd, hoewel haar man had gezeten en 'dat was een smet, die was en bleef'. Het doel van het uitstapje, Zaandam, is aantrekkelijk: 'Allemaal slooten en zoo, en houten huizen, die waren dan groen geverfd'. Maar de organisatie geeft haken en ogen: wie zorgt er bijvoorbeeld voor de boterhammen? Juffrouw Veer wordt 'ziek van woede' en loopt 'den heelen dag met 'n natte doek met azijn om haar hoofd'. Van het uitstapje zelf vertelt De Haan ons niets. Ook zou hij het voorlopig bij deze ene 'kleine beschrijving' laten.

Maar tegelijk liep in het tijdschrift *Ontwaking* het eerste deel van de nieuwe roman *Ondergangen* van stapel. De publicatie van deze roman, in zes afleveringen, zou de gehele eerste helft van 1907 voortduren.

⁵⁷². Een 'Maandblad ter verbreiding van vrije ideeën'. Het stond geen religie en geen partij voor, kwam op voor levensrecht voor elk mens, eerbiedigde het streven naar geluk van iedereen en achtte niemand gerechtigd dat door overmacht of dwang te belemmeren of te beletten (uit: 'Inleiding tot den nieuwen jaargang', *Levensrecht* 1907, p. 3,4).

In Levensrecht kwam in de februariaflevering⁵⁷³ redacteur Johan Schmidt nog eens op *Pijpelijntjes* terug: 'Zelden ben ik heviger getroffen geworden door een beschrijving, als *Pijpelijntjes* mij vermocht te doen. O, nog grooter dan de literaire beteekenis van dit boek is de pathologische. Daarom houd ik 'r ook zoo bijzonder van. 'k Heb 't bewonderd. Ik waardeer 't. Want hier heeft Jacob de Haan 'n onderwerp behandeld, dat zeer zeker buitengewoon, ontzaggelijk van omvang is. Hij heeft 'n wonde blootgelegd. Hij heeft zonder te moraliseeren plots 'n brok leven hel belicht'. Na een uitweiding over de maatschappij en het 'dilemma' waar *Pijpelijntjes* ons mee confronteert, bewondert Schmidt onderwerp en aanpak van *Pijpelijntjes* en vooral ook de dialogen en de psychologie: 'n man met oogen en ooren is hier aan 't werk gegaan, één, die niet met zijn hart te koop loopt en niet kermt om den dood, terwijl ie aan 'n lekker diner denkt. Waarachtig, we hebben hier een merkwaardige persoonlijkheid ontmoet, die *nog veel* van zich zal doen spreken omdatie véél *kan en is*. Ik hoef er niet bij te voegen dat hij daarom al op nominatie staat om vooreerst afgemaakt te worden. Maar ondanks al 't geschetter zal *eenmaal* blijken dat we *Jacob de Haan* dank verschuldigd moeten zijn! En wel in de eerste plaats om zijn moed, dit gegeven tot een boek te durven maken'.

Waarschijnlijk heeft iemand de moed van Johan Schmidt willen testen om een verhaal over een dergelijk précair onderwerp in zijn eigen tijdschrift te durven plaatsen. In de correspondentierubriek van het blad, p. 200, vinden we de volgende tekst: 'Alb. de W. te waar? Uw adres hebt u veiligheidshalve verzwegen? Uw schets *durfde* ik best plaatsen, als zij literair was. Zooals ze nu is, komt ze meer voor een ordentelijk geschreven brief in aanmerking. Ik zie dat velen op mijn kritiek over *Pijpelijntjes* aanvliegen. Nu u alweer met een bijdrage. Meen nu toch niet dat uw schets iets *bewijst*. Dat doet *Pijpelijntjes* en daarom schreef ik er zoo gunstig over. Wat u me toezond is niets dan een opsomming van wat een nachtlooper doet, die juist *daardoor* heel goed enkel tijdelijk pervers kon zijn. 't Tegendeel bewijst u niet. Analyseering van het innerlike van de tegennatuurlike drang, van de psychische behoefte, ho maar enkel lichamelik begeeren, pervers en genietingszot. Dank u'.

Vermelding verdient nog de satanistische foto van Jacob Israël de Haan, die Schmidts *Pijpelijntjes*kritiek opluistert. Het is de foto die in 1908 in *Pathologieën* zou worden opgenomen⁵⁷⁴.

In Ontwaking publiceerde De Haan twee wetenschappelijke beschouwingen.

In februari (p. 81/7) besprak hij de oratie van de Groningse hoogleraar in het strafrecht, J. Simon van der Aa, getiteld: *De arbeid als element van de vrijheidsstraf*. De rede was volgens De Haan 'voortreffelijk van feilloozen inhoud', maar 'handwerk', niet 'het ruime kunstwerk, dat professor meester G.A. van Hamel van ieder zijner rechtskundige studiën maakte'. Van der Aa kwam niet toe aan de wezenlijke vragen van het strafrecht. Verwacht men van straf vergelding of een afschrikkende werking, dan zal men de arbeid voor de gevangene onaangenaam maken: 'Weet men het nog hoe de uitmuntende Oscar Wilde in de Engelsche tredmolen liep te martelen?'. Van der Aa stelt hem teleur: 'Ik wil de schoonheid in de wetenschap. De dadelijke ontroering, en die vind ik niet'.

In een volgende aflevering (p. 158/62) besprak hij Aletrino's geschrift *Is celstraf nog langer geoorloofd en gewenscht?* Deze vraag is 'geen beginselvraag', aldus De Haan, 'en dat maakt haar dadelijk tweederangs'. Maar Aletrino's boek is 'leesbaar zonder fouten' en 'zeer goed voldoende

^{573.} p. 61/6; vgl de recensie van P.M. Wink uit 1904, ook in Levensrecht; zie p. 131 e.v.

^{574.} Het origineel bevindt zich thans in het Eekhoudarchief te Antwerpen. Het gaat om een met inkt zwartgemaakte portretfoto, waarbij het gelaat van De Haan is uitgespaard.

gedocumenteerd⁵⁷⁵.

Een derde wetenschappelijk opstel van De Haan verscheen in *Levensrecht* (p. 342/7) en wel zijn stuk 'Macht en recht' over Struyckens oratie *Positief recht*, in het oordeel van De Haan een 'heerlijk geschrift', waar hij toch heel wat op aan te merken heeft. Het komt erop neer dat de vraag: 'bestaat er recht zonder macht, en macht zonder recht?' bijvoorbeeld: scheidt Engeland in Transvaal 'geldend recht'? door Struycken met ja en door De Haan met nee beantwoord zou worden: 'Engeland's macht in de Transvaal [is] geen geldend recht, maar die is wel geldige macht en machtig onrecht'. Ook treffen we in dit opstel 'Macht en recht' weer een boutade aan ('Van problemen houd ik, maar 'k meende te weten, dat zij nooit konden worden opgelost') die ongeveer de gedaante van een aforisme aanneemt, van een *besliste volzin* zoals De Haan die noemt.

In maart 1907 plaatsen wij een brief van De Haan aan Van Deysel: hij moet geschreven zijn vóór De Haans huwelijk, want het is onwaarschijnlijk dat De Haan, hoewel getrouwd met iemand uit de Palestrinastraat, zelf toch in de St. Willibrordusstraat was blijven wonen.

144. De Haan aan Van Deysel, half maart 1907

Amsterdam 29. StWillibrordstraat.

Nijmegen: Instituut 'Wegerif'

Zeer waarde heer Van Deysel, het heeft mij zeer gegriefd en verwonderd, dat ik geheel niets van U of namens U heb gehoord, inzake publicatie van mijn boek: 'Pijpelijntjes', in de 20ste Eeuw. U hebt mij die zelf voorgesteld. Dat vond ik prettig en dat heb ik U geschreven met verzoek mij te willen melden welke deelen voor plaatsing in aanmerking kwamen. En wanneer dat zoowat wezen zou. Dat is alweer maanden geleden. En uw halsstarrig zwijgen op mijne brieven doet mij pijn. Gewoonweg ben ik langzamerhand verbijsterd geraakt. Van tijd tot tijd krijg ik ontzettende aanvallen van woede, wanneer ik bedenk met welk een voortdurende minachting U mij behandelt. Dat duurt nu met Juni aanstaande al drie jaar, en het heeft mij een groot deel van mijne gezondheid gekost, zoodat ik vrijwel ongeschikt voor mijn werk ben geworden. Daar komt bij, dat ik ten slotte in mijn woede de dolste dingen doe, die ik natuurlijk allen later precies verantwoorden moet. Wanneer U mijne medewerking voor het Tijdschrift hadt afgewezen, dan zou dat natuurlijk een bittere grief zijn geweest, maar daar was ik nu echter al overheen. Dit wat U nu doet is voor mij veel erger. Daar kan ik niet tegen. U vindt 'Pijpelijntjes' goed werk. Ik zelf ook. Ik vind het beter dan 'Pathologieën' vooral het tweede deel, dat vaster is van bouw en opvatting dan het eerste. Waarom maakt U mijn kunstenaarschap dan tot een vloek inplaats tot zegen in mijn leven, dat toch al zwaar genoeg is. Hoe U met de menschen moet omgaan weet U beter dan ik. Van Deysel 'hoofsch en beleefd als altijd' heeft men over U geschreven. Wanneer U simpelweg en eenvoudig tegen mij hadt gedaan, dan zou ik nooit tot dubbelzinnigheden zijn gekomen, die nu worden uitgebuit om mij geheel en al te verderven⁵⁷⁶. Maar langzaam aan raak ik verbijsterd. Het gaat niet

⁵⁷⁵. Er is een brief van 24 september 1905 van Aletrino aan Van der Goes, waarin hij hem, met het oog op dit boekje, naar zijn Haarlemse ervaringen vraagt. 'Wil je me met je ervaringen daaromtrent helpen? Ik zal bij 't citeren je naam nooit noemen. Ik wilde je ondervindingen gedurende je straftijd weten, met 't oog op: welken invloed heeft je eenzame opsluiting gehad op je beroepskwaliteiten, op je sociabele neigingen, je politieke inzichten, je werklust, je sexueele leven, alles gedurende en zooals de sociabele en politieke gevoelens b.v. ook na je straftijd. Wat is de werking geweest op je spijsvertering, op je gezichtsvermogen, hoe verdroeg je de onthouding van tabak en geestrijke dranken. Wat is je oordeel over de celstraf. Welk werk deed je en wat denk je daar over, welke boeken mocht je lezen, verveelde je je, hoeveel baden nam je per week'. De verleiding is groot om in Aletrino's werkje naar sporen van Van der Goes te gaan zoeken.

⁵⁷⁶. Het is ons niet duidelijk wat De Haan hier bedoelt.

langer. Ook kan ik niet opschieten met mijn werk.

Ik hoop, dat U mij dit schrijven ten goede zult houden Het zegt allicht toch weer niet precies wat ik bedoel. Ik houd wel van U, maar de wijze, waarop U met mij omspringt maakt mij af en toe dol.

Trouwens, ik heb nu juist zooveel zorg, dat ik er niet tegen op kan. En vooral 's nachts, als al de menschen stil zijn, denk ik altijd maar heen en weer van het verschijnen van 'Pijpelijntjes' af, tot nu toe. Dat wordt een gevaarlijke manie.

Uwe stukken over litteratuur der laatste tijden heb ik gelezen. Prettig. Ik ben blij, dat U tenminste mijn werk goed vindt⁵⁷⁷.

Geheel de Uwe

Jacob Israël de Haan

Voor brieven, die mij Maandag, Dinsdag en Woensdag worden toegezonden, diene het Nijmeegsche adres.

De andere dagen het Amsterdamsche.

Maar U kunt ook alles naar de Willibrordstraat zenden. Dan vind ik het wel. Ik kom er iedere week.

Op 28 maart 1907 werd het huwelijk tussen Jacob Israël de Haan en zijn verloofde, Johanna van Maarseveen, voltrokken. Daar ging natuurlijk het een en ander aan vooraf.

Ten eerste verklaarde de Commissaris van de Koningin in de provincie NoordHolland, in een stuk gedateerd: 12 februari 1907, 'dat aan Jakob Israël de Haan, geboren te Smilde op 31 December 1881 zoon van Izak en van Betje Rubens bij de loting voor de lichte der nationale militie van het jaar 1901 voor de gemeente Zaandam is ten deel gevallen N°. 68, en dat hij vervolgens bij onherroepelijk geworden uitspraak van den militieraad uit hoofde van lichaamsgebreken, onder n°. 192 genoemd in het reglement B op het geneeskundig onderzoek, vastgesteld bij Koninklijk Besluit van 2 November 1883 (Staatsblad n°. 151)⁵⁷⁸, van den dienst is vrijgesteld'.

Ten tweede werd er, op 18 februari 1907, een acte opgemaakt: 'Toestemming tot het aangaan van een huwelijk', door een notaris te Zaandam, waarbij 'De Heer Izak de Haan, Israelitisch Godsdienstonderwijzer, en Mejuffrouw Betje Rubens, echtelieden wonende met elkander te Zaandam', instemden met het huwelijk van 'hun zoon Jacob Israël de Haan, Juridisch Candidaat' met 'Mejuffrouw Johanna Belia Cornelia Jacoba van Maarseveen [...], arts, wonende te Amsterdam'.

Op 3 maart 1907 kwam bij de Israëlitische Kerkeraad te Zaandam een schrijven binnen van Izak de Haan⁵⁷⁹ 'vragende namens zijn zoon Jacob Israël [...] lid der Gemeente te zijn, alleen voor de begraafplaats'; wellicht is een laatste rustplaats op het Joodse kerkhof te Zaandam een voorwaarde geweest, door de Israëlitische Godsdienstonderwijzer gesteld, toen hij zijn toestemming tot dit gemengde huwelijk gaf⁵⁸⁰.

Ondertrouw werd aangetekend te Amsterdam, op zaterdag 16 maart 1907. De bruidegom heet 'leeraar bij het Middelbaar onderwijs (H.B.S.)'; 'kerkelijke gezindte': geen. De bruid is Nederlands-Hervormd.

577. In De XXe Eeuw van resp. november 1906 en januari en april 1907 schreef Van Deyssel over 'Nederlandsche letterkunde van den laatsten tijd' en 'Nederlandsche letterkunde van den tegenwoordigen tijd'. De Haans werk vermeldde hij niet.

578. Dit lichaamsgebrek was: astigmatisme (een oogafwijking).

579. Jaap Meijer, *De zoon van een gazzen*, p. 35. Meijer vraagt zich af: 'was de zoon alweer op weg naar zijn jeugd?'

580. De Haan werd in 1924 begraven in Jeruzalem.

Op 17 en op 24 maart 1907 werd het huwelijk afgekondigd. Op 28 maart werd het voltrokken. 'Als getuigen waren tegenwoordig: Johannes Hendrikus Karel Docters van Leeuwen, zwager der echtgenoot⁵⁸¹ oud drie en veertig jaren, Gerard Ras, oud zes en twintig jaren, beiden leeraar bij het middelbaar onderwijs, Jozef de Haan, handelsagent, oud vijf en dertig jaren, en Gerson de Haan, zonder beroep, oud twee en twintig jaren, beiden broeder des echtgenoots, allen wonende alhier'; aldus de huwelijksacte.

De Haan had wel graag Frederik van Eeden als getuige gehad. Enige tijd vóór 28 maart 1907 schreef hij hem.

145. De Haan aan Van Eeden, vóór 28 maart 1907

Amsterdam. 29. StWillibrordstraat.

Beste Van Eeden, zooals je uit de kaart⁵⁸² ziet, gaan we trouwen. Ik weet zoo zeker, dat je ons beiden van harte het goede wenscht. Aan je betrouwbaarheid en trouw twijfel ik nooit. Ik had je willen vragen of je getuige bij het huwelijk had willen wezen, maar ik heb dat nagelaten, omdat ik vreesde, lastig voor je te zijn.

We trouwen Donderdag 28 Maart. Er is dan een lunch om twaalf uur in het huis van Hans (Palestrinastraat 27.) Wil je van de eenvoudige partij zijn? Je bent de eenige zoowat van de groote menschen, die mij genegen bent gebleven. Daarom vind ik het prettig, als je komen wilt. Ik had 't je niet willen vragen, omdat ik dacht, dat je het niet prettig zoudt vinden te komen, en ook niet prettig om te weigeren. Maar Giza, die wel zeker komt, en per se meewil naar 't raadhuis, zegt, dat ik je zeker eene uitnoodiging zenden moet. Er zullen zeer weinig menschen zijn, 'n vijftien of zestien denk ik.

Gaat alles goed?

Beste groeten van je vrind

Joop

146. De Haan aan Van Eeden, kort vóór 28 maart 1907⁵⁸³

Beste Van Eeden: dank je wel voor je gelukwenschen. Ik gevoel mij rustig. En rust is geluk. Ik ben je dankbaar voor je vriendschap van zooveel jaren. Ja: als je in 't land niet bent, dan kun je ook niet komen⁵⁸⁴. Maar kom je anders:

Donderdag 28 Maart

Palestrinastraat 27.

Twaalf uur.

Neen: er zijn weinig menschen, en daaronder niemand, die je onaangenaam gezind is. 'n Paar willerkeurige maar die zie je niet. Cor Hugenholtz ken je nog uit Noordwijk. En 'n paar collega's van F.v.E. arts. Vrouwen. En de goede Giza Ritschl Regia⁵⁸⁵. Die zal 't heel prettig vinden als je komt. Dan kom je aan tafel naast haar te zitten. Goed? Dus als je in 't land bent, dan kom je?

581. Hij was getrouwd met Van Maarseveens jongere zuster Geertruida Wilhelmina Petronella.

582. De tekst in klein kapitaal luidde: 'Johanna van Maarseveen en Jacob Israël de Haan geven u [of: U] kennis van hun voorgenomen huwelijk, waarvan de voltrekking zal plaats hebben op 28 Maart 1907'.

583. geschreven op briefpapier van Johanna van Maarseveen

584. Van Eeden vertrok op dinsdag 26 maart naar Berlijn.

585. Koninklijke

Hans laat je van heeler harte groeten. Als nu 't geluk met je medekomt om twaalf uur.
Dag!

Veel liefs

Joop

In dezelfde maand, maart 1907, werd in *Levensrecht* De Haans eerste *nerveuze vertelling* gepubliceerd, onder de ietwat onduidelijke titel 'Nerveuze vertellingen / (Over de ervaringen van Hélénius Marie Golesco)⁵⁸⁶. De hoofdfiguur en ikfiguur Heleen Golesco de naam ontleende De Haan aan Héléne de Golesco, schrijfster van o.a. de roman *Un dévouement sublime sous la Terreur* (1904) zal met zijn ervaringen de verbindende schakel tussen de verschillende *nerveuze vertellingen* vormen. Toch zien wij in die samenhang niet de aanzet tot een soort vervolgverhaal, zo min als zoiets ook in de *zwerwersschetsjes* het geval was. In de roman *Pathologieën* zal Golesco terugkeren als een vriend van René Richell, een Roemeens edelman, die zich in de Seine verdrong, de voorganger van Johan van Vere de With als beminde en slachtoffer van de Duivel⁵⁸⁷. In de *nerveuze vertelling* zet Satan, die met Jezus een weddenschap gesloten heeft⁵⁸⁸, Heleen als zijn 'beste vriend onder de mensen' in, zoals God in het bijbelverhaal de godvrezende Job inzette in zijn weddenschap met Satan. Voordat het verhaal begint, ontmoet de lezer eerst een 'Opdracht aan: Georges Eekhoud', en een met 'J.Is. d. H.' ondertekende strofe van een 'Vers van Jezus' (een omwerking van het begin van één der 'Verzen van Jezus' uit 1904⁵⁸⁹). Het opvallende is nu dat Heleen in de loop van het verhaal in een gesprek met Jezus deze verzen ter sprake brengt: 'de dichters, die uw zoogenaamd lijden bezingen, denkt u, dat die iets anders voelen dan genot om uwe mooigekeurde dood? Ik ken er een... in Amsterdam... die heeft veelbewonderende verzen op u gemaakt'. Hetzelfde doet zich voor met de opdracht aan Georges Eekhoud, die in zijn geheel luidt: 'Er is ter wereld niet iets onmenselijker dan een burger te zijn, en van al de burgerijen is die van Holland nog de onmenselijkste. Zij zou zich zelf bepaald verkoopen, als dat niet zoo onfatsoenlijk was, en als er maar een bieder kwam. Naarmate ik echt sterk ben geworden in menselijk leven en kunstbedrijf, heb ik dit land zuiverweg gehaat. Mijn troost is deze, dat dit fatsoenlijke burgervolkje gerustwel voordertijd, aan christendom, schiedam en marxisme zal ondergaan. Een smart van mij is: dat ik een Hollandsch kunstenaar ben. Meester Georges Eekhoud, laten wij geen twee burgers zijn'. De opmerking over 'christendom, schiedam en marxisme' keert op verrassende manier in het verhaal zelf terug, waar Heleen aan Satan schrijft: 'Ook zijn de meeste mensen hier aan godsdienst, alcohol, en marxisme verslaafd, derwijze, dat men geen kunstvol woord te hooren krijgt'. Men herkent De Haans bittere gevoelens jegens zijn vaderland, maar men ziet in de verwerking van motto en opdracht in de tekst van het verhaal een kunstgreep die in vroeger werk, zoals *Pijpelijntjes*, ondenkbaar zou zijn geweest: de realistischnaturalistische literatuuropvatting heeft plaatsgemaakt voor die der decadente romantiek of decadentisme⁵⁹⁰.

586. In onze editie van de *Nerveuze vertellingen* kozen wij als titel: 'Over de ervaringen van Hélénius Marie Golesco'.

587. voor een interpretatie van *Pathologieën*, zie: Leo Ross, 'Jacob Israël de Haan als decadent romanticus'

588. Goedegebuure spreekt in *Decadentie en literatuur*, p. 66, van een 'duivelspact', wat de lezer aan Faust herinnert, ten onrechte, dunkt ons.

589. Zie: p. 89. De Haan tekende toen nog met 'Jacob de Haan'.

590. Men zie onze inleiding bij *Nerveuze vertellingen*, p. 14 e.v. Goedegebuure spreekt in *Decadentie en literatuur* liever van decadentisme. Bij zijn behandeling van deze *nerveuze vertelling* uit *Levensrecht* citeert hij het gehele 'Vers van Jezus', met nogal wat commentaar, maar hij wijst niet op de verwerking van het motief in het verhaal.

Teruggekeerd van huwelijksreis, vraagt De Haan aan Verwey diens boek *Een inleiding tot Vondel* (1893) te leen. Uit zijn 'lessen in de letterkunde' blijkt inderdaad, dat De Haan op een hoger niveau les gaf dan waarvoor de kweekschool hem had opgeleid.

147. De Haan aan Verwey, april 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

Beste heer Verwey: wij danken u en uwe vrouw wel voor uwe wenschen ter gelegenheid van ons huwelijk ontvangen. Wij waren de eerste week des nieuwen levens te Parijs, maar zijn nu weer thuis. Ik ben nog zeer vermoeid van al het vele, dat ik heb mogen zien en bewonderen. Letterkundig werk lever ik op het oogenblik niet af.

In het belang mijner Nijmeegsche lessen in de letterkunde zou ik gaarne uw boek over Vondel ('Inleiding tot Vondel') willen raadplegen. Wilt u mij dat voor eenigen tijd afstaan? Uit leesinrichtingen kan ik het niet krijgen, en 't is mij te duur om aan te koopen. Ik hoop dus zeer, dat U het mij zenden wilt.

Met beste groeten geheel de Uwe

Jacob Israël de Haan

Voorzover wij weten, is De Haans huwelijksreis voor hem de eerste gelegenheid geweest om met Parijs kennis te maken. In de eerste *nerveuze vertelling* brengt Goussier ook een bezoek aan deze stad. Van het 'Bradford hôtel, Rue d'Arcade zeventien', waar Satan als 'Viscount van Chelsea' logeert, vindt men, ook nu nog, als voorbeeld in de werkelijkheid Hotel Bedford op hetzelfde adres. Het is ons echter onbekend of De Haan zijn gegevens uit eigen ervaring kende dan wel van horen zeggen had⁵⁹¹. Van zijn *fijn fragment* 'Bezoek tot Rémy de Gourmont', in 1908 in *Ontwaking* gepubliceerd, weten we dat hij de beroemde schrijver inderdaad bezocht heeft, zoals hij later in het jaar ook aan Wiessing zal meedelen. Wij laten het stukje hier volgen, omdat men er iets van Parijse atmosfeer in kan voelen en om de eigenaardige afwezigheid van de Franse schrijver.

Bezoek tot Rémy de Gourmont

Het regende dien dag, dun en geluideloos, over de breede steden van Parijs. De regen viel immers niet, maar hing zwaar, mat en mistig, tusschen den loomen opstand der huizen. Er was geen wind, zoodat dus de lucht om te ademen zwaar werd.

Ik was verschrikkelijk ontroerd, dat ik naar Rémy de Gourmont zou gaan, dien ik boven alle binnen en buitenlandsche woordkunstenaars liefhad. Door die amicale ontmoeting voelde ik de aanraking dezer stad dubbel. Van de Voltairekade komende liep ik binnen de Rue des SaintsPères, waar de woning was⁵⁹².

De straat kende ik niet. Zij was nauw, hoog behuisd, op vele plaatsen hoekig omgebogen. Het karakter van de straat was geheel anders dan dat der straten aan de rechterzijde van de Seine. Ik zag er vele winkels van oude koopwaren, voor elke waarvan ik eenigen tijd bleef staan om de heerlijkheid van dit bezoek niet te snel te doen komen.

⁵⁹¹. Wij kunnen, met de datum van verschijnen voor ogen (maart), niet volhouden dat de vertelling ná 28 maart tot stand kwam. Toch zou het helemaal bij De Haan passen, als b.v. hotel Bedford iets voor hem betekende, toen hij het in zijn vertelling een plaats gaf.

⁵⁹². René Richell, in het tweede hoofdstuk van het tweede deel van *Pathologieën* naar Parijs vertrokken, woonde er in dezelfde straat.

Het huis was een groot huis. Aan de straat zonder zon stond het met een vlak stille muur, waarin geene ramen waren, maar er was een poort, die ik onderdoor moest. Achter die poort was een binnenhof, en daar kwamen de trappen uit van de bovenwoningen. Voor ik die trap opging keek ik over het hof, en toen had ik een oogenblik van voortreffelijke ontroering.

In april 1907 verschenen ook twee *fijne fragmenten* in De XXe Eeuw: 'Zonnewenders' en 'Het Beeldje' (opgedragen aan Henri Borel). In augustus 1905 had De Haan aan Van Deyssel de roman *Pathologieën* voor zijn tijdschrift aangeboden. Op 18 februari 1906 informeerde De Haan naar 'twee kleine stukjes' uit *Pathologieën*, die Van Deyssel in december 1905 had zullen plaatsen, maar niet plaatste; *Pathologieën* was op dat tijdstip niet teruggestuurd, dus nog bij Van Deyssel. In oktober 1906 accepteerde Van Deyssel passages uit *Pijpelijntjes* II en stuurde dat boek terug⁵⁹³. Nu, in april 1907, verschenen twee *fijne fragmenten*, die in *Pathologieën* niet te vinden zijn en daarin ook niet zouden passen. Wij slagen er niet in een scherper omljnd overzicht van de geschiedenis van De Haans connecties met De XXe Eeuw te geven. *Fijne fragmenten* van De Haan waren nu gepubliceerd in *Ontwaking* (november 1905), in *De Amsterdammer* (juli 1906)⁵⁹⁴ en in *De XXe Eeuw*⁵⁹⁵.

Op vrijdag 5 april noteert Van Eeden, in Berlijn, dat in Holland zijn faillissement is aangevraagd. 'De politie kwam naar mijn pas vragen'. Op woensdag 17 april is hij weer op Walden. Eind april werd het faillissement van de Eendracht voor de rechtbank behandeld. Van Eeden zou bij het débâcle van zowel De Eendracht als van Walden een groot deel van zijn vermogen kwijtraken, omstreeks 200.000 gulden⁵⁹⁶.

148. De Haan aan Van Eeden, tweede helft april 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

Beste Van Eeden, ik heb deze dagen zeer veel aan je gedacht, en ik had je wel eerder willen schrijven. Het spijt mij zoo zeer, dat de Eendracht niet goed is gegaan. Er worden vele verwarde verhalen gedaan, maar daaruit staat vast, dat je veel geld verloren hebt. Dat is geen kleinigheid, want zonder geld word je maar niet afhankelijk van het vuile volk dezer aarde. En hoe! Ik hoorde er twee kooplieden in den trein over. Ook in de kringen van de S.D.A.P. spreekt men er veel over. Sommigen hebben er leedvermaak van. Gelukkig zegt niemand minderwaardige dingen van je, zelfs de vijanden niet. Mij grieft dit alles diep. Ik wilde, dat het je altijd goed zou gaan. Het is ontzettend, dat je de menschen nog zoo genegen bent. Geene genegenheid is toch ten slotte veel gemakkelijker. Heb je nog goede hoop, dat er iets goeds uit dit alles voortkomen kan?

Ik wenschte wel, dat ik je helpen kon, maar wat kan ik doen? Het leven is heel wat bezwaarlijker, dan men meent.

Zelf ben ik op 't oogenblik verre van gezond. Als ik gezond ben vind je 't dan aangenaam, dat ik een van de Pinksterdagen naar Bussum kom? Maar ik wil afwachten, of je schrijft. Wat is 't al jaren geleden, dat ik voor het eerst naar Walden ben gegaan. Iedere weg wordt allegaande lastiger.

Het ga je altijd wel. Veel goeds wordt je gewenscht door je vriend

⁵⁹³. zie: p. 156, p. 174/5, p. 192

⁵⁹⁴. zie: p. 165 en p. 180

⁵⁹⁵ De *fijne fragmenten* zijn gebundeld in 1994: *In proza, fragmenten*.

⁵⁹⁶. zie: Jos van WindenDe Ley, 'Van Eeden in sociale zaken'

Joop

149. De Haan aan Van Eeden, kort na de voorafgaande

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

Beste Van Eeden, Giza heeft aan mijne vrouw veranderingen die komen in je familieverhoudingen verteld⁵⁹⁷. En zij vertelde het mij weer. Ik hoop, dat je er beter door zult worden in je verlangens. Het is alles heel moeilijk.

Ik zou gaarne iets van je hebben gehoord, of je hebben ontmoet, maar ik begrijp wel dat je in moeite kunt verkeerren. Wanneer ik maar iets voor je doen kan, vergeet dan niet het mij te vragen.

Ik hoop van heeler harte, dat het je goed moge gaan.

Ik ben en blijf je vrind

Joop

In 1905 had De Haan de Vereeniging van Letterkundigen tot aktie gemaand tegen burgemeesters die de opvoering van Heijermans' *Allerzielen* wilden verbieden⁵⁹⁸. In de Tweede Kamer namen eind 1906 de sociaaldemokratische kamerleden Schaper en Tak stelling tegen de bevoegdheid van de burgemeester om toneelvoorstellingen te verbieden 'die hij in strijd acht met de openbare orde of zedelijkheid'. Het katholieke kamerlid W.C.J. Passtoors vond het juist terecht, dat een burgemeester naar een gekwetste bevolkingsgroep luisterde en op grond daarvan een opvoering verbod. Tak verwierp censuur: geen preventief verbod maar toetsing achteraf (verslag van de zitting van 8 december 1906⁵⁹⁹). Het herinnerde De Haan aan de dagen dat hij Tak en Het Volk bevocht om het niet recenseren van *Pijpelijntjes* en de geweigerde advertentie daarvoor. Toen, in april 1905, moest Schaper zich in de Kamer in bochten wringen om dit staaltje censuur goed te praten. De Haan had in 1905 zijn zaak uiteengezet in de *Open brief aan P.L. Tak* en stuurde nu een exemplaar naar Passtoors. Hoofdredacteur P.J.M. Aalberse bracht in het Katholiek Sociaal Weekblad van 6 april 1907 de rol van deze niet bij name genoemde informant in de publiciteit. De SDAP was er trots op, dat op het laatste partijcongres de eenheid was hersteld. Aalberse geloofde daar niet in: 'zijn de Heeren er zoo zeker van, dat thans niet meer gebeuren zal, wat nog voor enkele maanden gebeurd is: dat een Katholiek Kamerlid ongevraagd van een sociaal democraat het materiaal ontving, om Tak in de Kamer te beantwoorden?'. Het Volk van 8 april 1907 antwoordde Aalberse: 'gij liegt'. Aalberse nam dit voorval op in een lange lijst leugens waarvan hij de SDAP betichtte; het artikel 'Wie liegt?' uit het Katholiek Sociaal Weekblad van 20 april 1907 werd als overdruk in 89.000 exemplaren verspreid.

W.H. Vliegen, hoofdredacteur van Het Volk, nam contact op met De Haan om zijn vermoeden dat die de bron was te verifiëren.

150. Vliegen aan De Haan, 13 mei 1907

Amsterdam, 13 Mei 1907.

Bilderdijkstraat 112.

⁵⁹⁷. Van Eeden zou van zijn vrouw Martha (van Vloten) scheiden en met Truida Everts hertrouwen.

⁵⁹⁸ zie: brief 116

⁵⁹⁹ Handelingen Tweede Kamer 1906/1907 p. 779/81

Den heer J.I. de Haan

M.

Het is ons bekend dat gij de man zijt waarop de heer Mr Aalberse doelde, toen hij publiceerde dat een kath. kamerlid van 'een sociaaldemocraat' materiaal had ontvangen om in de Kamer Tak te bestrijden. Wij konden daarom zoo boudweg in *Het Volk* zeggen dat hij loog, want wij wisten dat gij geen partijlid meer zijt, terwijl de heer A. het feit gebruikte als bewijs van de verdeeldheid *in* onze partij, waarvoor het, als het een buitenstaander betreft, ongeschikt is.

Intusschen moet u het gebruik dat van uwe mededeelingen gemaakt is, toch tegen de borst gestuit hebben, en het moet u toch ook hinderen dat gij door de lui tot wie gij wendet, voor verrader van zijn partij wordt aangezien. Want zij meenen dat gij wèl partijlid zijt, dat blijkt uit hun geschrijf.

Nu lekt het langzamerhand al meer en meer door, *wie* het is. Doordien gij geen partijlid zijt, staat gij er vrij voor, zoudt gij maar niet besluiten om in 't publiek mede te deelen dat gij het zijt, en hoe het zoo kwam? Zooals ik zeg het komt nu eerstdaags toch los, en dan zult gij het toch niet kunnen en ook niet willen doen liegen en dan is de zaak voor u heel anders, lijkt zij veel erger, want als het nu door anderen publiek wordt, zal men vragen waarom, indien gij eerlijk in de zaak stondt, gij de leugen zoolang hebt laten rondwaren.

Ik verzoek u dus, hetzij zelf te willen publiceeren dat gij het zijt, hetzij mij daartoe te machtigen. Het is ons ook bekend dat gij de brief aan het kath. kamerlid *niet* teruggekregen hebt, zooals A. publiceerde. Gij ziet dus dat mijn inlichtingen volledig zijn.

Vertrouwende een spoedig antwoord te zullen ontvangen,
tt.

W.H. Vliegen.

De Haan was onwetend van de publiciteit; hij had geen abonnement op *Het Volk* meer. Blijkbaar was hij in Nijmegen waar hij werkte niet in de gelegenheid om de krant erop na te slaan. Hij vroeg Vliegen om meer informatie.

151. Vliegen aan De Haan, 14 mei 1907

Amsterdam, 14 Mei 1907.

Den Heer J.I. de Haan,

M.

Ik schreef u toch al reeds wat de zaak was: de heer Aalberse heeft in het *Kath. Soc. Wbl.* van 6 April, als bewijs welk een haat de sociaaldemocraten onderling bezielt, medegedeeld, dat een katholiek kamerlid *van een sociaaldemocraat, ongevraagd*, materiaal had ontvangen *om in de kamer Tak te bestrijden*. Wij hebben daarop gezegd: dat is een leugen. Nu is ons gebleken dat *gij* het zijt die dat materiaal (niet aan Aalberse, maar aan een ander kath. kamerlid) hebt gestuurd. Gij zijt geen partijlid, dus Aalberse *heeft* gelogen. Ik schreef u nu enkel om u zelf in de gelegenheid te stellen te publiceeren dat gij het zijt, anders komt die publikatie toch, want het is ons niet mogelijk zoo iets te laten zitten, en Aalberse's gedoe moet u toch ook walgen.

Meer materiaal dan deze mededeelingen, zijn in deze zaak niet te verstrekken.

Ik vertrouw dat u mij spoedig antwoordt, want elk oogenblik kan de een of ander met de mededeeling komen, en dan moeten wij ze plaatsen.

tt.

W.H. Vliegen.

De Haan nam contact op met P.J.M. Aalberse, en stuurde Vliemens brieven mee.

152. De Haan aan Aalberse, kort na 14 mei 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastraat

WelEdelGestrenge Heer!

Geruimen tijd geleden heb ik den heer W.C. Passtoors een exemplaar gezonden van mijnen: 'Open brief aan P.L. Tak' inzake mijn geschrift 'Pijpelijntjes'. Ik deed dat omdat de heer Schaper den heer Passtoors had willen afstraffen en toch precies 't zelfde had gedaan. Dat bleek uit mijn 'Open brief'. Lid van de S.D.A.P. was ik toen niet, dat ben ik reeds sinds twee jaren niet. Beter had ik gedaan dit den heer Passtoors te schrijven. Maar heb ik dat niet gedaan? Over dat geval schijnt u, niet geheel juist ingelicht, in uw Katholiek sociaal weekblad te hebben geschreven (6 April). Dat artikel is mij niet bekend, ook niet wat 'Het Volk' geschreven heeft. Ik heb den brief van den heer Passtoors niet terug ontvangen. Misschien is hij wel afgezonden, dat weet ik niet.

Voor 't eerst heb ik van de zaak gehoord door den eersten brief van den heer Vliegen. U bemerkt wel, dat de heer Vliegen niet genoeg weet, doch juist van mij wat weten wil. Daarom vleit hij half, en dreigt hij half. Ik ben op het oogenblik te Nijmegen, en vroeg dus telegrafisch nadere inlichtingen. Daarop volgde de tweede brief. Het is u duidelijk, dat de heer Vliegen, als hij zeker was van de zaak, niet mijne toestemming tot publicatie van wat ook, zou vragen, doch eigenmachtig wel alles publiceeren zou, wat hem voordeelig was.

Ik heb toen den heer Vliegen het volgende telegram gezonden.

'Redactie "Volk". Keizersgracht Amsterdam

Onderstaand onveranderd te plaatsen:

'Ik heb het kamerlid Passtoors alleen gezonden een exemplaar van "Open brief aan P.L. Tak" niet om Tak te bestrijden, maar om te doen weten, dat het kamerlid Schaper zelf deed, wat hij aan de katholieken verweet.

Dien brief heeft de heer Passtoors niet teruggestuurd. Lid van de arbeiderspartij was ik niet. Wat meester Aalberse erover schreef wist ik niet, maar zijne goede trouw staat voor mij vast'

Dit telegram is niet in telegramstijl geschreven, maar woordelijk zooals het hier staat. Maar ik ben zeker dat 'Het Volk' het niet geheel overnemen wil.

Ik schrijf u zoo uitvoerig, hoewel ik overwerkt en vermoeid ben, opdat u niet een valsche aanval te verduren krijgt, wegens eene vergissing te goeder trouw begaan. Hierbij gaan de brieven van den heer Vliegen die u gebruiken kunt gelijk u wilt, en die ik niet terug verlang. Overigens moet u de 'Open brief' maar eens lezen, dan weet u precies hoe zwaar de democratie van den heer P.L. Tak is. Was de naam van den heer Passtoors 'Het Volk' niet bekend?

Met verschuldigde gevoelens van hoogachting uw dienstwillige

Jacob Israël de Haan

Heeft de heer Passtoors mijn brief misschien nog?

Het Volk van 16 mei 1907 plaatste De Haans telegram nagenoeg woordelijk en concludeerde triomfantelijk: 'Wij kunnen dus, nu alles bekend is, met volle recht zeggen: Aalberse loog'.

De Haans opvatting over het leerlingenstelsel bij de diamantbewerkeren, neergelegd in de volgende brief, zou je bij uitstek democratisch kunnen noemen. De Haan zelf zag het anders: niet demo- maar aristocratisch.

153. De Haan aan Aalberse, kort vóór 21 mei 1907

Amsterdam⁶⁰⁰.

27. Palestrinastr.

Hooggeachte heer meester Aalberse, ik dank u voor de toezending van de K.S.W-bladen, die ik met belangstelling heb gelezen. Ik geloof, dat Gij U er wel uitslaan zult. Hebt u den brief, dien ik den heer Passtoors schreef werkelijk zelf gelezen, en bleek daar niet uit, dat ik geen lid van de S.D.A.P. meer was? Ik dacht van wel, al stond dat er niet expressis verbis. Als ‘Het Volk’ niet zwijgt dan zult U het nu eens een keel hooren opzetten over het feit, dat Gij niet hebt geweten, dat ik geen lid was van de S.D.A.P. Anders maken ze mij liefst uit voor een broekje, maar nu het in hun kraam te pas komt, nu eischen zij van u, dat Ge van mijne minstbeteekenende faits et gestes op de hoogte zult zijn. Inderdaad heb ik in de Groene Amsterdammer wel eens artikelen geschreven, waaruit bleek, dat ik geen democraat ben. ‘Het Volk’ heeft een dier artikelen beantwoord met een stuk, dat begon: ‘De heer Jacob Israël de Haan, vroeger⁶⁰¹ partijgenoot, tegenwoordig jurist’ De heer Frank van der Goes heeft in de Groene met mij gepolemiseerd over de leerlingenregeling in den A.N.D.B. waaruit mijne aristocratische opvattingen voldoende bleken. Ik vind het niet erg, dat u mij en mijne weinige geschriften niet kent, maar van ‘Het Volk’ zult u eens wat hooren!

Ik zend u hierbij een blad van den A.N.D.B. van September 1906, waaruit blijkt, dat de heer Henri Polak toen nog niet wist, dat ik reeds een jaar bijna (Nov. 1905) uit de partij was. Welnu, wat de heer Henri Polak niet weet, behoeft Gij, die in een geheel ander milieu leeft, ook niet te weten. Overigens: wat een soesah om leugens van ‘Het Volk’.

Met verschuldigde gevoelens uw dienstwillige

Jacob Israël de Haan

154. Aalberse aan De Haan, kopie, 21 mei 1907

21 Mei 1907

Den Weled Heer J.I. de Haan

27 Palestrinastraat

Amsterdam

Weledele Heer!

Uw laatste schrijven noopt mij, U een korte inlichting te verstrekken. U schijnt namelijk van meening, dat in Uw brief aan den Heer Passtoors te lezen zou zijn geweest, dat U geen lid van de S.D.A.P. meer waart. Dit is inderdaad niet het geval. U schrijft alleen in dezen geest: dat U, *hoewel niet katholiek*, toch die brochure aan P. zendt om Schaper (ik meen, dat ’t tegen Tak ging) te kunnen beantwoorden. Maar eenigerlei aanwijzing van Uw niet meer sociaaldemocraat zijn, is er niet in te vinden. Hoewel de brief steeds in ’t bezit van den Heer Passtoors is gebleven, weet ik mij dat met zekerheid te herinneren. Noch aan Passtoors, noch aan mij, was bekend, dat U op gehouden had lid van de S.D.A.P. te zijn. En ’t feit, door U aangewezen, dat zelfs Polak 14 Sept. 1906 – dus een week of 9 tevoren, in dezelfde onbekendheid verkeerde, wijst er wel op, dat aan Uw uittreden geen groote ruchtbaarheid gegeven was.

Hoezeer ik in dit opzicht te goeder trouw was, blijkt wel uit een gesprek, dat ik voor 14 dagen met Tak had. Uit de tram stappend liep Tak met me mee op naar de Kamer. Op mijn portefeuille wijzende, vroeg hij lachend: ‘zit daar het materiaal in?’. ‘Dat is veel te kostbaar om ’t

⁶⁰⁰ Gedrukt briefhoofd: Jacob Israël de Haan

⁶⁰¹ Het Volk 3 januari 1907: ‘voormalig partijgenoot’ enz.

zoo mee te zeulen, dat ligt veilig in mijn brandkast!⁶⁰². 'Nu, veel om 't lijf heeft 't niet, ik ken den knaap wel, die dat stukje uithaalde. Doch wij zullen hem wel dwingen zelf zijn naam te noemen'. 'Wil hij dat zelf doen, daar heb ik geen bezwaar tegen; maar ik mag niet 't vertrouwen schenden, dat hij in een mijner vrienden stelde. Doch 't ligt voor de hand, dat na de herrie, die *Het Volk* ervan maakte, mij niets aangenaamer zou zijn, dan 't bekend worden van den naam; dan kan iedereen zien, dat 't waar was, wat ik schreef'.

't Is wel merkwaardig, dat Tak toen niet zei: hij is geen soc. democraat meer! Dan was de zaak uit geweest, en hadde ik de fout kunnen herstellen ook zonder Uw naam te noemen. Doch... de Heeren wilden er vermoedelijk wat meer ophef van maken!

Hoogachtend

Uw

P. Aalberse

De ophef kwam diezelfde maand in de vorm van een brochure: *De politieke Asmodée. Antwoord van Het Volk aan Mr. Aalberse*. Over de zegsman van Mr. Aalberse: 'Het was de heer *Jacob Israël de Haan*, schrijver van een der meest vieze boeken die ooit in ons land zijn verschenen. Het heette *Pijpelijntjes* en was van dien aard dat het zelfs uit den handel werd teruggenomen. Maar dezelfde heer Aalberse, die zoo tegen den vuilhandel vocht, beroept zich op dezen zelfden heer De Haan, die door zijn boek in onze partij onmogelijk was geworden, en er reeds in 1905 uittoog. Dàt was de *sociaaldemokraat* waardoor Mr. Aalberse zich liet inlichten! Op de vraag: wie liegt? is dus het antwoord: Aalberse!'

Op 12 mei 1907 liet De Haan in De Amsterdammer zijn licht over een opzienbarende affaire schijnen: de moord in Andijk, bij Hoorn aan de Zuiderzee. Een boerenjongen Ente Zwan vermorzelde daar de hersenpan van zijn slachtoffer, de echtgenoot van Vrouwtje Dekker, met een spade ('als hij een paal had moeten kloven had hij zijn wapen niet zekerder kunnen richten', schreef het Algemeen Handelsblad op 24 april) en kreeg veertien jaar gevangenisstraf. De Haan, in zijn opstel 'Over de pathologische momenten van een moordgeval', koos als uitgangspunt: 'iedere moordenaar is een sympathiek mensch, en zijne terechtstand is eene belangwekkende zaak'. Hij overweegt voor 'wanhopige gevallen' als dat van Zwan andere oplossingen dan gevangenisstraf, zoals 'werkgestichten', maar het Wetboek van Strafrecht kent alleen gevangenis. En dan slaakt hij een verzuchting: 'Er is meer in een misdadigersgemoed dan er in alle wetboeken van strafrecht ter wereld is'.

De eerste krant die meende dat men zulke goddeloze praat niet over zijn kant mocht laten gaan, was het katholieke blad De Tijd. Op 14 mei 1907 komt het met een artikel 'Ergerlijk!' op de voorpagina. De Haan wordt in relatie gebracht met de Franse decadente literatuur: 'Dat wij *in iederen moordenaar een sympathiek mensch behooren te zien*, is een stelling, die, naar ons bekend is, wel in zeker soort van perverse Fransche romans wordt verdedigd'. En dan moet De Amsterdammer het ontgelden: 'door de redactie van het weekblad [wordt] met geen enkel woord of teeken van een afwijkend oordeel of zelfs maar van eenigen twijfel of eenig voorbehoud blijk gegeven'. Maar de redactie van De Amsterdammer kroop volstrekt niet in haar schulp. De hoofdredacteur neemt op 26 mei 1907 persoonlijk de handschoen voor De Haan op: 'Met den misdadiger moet men *medelijden* hebben. Waar zou men beter kunnen weten, dan aan het bureau van *De Tijd*, dat *medelijden* ook tot de oorspronkelijke beteekenis van *sympathie* behoort?' Ook twee andere bladen, De Standaard en de Rotterdammer, die 'de woorden van het Roomsche blad' hadden overgenomen, krijgen een veeg uit de pan.

Het exemplaar van de *Open brief*, met de opdracht 'V.d.S.', droeg Passtoors over aan Aalberse. Het is uit diens archief gelicht en maakt nu deel uit van de collectie van de Nijmeegse universiteitsbibliotheek.

De Tijd geeft zich niet gewonnen. Op 29 mei 1907 verschijnt een nieuwe aanval op de voorpagina: 'Nog eens over "sympathieke moordenaars"'. Sympathie en medelijden zijn niet hetzelfde, betoogt het blad. De Haan 'maakt zich schuldig aan een gevaarlijke storing van het zedelijk evenwicht'. Het stuk van De Koo wordt als 'een bedekte terugtocht' gezien. En wéér houdt De Koo 'zijn spiegelgladgepolijste schild'⁶⁰³ voor De Haan (2 juni 1907): De Tijd schuift De Haan 'diabolischen onzin' in de schoenen, 'De Tijd heeft, wat al te onnadenkend, een boom opgezet over onze duivelsche gezindheden'. Zo houdt De Koo voet bij stuk en verzekert dat hij ook het standpunt van De Haan weergeeft. Of dit laatste werkelijk het geval was, mag in twijfel worden getrokken: De Haan was beslist niet wars van perverse Franse romans.

De Ware Jacob stak op 25 mei de draak met De Haan, 'de juridische spécialité' van De Groene: 'iedere moordenaar is een sympathiek mens' werd een gevleugeld woord, iets om hard om te lachen. Later, op 8 juni 1907, komt het blad nog eens treiterig terug op De Haans moordenaar, 'die nogal wat consternatie verwekt heeft'.

Op 30 juni 1907 treedt De Koo voor de laatste keer als hoofdredacteur van De Amsterdammer op. Op 7 juli maakt hij, in een boodschap gedateerd 3 juli, bekend dat hij zijn ambt heeft neergelegd. Half september vertrekt De Koo naar Luik, naar zijn jongste zoon die daar studeert.

De oudste ons bekende brief van De Haan aan De Koo is ongedateerd, maar verwijst naar de 7de juli 1907, de dag waarop het aftreden van De Koo bekend gemaakt werd. De brief bevat direct al een paar motieven, die het karakter van de correspondentie De Haan De Koo tot op grote hoogte zullen bepalen: het volhouden ondanks tegenwerking en ziekte, de lichtpuntjes der publicaties, de vrees om De Groene Amsterdammer als platform te verliezen, de bangelijkheid en burgerlijkheid der Nederlandse letterkundigen.

Aan De Haans connectie met Nijmegen is een einde gekomen.

155. De Haan aan De Koo, kort na 7 juli 1907

Amsterdam.

27. Palestrinastr.

Mijn beste heer De Koo, wat spijt het mij voor u, dat u het hoofdredacteurschap van De Groene hebt moeten nederleggen. Ik had verleden week gehoord, dat het dreigde, en dat J.H. Rössing⁶⁰⁴ loert om een gedeelte te krijgen van de buit. Ik gevoel, dat dit heengaan u hard moet vallen, nadat u zoovele jaren aan dat blad gewerkt hebt. Bent u dan erger geworden? Of moet gij uwen arbeid nederleggen, om beter te worden? Ik geloof, dat velen vandaag met dankbaarheid en genegenheid aan u denken zullen. Ik doe dat zeker. Neen: ik wensch u niet vele jaren van otium cum dignitate⁶⁰⁵, maar van werkzaamheid en kracht. Wees maar rustig, dan wordt u wel beter. Och: het spijt mij zoo, dat u ziek bent. Ik wil liever zelf ziek wezen.

Ik weet iets, dat u genoeg zal doen. De Redactie van GrootNederland heeft van mij geaccepteerd drie fijne fragmenten en eene nerveuze vertelling getiteld: 'Het monster van China'⁶⁰⁶. Zoó houd ik ten slotte tegen allen in, toch vol.

Wordt u maar gauw beter. Ik wensch het u van harte, en ben steeds door uw

⁶⁰³. Albert Verwey in 1909 in zijn herdenkingsartikel in De Groene

⁶⁰⁴. Rössing, door Wiessing in *Bewegend portret*, p. 247 De Koo's factotum genoemd, vormde met E.D. Pijzel de waarnemende redactie van De Amsterdammer.

⁶⁰⁵. rust met waardigheid, een ambteloos leven met behoud van de eer van het ambt (Cicero, *De oratore* I, 1, 1)

⁶⁰⁶. gepubliceerd in oktober 1907

Joop de Haan

P.S. Mijn adres te Nijmegen is voorgoed vervallen. het is uit.

Nu u geen hoofdredacteur bent, ben ik zeker ook uit De Groene weg? Dat zal wel. Er zal wel een burgerbroekje inkomen.

Dag mijnheer De Koo.

Een tweede brief van De Haan aan De Koo moet gedateerd worden ná 24 augustus (sterfdag van Tak) en vóór half september 1907.

De Haans reactie op Taks dood is raadselachtig. Het lijkt alsof hij opzettelijk niets loslaat. De mening van De Koo ten aanzien van Tak was niet zeer positief. Toen Johan Braakensiek, wiens wekelijkse bijdrage een van de aantrekkelijkheden van het weekblad uitmaakte, ter herinnering aan Tak een grote plaat aan de redactie aanbood, hield een der beide eigenaars, Warendorf, de publicatie ervan tegen: 'naar mijne meening was hij niet zoo'n grootsche figuur' schreef Warendorf op 26 augustus aan De Koo, de andere eigenaar. Hij handelde daarmee waarschijnlijk geheel in De Koo's geest.

De roman *Pathologieën*, die aan Warendorf ter uitgave was aangeboden, zou in 1908 bij Meindert Boogaardt in Rotterdam verschijnen. De Haan komt hier in zijn correspondentie met De Koo niet meer op terug.

Het boek *In de schaduw* van Carry van Bruggen verscheen nog in 1907, bij Van Holkema en Warendorf. Op 24 april 1907 waren Carry en Kees van Bruggen uit Indië teruggekeerd. Kees van Bruggen zou kunstredacteur van het Algemeen Handelsblad worden. *In de schaduw* bevat korte verhalen, met als thema: de positie van de joden in een bekrompen Hollandse gemeenschap, hun afwijkend gedrag, de antisemitische reacties. Zo wordt er een joods gezin uit een dorp weggepest, waarbij de komst van een Russische vluchteling een extra dimensie aan het verhaal geeft: de pogrom in Rusland wordt op kleine schaal herhaald. In 1910 schreef De Haan in het Tijdschrift voor Strafrecht over deze 'zeer fraaie bundel novellen', die volgens hem behoorde tot de 'dikwijls onschatbare bronnen van gegevens' die men moet raadplegen als men 'de innerlijke diepte' van het leven, in dit geval: het joodse leven, wil peilen (p. 148).

156. De Haan aan De Koo, tussen 24 augustus en half september 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastr.

Beste mijnheer De Koo, hoe gaat het met u? Nu eens hoor ik, dat u zeer ziek bent, en dan weder, dat u veel beter bent en spoedig naar Duitschland zult gaan om geheel beter te worden. Ik hoop zoo zeer, dat u beter worden zult.

De dood van P.L. Tak heeft mij getroffen.

Het gaat mij niet goed. Ik heb geene betrekking meer, en nu moet ik leven van wat ik bij elkander schrijf. Dat gaat niet gemakkelijk.

Ik heb de vorige week aan de waarnemende redactie van de Groene⁶⁰⁷ gevraagd, of de stukken, die u van mij hebt geaccepteerd geplaatst werden. Maar die nette redactie heeft daarop niet geantwoord. Zoo hoop ik innig, dat zij allen sterven mogen.

Als u kunt in uwen toestand spreek dan den heer Warendorf vooral over de uitgave van mijn boek: 'Pathologieën'. Mijne zuster, Carry van Bruggen is eene nette vrouw, zij is op goeden voet met redacties en uitgevers. Zij heeft ook met den heer Warendorf gesproken, die haar boek 'In de schaduw' wil uitgeven. Hij wil mijn boek half september lezen, want hij is nu uit de stad. Als u hem

⁶⁰⁷. In een brief aan De Koo, d.d. 12 december 1907, neemt Pijzel 'afscheid' van het Weekblad: hij was er door De Koo's opvolger, Henri Wiessing, uitgewerkt.

dan ook eens bewerken wilde? U doet daar mij eenen grooten dienst mede.

Ik kan u geene prettige dingen schrijven, zoo is het leven niet. Ik hoop, dat u en ik beter worden, zoo mogen de waarnemende menschen van de Groene afsterven.

Veel vriendelijks van uw vriend

Joop de Haan

In september 1907 verscheen in het 'weekblad voor letteren, kunst en wetenschap' De Nederlandsche Spectator (onder redactie van Mr H. Louis Israëls) een tweede *nerveuze vertelling*: 'De bloemen en de brief', opgedragen aan Georges Eekhoud⁶⁰⁸. Het verhaal onderscheidt zich van de overige *nerveuze vertellingen* door herkenbare autobiografische toespelingen: in de jurist Henri van Neerrijnen, die op donderdag⁶⁰⁹ 28 maart 1904 met een vrouwenarts, 'veel ouder dan Van Neerrijnen', zal gaan trouwen, kan men Jacob Israël de Haan herkennen en zijn huwelijk met Johanna van Maarseveen, dat op donderdag 28 maart 1907 voltrokken was in tegenstelling tot dat van Van Neerrijnen en Mary Matthes: Van Neerrijnen verbreekt de relatie en vertrekt op 'die huwbare donderdag' naar Parijs. De ikverteller van het verhaal is weer Heleen (Golesco). Deze zoekt Van Neerrijnen in Parijs op: de beschrijving van zijn tocht per metro, waarbij hij op station Monceau uitstapt, naast de ingang van het befaamde Parc Monceau, verraadt De Haans vertrouwdeheid met die stad. De Haan ondertekende de vertelling met 'H.', misschien om een voorbarige herkenning en identificatie te vermijden. In de verhouding tussen Van Neerrijnen en de vrouwenarts steekt, als men er te snel een parallel met de verhouding De Haan Van Maarseveen in wenst te zien, iets onaangenaams voor het echtpaar. In de roman *Ondergangen*, die aan Maarseveen opgedragen was ('Voor dokter *Johanna van Maarseveen*'), werd de uitgebuite verpleegster Anna door haar zuster Liesbeth opgescheept met een veel te duur pension in de Palestrinastraat, uitgerekend de straat waar het echtpaar De Haan domicilie had gekozen. Zo was ook hier de voor Van Maarseveen onaangename suggestie gewekt dat zij hoe dan ook iets met de inhoud van de roman te maken had. (Met *Pijpelijntjes* was het in 1904 precies eender gegaan: door het boek aan 'goede A. Aletrino' op te dragen, zette de schrijver de nieuwsgierige lezer op het spoor van Van Maarseveens collega. Men kan dit soort opdracht omschrijven als een bittere pil voor wie er verguld mee had moeten zijn. Het zijn *decadente* opdrachten⁶¹⁰.)

In Levensrecht was De Haan in september present met een gedichtje 'De lijstster'.

Op 10 november 1907 begon in De Amsterdammer de publicatie van *besliste volzinnen*⁶¹¹, een reeks die in De Amsterdammer van 1, 8 en 15 december 1907 zou worden voortgezet. Het is denkbaar dat De Haan de kopij lang daarvóór had ingezonden. Dat zouden dan 'de dingen' zijn, waar hij in zijn derde brief aan De Koo van spreekt. (Het waren naar alle waarschijnlijkheid géén *fijne fragmenten*.)

157. De Haan aan De Koo, september of oktober 1907⁶¹²

⁶⁰⁸. In de opdracht staat een drukfout: 'Door: Georges Eekhoud'. Eén week later, op p. 340, drukte het blad een 'Verbetering' af. In het register op 1907 bleef Eekhoud als auteur vermeld. Het spoor naar De Haan had hij zelf grotendeels al uitgewist door het verhaal met 'H.' te ondertekenen.

⁶⁰⁹. De 28ste maart 1904 viel op een maandag.

⁶¹⁰. zie ons nawoord in *Ondergangen*, p. 89/90

⁶¹¹. door Lekkerkerker in 1954 verzameld en uitgegeven

⁶¹². De brief zal geschreven zijn voordat er weer werk van De Haan in De Groene verscheen, op 11 november 1907. We stellen september of oktober 1907 voor.

Amsterdam.

27. Palestrinastr.

Beste mijnheer De Koo, hoe gaat het met u? Mijn zwager Van Bruggen sprak verleden week met doctor Pijzel, en die vertelde hem, dat u veel beter bent, en dat u misschien wel weer in de redactie van 'de Groene' zoudt terugkomen. Ik hoop het voor u en ook voor mij. Kunt u er niets aan doen, dat de dingen, die u van mij geaccepteerd hebt, door de nieuwe redactie niet worden op zij gelegd, omdat die zich niet aan uwe afspraken verbonden acht. Deze dingen liggen al zoo lang, bijna een jaar. Dat lijkt wel op Van Deysse, die er eene negerij⁶¹³ op groote schaal van maakt. Dus, als u kunt, laat dan die stukken spoedig komen⁶¹⁴. In dat geval zend ik u andere en fraaie dingen. Bijvoorbeeld heel teere fragmenten. Nieuwe dingen maak ik weinig, of liever niet, omdat ik zoo ziek ben.

Ik hoop zeer, dat u goed bent. Veel vriendelijks van uw

Joop de Haan

158. De Haan aan Verwey, 25 oktober 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

25 October 1907.

Zeer waarde heer Albert Verwey, ik moet nog eenige bezwaren inbrengen tegen eenen brief, dien u mij hebt geschreven en dien u wel vergeten zult zijn; het zijn dezelfde bezwaren, die ik tegen 'de Beweging' heb. Ja, dat is een heel mooi tijdschrift, dus het zal wel gauw leelijk worden of sterven, want er is in dit land in dezen tijd voor een goed tijdschrift toch geen plaats. Maar ik vind het bezwaar, dat u ontzettend de leider van dat tijdschrift bent. Ik zie tegenwoordig niet ver in de wereld, bijvoorbeeld niet verder dan de achterhuizen van de straat, maar ik geloof, dat uwe opvatting van leiden verkeerd is. U heerscht. Ik zit er dikwijls over te denken wat erger is heerschen of beheerscht te worden. Ik vind ze allebei slecht. Tegenwoordig leef ik alleen met mijne kunst. De heele wereld heb ik verloren, maar mij zelve niet, want het geeft toch niets, of men een wereld wint en zich zelve verliest⁶¹⁵. Laat de heer Gutteling maar oppassen, dat hij zich zelve niet verliest in uwe beweging. Ik lees uw tijdschrift altijd en aandachtig. Uw stuk in de *Mercure de France* heb ik gelezen⁶¹⁶. Ik vind het koninklijk van u, dat u beweert, dat het boek van N.v.d. Schaaf⁶¹⁷ tot de meest besproken boeken behoort, terwijl u heel goed weet, dat er weinig over gezegd is. Dus die koninklijkheid is wel mooi, maar het feit is niet juist. Querido en de Quéridoma-

613. vorm van het woord 'negerij' (kleine, afgelegen nederzetting) met een andere betekenis, afgeleid van het werkwoord 'negéren' (het had dan eigenlijk 'negeerderij' moeten luiden) en ook van het werkwoord 'négeren' (kwellen, pesten)

614. gepubliceerd worden

615. vergelijk Lucas 9:25: 'Want wat baat het een mens, als hij de gehele wereld wint, maar zichzelf verliest of zelf schade lijdt?'

616. 1 januari 1907: 'L'orientation de la littérature hollandaise'. H. Messet bestreed in het nummer van 1 maart 1907 Verwey's overzicht van de Nederlandse literatuur: 'M. Verwey persiste à ne point nommer cet auteur [Querido] que la Hollande, d'une voix presque unanime, proclame le plus puissant et le plus génial de ses artistes créateurs'. Querido's *Kunstenaarsleven* noemde hij aldaar: 'oeuvre d'une conception si énorme, d'une psychologie si intense et d'une humanité si large que cela dépasse tout ce que notre littérature a produit jusqu'ici'.

617. *Santos en Lypra*

nen zijn zeer boos op u, en ik vind, dat zij daarin niet geheel ongelijk hebben.

De grenzen zijn wel vaag geworden, dat de heer J. de Meester van de Nieuwe Gids naar de Gids gaat⁶¹⁸. Het is wel prettig, dat u grenzen houden wilt. Maar ten slotte lezen de menschen voor hun genoegen. Er groepeeren zich goede dichters om u heen, ik vind Jan Prins de beste. Giza is de eenige, die ik zie en gaarne zie. Goddank, dat haar werk niets achteruit gaat. Het wordt minder natuurlijk en meer kunstvol. Jammer, dat zoovele dichters haar prijzen. Weet u, dat Van Eeden in haar huis komt te wonen⁶¹⁹? Ik heb hem in een jaar ongeveer niet gezien. Het is zoó, dat ik niet veel behoefte heb aan persoonlijken omgang met menschen. Ik ben mijn eigen beweging geworden. Vroeger was ik gezond, nu ziek, maar dikwijls gelukkiger dan voorheen. Ik werk nu volkomen zooals ik meen, dat goed is. Jammer, dat mijn verstand in den strijd een klap heeft gekregen, zoodat het dof is geworden, zoodat ik er niet zoo veel meer mede kan doen. Soms, als men mij daar gelegenheid voor geeft, publiceert ik wat. Een vast tijdschrift heb ik natuurlijk niet. Ik geloof toch, dat er een deel van ijdelheid in iedere publicatie is. Ik werk weinig: nooit meer dan eene bladzijde op eenen dag, vaak minder, dikwijls niets. U hebt vroeger wel verzen en proza van mij goed gevonden⁶²⁰, wellicht zend ik u eens wat. Maar dat duurt nog minstens een maand, eer ik een schrift vol in het net geschreven heb. Als ik schrijf heb ik het gevoel, dat ik in een hooge grot van goud woon, waarin mijn hand een goud puntje is, dat langzaam voortgaat. Als je loopt en de dag is heel mooi, bijvoorbeeld in het Vondelpark, dan ga je van zelf langzaam loopen, dat is ook een dergelijk gevoel. Mijn huis is stil en goed. Ik verzet mij tegen den winter en laat de ramen nog open. Wij hebben een eschdoorn, mijnheer Verwey, die is van blad tot blad geel geworden. Begrijpt u, dat er nog geen blaadje van afvalt?

Er komt een roman van mij aan den dag *Pathologieën* genaamd. Nu ben ik moe, en ik kan niet meer schrijven.

Met beste groeten uw

Jacob Israël de Haan

Soms, als men hem daar gelegenheid voor geeft, publiceert De Haan wat: het is de bescheidenheid van de man die met zijn publicaties in de lift zit.

In Ontwaking verschenen in september: 'Nerveuze verzen', opgedragen aan Remy de Gourmont en Hélène Vacaresco. En in Groot Nederland stonden in oktober ten eerste drie *fijne fragmenten*, o.a. opgedragen aan Cor Hugenholtz en aan Georges Eekhoud, en ten tweede de grote *nerveuze vertelling* 'Het monster van China'⁶²¹. Er waren nu drie *nerveuze vertellingen* gepubliceerd: in Levensrecht, in De Nederlandsche Spectator en in Groot Nederland: een vast tijdschrift had De Haan niet. De redactie van Groot Nederland bestond uit W.G. van Nouhuys, Louis Couperus

618. Johan de Meester werd in 1908 redacteur van De Gids, als opvolger van de in 1907 overleden A.G. van Hamel.

619. Van Eeden, op 21 augustus met Truida Everts getrouwd, werd op 7 oktober 1907 in Bloemendaal ingeschreven. Na reizen door Zwitserland, Duitsland en Engeland, vestigde het nieuwe echtpaar zich metterdaad in Giza's Villa Ilonka. 'De goede Giza maakte een heerlijke werkkamer voor me, van haar salon' schreef Van Eeden op 1 november in zijn dagboek. Weldra zouden er echter spanningen tussen de Van Eedens en hun gastvrouw ontstaan. In december liet Giza weten: 'Deze weken hebben mij veel geld gekost. Ik heb zooveel uitgegeven wat ik anders in drie maanden uitgeef. [...] Als Bas [Veth] het hoorde kreeg ik stantjes'. Zie: Antal Sivirsky, 'Het Bloemendaalse jaar van Frederik van Eeden'.

620. Men denke aan Verwey's reactie op 'Spel van verwoest Jeruzalem' (zie brief nr 24) en op *Pijpelijntjes* en de *Pijpelijntjes*affaire (brief nr 106).

621. Groot Nederland 5 (1907), II, p. 438/43 en 444/6

en Cyriel Buysse⁶²².

In Den Gulden Winckel van 15 oktober 1907 werden de betitelingen 'nerveuze vertellingen' en 'fijne fragmenten' 'nogal pretentieus' gevonden⁶²³.

In De Amsterdammer van 10 november 1907 verschenen een tiental *besliste volzinnen* en een ingezonden brief van De Haan. Na De Koo's aftreden kende De Amsterdammer een langdurig interregnum. Maandenlang 'dobbert alles op Rössing', zoals Warendorf het in een brief aan De Koo formuleert. Er kwam geen 'serieuze reflectant' voor het vacante hoofdredactoraat opdagen. Even komt Mari Brusse, van de NRC (en *Boefje*), in aanmerking, maar men wordt het niet eens over het salaris. Het was De Koo, die een nieuwe kandidaat naar voren schoof: H.P.L. Wiessing, redacteur en Parijs' correspondent van het Algemeen Handelsblad. Deze maakt in Amsterdam een goede indruk. Pijzel weet een beetje zuur aan De Koo te melden: 'De Heer Wiessing schijnt aan Warendorf te hebben gezegd, dat hij over alles schreef, behalve over muziek'. Wiessings komst werd op 22 september 1907 in De Amsterdammer aangekondigd en op 3 november is hij in functie⁶²⁴.

De Haan was 'een van mijn eerste medewerkers', aldus Wiessing in *Bewegend portret* (p. 21), 'een erfenis van De Koo's redactie'. 'Hij schreef in die eerste tijd van mijn kennismaking met hem – 1908 [lees: 1907] – “Besliste Volzinnen” in mijn Groene, de zelf nog zo onbesliste Jacob Israël, in het volgende, zoals ge mij zult toegeven, matig belangwekkende genre: "De dood is een ernstige banaliteit, waarvan men tenminste gedurende zijn leven geen last heeft" [...] zelfbeklagelijke goedkope triestigheden zonder horizon; maar er kwamen trotse uitvallen óók in voor, als dit: "Middelmatigheid is de premie voor een gerust leven. Zij is te hoog"'.

De nieuwe hoofdredacteur was nauwelijks een week in functie of De Haan komt in De Amsterdammer protesteren tegen een plaat van Braakensiek die onder Wiessings verantwoordelijkheid verschenen was. In Duitsland was, in een reeks artikelen in het blad *Die Zukunft* in 1906 en 1907, Furst Philipp zu Eulenburg und Hertefeld, voormalig Duits ambassadeur in Wenen, intieme vriend van keizer Wilhelm II, door redacteur Maximilian Harden van homoseksualiteit beschuldigd, tezamen met een aantal andere leden van de zogenaamde 'Liebenberger Tafelrunde', een groep invloedrijke, maar weinig krijgshaftige figuren die elkaar als 'Phili' en 'Tütü' en dergelijke aanduiden. Harden sprak van de schatjes, de 'Mignons' van de Keizer. Hij riep op tot onverbidde strijd tegen 'die Einwirkung normwidriger Männerfreundschaft', bracht graaf Kuno Moltke, verfijnde ziel en commandant van Berlijn, ten val en veroorzaakte de 'exodus met schimp en schande der in één nacht in ongenade gevallen'⁶²⁵ waar Braakensiek zich door geïnspireerd gevoeld had. Men ziet Harden een stuk van een groot gebouw omverduwen, uit de ramen vluchten varkens met *Pickelhaube* en militaire onderscheidingen. Een Duitse voorbijganger kijkt ernaar en

622. Met name van de mening van Couperus over De Haan zou men méér willen weten. In de Couperusbiografie van Frédéric Bastet komt De Haan niet voor. In het dagboek van Van Eeden (p. 1423) behoren Couperus en De Haan één keer tot één gezelschap, mét Giza en Borel, dat op bezoek is bij J.A. van Hamel, februari 1915. Ze hebben elkaar dus wel ontmoet.

623. Men vergelijk het oordeel van P.N. van Eyck in 'Jacob Israël de Haan. Onvoltooide studie' uit 1925: 'Al deze prozastukken, met zo naïeve voldoening als fijn en nerveus aangeboden, vormen, voor zover zij de simpele, vaak slappe beschrijving van simpele dingen te boven gaan, inderdaad slechts de inventaris van een uit elkaar spattend innerlijk, grillige verzameling splinters, schrale rareiteiten, waar het licht van zijn schrille etalage meermalen met harde en valse glans over heen blikkert' (p. 617). Het werk van De Haan stond Van Eyck evenwel niet scherp meer voor ogen: zo spreekt hij herhaaldelijk van *Fijne en Nerveuze Fragmenten* (in plaats van: *nerveuze vertellingen*).

624. meer details in ons opstel 'Een zeldzaam bondgenoot. De brieven van De Haan aan De Koo' p. 14

625. Emile Charlet in *Ontwaking 1908*, p. 89 e.v. Een nogal brallerig opstel over Fürst Eulenburg vindt men in Maximilian Harden, p. 255/316.

zegt: 'dàt is geen paleis, dàt is een zwijnenstal!'

De ingezonden brief van De Haan luidde:

'Mijn hart dringt mij tot een protest tegen de laatste plaat van dit Weekblad. Daarop zijn Duitsche officieren als zwijnen voorgesteld. Van die officieren weten wij, dat zij geleefd hebben naar hun gevoel. Van hun gevoel weten wij, dat het door de meerderheid der menschen wordt afgekeurd. Meer weten wij niet, en meer is er niet te weten.

Er zijn altijd menschen, die zich bijzonder braaf gevoelen, wanneer anderen iets doen, dat de maatschappij liever niet ziet. Voor zulke menschen is een plaat, als de door mij gewraakte, eene spiegel van eigen zedelijke voortreffelijkheid. In den tijd van Christus heetten zij "Pharizeeërs", in onzen tijd leggen zij zich in het bijzonder op liefdeloosheid toe, en op eigengerechtigheid. Een bepaalde naam is heden niet meer noodig.

Jacob Israël de Haan.'

Wiessing voorzag De Haans stukje van een redactioneel commentaartje. De prent van Braakensiek was niet gericht tegen het 'gevoel' waar De Haan van sprak, maar tegen 'het zóódje' van Duitse officieren dat *bacchanalen* had georganiseerd met *kurassiers*⁶²⁶ cursivering van Wiessing.

Op of kort ná die 10de november 1907 plaatsen wij de oudst overgeleverde brief van De Haan aan Wiessing, hoewel er veel ruimte voor twijfel omtrent de datum is. Het is denkbaar dat Wiessing, behalve in de krant, ook privé op De Haans inzending gereageerd heeft en bijvoorbeeld de publicatie van een eerste handvol *besliste volzinnen* in hetzelfde nummer van De Amsterdammer aankondigde; dáártoe kan De Koo hem gemaand hebben. Het is ook denkbaar dat de brief iets later geschreven is, bijvoorbeeld na een uitnodiging van Eekhoud om in Brussel te komen logeren, waarbij Eekhoud dan gereageerd zou hebben op De Haans briefkaart van 14 november 1907. De getallen die De Haan ter sprake brengt in verband met de *besliste volzinnen* bieden geen aanknopingspunt. Wiessing plaatste op 10 november tien *besliste volzinnen*, op 1 december acht, op 8 december twintig en op 15 december vijftien stuks. De *volzinnen* werden niet doorgenummerd: iedere reeks begint met een nummer één. In elk geval dateert de brief aan Wiessing van ná 9 november 1907: toen plaatste De Nederlandsche Spectator het berichtje over *Pathologieën* in precies dezelfde bewoordingen als De Haan in de brief aan Wiessing voorstelt.

159. De Haan aan Wiessing, kort ná 9 november 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

WelEdelGestrenge Heer.

O, ik vond uw briefje heel vriendelijk. Ik wilde het in mijne verzameling van vriendelijke brieven leggen, maar toen zag ik, dat ik er geene heb. Dus nu draag ik den uwen op mijn hart, dat verbazend klopt, omdat ik eene hartneurose heb. De twaalf *besliste volzinnen* heb ik op een papiertje geschreven. Die vroeger N° 31 was, staat nu achteraan. Dat was toch uw bedoeling? Ik heb een verzoek aan u. Wilt u onder de kunstberichten in de Groene, als mededeeling dit plaatsen: 'Bij den uitgever Meindert Boogaardt Jun. te Rotterdam verschijnt binnenkort een roman van Jacob Israël de Haan, die 'Pathologieën' heet en waarbij Georges Eekhoud eene voorrede heeft gemaakt'.

De Ned. Spectator plaatste dat berichtje ook. Ik vind zulke berichtjes zeer netjes. De burens gelooven dan dat ik een heele letterkundige Piet ben geworden. Om mijn eigene meeningen geef ik niet veel, want ik weet precies hoe ik daaraan kom en wat zij waard zijn. Maar om de meening van

626. cavalieristen, bereden soldaten

de bureu geef ik zeer veel. Dus u plaatst mijn berichtje?⁶²⁷ Als het boek klaar is, ga ik te Brussel logeeren bij Georges Eekhoud. Die is verbazend op mij gesteld. Ik zal ook Lemonnier zien en E. Verhaeren⁶²⁸. In Parijs heb ik Rémy de Gourmont ontmoet. Een buitenkansje!

Nu: ik zou u gaarne wat proza geven, maar ik ben machteloos en werk alleen als ik mij almachtig voel.

Met verschuldigde gevoelens de uwe hoogachtend

Jacob Israël de Haan

160. De Haan aan Haspels, 11 november 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

11. November 1907.

Mijn zeer gewaardeerde heer Haspels, het is precies, zooals u mij langen tijd geleden geschreven hebt: wij schrijven elkander geene lange brieven meer. Wij hebben geenen tijd en geen lust meer, omdat wij de bergen boeken, die wij maken moeten bedekken met stroomen van tijdschriften. Ik doe zelf mee. Soms schaam ik mij daarvoor, want wat geeft al ons werk. U werkt en ik werk, ik geloof van ons alletwee naar onze beste vermogens. Maar wat geeft het? Ik zend u hierbij een aantal kleine prozastukjes. In de eerste plaats voor 'Onze Eeuw' en meer in het bijzonder voor u zelven. U zult wel opkijken van dat kalme vastgehouden schrift waarmede deze bladzijden woord voor woord geschreven zijn. Ik hoop zoo, mijnheer Haspels, dat u de diepe ontroering gevoelen zult, waarin ze zijn geschreven. Ik vind het wel prettig, dat kunstenaars om wier oordeel ik wel geef, zulke stukjes mooi vinden. De 20ste Eeuw heeft ervan geplaatst en Groot-Nederland, Elseviers en De Nieuwe Gids hebben ervan geaccepteerd. Ik heb op het oogenblik weer eens geene betrekking en kan dus nu wat werken. De fragmenten, die ik u voor 'Onze Eeuw' zend zijn nieuw. Op de bladzijden, die ontbreken stonden boosaardige paradoxen, die u geen genoegen zouden hebben gedaan en die geene zuivere letterkunde zijn⁶²⁹. U kunt er uithouden, welke u wilt, en mij de andere weeromzenden. Wilt u de blaadjes niet vouwen?

Ik ben blij, dat ik dit proza maken kan, dat zuivere woordkunst is. Men kan de woordkunstenarij overdrijven, dat is waar. Zij is ook overdreven. Maar men kan haar als reactie daarop ook verwaarloozen. En ik vind het een teeken van verval, als een uitgever een boek aanprijst, "omdat het geen woordkunst is", zooals de uitgever Van Dishoeck voor een boek van Annie Salomons heeft gedaan. Dat boek is heelemaal geen kunst⁶³⁰.

Mijn boek 'Pathologieën' komt nu gauw uit. Te Rotterdam bij M. Boogaardt. Ik ben zelf niet in Rotterdam geweest, anders had ik zeker dit schrift zelf gebracht. Het boek zal u bedroeven mijn heer, en dat bedroeft mij. Want u zult zien, dat ik een fijn en verfijnd kunstenaar ben, maar bezeten door diabolische machten. Het spijt mij soms, maar ik moet af en toe schrijven over hetgeen u naar

627. Wij hebben het in De Groene niet gevonden.

628. Belgische, Franstalige auteurs

629. *Besliste volzinnen*

Bedoeld is *Een meisje-studentje*, op een intekenbiljet van Van Dishoeck als volgt aangeprezen: 'In dezen zwaarwichtigen tijd 'n jong, 'n frisch boek, zonder pretentie. In deze dagen van woordkunst, van grillig-visionaire beschrijvingen, met allersubtielste details, 'n verhaal, dat zoo maar luchtigjes voortgaat, met veel gesprekken, veel beweging, jolig en droef; mét stijl geschreven, maar niet óm den stijl'.

aanleiding van 'Pijpelijntjes' 'homosexuele ontuchtigheden' hebt genoemd. O, mijn leven is zoo moeilijk, omdat ik altijd maar vastheid zoek en geene vastheid vind. Mijne fijne fragmenten vertroosten mij, maar dikwijls ben ik troosteloos en machteloos, en ik heb niet zooals u troost in godsdienst.

Is dit een lange brief? Bakhuyzen van den Brink zou hem een kattenbelletje⁶³¹ noemen.

Dag mijnheer, ik hoop, dat vele mijner stukjes in 'Onze Eeuw' geplaatst worden, en ik ben met beste groeten, de Uwe

Jacob Israël de Haan

161. De Haan aan Eekhoud, 14 november 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastraat

Beste meester Eekhoud, ik heb de eerste proefvellen van 'Pathologieën' al ontvangen. Boogaerd maakt geloof ik met de uitgave wel spoed. Toch zal het nog wel eenigen tijd duren, eer het boek geheel voor het gebruik gereed is. Dan kom ik naar Brussel om het u te brengen, als ik reizen mag. Maar dat zal wel. 'De Nieuwe Gids', die een voornaam tijdschrift is, heeft proza van mij aangenomen. Tot spijt van alle philistijnen en pharizeeërs gaat het mij, dank zij uwen bijstand, beter. Op het oogenblik zijn alle nette menschen weer tegen mij gericht, omdat ik openlijk de Duitsche officieren heb verdedigd. Er zal nog wat loskomen. Een nette Hollander is een buitengewoon net mensch.

Goeden dag! Veel liefs van uwen vriend

Joop

Dit briefkaartje (met poststempel) is het eerste schrijven van De Haan aan Eekhoud, dat uit 1907 bewaard gebleven is.

In Eekhouds dagboek vinden we, na de vermelding van een eigen, homofiel getint verhaal in het Duitse tijdschrift *Das Eigene* ('ma *mauvaise Rencontre* par le Dr Richard Meienreis'), dat in zijn ogen in dat tijdschrift wel een goed figuur sloeg⁶³², de eerste schetsen van een opstel over *Pathologieën* van De Haan, op 10 maart 1907. Sinds enige tijd wijdt de wetenschap, aldus Eekhoud, veel aandacht aan het zo ernstige vraagstuk van de homoseksualiteit, vooral in Duitsland⁶³³. Dan gaat Eekhoud op *Pathologieën* over: het werk wordt dramatisch en belangwekkend genoemd en De Haan zowel kunstenaar als psycholoog. Eekhoud vermeldt *Pijpelijntjes* en de *Pijpelijntjes*affaire, de uitstoting van De Haan uit de socialistische partij als een schurftig schaap, een handelwijze die wel schril afsteekt bij de houding van de Duitse socialist Lassalle ten aanzien van een partijlid. Ook verwijst hij naar het proces van Oscar Wilde en verschillende moedige artikelen in de Franse pers. Dan beschrijft hij de geschiedenis van de twee hoofdpersonen van *Pathologieën*, een lange lijdensgeschiedenis, verteld met een oneindig fijn oordeel en kunstenaarschap. Ook gewaagt hij van een brief van Johan aan René waarin een analyse van homoseksualiteit wordt gegeven. Aan het eind

In *Onze Eeuw* verscheen vanaf 1905 een serie afleveringen: de 'Briefwisseling van Bakhuyzen van den Brink met zijne vrienden gedurende zijn ballingschap', ellenlange, geleerde en doorwrochte epistels.

⁶³² 'Je constate, sans vanité, que c'est à peu près la meilleure chose de ce volume de grand luxe mais d'art plutôt inégal' (15 januari 1907). Zie p. 161.

⁶³³ 'Depuis quelque temps la question si grave de l'inversion sexuelle fait l'objet de maint ouvrage scientifique. On peut même dire qu'[']elle est à l'ordre du jour des préoccupations sociales. On la discute avec plus d'impartialité. En Allemagne surtout elle a donné lieu à des ouvrages. Les ouvrages du baron Kraft Ebing, de Moll, du Dr Hirschfeld'

van het boek wordt Johan krankzinnig⁶³⁴.

In de roman *Pathologieën*, zoals hij in 1908 verschenen is, vindt men die brief van Johan aan René niet terug. Ook heeft Eekhoud een ander einde van de roman gekend: in het boek pleegt Johan zelfmoord.

Op een los blaadje begon Eekhoud opnieuw aan een opstel, weer over het dramatisch en belangwekkend werk, waarin De Haan, schrijver van rang en puntig psycholoog, de ernstige kwestie van de seksuele inversie behandelt⁶³⁵: dit korte stuk staat duidelijk nog iets dichter bij de 'Voorrede van Georges Eekhoud', die in *Pathologieën* in een vertaling van De Haan zou worden opgenomen.

Het lijkt niet gewaagd te veronderstellen dat er juist in die tijd, waaruit geen correspondentie bewaard gebleven is, een levendig contact tussen Eekhoud en De Haan heeft plaatsgevonden. Op 27 juli 1907 vindt men daar in Eekhouds dagboek iets van terug: De Haan heeft hem een knipsel uit het Handelsblad gestuurd, een stukje van Querido over Eekhouds *Vertellingen* in de vertaling van Lode

634. 'Voici un ouvrage très dramatique et très intéressant dans lequel De Haan, un artiste doublé d'un psychologue, étudie la grave question de l'inversion sexuelle. Dans un premier roman *Papelijntjes* l'auteur avait déjà traité de l'amour uraniste ou homogénique. Et ce livre très curieux et souvent [xxx] excellent lui avait valu paraitil des persécutions de la part de certains pharisiens appartenant à un parti où l'esprit scientifique parti duquel on aurait été en droit d'attendre le plus de compréhension et de tolérance. Les socialistes dont M. De Haan était l'aumont répudié et meme dénigré comme une brebis galeuse; n'imitaient pas en cela la tolerance montrée, il y a bien des années cependant, par leur grand homme Lassalle, le socialiste allemand, non pas seulement pour un auteur qui aurait usé de son droit imprescriptible pour traiter un sujet palpitant et poignant s'il en fut, mais même à l'égard d'un membre du parti ouvrier le Dr Schweizer. Lassalle de l'Arbeiterverein gagna son estime et son amitié à la victime de la nature, des lois et des préjugés. Dans une lettre adressée au chargé de pouvoirs francfortois de l'Arbeiterverein, il écrivait que le Dr Schweizer, eût-il commis les actes pour lesquels on l'incriminait, ceux-ci n'entamaient en rien le caractère politique. Et dans une autre lettre écrite à Schweizer même il condamnait la réprobation dont celui-ci était alors victime de la part des gens de son parti "Pareille attitude à l'égard d'un homme de votre caractère et de votre intelligence, prouve tout simplement comment fausses et philistines sont encore les convictions politiques de notre peuple". Hier volgt een voetnoot: 'Ces lettres ont paru en allemand dans le *Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen* (Tome VI Pag 474 et 475). Eekhoud vervolgt: 'Un grand [xxx] s'est produit d'ailleurs dans l'opinion publique à l'égard du problème sexuel. Rappelons les courageux articles dans la presse française lors du procès d'Oscar Wilde. Les courageux articles de M Paul Adam et Henri de Regnier dans la *Revue Blanche*, de M. Hugues Rebell dans le *Mercure de France*, de M. Henry Bauer dans le *Journal*'. Bedoeld is: Echo de Paris, 3 juni 1895. Eekhoud vervolgt met een krabbel 'Kraft Eb' en gaat dan door: 'M. JacI. De Haan étudie deux invertis l'un, un homme égaré [xxxxx] un peu faible, devenant la victime d'un autre uraniste, dont la perversion se complique de sadisme. Le long martyre, du [xxx] nous est narré avec un art et un tact infini. Les premiers chapitres sont charmants, notamment l'épisode de la classe. La belle lettre de Jean / René [open variant, RD] à son terrible ami où il analyse en quelques mots le cas de ses pareils en fait de s[exualité]: "Il y a deux extrêmes et tous deux sont faux. Le tien qui consiste à cela: 'Nous sommes supérieurs à cause de notre inversion'. Le leur: 'Ils sont inférieurs à cause de leur inversion" Masochisme d'un côté, sadisme de l'autre. Probe. Chaste. Emouvant. Jean finit par devenir fou'.

635. 'Voici un ouvrage très intéressant et meme très dramatique dans lequel M. Jacob Israel De Haan, un écrivain de race doublé d'un psychologue aigu, traite de la grave question de l'inversion sexuelle. Dans un premier roman, qui se passe dans un des [quartiers?] les plus connus et les plus vivants d'Amsterdam, *Pijpelijntjes*, l'auteur avait déjà mis en scène avec beaucoup de vérité, de tact et de mesure, deux personnages appartenant à la caste de parias et de desherités de l'amour en faveur de qui la société se montre de plus en plus éclairée et équitable. L'opinion notamment de Feu le baron Von Krafft-Ebing, professeur à l'Université de Vienne et une des autorités de la psychiatrie'.

Baekelmans⁶³⁶.

Wat De Haan in november 1907 precies aan Eekhouds 'bijstand' dankt, weten wij niet zeker, maar het zou kunnen zijn: het vinden van een uitgever die voor het voorwoord van een Europese beroemdheid als Georges Eekhoud gevoelig geweest is. Met zijn proza, aangenomen door De Nieuwe Gids, zullen de *fijne fragmenten* bedoeld zijn die in december 1907 in dat tijdschrift verschenen.

Van De Haans verdediging der Duitse officieren zal Eekhoud met instemming kennis hebben genomen. Zelf had hij zich in zijn dagboek ook al met 'l'affaire Harden Moltke' beziggehouden, in een aantekening van 31 oktober 1907. (Het proces tegen Eulenburg werd in augustus 1908 afgebroken, toen de vorst totaal ineenstortte⁶³⁷.) De Haan voorspelde: 'Er zal nog wat loskomen'. En inderdaad. Op 16 november 1907 verscheen De Ware Jacob met een quasinieuwsbericht: 'Jacob Israël de Haan zal met toestemming van "goeie" A. Aletrino, den nieuwsten druk van PYPELYNTJES opdragen aan "liebe" Hohenau⁶³⁸ en "süsse" Eulenburg'.

In zijn brief van 25 november 1907 belijdt De Haan zijn vriendschap voor Eekhoud in een paar ontroerende formuleringen.

162. De Haan aan Eekhoud, 25 november 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

25 November 1907

Beste meester Eekhoud, eindelijk heb ik dan gevonden, wat men hier in Holland over uw bekend Mercureartikel⁶³⁹ geschreven heeft. Ik heb het blaadje zeer subiet uit het tijdschrift gestolen, op de bibliotheek, en ik zend het u dus.

Hoe gaat het al met u? Wanneer kom ik te Brussel? Ja, wanneer. Ik verlang er zeer naar, maar ik kom niet, voordat ik u 'Pathologieën' brengen kan en dat zal niet wezen voor in de maan[d] April of Mei. Maar u begrijpt wel, dat ik dan toch niet kom. Als ik iets heel gaarne wil, dan gebeurt het beslist nooit. Ik weet nog niet, waarom ik niet zal kunnen komen, maar het zal wel niet kunnen.

Ik lees weinig van u in de *Mercure*, wel de *Chronique de Bruxelles*, maar ik ken al die Brusselsche menschen zoo niet. Kunt u niet eens ruzie maken met iemand? Dat is gezellig.

Ik ben benieuwd, wat het prul Messet van 'Pathologieën' zeggen zal. O, lieve vriend, dat is toch zoo'n prul! Hoe is die toch in de *Mercure* gekomen? Hij is gewoon Quéridomaan⁶⁴⁰. Ik weet zeker, dat hij alle vijanden van Quérido gewoon de huid volscheldt, om Quérido plezier te doen. Kwaad zal hij van mijn boek niet durven zeggen, omdat U er een mooie voorrede bij hebt gemaakt. En goeds zal hij er niet van willen zeggen, omdat ik met Quérido overhoop lig. Nu: wij zullen zien. Het Handelsblad, dat de grootste liberale krant van dit land is, heeft besloten nooit iets over mijne

636. 'Le jeune De Haan m'envoie une coupure de l'Amsterdamsch Handelsblad avec un compte rendu de *Vertellingen* (mes contes traduits par Baekelmans) par Is. Querido'. Hierna laat Eekhoud een volledige vertaling van het stukje volgen. Eekhouds *Vertellingen* waren verschenen bij Meindert Boogaardt.

637. hierover: Harden

638. één der andere slachtoffers van Harden

639. Bedoeld is wel een artikel in de *Mercure de France* uit 1901, over het proces rondom *EscalVigor*. Wat daar in Holland over geschreven is, is ons onbekend.

640. zoals bleek uit Messets reactie op Verwey's opstel over de Nederlandse literatuur. H. Messet verzorgde in de *Mercure de France* de rubriek 'Lettres néerlandaises'. *Pathologieën* heeft hij in de *Mercure de France* nooit besproken.

boeken en mijne tijdschriftartikelen te zeggen⁶⁴¹. Vindt u dat niet erg liberaal? Maar zoo zijn de menschen hier. Het is hier een zeer eng land. Ik gevoel mij vaak benauwd alsof ik stikken zal.

Mijne gezondheid is sinds 'Pijpelijntjes' verschenen is nog altijd slecht. Mijn hart is nog steeds ziek. Dikwijls moet ik zeer vele geneesmiddelen gebruiken en dagen lang met pijn te bed liggen. Ik ga met niemand om en ben zeer vereenzaamd geworden.

Mijne letterkundige positie wordt beter. Willem Kloos, die onze grootste moderne dichter is, accepteerde vier van mijne kleine beschrijvingen in proza voor zijn tijdschrift *de Nieuwe Gids*. En Van Deyssel, die onze beste en meest erkende criticus is, kondigt met eenige ophef aan⁶⁴², dat in de jaargang 1908 van zijn tijdschrift 'de 20ste Eeuw' nieuw proza van mij zal verschijnen. Dat nieuwe proza, mijn beste meester, is een tweede deel van 'Pijpelijntjes'. Leuk hè? Om die duffe Hollanders te laten zien, dat uw vriend zich niet uit het veld heeft laten slaan. Wat zullen de menschen daarvan schrikken.

Ik ben toch zoo innig blij, dat u mijn vriend bent en dat ik uw vriend ben. Het is eene van de weinige vreugden die ik heb, maar die vreugde is dan ook van groote waarde. Vergeet mij niet. Ik zal naar Brussel komen, ja zeker.

Veel liefs van uwen jongen,

Joop

Alsof de redactie van De Ware Jacob deze brief gelezen heeft of anders wel de brief aan Wiessing, zo trefzeker weet zij De Haans gevoelens te parodiëren: 'Dat is nu nog eens een lieve man, die George Eekhoudt, die snapt me. Hij dweept met mij en ik met hem' (28 maart 1908). En zo dweept Albert Verwey, volgens De Haan, met Nine van der Schaaf. Maar eerst volgt hier nog een brief aan Van Eeden, van eind november. Volgens Van Eedens postboek, in die tijd begonnen, ontving hij op zaterdag 30 november 1907 een brief van De Haan. Eind november ook speelde een *Gesammt-Gastspiel Berliner Bühnenkünstler* Frank Wedekinds *Frühlings Erwachen. Eine Kindertragödie* in Amsterdam.

163. De Haan aan Van Eeden, eind november 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

Beste vriend Van Eeden, dat ik je niet schreef had deze twee redenen, dat ik niet weet, of je dat genoeg doet en dat ik voortdurend ziekelijk ben en niet rustig schrijven kan. Hoe gaat het met je? Giza komt geheel niet bij mij en zij kan mij dus niet vertellen.

En ik kan niet naar Bloemendaal reizen. Prettig, dat je zoo werkzaam bent. Ik las in dagbladen, dat je naar Amerika gaat. Heerlijk! Het boek 'Minnestral' heb ik nog niet gelezen, maar ik zal het lezen. Is het niet prettig wonen bij Giza in één huis? Wat is het lang geleden, dat ik je mijnen eersten brief schreef: dat is al negen jaar geleden.

Het gaat mij niet heel goed. Ik heb vele bezwaren, vooral in mijn ziel. Die is geheel ziek. Ik schrijf voortdurend automatisch⁶⁴³ schrift, en dat is mij niet aangenaam. Het meest curieuze is, dat ik automatisch een soort van proza schrijf, dat verschillende letterkundigen zeer op prijs stellen. Willem Kloos schreef mij, dat het talentvol werk was. Hij plaatst er stukken van in de Nieuwe Gids.

641. Misschien had De Haan dat van Kees van Bruggen gehoord.

642. in de prospectus voor 1908

643. onduidelijk wat De Haan daarmee bedoelt, waarschijnlijk: dwangmatig

Ook andere tijdschriften willen het wel hebben. GrootNederland en Elseviers⁶⁴⁴. Toch vind ik het niet prettig.

Hans is vandaag naar het stuk van Frank Wedekind, waarover je mij gesproken hebt in de Kerstdagen toen wij samen naar Laren zijn geloopen⁶⁴⁵. Maar ik ben niet gegaan, omdat ik geen tooneelstuk meer verdragen kan. Nu ben ik alleen thuis. Ik ben veel alleen, en heb noch vrienden noch goede bekenden meer. Hans is heel lief voor mij, maar ze wordt nu moedeloos, omdat ik weder achteruit ga.

Als je in Amsterdam komt, wil je dan eens bij mij komen? Als je vooraf schrijft is het heel prettig voor ons, als je bij ons wilt komen eten. Ik ben altijd thuis of bijna altijd. Soms wandel ik enkele straten om.

Nu kan ik niet meer schrijven. Schrijf mij eens, omdat ik het prettig vind.

Groet Giza van mij⁶⁴⁶, als je wilt, en ik wensch je het beste van de geheele wereld.

Je vriend

Joop

164. De Haan aan Verwey, begin december 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

Zeer waarde mijnheer Verwey, nu zend ik u toch liever nu maar 8 bladzijden proza voor 'De Beweging'. Ik hoop zeer, dat u haar allen of gedeeltelijk plaatsent wilt.

Gaat het u goed? Het gaat mij nu weer niet goed. Maar als het weder goed gaat dan ga ik naar Brussel naar Georges Eekhoud voor een tijd. Eekhoud is op mijn werk evenzeer gesteld als u op dat van Nine van der Schaaf. Morgen komt Giza Ritschl bij mij. Zij komt nu dikwijls.

Dag mijnheer Verwey, heb het goed. Dit wenscht uw

Jacob Israël de Haan

165. Verwey aan De Haan, concept, 13 december 1907

Noordwijk/zee

13 Decr 07

Waarde Heer de Haan,

Hierbij uw 'Fragmenten' die ik tot mijn leedwezen niet kan aannemen. Ik kan mij denken dat dergelijke kleine gegevens, in een aangenomen kalmte afgewerkt, belangrijk of aangrijpend zijn. F

Albert Verwey

F Er zou daar op passen wat u van Tjechov zegt, dat zijn woorden eigenlijk zonder ontroering zijn, en nochtans ontroeren⁶⁴⁷. Uw stukjes ontroeren ook eenigszins, maar zwak, en zij hebben niet het vanzelfsche dat u in Tjechov prijst. Het ga u wel. Vriendelijk gegroet

In april 1907 had Albert Verwey in De Beweging een stuk geschreven, getiteld: 'Wat wil "De Beweging"?'. Hij trok daarin een parallel met de Revue des Idées (van Remy de Gourmont) en met

⁶⁴⁴. In 1908 zou Herman Robbers een reeks *fijne fragmenten* afdrukken.

⁶⁴⁵. in 1906

⁶⁴⁶. Volgens Van Eedens 'postboek' verzond hij op 3 december 1907 vanuit Bloemendaal een brief aan De Haan, die Giza mee naar Amsterdam nam. Giza bracht De Haans antwoord dezelfde dag mee terug. Beide brieven zijn verloren gegaan.

⁶⁴⁷. Ons is geen uitspraak van De Haan over Tsjechov bekend.

Die Blätter für die Kunst en noemde De Beweging een blad van poëtische bezieling, 'de dichterlijke drift die onzen tijd onmiskenbaar doorgolft'. In Den Gulden Winckel werd, ook nog in april, met dit stuk nogal de draak gestoken: 'Albert Verwey zet nog weer eens uiteen wat De Beweging wil. Het bestaansrecht van dit tijdschrift schijnt wel erg précair, dat de redactie telkens zooveel woorden nodig heeft om het doel dat zij zich stelt haar lezers duidelijk te maken'. Toch ging voor De Haan van De Beweging een zekere aantrekkingskracht uit: 'Wat is het toch, dat mij zoo doet verlangen naar eene plaats in uw tijdschrift, terwijl ik in andere tijdschriften toch genoeg plaats vinden kan?'. Maurits Uyldert citeert deze woorden en zegt: 'Het was één stem uit velen, die zouden opklinken van jaar tot jaar'⁶⁴⁸.

166. De Haan aan Verwey, kort ná 13 december 1907

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

Beste mijnheer Verwey, dank voor uw briefje en voor uw wensch: 'het ga u wel'. Zoo ver is het nog wel niet, maar: 'espérons toujours'.

Wat is het toch, dat mij zoo doet verlangen naar eene plaats in uw tijdschrift, terwijl ik in andere tijdschriften toch genoeg plaats vinden kan? Is uwe weinige of niet voldoende waardeering van mijn werk, mijn slecht geweten? Ik las daarover bij De Gourmont dit zinnetje: (Epilogues, dialogues des amateurs bldz. 71.⁶⁴⁹)

'le silence des gens de goût sert de conscience aux mauvais écrivains et les tourmente le reste de leur vie'

Nu, ik mag u later een vreemd gedicht zenden. Ik hoor allegaer dolle geluiden.

Het ga u wel, de uwe

Jacob Israël de Haan

In de maand december van 1907 verschenen drie reeksen *besliste volzinnen* in De Amsterdammer. Het is hier niet de plaats om dieper op dit deel van De Haans werk in te gaan. Wel merken wij op, hoezeer De Haans *volzinnen* zich onderscheiden van Bolland's 'Spreuken' in De Nederlandsche Spectator in 1907 en van Verwey's 'Eenzame volzinnen', sinds 1904 gepubliceerd in De XXe Eeuw en in De Beweging, waarmee De Haans werk oppervlakkig gezien gelijkenis vertoont⁶⁵⁰. Wij kozen een paar *besliste volzinnen* van De Haan uit over zijn eigen leven: 'Ik ben bang voor mijn verleden, want dat kan ik niet vergeten. Ik ben bang voor de toekomst, want die kan ik niet vermijden. Dus ik leef in het heden als een koorddanser op eene draad. Daar komt een doodval van' (De Amsterdammer, 10 november) en: 'Dagen en nachten zijn afschuwelijke dingen. Maar oogenblikken zijn soms prachtig' (15 december); over het socialisme: 'Het socialisme is geen gevaar voor de toekomst, maar de toekomst is een gevaar voor het socialisme' (1 december); over reacties op zijn werk (en men kan daarbij aan Van Eeden denken of aan Verwey): 'Ik ken eenen man, die mijn letterkundig kunstwerk niet aanvaarden wil, en dien ik vereer om dien wil zelve' (10 november); over waarheden en

⁶⁴⁸. *Dichterlijke strijdbaarheid*, p. 219

⁶⁴⁹. *Dialogues des amateurs sur les choses du temps 1905-1907 (Epilogues, IVe série)*, Parijs 1907. Het werd door Carry van Bruggen besproken in De Nederlandsche Spectator van 14 december 1907. Carry besprak Franse literatuur in dat blad vanaf midden 1907. Zo recenseerde ze Lepelletier over Verlaine en de memoires van Wanda de Sacher Masoch in de aflevering van 20 juli 1907, boeken die ook De Haan later zou bespreken.

⁶⁵⁰. Twee voorbeelden. Bolland in De Nederlandsche Spectator: 'Wie de geregeldheid van het huwelijk ondermijnt, ondermijnt de zeden' (28 september 1907); Verwey in De XXe Eeuw: 'Het eigenlijk moderne, in onzen tijd, is Bezonnenheid' (mei 1904).

scheurkalenders (waarbij men aan de scheurkalender met uitspraken van Van Eeden kan denken⁶⁵¹): 'Het treurigste einde van eene waarheid is, dat zij als spreuk komt op eene familiescheurkalender' (1 december); een uitspraak over zijn werk en de zedelijke verontwaardiging van sommige lezers: 'Er zijn geene onzedelijke schrijvers, maar wel onzedelijke lezers' (8 december); een poëtische uitspraak: 'De natuur is niet kunstvol, en de kunst is niet natuurlijk. Kunst is precies kunst voor zooverre zij geen natuur is' (10 november); een decadente uitspraak die aan Oscar Wilde herinnert: 'Niets is in mijn leven noodiger dan het overbodige' (10 november)⁶⁵².

In het decemnummer van *De Nieuwe Gids* (p. 108/11) verschenen vier *fijne fragmenten*. In het derde, 'Engelsch aardewerk', is sprake van een waterkan en twee drinkbekers met kippen erop afgebeeld. 'Omdat ik dit steengoed meestal gebruik met eenen mij bevrienden jongen te samen, vind ik het fraaier en meer bijzonder dan ik het anders vinden zou'. Hij spreekt dan van 'de kippenkan en de kippenbekers. Nergens drink ik zulk heerlijk water uit'. Opmerkelijk is dat in de roman *Pathologieën*, in het vierde hoofdstuk van het tweede deel, René zulk Engels steengoed aan mevrouw Riemersma schenkt, de oude vrouw bij wie René en Johan beiden wonen. Ook de oude vrouw spreekt dan van kippekan en kippebekers.

651. zie brief 139

652. Een aantal van deze *besliste volzinnen* vindt men in deze vorm niet in de editie-Lekkerkerker.

Op 4 januari 1908 publiceerde De Ware Jacob een parodie op de *besliste volzinnen* die op 15 december 1907 in De Amsterdammer hadden gestaan. Het humoristisch weekblad was er telkens als de kippen bij om De Haan belachelijk te maken. Het stuk heette 'Besliste zinneloosheden', het was 'opgedragen aan Den Heer Jacob Israël de Haan, Pijpelijner gedachtenis' en ondertekend: Hermes⁶⁵³. De spot concentreerde zich op De Haans *volzin*: 'Het proza van L. van Deyssel is het eenige proza, waarvan ik zeker weet, dat het alles overtroffen heeft en zelf nooit overtroffen zal worden'⁶⁵⁴ en wel aldus: '1. Het lintje⁶⁵⁵ van L. van Deyssel is het eenige lintje waarvan ik zeker weet dat het alle lintjes heeft overtroffen die in de Hooge Literatuur verdiend kunnen worden en zelf nooit overtroffen zal worden. 2. *Een liefde* van L. v. Deyssel is de eenige gecasteerde roman waarvan ik zeker weet dat hij alle gecasteerde romans van de Hooge Literatuur overtreft, overtroffen heeft en in alle eeuwigheid overtreffen zal. 3. Het karakter van L. v. Deyssel is een enig karakter van onbaatzuchtigheid, eerlijkheid, oprechtheid enz. enz. dat onovertroffen, onvolprezen en onnavolgbaar geweest is van af de schepping der wereld, is in onze dagen en zijn zal in eindeloze aeonen van eeuwigheid. 4. De heer L. van Deyssel is iemand waarvan ik zeker weet dat hij géén draaier, géén leugenaar, géén graaier, géén knoeier, géén parvenu, géén burgerman, géén schoft en géén ploert is'.

In Levensrecht publiceerde De Haan in januari 1908 'Nerveuze verzen'; het zou april worden, voordat De Ware Jacob die poëzie tot mikpunt koos.

Op zondag 12 januari richtte De Haan een brief aan Frederik van Eeden; Van Eedens postboek vermeldt de ontvangst op maandag de dertiende. Met ingang van die maandag was De Haan weer werkzaam aan een school in Amsterdam, school nr 84 op de Iepenweg, tegen een vergoeding van 66 gulden per maand. Hij zou tot 31 augustus 1908 aan die school verbonden blijven, de laatste school die hem als onderwijzer zou zien.

167. De Haan aan Van Eeden, 12 januari 1908

Amsterdam. 27. Palestrinastr.

Beste Van Eeden, het zou mij spijten als je mij zoudt komen bezoeken en als je mij dan niet thuis zoudt treffen. Daarom schrijf ik je even, dat ik alleen in het vervolg des Woensdags en des Zaterdagmiddags thuis ben. De andere middagen eerst om half vijf. Want van morgen af ga ik weer naar eene school. Want Stoffel⁶⁵⁶ is benoemd tot tijdelijk ondermeester aan eene stadsarmschool. De grootste stakker van al de kinderen is Stoffel zelf. Ik zie er tegen op als tegen eene politieke vergadering met debat. Maar ik moet wel.

⁶⁵³. = Edward B. Koster. Over hem schreef P.N. van Eyck in Den Gulden Winckel (15 september 1907): 'Ieder, die de literatuur geregeld nagaat weet dit: dat Koster geen gelegenheid laat voorbijgaan om hatelikheden neer te schrijven tegen een of twee letterkundige landgenooten. Ik vind dit jammer'. Van Deyssel was zijn gebeten hond.

⁶⁵⁴. *Besliste volzinnen* nr 31

⁶⁵⁵. Op 13 juli 1906 was Van Deyssel benoemd tot officier in de Orde van OranjeNassau.

⁶⁵⁶. sukkel, stakker

Ik heb gedurende eenige dagen je Gidsartikel van October gelezen⁶⁵⁷. Ik geloof, dat mijn hoofd te zwak is geworden na jaren van verdriet, en dat ik zulk een artikel niet meer begrijpen kan. Als dat niet zoo is, dan zijn de dingen, die je zegt, door allerlei minderen al veel sterker en veel eenvoudiger gezegd. En is het stuk van niet veel waarde, behalve door de kunstvolle taal.

Ik zal het altijd prettig vinden als je eenmaal komt of als je eens aan mij schrijft. Groet de goede Giza van mij.

Beste groeten van je vriend

Joop

168. De Haan aan Van Eeden, 17 januari 1908⁶⁵⁸

Amsterdam. 27. Palestrinastr.

Beste Van Eeden, dank voor je briefkaart, waaruit ik heb gezien, dat je gekwetst bent over de wijze, waarop ik over je Gidsartikel geschreven heb. Ik kan het niet helpen. Ik ben begonnen met de mogelijkheid te stellen, dat mijn verstand niet goed genoeg meer voor een diepzinnig artikel zou zijn. Ik heb het artikel nu niet meer in mijn huis en kan dus niet zooveel bewijzen, als ik anders doen zou. Een hoofddenkbeeld herinner ik mij nog wel. Het was dit: dat de menschen niet rationeel handelen, hoewel ze meenen, dat ze dit wel doen. En dat dit maar goed is ook, want dat de maatschappij daarmede is gebaat. Je hebt dit idee met voorbeelden uit de handelswereld toegelicht. Met het denkbeeld ben ik het absoluut niet eens. Het is zeer de vraag, wat rationeel is. Je kunt toch niet gaan beweren, dat iemand nietrationeel handelt, omdat hij anders handelt dan jij zoudt doen. Ik geloof, dat de eenige algemeen gangbare regel deze is, dat de menschen doen wat ze het liefst willen. Je geeft bijvoorbeeld het voorbeeld van eenen koopman, die schatrijk is en dus om 't geld niet meer werken hoeft. Maar die toch zijne wereldzaken drijven blijft en kleinere concurrenten afmaakt tot baat van de maatschappij. Hoewel hij dat zelf niet weet. Handelt die man irrationeel? Absoluut niet. Ik kan mij heel goed voorstellen, dat die man buiten zijne zaken geene behoeften heeft. Dat hij bijvoorbeeld aan het werk blijft, omdat hij zich anders hoopeloos verveelt. Als die man gaarne reist, zal hij zijne zaken eindigen. Wellicht tot schade van de maatschappij. Maar naar welke maatstaf beoordeel je de ratio?

Ik zal je nu een voorbeeld uit mijne omgeving geven. Een oom van mij is een zeer goed

⁶⁵⁷. Van Eedens Gidsartikel van oktober 1907 heette: 'Mijne ervaringen op sociologisch gebied'; het behandelde het verschijnsel van rationeel en nietrationeel handelen en was bedoeld als laatste hoofdstuk voor de Duitse uitgave van *De Blijde Wereld*. Oorspronkelijk, toen Van Eeden het aan redacteur Van Hall ter hand stelde (op 10 juni 1907, zoals Van Hall in een brief aan Van Eeden op 24 juni schreef), heette het stuk: 'Leeringen der experimenteele sociologie', maar Van Hall ried de schrijver 'een titel te kiezen, die duidelijker uitdrukt dat het *Uwe* ervaringen op een *bepaald* gebied zijn, waaruit door U leeringen worden getrokken. Bijvoorbeeld: "Ervaringen bij mijn maatschappelijk werk opgedaan", of iets dergelijks'. Het voorval laat iets zien van de verhouding tussen Van Eeden en Van Hall, zoals we van de verhouding tussen Van Eeden en Verwey iets zien in de parodie op het stuk, die Verwey in het novembernummer van *De Beweging* publiceerde, een dialoog tussen 'Van Eeden' en 'Van Eeden's Dubbellk', getiteld: 'De omgekeerde wijze'. De inzet van de parodie geeft wel een indruk van de toonzetting van het geheel. 'Van Eeden' zegt: "Ik heb er genoeg van. Ik heb nu 45 jaar geprobeerd op mijn voeten te loopen. Het gaat niet. Voortaan loop ik op mijn hoofd".

⁶⁵⁸. cf Van Eedens postboek

docent in de wiskunde⁶⁵⁹ en zijne lessen zijn zeker maatschappelijk nuttig. Hij heeft een pensioen verdiend, dat weinig van zijn salaris verschilt. Om een verschil van een paar honderd guldens geeft hij dus vele lesuren. Dit zou dus een voorbeeld zijn van iemand, die niet rationeel handelt, hetgeen de maatschappij ten goede komt? Absoluut niet. Die man is in zijn werk vastgeroest. Daarbuiten heeft hij geene behoeften of genoegens. Als hij zijn werk nederlegt verveelt hij zich dood. Daarom blijft hij aan zijn werk. Is dat niet zeer rationeel? Mij dunkt van wel. Alleen wie niet de levensmotieven van dien man kent, zal zeggen, dat hij niet rationeel is. Ik geloof, dat hij desnoods geld zou willen toegeven om zijne lessen te mogen blijven geven. Dat lijkt jou 't toppunt van nietrationeel zijn.

Als wij samen het bewuste artikel konden lezen, zou ik er nog meer van kunnen zeggen. Maar uit het bovenstaande zie je toch, dat je ratioïdée niet nieuw is en ook niet bijzonder.

Ik hoop, dat je dezen brief eenigszins op prijs stelt. Ik had in den tijd, dien ik ervoor gebruik ook iets anders kunnen doen. Bijvoorbeeld proza van Oscar Wilde lezen. Maar ik wilde je laten zien, dat ik maar niet op losse gronden geoordeeld heb. Het spijt mij, dat je altijd dadelijk boos wordt, wanneer men niet in alles met je meegaat. Ben ik boos geworden, toen je vroeger zeide, dat mijn poëzie op Kloos en Gorter gelijkt. Of mijn tegenwoordig proza op Van Deysse. Of mijn roman 'Pathologieën' op 'Van de koele meren des Doods'. Je hebt nooit een woord goedgevonden van de dingen, die ik gemaakt heb. Hoewel andere kunstenaars mij zeer prezen, en dus mijn werk zeer zeker niet objectief waardeloos is. Dat neem ik je niet kwalijk. Integendeel: ik waardeer je zeer. En toen ik mij ziek van ziel gevoelde, heb ik naar je gevraagd. Dat is het beste bewijs van eene diepe en ernstige genegenheid. Ik heb nooit naar iemand gevraagd in al de jaren van mijn ellende niet. Dat zijn er vier. En Indische jaren tellen dubbel.

Het werk in de school valt mij zeer moeilijk. De klas is zeer groot, vijftig. De kinderen staan mij tegen. Ik gevoel mij vallen en zie geen steun.

Groet de goede Giza van mij. Veel goeds wordt je gewenscht door je vriend
Joop

169. De Haan aan de wethouder van onderwijs, 17 januari 1908

Amsterdam. 17 Jan. 1908
27. Palestrinastraat.

WelEdelGestrenge Heer!

Naar aanleiding van uw verzoek tot inzending van eene geneeskundige verklaring, heb ik de eer u beleefdelyk mede te deelen, dat ik vroeger reeds drie malen eene betrekking van tijdelijk onderwijzer heb vervuld, te samen tot eenen tijd van zestien maanden.

Met verschuldigde hoogachting uw dienstwillige

J.Is. de Haan

De Haans benoeming aan school 84 door B&W van Amsterdam volgde op 5 februari (waarmee hij dus per 13 januari benoemd werd), maar op 10 februari vinden we in de 'extracten uit het boek der

⁶⁵⁹. De Haans oom Gerson in Haarlem; zie p. 7. De Haan behandelt hem met respect en humor, niet zonder sympathie. Jaap Meijer ziet dat anders. Hij beschrijft oom Gerson als 'een verdienstelijk didact' en een 'vlijtige middenstander, die op eigen kracht was geklommen op de maatschappelijke ladder', en meent: 'Jacob haatte in hem zijn natuurlijke tegenpool. In een schrijven van oktober 1907 laat hij zich tegenover Van Eeden aldus gaan' volgt: het betreffende fragment van deze brief van 17 januari 1908. Zo verschijnt De Haans 'voorbeeld uit mijne omgeving' bij Meijer als een voorbeeld van een trieste jeugdherinnering, een voorbeeld van zelfbeklag. Meijer vermeldt niet waar de brief over gaat: de studie van Van Eeden in De Gids. Wel baseert hij de datering van de brief op de datum van die publicatie. Zie: *De zoon van een gazzen*, p. 45.

besluiten van B&W' toch de aantekening: 'Den heer J.I. de Haan medegedeeld dat hij zich aan een geneeskundig onderzoek moet onderwerpen'.

170. De wethouder van onderwijs aan De Haan, concept, 10 februari 1908

Amsterdam, 10 Feb 1908

Aan den heer *J.I. de Haan* tijd^k ond^r aan school 84

In antwoord op Uw schrijven van 17 Jan jl. heb ik de eer U te berichten, dat het mij wenschelijk voorkomt, dat gij U voor de betrekking van tijd^k ond^r b/h O. L. ond^s aan een geneeskundig onderzoek onderwerpt.

In afwachting van het resultaat daarvan zult gij voorloopig niet voor de vervulling eener nieuwe tijdelijke betrekking in aanmerking komen.

de Weth^r. v/h ond^s.⁶⁶⁰

Op 18 januari 1908 kwam De Ware Jacob zijn lezers amuseren met opnieuw een parodie op de *besliste volzinnen* van De Haan; onder het stuk 'Het nieuwe boek der spreuken' tekent de scribent zich als: Dries Nuchter Jzn. Jacob Israël de Haan (Israël 'omdat 't wat op Quérido lijkt') had 'het groene weekblad' goed genoeg gevonden om er zijn 'besliste dr... pardon: dolzinnen, och pardon: volzinnen' in te publiceren. 'Het komt meer voor, dat een kip wel eens 'n ei met 'n luchtje legt, of minstens 'n windei, maar zoo zout, als Jacoba de Hen met de voortbrengselen harer kloaka omgaat, heb ik nog nergens gegeten!'. Wij laten drie parodieën volgen: 'Zedelijkheid en onzedelijkheid bestaan slechts in verhitte hersenen', en: 'Een schrijver is nooit zedelijk of onzedelijk; slechts zijn lezer is koel of verhit' (De Haan: 'Er zijn geene onzedelijke kunstenaars, maar er is een onzedelijk publiek'⁶⁶¹). En: 'Een hen legt liever een windei; zij verliest het gemakkelijker'.

Het jaar 1908 zal het jaar van *Pathologieën* worden. In februari werd een fragment van de roman gepubliceerd in *Ontwaking*. Het betreft een aantal paragrafen uit het tweede hoofdstuk van het tweede deel. Bij vergelijking merkt men verschillende wijzigingen in de tekst op, bijvoorbeeld 'spelende gezegden, maar die dikwijls krimpens zeer deden' (uit paragraaf 10, het gaat over René Richell) staat in *Ontwaking* als: 'speelsche gezegden, maar die dikwijls diep zeer deden'. Het taalgebruik lijkt in het tijdschrift dus iets gewoner, aangepaster.

Op 15 februari publiceerde Den Gulden Winckel de voorrede voor *Pathologieën* van Georges Eekhoud, in De Haans vertaling. Men herkent Eekhouds dagboeknotities van maart 1907: 'Dit is een zeer belangrijk geschrift, waarin de Heer Jacob Israël de Haan, die een uitmuntend letterkundig kunstenaar is, en een psycholoog van een diep doordringensvermogen, over afwijkende gevoelsneigingen, dat wil zeggen over het uranisme geschreven heeft'. De briefwisseling tussen René en Johan, waarover Eekhoud in zijn dagboek schreef, is komen te vervallen, en de weergave van het eind van de roman: 'Jean finit par devenir fou', werd gewijzigd: 'hij eindigt met zelfmoord'. De tekst die Den Gulden Winckel afdruckte, is gelijk aan die van het voorwoord vóór in de roman, met een enkele uitzondering: waar in Den Gulden Winckel staat: 'Die ijveraars', luidt de tekst in de boekuitgave: 'De ijveraars voor eene bijbelsche moraal'⁶⁶². De zinswending duikt een week later op in een brief van De Haan aan Eekhoud: 'zélateurs de la morale biblique'. Dat maakt het onwaarschijnlijk dat De Haan zelf in Eekhouds tekst geschrapt zou hebben.

⁶⁶⁰. onder de brief, zoals bij meer conceptbrieven van gemeentewege: een aantal parafen

⁶⁶¹. De Amsterdammer 8 december 1907; *Besliste volzinnen* nr 176

⁶⁶². *Pathologieën*, p. VIII

Opvallend is hoezeer Eekhouds waardering voor de roman *Pijpelijntjes* sinds zijn bespreking in 1905 in het Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen is toegenomen. In het Jahrbuch heette *Pijpelijntjes* 'schlecht aufgebaut', het ontbrak de roman aan 'tieferem Eindringen, an dramatischer Progression, an Psychologie' en zo was het boek tenslotte 'mehr ein interessantes Werk als ein schönes Werk'; in de voorrede voor *Pathologieën* heet het boek geschreven 'met eene ontroerende waarheidsliefde en een groot kunstvermogen, maar ook met buitengewoon veel tact, die van maathouden weet'.

De redactie van Den Gulden Winckel voegde aan Eekhouds stuk een uitvoerige en verontschuldigende voetnoot toe: de publicatie ervan mocht 'geenszins als een blijk van instemming' worden beschouwd. Maar van 'het oordeel eens schrijvers van beteekenis als Georges Eekhoud ongetwijfeld is', behoorde men toch kennis te nemen, aldus Van Eckeren. Ondanks dit voorbehoud van de redactie is de publicatie van de voorrede van Georges Eekhoud bij *Pathologieën* een mijlpaal in de ontvangst van De Haans werk. Het stuk werd in het Handelsblad (met volle nadruk op Van Eckerens voetnoot) en door de NRC gesignaleerd. De Haan knipte beide stukjes, verschenen respectievelijk op 19 en op 20 februari, uit, plakte ze op een briefkaart en stuurde ze, getuige de poststempels, spoorlags naar Eekhoud.

171. De Haan aan Eekhoud, 19 februari 1908

Beste meester, dit is uit het Handelsblad van hedenavond. *Belangrijk, omdat in dat blad voor dezen mijn naam niet mocht worden genoemd*⁶⁶³. Zondag krijgt u eenen brief van mij, en ook het boek. Of ik zelf komen kan? Dat vraag ik.

Goeden dag. Veel goeds van

Joop

172. De Haan aan Eekhoud, 20 februari 1908

Zaterdag krijgt u het boek met eenen brief. Dit is een stukje van Johan de Meester, die hier nogal invloed heeft uit de Nieuwe Rotterdammer Courant het grootste Nederlandsche blad. Dank voor alles!

Dag,

Joop

Na Eekhouds voorrede signaleert de NRC ook een artikel van René de With over de dichter Paul Verlaine in dezelfde aflevering van Den Gulden Winckel zonder te vermoeden, althans zonder te vermelden dat zich achter die schuilnaam, die iets heeft zowel van Richell als van Johan van Vere, de schrijver van *Pathologieën* verbergt. Verlaine was al jaren lang De Haans 'diepinnigstbeminde verzenvriend', zoals hij op 18 oktober 1903 in De Amsterdammer had geschreven. In het artikel in Den Gulden Winckel, een bespreking van een boek van Edmond Lepelletier over Verlaine, heet het: 'Ik houd verbazend veel van dichters, en heel veel van Paul Verlaine, die een buitengewone is geweest. Daarom lees ik altijd van alles, wat over Verlaine geschreven wordt, en het geheele bovengenoemde boek van Lepelletier, dat zeer uitgewerkt is, heb ik gelezen'.

173. De Haan aan Eekhoud, 22 februari 1908

⁶⁶³. vgl brief 162

Amsterdam, 22 Februari 1908.⁶⁶⁴

Mijn beste meester, gelijk met dezen brief zend ik u het eerste exemplaar van 'Pathologieën'. Het boek is nog niet in den handel⁶⁶⁵. Maar de uitgever gaf mij één exemplaar vooruit, omdat ik dat aan u in Brussel wilde komen brengen. Maar nu kan ik nog niet komen, maar ik kom wellicht later. Maar ik zend het boek, en ik vraag u, ook namens den uitgever, of u het niet aan anderen wilt laten lezen, voor het in den handel komt. De voorrede van u in den Gulden Winckel heeft hier nogal emotie gemaakt. Un frisson nouveau dans la littérature. Nu zult u vragen, waarom ik niet naar Brussel kan komen. En dat zal ik u dus nu eens zeggen. Ik kom niet naar Brussel, omdat het gemeentebestuur van Amsterdam mij weder heeft aangesteld als onderwijzer aan een van de gemeentescholen. Dat is na hetgeen er gebeurd is met 'Pijpelijntjes' een acte van onverwachte liberaliteit. Maar nu moet ik voorzichtig zijn, en niet hals over kop naar Brussel komen en mijne betrekking in de steek laten. Ik heb het geld, dat ik verdien ook noodig om mijne studie in de rechten te betalen, en die is heel duur. Maar in het voorjaar krijgt iedere school beurt voor beurt 8 dagen vrij, als de school schoongemaakt wordt. Ik weet nog niet, wanneer onze school aan de beurt is. Maar ik kom zeker. Ik verheug mij er zeer op. Ook wil ik zien in Brussel eenen uitgever te vinden voor eene fransche editie van 'Pathologieën'. Ik kom zeker. Van het eerste geld, dat ik in de school heb verdiend, heb ik een gebattikt stoelkussen voor u gekocht, omdat ik zooveel van u houd. Weet u, wat battikken is? Het is een oostindisch procédé van verven, maar in Holland doen de jongere kunstenaars het ook. Het kussen is goudbruin met grijs, zooals ivoor grijs is. Ik neem het mee.

Ja, de 'zélateurs de la morale biblique' leggen het af. Alle tijdschriften willen nu gaarne mijne geschriften weder hebben, maar ik ben nu heel moew en maak zoo ongeveer niets. Ik heb 'Ontwaking' een fragment van 'Pathologieën' afgestaan. Er komt ook een groot fragment in 'de Nieuwe Gids'. Willem Kloos schreef mij, dat het een prachtig stuk was 'bijzonder en subtiel'.

Maar ik ben moew en melancholisch. Schrijft u mij eens weder? Dan ben ik altijd zoo blij. Dag beste meester Eekhoud. Uw jongen

Joop

Hierachter staat een fransch versje, dat ik voor u geschreven heb.

Mélancholie.

Pour: Georges Eekhoud.

Je suis d'une mélancholie
Monotone. La pluie
Grise pleure.
Le vent tourmente ma maison
Vides de vie les heures vont
Sans couleurs.
C'est la saison sans roses
Mon âme non éclore
Sans fruit meurt.

Op 24 februari 1908 vermeldt Georges Eekhoud in zijn dagboek de verschijning van *Pathologieën* en van de voorrede, die opzien baart en De Haan goed doet. De kranten kondigen het boek aan en

^{664.} Op postpapier met briefhoofd: 'JACOB ISRAËL DE HAAN, / Palestrinastraat 27. / Amsterdam,'. Dit briefhoofd geven wij niet weer, maar wij nemen wél steeds de plaatsaanduiding 'Amsterdam' over.

^{665.} Officieel verscheen *Pathologieën* pas in de tweede week van juli 1908.

noemen Eekhouds voorrede⁶⁶⁶.

Op 23 februari 1908 publiceerde De Amsterdammer weer een aantal *besliste volzinnen* van De Haan, waaronder één over Verlaine: 'Paul Verlaine was niet de beste dichter, maar hij was wel de beste musicus van het Fransche rijk', en een karakteristieke boutade over Holland: 'Dikwijls droom ik, dat ik in de hel ben. Na het ontwaken bemerk ik, tot mijn schrik, dat ik in Holland ben'⁶⁶⁷. Op 29 februari had De Ware Jacob weer een *sneer* in petto: 'Als alle Joden zóó waren als Jacob Israël de Haan, werd ik beslist antisemiet'.

Op 1 maart 1908 verscheen, in De Amsterdammer, een tweede voorpublicatie uit *Pathologieën*, een fragment uit het vierde hoofdstuk van het eerste deel. De tekst vertoont ten opzichte van de boekuitgave een aantal varianten, bijvoorbeeld: 'wat heeft hij eene knappe harde stem', waar de boekuitgave heeft: 'wat heeft hij eene knappe klare stem', te gevarieerd dan dat men er een bepaalde lijn in vindt en een conclusie zou kunnen trekken. Hetzelfde is het geval in de derde voorpublicatie van een gedeelte van *Pathologieën*, in De Nieuwe Gids van dezelfde maand. Daar gaat het om fragmenten uit het tweede en derde hoofdstuk van het tweede deel, fragmenten die aansluiten bij het stuk dat in februari in Ontwaking gestaan had. Meteen al in de eerste zin lezen we: 'Eens sprak de blinde over zijne levensstilte', waar de boekuitgave heeft: 'Eens sprak de blinde over zijne levensleegte', maar verder lijken ook hier de tekstafwijkingen van gering belang⁶⁶⁸. Een voetnoot, zowel in De Nieuwe Gids als ook in Ontwaking, kondigde aan dat de roman 'in het voorjaar' zou verschijnen.

De publicatie in De Amsterdammer lokte een negatieve reactie uit: C.S. Adama van Scheltema schreef een brief aan Wiessing en diens antwoord, gedateerd op 8 maart 1908, is bewaard gebleven. Hij noemt de bezwaren van Adama van Scheltema 'onzin' en hij voegde daaraan toe: 'Van de Koo kreeg ik [...] *precies het tegenovergestelde* te hooren!!'. Hij publiceerde op 15 maart opnieuw een handvol *besliste volzinnen* van De Haan, waaronder de vaak geciteerde uitspraak: 'Een diamant en mijne kunst zijn: zeer klein, zeer hard, zeer zuiver, zeer glinsterend. Maar men kan er zich niet mede warmen, wanneer men koud is'. En op 29 maart een vervolg; in deze reeks vindt men de *volzin*: 'Middelmatigheid is de premie voor een gerust leven. Zij is te hoog'⁶⁶⁹, die Wiessing in *Bewegend portret* tot De Haans 'trotse uitvallen' rekende (p. 263).

Uit Eekhouds dagboek, een notitie van 18 maart, weten we dat De Haan hem een bespreking van zijn *Vertellingen* zond, gepubliceerd door Dirk Coster in De Amsterdammer⁶⁷⁰, waarna op 24 maart de mededeling in het dagboek iets uitgebreider en gevarieerd nog een keer wordt herhaald⁶⁷¹.

⁶⁶⁶. 'Pathologies de De Haan a paru, ma préface est reproduite dans Den Gulden Winckel. Elle fait grand bruit et grand bien à De Haan. Les journaux annoncent son livre et ma préface'.

⁶⁶⁷. *Besliste volzinnen* nr 43 en nr 45

⁶⁶⁸. Wel komt in De Nieuwe Gids een paragraaf 13 voor, welk cijfer in de boekuitgave weggelaten werd: daar springt de nummering van 12 naar 14. In de herdruk van 1981 veranderde de editeur paragraaf 14 in paragraaf 13 enz.

⁶⁶⁹. *Besliste volzinnen* nr 52 en nr 69

⁶⁷⁰. 'De Haan m'envoie un hebdomadaire hollandais De Amsterdammer contenant un excellent article sur moi, signé Dirk Koster à propos des traductions de trois de mes contes par Baekelmans'.

⁶⁷¹. 'Le jeune De Haan m'envoie un hebdomadaire hollandais *De Amsterdammer Weekblad van Nederland* (N° du 15 mars 1908) contenant une très belle étude de M. Dirk Coster sur moi à propos de la traduction de quatre de mes contes par Lode Baekelmans'.

Op 22 maart 1908 schreef De Haan aan Saalborn, student in de letteren⁶⁷², die hem gevraagd had (iets dergelijks kan men tenminste uit De Haans brief opmaken) waarom hij nooit meer iets van hem hoorde.

174. De Haan aan Saalborn, 22 maart 1908

Amsterdam, 22 Maart 1908.

Arnold, ik ben niet onverschillig voor je, maar ik heb het zeer druk. Als je Dinsdagavond a.s. een kopje thee bij mij komt drinken, dan vind je me denk ik vrij. Ik zal je dan iets uit mijn roman *Pathologieën* laten lezen, als je wilt. Breng eens wat van je eigen proza mee, dat lees ik dan gaarne.

Beste groeten t.t.

d. H.

Op 28 maart 1908 nam De Ware Jacob in 'Nog een intiem briefje'⁶⁷³ De Haan nog eens terdege op de hak. Het gaat zogenaamd om een briefje van De Haan aan de redactie. Een plaatje parodieert het 'satanistische' portret van De Haan dat vóór in *Pathologieën* staat en dat ook in Den Gulden Winckel bij het voorwoord van Georges Eekhoud was afgedrukt: men ziet het elliptische hoofd van De Haan op twee benen met bijschrift 'Jacoba de Hen oftewel Jacob de Haan'. In het 'intiem briefje' staat: 'Bijgaand mijn portret. In *Den Gulden Winckel* ontbrak de omlijsting. Toe, maak eens een aardig versje bij mijn blank, bloot, brillegezicht, maar "neem" me niet te bar'. De hoofdinhoud van het briefje is een klacht: 'Vinje het nou niet akelig flauw van het Handelsblad, dat het moedwillig verzuimd heeft mij te inviteeren om "onderdeestreep" m'n letterkundige plannen den volke kond te doen? Nu moet je weten, dat mijn bloedeigen zwager, van Bruggen, in de onderdeestreepredactie zit. Die goeie Kees weet, dat ik er zoo erg op gesteld was eens onder de streep te kruipen⁶⁷⁴ en toch wilde hij er mij niet in hebben. Vroeger was hij zoo'n snoes, maar tegenwoordig vind ik hem een naren man. Ik ben toch ook letterkundige'. Bedoeld is de rubriek 'Onder de streep' in het Algemeen Handelsblad, februari en maart 1908, waarin een bont gezelschap schrijvende 'persoonlijkheden' aan het woord werd gelaten over hun werk en hun toekomstplannen. Wij noemen: Augusta de Wit, Thérèse Hoven, Adriaan van Oordt, Frans Mijnsen, J.N. van Hall, Giza Ritschl, Adama van Scheltema, Lode Baekelmans, Frans Bastiaanse, Ina BoudierBakker, Cyriel Buysse, Boutens, Emants, Querido, Van Eeden, Carel Scharren, G.F. Haspels, Gerard van Eckeren, Van Eyck, Henri van Booven, Jeanne KloosReyneke van Stuwe, Van Nouhuys, SimonsMees, W. Graadt van Roggen; ook: Van Deysse, die op 21 maart een nieuwe omwerking van *Een liefde* had aangekondigd. Jacob Israël de Haan was inderdaad niet van de partij. 'Andere bladen nemen wèl notitie van me', zo vervolgt het briefje. 'Heb je in het vorig nummer van *Den Gulden Winckel* niet gelezen, wat George Eekhoudt over mijn nieuwste werk heeft geschreven? Dat moet je lezen. Dat is nu nog eens een lieve man, die George Eekhoudt, die snapt me. Hij dweept met mij en ik met hem. Zoals ik m'n "Pijpelijntjes" aan "goeie Nol Aletrino" heb opgedragen, zal ik mijn wordende "Bruine Verzen" ("halfzachte gedachten van een mannevriend", luidt de ondertitel) m'n "beste George" dediceeren'. Dan komen De Haans toekomstplannen: een vervolg op *Pijpelijntjes*, een berijming van 'Traité de

672. Het adres op de briefomslag luidt: 'den Heere: Arnold Saalborn / Litt. Stud: / Alex. Boersstraat 23 / Stad'.

673. Het blad publiceerde zulke briefjes als een soort rubriek. Eén ervan was aan De Haan zelf gericht geweest: het briefje van Jonkheer de Geer, 26 januari 1907.

674. 'onder de streep': bladvulling of feuilleton in een krant; ook wel: aanduiding van minderjarigheid

'l'uranisme' van Aletrino⁶⁷⁵ en een Duitse vertaling van zijn 'Besliste Volzinnen': 'Bestimmte Perioden', afgedrukt 'op geperforeerde en opgerolde strooken'. Phili von Eulenburg had al een honderd exemplaren besteld.

Wij zullen niet alle grappen citeren, waarin de vindingrijkheid van de redactie van De Ware Jacob zich uitput. Voldoende komt tot uiting hoe goed het blad steeds over De Haan geïnformeerd en gedocumenteerd was. Het lijkt zelfs of men ervan wist dat De Haan naar een vertaler van zijn werk zocht⁶⁷⁶.

In De Ware Jacob van 11 april 1908 werd een gedicht van De Haan afgedrukt; hier volgt de eerste strofe:

Ik zocht het Leven en ik vond den Dood,
Den goeden Dood. En ik betrouwde
Hem, hem, alles wat mij behouden
Uit mijn leven overschoot.

Onder het opschrift 'Een gemoedelijke doode' wordt meegedeeld dat deze verzen 'van den meer dood dan levend zijnden De Haan' in Levensrecht hadden gestaan: 'Volkomen op hun plaats dus. Een blad, dat het recht op het leven bepleit, is onbetwistbaar de ware plaats om ook eens de genoegens van het doodzijn met een warm woordje aan te bevelen'. De Haans titel 'Nerveuze Verzen' is echter 'beslist onjuist, want aan dien dooien De Haan, wien het volmaakt onverschillig schijnt te zijn wat hij is, dood of levend, is niet de minste nerveusheid te bespeuren'.

Een positiever reactie op zijn werk viel De Haan ten deel in het huiselijke blad *Op de hoogte*⁶⁷⁷, waar W. van Ree het in De Nieuwe Gids gepubliceerde fragment van *Pathologieën* bespreekt. Het 'merkwaardig proza' van De Haan wordt 'bizonder van fijnheid, vreemdbroos, suggestief van stijl' genoemd en het thema van *Pathologieën* 'benauwend'. Van Ree toont zich getroffen door de vanzelfsprekendheid waarmee De Haan zijn 'held' René Richell ten tonele voert: 'Het abnormale van zijn held geeft de auteur als *bij dezen* normaal, als iets, waarover hij zich geenszins verwondert of behoeft te verwonderen en zoo sterk suggestief is zijn beelding, dat ook de lezer, geïmponeerd, 't verhaalde als iets natuurlijks voelt bij dezen gedegenereerde, al is 't natuurlijke dan ook afschuwelijk'. Hij citeert dan twee boutades van René Richell: 'Ik ben altijd blij, als er iemand dood gaat, van wien ik veel houd, want dan word ik verlost van mijn voortdurende doodsangst, dat zoo iemand sterven zal', en: 'Ik vind iederen moordenaar een sympathiek mensch. Ik zou zelf ook graag eens een moord doen, want dat is een geheel nieuwe gewaarwording voor mij... en het is heel moeilijk een nieuwe gewaarwording te vinden...'. Van Ree vergelijkt De Haan dan met Couperus (en een recente publicatie van Couperus in *Groot Nederland*⁶⁷⁸), hij vindt Couperus 'brutaler, zonder de intimiteit van uiterste ziekelijke verfijning, en wat inwerking op den lezer betreft, daardoor te gevaarlijker'. Maar beide auteurs vertellen van een 'absoluut egoïsme, dat állen band tusschen individu en gemeenschap wegdenkt en à tout prix bevrediging zoekt, in

^{675.} zijn lezing van 1901, zie: p. 63

^{676.} een vertaler in het Duits, zie: p. 203; een vertaler in het Frans, zie: p. 189 (en p. 234)

^{677.} jrg 5 (1908), p. 274

^{678.} nl. 'De hogere onbewustheid', in de woorden van Bastet: 'het verbijsterende, gefingeerde journal van een tot misdadigheid neigend individu, dat in de ik-vorm vertelt hoe hij steelt, zich als beginnend souteneur laat onderhouden door een prostituée, homoseksuelen begluurt, roulette speelt, en zich een weg door het leven baant met mes en revolver' (p. 346). Bastet voegt er nog aan toe: 'Couperus is hier van een ongebruikelijke openhartigheid betreffende homo-erotisch getinte ontmoetingen' (p. 761).

woorden of daden, der aandriften, hoe verkeerd deze ook zijn'.

Op 12 en op 26 april 1908 verschenen er weer *besliste volzinnen* in De Amsterdammer; uit de eerste reeks citeren wij: 'Een slecht boek vindt altijd een goede plaats'⁶⁷⁹, en uit de tweede reeks de trotse uitval: 'De Hemel is hoog en de Hel is diep. Maar de aarde is plat en ik houd daar niet van'⁶⁸⁰.

In de tussentijd reisde De Haan naar Brussel. Op 17 april noteerde Georges Eekhoud in zijn dagboek: 'De Haan est ici depuis hier à midi'. De vrienden wandelen door de stad en gaan 's avonds, met Eekhouds vrouw, naar de schouwburg⁶⁸¹. Dit staat op bladzij 222 van het dagboek; daarna ontbreken vier bladzijden. Op bladzij 227 brengt Eekhoud de gast uit Amsterdam naar de trein. Hij is gecharmeerd van De Haan, maar diens onophoudelijk gepraat heeft ook wel een beetje op zijn zenuwen gewerkt⁶⁸².

De Haan had Eekhoud op 22 februari een exemplaar van *Pathologieën* gestuurd. Vóórin zetten nu de vrienden Joop de Haan en Georges Eekhoud kruiselings hun handtekening en daaronder schreef De Haan als was het een gedicht:

'Hij, die deze namen scheiden kan,
Hij kan ook onze harten scheiden'.

175. De Haan aan Wiessing, 30 april 1908

Amsterdam, 30 April '08.

WelEdelGestrenge Heer!

Inliggende brief van Willem Kloos, dien ik gaarne van u terugontvang, zal u op de hoogte brengen. Mijn beleefd verzoek is dit: zoudt u de inliggende stukken willen plaatsens? Anders komen ze in een klein Vlaamsch tijdschrift⁶⁸³, wat nogal jammer is. De Groene staat sterker dan de NGids staat. Ik geloof niet, dat Gij er kwaad mede kunt.

Als u iets terugzendt, wilt u dan deze gele enveloppe gebruiken?

Inmiddels met bekende gevoelens (ik houd meer van de onbekende.) uw dienstw.

Jacob Israël de Haan

De brief van Kloos zou nog herhaaldelijk de ronde doen, maar hij is teloorgegaan en naar de inhoud ervan kunnen wij slechts raden. Misschien accepteerde Kloos in deze brief bijdragen van De Haan aan De Nieuwe Gids⁶⁸⁴, maar zeker retourneerde hij een aantal, hoewel het onzeker blijft welke.

679. Ontbreekt in *Besliste volzinnen*. Wel vindt men daar onder nr 198: 'Een goed boek vindt altijd eene slechte plaats' (uit *Ontwaking*, aug.sept. 1908).

680. *Besliste volzinnen* nr 83

681. 'Je le promène en ville et le soir nous le menons à la première de *Marie Madeleine*' (*Maria Magdalena* is een toneelstuk van Friedrich Hebbel).

682. [...] 'où nous avons attendu près d'une demie heure le train en retard. Le cher garçon nous a diverti et charmé, un peu énérvé parfois par son bavardage intarissable et pourtant il nous manque déjà, et j'ai la mélancolie de son absence. Il m'aimait bien!'

683. *Ontwaking*

684. zoals men kan opmaken uit een brief van De Haan aan Robbers van 5 december 1908; zie brief nr 200.

Kloos' motief moet geweest zijn: iets aanstootgevends in De Haans proza⁶⁸⁵ en angst voor het verlies van abonnees.

In de slotzin van zijn brief aan Wiessing, in het grapje met de bekende en de onbekende gevoelens, herkennen we De Haans neiging tot paradoxen, tot *besliste volzinnen*. Volgens Wiessings *Bewegend portret* gingen De Haans inzendingen 'vergezeld van zo dankbare brieven, dat ik er ja, dat ik er wel eens draaiërig van werd. Ik moest mij altijd weer overwinnen, zo dikwijls ik die zoete missives las' (p. 21/2). In bovenstaande brief aan Wiessing zien wij niets dankbaars en niets zoets. Wij weten niet welke waarde wij aan Wiessings persoonlijke opmerkingen mogen hechten: 'het vleierige' in De Haan leek hem 'conform zijn ongezondbleke, kale grote ballonhoofd met de bebrilde, een heel klein beetje uitpuilende steekogen, en zijn wat vormeloze lichaam, waarmee hij voortliep, of hij ja, werkelijk, of hij vinnen had'.

Op 3 mei 1908 publiceerde De Haan in De Amsterdammer een opstel met de uitdagende titel 'Schaamteloze, hooge journalistiek'. Het is het opstel waarover Wiessing op 17 april aan De Koo had geschreven: 'voor de volgende week, een heel aardig stukje van Jacob Isr. de H. [...] over 't zelfde onderwerp waarop Coenen hamert'. De Haan begint ook met een verwijzing naar 'de heer Frans Coenen, die in dit Weekblad op zulk eene verfijnde wijze de onzedelijke artikelen in het Handelsblad heeft te grazen gehad', twee opstellen van 19 en 26 april: het Handelsblad had de toename van het aantal winkeltjes met vieze prentjes schrikbarend genoemd. Coenen had de hand van een 'stellig jeugdigen verslaggever' menen te herkennen, maar De Haan zag in die 'aanval op de winkelsomdehoeken waar onzedelijkheid wordt verkocht' een veel breder opzet. 'De Londensche berichtgever heeft de onzedelijkheid bestreden, de Parijsche berichtgever heeft de onzedelijkheid bestreden, en nu begint de Berlijnsche berichtgever ook'. Volgens De Haan wordt er 'een aanval gedaan in naam der zedelijkheid op de kunst'.

Wat was er gebeurd? Op 14 april was in het Handelsblad geprotesteerd tegen een opvoering van *Lysistrata*, van Aristophanes, in Berlijn. 'Het is', aldus De Haan, 'altijd de groote moeilijkheid geweest in het bestrijden der onzedelijke voorwerpen, dat men de fijne kunst wilde vrijlaten en de grove narigheid aan banden wilde leggen. Daarover was men het eens'. Men was dus tégen 'de onzedelijke uitstallingen' en vóór *Lysistrata*. De Haan vervolgt (en men kan aannemen dat hij zichzelf tot die 'velen' rekende): 'zóó zeer hebben velen bezwaar tegen een bazige heerschappij van de zedelijkheid over de kunst, dat zij zich dan maar bij algeheele vrijheid voor alles nederlegden'. Maar de Berlijnse correspondent gaat de andere kant op: 'welke vrijheid laat die man de kunst dan nog? In een besloten schouwburg te Berlijn speelt men *Lysistrata*. Wie dus te zedelijk is, om het stuk te gaan zien, die kan thuisblijven'. *Lysistrata* 'is toch waarlijk geen onbekend stuk' en 'de kunstwaarde van het stuk en van de opvoering wordt door dezen Berlijnschen puritein ook niet ontkend. Dat is juist het erge'. Dan laat hij het Handelsblad aan het woord: 'de schaamteloze Hooge Kunst wordt een paar avonden in de week geestdriftig bejubeld door de upperten en geestdriftig besproken op tea's en soirées. Waar thans het gebouw van de "Kammerspiele", zoo smaakvol, streng, klassiek bijna verrijst, stond vroeger een bekend danshuis. Ik geloof, dat het toen zedelijker was'. De Haan: 'Dit is de wijze, waarop in een groot en liberaal en Hollandsch dagblad geschreven wordt, niet over twijfelachtige flodderschriften, maar over kunst, die door den schrijver zelve als kunst erkend wordt'. Daarop laat hij een paar volzinnen volgen die er niet omheen draaien:

'Ik ben iemand, die de schaamteloze Hooge Kunst van harte dient.

Ik heb behoefte aan schaamteloze Hooge Kunst.

Ik kan niet leven zonder schaamteloze Hooge Kunst.

Kloos aan Van Deysse 6 december 1908: 'Ik had al eens "onzedelijke" copy van hem [De Haan] geweigerd, maar hem tegelijkertijd om zijn begaafdheid geprezen'.

Ik ben zoo innig verheugd, dat mijne geschriften alle behooren tot de schaamteloze Hooge Kunst'.

En in een slotzin prijst De Haan het Handelsblad meesmuilend voor zó veel aandacht voor de onzedelijkheid dat men het onzedelijk kan noemen: 'schaamteloze Hooge Journalistiek'.

In zijn brief aan De Koo van 17 april 1908 bespreekt Wiessing 'de campagne tegen de onzedelijkheid' in het Handelsblad en legt verband met een recente regeringsverklaring. Het betreft de 'Regeringsverklaring' van 10 maart 1908, afgelegd door T. Heemskerk, de minister van Binnenlandse Zaken en leider van het nieuwe, christelijke kabinet. De regering kondigt als wetsontwerp aan o.a. 'wijziging en aanvulling van het Wetboek van Strafrecht, met name van de bepalingen tot bestrijding der openbare onzedelijkheid'. Het Handelsblad vond dat deze herziening van het Strafwetboek 'door een liberaal niet met volle gerustheid [kon] worden tegemoet gezien', maar vermeldt ook hoe in de Tweede Kamer door de oppositie gesteld werd dat 'de bestrijding der onzedelijkheid ook door de linkerzijde ter hand [was] genomen'⁶⁸⁶. Op 12 maart heeft de minister van Justitie 'met blijdschap akte [...] genomen van de verklaring der sprekers van de linkerzijde, dat zij gaarne [aan de bestrijding der onzedelijkheid] willen meewerken'. Heemskerk vertrouwt dat 'de bestrijding der openbare onzedelijkheid algemeen instemming [zal] vinden'. De kaarten zijn geschud. Alleen het Weekblad van het Recht sputtert nog tegen: 'Scherpere bestrijding der openbare onzedelijkheid beteekent o. i. vaak niet veel anders dan bevordering der nietopenbare'⁶⁸⁷. De Haan schreef in De Amsterdammer: 'Ik voorzie den tijd, dat de onzedelijkheid alleen bij mij veilig zal wezen'.

In Parijs las C.S. Adama van Scheltema het opstel 'Schaamteloze, hooge journalistiek'. Deze bekende socialistische dichter en theoreticus koesterde heel andere ideeën en idealen dan De Haan. Uit zijn boek *De grondslagen eener nieuwe poëzie*⁶⁸⁸ publiceerde De Amsterdammer op 24 mei 1908 een fragment 'L'art pour l'art', waaruit wij citeren: 'Wij moeten aan kunst "wat hebben", kunst moet ons "wat geven"! Als wij een avond zien dan moet een gedicht onze stemming vertolken en verheffen, als wij liefhebben dan moet de kunst ons hart met lentebloesem bekransen, als wij schreien moeten wij in de kunst de zoete weerspiegeling zien onzer eigen tranen, dát is kunst, daarvoor is kunst altijd geweest, van de eerste Grieken, van de middeleeuwsche troubadours, tot het voorgeslacht der tachtigers toe totdat de waanwijzen, hun medemenschen ignoreerend, hun gemeenschap beleedigend, dachten dat zij de meesters in plaats van de edele dienaars dier gemeenschap waren!⁶⁸⁹. Adama van Scheltema besloot zonder verwijl bij Wiessing tegen de publicatie van De Haans opstel protest aan te tekenen⁶⁹⁰.

B[este] H[enri]

Het spijt me dat ik de Groene niet vóór het schrijven van mijn brief gelezen had: Je hebt een *heel erge* en *heel domme* flater begaan met dat stuk van de Haan over... zedelijkheid! Je kunt net zoo goed een landverrader over het leger of een valscharis over eerlijkheid laten schrijven. Ik kan me

⁶⁸⁶. 11 maart 1908

⁶⁸⁷. geciteerd uit het Algemeen Handelsblad van 14 maart 1908

⁶⁸⁸. *De grondslagen eener nieuwe poëzie. Proeve tot een maatschappelijke kunstleer tegenover het naturalisme en anarchisme, de Tachtigers en hun Decadenten*, Amsterdam 1907 [=1908]

⁶⁸⁹. Deze ideeën werden verwelkomd o.a. door Coenen: 'Scheltema wijst een weg, hier is tenminste iemand die een soort ladder aanbrengt ter hulp, nu de kunst is doodgelopen in individualisme en materialisme' (geciteerd door K.F. Proost, p. 102).

⁶⁹⁰. per briefkaart, gestempeld: Parijs 5 mei 1908, Amsterdam 6 mei

deze flater en de medewerking van Haan aan de Groene alleen begrijpen zoo je zijn boek 'Pijpelijntjes' niet gelezen hebt, welaan je bent nu verplicht dat te lezen, lees het... en je zult voorgoed genezen zijn! -

m. v. gr.
je vr.

Carel⁶⁹¹

176. De Haan aan Wiessing, 5 mei 1908

Amsterdam, 5 Mei 1908.

WelEdelGestrenge Heer!

Zou er in het naaste nummer van de Groene voor dit stukje plaats zijn? Zoo ja, krijg ik dan de proef uiterlijk Donderdagavond?

Hoe vindt Gij den brief van Willem Kloos? Ziet Ge wel, dat het Publiek de tijdschriften allen redigeert?

Met verschuldigde gevoelens uw dienstwillige

Jacob Israël de Haan

Het is ons onbekend om welk stukje het hier gaat. De boutade over het Publiek en de tijdschriften herinnert aan de *besliste volzin*: 'Het publiek redigeert alle tijdschriften. De kunstenaars weten hoe'⁶⁹², die op 5 juli in De Groene zou worden gepubliceerd.

177. De Haan aan Verwey, 14 mei 1908

Amsterdam, 14 Mei 1908.

Zeer geachte heer Verwey, inliggende brief van Willem Kloos zal u op de hoogte brengen van de avonturen van de stukken, die ik u hier in zend. Wanneer uwe litteraire waardeering met die van Kloos overeenkomt, zoudt u dan deze stukken in de Beweging willen plaatsen? Zoo neen: dan krijg ik ze gaarne terug, niet later dan u mogelijk is zonder moeite. Ik hoop, dat ik geene onbescheidenheid begaan heb, met het zenden aan u van den brief van Kloos.

Het zal u, goede heer Verwey, zeker genoeg doen te hooren, dat het mij, met een vrij volledig behoud van mijne zelfstandigheid goed gaat. Mijn werk vindt niet weinig waardeering, van hen, door wie ik gaarne gewaardeerd wordt. Ik ben weder als onderwijzer van de stad aangesteld, en zal, wanneer ik niet ziek word, dit jaar mijn doctoraal doen⁶⁹³. Met vriendelijke groeten aan uwe vrouw, steeds gaarne uw toegenegen

Jacob Israël de Haan

Op 17 mei en op 31 mei 1908 verschenen weer twee reeksen *besliste volzinnen* in De Amsterdammer. Uit de tweede reeks citeren wij: 'Het leven in eene groote stad is voortreffelijk en

In tegenstelling tot De Haan worstelde Scheltema met zijn eigen homoseksualiteit. Evenals De Haan trad hij in 1907 in het huwelijk, met Annie Kleefstra (die SDAP-lid was geworden door haar medeleraar Gerard Ras).

⁶⁹². *Besliste volzinnen* nr 110

⁶⁹³. Dit werd 1909.

doordringend, omdat in eene groote stad zoowel de slechtste als de beste menschen wonen'⁶⁹⁴. Men vindt de gedachte terug in *Pathologieën*, in het derde hoofdstuk van het derde deel, in een brief van René Richell: 'De hoofdstad van een groot rijk trekt de slechtste en de beste menschen naar zich toe. Daardoor bereikt het leven er een uiterste spanning, waarin ik gaarne verkeer'⁶⁹⁵.

178. De Haan aan Wiessing, 18 mei 1908

Amsterdam, 18 5 '08.

WelEdelGestr: Heer!

Vergeef mij, edel en niet gestreng, dat ik mij nogmaals met een verzoek tot u wende. Inliggende brief zal u op de hoogte brengen. De schrijver van dezen brief, hoofd eener school te Zaandam⁶⁹⁶, is inderdaad een van de zeer zeldzame menschen, die mij genegenheid hebben bewezen, toen ik in onaangename omstandigheden was. Ik gevoel mij wel verplicht te doen wat ik kan doen om hem te helpen. Ik vraag u dus: mag ik u eenige der bedoelde schetsen ter lezing zenden voor uw blad? Ik begrijp best, dat u geen zin hebt om 26 schetsen te lezen of om 26 schetsen over één onderwerp te plaatsen. Als u er dus eenige van lezen wilt, zal ik ze wel allen lezen en er die uitzenden aan u, waarvan ik denk, dat ze het beste voor uw blad geschikt zijn. Wanneer de Groene er enkele van geplaatst heeft is de Hr Hartman eenigszins geïntroduceerd en kan hij wellicht eenen goeden uitgever vinden. Als de vertellingen niet goed zijn neemt u ze uitteraard niet. Als ze wel goed zijn, hebt u er ook wat aan. U verplicht mij zeer wanneer u mij den brief van den Heer H. met eenig antwoord terugzendt.

Met verschuldigde gevoelens uw zeer dienstw.

Jacob Israël de Haan

In juni 1908 publiceerde De Haan een reeks *besliste volzinnen* in *Ontwaking*, met een opdracht aan Georges Eekhoud. Er waren ook twee *volzinnen* bij, die Eekhoud betroffen: 'Georges Eekhoud heeft bijna zooveel voor mij gedaan, als ik zelf deed', en: 'Soms denk ik meer aan Aubrey Beardsley en Georges Eekhoud dan aan mij zelve'⁶⁹⁷. Verder komen we poëtische uitspraken tegen zoals het veel geciteerde: 'De natuur is niet kunstvol. De kunst is niet natuurlijk. Kunst is precies kunst, voor zooverre zij niet natuur is'⁶⁹⁸. Over de onzedelijkheid, *topic* van het tijdsgewricht, lezen we: 'Een braaf mensch veroordeelt iedere onzedelijkheid, die anders dan de zijne is'⁶⁹⁹.

In De Ware Jacob van 6 juni 1908 vinden we een verslag van een congres tegen pornografie⁷⁰⁰ 'in het Babel aan de Seine', waar onze landgenoten 'een schitterend figuur' sloegen:

⁶⁹⁴. *Besliste volzinnen* nr 100

⁶⁹⁵. Naar de samenhang tussen de uiteenliggende onderdelen van De Haans oeuvre (*besliste volzinnen*, opstellen, *fiction*) is nog niet voldoende onderzoek gedaan.

⁶⁹⁶. R. Hartman, hoofd van de school aan de Parkstraat te Zaandam, waar De Haan in oktober 1900 als tijdelijk onderwijzer werd aangesteld: zijn eerste betrekking. Zijn 'schetsen' werden niet gepubliceerd.

⁶⁹⁷. *Besliste volzinnen* nr 128 en nr 163

⁶⁹⁸. *Besliste volzinnen* nr 144; in De Groene van 10 november 1907 stond een *volzin* die hier veel op lijkt.

⁶⁹⁹. *Besliste volzinnen* nr 137

⁷⁰⁰. 'In 1908 werd te Parijs het eerste internationale congres tegen de pornografie gehouden'; Nederland ondertekende een internationaal verdrag 'tot beteugeling van de verspreiding van ontuchtige uitgaven' in 1910; aldus Tom Schalken, p. 59 en 60.

'de heer Jac. van Cleef [wilde] Jacob Israël de Haan's *Pijpelijntjes* als prijs voor goed gedrag aan de lieve jeugd doen toekomen. De auteur van dit frissche werk las er eenige fragmenten uit voor en produceerde zich met groot succes als petomane⁷⁰¹.

Een week later, op 13 juni, waren De Haans *besliste volzinnen* in De Ware Jacob weer aan de beurt. Een zich Abram Kanaan de Kip noemende medewerker citeerde zes *volzinnen* uit De Amsterdammer (van 31 mei) en voegde er commentaar aan toe. Wij maken een kleine keuze. De Haan: 'Behalve om mij zelven, lach ik het meest om de andere menschen'. De Kip: 'Wat zal die man 'n plezier hebben, als hij eens 'n heelen dag niet uitgaat!'. De Haan: 'Ik gevoel een dringende behoefte om iets tegen iemand te zeggen, maar ik ken niemand en ik weet niet wat'. De Kip: 'En dáárom heeft Jacob Israël de Haan zijn besliste volzinnen zeker maar naar de Groene gestuurd?...!'

179. De Haan aan Verwey, 8 juni 1908

Amsterdam, 8 Juni 1908.

Mijnheer Verwey, ik heb een vriendelijk verzoek voor u. Ik denk, alles goedbeschouwd, niet, dat er plaats is in uw tijdschrift voor mijn proza. Dus ik zou u willen vragen: geeft het mij terug.

Weet u, dat Giza Ritschl voor eenen eenigszins langen tijd naar Hongarije is gegaan, naar het huis van hare moeder? Ik hoop zeer, dat zij moge terugkomen, want ik houd veel van haar en zij houdt ook veel van mij. Wij waren nog wel van plan samen bij u te komen. Dat zal nu niet kunnen gebeuren. Maar wellicht kom ik met den zomer naar Noordwijk, waar een van onze goede bekenden in een pension wonen zal. Ik zal het prettig vinden u dan te zien. Dat zal ik heel prettig vinden.

Het gaat niet zoo slecht met mij als het met mij ging in den tijd toen u mij eenen troostrijken en hulpvaardigen brief hebt geschreven. Maar mijne gezondheid is slecht. Dat is een verbazend fijn voordeel, maar het geeft ook pijn en niet weinig.

Het ga u goed, en uwe vrouw en al de kinderen, groot en klein. U wordt vriendelijk gegroet van uwen dienstvaardigen

Jacob Israël de Haan

Nog vóór *Pathologieën* goed en wel verschenen was, werd De Haan er al op aangevallen, in De Amsterdammer van 21 juni 1908. Het opstel van Frits van Raalte over *Pathologieën* heette: 'Lectuur over de perverse hartstocht', was gedateerd op 9 juni en had betrekking zowel op de voorpublicatie in De Amsterdammer als op de voorrede van Georges Eekhoud (wiens naam door Van Raalte overigens niet genoemd werd) in Den Gulden Winckel. Er was voor *Pathologieën*, aldus Van Raalte, 'bij anticipatie een zekere welwillende stemming gemaakt' en daar wilde hij iets aan doen, niet door 'een tegenstemming op te wekken', maar door het lezerspubliek op te roepen 'zich wel goed te bedenken, alvorens zich te zetten tot de lezing van een geschrift, dat zooals zijn titel ook al aanduidt in gemoedelijke waarschuwing, geheel behoort tot het gebied van de zieke begeerte'.

Hoe beter zo'n boek geschreven is, aldus Van Raalte, hoe groter het gevaar 'dat een of meer der lezers, die zich op de grens tusschen normaalvoelend en pathologisch bevinden, zullen worden omlaag getrokken'. Er is immers een 'wisselwerking' tussen leven en literatuur 'in dien zin, dat het leven, zij het dikwijls onbewust, de litteratuur navolgt'. En juist een 'pathologische ziel', een 'zieke geest' grijpt naar zulke 'beschrijvingen van het abnormale' als naar 'een gewenschte stimulans'.

Wil Van Raalte dan het boek van De Haan door censuur verboden zien? 'Neen, iedere geestelijke uiting, ook de zieke, heeft als verschijnsel ongetwijfeld zijn waarde'. Welke waarde heeft dan een boek als *Pathologieën*? 'Uit de verwarde taal van den lijder aan een psychose leert de

701. 'iemand die een kunst maakt van het winden laten' (Van Dale)

psychiater den aard der afwijking kennen'. Dan wordt De Haan in verband gebracht met andere schrijvers van 'boeken over perverse begeerten': Sacher-Masoch, De Sade ('wegens paederastie en giftmengen ter dood veroordeeld') en de 'beruchte' Lautréamont (en die 'schijnt ook op niet zeer wenschenswaardige wijze aan zijn eind te zijn gekomen').

Van Raalte concludeert dan: 'geschriften als bovenbedoelde' hebben óf geen 'wezenlijke' waarde, als ze 'de vruchten zijn van een gezonde fantasie', omdat ze dan 'niet reël' zijn, óf ze hebben, als 'getuigenissen van de eigen zieke ziel', wél waarde, 'als documenten voor psychiaters, justitieele geneeskundigen en rechters, die de misdaden, begaan door den abnormalen wil, hebben onschadelijk te maken'.

De Haan antwoordde in De Amsterdammer van 28 juni. Ook zijn stuk heet: 'Lectuur over de perverse hartstocht'. De Haan vindt Van Raalte inzake kunst 'volkomen onbevoegd'. De Haan wil niét zijn 'bijzonderen roman' *Pathologieën* (ondertitel: '*de ondergangen van eenen jongen!*') verdedigen, maar wel 'de onzedelijke prachtige letterkunde' in het algemeen: 'anderen en ik weten, dat ik dit altijd en overal doe'. Hij laat dan, argument na argument, Van Raalte's betoog door de mand vallen. Dat *Pathologieën* de lezer zou opwekken tot navolging van het gedrag van de daarin beschreven 'uitmuntende jongen met het afwijkende gevoel van liefde begaafd', verbaast hem. 'Ik heb geene vooropgezette leering in mijn geschrift willen leggen', aldus De Haan, maar als men er met alle geweld een tendens in wil zien, dan kan die toch niet anders zijn dan 'eene waarschuwing om zich niet te begeven in verhoudingen, die maatschappelijk niet duldbaar blijken te zijn. Het spijt mij: maar mijn boek is in dat opzicht juist een zeer zedelijk boek'⁷⁰².

De Haan vervolgt: 'wat wil de heer Van Raalte toch? Geen censuur. Zeer goed. Maar dan een index?'. Van Raalte heeft 'bezwaar tegen homoseksuele gevoelens in de letterkunde', een ander heeft weer bezwaar tegen iets anders: zo zou 'de arme kunst [...] aan iederen zedeondermeester iets van hare schat moeten afstaan'. En dan laat De Haan bijna een *besliste volzin* volgen: 'de moraal behoeft

702. Men kan in deze opmerking van De Haan over *Pathologieën* als 'eene waarschuwing om zich niet te begeven in verhoudingen, die maatschappelijk niet duldbaar blijken te zijn', met enige goede of kwade wil een afwijzing zien van de homoseksualiteit door de auteur zelf, enigszins merkwaardig, want in de roman is van een dergelijke tendens geen sprake. Integendeel, de hoofdpersoon, Johan van Vere de With, houdt tegenover de nogal botte afkeuring van zijn vader zijn eigen mening met kracht staande: 'Wat maatschappelijk onduldbaar is weet ik heel goed. Maar niet, wat onvoorwaardelijk onzedelijk is. Ik meen dat mijn gevoel wel bestaansrecht heeft, alleen al omdat het bestaat. Het is mijn recht, dat te meenen, evenzeer als de tegenovergestelde meening uw recht is. De uwe komt met die van de meerderheid van de menschen overeen, en daarom wordt de uwe maatschappelijk geduld en de mijne niet' (tweede deel, vierde hoofdstuk). Coenraads, die een indringende kritiek op *Pathologieën* schreef, zag in dit onderdeel van De Haans polemieken met Van Raalte een onnodige en De Haan onwaardige concessie. Drie moderne De Haanonderzoekers kwamen echter min of meer onafhankelijk van elkaar tot een andere conclusie. Jan Fontijn meent 'dat De Haan in [*Pathologieën*] aangeeft dat hij homoseksualiteit min of meer als afwijking ziet, de held gebukt gaat onder schuld en zondebesef en de afwijzing van de vader als pijnlijk en zeer problematisch ervaart' (in: *Leven in extase*, p. 169/70); volgens Wim J. Simons ziet Johan van Vere de With 'zijn homofiele neigingen als onjuist, hij vecht er tegen [...]. Hij wordt gekweld door schuldgevoelens en zondebesef' (in zijn nawoord bij *Pathologieën*, 1975², p. 225); Jaap Meijer tenslotte merkt op dat 'de hoofdpersoon zijn eigen daden als foutief aanvoelt, terwijl ook de vader een jurist meer dan eens blijkt geeft de gevoelens van zijn zoon te verwerpen' (in: *De zoon van een gazzen*, p. 76). Een dergelijke tegendraadse lezing van *Pathologieën* kan men gemakkelijk weerleggen door te wijzen op passages in het boek zoals die waar Johan 'aan zijn gevoel van liefde een even ruim bestaansrecht toekent', als aan de liefde der andersgezinde menschen. Niet meer, maar ook niet minder' (tweede deel, tweede hoofdstuk). Iets heel anders is natuurlijk in welke gedaante, binnen de acceptatie van homoseksualiteit, de homoseksuele gevoelens in het romanverhaal voorkomen: de verhouding met René Richell kostte Johan het leven, en zijn verliefdheid op zijn vader en de manier waarop hij van zijn vader droomde: 'Zijn vader deed onzedelijke handelingen op hem, en hij deed wederkeerig hetzelfde met zijnen vader', vervulden de zoon met 'ontzetting' (eerste deel, eerste hoofdstuk).

niet kunstvol te zijn, en de kunst behoeft niet zedelijk te zijn⁷⁰³. Zou een schrijver slechts onderwerpen mogen kiezen die stroken met Van Raalte's opvattingen van zedelijkheid? Het is 'eene meening', zegt De Haan, 'die men meer ontmoet, doch zelden onder kunstenaars. Ik heb er alle respect voor, dat ik ook voor eenen welwillenden kruidenier heb'.

Dan stoeit De Haan een paar alinea's lang met Van Raalte's opmerkingen over De Sade, die een sadist, en Sacher-Masoch, die een masochist geweest zou zijn, persoonlijke zaken die de heer Van Raalte, zoals De Haan het uitdrukt, niets aangaan en die ook niets te maken hebben met de 'kunstwaarde' van hun geschriften. Wel raadt hij Van Raalte aan, de gedenkschriften van Wanda von Sacher-Masoch, in de *Mercure de France* verschenen en daarna 'in romanvorm uitgekomen', eens te lezen⁷⁰⁴. Aanstoot neemt De Haan aan Van Raalte's opmerking over de 'beruchte' Lautréamont (die niet 'berucht' was: 'De meeste menschen kennen hem niet, en die hem wel kennen, stellen hem zeer hoog') en de suggestieve wijze waarop hij de dood van de Franse dichter ter sprake bracht: 'het heeft met de kunstwaarde van de werken van eenen kunstenaar niets te maken op welke wijze hij aan zijn einde komt'. De meningen van Van Raalte, aldus De Haan, 'zijn van eene zedelijkheid, die de wereld tot een doodstil hofje zou maken'⁷⁰⁵.

In De Amsterdammer van 5 juli 1908 reageert Van Raalte op De Haans verweer: 'Nog eens over de zieke liefde'⁷⁰⁶. Hij vraagt De Haan 'nederig om verschooning', nu blijkt dat 'naar de verklaring van den schrijver zijn aanstaande boek zeer zedelijk is en de leering bevat, om zich niet te begeven in verhoudingen, die maatschappelijk niet duldbaar blijken'. Wie had gedacht dat De Haan 'alleen uit lust om een melaatsche ziel naakt te vertoonen, zulke afschuwelijke dingen was gaan beschrijven', had zich in deze 'grappige moralist' vergist. Dan herinnert Van Raalte aan een strafzaak in Arnhem: een jongeman aldaar was veroordeeld, omdat hij 'de rol vervulde van Pan bij een merrie, die voor weidennimf dienstdeed'. Wat zou men ervan zeggen, als deze 'steenigswaarde viezerd' tot hoofdpersoon in een roman zou worden gemaakt door een schrijver, 'zoo begaafd, als die welken we hier op het oog hebben [De Haan, dus], uit zuiver artistieke overwegingen of gedreven door humaniteit'? Dit zou Van Raalte 'prostitutie der kunst' toeschijnen. 'Er zijn nu eenmaal dingen, waar niemand over spreekt'. De Haan riep: 'arme kunst!' Maar het is juist De Haan die, 'onmachtig, haar normaal lief te hebben', de kunst vernedert.

Dan komt Van Raalte op de verhouding tussen het boek en de schrijver: De Haan meent 'dat een auteur gevoelens kan verwerken, die hij niet zelf doorleefd heeft'. Dus zou Van Raalte, bij aanwezigheid van voldoende talent, 'een roman! (ai mij!) kunnen schrijven die tot titel had: de jongeling en het paard!'. Hij hoopt dan maar dat 'de schrijver over de onfrissche genegenheid' zijn boek 'ook zoo maar uit zijn hoofd heeft opgeschreven'.

Tenslotte herhaalt Van Raalte zijn stelling en waarschuwing: 'iemand die niet met absolute zekerheid weet, dat zijn liefdegevoelen geheel normaal is', moet zich voor *Pathologieën* in acht

703. *Besliste volzinnen* nr 170: 'Kunst is evenmin moreel, als dat moraal kunstvol is'.

704. De Haan alias René de With besprak *Confessions de ma vie* in Den Gulden Winckel van 15 augustus 1911.

705. Nog in 1912 kwam J.J. Meyer, predikant te Wijnaldum, in een geschrift *Kunst en zedelijkheid* op De Haans Groeneartikel terug. Hij vindt De Haans betoog maar 'héél gemakkelijk' en meent: 'als het leven, als de ziel gevaar loopt van de zijde der kunst, dan zullen wij waarschuwen. We zullen strijden tegen een verbeelding, die als Lucifer uit Gods reinen hemel gevallen is. We zullen ze aanwijzen, die kunstenaars, welke het hun geschonken talent verkwisten door de buitensporigheid hunner bedorven ziel' (p. 24/5). Ook *Pathologieën* wijst hij af: 'Het is weer de gedachtenwereld, de achtergrond, die ons zoo krenkt, zoo ziek maakt, die ons naar den hartelijken handdruk van en eenvoudig gezond mensch doet verlangen' (p. 29).

706. Het stuk is gedateerd op '28 Mei 1908'; dit moet wel zijn: 28 juni.

nemen, 'zooals men zich iemand met een afschuwelijke huidziekte van het lijf houdt'. En 'geestelijk gezonde mensen' mijden zulke 'perverse lectuur' vanzelf, 'omdat die voor hen akelig vervelend en daarom den stuiver huurgeld niet waard is'. Alleen de psychiater interesseert zich voor zulke 'produkten van zieke erotiek', zoals Lombroso voorbeelden bespreekt van werk, 'door geestzieke personen gemaakt in krankzinnigengestichten'.

Er kwam geen weerwoord van De Haan⁷⁰⁷. Wel publiceerde hij in De Amsterdammer op 5 juli en op 19 juli twee reeksen *besliste volzinnen*, waaronder de *volzin* die men van toepassing kan achten op de verhouding in *Pathologieën* tussen Johan en René: 'Wreedheid in haat is wreed. Wreedheid in liefde is teder en mooi'⁷⁰⁸.

Op 7 juli 1908 wordt in het Nieuwsblad voor den Boekhandel aangekondigd: 'Binnen enkele dagen verschijnt *Pathologieën. De ondergang [sic] van Johan van Vere de With*', met de toelichting: 'Deze roman, volgens velen van groote kunstwaarde, behandelt afwijkende gevoelsneigingen (homosexualiteit)'. Op 14 juli is *Pathologieën* verschenen (het kostte ingenaaid en gebonden f 3,25 en f 3,75) en een maand later wordt het vermeld als ingekomen bij het Ministerie van Justitie, ter verzekering van het auteursrecht. Het boek als zodanig bestond toen al enige maanden, zoals we weten: in februari had De Haan het al aan Eekhoud toegezonden. Ook was de uitgever, zich tekenend Meindert Boogaardt in Rotterdam, allang uit Rotterdam vertrokken: eind april had hij zich in Zeist gevestigd⁷⁰⁹. Wie was Meindert Boogaardt? Heel veel hem aangaande is niet bekend⁷¹⁰. Hij gaf o.a. een bundel verhalen van Georges Eekhoud uit in de vertaling van Baekelmans⁷¹¹, en maakte bezwaar tegen het opnemen van het verhaal 'In de danskrot'⁷¹², dat in 1905 al in het door hem uitgegeven tijdschrift De Vrije Tribune had gestaan, maar dat in de bundel moeilijkheden zou veroorzaken: 'de serie zit in vele bibliotheken'⁷¹³. Men kan in de uitgever van *Pathologieën* niet zomaar een bevlogen voorvechter van de ontrechten dezer aarde zien⁷¹⁴.

Hoe dan ook, *Pathologieën* verscheen tussen 7 en 14 juli 1908 officieel, met de voorrede van Georges Eekhoud en een curieus kort voorwoord van De Haan, waarin hij een 'misverstand' omtrent *Pijpelijntjes* opheldert: 'Ik wil zeggen, dat het onwaar is, dat 'Pijpelijntjes' door de justitie of politie is in beslag genomen' (kennelijk was dat gerucht dus in omloop) 'of dat de uitgave wegens andere redenen is gestaakt' (en daar is dus de tweede versie of tweede druk van de roman bedoeld). De Haan vervolgt: 'Het doet mij als letterkundig kunstenaar nog steeds genoegen, dat ik 'Pijpelijntjes' geschreven heb, al is mijn leven als lid eener gemeenschap daardoor veel moeilijker geworden. Een tweede deel van 'Pijpelijntjes' is door mij voltooid, waarvan de uitgave komen zal, zoo spoedig omstandigheden buiten mijn wil, dit toelaten'. Dit vervolg op *Pijpelijntjes* moest, in De

707. zie p. 256/7

708. *Besliste volzinnen* nr 114

709. zoals blijkt uit zijn correspondentie o.a. met Lode Baekelmans en Karel van den Oever

710. zie ook: Louis Putman, 'Meindert Boogaardt Jun.'

711. *Vertellingen* (1907)

712. 'Le Tatouage', uit: *Le cycle patibulaire* (1896)

713. brief van Boogaardt aan Baekelmans van 20 maart 1907

714. De verkoop van zijn boeken was slecht. "t Is mijn plan 't volgend jaar zeer weinig uit te geven', deelt hij in 1907 aan Baekelmans mee (brief van 7 november). De verhoudingen met de Vlaamse achterban waren niet steeds even goed. Victor Ressler aan Baekelmans over Boogaardt: 'die smous hangt rechthoekig mijn laarzen uit' (15 mei 1907).

Haans voorstelling, eerst althans gedeeltelijk in een tijdschrift gepubliceerd worden, voordat hij tot een boekuitgave besloot; De Haan dacht daarbij aan De XXe Eeuw van Lodewijk van Deysel: die had in oktober 1906 al een gedeelte geaccepteerd, maar tot publicatie kwam het niet⁷¹⁵.

De eerste kritiek op *Pathologieën* verscheen in het bescheiden tijdschrift *Levensrecht*⁷¹⁶ en was van de hand van Ed. Coenraads, d.i. Pieter Endt, dezelfde die onder de schuilnaam Peer Waarnemer een gedicht over *Pijpelijntjes* in De Ware Jacob had gepubliceerd en aan wie De Haan destijds had afgeraden om *Pijpelijntjes* te bespreken. Hij kondigt de verschijning van *Pathologieën* aan als de komst van een zwaan in een eendenvijver ('de eendenkom der Nederlandse letteren') en hij blijkt zeer goed geïnformeerd omtrent De Haan en tot in details op de hoogte van diens tijdschrift en krantenpublicaties. Eerst: de aanval van Van Raalte op De Haan: 'de lezers van *de Groene* zullen zich aanval als verweer nog goed herinneren' en zich De Haans 'afdoende woord, dat Kunst met 'n patronaat van de zedelijkheid slecht gebaat is, hopelik wel hebben ingeprent'. Maar Coenraads valt over De Haans argument dat 'uit de lotgevallen van z'n hoofdpersoon het onmaatschappelijke van de besproken sentimenten' te concluderen viel: zoiets accepteert Coenraads niet van deze schrijver 'die niet gauw en niet graag voor konsekwenties in z'n schulp kruipt'⁷¹⁷. Zou *Pathologieën* op een 'moderne indeks' geplaatst worden, dan zag Coenraads daarop ook graag *Schuld en boete*, meesterwerk van Dostojewski. Zo kiest Coenraads partij vóór De Haans onzedelijkheid en tégen, *en passant*, de alsmaar kuiser wordende Van Deysel⁷¹⁸.

Ook herinnert Coenraads zich de strijd in De Amsterdammer om de 'sympathieke moordenaar', waarin De Koo eens zo voortvarend een ondankbare handschoen voor De Haan had opgenomen. Coenraads keurt het af dat die 'simpatieke moordenaar' uit de polemiek in De Groene als een boutade van René in *Pathologieën* terugkeert⁷¹⁹.

Van *Pathologieën* bestonden, ook dat weet Coenraads precies, al vier jaar tevoren 'kiemen': het boek werd al in *Pijpelijntjestweede* versie aangekondigd, in 1904. 'De geboorte van Jacob Israël de Haan's 'Pathologieën' [is] niet schielik in z'n werk gegaan'⁷²⁰.

Hij vergelijkt dan *Pathologieën* met diens 'ouwere broer' *Pijpelijntjes* en voorspelt dat over vijftig jaar het werk van Coenen en Aletrino, dat het vooral van 'milieubeschrijving en 't inwerken van omgeving op individu' moet hebben, naast de beschrijvingen van vriendschap en liefde en van

715. voor de geschiedenis van *Pijpelijntjes* tweede deel, zie: Rob Delvigne, 'Gefnuikte bewondering'

716. jrg 4 (1908), p. 487/96, 'Literarisch overzicht' (er staat: 'literatarisch')

717. Met de 'zedelijke bedoeling' van De Haan en *Pathologieën* had ook A. Halberstadt moeite (in: 'Op de boekenmarkt. Overzicht der voornaamste nieuwe uitgaven', in: *Gulden uren. Letterkundig jaarboek 1908*, p. 41): 'Een knap stuk werk van breed opgevat realisme is *Pathologieën* van Jacob Israël de Haan; wie zich over de tendenz heenzet en menschen als Oscar Wilde in de ziel wil zien, moet het lezen'.

718. Weer loopt de oude Tachtiger een paar klappen op. Het staat voor Coenraads 'als 'n paal boven water, dat 't nageslacht het met de besten van dit geslacht eens zal zijn, dat één der slapste en zwakste momenten, die v. Deysel als mens ooit gehad heeft, de dag geweest is, toen hij het lezerspubliek verzocht, zich met de *tweede* druk van z'n roman *Eene Liefde* tevreden te stellen [...]. "Als mens" want van de kunstenaar ben ik op deze plaats het spoor geheel bijster'.

719. Het is de passage waar René Richell, sprekend van de Chinese koelie Hop-Ki die is 'terechtgesteld voor een aantal moorden', zegt: 'Vindje hem geen sympathieken moordenaar? Trouwens, ik vind iederen moordenaar een sympathiek mensch' (derde hoofdstuk, tweede deel).

720. Uit het Groenecitaat van de sympathieke moordenaar kan men afleiden dat in mei 1907 de tekst van *Pathologieën* nog niet voltooid was.

de 'psychologische stemmingen' van De Haan geheel verbleekt zal zijn⁷²¹. Qua stijl is *Pathologieën*, anders dan *Pijpelijntjes*, onder de invloed van Van Eeden en Van Deyssel komen te staan; van de *Koele meren* heeft De Haan een zekere verwondering om de gewoonste dingen⁷²² en van Van Deyssel een soort 'deftigHollandse mijnheerlijkheid' en een 'gemanieerde kijk op voorwerpen'. Bepaald hinderlijk vindt Coenraads een gelijkenis met *Dorian Gray* van Oscar Wilde.

Coenraads' bespreking van *Pathologieën* is uiterst gedetailleerd; zo merkt hij in De Haans tekst een vogel op ('toen vloog de fluitenier ruischend met snelslaande wiekjes weg') en mijmert: 'Het woord fluitenier heeft hier iets héél aandoenliks'. Maar hij vat ook met kracht samen. De Haans uitbeelding van gevoelens en 'zielestemmingen' heeft iets van het 'grijs en teerblond' van doeken van Thijs Maris, zijn woorden hebben soms een 'zilverklank' die 'maar heel even broos wordt aangeslagen', maar dan komt het grote woord er uit: na het eerste deel, dat hij te lang vindt, 'geraken wij in het tweede en derde tot 'n geweldige stijging en dáár eindelijk worden we in de beste zin van het woord⁷²³ *opgevoerd*, zó, dat stijl en inhoud niet meer uiteen vallen, maar beiden ons stuwen naar toppen van hoge, onbekende bergen in fonkelgloed'. Het derde deel behoort tot het weinige 'werkelijk echte en literaire werk, dat in de laatste tien jaar verscheen'. De Haans 'bizardere gave om het martelen van anderer psyche te geven' ('bekend uit de reeds vroeger gepubliceerde schoolscène', zegt Coenraads, even refererend aan de voorpublicatie in De Amsterdammer) 'raakt in deel III onbepaalde mogelijkheden', de 'zielskomplikaties' worden 'telkens beangstigender', de lezer wordt zelf radeloos en ziet 'geen andere uitweg [...] dan die, door Johan gekozen: de voor allen onbekende'. In elk van beiden, in Johan, 'de broze, breek'like jongen', 'gevoelig' en 'supérieur', en in René, 'de demoniese, de man van de paradoxen en besliste volzinnen', ziet Coenraads 'één helft van de kunstenaar de Haan'. Ook de uitbeelding van René vindt hij 'sterk en treffend'. De figuur van de Vader daarentegen vindt hij 'geheel mislukt': hij kan niet aanvaarden dat een vader zich zo 'onmenskundig' en 'bevooroordeeldeergevoelig' tegenover zijn zoon opstelt.

Interessant is tenslotte Coenraads oordeel over de 'vriendelikonbeduidende' voorrede van Georges Eekhoud en de pittige slotzin, een *besliste volzin* van De Haan, toegepast op *Pathologieën*: 'Mijn kunst is een in fijne facetten geslepen diamant: klein, hard en schitterend'⁷²⁴.

721. Een andere vergelijking tussen de beide romans vindt men bij Goedegebuure, p. 64: 'In tegenstelling tot *Pijpelijntjes*, dat verteld is vanuit een ikperspectief en dat om die reden, en vanwege aspecten als de volkse *couleur locale* en de aandacht voor de alledaagse werkelijkheid van de Amsterdamse Pijp, een naturalistische roman pur sang is, is *Pathologieën* veel anaturalistischer'; de formulering is onhelder en 'bijna op het kinderachtige af', om woorden van Goedegebuure zelf (over een uitspraak van René Richell) te gebruiken.

722. Van Eeden doet dit, aldus Coenraads, bijvoorbeeld in 'Koele Meren', waar 'van 'n spionnetje omslachtiglijk uitgelegd wordt, waar dat voorwerp nu wel voor dient'. Men vindt de passage niet in *Van de koele meren des doods*, maar in het tweede deel van *De kleine Johannes*, hoofdstuk 3: 'Tussen de vensters van die huizen zijn spiegeltjes bevestigd, aan een kromme ijzeren staaf, waardoor de bewoners, voor het raam zittend, kunnen zien wie er op de stoep staat, of wie uit de verte aankomt. Ze heten "spionnetjes" en de voorbijganger ziet alleen het gezicht van de bewoner in het spiegeltje'. Vergelijk de passage in *Hans Brinker or The Silver Skates* (1865), in het tiende hoofdstuk, waar sprake is van 'complicated little mirrors (*spionnen*) fastened upon the outside of nearly every window, so arranged that the inmates of the house could observe all that was going on in the street, or inspect whoever might be knocking at the door, without being seen themselves'; hier licht Mary Mapes Dodge nietNederlandse lezers in over een Nederlandse curiositeit.

723. er staat: 'wordt'

724. De Amsterdammer 15 maart 1908

180. De Haan aan Van Eeden, juli 1908⁷²⁵

Amsterdam, 27. Palestrinastraat.

Beste Van Eeden, vandaag ben ik naar Giza gegaan, om aan Giza mijn boek 'Pathologieën' te brengen. Wij spraken ook over jou. De reden, dat ik je mijn boek niet heb gezonden, is niet, dat mijn gevoel van waardeering voor je verminderd is. Het tegendeel is waar. Ik zal je het boek morgen uit Amsterdam toezenden. Er zijn mensen, die mijn werk tegenwoordig zeer hoog stellen: Kloos b.v. Ik hoop zeer, dat je in mijn boek veel moois vinden moogt. Eisch echter niet van mij, dat ik zal werken van uit een levensbeginsel, dat niet het mijne is. Voor iedereen is ten slotte zijn eigen standpunt het eenige goede.

Je wordt zeer vriendelijk gegroet door de goede Giza en door mij

Joop

Giza zegt, dat ik je moet schrijven, dat Iloes⁷²⁶ niet bij je is gekomen, omdat ze niet van school wou blijven, omdat ze dol is op de school.

Noot van den zetter: wie 't gelooft, wordt zalig.

Op 12 juli 1908 zond De Haan zijn roman aan Arnold Saalborn, 'blijkens de gedateerde opdracht in mijn exemplaar' (zoals Saalborn meedeelt in *Brieven aan een jongen*, p. 19-20). Saalborns reactie anno 1957: '[ik] ken geen boek, dat mij zo gegrepen heeft als dit. Niet zozeer door de sadistische details, als wel door de stijl, die in zijn geraffineerde eenvoud en directheid door merg en been dringt'. Maar 'hoe ik in die dagen reageerde, weet ik niet meer'. In eerste instantie zien we dat hij *niet* reageerde, want De Haan informeerde op 25 juli naar zijn mening. En toen Saalborns reactie De Haan niet beviel (zelf spreekt Saalborn van een 'minder vriendelijk oordeel', maar de zaak lag iets gecompliceerder, zoals men uit de overgeleverde teksten kan opmaken), stuurde hij de jonge vriend een onmiddellijk repliek.

181. De Haan aan Saalborn, 25 juli 1908

Amsterdam, 25 Juli '08.

Arnold, hoe vindt je mijn boek? En hoe vindt je ma mijn boek? Zij zou het mij schrijven, maar ze heeft het niet gedaan. Vrouwen breken haar woord, of ze houden het. Dat is nog veel erger. Kom eens vertellen, hoe je het boek hebt gevonden. Ik ben morgenmiddag (Zondag.) thuis na half drie.

Ik heb thee, eene mooie nerveuze novelle⁷²⁷ en eenen brief van Kloos.

t.t.

d. H.

182. De Haan aan Saalborn, 26 juli 1908

Amsterdam, 26 Juli '08.

Arnold, herinner je, toen je ma mij in de straat, voor uw woning, om mijn boek heeft gevraagd, heb ik haar afgeraden het te lezen. Je ma zal denkelijk gedacht hebben, dat die goede raad eene

^{725.} datering onzeker, waarschijnlijk kort ná de verschijning van *Pathologieën*

^{726.} Ilonka Ritschl

^{727.} Misschien 'Over een blauwe en een roode diamant', de *nerveuze vertelling* die in oktober 1908 in Groot Nederland zou verschijnen. De revisie in het bezit van Eekhoud dateert van 26 mei 1908.

letterkundige behaagzucht van mij was, om hare nieuwsgierigheid te irriteren. Je ma behoort tot het Publiek en daar houd ik niet van. Inderdaad is Publiek teleurgesteld en verontwaardigd over mij. Ik ben nooit teleurgesteld en verontwaardigd over het Publiek.

De brief van Kloos mag je gerust eens komen lezen. Ik ontvang altijd 't liefst Dinsdags en Vrijdags na half drie 's middags. Maar ik ben uit de stad van Zaterdag 1 Augustus tot Woensdag 12 Aug. Kloos bewondert mijn talent zeer. Hij heeft stukken uit mijnen roman gepubliceerd. Ik ben niet boos op je. Maar ik vrees, dat je tot het Publiek zult gaan behooren, waarvan ik mij met volkomen bewustzijn steeds verder verwijder.

Vale et salve, t.t.

d. H.

Laat dezen brief aan je ma lezen, als je wilt.

In het augustusnummer van Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift plaatste Robbers een reeks 'Fijne fragmenten' van De Haan, waarvan twee *fragmenten*, 'Eene vrouw in het licht' (Johanna van Maarseveen?) en 'Een blinde man', weer in een subgroepje 'Portretten' zijn bijeengevoegd. Men vindt er motieven in terug, die men uit ander werk van De Haan kent, zoals het 'oude huis, waarin ik op menigen tijd vertrouwelijk verkeerden kon' op de Markt van Culemborg ('Van buiten geelk het eene huis er twee te zijn'), dat sprekend lijkt op het huis waarin Johan van Vere de With in *Pathologieën* woonde ('Van buiten was het een dubbeld huis'⁷²⁸). Wij merken nog op dat het laatste *fragment*, 'Over eenen prachtvollen idioot', aan Giza Ritschl werd opgedragen. In het *fragment* 'Gedicht op een leeuwerik' werd een gedicht van dezelfde naam opgenomen.

In De Hollandsche Revue van augustus 1908 werd het *fijne fragment* 'Een houten klok' in de rubriek Revue der Tijdschriften onder de titel 'Een klok' overgenomen.

Ontwaking verscheen⁷²⁹ met een reeks *besliste volzinnen*. Ook bevatte deze aflevering van het kleine Vlaamse tijdschrift een *fijn fragment*: 'Geuren'.

In De Amsterdammer van 16 augustus 1908 publiceerde De Haan een bespreking van de verzenbundel *Lueurs et flammes* van Hélène Vacaresco. Daarbij bediende hij zich voor de tweede keer van het pseudoniem René de With, samenvoeging van de namen der twee hoofdrolspelers in de roman *Pathologieën*⁷³⁰. De Haan vergelijkt Vacaresco met Giza Ritschl: beiden schrijven in een taal die niet hun moedertaal is, maar Giza 'is gedichten gaan schrijven, toen zij nog zeer weinig Hollandsch kende', zij 'maakt krabbeltjes en nog geene teekeningen', zij 'boekt in enkele regeltjes een stemmingsmoment', terwijl de Roemeense gravin 'het Fransch voldoende beheerscht voor dichterlijke verhalen van grooten omvang en voor strofische gedichten van ingewikkelde bouw, waaraan Giza Ritschl zich niet wagen kan'. Giza Ritschl schrijft ook geen 'Hollandsch proza', Hélène Vacaresco schrijft wel 'Fransch proza': 'Ik heb altijd gemeend', aldus De Haan, 'en het trouwens zelf eenigermate ondervonden, dat men gemakkelijker in eene vreemde taal gedichten schrijft dan proza'⁷³¹.

Inmiddels had, op 15 augustus 1908, zekere H. van Loon, letterkundig criticus, een stuk 'Afwijkingen' gelanceerd in De Hofstad, 'artistiek weekblad voor Nederland', naar aanleiding van de 'twijfelachtige weldaad' die Jacob Israël de Haan het vaderland bewezen had met de publicatie van een roman die Van Loon ziet als 'aanvullende en wel prikkelende illustratie bij Eulenburg en andere

⁷²⁸. eerste bladzij van de roman

⁷²⁹. jrg 8 (1908), 89 (oogstseptember), p. 320/3 en p. 324

⁷³⁰. vgl Coenraads opmerking over hun verhouding tot de auteur

⁷³¹. brief nr 173

schweinereiprocessen' en 'geruchten' van 'verrotting' die men de laatste tijd voortdurend hoort, 'van alle kanten' en 'uit de hoogste kringen', 'schimmel' die 'woekert' op 'kostbaarste tapijten': 'uitgesponnen zien we dergelijke processen in de bladen'. In 'een ander weekblad' *De Amsterdammer* had een heer Van Raalte de kat de bel al aangebonden en het was er tot een 'pennenstrijd' gekomen, 'een méér gevoerd proces' over kunst en onzedelijkheid, en Van Loon herinnert aan een uitspraak 'dat een dolk, al was ze nog zoo sierlijk geciseleerd, toch steeds een dolk, dus geváárlijk bleef'. Is Zola onzedelijk? Is de Venus van Milo onzedelijk? Van Loon is de eerste om de vrijheid van de kunst en de vrijheid van de kunstenaar te erkennen en te verdedigen. Maar er is een keerzijde aan de medaille: een boek, geschreven 'met een ontroerende waarheidsliefde en een groot kunstvermogen' (Van Loon citeert Eekhoud), kan 'toch voor de samenleving zeer misdadig zijn'. ja, je vraagt je af, aldus Van Loon, of die verfijning, die 'liefdevolstreelende overgave aan iets zoo walgelijks', dat walgelijke onderwerp 'niet nog walgelijker maakt'. Indertijd is *De Haan*, na *Pijpelijntjes*, 'uitgesloten' door 'zijn toenmalige vrienden, de socialisten'; Eekhoud spreekt in dit verband van 'duffe dompers' en 'bekrompen puriteinen'. Van Loon echter brengt begrip op voor de 'walging' van Tak en de zijnen: 'de schurftige schapen moeten geweerd uit vrees voor besmetting'. 'Wreed? Ja, maar nóódige wreedheid'. 'Zachte meesters maken stinkende wonden. Deze wonde stinkt al genoeg'.

Op 22 augustus vinden we in de correspondentierubriek van het Haagse blad een verweerschrift van *De Haan*. Het lijkt of de discussies uit de tijd van de *Pijpelijntjes*affaire herleven. Maar *De Haan* slaat hier toch een andere toon aan dan de redacteur van de kinderrubriek destijds in *Het Volk*. Het lijkt of René Richell, de amorele en demonische kunstenaarsfiguur uit *Pathologieën*, hem zijn welsprekendheid heeft geleend: 'Ik ben verliefd op alle Kunst en ik haat alle Zedelijkheid, vooral de tegenwoordige, die zeer onzedelijk is'. Van Loon moge de zedelijkheid boven de kunst stellen, *De Haan* vindt 'de Onzedelijke Hooge Letterkunde nog lang niet rijk genoeg'. 'Kunst is Genot, Zedelijkheid is Beperking. En daarom wordt Iedere Kunst door mij boven iedere zedelijkheid verkozen'. En: 'De menschen zijn veel te Zedelijk en veel te Kunsteloos. Dat is om te stikken van benauwdheid'. Dan citeert *De Haan* de bekende brief van Van Deysel, door hem in 1905 in de *Open brief aan P.L. Tak* gepubliceerd⁷³², en geeft als commentaar: deze brief 'is eene betrekkelijke verloochening van de Onzedelijke Letterkunde door Lodewijk van Deysel, die haar Grootmeester had kunnen zijn. Maar ik wil de Dienaar van de Onzedelijke Hooge Letterkunde zijn'.

Een passage over homoseksualiteit in *De Haans* ingezonden stuk werd door de redactie geschrapt: 'Waar wij daar meenden, dat zulk werk, hoe goed ook bedoeld, toch onwillekeurig propagandawerk doet en het tijd wordt tegen dié propaganda tekeer te gaan, hebben wij het geoorloofd geacht, het laatste deel, dat een verdediging in het algemeen bevat van de homosexualiteit en van de oude Romeinen, Leonidas' mannen en Eulenburg in het bijzonder, te schrappen'. Van Loons repliek bevat een opmerkelijke passage over Johan van Vere de With, de centrale figuur uit *De Haans* roman: 'Wat uw "Hans" doet lijden, is tegennatuurlijk. Dus: ontaard. Wat niet wil zeggen, dat hij een misdadiger is. Wel, dat hij, als een misdadiger, moet worden uitgestooten. Omdat de gevolgen van zijn afwijking erger zijn dan de daden van een misdadiger'. *De Haans* opvattingen van zedelijkheid en kunst vindt hij 'even mal als uw Besliste Volzinnen'. De discussie zal niet worden voortgezet: 'Ruimte tot nader wisselen van gedachten kan ik u hier niet geven'.

Op 28 augustus 1908 nam *De Tijd* de fakkel van *De Hofstad* over, in een redactioneel artikel 'Gevaarlijke kunst' op de voorpagina. 'Moordenaars en boosdoeners van allerlei aard', aldus het katholieke blad, 'vervolgt men met alle middelen en langs alle wegen; geen moeiten noch kosten worden gespaard om de menschelijke samenleving te beschermen in lijf en goed harer leden;

732. brief nr 61

krankzinnigen sluit men op en men stelt niemand bloot aan de onheilbrengende aanslagen van deze ongelukkigen. Maar schrijvers als Jacob Israël de Haan gaan in ons vrije Nederland ongestraft voort met duizenden ongelukkig te maken naar ziel en lichaam met hun weerzinwekkend pornografisch geschrijf. Sterker nog, hun pennevruchten worden door sommigen nog opgehemeld tot producten der waarachtige kunst. Gevierd en vergoed worden zij door een steeds meer ontaardend publiek. Zal dan nooit iemand den moed hebben de maatschappij te beveiligen tegen de misdadige waanzinnigheden van deze soort litteratoren?'. Een heel enkele keer, aldus De Tijd, komt een schrijver er toe 'het lezen van zijn eigen boek te ontraden, ja, af te keuren'. En dan wordt Lodewijk van Deysse in het zonnetje gezet als de bekeerde zondaar, die 'eerlijk genoeg' was om te erkennen dat zijn ideeën over 'wat een letterkundig boek behoort te zijn' zich na de begintijd van De Nieuwe Gids hadden 'gewijzigd of aangevuld': citaten uit Van Deysse's brief aan De Haan, in De Hofstad opnieuw onder de aandacht gebracht. Had Van Deysse 'dat gewijzigde en aangevulde begrip vroeger bezeten', zo concludeert De Tijd, 'veel van wat hij toen schreef, ware waarschijnlijk nooit uit zijn pen gevloeid'. Maar: 'tot zulke bekentenissen komen er niet velen'.

Op 24 augustus 1908, in het zicht van de beëindiging van zijn aanstelling aan school nr 84 per 31 augustus, verzoekt De Haan de wethouder van onderwijs in Amsterdam, de antirevolutionair S. de Vries, hem weer op de lijst van tijdelijk benoembare onderwijzers te willen plaatsen; waarschijnlijk is er verband met het bericht van 10 februari 1908 dat hij voorlopig niet voor de vervulling van een nieuwe tijdelijke betrekking in aanmerking kwam. Op zijn brief vinden we krabbels van een ambtenaar: 'Hij is in functie. Kaart nog *niet* terugontvangen', en: 'Er bestaat over hem nog een dossier meen ik, in zake benoeming tijdelijk onderwijzer', en: 'Staat hij niet op de lijst?' en: 'berichten dat hij op de lijst staat'.

183. De Haan aan wethouder De Vries, 24 augustus 1908

Amsterdam, 24 Aug. '08

WelEdelGestrenge Heer!

Den laatsten Augustus a.s. eindigt mijne betrekking als tijdelijk onderwijzer aan school 84. Daar ik zeer gaarne weder eenigszins spoedig eene nieuwe tijdelijke betrekking zou willen hebben, neem ik beleefdelijk de vrijheid u te verzoeken mij weder op de lijst der tijdelijke onderwijzers te willen plaatsen.

Met verschuldigde gevoelens uw zeer dienstw.

Jacob Israël de Haan

184. De Haan aan Wiessing, 25 augustus 1908

Amsterdam, 25 Aug. '08

WelEdelGestr: Heer!

Het is waarlijk met een gevoel van schroom en van verontschuldiging, dat ik u dit artikeltje ter plaatsing in de Groene toezend⁷³³. Waarlijk: als ik maar een ander blad wist, dat het stuk plaatsen wilde, dan zou ik er u niet mede lastig vallen. Maar u kent de kaart van dit doux pays even goed als ik.

Met verschuldigde gevoelens uw zeer dienstw.

Jacob Israël de Haan

⁷³³. waarschijnlijk een bewerking of verwerking van het niet gepubliceerde deel van zijn verweerschrift in De Hofstad; vgl brief nr 187

185. De Haan aan Van Deyssel, 30 augustus 1908

Amsterdam, 30 - 8 - '08.

WelEdelGeb. Heer!

Langs vele wegen is het mij ter oore gekomen, dat Gij u beklaagd hebt over het feit, dat ik in de Hofstad eenen brief heb gepubliceerd, dien u mij indertijd geschreven hebt naar aanleiding van mijnen roman 'Pijpelijntjes'. Ik wil u er nu wel op wijzen, dat die brief reeds vier jaar geleden door mij gepubliceerd is⁷³⁴. Ik heb u, dat zult Gij u wel willen herinneren verlot tot die publicatie gevraagd⁷³⁵ en u hebt daarop niet eens geantwoord. Door mijn letterkundig werk is de rust mijns levens volkomen vernietigd. Kortom: het is eene diepe ellende, waaruit ik niet meer komen zal. Er staat in dien brief niets, waardoor u of derden gecompromitteerd worden. Het tegendeel is waar. Ik vraag u dus nu, mijnheer: laat die zaak rusten. Dus: laat haar rusten. Ik zit niet vol slechte streken, maar de menschen jagen mij op, waardoor ik niet op adem kan komen. Daar kan ik niet tegen en daar zoudt u ook niet tegen kunnen. Dus: ik vraag u beleefd: help mij liever ter wille van mijn werk, dat een schat voor de Hollandsche letterkunde is, in stede, dat u mij niet helpt of tegenwerkt.

Met verschuldigde gevoelens uw zeer dienstw.

Jacob Israël de Haan

Ik neem bij dezen brief beleefd de vrijheid u te herinneren aan het tweede deel van 'Pijpelijntjes', dat reeds ruim twee jaren in uw bezit is⁷³⁶. Ik zou het wel prettig vinden als de fragmenten door u gekozen, gepubliceerd zouden worden.

186. De Vries aan De Haan, concept, 31 augustus 1908

Amsterdam, 31 Aug 1908.

verz 1/9

Aan

den heer J.I. de Haan, tijd^k ond^r
aan school 84

In antwoord op Uw schrijven van 24 dezer deel ik U mede, dat gij reeds op de lijst van benoembaren voor tijd^k ond^r b/h O. L. ond^s alhier geplaatst zijt en na Uw vertrek van school 84 op Uw beurt weder voor eene benoeming elders in aanmerking zult komen.

de Weth v/h ond^s.

dV

187. De Haan aan Wiessing, 12 september 1908

Amsterdam, 12 Sept. 1908.

WelEdelGestrenge Heer!

Beleefd verzoek ik u nevensgaande vertelling als feuilleton in de Groene op te nemen. Gij zoudt mij zeer aan u verplichten indien u de vertelling plaatsen wildet in een van de twee Septemernummers, want dan krijg ik het geld reeds in October, terwijl ik anders het geld eerst in Januari krijg. Ik ben n.l. weder zonder betrekking en ik weet niet of ik van den wethouder de Vries wel weder eene betrekking krijgen zal. Het is alles zeer moeilijk.

⁷³⁴. in de *Open brief aan P.L. Tak* (1905)

⁷³⁵. zie brief nr 95

⁷³⁶. zie brief nr 131

Tevens herinner ik u beleefdelijk aan mijn klein artikel in zake de Hofstad.
Met verschuldigde gevoelens uw dienstw.

Jacob Israël de Haan

Men zoekt de vertelling in De Amsterdammer tevergeefs. Wel werd in het blad op 13 september 1908 in de rubriek 'Nieuwe uitgaven' *Pathologieën* genoemd.

Op 19 september reageerde De Ware Jacob op de *fijne fragmenten* in Elsevier's. Het *fragment* 'Over eenen prachtvollen idioot' werd integraal geciteerd met het commentaar: 'Het bovenstaande komt voor in de Augustusaflevering van Elsevier's Geïllustreerd Maandblad, onder het opschrift: "Fijne fragmenten". De schrijver van dit fraais is de veelbeminde Jacob Israël de Haan, de beruchte Pijpelijntjestrekker. Waarom de fijne fragmentenfokker, dit halfzacht prozastukje niet aan de heer Hubert La Roche in plaats van aan Mevr. Giza Ritschl heeft opgedragen, is Jacob een raadsel'⁷³⁷.

In Ontwaking, in het oktobernovemhernummer, publiceerde De Haan een kleine reeks 'Portretten' (p. 401/4) en 'Fijne fragmenten' (p. 405/8). Een oude liefde vinden we terug in 'Het portret van Paul Verlaine' ('Jaren geleden heb ik een portret van Paul Verlaine gehad, juist ontvangen in den tijd dat ik zijne verfijnde verzen het meest beminde') en ook komen we Rimbaud weer tegen. In oktober 1903 schreef De Haan over Verlaine in De Amsterdammer en wist niet wie de versregel 'Il pleut doucement sur la ville' had gemaakt, die hij boven een gedicht van Verlaine ('Il pleure dans mon coeur') had aangetroffen: 'Van wie die regel is, weet ik niet, simpeler kan het haast niet, maar tegelijk sterker ook niet'. In 1908 schrijft De Haan: 'Een zeldzame vriend van P. Verlaine is A. Rimbaud geweest. Een vers van Rimbaud: "il pleut doucement sur la ville" dient als motto boven een van Verlaines meest uitmuntende gedichten. Op dagen dat ik mak ben, machteloos, en het geheugen mijner oogen kwijt, is het mij soms voldoende gebleken bovenstaande vers van A. Rimbaud halffluid te zeggen, om het hier beschreven portret van Verlaine te zien'. In 'Een jongen met één oog' vinden we weer De Haans preoccupatie met blindheid en ogen die 'onzichtbaar' zijn, niet kunnen zien, terwijl hun blindheid aan de buitenkant niet zichtbaar, 'onzichtbaar' is⁷³⁸: 'Een zijner oogen was namenlijk van binnen door een ingedrongen stuk glas vermoord, zoodat het oogenblikkelijk geheel onzichtbaar werd, blind, hoewel de buitenbouw ervan onbeschadigd bleef'. Het blinde oog is wel van kleur veranderd: 'Vroeger waren zijne oogen blauw, van eene dunne teedere kleur, die mij aandeed. Nu was het blinde oog bruin geworden, doordat het licht er met eenen anderen hoek invalt. Van buiten is het gaaf. Zoo mooi vind 'k dat: één fraai blauw oog en één, dat niet minder fraai van uiterlijk is, en bruin. Wanneer ik in gezelschap van dien wonderlijken jongen verblijf, zorg ik dikwijls die beide varieerende oogen tegelijk te zien, want dat ontroert mij aangenaam'. In 'Een jeugdige vriend' ontmoeten we een motief dat in de *nerveuze vertelling* 'De bloemen en de brief' voorkwam: dáár krijgt de ikverteller een visioen van een gezicht, 'met één gouden scherpe linie' op zijn netvlies getekend, 'het eene zichtbare oog fonkelde met felheid'; in het 'portret' in Ontwaking herinnert de ikverteller zich een gezicht als 'met één gave lijn' getekend ('Die lijn is van goud, maar fijner dan goud') en met 'zijn ééne oog zichtbaar: twee gouden lijntjes en een fel goud puntje', 'het gouden puntje straalt wreed'. In het *fijne fragment* 'De zee en de dwaze vrouw' voert De Haan ons naar Meerenberg ('dat overvol krankzinnigen is'). In dat krankzinnige huis leeft

⁷³⁷. Hubert la Roche, Antwerpenaar van geboorte, speelde vanaf 1902 als opvolger van Louis Bouwmeester bij het Nederlandsch Tooneel. In september 1908 was hij onverwachts uit Amsterdam vertrokken. In mei 1909 werd hij in Antwerpen tot zeven maanden gevangenisstraf veroordeeld wegens onzedelijke handelingen met minderjarige jongens. ('De beklagde was niet ter terechtzitting verschenen', aldus Het Nieuws van den Dag van 18 mei 1909.)

⁷³⁸. zie: *Ondergangen*, p. 12/3 en p 77/9

de dwaze vrouw een diepzinnig bestaan vol gevaarlijke prachten, waarvan zij mij soms op eene nauwlettende manier verhalen heeft gedaan'. In 'Een molen en een huis' bevindt de 'ik' zich in de Zaanstreek en roept, als was het een steeds terugkerende droom, opnieuw en in eendere bewoordingen het huis en de molen op, die we al uit *Pathologieën* en uit *Ondergangen* kennen. Tenslotte vermelden wij nog het *fijne fragment* 'Over mijne oogen': 'Mijne oogen zijn gevaarlijk en vervalbaar van binnenbouw, zoodat ik vaak vrees blind [...] te zullen worden'. We komen in dit stukje ook weer een uitspraak tegen, die tussen de *besliste volzinnen* niet zou misstaan: 'Er is geen gezicht, dat ik liever zie dan mijn eigen'.

In dezelfde maand oktober verscheen in Groot Nederland de *nerveuze vertelling* 'Over een blauwe en een roode diamant', klassiek voorbeeld van een decadent of, zo men wil, 'decadentistisch' verhaal. Vergelijkt men de *nerveuze vertelling* met De Haans 'naturalistische' schets 'Advocatenstreek', gepubliceerd in het Zondagsblad van Het Volk van 10 januari 1904⁷³⁹, dan ziet men hoe De Haans schrijverschap zich in de tussentijd ontwikkeld heeft en krijgt men tevens een helder inzicht in de kwaliteiten van een stukje decadente literatuur. De kern van beide verhalen is dezelfde: een staaltje van bedrog waarbij een advocaat zich op een louche wijze verrijkt. In beide verhalen wordt die 'streek' verteld door de advocaat zelf, die dan het woord van een ikverteller overneemt. Het onopgesmukte verhaal van mr Karel de Vries vindt zijn tegenhanger in de dramatische monoloog van mr Nico van Neerrijnen, waarin ieder woord, iedere formulering op effect berekend is. Hij last een pauze in om 'veel van vele sterke soorten wijn' te drinken en hij lardeert zijn verhaal met paradoxen en amorele uitspraken zoals men ook in *Pathologieën* aantreft, bijvoorbeeld zijn verzekering dat hij nooit meer liegt dan nodig is, bijna letterlijk een uitspraak van René Richell: 'Ik zeg de dingen altijd precies zooals ik ze meen... ik vind het slecht, te liegen, als 't niet noodig is'⁷⁴⁰. De simpele anekdote van die 'advocatenstreek' is in de *nerveuze vertelling* dan ook gemonteerd in een veel groter geheel: de raadselachtige relatie tussen Nico en Heleen. De geldsom die de inzet van het advocatenspel was (in Het Volk: 'duizend pop', in de *nerveuze vertelling*: negenduizend) heeft ook een zeer bepaalde bestemming gekregen: Van Neerrijnen heeft het geld voor zijn vriend Heleen nodig voor de aankoop van 'twee diamanten, één in het rood en één in het blauw, die [Heleen] in een winkel van juweelen in de Rue de Rivoli had gezien'.

De literaire kritiek in Nederland had nog maar zelden een verhaal als 'Over een blauwe en een roode diamant' ontmoet⁷⁴¹. Het mag dus geen wonder heten dat men een criticus als Gerard van Eckeren bij zijn bespreking van 'wat de heer Jacob Israël de Haan een "nerveuze vertelling" belijft te noemen en de Redactie van Groot Nederland goed genoeg vond om te publiceeren' van de wijs

739. in: *Nerveuze vertellingen*, p. 35/41

740. in het derde hoofdstuk van het tweede deel

741. Jaap Goedegebuure rekent, behalve De Haan, met moeite en niet steeds even sterke argumenten Van Deysssel, Arij Prins, Verwey en Couperus tot het decadentisme in Nederland (p. 56/71).

ziet raken (in Den Gulden Winckel, 15 oktober 1908⁷⁴²). De criticus is van oordeel dat 'het vertellen van een "geval" zonder meer, zonder den universeelen achtergrond van het leven in zijn éénheid en eeuwigheid, voor de kunst noodlottig is en ook het fijnstbeschrevene, het van stijl voortreffelijkste tot platte alledaagsheid of afschuwelijke perversiteit vervlakt', en vervolgt: 'Deze nerveuze vertelling vind ik een misselijk ding, niet omdat de hier voorgestelde personen een misselijke moraal huldigen, maar omdat den schrijver bij een zoo abnorm, zoo buiten de algemeenmenselijke slechtheid staand "geval" de kracht tot die epische objectivatie ontbroken heeft, waardoor een moraalaposteriori de moraalapriori in een hooger licht had kunnen heffen. Nú voelen wij hier overal den schrijverzelf, den man die, blijkens zijn "besliste volzinnen" de "Onzedelijke Literatuur" a priori als iets hoogs en begeerenswaardigs voorstelt. Of noemt ge een dergelijke schets de consequentie van kunstbeginselen die toch ikzelf ook deel? Gesteld het was waar, dan mag men nog bedenken dat iedere *tot het einde toe* logisch doorgetrokken consequentie "zum Teufel" voert, omdat het leven nu eenmaal niet logisch, maar mystisch is'.

In De Hollandsche Revue⁷⁴³ deelt Frans Netscher echter mee, in De Haans bijdrage aan Groot Nederland 'heel mooi, gevoelig en intensief proza' aangetroffen te hebben. Over de gehele rondom de figuur van Hélénius Marie Golesco (of: Heleen) geconcipieerde reeks verhalen⁷⁴⁴ was Netscher te spreken: 'Deze Vertellingen zijn van een exquize en curieuse schoonheid'⁷⁴⁵. Uit 'Over een blauwe en een roode diamant' citeert hij: 'Van Neerrijnen bracht me mijne kleedingstukken voor den winter, en daarbij was een fijngevormde muts van wit bont, dat zoo mooi was, alsof het wel leefde. *Het bont was alleen zoo mooi, wanneer de bonten dieren gedood werden in de witte nachten van hun liefde*⁷⁴⁶, en omdat ik zoiets wist, droeg ik die muts altijd met zeer veel genoegen'.

De criticus van Het Vaderland (11 oktober 1908) noemde De Haan 'een auteur, wiens bijdragen in verschillende periodieken o.i. gerust gemist kunnen worden'. (Op 3 oktober had het blad in een bespreking van Ontwaking meegedeeld: 'Jacob Israël de Haan geeft "Besliste volzinnen"', zonder commentaar.)

742. In Den Gulden Winckel van 15 september voerde de redactie nog een laf polemiekje met Filippus' Recensieboode, een christelijke periodiek, waarin de publicatie van Georges Eekhouds voorrede van *Pathologieën* in Den Gulden Winckel gewraakt werd (augustus 1908). Het blad geeft een citaat: 'Ieder, die de gerechtigheid en de menschheid liefheeft zal met diepe voldoening hooren, dat de afwijkende in zijne neigingen naar Liefde, daarom nog geen misdadiger is, maar dikwijls wel ongelukkig. Hij is geen schenner van de menschheid, maar een minder door de stiefmoederlijke natuur bedeelde. Hij verdient evenmin minachting als iemand, die met eene lichamelijke afwijking geboren wordt', en concludeert: 'Reeds dit enkele voorbeeld bewijst overtuigend, dat 'Den Gulden Winckel' een alles behalve betrouwbare gids is voor ons Christelijk Nederland'. Van Eckeren distantieerde zich nogmaals nadrukkelijk van de inhoud van Eekhouds opstel, dat volgens hem niet als *bijdrage* aan het tijdschrift gezien diende te worden, maar als *aanhaling*, 'immers als fragment (voorrede) van een te verschijnen boek'. Zo'n 'aanhaling' was *niet* 'aan de goedkeuring der redactie onderworpen'. De subtiliteit was 'den WelEerw. en HoogGel. Heeren van de Recensieboode' blijkbaar ontgaan!

743. jrg 13 (1908), p. 611/2

744. Er waren toen verschenen: 'Over de ervaringen van Hélénius Marie Golesco' in Levensrecht, 'De bloemen en de brief' in De Nederlandsche Spectator en 'Het monster van China' in Groot Nederland, alledrie in 1907.

745. Netscher bedient zich van het meervoud 'Vertellingen'. Men kan zijn stuk echter zó lezen dat hij het toch maar over één vertelling heeft: 'Jacob Israël de Haan draagt [...] "Nerveuze Vertellingen" bij, waarin hij 't heeft over een blauwe en roode diamant'. Ook in het 'inloopboek' van De Gids wordt, in maart 1908, een inzending van De Haan vermeld: 'Nerveuze vertellingen', een inzending die met name door Johan de Meester werd afgekeurd.

746. cursivering van Netscher

188. De Haan aan Haspels, 2 oktober 1908

[Amsterdam,] 2 Oct. 1908.

Zeer waarde Heer Haspels, u hebt nog altijd eenen brief van mij te goed. Dat vind ik prettig. Als ik den brief geschreven heb, vind ik het ook prettig. Maar een verlangen is toch altijd aangenamer dan eene bevrediging. Er moesten verlangens zonder bevrediging zijn. Meer dan dit verlangen, dat er een is. Ik heb den laatsten tijd in 'Onze Eeuw' van Augustus uw verhaal 'de Voorlezing' gelezen. Ik vond het mooier dan ik dacht. Over het algemeen vind ik te weinig bederf in uwe geschriften. In 'de Voorlezing' vond ik zoo eene loome zwaarte en te gelijk eene gewilde luchthartigheid van toon, b.v. in het begin. Weet u wat wel bijzonder is: dat men in de Onze-Eeuwgroep geen enkel goed letterkundige vindt behalve uzelf. Niet alle medewerkers behooren tot de groep, waarvan ik de mooie levens- en wereldbeschouwing zoo waardeer, al is zij de mijne niet of wellicht juist daarom. Men waardeert nooit wat men heeft. Dat is de Oostenrijksche waardetheorie⁷⁴⁷. Alleen achter Onze Eeuw en de Beweging zit een levend beginsel. Ik zou willen zeggen, dat de moderne kunst te zenuwachtig is voor Onze Eeuw. Er staan bijna nooit goede gedichten in uw tijdschrift. En wat erger is: er worden slechte gedichten in goedgenoemd. B.v. in de Augustusaflevering door prof. Kuyper⁷⁴⁸ van Seerp Anema (301-302). De Heer Anema is geen dichter. Hij schrijft eens een enkele mooie regel. Hij wil gaarne een dichter zijn, om te bewijzen, dat orthodoxen ook wel dichters kunnen zijn. Dat kan best: vooral orthodoxe heidenen, maar de heer Anema is geen dichter. B.v. dat gedicht: 'Zielsdorst', daarvan vind ik de derde en vierde regel eenvoudig onmogelijk. Er is eigenlijk niet eene goede regel in. De terzinen zijn verbazend erg. Probeer eens goed u voor te stellen, fysiek voor te stellen, wat er in dat gedicht gebeurt. De eenige regel, die een beetje is, dat is deze: 'Toen brak een donderslag de wolken open'. Maar die regel is een vale namaak van het vers van Perk: 'Toen is het zwijgende zwerk uiteengeborsten'. Dat kan best. Regels kunnen geen woord gemeen hebben en toch van geluid precies hetzelfde zijn. Zij kunnen uiterlijk veel op elkander gelijken en innerlijk, en daar komt 't opaan, veel verschillen: b.v. Perk 'De Godheid troont diep in mijn trotsch gemoed' en Kloos 'Ik ben een God in 't diepst van mijn gedachten'.

Ik geloof als de Heer Anema niet zoo godzalig deed, dat O.E. zijne gedichten niet zou hebben geplaatst.

Nu nog iets over mij zelf. Het gaat mij weder slecht. Maar dat is goed voor mij. Het is niet goed, als alles goed gaat. Ik ben zeer zenuwachtig geworden, zoodat ik bijna niet loopen kan. En ik ga niet uit. Zie ongeveer niemand. Mijn boek 'Pathologieën' is verschenen. Het heeft mij maatschappelijk veel kwaad gedaan. De menschen schijnen nu, vaster dan vroeger, besloten mij af te maken. Ten slotte hebben ze wellicht gelijk. Toch zou ik gaarne willen, dat men mij wat eerlijker mishandelde. Af en toe kan ik in een periodiek iets publiceeren. Niet veel. De meeste redacties hebben mijn werk liever niet en ze willen het ook niet weigeren, omdat het volkomen in hunne kunstbeschouwing past. Van Deyssel heeft eene bijdrage van mij bijna 2½ jaar. Die heeft hij expressis verbis aangenomen.

Misschien zend ik U tegen het volgend jaar zomer nog eens wat.

Met vriendelijke groeten en met beste wenschen de uwe

Jacob Israël de Haan

⁷⁴⁷ de subjectieve-waardetheorie van de Oostenrijkse School

⁷⁴⁸ K. Kuiper

In de brieven van De Haan kunnen we dikwijls de inhoud van de aan hem gerichte en verlorengedane correspondentie als in een spiegel terugvinden. Kort vóór de 5de oktober 1908 werd De Haan overvallen door een brief van Herman Robbers. Het ligt voor de hand een samenhang te vermoeden tussen deze 'zure' brief van Robbers en de aanvallen die in de afgelopen tijd op De Haan waren gedaan, met name in De Ware Jacob van 19 september: Robbers zal hebben overwogen dat een relatie, gelegd tussen Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift en een onfatsoenlijke Antwerpse toneelspeler, hem abonnees zou kunnen kosten en hij snijdt het laken tussen hem en De Haan door. Ook heeft hij zich kennelijk geërgerd aan de voorrede van Georges Eekhoud. De Haan schijnt zich, in zijn antwoord op Robbers' brief, voor dat opstel enigszins te verontschuldigen. Men bedenke wel dat het De Haan in deze zaken nooit ging om lof die hem zou worden toegezwaid, maar steeds om een erkenning van zijn geschriften als producten van literaire waarde en verdienste. Zo had hij in de *Open brief aan P.L. Tak* en ook in De Hofstad een brief van Van Deysse gepresenteerd als literair paspoort, omdat Van Deysse daarin schreef: 'Voor mij zijt gij een zeldzaam en goed kunstenaar', terwijl de grote Tachtiger de roman *Pijpelijntjes* toch in één adem als zedelijk afkeurenswaardig aan de kaak stelde. Zo had hij Van Eeden om een voorwoord gevraagd zoals die er één voor *Irmenlo* geschreven had, hoewel Van Eeden in dat voorwoord heel wat op het werk van Adriaan van Oordt afdong⁷⁴⁹. En met Eekhouds opstel over *Pijpelijntjes*, in het Jahrbuch für sexuelle Zwischenstufen, was De Haan zielsblij geweest, hoeveel negatiefs men in dat stuk ook aantreft.

De publicatie in Den Gulden Winckel, waar De Haan zijn informatie over Robbers' werkwijze aan ontleende, was een brief van Robbers aan redacteur Van Eckeren, opgezet als vervanging van een interview (15 oktober 1907): Robbers beantwoordde een aantal vragen en kwam daarbij tot de formulering van literaire uitgangspunten die duidelijk hemelsbreed van de opvattingen van De Haan verschillen. Aan de kritiek, die moet bemiddelen tussen schrijver en publiek, hecht Robbers bijvoorbeeld groot belang: de criticus moet 'kunstgevoeligheid, karakter en schrijftalent' hebben om het publiek van literatuur te leren genieten. De Haan daarentegen heeft zijn absolute minachting voor Publiek herhaaldelijk uitgesproken. Ook gaf Robbers een kijkje in de keuken, waar op dat moment zijn 'grootte gezinsroman' op het vuur stond: 'Ik schrijf heel moeilijk en langzaam, soms zes, zevenmaal opnieuw en met massa's correcties, doorhalingen en bijvoegingen', studieus, met ontelbare kladjes. Dit ontlokt De Haan de uitspraak dat hij nooit iets in zijn teksten verandert. In zijn ijver heeft hij de tegenstelling aangescherpt. In de eerder vermelde⁷⁵⁰ drukproef of revisie van 'Over een blauwe en een roode diamant' vinden we wel degelijk correcties, doorhalingen en bijvoegingen⁷⁵¹. Men ziet hoe De Haan zijn vormgeving op de drukproef opvoert: het verhaal wordt immoreler en kunstvoller, het verwijdert zich nog verder van het realistische schetsje 'Advocatenstreek' dat er de voorloper van was.

189. De Haan aan Robbers, 5 oktober 1908

Amsterdam, 5 10 '08.

Geachte Heer Robbers, u zult het mij zeker niet ten kwade duiden, dat ik u met enkele woorden antwoord op uwen brief, die mij zeer verwonderde. Het doet mij leed, dat u met een sneer schrijft

⁷⁴⁹. zie brief 109

⁷⁵⁰. zie voetnoot 735

⁷⁵¹. Een paar voorbeelden. In de zesde paragraaf is de zin 'dom, hè, om een advocaat te vertrouwen' veranderd in: 'het is zéér verstandig en ook enigszins gewetensvol een advocaat te vertrouwen'; ook is er een zin ingevoegd: 'ik houd nu eenmaal niet van beginselen en van eerlijkheid'; verder is in de zevende paragraaf een zin 'Het was mij, of ik die hoge optocht nu wederzag' gewijzigd in: 'Ik zag die hoge optocht, en ik verheugde mij verheven'.

over eene bijdrage, die van mijne hand twee maanden geleden in uw maandblad is verschenen, en dat u nu schrijft, dat deze bijdrage eigenlijk niet geplaatst is om hare letterkundige verdienste, maar om een reden buiten de litteratuur gelegen. U spreekt van menschen, die mijn talent *opvijzelen*. Zoudt u willen beweren, dat ik eene *bonne presse* heb? Ik neem u niet kwalijk, dat u vindt, dat ik leelijke dingen maak. Evenmin als ik eenen allemansvrind den besten mensch vind, evenmin vind ik iemand, die door iedereen bewonderd wordt, den besten kunstenaar. Het spijt mij, dat u mij *onnoodig* zoo eenen zuren brief hebt geschreven, want nu kan ik u niet weder eene letterkundige bijdrage zenden tenzij u mij dat vraagt, en dat zult u uitteraard niet licht doen. Dus: Elseviers ben ik kwijt. De Groene ben ik ook kwijtgeraakt. De 20ste Eeuw raak ik ook kwijt. Dan is mijne stem, die u zoo '*monsterachtig pretentius*' vindt, ongeveer versmoord⁷⁵². Ik zeg u: ik schrijf mijne verhalen langzaam en secuur op, zooals ik ze als 't ware hoor voorzeggen. Ik verander er niets in. Wat u gezien hebt is de eenige en eerste copij. Dat is alde pretentie die ik heb en daarzonder is men geen kunstenaar. Ik weet uit den Gulden Winckel, dat u anders werkt, maar voor iedereen is zijn eigen wijze van werken de beste. Ik zal de laatste zijn, om u een eigen oordeel te misgunnen. Gunt u mij mijn beetje zon. Het wordt weer donker. Door mijn letterkundig kunstwerk ben ik diepongelukkig geworden. Mag daar niet *een weinig* waardeering tegenover staan zonder eenen zuren brief van den Heer H. Robbers? Wat Eekhoud betreft: vindt u die voorrede zoo opvijzelend? Bedenk hij is een Fransche man! En ik had die voorrede nodig. Daarzonder had ik voor dat boek geen goeden uitgever gevonden. Nu kreeg ik tenminste eenen uitgever annex f 100⁷⁵³.

Bedenkt u zelf eens, hoe gij u gevoelen zoudt, wanneer gij nooit iets hadt kunnen publiceeren. Hoe zou uw leven dan zijn? Gesteld: u hadt geen eigen tijdschrift en men behandelde u aan de tijdschriften, zooals men mij behandelt. Van Deyssel b.v. die mijn talent zoo opvijzelt. Hoe het zij: op het oogenblik verlies ik weder het een en het ander. Maar dit zal weder terecht moeten komen. Ik ben blij, dat mevrouw Van Bruggen in het algemeen zoo zeer gewaardeerd wordt en door u in het bijzonder.

Vale et salve, hoogachtend

Jacob Israël de Haan

In zijn brief van 20 oktober 1908 aan de voormalige hoofdredacteur van De Groene, J. de Koo, laat De Haan zich van een charmante en boeiende zijde zien. Een afwisseling van onderwerpen komt aan de orde. De Koo (die zich te Luik bevindt) wordt een beetje het hof gemaakt. De Haan wil hem duidelijk opmonteren en amuseren. Tegelijk brengt hij de problemen van zijn schrijverscarrière ter sprake, op een manier die De Koo bij uitstek moet hebben geïnteresseerd en die ook voor de in literatuurgeschiedenis belangstellende moderne lezer een eigenaardig soort informatie oplevert, een kijkje achter de schermen van het literaire leven anno 1908.

Tussen De Koo en zijn opvolger, Wiessing, was de verstandhouding slecht. Kort na Wiessings optreden, begin november 1907, berichtte Warendorf (op 3 januari 1908) aan De Koo dat de abonnees ontevreden waren en dat er een ware stroom van bedankjes op gang was gekomen. En twee weken later: 'Wij gaan heelemaal den weg van de Kroniek op'; 'Veth en Coenen, daar zweert [Wiessing] bij'. In mei jaagt 'de geregelde afname van abonnementen' de beide eigenaars van De Groene de stuipen op het lijf. In die tijd schrijft Wiessing aan Adama van Scheltema: 'Ik ben in volle

⁷⁵². vgl de *besliste volzin*: 'Ja: men heeft mijne stem versmoord, doch niet overwonnen. Maar men kent het verschil niet eens' (De Amsterdammer 4 april 1909, *Besliste volzinnen* nr 220)

⁷⁵³. vgl Couperus aan Veen, brief van 4 augustus 1907: Van Nouhuys 'voegde erbij, dat de laatste jaren over het algemeen de boekhandel laat ons zeggen, de verkoop van romans zeer slecht ging. Hij sprak mij van honoraria, die Buysse genoot, en die b.v. waren f 150, voor een bundel novellen' (Louis Couperus, *De correspondentie*, nr 699).

oorlog met de Koo, die me naar zijn pijpen zou willen laten dansen. Ik sta anders sterk' (5 mei 1908). In juni eist De Koo dat Wiessing verdwijnt, maar Warendorf aarzelt: wie moet de man opvolgen? In oktober bereikt De Koo opnieuw de klacht: Wiessing 'zweert bij al die Kroniekgrootheden, gaat alleen daarmede om en voelt zich hun mindere'. Ook aan Wiessing zelf verwijt Warendorf 'dat het Weekblad op weg is een grotere editie van de Kroniek te worden' en 'dat niet alleen het aantal abonne's, maar ook de invloed van en de belangstelling in het Weekblad verminderende is'. Er breekt een daverende ruzie los. De Koo is razend. Zijn aantekeningen in de marge van de brieven van Wiessing zijn een bijzonder levendige lectuur. Ons interesseert hier evenwel de manier waarop De Haan op de bedorven verhoudingen bij De Groene inspeelt.

190. De Haan aan De Koo, 20 oktober 1908

Amsterdam, 20 10 '08.

Beste mijnheer De Koo, ik dank u wel, dat u mij zoo eenen langen brief hebt geschreven, terwijl u zelf niet goed bent. Maar doet u dat nu niet meer: Ja: ik dacht, dat u veel beter was, omdat u vrij geregeld in de Groene schrijft, en ik hoopte zoo, dat uw verblijf te Neuenahr⁷⁵⁴ u wel goed had gedaan. En nu wordt het al winter, en dat is heel en al niets gedaan. Hier is het al vinnig koud. Och, kon ik nu maar iets voor u doen of voor uwen zoon met de zieke oogen⁷⁵⁵. Gelukkig, dat het beter gaat. Misschien kunt u wel later voor een tijdje naar Rotterdam gaan. Als ik weet, dat u in Rotterdam bent, zal ik zeker ook naar die stad komen om u te bezoeken. Ik lees altijd geregeld wat u in de Groene schrijft. Behalve in de kwestie met Jan Feith, die volstrekt niets is dan een goede ziel en die u heusch te hard hebt aangepakt⁷⁵⁶, ben ik het meestal met u eens. Als u niet in de Groene schreeft, bedankte ik voor mijn abonnement. Ik ben wee van het vrouwenkiesrecht, mijn vrouw is er hevig voor⁷⁵⁷, haar zuster ook. Zij willen mij bekeeren, maar ik ben er voor, nu ja, maar ik wil niet naar een congres gaan. Mijn zwager Docters van Leeuwen is penningmeester van de mannenbond

^{754.} badplaats bij Ahrweiler (Koblenz)

^{755.} De Koo had twee zoons: Nicolaas Petrus in Rotterdam (geboren 1881) en in Luik: Jacobus Johannes (geboren 1883). Het is deze zoon, die De Haan bedoelt.

^{756.} De Koo was gevallen over de manier waarop Jan Feith, destijds een bekend reporter, in het Algemeen Handelsblad een aantal patiënten van professor Pel had afgeschilderd. Terwijl de hoogleraar om zijn vriendelijke omgang met de patiënten door Feith terecht werd geprezen, 'hij zit soms op den rand van het bed', maakte de reporter zelf journalistiek misbruik van deze mensen: 'zij dienen hem voor zijn krantenschrijverij', aldus De Koo (5 juli 1908). Jan Feith verdedigde zich in De Amsterdammer van 2 augustus 1908, maar meer tegen een tweede aanval op hem, door Henriëtte Holst-Hendrix te Yokohama (het ging om een Japanse actrice die hij overschat zou hebben), dan tegen De Koo, hoewel die toch 'méér reden tot verweer' had gegeven. In een naschrift dreef de redactie een beetje de spot met Feith. Prof. P.K. Pel, die ook in *Pijpelijntjes* voorkomt (zie: *Pijpelijntjes*, 1982, p. 38), was een persoonlijke vriend van De Koo, en zijn zwager.

^{757.} In het Maandblad van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht van 15 maart 1908 (p. 2) wordt vermeld dat het Centraal Comité ter voorbereiding van de samenkomst van den Wereldbond voor Vrouwenkiesrecht 'eene betuiging van instemming' had ontvangen o.a. van 'Dr Johanna van Maarsseveen te Amsterdam'.

voor vrouwenkiesrecht⁷⁵⁸. Vraag of ik ook dicht bij 't vuur zit! Ik zei tegen hem: 'Jou meester Van Straaten is een duizelige totebel, dat is mijn weet'. Hij zelf vond ook, dat u gelijk hadt. Hij zegt dat een beetje anders, maar die mannenbond zelf is 't met u eens. Ach, dat zaakje, dat duurt daar niet lang meer. Jammer, 't was toch aardig. Ja: u hebt een goede kijk op mijn gestel gehad. Ik ben veel beter. Loop nog wel weinig, maar zonder stok en niet meer zoo langzaam. Ook studeer ik weder verder. Niet veel, maar 't gaat toch.

Hebt u mijn stukje in GrootNederland gelezen⁷⁵⁹? Ja: de heer Van Nouhuys houdt mij de hand wel boven 't hoofd. Maar hij behoort ook niet tot een groep⁷⁶⁰. Juist een jaar geleden had hij ook eene kleine novelle van mij⁷⁶¹ en daar heeft hij toen veel goeds van gehoord. Dat moedigt eene redactie toch altijd wel aan. GrootNederland heeft nu nog 5 'fijne fragmenten'⁷⁶² Kloos heeft er 15 en eene kleine novelle⁷⁶³. Kloos schreef mij eenen enthousiasten brief over mijn proza. Dat is juist een half jaar geleden. Maar waar de Kroniekmenschen zitten en Aletrino, (die mij meer heeft bedorven dan ik hem.) daar is het huilen⁷⁶⁴. Zij hebben mij de Groene en Elsevier's uitgeplagd en waarschijnlijk de '20ste Eeuw'. Van Deyssel heeft al sinds Juni 1906 eene groote bijdrage van mij⁷⁶⁵ en nog niet eens heb ik de drukproef gehad, na 2½ jaar. Dat is natuurlijk honen. Maar hij vermeldde mij wel onder zijne medewerkers verleden jaar in een prospectus.

Ja: Mr Wiessing heeft mij er eenvoudig uitgeplagd. Hij heeft onder de journalisten den naam, dat hij onbekwaam is en oneerlijk en dat heb ik persoonlijk maar al te zeer ervaren.

758. In juli 1908 had in het Concertgebouw een congres van de Internationale Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht plaatsgevonden. In september was op een congres besloten tot de oprichting van de 'mannenbond'. Voorzitter van het 'voorlopig comité' van die bond was mr E.W. van Straaten. Op een bijeenkomst te Amsterdam had deze Van Straaten het woord gevoerd en gezegd dat de emancipatie van de vrouw leidde tot beschaafder vrouwen, een genot voor 'hoogstaande' mannen om mee te trouwen. En hij zag dit als een aansporing 'tot krachtige actie'. Op 4 oktober 1908 greep De Koo hem in de kraag en veegde met hem en met het 'dogmatisch, scolastisch, antiquarisch gedresseerd hersenleven' van zijn hoogstaande mannen ongenadig de vloer aan, op een manier die doet begrijpen hoe Rössing hem als stylist op één lijn met Busken Huet kon stellen. Van Straaten protesteerde in De Amsterdammer, De Koo handhaafde zijn argumenten.

Johannes Hendrikus Karel Docters van Leeuwen was getrouwd met Geertruida Wilhelmina Petronella van Maarseveen, een jongere zuster van De Haans echtgenoot Johanna Belia Cornelia Jacoba. Docters van Leeuwen trad op als getuige bij De Haans huwelijk, ook hij was 'leeraar bij het middelbaar onderwijs'. In het Maandblad van de Vereeniging voor Vrouwenkiesrecht van 15 september 1908 heet hij: scheikundig ingenieur.

759. 'Over een blauwe en een roode diamant'

760. W.G. van Nouhuys, oprichter en redacteur van Groot Nederland; in de redactie zaten verder: Louis Couperus en Cyriel Buysse, die ook niet tot wat De Haan 'een groep' noemt behoorden.

761. 'Het monster van China'

762. In 1909 plaatste Groot Nederland vier *fijne fragmenten* van De Haan.

763. Blijkens een aantekening d.d. 1 augustus 1908 in zijn kladboek had Kloos van De Haan een novelle van 19 bladzijden en 15 *fijne fragmenten* in portefeuille.

764. Van De Koo's vrees voor Wiessings neiging tot Kronieknavigering is De Haan natuurlijk op de hoogte geweest. Wiessing streefde er inderdaad naar om de medewerkers van De Koo en die van De Kroniek van Tak 'in vrede' te verenigen. Volgens een uitspraak van Coenen in *Bewegend portret* (p. 31) is hem dat later gelukt, toen hij een nieuw blad stichtte: De Nieuwe Groene. Aletrino trad in 1909 op als redacteur van De Nieuwe Gids. In die functie heeft hij De Haan flink gedwarsboomd. Herman Robbers was met Aletrino bevriend.

765. het tweede deel van *Pijpelijntjes*

Onbekwaamheid had ik hem nog wel vergeven, maar de oneerlijkheid niet. U zult misschien gedacht hebben, dat ik niet geduldig genoeg ben geweest, maar dat is niet zoo. Ik zou u maar vermoeien en vervelen met een verhaal van de halve en heele oneerlijkheden, die de Heer W. tegen mij in minder dan een jaar tijd heeft uitgekuurd. De aanleiding tot mijn weggaan is kort gezegd deze: De heer W. accepteerde een zeer belangrijk artikel van mij⁷⁶⁶. Drie weken later zendt hij 't mij terug en gaf daarbij als reden op, dat ik hem vrijwel voorgelogen had aangaande derden in dat stuk genoemd. Ik toonde de absolute onjuistheid daarvan aan. Mr W. gaf toe, dat hij mij valsch beschuldigd had, maar voegde erbij, dat hij het stuk toch niet kon plaatsen, omdat het niet geschikt was voor de Groene. En hij had 't eerst geaccepteerd. Dat zeide hij mij zelf door de telefoon. Ach: ik schrijf er u toch over, nu kan ik u nog twee gevallen zeggen van de oneerlijkheid en de onbekwaamheid van dezen man.

Ik zond hem een aantal fijne fragmenten. Mr W. zond ze terug, want, zeide hij: 'ik zou ze moeten plaatsen onder "Schetsjes" en die plaats ik niet meer'. Een paar weken daarna had de Groene een schetsje. Ik vroeg later terloops, hoe dat nu toch zat en Mr W. antwoordde: 'wat verleden week waar is, dat is nu niet meer waar'. Kloos nam dezelfde dingen dadelijk aan⁷⁶⁷.

Ander geval: u herinnert u misschien een artikel van den Heer Van Raalte uit Arnhem tegen mijn boek: 'Pathologieën'. Het was volslagen domheid en overigens had de Heer W. het niet behoeven te plaatsen, omdat het boek nog niet verschenen was. Goed. Ik antwoordde. Daarmee had het uit kunnen zijn. Maar de Heer W. plaatste een tweede stuk, dat eenvoudig waanzin was van den Heer VR. Ik antwoordde weder en kreeg toen eenen brief van Mr W, dat ik volkomen recht had op plaatsing van mijn tweede stuk en dat hij het ook plaatsen zou als ik er op stond, maar dat hij mij verzocht in het belang van het blad van de plaatsing af te zien. Ik heb dat toen dadelijk voor hem gedaan. Maar ik heb er spijt van. En nu: soeda. Adama van Scheltema is zijn god en Mr Coenen is zijn profeet. Het ga u altijd wel. Ja: als Mr W. soms heeft gedacht, dat ik hem stroop om den mond smeren wilde, omdat hij nu een machtig man is geworden, dan heeft hij 't mis.

Het beste wordt u van harte toegewenscht door geheel de uwe

Joop de Haan

Dat De Haans volgende schrijven aan De Koo, een briefkaart, geadresseerd: 'den Heer J. de Koo, LuikLiège', terecht kwam, mag opmerkelijk genoemd worden. De Koo woonde op Quai Mativa 61. De kaart is in Amsterdam gestempeld: 22 oktober 1908, en in Luik: 23 oktober 1908.

De kaart volgt de voorafgaande brief op de voet, wat doet vermoeden dat de 'verzoenende' houding van Wiessing misschien aan een *démarche* van De Koo te danken is geweest. In elk geval haast De Haan zich om zijn uitlatingen over Wiessing in zijn vorige brief te neutraliseren.

191. De Haan aan De Koo, 22 oktober 1908

Zeer waarde Heer De Koo, ik heb vanavond eenen zeer verzoenenden brief van den Heer W. gehad, die mij verzekert, dat hij geheel te goeder trouw is geweest, en dat hij ook niet aan mijne goede trouw heeft getwijfeld. Ik zal de hand, die hij mij toereikt, niet afwijzen, maar aangenaam wordt de verhouding toch nooit en heel veel in de Groene schrijven zal ik toch niet meer. Van mijne zuster accepteerde Mr W. een mooi feuilleton⁷⁶⁸, en dat draagt wel wat tot mijne goedmoedige stemming

⁷⁶⁶. waarschijnlijk het artikel over De Hofstad en homoseksualiteit

⁷⁶⁷. Hier was De Nieuwe Gids voor De Haan dus tweede keus, ná De Amsterdammer; het omgekeerde had zich voorgedaan in april: zie brief nr 175.

⁷⁶⁸. 'Een ontgoocheling', gepubliceerd op 8 november 1908

bij. Gisteren is de Candidatuur⁷⁶⁹ hier gespeeld, dat wist u zeker? Het is mooi, koud weer. Ik wandelde wel een uur in het Vondelpark. Daar is 't nu toch zoo mooi! Wordt u maar gauw weer goed gezond en geloof mij altijd geheel de uwe

Jacob Israël de Haan

De novemberaflevering van De Nieuwe Gids⁷⁷⁰ bevatte een aanzienlijke bijdrage van Jacob Israël de Haan: een tiental 'Fijne fragmenten', waaronder vier 'Stadsgezichten': 'Zaandam' (met een slotpassage die weer een bekend motief presenteert: 'ik herinner mij het feit, dat een Oostersche Koning van Meden en Perzen intocht hield met rijtuigen en losse ruiters, hoog over den dijk te Zaandam'⁷⁷¹), 'Nijmegen', 'Cuilemburg' (welke stad met Haarlem vergeleken wordt: 'Eene stad is schooner naarmate zij op Haarlem gelijk') en 'Tusschen de steden' (dat ons opnieuw naar een huis aan de NoorderIJdijk brengt, 'waar ik ging rusten op den tijd, waarin het stedelijke leven mij had moede gemaakt, zonder macht en moed'⁷⁷²). Van de overige *fijne fragmenten* noemen wij 'KétefMerierie' (waarin 'een kwaadwillige en Aziatische duvel' voorkomt, de ik 'word volkomen door hem bezeten, wanneer hem dat aangenaam was': het gaat *niet* om de Sótònfiguur uit de *nerveuze vertelling* 'Over de ervaringen van Hélénus Marie Golesco') en het *fragment* 'Een bad' (met de geestige inzet: 'De verschillende wijzen, waarop men, wat warmte en geurigheid betreft, een bad kan klaarmaken, vormen samen eene fijne wetenschap, waaraan de meeste menschen geheel of wel bijna geheel zijn vreemd gebleven, maar waarvan ik diep doordrongen ben, waardoor ik fabelachtige staten van genot beleef').

Boven deze belangrijke bijdrage in een belangrijk tijdschrift had De Haan een opdracht geplaatst: '*Aan: Prins Philipp zu Eulenburg / den Hoogen Kunstenaar*⁷⁷³, / *den Diepen Lijder*'. En onder zijn bijdrage stond: '(*Wordt vervolgd*)'.

De Haan kwam jaren later in het Weekblad van het Recht⁷⁷⁴ in een artikel 'Geuren van misdadigers' nog eens op deze publicatie in De Nieuwe Gids terug. Iemand had de vraag opgeworpen of de herkenning van een misdadiger door een hond, die daarbij afgaat op zijn reuk, aan een rechter zekerheid oplevert bij het vellen van een vonnis. De Haan voegt daar een literaire kanttekening aan toe: 'onder letterkundige kunstenaars was het volstrekt niet onbekend, dat sommige menschen eene zeer aangename, andere eene zeer onaangename geur afscheidde. In de geschriften van verfijnde kunstenaars gelijk Georges Eekhoud en Oscar Wilde heb ik daar meermalen over gelezen. Ik veroorloof mij ook eene verwijzing naar mijne prozabladzijde 'Geuren in de serie: "Fijne Fragmenten" verschenen in De Nieuwe Gids van November 1908'. Het grappige is dat 'Geuren' *niet* in De Nieuwe Gids gestaan heeft, maar in de augustus/septemberaflevering van

769. Het toneelstuk *De candidatuur Van Bommel* was door De Koo in 1898 onder schuilnaam Doctor Juris gepubliceerd. Het werd met veel succes opgevoerd en beleefde nog in 1910, na De Koo's dood, een vijfde druk.

770. p. 1165/72; volgens het kladboek van Kloos ontving De Haan voor zijn bijdrage f 1,50 per bladzijde, dus f 12.

771. vgl de *nerveuze vertelling* 'Van een blauwe en een roode diamant'

772. vgl p. 177, 180 en 251

773. Zie: Harden, p. 255/316. In augustus 1908 stortte Eulenburg in. De rechtszaak werd afgebroken. Tijdens het proces had Eulenburg verklaard: 'Im Grunde meines Herzens war ich immer nur Künstler'. Harden slaat Eulenburgs literaire werk zeer laag aan en spreekt van 'Durchschnittsdilettantenware': 'amüsische' balladen, Skaldenliederen, sprookjes, vertellingen en een toneelstuk.

774. 17 augustus 1910

Ontwaking.

In het tijdschrift *Op de hoogte*⁷⁷⁵ werden de *fijne fragmenten* in *De Nieuwe Gids* besproken als: 'lectuur, die 't publiek gelukkig niet inkijkt'. De Telegraaf van 18 november noemde het 'merkwaardigste' van deze 'kwalligweeë' *fragmenten*: de 'opdrachtsbrutaliteit'. Het blad citeert een paar zinsneden en besluit: 'Precies proza waar Phili van genieten kan!⁷⁷⁶ En dergelijke kulkoek wordt gedrukt, o, arme Laurens Janszoon!'

In *De Ware Jacob* van 14 november 1908 werd De Haan per 'marconigram' uit Liebenberg benoemd tot hofdame van Fürst Eulenburg, welk bericht in hetzelfde nummer gecorrigeerd werd: 'De heer Jacob Israël de Haan is niet benoemd tot hofdame van den doorluchtigen vorst, maar tot badkamerheer'. Dit naar aanleiding van het *fijne fragment* 'Een bad', dat in zijn geheel werd afgedrukt, met het commentaar: 'De heer Jacob Israël de Haan draagt zijn pennevruchten ditmaal niet op aan Mevrouw Giza Ritschl, maar bekent kleur en dediceert zijn fraaiïgheden aan Prins Philip zu Eulenburg, "den grooten kunstenaar, den diepen lijder"'.⁷⁷⁷

192. De Haan aan Verwey, 2 november 1908

Amsterdam, 2 - 11 - '08.

Beste mijnheer Verwey, als de Nov.aflevering van de *Beweging* een niet zoo prettige aflevering was geweest, dan zou ik geschreven hebben: 'Zeer waarde heer Verwey', of, ik geloof, dan had ik u nog niet geschreven, hoewel ik dit al langen tijd wilde doen. Maar juist als men veel te zeggen heeft, kan men het niet opschrijven. Ik heb in Juni ongeveer eenen brief van u gehad. Heb ik u daarop geantwoord? Giza en ik hadden reisplannen naar Noordwijk, maar het zal niet kunnen gebeuren, naar ik vrees. Ik ben bang, dat het Giza heelemaal niet goed gaat. Nu: het gaat mij ook niet goed. Dat wil zeggen van buiten: ik ben al maanden lang nerveus en koortsig en werk slecht. Maar het mooie weer doet mij veel goeds. Ik wandel op iederen dag in het Vondelpark en verbeeld mij dan allemaal mooie dingen.

Het mooiste stuk in de *Beweging* vind ik *SintVeit*⁷⁷⁷. Is de schrijver een beginner? Dan heeft hij in het nalaten van publicatie van minder goede geschriften eene uitmuntende zelfbeheersching gehad. Mijn zwager VanBruggen telefoneerde mij gisteren op van zijn bureau aan het Handelsblad, dat hij het stuk had. Ik heb het nu vandaag gekregen. Wij hebben de hoofden bij mekaar gestoken. Zij⁷⁷⁸ zeiden: Van der Leeuw is A. van Oordt of A. Prins. Ik zeg: A. Prins hakt meer en Van Oordt kan het zoo mooi niet. Het behoeft volstrekt geen pseudo te zijn. Ik vond het een mooi beheerschend stuk. Ik sta buiten de *Beweging*, maar ik juich uw tijdschrift zeer toe. Het wint aan invloed, wellicht niet op de groote hoop, maar op de kunstenaars. Ze voelen zich niet veilig meer. Er komt onrust. Ik niet, want mij deert de *Beweging* niet. Uw tijdschrift is natuurlijk een verschijnsel, een gevolg van verandering, in mindere mate een oorzaak van verandering. Het is als

⁷⁷⁵. jrg 1908, p. 834

⁷⁷⁶. De namen van Eulenburg *cum suis* hadden in Nederland steeds een negatieve klank. Vgl een dagboeknotitie van Van Eeden: het proces tegen Moltke 'maakt me duidelijker, waarom het instinct der menigte dat de homoseksueelen zoo veracht en verfoeit, juist is. [...] Wat men wel eens van vrijmetselaars en joden vreest, dat is alleen werkelijk te vreezen van de pädèrasten' enz. (31 oktober 1907).

⁷⁷⁷. Een mening over Aart van der Leeuws debuut '*SintVeit*': 'op heftige wijze vierde hij hierin de roes van de zintuigen uit, ook en vooral van het erotische element, in de verbeelding overigens' (Knuvelder IV, p. 540).

⁷⁷⁸. vermoedelijk Kees en Carry

de draad, die in de oplossing hangt en waaromheen zich nu kristallen afzetten. Een klacht heb ik over de gedichten dikwijls. Ik vind ze zoo zwaar. Laat ik zeggen, dat ik uwe jeugdgedichten dikwijls mooier vind. Maar ik ben wat moew en het valt mij moeilijk duidelijk te zijn. Ik zou het prettig vinden als u dit gedicht van mij⁷⁷⁹ in uw tijdschrift plaatsen wildet of het mij anders terug zenden wildet. Ik zal ook tevreden zijn als u er mooie dingen in vindt. Mijne kleine gedichten bevielen u niet. Mijn grooter gedicht 'Verwoest Jeruzalem' beviel u zeer. Ik hoop, dat u ook dit gedicht goed zult vinden, al bent u wel verwend.

U hebt mij indertijd geschreven, dat ik maar rustig werken moest en dat, als ik maar eerlijk bleef, ik ook wel waardeering vinden zou. Zoo is het ook gebeurd. Inderdaad word ik nu vrij sterk gewaardeerd.

Ook u dank ik voor de lof en de blaam, die mij goed heeft gedaan, die u mij af en toe sinds nu wel 6 jaren ruim hebt gegeven. Dat ik u zeer waardeer zult u gelooven. Ik hoop op eenen brief van u en ben met beste groeten uw zeer dienstwillige

Jacob Israël de Haan

Intussen lijkt een nieuwe benoeming als leerkracht voor De Haan op komst. Het hoofd van de openbare lagere school letter K⁷⁸⁰ stelt op 7 november aan B&W voor, J.I. de Haan als tijdelijk onderwijzer aan zijn school te benoemen, 'tegen eene belooning berekend op f 66 per maand', met ingang van 9 november 1908. De schoolopziener wordt op de hoogte gesteld: J.F.M. Sterck, die De Haan al in 1904 als keuze van Van Dal'sen 'niet bijzonder gelukkig' had gevonden. Wij herinneren ons de omineuze krabbel die wij op De Haans brief (183) van 24 augustus 1908 aan de wethouder aantreffen: 'Er bestaat over hem nog een dossier meen ik'; Sterck diepte het uit 1902 stammende rapport Wayenburg uit de archieven op⁷⁸¹. Hij schreef dadelijk aan de wethouder:

Amsterdam, 7 Nov. 1908.

Het hoofd van school l^r K. deelt mij mede, dat hij aan Burgemeester en Wethouders heeft voorgesteld tot tijdelijk onderwijzer aan zijn school, wegens ontstentenis van den onderwijzer J.H. van Waveren, te benoemen

Jacob Israël de Haan.

Tegen de benoeming van dezen onderwijzer bestaan bij mij ernstige bezwaren. Toen hij voor eenige jaren tijdelijk werkzaam was aan school N° 12, stelde hij zich herhaaldelijk allerzonderlingst aan, b.v. door zich aan te kleeden als een knaapje van ongeveer 10 jaar (met kieltje, korte broek en platliggend kraagje), naar hij mij zeide: 'om de kinderen voor zich in te nemen'. Uit die dagen dagteekent een uitvoerig rapport van den Gemeentegeneeskundige Dr G. van Wayenburg, die een ernstig onderzoek naar den geestestoestand van J.I. de Haan heeft ingesteld. Ik acht het van 't hoogste belang voor 't onderwijs en de leerlingen, dat dit rapport door U nog eens met aandacht worde nagelezen, voordat de Haan benoemd wordt.

Bovendien moet ik U er met ernst op wijzen, dat genoemde de Haan zich in den laatsten tijd een treurige vermaardheid heeft verworven in de letterkundige wereld door het schrijven van allerlei vuile en cynische romans en tijdschriftartikelen, die het twijfelachtig maken, of, bij den grooten voorraad van tijdelijke leerkrachten, hij wel de voorkeur verdient boven hen die zich niet zóó in 't publiek uiteten, wat wellicht ook tot de school zou kunnen doordringen.

779. zie voor dit gedicht brief nr 196

780. De letterscholen waren de betere en duurder. School l^r K, op de Lauriergracht te Amsterdam, heet sinds 1922: Lauriergrachtschool.

781. zie p. 43

De Schoolopziener v/h. Arr^t VI
Sterck.

In de linkerbenedenhoek van zijn brief plakte Sterck een uitgeknipte advertentie voor *Pathologieën* 'door JACOB ISRAËL DE HAAN. (Schrijver van *Pijpelijntjes*)' van M. Boogaerdt Jr te Zeist, en schreef erbij: '(Handbl. Zond. 8 Nov. '08 Ochtendbl.)'.

Ook op deze brief treffen we een krabbel aan, waarschijnlijk van de wethouder: 'Wil het Hoofd van school l^r K. een nieuwen candidaat opgeven', omdat 'tegen benoeming van de Haan bezwaar bestaat', en: 'voortaan moet de Haan *niet* meer opgegeven worden aan de Hoofden'. Op 10 november vinden we de aantekening op de lijst van verzonden brieven van de wethouder: 'Hoofd van school l^r K uitgenoodigd een andere aanbeveling in te zenden', en ook: 'Medegedeeld a/d Schoolopz. arr. VI'.

Op 8 november verscheen in De Amsterdammer een stukje van De Haan, 'Eigenwijze rechters', over een vrouw die door een Haagse rechtbank toerekenbaar was geacht, tegen het rapport van twee deskundigen in. De Haan: 'Mijn stem is zoo sterk niet, maar ik hoop, dat menschen met eene sterkere stem zullen opkomen voor deze vrouw, die veroordeeld is door nietdeskundige juristen, tegen het rapport in van deskundige medici'.

193. De Haan aan De Vries, 16 november 1908

Amsterdam, 16 Nov. 1908.

EdelAchtbare Heer!

Ingevolge uw verlangen⁷⁸² heb ik de eer u te doen toekomen een exemplaar van mijne geschriften 'Pijpelijntjes' en 'Pathologieën'. Ik neem de vrijheid u wel beleefdelijk te verzoeken, voor het geval, dat u beide geschriften niet in hun geheel wenscht te lezen, de voorrede te willen lezen, die G. Eekhoud voor 'Pathologieën' heeft geschreven.

Tevens veroorloof ik mij u er beleefdelijk op te wijzen, dat ik de toezending van deze boeken ongaarne zag beschouwd als een bewijs van onderwerping aan de wijze, waarop door u verband is gelegd tusschen den inhoud van mijne letterkundige kunstwerken en mijne benoembaarheid tot onderwijzer. Van de noodzakelijkheid van zulk een band is in de practijk nooit iets gebleken. Men kan nu wel a priori beweren, dat ik geen goed onderwijzer kan zijn, gelijk men b.v. a priori beweert, dat een voorstander van het bijzonder onderwijs geen goed schoolopziener of goed wethouder kan zijn, maar door u is het geoorloofde van het gebruiken van zulke beweringen met een beroep op de practijk bestreden.

Ik veroorloof mij een beroep op mijn achtjarige practijk als onderwijzer. Ik begrijp volkomen, dat mijn onderwijs fouten heeft, maar het feit, dat de Heer Schoolopziener te mijnen nadeele niets anders weet dan enkele jongensachtige aanstellerijen uit het jaar 1902, bewijst toch wel, dat de fouten in mijn onderwijs niet van ernstigen aard zijn geweest. Mijne letterkundige kunstwerken hebben niets met mijn onderwijs te maken evenmin b.v. als mijne rechtskundige meeningen, en met even veel recht zoudt u mij wel kunnen ontslaan als onderwijzer om een academisch proefschrift, dat ik zou maken als doctorandus.

Ik verzoek u beleefdelijk mijne letterkundige geschriften buiten rekening te laten. Ik beveel mijne bedreigde belangen met verschuldigde eerbied bij u aan.

Hoogachtend uw dienstw.

Jacob Israël de Haan

⁷⁸². Eén dier dagen heeft De Haan een onderhoud met De Vries gehad. Zie brief nr 195.

194. De Vries aan De Haan, concept, 20 november 1908

Amsterdam, 20 November 1908

Aan den Heer J.I. de Haan
Palestrinastraat 27
Alhier

Bij dezen zend ik U de mij ter inzage gezonden boekwerken terug.

Het heeft mij werkelijk verwonderd, dat U ze mij heeft gezonden, met de bedoeling, dat de lezing er van mij van gedachten omtrent uw persoon zou doen veranderen.

Ik moet U dan ook mededeelen, dat de lezing mij in mijne meening versterkt heeft, dat gij als onderwijzer in geen school op uw plaats zoudt zijn

De Weth v/h ond^s.
de Vries⁷⁸³

Bijlagen
één pak.

195. De Haan aan De Vries, 20 november 1908

Amsterdam, 20 11 '08.

EdelAchtbare Heer!

In beleefd antwoord op uw schrijven N° 5093 O. van 20 Nov. 1908 zag ik gaarne uwe aandacht gevestigd op het volgende: dat ik u mijne geschriften niet heb toegezonden 'met de bedoeling, dat de lezing er van u van gedachten omtrent mijn persoon zou doen veranderen'. Ik heb dit in mijn onderhoud en in mijnen brief van Maandag j.l. duidelijk doen uitkomen. Uwe meening, dat ik als onderwijzer in geene enkele school op mijne plaats zou zijn is door mijn zuiver verleden beslist gelogenstraft en zij zou ook door de toekomst zijn gelogenstraft, indien u mij niet het eenige middel hadt ontnomen om de onrechtmatigheid van uw beweren te bewijzen: de practijk.

De zaak is eenvoudig deze: dat u als wethouder en de Heer Sterck als schoolopziener op mij als onderwijzer hebt verhaald de bezwaren die u als antirevolutionair en de Heer Sterck als RoomscheKatholiek hebt tegen mij als letterkundig kunstenaar.

Met verschuldigde gevoelens van hoogachting uw dienstw.

Jacob Israël de Haan

196. De Haan aan Verwey, 22 november 1908

Amsterdam, 22 11 '08.

Zeer waarde Heer A. Verwey, in het begin van dezen maand schreef ik u eenen sterken, opgewekten brief. Ik was toen verheugd over het artikel van A. v. d. Leeuw in de Beweging en over mijn gedicht, genaamd Het Landhuis⁷⁸⁴. Maar mijn sterke stemming is moedwillig gebroken. De nieuwe wethouder heeft mij op aanraden van den Katholijken schoolopziener J.F.M. Sterck als reserveonderwijzer ontslagen. Niet op grond van mijn onderwijs, maar op grond van mijne

^{783.} Een voorstel van S. de Vries om de Politieverordening aan te vullen met een paragraaf over pornografiebestrijding werd op 9 en 10 december 1908 door de Amsterdamse gemeenteraad aangenomen. Misschien heeft De Vries daarbij aan de werken van De Haan gedacht.

^{784.} Dit gedicht was in oktober door De Gids afgewezen, blijktens het 'inloopboek'. Ook door Verwey is het geweigerd. Zo stuurde De Haan in 1907 *fijne fragmenten* eerst naar De Gids, waar ze blijktens het 'inloopboek' op 6 december werden afgewezen, en daarna naar Verwey; zie brief nr 164.

geschriften. Ik kan nu aan geene enkele school meer benoemd worden. Ik heb dit aan 'de Tijd' te danken, die een niet groot aantal weken geleden schreef, dat men krankzinnigen in een gesticht zette en boeven in eene gevangenis en dat men dus mij ook niet met rust behoefde te laten. Ik vind het heel jammer. Ik was blij toen ik verleden jaar benoemd werd. Zonder geregeld werk word ik altijd melancholisch. Enfin. Ik lees en herlees de brieven, die ik nog van u heb. En ik lees uwe eenzame volzinnen, waarin ik veel troost vind. Meer in het bijzonder die welke handelen over de hatende reactie der menschen tegen iedere wijze van zijn, die anders dan de hunne is⁷⁸⁵. Ik vind dat mooie en belangrijke zinnen en ik hoop niet te verzuimen op hunne belangrijke schoonheid te wijzen in het academisch proefschrift, dat ik mij voorstel te maken. Met mijn doctoraal schiet 't goed op. Daarvan laat ik mij niet terughouden. Zoo hier en daar beleven mijne kleine geschriften een niet groot succes, maar toch succes.

Ik geloof, dat het met Giza Ritschl niet goed kan gaan. Waar men ziet, ziet men ellende. Het is jammer, dat niet iedereen aan zijn eigen ellende genoeg heeft, maar zich ook wil bemoeien met die van anderen. Ach: het leven is la Mort met frases⁷⁸⁶. En als alle frases maar zoo vriendelijk waren als de uwe.

Geloof, dat ik u zeer waardeer, en dat ik gaarne met vriendlijken groeten ben uw zeer dienstvaardige

Jacob Israël de Haan

Op 26 november 1908 stuurden Burgemeester en Wethouders van Amsterdam aan De Haan de officiële mededeling van wat wij tegenwoordig als *Berufsverbot* zouden aanduiden. Onder het concept dat bewaard is gebleven, vinden we (zoals steeds onder die conceptbrieven) parafen, die wij niet steeds thuis kunnen brengen. Hier parafeerden o.a. de secretaris J.A. Baëza en de burgemeester van Amsterdam, W.F. van Leeuwen.

197. De Vries c.s. aan De Haan, concept, 26 november 1908

Amsterdam, 26 November 1908

Aan den Heer J.I. de Haan

Palestrinastraat 27

A'dam

Bij dezen deelen wij U mede, dat wij besloten hebben, Uw naam van de lijst van benoembaren tot

⁷⁸⁵. Een voorbeeld van *eenzame volzinnen* van Albert Verwey: 'Heeft iemand geloofd dat er ooit, ergens ter wereld, vrijheid van schrijven bestaat? Elk gezelschap, elke groep heeft haar denkbeelden die niet mogen gezegd worden, en hoe krachtiger zij leeft, hoe vaster zij overtuigd is van haar voortreffelijkheid, des te feller haat zij hen in wier overtuigingen háár kracht en háár voortreffelijkheid geloofhend wordt. Eenzijdigovertuigden en elke menschelijke overtuiging die daad wil worden is eenzijdig zijn van nature ketterjagers en terwijl elk van hen een ketter ziet in de ander, zien zij allen tezamen de allergrootste ketter in hen die noch het een noch het ander zijn. Wetten kunnen daar niets aan veranderen. Wetten zijn machteloze, papieren breidels, zijn de hekels en haten waarmee alle overtuigden dag aan dag hen die anders als zij zijn willen krijgen. Lieve Vriend, probeer nooit *anders te zijn als de anderen*'. Dit proza werd gepubliceerd in *De Beweging*, augustus 1906 (p. 194) en opgenomen in *Proza VIII* (1923).

⁷⁸⁶. *Besliste volzinnen* nr 205: 'Het Leven is la mort met frases'; de *besliste volzin* werd in *De Amsterdammer* van 4 april 1909 gepubliceerd. 'La mort sans phrases' betekent: doodvonnis, zonder meer.

tijdelijk onderwijzer te doen schrappen⁷⁸⁷.

B en W
VL
de secr JAB
[onleesbaar⁷⁸⁸]
dV

Intussen had ook Kloos de *dédicace* aan Eulenburg boven De Haans 'Fijne Fragmenten' in De Nieuwe Gids opgemerkt. Boven de kopij zoals die door De Haan was ingestuurd en zoals die door Kloos was aangenomen, had de opdracht ontbroken; hij was door De Haan eerst op de drukproef toegevoegd. Kloos stuurde nu de al geaccepteerde, gedeeltelijk gezette, overige kopij terug of liet haar 'wegvallen', dus de novelle en de vijf *fijne fragmenten* waar het 'wordt vervolgd' betrekking op had, en schreef De Haan een brief waarvan men de inhoud uit diens replek van 27 november kan reconstrueren⁷⁸⁹.

198. De Haan aan Kloos, 27 november 1908

Amsterdam, 27 11 '08.

WelEdelGeb. Heer!

Uw brief, die mij zeer veel leed doet, heb ik van morgen in zeer onaangename omstandigheden ontvangen. Ik ben n.l. deze week plotseling, zonder eenigen opzegtermijn door B. en W. van Amsterdam ontslagen als reserveonderwijzer aan de gemeentescholen, alleen op grond van mijne geschriften. Ik heb dus nu geene betrekking en geene kans er eene te vinden. Gelijk met uwen brief kwam een brief, die deze zaak onherroepelijk afsnijdt. Daarbij een brief van eene krankzinnige zuster van mij uit Meerenberg om hulp en u kunt u precies voorstellen in welke stemming ik u beantwoord. Mocht ik dus bits worden: houd het mij ten goede.

Wat de opdracht aan den Prinz zu Eulenburg betreft, ik kon die niet anders plaatsen dan in de drukproef. Want ik weet nooit vooraf welke fragmenten er door u uitgekozen zullen worden of welke novellen en ik had dus boven alle fragmenten de opdracht moeten zetten, wat eenvoudig bespottelijk zou zijn geweest. Bovendien: toen ik u, in het begin nog des jaars, mijn proza zond was de Prins Zu Eulenburg, die wat hij nog meer zij, toch een goed kunstenaar is, nog niet zoo behandeld, dat ik als protest een *dédicace moest* gebruiken⁷⁹⁰. Dat een auteur in het algemeen in de drukproef geen opdracht zou mogen zetten, is niet juist. En uw bezwaar geldt de opdracht aan den Prinz Zu Eulenburg. Ware het b.v. Giza Ritschl geweest, die het mij gevraagd had, dan hadt u geen bezwaar gemaakt. Ik heb absoluut niet iets achter uwen rug willen doen, zooals u schrijft. Dat valt buiten mijn aard. Bovendien: ik dacht, dat u bij het opmaken van het tijdschrift de stukken onder de oogen kreeg. U hadt 15 fragmenten geaccepteerd en daarvan waren er 10 geplaatst in de Nov. aflev. Hebt u dus, toen u besliste, dat de fragmenten niet in eene aflevering konden, de opdracht niet

Hierna werd geschrapt: 'aangezien gij naar het ons voorkomt, niet voor die betrekking geschikt zijt te achten'.

⁷⁸⁸. misschien 'JJ', Josephus Jitta

⁷⁸⁹. In het kladboek van Kloos werd De Haans bijdrage van 5 pagina's voor het decembernummer van De Nieuwe Gids doorgeschrapt.

⁷⁹⁰ De zin, beginnend met Bovendien, is ingelast.

gezien? Wat de ongunstige uitlatingen der couranten betreft: de couranten zijn mal. In October had ik eene bijdrage in GrootNederland. Het Vaderland moet er over geschreven hebben (ik heb het maar van hooren zeggen!) dat ze niet begrepen, hoe zoo een stuk in een tijdschrift kwam. Over hetzelfde stuk schreef de Hollandsche Revue zeer bewonderend: mooi, intensief, gevoelig proza, curieus en exquis. Zoekt u het nu maar uit.

Ik word vrij goed op de hoogte gehouden van wat de couranten zeggen over tijdschriften, waaraan ik medewerk. Welnu: Het Handelsblad had geene ongunstige uitlating. De Telegraaf zei iets onaangenaams van mij persoonlijk, maar noemde de aflevering zeer belangrijk. Het spijt mij, dat abonnés wegens de opdracht bedankt hebben⁷⁹¹. Maar zulk soort abonnés hadden ook wel kunnen bedanken door het enkele feit van mijne medewerking of door het feit, dat op de band van de Nieuwe Gids eene annonce voor mijne geschriften voorkomt⁷⁹². Waarlijk: men kan het toch nooit iedereen naar den zin maken. Ik wil in het midden laten of een redacteur het recht heeft eene geaccepteerde bijdrage weder terug te zenden. Mij dunkt: als u waarlijk mijn werk, dat u waardevol vindt, voor de Hollandsche letterkunde hadt willen behouden, dan hadt u voorloopig kunnen volstaan met mij te vragen buiten uwe voorkennis geene opdrachten meer te doen. Zooals u nu eene bijdrage, die reeds gezet is, laat wegvallen en mij eene andere geaccepteerde terugzendt, maakt u het mij zeer zwaar, en dat is niet noodig.

In dit verband nog eene andere zaak. De Heer L. van Deyssel had voor de 20ste Eeuw sinds October 1906 eene groote bijdrage geaccepteerd, die wegens plaatsgebrek nog niet werd opgenomen. U kent dat werk: fragmenten uit het tweede deel van 'Pijpelijntjes'. Hebt u bezwaar tegen de plaatsing van dat werk in de gecombineerde NieuweGids en 20ste Eeuw?

Wat ik eenige maanden geleden niet dacht is door eene plotselinge wending gebeurd: ik ben bijna volkomen uit de Hollandsche letterkunde weggedrongen. Er is nog slechts één tijdschrift (GrootNederland.) waar ik iets zou kunnen plaatsen.

Van morgen toen ik uwen brief kreeg stonden veronal en morfine naast mijn bed. Ik dacht: een weinig meer dan anders en uit is de smart.

Met vriendelijke groeten en blijvende waardeering uw dienstw.

Jacob Israël de Haan

De *Pijpelijntjes*affaire was uitgegroeid tot een *PijpelijntjesPathologieën*affaire en daar bovenop de aanvaring met Kloos geen wonder dat De Haan aan De Koo schreef: 'Ben verder van huis dan ooit'. Hij wendde zich tot de Bond van Nederlandse Onderwijzers, immers een soort vakbond, maar de Bond liet De Haans *Berufsverbot* passeren en De Bode plaatste De Haans protest niet. Naar de inhoud van dat 'artikelteje' kunnen we wel raden. In zijn brief aan De Koo vinden we precies dezelfde soort analogieredenering als hij in 1905 in zijn *Open brief aan P.L. Tak* aanwendde, bijvoorbeeld: de parallel met de veldwachter die een arbeider een bloedneus sloeg. Het betreft hier

Kloos aan Van Deyssel 6 december 1908 over de door De Haan ingelaste opdracht: 'Die invoeging had hij doen plaats vinden in de proef, die tusschen hem en de zetterij was gewisseld, en die dus niet meer onder mijn oogen kwam. Ik vond die daad van d/h De Haan onprettig-brutaal, doch liet haar passeeren, totdat ik van P.H. van Moerkerken jr [medewerker aan De Nieuwe Gids] een brief ontving, die mij waarschuwde, dat er een paar abonné's, die hij kende, om die opdracht hadden bedankt'.

Op de binnenkant van het achteromslag stond in de oktober- en novemberaflevering een advertentie van uitgever M. Boogaardt voor *Pathologieën* ('Zoeven verschenen? ...').

een *cause célèbre* uit 1907⁷⁹³. Op 9 september 1907 zou Hendrik Garsthagen, sjouwerman te Papendrecht, door gemeente-veldwachter De Meij een bloedneus zijn gestompt. Met behulp van een notaris stelde Garsthagen over het incident een stuk op, dat in de Dordrechtsche Courant van 11 september 1907 werd geplaatst⁷⁹⁴. Veldwachter De Meij werd in november 1908 buiten vervolging gesteld. De socialist Troelstra interpelleerde in de Tweede Kamer.

Frans Coenen was de door Wiessing met nadruk naar voren geschoven letterkundige medewerker van De Groene. In een brief van 13 december 1908 aan De Koo (die het niet met Wiessing eens was) houdt deze een pleidooi voor Coenen, omdat die '1. tot in de werkelijk "letterkundige kringen" gezag heeft en 2. zér leesbaar is voor het *grootte* publiek'. Coenen besprak *Pathologieën* op 28 februari 1909 in De Groene. Hij vond het boek 'kleinkunst' en wel 'van het vervelende genre', een 'zwakkere dubbelganger' van de *Adriaantjes* van Van Deysse⁷⁹⁵.

199. De Haan aan De Koo, 28 november 1908

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

28 11 '08.

Beste mijnheer De Koo, slecht nieuws! Ben verder van huis dan ooit. U weet, dat ik sinds een jaar weder in dienst van de gemeente was als tijdelijk onderwijzer? B. en W. hadden daartegen geen bezwaar. Maar het ongeluk, dat mij altijd achtervolgt, wil, dat ik overgeplaatst werd in het arrondissement van den Heer J.F.M. Sterck. Deze is dadelijk naar den wethouder De Vries geloopt en die heeft mij ontslagen op staanden voet en zonder mij te hebben gehoord. In een onderhoud, dat ik eenige dagen daarna met den heer De Vries had deelde deze mij mede, dat er op mijn onderwijs nooit de minste aanmerking was geweest, en dat ik alleen ontslagen werd op grond van mijne geschriften. Ik heb mij toen tot den Bond van Ned. Onderwijzers gewend, waarvan ik lid ben. Maar het bestuur heeft geantwoord, dat zij er zich niet mede willen bemoeien. Uit een gesprek dat ik met een van de bestuursleden had, bleek mij, dat het bestuur geheel en al van mijn goed recht overtuigd is, maar ze durven voor die overtuiging niet uitkomen, omdat ze bang zijn, dat de Christelijke pers zal zeggen: 'de Bond komt voor bepaalde sentimenten op'. Vindt u dit niet eenvoudig subliem! Ik waande mij verplaatst in de dagen toen men in de S.D.A.P. tegen mij zeide: 'Tak heeft wel ongelijk, maar we kunnen dat niet zeggen met 't oog op de tegenstanders'.

Nu moet u weten, dat de Bode, het orgaan van den Bond, gisteren een artikel had, een citaat van Mr Zimmerman den burgemeester van Rotterdam van 10 jaar geleden, waarin Mr Z. de stelling verkondigt, dat B. en W. eenen onderwijzer met rust moeten laten zoolang hij zijn werk goed doet. Onder de titel: 'Gulden woorden' wordt dat citaat nu tegen Mr Z. uitgespeeld. Het is volkomen op mijn geval toepasselijk, maar nu laten de heeren gauw hun beginsel schieten. Ik heb een artikeltje daarover aan de Bode gezonden, maar dat wordt toch geweigerd. Zoo smoren ze mij. Maar als een veldwachter eenen arbeider een bloedneus slaat, raakt heel het land in opschudding. Ze slaan mij nog wel iets anders dan een bloedneus.

⁷⁹³. zie: Janse de Jonge, "'Slaat mij dan maar dood!'"

⁷⁹⁴. De kranten maakten zich van de kwestie meester. Het Handelsblad spreekt in februari 1908 van de 'beestachtige, barbaarsche mishandeling' die de Papendrechtse sjouwer op het Gemeentehuis had moeten verduren. Het Volk spreekt van 'de gruwel van Papendrecht'. Op 12 juli 1908 meldt het blad dat door een rijksveldwachter van Sliedrecht ook nog iemand anders in 1904 is afgerost, maar dat de brutaalste veldwachter uit die streek, een zekere Bouterse, buiten schot blijft.

⁷⁹⁵. In De Gids in 1909 nam Carel Scharren in zijn bespreking van *Pathologieën* de auteur nog zijn *dédicace* aan Eulenburg kwalijk: 'aanstellerige toewijdingen aan een toch ietwat bedenkelijken Duitschen Heer'.

de Nieuwe Gids ben ik uit. Ik had eene bijdrage in het November nummer aan den Prins Zu Eulenburg opgedragen. Die opdracht had ik er op de proef bijgevoegd; omdat het indertijd op de copie niet kon. Dat weet Kloos heel goed. Bovendien had Kloos er aanmerking op kunnen maken toen hij bij 't opmaken van het maandblad de proeven zag. Dat heeft hij niet gedaan. Maar nu een maand na dato zendt hij me een boezen brief, dat ik den naam van het tijdschrift benadeeld heb. Hij laat dus het vervolg van mijne bijdrage wegvallen en zendt mij eene andere, geaccepteerde bijdrage terug. Dat doet hij maar, alsof 't zoo behoort. Maar dat is larie. Het is Van Deysse, die daarachter zit. Die heeft 2½ jaar geleden eene bijdrage van mij geaccepteerd maar nooit geplaatst of teruggezonden. Die krijg ik nu natuurlijk bij de fusie van 20ste Eeuw en NG. ook terug⁷⁹⁶. En nu zoekt Kloos gauw een stok om mij de N.G. uit te slaan. Ik ben dus in ieder opzicht aan lager wal. Alleen met mijne juridische studie gaat 't goed. Ik zal probeeren repetitor te worden na mijn doctoraal, dat ik tegen de zomer doen zal. Ik ben wel ziek, maar niet zoo moedeloos.

Mijn boek 'Pathologieën' is met algemeene stemmen doodgezwegen⁷⁹⁷ ook door de Groene, hoewel Mr W. mij uitdrukkelijk heeft gezegd, dat dit niet gebeuren zou. Ook zeide Mr W. dat hij brieven had gehad van een groot aantal menschen, die allen over het boek hadden willen schrijven. Maar hij heeft het aan Coenen gezonden, die er blijkbaar niet over schrijft. Querido heeft bevel gekregen van het Handelsblad, dat hij er niet over schrijven mocht. Welk eene eerlijkheid. Alles is tegengeslagen. Mijn hart is zenuwachtig geworden en krimpt van pijn. Ik kan niet meer.

Geheel de uwe

Joop de Haan

200. De Haan aan Robbers, 5 december 1908

Amsterdam, 5 - 12 '08

Zeer waarde Heer Robbers, indien ik niet bijzonder op uw werk en oordeel gesteld ware en u mij niet eenen onmogelijk zuren brief hadt geschreven, zou ik u waarlijk niet lastig vallen. Thans wil ik u schrijven:

1 dat de wethouder De Vries mij op grond van mijne geschriften heeft ontslagen als reserveonderwijzer.

2 dat de Heer W. Kloos mij de bijdragen heeft teruggezonden, die hij in April heeft aangenomen, en dat de Heer V. Deysse eveneens zal handelen met de bijdrage, die hij in October 1906 expressis verbis heeft geaccepteerd. Aan de nieuwe Nieuwe Gids werk ik niet meer mede.

U gelieve dus niet te spreken van opvijzeling van mijn talent. Integendeel: ik heb afgedaan. Met beleefde groeten uw zeer dienstw.

⁷⁹⁶. De fusie van De XXe Eeuw en De Nieuwe Gids (de geaccepteerde kopij van De XXe Eeuw zou daarbij naar de N.G. overgaan) werd door de beide redacteurs Lodewijk van Deysse en Willem Kloos in een 'belangrijk bericht' in de afleveringen van december 1908 aangekondigd. Volgens dit bericht was in de eerste plaats het bijeenvoegen van 'de abonné's der beide NieuweGidstakken' hun doel, en voorts het herstel van 'het oude tijdschrift in zijn vroegeren, doch thans gerijpten staat'. Van Deysse en Kloos werden redacteur. In de 'redactieraad' zouden zitting nemen: Aletrino, Boeken, Frans Erens, Van Looy en Netscher. Kloos werd redactiesecretaris. Het blad zou heten: De Nieuwe Gids, mede Nieuwe Serie van De Twintigste Eeuw en Het Tweemaandelijksch Tijdschrift.

Ook Kritikaster in de Preangerbode van 17 april 1909 signaleerde dit: '[het] heeft ernaar geleken, alsof men dit werk ging doodzwijgen'; de recensies van Scharren in De Gids, van Coenen in De Amsterdamer en van Van Nouhuys in Groot-Nederland kwamen pas een jaar na verschijnen. De onbekende recensent in de Preangerbode spreekt van 'dit fameuse boek' en is vol lof. Bovendien: 'Het feit, dat de abnormale jongen door zijne neigingen ten ondergaat, sluit iedere verdenking aan onedele propaganda uit'.

Jacob Israël de Haan

Is u een eerlijke kritiek onder de oogen gekomen over mijn werk *Pathologieën*? Mij niet⁷⁹⁸. De Heer Is. Querido, die mij persoonlijk haat, wilde er over schrijven in het Handelsblad, maar de hoofdredactie heeft het hem verboden.

201. De Haan aan Van Eeden, 14 december 1908

Amsterdam, 14 12 '08

Beste Van Eeden, prettig, dat ik je even gezien en gesproken heb ongeveer een maand geleden. Sinds dien is het mij echter zeer slecht gegaan in menig opzicht. Giza zeide mij, dat ze bij je was geweest. Herinner je, dat je mij hebt beloofd, dat je bij me zoudt komen als je in Amsterdam zoudt zijn. Maar kom liever niet te samen met de goede Giza. Zij doet altijd zeer vroolijk alsof daar aanleiding voor was. Zij maakt mij somber. Ik ben moe en bedrukt. Ik geloof en hoop, dat een bedaard gesprek met je of een brief van je mij veel goed zouden doen. Ik ben altijd thuis, maar als je komt, telefoneer het even. (N° 8600 Gem. Geneesk. Dienst⁷⁹⁹.)

Beste groeten als steeds je vriend

Joop

Op 20 december 1908 publiceerde De Amsterdammer een stuk van De Haan, getiteld: 'Deugdverschaffing van overheidswege'. Boven het stuk plaatste De Haan een *volzin* van Bolland: 'Geen dwazer dweperij dan het dwepen met wettelijke afschaffing van alle verkeerdheid'. Meer en meer bemoeit de overheid zich met de genoegens en de gebreken van volwassenen, aldus De Haan. Er hangt een dreiging van *local option* voor alcoholische dranken in de lucht, zo vervolgt het stuk, een systeem dat het geheelonthouders mogelijk maakt de verkoop van alcohol in delen van het land te verbieden, een dreiging die De Haan een analogieredenering in de pen geeft: stel je voor dat vegetariërs de kans kregen in delen van het land het gebruik van vlees te verbieden! Ging men die kant op, dan 'zou in iedere gemeente iedere meerderheid iedere minderheid kunnen berooven van ieder genot, dat iedere meerderheid in strijd acht met hare beginselen van goed en kwaad'. Daartegenover stelt De Haan: 'iedereen moet zelf weten welke genoegens hij als de zijne verkiest'. In Nederland echter 'vormt zich eene meerderheid, waanzinnig van deugd, die ieder genot wil verbieden, dat zij zelve niet noodig heeft'. Als voorbeeld geeft hij een aantal leden van de Tweede Kamer, die het 'opdrinken van absinth' (voor sommigen 'een subtiel genoen') strafbaar willen stellen. Ook klinkt her en der waarschuwing en protest tegen aanstootgevende boeken in openbare

⁷⁹⁸. Misschien een stille wenk aan het adres van Herman Robbers, die zich in Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift ook als criticus duidelijk profileerde en omstreeks die tijd met 'kunstgevoeligheid, karakter en schrijftalent' werk besprak van o.m. Jeanne Reyneke van Stuwe, W. Graadt van Roggen, Fritia Lelyvelt, Leo Meert en Elize KnuttelFabius, een stille wenk om ook eens aandacht aan *Pathologieën* te besteden? Robbers is er in elk geval niet op ingegaan. Waarschijnlijk kende De Haan de bespreking van Coenraads, maar nam hij aan dat een blad als Levensrecht Robbers niet onder de ogen kwam.

⁷⁹⁹. In 1907 had Van Maarseveen nog gewoon met haar adres in het telefoonboek gestaan; haar nummer was toen: 1470. In 1908 stond zij nog steeds onder de M van Maarseveen in het telefoonboek, maar wel als: 'Mevr. Joh. de Haan geb. van Maarseveen', zonder adres en zonder telefoonnummer, met een verwijzing naar de GGD; dáár stond het telefoonnummer 8600 vermeld. Pas in 1910 stond Van Maarseveen weer met haar adres in het telefoonboek; haar nummer was toen: 8600. De Haan had geen eigen telefoon.

leeszalen⁸⁰⁰, omdat (en nu volgt een zeer verrassende wending in De Haans betoog) 'in die leeszaal nog andere boeken zullen liggen dan het, ook door de christelijke jeugd zoo goed gekende, Aziatische Boek, dat het verhaal bevat van Lot en zijne dochters, van Juda en zijne schoondochter⁸⁰¹, om nu slechts twee verhalen te noemen, die mij vroeger meer dan andere afstootten, toen ik een heidensche jongen was'.

De averechtse verjaarsbrief die De Haan op 31 december 1908 aan De Koo schreef (hij was jarig, niet De Koo), laat weinig lichtpuntjes zien. Het ging het tweetal De HaanVan Maarseveen geldelijk blijkbaar meer voor de wind dan in 1906, toen De Haan aan Van Eeden vertelde hoe 'verarmd' dokter Van Maarseveen wel was⁸⁰², en dan in 1907, althans als men op de suggestie in de *nerveuze vertelling* 'De bloemen en de brief' mag afgaan: 'onaangename besprekingen [hadden] haar toch zeer in de praktijk geschaad'⁸⁰³.

Een stuk 'De Zwarte Terreur' is nooit gepubliceerd. Interpreteert men 'zwart' als: 'christelijk' of 'confessioneel', dan is het denkbaar dat het hier inderdaad gaat om de houding van de christelijke wethouder en de katholieke schoolopziener kort tevoren. De Haans opmerking, in zijn brief van 20 november aan De Vries, 'dat u als wethouder en de Heer Sterck als schoolopziener op mij als onderwijzer hebt verhaald de bezwaren die u als antirevolutionnair en de Heer Sterck als Rooms-Katholiek hebt tegen mij als letterkundig kunstenaar', lijkt een geschikte kiemcel voor een requisitoir.

202. De Haan aan De Koo, 31 december 1908

Amsterdam, 31 12 '08

Beste mijnheer De Koo, ik dank u wel voor uwen brief. U begrijpt wel, dat ik u van ganscher harte altijd veel goeds toewensch. Iedere week keek ik in de Groene of er iets van u in stond. Dat is altijd een bewijs van eenen zekeren welstand. Maar ik heb in den laatsten tijd niets van u gelezen. Neen: het gaat alles heel moeilijk. Ik heb mijn leven vergooid en daaraan is niets meer te doen. Vandaag ben ik jarig. Het is een sombere dag. Ieder jaar eindigde tot dusverre slecht. Het ergste zijn de verdachtmakingen van de menschen. Niemand bijna durft te zeggen, dat hij mij kent of dat hij mij genegen is. Dat is de reden, dat ook niemand over mijne geschriften schrijft. Ook in mijne juridische studie word ik tegengewerkt, zoodat ik vrij zeker zakken zal als ik doctoraal doe, hoewel mijn repetitor verleden jaar al zei, dat ik het doen kon. Gelukkig heb ik geene geldzorgen, mijne vrouw is goed voor mij en mijne gezondheid is voldoende.

Wat mijn artikel in de Groene [van 20 december] betreft: ik ben blij, dat het u opgevallen is, dat het artikel gebrekkig was. De Heer Wiessing heeft er geheele stukken uit geschraapt. B.v. het geheele begin. Daardoor viel het stuk met de deur in huis. Ook in het midden waren waardevolle zinnen geschraapt. Ik kon er niets aan doen. Ik heb absoluut niets in te brengen dan leege briefjes. Ik heb nu een stuk geschreven: 'de Zwarte Terreur'. Er zal wel weer in worden geschraapt. Maar wat kan ik daaraan doen. Ik ben nu alle tijdschriften kwijt, behalve GrootNederland. En waarlijk niet, omdat de redacties mijn werk slecht vinden, maar ze durven niet voor 't Publiek. Sinds de Nieuwe Gids eene broodwinning is voor Van Deysse en Kloos is het idealisme er uit. U moet maar eens het

800. T.J. de Boer schreef over dit onderwerp in het novembernummer van De Beweging: 'Openbare Leeszaal'.

801. resp. Genesis 19:30-38 en Genesis 38

802. brief nr 124

803. *Nerveuze vertellingen*, p. 70

bericht lezen, waarmede de vereeniging van N-G. en 20ste Eeuw werd aangekondigd. Men *moet* van zijn kunst geene broodwinning maken. Dat is ook de ramp voor Querido geweest.

Enfin: ik wensch u het beste, dat weet u wel. Het beste is maar voor mij een spoedig einde. U ben en blijf ik dankbaar, als altijd de uwe van heelen harte

Joop de Haan

Appendix

I: Wiessing

W 1909. De Haan aan Wiessing, 4 januari 1909

Amsterdam, 4 1 '09

WelEdelGestrenge Heer!

In mijn eersten brief aan u in het nieuwe jaar zend ik u gaarne mijne beste wenschen voor het nieuwe jaar.

Hoe staat het met het artikel 'de Zwarte Terreur'?

Ik schrijf u eigenlijk om u te schrijven over 'Pathologieën'. Ik dring nogmaals aan op eene bespreking van het boek in de Groene. Ik ben medewerker aan het blad en er heeft een fragment in de Groene gestaan en ik zie nu niet in, waarom het boek niet besproken zou worden. Wat Mr Coenen wil weet ik niet. Hij bespreekt boeken, die hij zelf zegt, dat onbelangrijk zijn en slecht. En mijn boek laat hij liggen. Daarmede doet hij aan mij schade en onrecht. Ik vraag geene lieve woordjes. Als dat zoo was, dan had ik u gevraagd een artikel van Eekhoud over het boek te plaatsen. Of van een ander van wien ik weet, dat hij het mooi vindt. Ik zie volstrekt niet, waarom u het boek eerst zou moeten lezen. Ik schreef u voor het boek uitkwam: 'Mijn boek zal wel in alle bladen en tijdschriften worden doodgezwegen'. Gij antwoorddet mij toen: 'In de Groene zal uw boek niet worden doodgezwegen'. En wat zie ik nu gebeuren? Dat enkelen reeds over het boek hebben geschreven en dat anderen het nog doen zullen. Maar juist de Groene niet. Borel heeft er in het Weekblad voor Ned Indië over geschreven. Ik heb dat stuk nog niet gelezen. Scharten schreef erover in De Gids. Volstrekt niet wat men noemt een gunstige kritiek. Integendeel een weegschaaltjeskritiek, alsof Scharten het boek eigenlijk mooier vindt, dan hij zeggen durft. Maar dat doet er niet toe. De Groene rekent mijn boek blijkbaar niet tot de ernstig bedoelde letterkunde. En dat is niet in orde.

Vergeef mij, dat ik u niet vriendelijker schrijf. Ik heb het zoo moeilijk. Ik kan niet verder en ik moet altijd voort.

Met vriendelijke groeten en die meen ik zeer werkelijk uw dienstw.

JacobIsraël de Haan

Maar *wilt* u een artikel van G. Eekhoud over mij plaatsen? Dan gaarne.

Helemaal duidelijk wordt de houding van Wiessing niet: heeft hij De Haan laten weten dat hij *Pathologieën* zelf eerst wou lezen, voordat er in De Groene een bespreking kon komen?

Henri Borel schreef over *Pathologieën* in het in Soerabaja verschijnende Weekblad voor Indië. Hij droeg aan dat blad een rubriek 'Indische omtrekken' bij, waarin hij allerlei onderwerpen aansneed: van Ludwig II van Beieren tot Maximilian Harden, van Sherlock Holmes tot de gemeenteraadsverkiezingen in Indië en de slecht geoutilleerde hotels. Op 30 augustus 1908 liet Borel zijn licht schijnen over onder meer de 'leestrommels' in Indië, waarin men soms stuitende lektuur aantreft en toch 'wordt deze leestrommel o.a. door jonge dames gelezen!' Dit brengt hem op *Pathologieën* van De Haan: 'Zooeven bracht de mail mij van mijn Hollandschen boekhandelaar een werk van Jacob Israël de Haan, getiteld *Pathologieën*, met een voorwoord van den eminenten Belgischen auteur Georges Eekhoud. Dat de directeurs van Indische leestrommels gewaarschuwd mogen zijn! Hoe dikwijls doen ze niet, zonder ze te lezen, romans zóó maar in een trommel, die hun Hollandsche boekhandelaar hun gelieft te sturen. Dit boek *Pathologieën* nl. behandelt, evenals De Haan's vorig werk *Pijpelijntjes*, de verhouding tusschen twee homosexueelen, waarvan de een bovendien een sadist is'. Vervolgens gaat Borel op de voorrede van Georges Eekhoud in. Eerst wijst

hij op Eekhouds literaire waardering: 'Georges Eekhoud zegt in zijn voorrede, dat het een kunstwerk is "dat den naam van den schrijver als letterkundig kunstenaar voor altijd zal bevestigen", en dat het heeft "*die ernstige, smartelijke pracht van geheimnisvolle noodlottigheid, waardoor werkelijke meesterwerken zich dadelijk onderscheiden*"' (cursief van Borel). Dan behandelt hij de nieuwe inzichten in homoseksualiteit zoals Eekhoud die weergeeft. Een samenhang tussen die waardering en die inzichten laat Borel niet zien en eigenlijk ontbreekt die ook bij Eekhoud: wat Eekhoud zegt over de partijkeuze van letterkundigen vóór Oscar Wilde en over het wetenschappelijk werk van o.m. Von Krafft Ebing, heeft steeds betrekking op de werkelijkheid (b.v. het proces van Wilde) en niet op de beoordeling, eventueel veroordeling van letterkundig werk (b.v. de toneelstukken van Wilde, die helemaal niet aanstootgevend waren zoals *Pijpelijntjes* wél was). Het literaire oordeel van Eekhoud neemt Borel over: 'Welnu, Eekhoud heeft gelijk, *uit een zuiver literair oogpunt* is dit boek *Pathologiën* een kunstwerk van den eersten rang. Het is, in zijn nerveuze geserreerdheid, in zijn ontzaglijken, onafwendbaren noodlotsgang, van een overweldigende literaire pracht en van een streng klassieke tragiek. Behalve Van Deyssel geloof ik niet, dat er op 't oogenblik in Holland één zóó machtig taalkunstenaar bestaat als de schrijver dezer *Pathologiën*'. Maar de homoseksualiteit blijkt dan toch het struikelblok gebleven, alsof Borel, anders dan Eekhoud, in haar toch in de eerste plaats een onderwerp voor medische publikaties ziet (zoals ook Tak eens deed⁸⁰⁴): 'Maar tòch ik kan 't niet helpen, bij mij is de literatuur nu eenmaal niet nummer één tòch bevangt mij bij de lezing van dit boek, ondanks de literaire schoonheids-ontroering, een fysieke walging [...]. Ik vind het zonde en jammer dat een eersterangsliterair kunstenaar als De Haan bij voorkeur, of wellicht juist bij voorbestemming, zijn machtig talent besteedt aan het uitbeelden van psychologische en sexueele afwijkingen, waarvan ieder normaal mensch de walging in de maag kriebelt'. En Borel besluit zijn 'Omtrek' met een waarschuwing: 'Dat de directeurs van Indische leestrommels gewaarschuwd mogen zijn voor dit *literair* prachtige, maar *menschelijk* walgelijke boek!'

In De Gids⁸⁰⁵ woog Carel Scharten kwaliteiten en gebreken in het proza van De Haan tegen elkaar af. Hij vond in *Pathologieën* 'fijne verdiensten' naast 'verslaafdheid' in het nabootsen van de superieure Van Deyssel en 'detailfouten' naast 'waarderbare volzinnen, psychologische trekjes van uitmuntend gehalte, geheele bladzijden soms van waarlijke distinctie'. Maar vooral vond hij 'dat er in dit boek [...] met angstigscherpe fijnheid de *smart* is uitgezegd en de *vreeselijkheid van het lot* der zóó voelenden'. Scharten onderging het boek als 'aangrijpend'.

W 1915a. De Haan aan Wiessing, 21 maart 1915

Amsterdam⁸⁰⁶, 213'15

Zeer waarde Heer Wiessing, dank voor uw vriendelijk aanbod. Ik heb uw briefje aan Berlage gestuurd. Woensdag spreek ik hem in Den Haag.

Wij winnen wel abonnés. Ik ving er zes. Maar zes is ver van zestig. Nogmaals dank voor uw aardig aanbod. Zoo wordt de Beweging toch ook gewaardeerd. Gaarne geheel de uwe,

Jacob Israël de Haan

804. 'De afwijkende geslachts-aandriften houden veel ernstige wetenschappelijke mannen bezig, en het onderzoek is wel zoo ver, dat een testamentische vervolging door elk eerlijk man moet worden tegengestaan. Maar als we die dingen ontmoeten in een aantrekkelijken letterkundigen vorm, dan is het wat anders', aldus Tak in Het Volk van 21 juni 1905; zie: *Open brief aan P.L. Tak*, 1982², p. 82

805. 1909, I, p. 211/2

806. Op het postpapier een nieuw briefhoofd: 'JACOB ISRAËL DE HAAN. / Frans van Mierisstraat 118. / Tel. Z. 3647'; het echtpaar was op 26 april 1913 verhuisd.

Het ging slecht met De Beweging. In december 1914 ving De Haan het gerucht op dat het blad zou worden opgeheven. Op 21 december schreef hij aan Verwey: 'Versluys zeide mij evenwel, dat dit niet zou gebeuren. Mocht u mijn financieele steun voor het Tijdschrift zoo noodig willen aanvaarden, dan zal ik doen wat ik doen kan. Het ophouden van De Beweging acht ik een ramp, die gekeerd moet worden'⁸⁰⁷. In februari 1915 kwamen Gerretson, De Haan, Bloem en Verwey bijeen om te bespreken hoe men abonnees kon werven voor De Beweging. Zestig nieuwe abonnees, dat was het aantal dat nodig was om het blad uit de rode cijfers te halen. Er kwam een plan om een circulaire te ontwerpen, er was sprake van een 'commissie tot steun v[an] d[e] Bew[eging]', maar op 7 april 1915, zoals Bloem aan Van Eyck schrijft, bleken de resultaten 'vrij bedroevend': er waren dertig abonnees geworven, 'dat is net de helft'. Bloem voegt daaraan toe: 'ik maakte ook kennis met de Haan' (alsof dat niet in februari gebeurd zou zijn) en noemt hem 'een van de wonderlijkste types, die ik ooit ontmoet heb, maar ik mag hem toch wel graag'. Er is sprake van een 'huldecomité voor Verwey's 50ste verjaardag', waarin: Berlage, Is.P. de Vooy, Uyldert en anderen, en een circulaire die, 'op 't initiatief van de Haan', ook naar bibliotheken en leeszalen gestuurd werd. In mei 1915 vond een diner in Noordwijk plaats. Bloem logeerde bij De Haan in Amsterdam: 'een paar allergezelligste dagen'.

In maart moet Wiessing aan De Haan zijn 'vriendelijk aanbod' hebben gedaan. Wiessing redigeerde sinds december 1914 een eigen blad: De Nieuwe Amsterdammer, ook wel genoemd: De Nieuwe Groene of Mosgroene. Op 19 december meldde het blad dat Albert Verwey 'de mogelijkheid [voorziet], dat hij zijn tijdschrift De Beweging weldra zal hebben te staken'⁸⁰⁸. Nadat De Haan het 'aanbod' van Wiessing had doorgestuurd naar H.P. Berlage (die redakteur van De Beweging was), resulteerde de samenwerking in een 'advertentietekening', een grote, typografisch ontworpen tekst 'DE BEWEGING', ondertekend met A.C. B., dochter A.C. van architect H.P. Berlage, in De Nieuwe Groene in vier afleveringen in mei. Op 15 mei publiceerde het blad ook nog een opstel van Arthur van Schendel over Verwey en als bijvoegsel een houtsnede van J.G. Veldheer: 'Albert Verwey 1865-1915'.

W 1915b. De Haan aan Wiessing, 11 april 1915

Amsterdam, 11.4.'15.

Zeer geachte Heer Wiessing, hierbij zend ik u eene advertentietekening van mejuffrouw Berlage. Dank voor uw medewerking.

De zestig abonnés zijn er nog niet. Ik heb er vijftien. Weet u geen goede adressen?
Steeds gaarne de uwe,

Jacob Israël de Haan

⁸⁰⁷. Informatie over acties om De Beweging te steunen, in Bloems *Brieven aan P.N. van Eyck*, p. 180/7 en *De brieven van J.C. Bloem aan Aart van der Leeuw*, p. 70/1.

⁸⁰⁸. In dezelfde Nieuwe Groene biedt een advertentie van J. Emmering *Pathologieën van De Haan* aan, à f 1,50; toen het boek verscheen, kostte het f 3,25/f 3,75.

II: De Koo

DK 1909. De Haan aan De Koo, 14 maart 1909

Amsterdam, 14 Maart '09.

Beste mijnheer De Koo, bent u weer minder goed dan eenige maanden geleden? In het begin van het jaar heb ik in de Groene groote en belangrijke artikelen van u gelezen over Venezuela en de Troonsopvolging, maar in den laatsten tijd heb ik geheel niets van u gelezen. Is die koorts dan nog niet weg? Ik vraag: hebt u wel eenen goeden dokter? Die Belgische dokters hebben absoluut geenen goeden naam in ons land. Bent u nog niet naar Rotterdam geweest in al dien tijd? Het leven is wel lang en vervelend en die winter hier, die maar geen einde neemt. Is dat in Luik dan ook zoo erg?

U hebt zeker het stuk van Coenen over mijn boek gelezen? Met het principieele eerste deel was ik het eens. En wat Coenens litteraire waardeering betreft: ach, Mr Wiessing verdenkt hem van absolute eerlijkheid en dat zal dus wel zoo wezen. En ik geef er niet veel om. Het verschil tusschen eene bonne presse en eene mauvaise vind ik zoo klein, dat het gerust verwaarloosd kan worden. In Groot Nederland schreef Van Nouhuys een zeer prettig gestemd artikel over mijn boek. Verder gaat mijn leven zoo langzaam aan achteruit. Het versmoort als vuur in een doofpot. Over de Nieuwe Gids schreef ik u vroeger. In het begin van Januari is Netscher hier bij mij geweest om de zaak bij te leggen. Hij zei, dat Kloos wel inzag, dat hij mij niet goed had behandeld, maar Kloos wilde het niet erkennen. Nu kwam Netscher. Hij nam al mijn werk weer mee. Maar sinds heb ik er niets meer van gehoord. Ik heb Netscher een maand geleden ernaar gevraagd, maar hij antwoordt niet.

Er is hier een heele groep kunstenaars, die zich te goeder trouw verbeelden, dat ik A. Aletrino en P.L. Tak ongelukkig heb gemaakt. Hetgeen onjuist is. Daarom werken ze mij overal tegen, vooral Frans Coenen. Het is de oudere groep van de jongeren, en ze zijn tegenwoordig in alle groote tijdschriften de baas, behalve in GrootNederland⁸⁰⁹ en Onze Eeuw. Het is ook Coenen, die mij uit de Groene heeft gekregen. Mr Wiessing heeft niet veel te zeggen. Coenen en Robbers zijn, wat de letterkunde betreft de baas. Mr Wiessing is geloof ik heel jong en volstrekt niet heel zelfstandig. Hij is geen letterkundig kunstenaar, maar hij zou het heel graag willen zijn. Vandaar, dat hij zeer gecoeffeerd is met de vriendschap van Coenen en Robbers. U zult wel zien, dat ik er uit blijf, behoudens misschien enkele 'besliste volzinnen'⁸¹⁰. Met mijn studie schiet het goed op. Ik ben klaar met mijn doctoraal en zal het voor de groote vacantie doen. Ik zou het wel eerder kunnen doen. Maar er zit weer allerlei gering gekonkel achter. U zult eens zien, wat een herrie er los komt als ik eenen promotor moet hebben voor mijn proefschrift. Waarschijnlijk zal niet een van de strafrechtsprofessoren het willen zijn⁸¹¹. Ik zie er erg tegen op, maar 't wordt mij opgedrongen.

Nu kan ik u niet meer schrijven. Het spijt mij, dat ik u niets prettigs te vertellen weet. Ik vind het altijd heel prettig eenen brief van u te krijgen. Het ga u altijd goed en u wordt zeer vriendelijk gegroet van uw

Joop de Haan

Coenens kritiek op *Pathologieën* werd door Jan Fontijn en Gideon Lodders in hun boekje *Frans*

809. In Groot Nederland zouden van De Haan nog twee keer *fijne fragmenten* verschijnen, in mei en november 1909.

810. In 1909 verschenen in De Amsterdammer nog achttien *besliste volzinnen* op 4 april (*Besliste volzinnen* nrs 204/21) en tien op 11 april (*Besliste volzinnen* nrs 222/31), daarna op 16 januari 1910 nog twaalf (*Besliste volzinnen* nrs 232/43).

811. Als De Haans promotor trad in 1916 de zoon van zijn 'strafrechtsprofessor' G.A. van Hamel op: J.A. van Hamel. G.A. van Hamel had in 1910 de universiteit verlaten.

Coenen in haar geheel afgedrukt (p. 137/41). 'Ten aanzien van veel zaken die in zijn tijd gevoelig lagen nam Coenen duidelijke standpunten in. Zijn houding ten opzichte van homoseksualiteit laat zich goed kennen uit zijn uitvoerige bespreking van Jacob Israël de Haans vrijwel doodgezwegen roman *Pathologieën* (*De Amsterdammer*, 28 februari 1909)', aldus Fontijn en Ladders. Deze commentaar heeft dus betrekking op 'het principieele eerste deel' van het stuk, waarin opmerkingen als: 'Zoo min als men gaarne antisemiet wil heeten, zoo min behoort men voor het homoseksuele als een uiting des baren duivels terug te schrikken'. Uit het tweede deel van de kritiek citeren wij nog: 'Het [boek *Pathologieën*] moge belangrijk zijn als ziektebeschrijving, als een waardeerbare bijdrage tot kennis van het uranisme (dat al bekend is), als kunstwerk echter lijkt het zwak en maakt maar geringen indruk'.

Aan Wiessing schreef Frans Coenen op 11 maart 1909: 'Hoorde u niets van De Haan? Het lijkt mij zoo'n erge stumperd, zoo'n vreesselijk uiteengevallen jongen. Mijn artikel over hem was maar zoo-zoo. Zwaar en soliede en braaf en niet erg "geïnspireerd". Maar dat zijn de lasten der journalistiek, nietwaar? Gelijk het uitvalt moet het opgediend'.

Heel wat 'geïnspireerder' lijkt de recensie van Van Nouhuys in *Groot Nederland*⁸¹². Literatuur die in botsing komt met de normen van de maatschappij, aldus Van Nouhuys, maakt geen kans. Voor de meeste mensen is 'het krassen van een griffel over een lei, van een nagel over hout' *niet* 'de mooiste muziek'. 'Als de norm zich wijzigt dan... Ja, maar ook niet eer'. Maar rechtswetenschap en psychologie, vervolgt Van Nouhuys, knabbelen aan die norm. Uitvoerig citeert hij het voorwoord van Georges Eekhoud en stelt bij het kunstwerk dat doordringt 'in de menselijkheid van zielsverminkten' de retorische vraag: 'wat kan er tegen zijn?' Hij signaleert hoe in zijn tijd 'van alle zijden in de litteratuur zich de aandacht voor het abnormale openbaart'. Het bijzondere van De Haan vindt hij dan dat 'bij hem niet [is] te vinden wat de neiging idealizeert'. Ook treft hem in het boek: 'angst en wanhoop'. Tegen De Haans taalbehandeling heeft hij bezwaar, taal en stijl hebben 'iets gezochts, gemaniereerds, gekunstelds' dat Van Nouhuys hindert, maar ook en 'niet zelden' bereikt De Haan 'een suggestieve teerheid van uitdrukking, van bizondere bekoring' 'onze lezers weten het', zegt Van Nouhuys, zinspelend op De Haans publikaties in *Groot Nederland*.

In Den Gulden Winckel van 15 maart 1909 bepaalt Van Eckeren, in een bespreking van Van Nouhuys' kritiek in *Groot Nederland*, nogmaals zijn standpunt ten opzichte van literatuur en homoseksualiteit. De keuze van dat thema ('homoseksuele neigingen') kan Van Eckeren 'onmogelijk als onzedelijk veroordeelen'. Maar 'een schrijver mag zich, vóór hij zich tot het beschrijven van dergelijke afwijkingen zet, wel afvragen of hij over het talent van minstens drie, vier andere talentvolle auteurs te zamen beschikken kan hij, die geen onverschillig, maar een uit natuurlijk instinct vijandig publiek van lezers tegenover zich zal vinden, die hem (en dat is *hun* recht!) zullen verachten en uitbannen als zijn kunst niet reuzigsterk hun afkeer in een ontroering van hooger orde weet om te zetten. Had de heer de Haan dit begrepen, hadde hij zich afgevraagd: ben ik werkelijk een der zéér grooten? en had hij daarbij dan genoeg zelfkennis bezeten, dan... zou hij *Pathologieën* niet geschreven hebben'.

De kleine novelle en vijf *fijne fragmenten* die Frans Netscher, optredend als bemiddelaar tussen De Haan en Kloos, zoekmaakte, zijn nooit meer tevoorschijn gekomen.

De Haans doctoraalexamen, afgelegd, met de kwalifikaties 'goed' en 'zeer goed', op 30 juni en 6 juli 1909, heeft De Koo niet meer beleefd: hij stierf op de 10de mei van dat jaar.

III: Saalborn

S 1909. De Haan aan Saalborn, oktober 1909 (?)

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

Beste jongen, ik ben je nog altijd een briefje schuldig om je eenigszins uitvoerig iets te zeggen van je stuk in de Kunst. Ik kan mij begrijpen, dat je dit stuk in menig tijdschrift niet geplaatst kunt krijgen, maar als ik tijdschriftredacteur was nam ik het wel. Omdat er een aantal goede zinnen instaan en zelfs een enkele zóó goed, dat hij mij diep ontroerde. Ik ben benieuwd of je hem zelve vinden zoudt.

Aan het Handelsblad is op het oogenblik geene plaats. Overwin je apathie. En als ik je helpen kan met raad en daad, zoo vraag het mij gerust.

Beste groeten

Jacob Israël de Haan

De brief werd geschreven, aldus Saalborn⁸¹³, 'toen er van mijn hand een verhaaltje gestaan had in het weekblad van Nardus Wolf, *De Kunst*'; waarschijnlijk bedoelt hij het verhaal 'Zonnesproke', dat op 28 augustus 1909 in *De Kunst* verschenen was en dat, blijkens een datering aan het slot, al in februari 1909 voltooid was, wat inhoud geeft aan De Haans opmerking dat de schrijver het langere tijd niet geplaatst had kunnen krijgen.

Er komen nog andere publikaties van Saalborn in *De Kunst* in aanmerking, zoals het opstel 'Piet Mondriaan en Anderen' (op 4 november 1911), wat de datering van De Haans brief ingrijpend zou beïnvloeden, maar het lijkt onwaarschijnlijk dat Saalborn van dit gedecideerde, modernistische opstel zou spreken als van een 'verhaaltje'.

S 1910. De Haan aan Saalborn, 17 januari 1910

Amsterdam. 27. Palestrinastraat 17.1.'10

Beste jongen, de toezending van een afdruk van je schets, die ik reeds met belangstelling en waardeering in de Almanak las, doet me denken met spijt voor mijne onachtzaamheid aan je vriendelijken brief van 6 November ten geleide van eenige gedichten, welke brief ik wel bewaarde, doch nog steeds onbeantwoord liet.

Ik dank je voor je gedichten, waarover ik nu onmogelijk uitvoerig schrijven kan.

Dat ik het zeer druk heb is geene phrase, maar de waarheid, mijn kind. Als je nu of later wilt, dat ik iets voor je doen zal vraag het mij dan maar.

Altijd gaarne de uwe

Jacob Israël de Haan

Welke gedichten Saalborn aan De Haan toezond, is ons onbekend. Saalborn kan ze op 6 november 1909 gestuurd hebben, in antwoord op De Haans brief (S 1909), die dan uit oktober moet zijn.

Zijn publikatie in de Amsterdamsche studenten Almanak voor het jaar 1910 heette: 'De schooier. Eene schets van de heide'⁸¹⁴.

813. *Brieven aan een jongen*, p. 23

814. Het is misschien aardig te vermelden dat 'De schooier' en 'Zonnesproke' ook de aandacht van Piet Mondriaan trokken. Hij schonk Saalborn een schilderij van een zonnebloem met de opdracht: 'Van Piet Mondriaan aan Arnold Saalborn, met sympathie voor den schrijver van Zonnesproke en De Schooier. Januari 1910'. Zie verder over het contact tussen de broers Saalborn en Mondriaan: Hanssen p. 326/8.

De Haan stond zelf óók in deze almanak: vermeld wordt zijn doctoraalexamen op 6 juli 1909.

S 1912. De Haan aan Saalborn, 14 mei 1912

Amsterdam, 14.5.'12.

Geachte Heer Saalborn, ik kan niet zoo maar zonder meer uwe vriendelijkheid weer aanvaarden. Ik behoef niet te zeggen waarom. Toch wil ik ook niet volkomen met u breken. Ik vermoed, dat ge gaarne iets van mij verlangt: hulp of vertrouwelijkheid. Een van die dingen, die men niet zoo gemakkelijk uitzegt. Ik wil u gaarne in de gelegenheid stellen eens met mij te praten. Ik ben meer bezet dan ooit. Ik kan u voorstellen morgen: Woensdagavond 9½, dan eindig ik mijn lessen. U weet, wat u aan mij hebt bedorven en wat u dus aan mij hebt goed te maken. Ik laat oude vrienden en bekenden niet gaarne los; wil ook u gaarne ter wille zijn, maar moet toch grenzen stellen.

Uw stukje in de P.C. las ik met zeer veel genoegen. Het was beter dan iets anders. Later wil ik nog wel eens wat verzen van u lezen.

Inmiddels gaarne uw

Jacob Israel de Haan

Ik zou, als er gelegenheid is gaarne vooruit weten of u komt, daar ik anders zelf uit ga.

Het stukje in *Propria Cures* zou 'De Droomen' kunnen zijn, een verhaal dat op 11 mei 1912 in dat Amsterdamse studentenweekblad werd gepubliceerd.

Deze brief, de laatste brief van De Haan aan Saalborn die ons bekend is⁸¹⁵, werd door Saalborn in *Brieven aan een jongen* niet opgenomen.

Na De Haans eerste reis naar Rusland zomer 1912 is er nog contact geweest met Arnold Saalborn. In *De Witte Mier* van 15 januari 1913 publiceerde Saalborn 'Aanteekeningen over de jongste Russische letterkunde', met name over toneelstukken van Eugen Ivanof. 'De heer Jacob Israël de Haan, die op een reis in Rusland het gevangeniswezen aldaar onderzocht, heeft behalve veel andere Russen, ook Ivanof leeren kennen. Hij ontving de stukken van den schrijver ten geschenke en stond ze mij ter lezing af. Eugen Ivanof is ambtenaar aan de gevangenis te Moscou' (p. 84; De Haan noemt hem E.P. Ivanoff, in een voetnoot op p. 1 van de oktoberaflevering van *De Beweging* 1912).

Na verschijning van *In Russische gevangnissen* eind 1913 publiceerde De Haan nog enkele getuigenissen over het barre gevangenisregime, in *De Beweging* van december 1913 en van juni 1914. Ze werden vertaald door A. Saalborn, 'beëdigd translateur'. Dat is Alexander Saalborn, een geboren Rus en de vader van Arnold.

815. Er bestaat nog een couvert met stempel: 1.07.12.

IV: Haspels

De Haan is in 1909 weer poëzie gaan schrijven nadat hij in de zomer van 1908 op Ameland is geweest, en hij heeft er succes mee. Hij laat Haspels weten, dat De Gids en De Beweging gedichten van hem hebben geaccepteerd. De sonnetten die in De Beweging van december 1909 zullen verschijnen, zijn ‘verbeeldingen’ van Ameland, bijv. van ‘Het kleine dorp’ Nes. De Haan stuurt Haspels twee sonnetten voor Onze Eeuw. Misschien de sonnetten ‘De stille nacht’ en ‘Het stille eiland’ die Ameland als decor hebben.

De Haan laat Haspels opnieuw weten, dat hij de christelijke poëzie in Onze Eeuw slecht vindt, vooral die van Seerp Anema. De afkeer zal wederzijds geweest zijn. Anema noemt in zijn schotschrift *Moderne kunst en ontaarding* (1926) De Haan niet bij naam, maar hij moet zowel het proza als de poëzie van De Haan ontaard hebben gevonden.

H 1909 De Haan aan Haspels, 30 augustus

Amsterdam. 30 Augustus. 1909.
27. Palestrinastraat.

Zeer Geachte Heer Haspels, een brief van mijne hand! Lees ik dan ‘Onze Eeuw’ weer? Zeker: dagelijks en mijne waardeering voor uw tijdschrift mindert niet. Gij hebt, eenige maanden is het geleden, mijne zuster Carry van Bruggen gesproken⁸¹⁶ en zij zal u iets van mij hebben verteld. Wij houden zeer veel van elkander. Ik heb in het begin van Juli doctoraal rechten gedaan. En nu werk ik aan eene dissertatie over ‘Strafrechtelijke Aansprakelijkheid’. Dus: over de begrippen: aansprakelijkheid, verantwoordelijkheid, toerekening, toerekeningsvatbaarheid enz. Ik hoop u er een exemplaar van te zenden en dan zult u zien hoe veel ik aan de beste medewerkers van ‘Onze Eeuw’ dank. Vooral aan prof. V.d. Wyck⁸¹⁷. ‘Hoe komt het toch’, denk ik in deze dagen zoo dikwijls ‘dat O.E. op ethisch gebied eene richting heeft, de idealistische, en dat het op letterkundig gebied zoo weinig beteekent?’.

U weet, dat ik verleden jaar naar Ameland ben geweest. En wat vreemd is, is dit: dat ik nu na een jaar gedichten schrijf, die schoone verbeeldingen van dat eiland zijn. Toen ik jong was schreef ik gedichten. Sinds vijf jaren niet meer. Ik dacht, dat ik mijn dichterschap vrijwel verloren had en ik betreurde dit, maar dwingen laat zich dit niet. Nu is de stem weder teruggekomen, klaarder en kalmer. Er komen gedichten van mij in De Gids en De Beweging. Voor O.E. zend ik u twee sonnetten. Ik geloof niet, dat de redactie deze weigeren zal, maar mocht dit wel het geval zijn, dan krijg ik ze wel terug?

Vroeger heb ik u, meen ik, al eens geschreven, over sommige gedichten in O.E. Daarna hadt u goede verzen van Geerten Gossaert, die is altijd haast goed. Ook Bastiaanse is vaak goed, soms middelmatig, maar nooit hinderlijk slecht. Maar ik begrijp niet, dat u zelf en prof. Kuiper niet zorgen kunt, dat Seerp Anema niet in O.E. publiceert en evenmin U.E.V.⁸¹⁸ Vooral Anema maakt een dichterlijk mensch dol door zijne slechte verzen. Ik vrees, dat O.E. ze plaatst omdat ze vroom

⁸¹⁶ In Onze Eeuw besprak Haspels in 1909 *In de schaduw* van Carry van Bruggen.

De naam van B.H.C.K. van der Wyck, redacteur van Onze Eeuw, komt een enkele keer voor in De Haans proefschrift uit 1916.

⁸¹⁸ Jacqueline E. van der Waals

zijn, evenals die van U.E.V. Maar leest u nu eens zijn Duinsonnetten! Ik geloof, dat hij het goed meent. Hij is bijna een dichter, en hij verlangt het geheel te zijn en hij meent, dat het dichterschap zich forceeren laat. Zijne gedichten zijn verstandelijk in elkaar gezet. Leest u maar eens zijn duinsonnetten in de 5de jaargang van O.E. Ik las ze vanmiddag en het bedroefde mij na het magistrale artikel van prof. V.d.W. over Eucken⁸¹⁹. Prof. Kuiper heeft in O.E. een kritiek geschreven over gedichten van Jan Walch⁸²⁰ en daarin behartigenswaardige dingen gezegd over inspiratie en re-inspiratie, die Anema goed deed ter harte te nemen. Het heeft mij getroffen, dat de slechte gedichten in O.E. haast allen vroom zijn. Het lijkt wel, alsof u dus heel goed slechte verzen weet te weren, doch als zij kwasi-godsdienschtig zijn, dan niet. Denkt u dit maar eens door. Kunstenaar zijn is iets heel moois.

In verband met mijne dissertatie werk ik veel ethiek. U lacht? Een blinde, die de theorie van het licht bestudeert? Het kan. Maar ik weet, wat mij mankeert. Het is onwaar, dat zoeken beter is dan vinden. Maar ik kan niet. 'Zij, die gelooven...' En verder dan de vraag: 'waarom ik dan...' kom ik niet.

Mijn gezondheid is slecht en dat is moeilijk. Van harte wensch ik u het beste.
Geheel de uwe

Jacob Israël de Haan

In september 1909 heeft Haspels geantwoord, dat Onze Eeuw de twee gedichten niet zal publiceren (Groot Nederland publiceert de Amelandse sonnetten in 1910 en 1911). De Haan zit er niet mee: zijn gedichten worden elders wel gewaardeerd. Ook als jurist is hij succesvol: hij is een veelgevraagde en goedbetaalde repetitor en zijn artikelen worden in belangrijke vaktijdschriften opgenomen.

H 1910 De Haan aan Haspels, 29 maart

[Amsterdam,] 29.3.'10⁸²¹.

Zeer Geachte Heer Haspels, nu ziet u eens hoe druk ons moderne leven is! In Amsterdam had ik geen tijd u te danken voor uw brief van September, dien u denklijk reeds vergeten hebt. Dus doe ik 't nu vanuit Brussel. Ik ben hier eenige dagen bij Georges Eekhoud geweest. Morgen moet ik weer naar huis, waar een heele hoop werk mij wacht.

Ik begrijp niet altijd goed de dichterlijke maatstaf van de redactie van Onze Eeuw. Ik vind, dat u soms bitter-slechte verzen neemt, wanneer ze maar een schijn hebben van vroomheid en godsdienstzin. Bijna alle gedichten van mej V.d. Waals vind ik doodgewoon slecht. Ik ben blij, dat ik weder gedichten maak. Wellicht, dat ik weder eens iets aan 'onze Eeuw' zenden zal. Maar ik moet er zin in hebben.

Ik wensch u zeer het goede.
De uwe

Jacob Israël de Haan

B.H.C.K. van der Wyck schreef in Onze Eeuw 1905 over R. Euckens *Wahrheitsgehalte der Religion*: 'Een pleidooi voor geestesleven'.

⁸²⁰ K.K. schreef over de gedichtenbundel *Holland* van Jan Walch in Onze Eeuw 1905.

De Haan gebruikt hier zijn eigen postpapier met briefhoofd: 'Jacob Israël de Haan, / Palestrinastraat 27. / Amsterdam,'.

H 1911 De Haan aan Haspels, 19 januari

[Amsterdam,] 19. 1. '11.

Geachte Heer Haspels, dit wordt mijn antwoord op uwen brief van 3 Sept. jl.[d.w.z. 1909] Laat het u toch niet bekommeren, als u mij Liederen namens de redactie van O.E. terug moet zenden. Ik krijg ze gaarne elders geplaatst. Wellicht zend ik nimmer meer iets.

Hierbij zend ik u een afdrukje van eene bijdrage in het T.v.S. U kunt eruit lezen, dat ik O.E. zeer waardeer en met rekschap⁸²². Als *leidend* tijdschrift mist het *tegenwoordig* te veel artikelen van de theologen en filosofen onder de redactie.

Ik werk veel. Ik schaam mij over 't enorme aantal lessen, dat ik geef. Maar 't is niet anders. En later maar eens minder. Ik kan niet zooals ik wil, dus wil ik, zooals ik kan⁸²³. Ik heb kracht van binnen en kan daardoor dragen. Onzedelijke boeken hoop ik niet meer te schrijven⁸²⁴, anderen hun recht latend dit te doen. Het *recht* blijf ik erkennen.

Gaarne uw zeer dw.

Jacob Israël de Haan

Wacht: laat ik u meteen de contributie zenden voor de Tienguldensclub⁸²⁵.

Het opstel 'Naar aanleiding van eene crimineele statistiek van de Joden' in het Tijdschrift voor Strafrecht (1910). De Haan citeerde hierin uit een omvangrijk artikel van W. van der Vlugt, 'Lombroso's Fransche bestrijders', gepubliceerd in Onze Eeuw in 1902. In 1906 had De Haan over deze Van der Vlugt een stukje in De Amsterdammer geschreven: 'Een deftig taalknoeier'.

⁸²³ in iets andere bewoordingen ook in brief nr 139

Bedoeld is: proza. Onzedelijk werk schreef De Haan ook na 1910 ruim voldoende, met name de berijmingen van romans van Georges Eekhoud: 'Antwerpsche Libertijnen', 'Escal-Vigor' en 'Een Nieuw Carthago'.

⁸²⁵ De Vereniging van Letterkundigen

V: Van Deyszel

Bij de fusie van De XXe Eeuw en De Nieuwe Gids had Van Deyszel het tweede deel van *Pijpelijntjes*, dat door hem in 1906 gedeeltelijk geaccepteerd was⁸²⁶, niet aan De Haan geretourneerd, zoals deze verwacht had⁸²⁷. De kopij kwam terecht bij het nieuwe, gefuseerde tijdschrift. Onder 'Aangenomen bijdragen van van Deyszel' noteerde Kloos in zijn kladboek: 'de Haan Pijpelijntjes'.

Zo keerde *Pijpelijntjestweede* deel, dat door Kloos in 1906 voor De Nieuwe Gids ondanks zijn waardering geweigerd was (waarna De Haan het aan De XXe Eeuw had aangeboden), via een omweg dus bij Kloos terug.

In augustus 1909 moet Kloos aan De Haan hebben beloofd dat al zijn geaccepteerde proza, dus *Pijpelijntjes* II, vijf *fijne fragmenten* en de onbekende novelle, 'zoo spoedig mogelijk' geplaatst zouden worden, zoals De Haan in een brief aan Kloos op 12 augustus 1910 memoreerde. Maar Kloos liep niet hard. Zijn antwoord op De Haans brief beviel De Haan helemaal niet: 'de plagerige toon was mij in hooge maat onaangenaam' (aldus De Haan aan Kloos op 1 september 1910). Toen kwam Kloos met een concreet voorstel: De Haan moest in zijn *Pijpelijntjes*-kopij 'een paar tafereelen, *die geschikt zijn voor een tijdschrift*' uitzoeken, die dan in november of december geplaatst zouden worden, mits De Haan zich beperkte⁸²⁸.

De Haan gaf toe, onder protest, en zocht drie fragmenten uit. 'Er komt niets in voor, dat de N.G. niet zou kunnen publiceeren uit een oogpunt van fatsoen', schreef hij aan Kloos op 2 oktober 1910.

Op dezelfde dag schreef De Haan aan Van Deyszel.

VD 1910a. De Haan aan Van Deyszel, 2 oktober 1910

Amsterdam, 2 October 1910.

Zeer Geachte Heer Van Deyszel, gij zult u zeker nog wel het tweede deel van mijn boek 'Pijpelijntjes' herinneren, dat door u in den zomer van 1906⁸²⁹ gedeeltelijk voor de 20ste Eeuw was geaccepteerd. Niettegenstaande mijn voortdurend aandringen was er nog niets geplaatst, toen de 20ste Eeuw met de Nieuwe Gids vereenigd werd. Eerst nu, na meer dan *vier* jaar zal er iets van in de N.G. verschijnen. Ik heb daarvoor een drietal fragmenten uitgezocht. Nu wilde ik u vragen of u daarbij een enkel woord van Inleiding zoudt willen schrijven. Veel behoeft dat niet te wezen. U hebt mij indertijd beloofd⁸³⁰ in de 20ste Eeuw uwe afkeuring uit te spreken over de wijze waarop men na het verschijnen van het eerste deel van Pijpelijntjes tegen mij is opgetreden. Dat is toen bij eene belofte gebleven. Zoudt u mij nu niet een enkel woord ter Inleiding willen geven als compensatie voor die niet vervulde belofte en voor het jarenlange wachten op plaatsing?

U hebt mij indertijd geschreven, dat ik goeden moed moest houden en zeker later andere,

826. zie brief nr 131

827. zie brief nr 199

828. We weten dit uit een brief van H. Louis Israëls aan Kloos, van 12 december 1910. De brief van Kloos zelf is weg.

829. de 6 dubbel onderstreept

830. Van Deyszels belofte is niet zwart op wit overgeleverd.

even schoone geschriften maken zou⁸³¹. Ik ben u dankbaar voor die bemoediging. Uwe voorspelling is uitgekomen. Ik heb mijne studie kunnen volbrengen en ben hier nu de beste repetitor, die zooveel lessen kan krijgen als hij maar wil. En wat het heerlijkst is: ik schrijf Gedichten, die zeer worden gewaardeerd door Dichters, die ik op prijs stel.

Gaarne uw dw.

Jacob Israël de Haan

Het eerste fragment van *Pijpelijntjes* II verscheen in november 1910 in De Nieuwe Gids onder de titel 'De schoonouders' en onder het hoofd (in hoofdletters): 'Pijpelijntjes' / (*fragmenten*). Achter *Pijpelijntjes* plaatste De Haan een voetnoot: 'Het eerste deel van *Pijpelijntjes* is in boekvorm bij den uitgever Jacq. van Cleef te Amsterdam verschenen. De schrijver in den eersten persoon is een jong advocaat Mr. Cor Koning, die wachtend op eene betrekking in Indië in huis woont bij juffrouw Mens. De man van juffrouw Mens en een vriend van hen, De Bree, hebben samen aan de post gestolen en daarvoor in de gevangenis gezeten. De Bree woont nu met zijne dochtertjes Anna en Kee bij juffrouw Mens in huis'. Indië! Men herkent het De Haantheme: een 'heengaan uit Holland'.

Er was geen inleiding van Van Deysse, ook al had De Haan hem op 21 oktober aan de kwestie herinnerd. De toon van deze brief is anders dan we van een brief van De Haan aan de grote Tachtiger gewend waren. Een sarcasme als: '[dan] moogt ge u wel reppen', had De Haan zich tevoren tegenover Van Deysse nooit veroorloofd. Zijn laatste brief was een afscheidsbrief.

VD 1910b. De Haan aan Van Deysse, 21 oktober 1910

Amsterdam, 21.10.'10.

Zeer Geachte Heer Van Deysse, vanmorgen kreeg ik de proeven voor de fragmenten van *Pijpelijntjes* voor de Nieuwe Gids. Er komt het eerste in het Novembernummer. Als u dus nog een kort woord ter inleiding daarbij wilt zeggen en u dit nog niet hebt afgezonden, moogt ge u wel reppen. Vandaar dat ik u hieraan nog even herinner. U doet er mij veel genoeg mede.

Inmiddels gaarne uw dw.

Jacob Israël de Haan

831. zie brief nr 75

VI: Robbers

Sommige passages in het behouden gebleven deel van de correspondentie De Haan Robbers zijn onduidelijk, zoals in de volgende brief het gekibbel over oude tijdschriften. Met de kunstenaars die zijn werk op prijs stelden, maar geen vinger voor hem uitstaken en hem zelfs tegenwerkten, bedoelde De Haan natuurlijk in de eerste plaats Kloos en Van Deysse.

R 1909a. De Haan aan Robbers, 23 januari 1909

Amsterdam, 23 1 '09.

Zeër waarde Heer Robbers!

Laten wij daar niet over kibbelen of er 50 à 60 jaar geleden tijdschriften bestonden. Ze bestonden wel. Ik heb gekaatst en ik moet dus de bal terugverwachten. Maar ik krijg straatzwijnerij. Trouwens: ik ben niet nijdig op u. Gij vindt mij een knoeier van eene monsterachtige pretensie van wien ge bij ongeluk eens wat proza hebt geplaatst. Maar ik ben nijdig op de kunstenaars, die mij hebben aangemoedigd en geprezen en die nu hard, hard medehelpten om mij aan de ramp te brengen. Basta! Blijft u maar aan uw werk! Uw boek *Een voor een* geniet ik gaarne. En de rest is politiek. Hoogachtend de uwe

Jacob Israël de Haan

Snel overwon De Haan het nieuwe dieptepunt dat de *Pijpelijntjes Pathologieën*affaire in zijn leven betekende. In juni/ juli 1909 legde hij het doctoraalexamen in de rechten af. Gedichten van hem werden geaccepteerd door De Gids en door De Beweging. We zien dan een kentering in zijn verhouding tot Herman Robbers.

Heel genereus prijst hij Robbers' 'grooten gezinsroman', in het bijzonder de uitbeelding van zoon Henk, bleekblond ventje met lorgnetje, knap op school, gefrustreerd in zijn Delftse studieplannen, in conflict met zijn vader: 'als u me niet laat studeeren... ik ga weg, voor altijd, ik ga naar Indië of na' Amerika, u ziet me nooit meer terug!' en die dan inderdaad naar Amerika gaat en daar als autodidact, als *selfmade man*, een succes wordt, kortom een figuur waarin De Haan zich herkende. Overigens zijn slechts weinig bladzijden in Robbers' zeer dikke roman aan Henk gewijd. En De Haan laat de romancier ook even voelen dat niet iedereen zo positief tegenover zijn werk staat.

R 1909b. De Haan aan Robbers, 28 september 1909

Amsterdam, 28 - 9 - '09.

Geachte Heer Robbers, een brief van mijne hand om u geluk te wenschen met de uitgave in boekvorm van 'de gelukkige familie'. Ik heb het boek met onverdeeld genot reeds in Elseviers gelezen. Ook 'Een voor een'. Vooral de subtiele teekening van den stillen scherpen jongen Henk heeft mij diep getroffen. Onjuist is de meening als zoudt Gij niet tot het wekken van eenen diepen indruk in staat zijn.

Het gaat mij goed. Ik heb uwe hulp in geen enkel opzicht noodig. Vandaar dat ik u dit schrijven kan. Met nogmaals mijne gelukwenschen teekent hoogachtend uw dienstw.

Jacob Israël de Haan

De beide heren lijken in 1910 in regelmatige briefwisseling geraakt. Robbers informeert naar De Haans dissertatie en De Haan informeert naar Robbers' laatste roman. Alleen een zeer argwanend lezer herkent in De Haans lof voor Robbers' geschriften iets van het stapelen van gloeiende kolen.

In 1909 publiceerde De Haan klein werk in De Gids, Groot Nederland, De Amsterdammer, Ontwaking en in De Beweging, samen inderdaad nog geen twintig bladzijden⁸³². Zijn levensonderhoud verdient hij als repetitor. En dan beklimt De Haan in zijn brief een oud stokpaard: zijn werk mag voor de kunstenaar geen broodwinning zijn, een tijdschrift waarvan de redakteur moet leven, verliest zijn betekenis.

R 1910a. De Haan aan Robbers, 4 januari 1910

Amsterdam. 27. Palestrinastraat. 4.1.'10.

Geachte Heer Robbers, ik wil u nog even dankzeggen voor uwen laatsten brief. *Omnia fausta*⁸³³ in het nieuwe jaar. Ik zou het waardeeren, wanneer ook: 'Een voor een' in boekvorm verscheen en daardoor gemakkelijker binnen bereik zou komen.

U vraagt mij of ik gauw denk te promoveeren. Neen: dat denk ik niet, want ik wil eene dissertatie maken over de ethische en de philosophische grondslagen van het strafrecht en dat is een omvangrijk werk. Bovendien bezit ik niets. Gedurende den tijd, dat ik dus aan het proefschrift werk, moet ik zooveel geld verdienen als boven de eigen inkomsten van mijne vrouw in ons gezin noodig is en bovendien de kosten van de dissertatie besparen en van aankoop van boeken. Ik moet dus vele lessen geven, maar ben verheugd, dat ik die heb en als repetitor gewaardeerd word. Doch het vele lesgeven neemt natuurlijk veel tijd. Waarbij komt, dat ik weinig schrijf, nog minder publiceer, jaarlijks geen twintig bladzijden, en als letterkundige dus niets verdien. Ik ben trouwens verheugd, dat ik het niet op die wijze verdienen behoef. Wenschelijk zou ik het achten, dat ieder kunstenaar eene broodwinning had, buiten zijn kunst. Zoo licht komt men anders tot het publiceeren of liever tot het geforceerd schrijven van mindermatig werk. Of minder.

Wat mij overigens het meest handicap is de slechte staat van mijne gezondheid. Mijne vrouw zorgt voor mij met eene volkomen toewijding. Ware dit niet zoo, dan zou ik reeds lang in groote ongelukken zijn gestort. Sinds eenige maanden word ik door een woesten honger gekweld, waar niets aan te doen is. In dat opzicht ben ik er even armoedig aan toe, als iemand, die geen eten koopen kan. Toch probeer ik zooveel mogelijk moed te houden. Het schrijven van mijn proza en van mijne gedichten geeft mij veel vreugde, alsmede het lezen van de geschriften van een aantal kunstenaars, waartoe u ook behoort. Wanneer maar eenmaal de winter om is, komt er wellicht een beter tijd.

Ik schrijf u, gelijk u ziet, meest over mij zelve. Omdat ik in uwen brief belangstelling las.

Houd u overtuigd van mijne oprechte waardeering van uwe geschriften en geloof mij uw dienstw.

Jacob Israël de Haan

⁸³². Een overzicht van De Haans publicaties in 1909: in De Gids een gedicht 'Zomernacht' (september), in Groot Nederland *fijne fragmenten* (in mei en november), in De Amsterdammer *besliste volzinnen* (4 en 11 april), twee gedichten (6 en 13 juni) en twee opstellen (12 september en 24 oktober), één over het marxisme ('Als wetenschappelijke wereldbeschouwing', aldus De Haan, 'moet het marxistische materialisme bestreden worden') en, toen Van der Goes hem in hetzelfde blad kwam corrigeren en beknopt uiteenzette wat het marxisme volgens hem in werkelijkheid was (17 oktober), één tegen Van der Goes ('Het is curieus hoe iedere partij, zelfs de Marxistische, eenen degenereerenden invloed heeft op ieder karakter, zelf op een zoo deugdelijk aangelegd als dat van den heer F. van der Goes'), in Ontwaking twee opstellen (maart en november) waarvan het eerste over Aletrino's 'belangrijke boek' *Hermaphrodisie en uranisme* ('Het zou wel wenschelijk zijn, dat vele Hollanders [dit boek] van Dr. Aletrino zouden lezen. Voor de meesten zal [het] nog nieuws genoeg bevatten') en in De Beweging vijf 'Liederen' (in december); voorts een opstel 'Aansprakelijk, verantwoordelijk, toerekeningsvatbaar' in het Weekblad van het Recht (10 december) en twee artikelen in De Bode (5 februari en 13 augustus).

⁸³³. al wat wenselijk is

In Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift, oktober 1910, publiceerde Robbers een uitvoerige bespreking van de roman *De Verlatene* van Carry van Bruggen. Hij plaatst haar in een groep 'israëlitische belletristen': Aletrino, Hartog, Heijermans, Van Campen, Querido, Goudsmit en Jacob Israël de Haan ('mevrouw van Bruggen's broer!'). Hij heeft lof voor haar als romanière, verzuimt niet haar 'naaischooltjesschetsen' in Elsevier te vermelden en heeft kritiek: het uiteenvallen van het gezin in *De Verlatene* wordt niet als algemeen geval, als 'noodlottige vervreemding van ouders en kinderen', maar als typisch *joods* voorgesteld. Daar is Robbers, zelf auteur van een 'grooten gezinsroman', het niet mee eens. En in het algemeen heeft Robbers bezwaar tegen romans die het joodse of het Haagse of het Amsterdamse of het medische of een ander specifiek leven zeggen uit te beelden. De reactie van De Haan op deze bespreking plaatst zijn volgende brief aan Robbers in de herfst van 1910.

Het overdrukje dat hij Robbers stuurt, bevat vijf, vooral joodse, gedichten uit De Beweging van november 1910. Robbers was zeer te spreken over deze poëzie.

R 1910b. De Haan aan Robbers, kort vóór 14 november 1910

Amsterdam. 27. Palestrinastraat.

Geachte Heer Robbers, ik had u nog steeds een woord van dank te zeggen voor uwen laatsten vriendelijken brief. Mag ik u dit afdrukje zenden als bewijs van waardeering? Met waardeering ook las ik uw opstel over het boek van mijne zuster. Wij beiden⁸³⁴ waren het in menig opzicht met u eens⁸³⁵.

Ik heb nog steeds zooveel lessen. Het is wel heel voordeelig, maar het laat bijna geen tijd voor iets anders. Ik zal het aantal wel gaan verminderen.

Het verheugt mij zoo, dat uwe laatste boeken zulk een eerlijk succes hebben. Het is eerlijk werk. Zelf schrijf ik geen proza meer.

Met vriendelijke groeten uw dw.

Jacob Israël de Haan

R 1910c. Robbers aan De Haan, 14 november 1910

19 Wanningstr.⁸³⁶ 14/11/10

Geachte Heer de Haan,

Dank u zeer voor het overdrukje. Ook in deze verzen van u vind ik veel moois. *Dit* is bepaald uw werk, mihi constat⁸³⁷.

Met vr. groet

⁸³⁴. De Haan en Van Maarseveen

⁸³⁵. Een afwijkend geluid horen we van Carry van Bruggen zelf, die op 5 november 1910 aan Frans Coenen schreef, naar aanleiding van *diens* kritiek op *De Verlatene*: 'Zeer blij ben ik met Uwe kritiek. Anders dan de andere critici hebt U *begrepen*. Het *is* de langzame val van het Jodendom die ons jongeren diep ontroert'. Zie: Carry van Bruggen, *Vijf brieven aan Frans Coenen*, p. 17.

⁸³⁶ in Amsterdam

⁸³⁷ Latijn: voor mij staat het vast

uw dw

H Robbers

Dan stuurt De Haan aan Robbers een overdrukje van het lange vers 'Pindarus' dood', in juni 1911 in De Gids gepubliceerd⁸³⁸, later opgenomen in de *Libertijnsche liederen* (1914). Het is de tijd van De Haans poëtische successen. Zelf drukte hij het in een lezing in Groningen in 1913 zó uit: 'eerst dichtte ik, toen schreef ik proza, nu dicht ik weer'. Het verslag van die lezing in Minerva, 12 december 1913, vervolgt: 'De tweede dichtperiode begon na spreker's doctoraalexamen in de rechten, misschien was dit wel de oorzaak, omdat daarmee een zware last van zijn geest werd afgewenteld'.

In Elsevier hebben geen verzen van De Haan gestaan.

R 1911. De Haan aan Robbers, 7 juni 1911

Amsterdam, 7.6.'11.

Geachte Heer Robbers, ik zend u hierbij een afdrukje van een gedicht in De Gids. Ik had het eerst aan u willen zenden voor Elseviers, maar ik dacht: het is te groot. Als het vacante is zal ik u een paar gedichten zenden. Ik schrijf geen proza meer. Ik kan het niet meer. U zult zeggen: je hebt 't nooit gekund. Misschien hebt u gelijk. *Wie* zal het rechten?

Met achting en waardeering uw dw.

Jacob Israël de Haan

In 1912 doet De Haan toch weer een beroep op Robbers, in diens kwaliteit van vicevoorzitter van de Vereeniging van Letterkundigen. Het gaat om het slepende konflikt met Kloos om de publikatie van fragmenten uit *Pijpelijntjes* deel II in De Nieuwe Gids.

Na de publikatie van het eerste fragment onder de titel 'De schoonouders' en onder het hoofd 'PIJPELIJNTJES' in De Nieuwe Gids in november 1910, was daar heftig protest tegen aangetekend en wel van onverwachte zijde: Aletrino, sinds 1909 opgehouden met zijn artspraktijk, gepensioneerd en in Zwitserland woonachtig, was bij de fusie van De XXe Eeuw en De Nieuwe Gids tot de redactie toegetreden en wilde nu in zijn eigen tijdschrift van geen Pijpelijntje horen. Het *Pijpelijntjes* fragment was hem pas onder ogen gekomen, toen de novemberaflevering hem bereikte. Aan Robbers legde hij in een brief van 4 en 5 januari 1911 de gang van zaken uit en zijn wedervaren met De Haan: 'Twee jaar geleden, zoals je weet, ben ik in de redactie van de N.G. gekomen. Kloos had alle stukken en andere dingen van de 20ste Eeuw overgenomen. Ik kreeg elke maand geregeld van den uitgever de proeven van wat er in de aflevering zou komen, zoodat ik altijd op de hoogte was, van wat er zou verschijnen. De laatste maanden zond de uitgever me die proeven niet meer en ik heb er niet over gesproken, omdat ik meende, dat Kloos ze mij zond en ik die niet lastig wilde zijn. Tot dat ik op eens in de Nov. afl. geplaatst zie een stuk van een boek van de Haan getiteld 'Pijpelijntjes'. [...] Toen ik dat in de N.G. zag was het me te kras. In het tijdschrift, waarvan ik mederedacteur was, een stuk opnemen van een boek, waarvan ik zooveel last en ellende had gehad en waarvoor ik de hulp heb moeten inroepen van verschillende menschen, van de politie, die

Ook Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff ontving een overdrukje. In de begeleidende brief schreef De Haan, dat deze geleerde de aanzet tot het gedicht had gegeven. Dat moet geweest zijn op 15 maart 1909, toen Von Wilamowitz een lezing over Pindarus hield in de aula van de Amsterdamse universiteit. In zijn bedankbrief van 18 juni 1911 stelde de graecist vast, dat hij als wetenschapper zich niet helemaal kon vinden in het beeld dat De Haan van het antieke Griekenland schetste (Bibl. Ros. archief J.I. de Haan inv.nr 194).

me prachtig heeft geholpen, van v. Hall, die toen Wethouder was en anderen, dat kon ik niet laten doorgaan. Was het onder een anderen titel geweest, ik zou er niet aan hebben gedacht er iets van te zeggen. Laat die jongen zijn stukken in de N.G. geplaatst krijgen, mijn een biet. Maar juist de onbehoorlijkheid, dat het onder denzelfde titel was'.

Aan Kloos liet Aletrino op 5 november 1910 weten dat hij zich het liefst uit de redactie van De Nieuwe Gids zou willen terugtrekken, maar niet op staande voet: 'Ik wil niet, dat men misschien denkt, dat dat stuk tegen mijn wil is opgenomen en dat ik daarom uit de redactie treed'. En hij verzoekt Kloos het publiceren van fragmenten uit *Pijpelijntjes* te staken. Op 9 november waarschuwt hij Kloos nog eens nadrukkelijk voor De Haan: 'Wees hoogst voorzichtig met het heer en schrijf hem zoo kort en zakelijk mogelijk, omdat hij zoo'n een patser is, dat hij overal van weet gebruik te maken tot zijn eigen voordeel en tot nadeel van een ander. Ik ken hem door en door en heb nooit zulk een gedepraveerd en onbetrouwbaar individu ontmoet als dien vent'.

Kloos stuurde toen op 15 november de andere *Pijpelijntjes* fragmenten aan De Haan terug en beriep zich op het veto van Aletrino⁸³⁹.

De Haan vond echter dat hij met Aletrino niets van doen had. Hij maakte Kloos dat duidelijk in een brief van 17 november, door op beproefde De Haanmanier een parallel te trekken: 'Stel u voor, dat u een contract hadt met eene uitgever en dat die dat contract ging verbreken, omdat hij er *naderhand* eenen compagnon bij heeft gekregen, die hem de nakoming *verbiedt*. Wat is dat voor eene opvatting?' Zou Aletrino dwars blijven liggen, dan zag De Haan voor hem maar één oplossing: '*Zoo een redacteur kan er uit gaan*'. En hij dreigde Kloos met een proces wegens contractbreuk.

Kloos antwoordde per kerende post dat De Haan, in plaats van met een proces te dreigen, hem '*grote dankbaarheid*' had behoren te betonen: de opdracht aan Eulenburg, 'achter [Kloos'] rug om', had de N.G. schade toegebracht: 'een aantal abonnés [bedankten] voor hun abonnement', en Kloos had dus wel 'zeer veel consideratie' betoond, toen hij De Haans 'schoonouders' plaatste.

De Haan hield op 19 november vast aan zijn standpunt: 'Er bestaat eene overeenkomst tusschen u en mij over het plaatsen van bepaalde fragmenten van *Pijpelijntjes* in de N.G. welke overeenkomst eene veranderde voortzetting is van de tusschen den Heer Van Deyssel en mij bestaande. Immers: de 20.ste Eeuw is niet opgehouden maar onder den naam N.G. voortgezet. Bovendien hebt u bij brief van 14 Sept. die overeenkomst uitdrukkelijk bevestigd'.

Kloos reageerde niet.

Toen schakelde De Haan de advocaat H. Louis Israëls in, juridisch adviseur van de Vereeniging van Letterkundigen en bekend met het werk van tijdschriftredakteur; als redakteur van De Nederlandsche Spectator had hij in 1907 De Haans *nerveuze vertelling* 'De bloemen en de brief' gepubliceerd.

Israëls nam contact met Kloos op. Hij hield Kloos aan de gemaakte afspraken en schoof Aletrino's protest terzijde: 'Dr. Aletrino had zijn bezwaren aan U en zijn andere mederedacteuren tijdig kenbaar moeten maken vóór dat Uwe redactie het stuk aanvaardde'⁸⁴⁰.

Het kostte Kloos weinig moeite om (in een brief waarvan een ongedateerd afschrift bewaard gebleven is) de onjuistheid van Israëls' voorstelling van zaken aan te tonen: 'de bijdrage van uw cliënt [was] volstrekt niet door de tegenwoordige redactie aanvaard, maar door den hr Alb. Thijm voor de XXe Eeuw. U zult mij moeten toestemmen, dat dit een groot verschil maakt, het verschil nl, dat, waar de N.G. gehouden was, de aangeboden bijdragen van de XXe Eeuw over te nemen, de heer Aletrino niet vooruit had kunnen protesteeren tegen een publicatie der bijdrage van uw

839. bron: een brief van H. Louis Israëls aan Kloos, 12 december 1910

840. brief van 12 december 1910

cliënt⁸⁴¹. Kloos vraagt dan aan Israëls met Aletrino contact op te nemen 'om overtuigd te worden, dat de heer Dr. A *inderdaad* het zedelijk recht had, verdere plaatsing te verbieden'.

In een brief aan mevrouw Kloos, van 4 januari 1911, stemt Aletrino in met een andere oplossing: '[ik] vind het 't beste, nu de zaken zóó staan, er niets meer aan te doen en de stukken maar te plaatsen' en het niet op een proces te laten aankomen: 'ik heb geen geld genoeg'. En dan vaart hij tegen Israëls uit: 'ik dacht dat Israëls een fatsoenlijke vent was. Hij valt me enorm tegen. Hij is een chicaneur en zijn HoogduitscheJoodzijn komt er uit, met volle vaart'.

Kloos wil zich tot de Vereeniging van Letterkundigen wenden en Aletrino vraagt Robbers (in de brief van 4 en 5 januari 1911) of 'Kloos de kwestie, die ik je heb verteld, voor het Bestuur en voor de Verg[adering] [kan] brengen en hoe moet dat worden gedaan'. Het is de brief waarin hij De Haan beschrijft als 'een geweldig gedegeneerd individu, ontbloot van alle moreel gevoel en daarbij bisexueel met overwegend homosexueele neigingen'.

Robbers heeft Kloos en Aletrino weinig kans op succes gegeven en Aletrino wil, zoals hij Robbers op 10 januari schrijft, nu alles maar laten lopen en De Haans stukken maar laten passeren, uit de brief begrijpende dat de zaak verloren is, 'terwijl je Kl[oos] & mij eer wilt helpen dan de H[aan]'. Ook aan Kloos schreef Aletrino, op dezelfde dag, dit: '[Robbers] is natuurlijk meer geneigd om jullie en mij gelijk te geven, dan de H[aan]. En toch schrijft hij me, dat hij niet gelooft, dat er iets aan te doen is'. Waarschijnlijk schatte Aletrino de partijdigheid van Robbers juist in. Waarschijnlijk echter vergist hij zich als hij op 17 juli 1912 aan Robbers schrijft: 'Ik ben er nog zoo zeker niet van, dat Mr. Is[raëls] [De Haan] zou gezegd hebben, dat 't recht aan zijn zij is; 't kan zijn, maar de vent liegt en draait zoo geweldig, dat je nooit weet wat waar is & wat niet'.

R 1912. De Haan aan Robbers, 7 juli 1912

Amsterdam, 7.7.'12.

Geachte Heer Robbers, sinds jaren heb ik al een conflict met den Heer Willem Kloos over de plaatsing van een stuk in de Nieuwe Gids. Naar de meening van Mr Israëls is het *recht* aan mijne zijde en kan ik de zaak voor den rechter brengen. Echter: ik zou dat liever niet doen. Ik houd niet van de justitie. Liever zou ik de bemiddeling van het Bestuur van de Vereeniging willen inroepen, waarvan alle redacteuren van de N.G. en ikzelf lid zijn. In het jaarverslag stond, dat het bestuur in een geval bemiddeld had, dat mij toeleek iets dergelijks te zijn⁸⁴². Alvorens mij officieel tot het

841. Het probleem was dus niet dat de drukproeven van De Nieuwe Gids niet meer aan Aletrino in Zwitserland werden toegezonden, zoals Aletrino aan Robbers schreef. Evenmin in overeenstemming met de waarheid was, dat De Haan 'het toch te gek [vond] dat één van de redacteuren de dienst uit [maakte]', een gedachte die Kees Joosse aan De Haan toedenkt (zie: Kees Joosse, p. 176). Het was niet zo dat een inzending van De Haan door de redactie van De Nieuwe Gids geaccepteerd was, maar door één redacteur, te weten Aletrino, *niet*, waarna die ene redacteur zijn wil probeerde door te drijven. De mening van Aletrino was objectief irrelevant. De geaccepteerde kopij van De XXe Eeuw was door De Nieuwe Gids overgenomen en moest dus worden afgedrukt, onverschillig hoe deze of gene N.G.redacteur erover oordeelde.

842. In de Mededeelingen van augustus 1911 maakte mr H.L. Israëls gewag van een eigenaardig conflict: 'Een ander geval, waarvan ik hoop dat beëindiging in der minne verkregen zal worden, betrof de opneming in een tijdschrift van Artikelen, die eens waren aangenomen, doch waartegen men later bezwaren had, niet afkomstig uit die Artikelen zelf noch uit eenige gebeurtenis na de aanneming. Terwijl wij ten volle moeten erkennen het recht eener redactie om aangeboden bijdragen terug te zenden, zelfs zonder opgave van redenen, moet de auteur daarentegen zekerheid hebben dat reeds aangenomen stukken worden geplaatst en zelfs dat deze plaatsing binnen redelijken tijd geschiedt. Het belang van den auteur dat zijn door hem tot publicatie gereed geoordeeld werk niet te lang blijft liggen is m.i. vrij aanzienlijk, zoowel uit een finantieel als vooral uit een litterair oogpunt en daarom vertrouw ik dat dit belang zal kunnen worden erkend'.

Bestuur te wenden zou ik u gaarne willen spreken. Is het zeer onbescheiden als ik u een onderhoud vraag? Een slepende zaak schriftelijk uiteenzetten duurt zoo lang⁸⁴³. Ik kan elken avond om 9¼. Maar als u dat te laat is ook wel op eenen anderen tijd, als ik het dan een paar dagen te voren zou mogen weten om eventueele lessen te kunnen verzetten. Na 19 Juli zijn wij de stad uit.

Met hoogachting uw dw.

Jacob Israël de Haan

Blijkens een aantekening van Robbers op de brief: 'Woensdag ½10', is er een afspraak gemaakt. Meer weten we niet.

Op 23 oktober 1912 deed Aletrino Kloos een compromis aan de hand: de stukken moesten maar worden geplaatst, 'onder een anderen titel'. Gelezen had Aletrino de fragmenten weliswaar nog steeds niet ('ik heb ze ouder gewoonte nog niet onder de oogen gehad'), maar zo kwam Kloos tenminste 'van alle gezanik' af, 'waarvan je mij de schuld wenscht te geven [er was blijkbaar ook wrijving tussen Kloos en Aletrino ontstaan] en komt deze kwestie de wereld uit'.

Per 1 januari 1913 verliet Aletrino de redactie van De Nieuwe Gids.

In juni 1913 verschenen 'Zilveren bruiloft' en 'Dood man in huis' in De Nieuwe Gids, als: 'Schetsen', zonder verwijzing naar *Pijpelijntjes* noch naar de publikatie (van 'De schoonouders') in De Nieuwe Gids van 1910.

Tot een boekuitgave van het tweede deel van *Pijpelijntjes* is het na deze allerongelukkigste vóórpublicaties nooit meer gekomen. Het manuscript is verloren gegaan.

Er resten nog twee brieven van De Haan aan Robbers, uit 1918.

De Amsterdamse hoogleraar in de Nederlandse taal en letterkunde, de zeventigjarige Te Winkel, is dan afgetreden en er heerst grote verwarring om zijn opvolging⁸⁴⁴. In Elsevier's Geïllustreerd Maandschrift (1918, waarschijnlijk september) bespreekt Robbers de 'geheel verjaarde opvattingen' van Te Winkel, die allerlei 'naarstig en accuraat' onderzoek verricht en talloze geschriften gerangschikt, betiteld en beschreven had zonder ooit enige mededeling te doen over 'de artistieke, d.i. de feitelijkéénige waarde' van literatuur, ja, die zijn leven lang aan 'litterair schoon' en de 'vatbaarheid' daarvoor geheel voorbij scheen te zijn gegaan. Omstreeks 1880 hadden zich, aldus Robbers, veranderingen in het denken over literatuur voltrokken. De 'schoonheidsontroering' zou centraal in het onderwijs moeten komen te staan. Letterkunde en taalkunde zouden gescheiden dienen te worden. De Vereeniging van Letterkundigen en ook anderen bepleitten een splitsing van de leerstoel.

Dit waren ideeën waarin De Haan zich wel kon vinden. Zijn kandidaat voor een leerstoel Nederlandse letterkunde was Albert Verwey. Hij stelde zelfs een circulaire op om bij de Faculteit, de Curatoren en de Gemeenteraad de aandacht op Verwey te vestigen. De circulaire, ondertekend door o.m. H.P. Berlage, J.C. Bloem, P.N. van Eyck, F.C. Gerretson, Aart van der Leeuw, J.H. Leopold, Jacobus van Looy, Arthur van Schendel en Nico van Suchtelen, was 'vertrouwelijk' en verscheen in augustus 1918. Verwey was geen academicus, aldus dit rondschrijven, maar had in 1914 bij het driehonderdjarig bestaan van de Universiteit van Groningen wel een letterkundig eredoctoraat in ontvangst mogen nemen. De Haan nu schijnt te menen dat door dit eredoctoraat de wetenschappelijke verdiensten van Verwey in een heel speciaal licht werden gesteld. Verwey zelf

843. De stukken die op deze zaak betrekking hebben, werden door Rob Delvigne opgenomen in zijn studie 'Gefnuikte bewondering'.

844. De curatoren droegen de jeugdige A.G. van Hamel, bibliothecaris aan de Handelshogeschool te Rotterdam en leerling van de hoogleraar in de Germaanse filologie, prof. R.C. Boer, voor.

schreef aan een vriend⁸⁴⁵: 'Verzuim niet te noteren dat ik de bul niet als een erkenning van wetenschappelijke maar van dichterlijke verdiensten ontvangen heb, die dan natuurlijk de wetenschappelijke niet uitsluiten'. Maurits Uyldert zag een Dichter op de leerstoel Letteren wel zitten: 'Men pleegt ook de leiding van een conservatorium toe te vertrouwen aan een musicus'. Geheel omgekeerd dacht Hein Boeken daarover. Hij wilde, reagerend op De Haans circulaire, Albert Verwey juist in de eerste plaats aanbevelen 'omdat hij in de laatste 31 jaren geen poëzie heeft voortgebracht'.

Verwey werd, aldus Uyldert, door al die pogingen om hem tot hoogleraar te bombarderen 'in niet geringe mate verontrust'. Eigenlijk had hij andere plannen: 'hij wist sinds enige jaren, dat Prof. Kalff te Leiden hem als zijn opvolger aanbevelen zou, en Leiden, waar het ambt reeds was gesplitst, trok hem uiteraard meer aan dan Amsterdam'. Maar Jacob Israël de Haan zette zijn campagne voort, en schreef er Robbers over.

R 1918a. De Haan aan Robbers, 17 juli 1918

Amsterdam⁸⁴⁶, 17. 7. 1918

Geachte Heer Robbers, ik heb over het Amsterdamsche professoraat een brief geschreven aan het Bestuur van de Vereeniging voor Letterkundigen, waarvan u dus nog wel hooren zult. Maar ik wil er u over schrijven particulier, omdat ik weet, dat u zich persoonlijk ervoor interesseert. Voor het idee van de splitsing voelen wij alles. Ook, dat het litteraire hoogleeraarschap aan een wetenschappelijk geschoold kunstenaar zou komen. De Vereeniging had hier dus goed werk kunnen doen en wellicht de splitsing kunnen doorzetten tegen de faculteit in. Maar ik vrees, dat de Vereeniging het niet goed aanpakt. Dat is wel te begrijpen, daar er in het Bestuur geen mensch is, die het Academieleven te Amsterdam goed kent. Nu schijnt men namen te zijn gaan noemen: Dr Boutens, Frans Bastiaanse, Dirk Coster. Ik dacht, dat u persoonlijk meer voelde voor Dr Prinsen. Zoo gaat de zaak mis. Boutens kan geen Hoogleraar in de Nederlandsche letterkunde worden, omdat hij daarvoor de feitenkennis mist. Het is heel mooi te zeggen: 'wij kunstenaars geven niet om examens en titels'. Maar u zult toch al op het onmogelijke verzet van de Faculteit stuiten, en het van curatoren en den Raad moeten hebben. Zoo gaat 't mis. Trouwens: u krijgt zoo ongenoegen met andere leden. Dirk Coster heeft geen graad. Maar dan kunt u ook aanbevelen: Scharten, Querido, Couperus (Nederlandsch M.O.) Annie Salomons enz. U zult zien, daar komt herrie van.

Ik had gedacht aan Albert Verwey, die een doctoraat *honoris causa* in de Ned. letteren heeft. Dat is nog wat anders dan een examendoctoraat. Het werk van Verwey kent u: veelzijdig en uitmuntend. Ik heb den naam van Verwey al zoo terloops bij de autoriteiten genoemd en iedereen was enthousiast. Een groot aantal kunstenaars en geleerden gevoelt daarvoor.

Ik heb dat met Bastiaanse besproken. Maar B. acht zich zelf de absoluut aangewezen man. Daar heb je 't al! Iedereen schijnt zichzelf aangewezen te achten. Maar ik niet. Bastiaanse meende, dat vele leden van de Vereeniging bezwaar tegen steun aan Verwey zullen maken omdat hij in beginsel staat tegenover een vakvereeniging van kunstenaars⁸⁴⁷. Ik hoop, dat u niet tot die vele leden behoort. Denkt u er goed over na: mijn indruk is, dat Verwey er gemakkelijk komt. En al de

⁸⁴⁵. Zie: Maurits Uyldert, *Dichterlijke strijdbaarheid*, p. 256; over het omstreden Amsterdamsche professoraat: *Naar de voltooiing*, p. 60/1 en 286.

⁸⁴⁶. De brief heeft als briefhoofd: 'Mr. Jacob Israël de Haan / 118 Frans van Mierisstraat / telef. Z. 3647'; de 4 is door De Haan over een gedrukte 3 geschreven. De Haan stond ook in 1918 niet in het telefoonboek van Amsterdam; wèl Van Maarseveen (en het echtpaar had inderdaad het nummer Z 3647). Van Maarseveen stond er, als 'control. Gem.arts', zelfs twee keer in, onder de H en onder de M.

⁸⁴⁷. zie p. 147/9

andere namen maken maar ruzie, omdat helaas zoovele leden van de Vereeniging zichzelf aangewezen achten. Schrijft u mij eens hoe u over de candidatuur Verwey denkt. U moogt dezen brief laten lezen aan iedereen, ook aan hen, die genoemd worden. Zeer gaarne uw dw,

Jacob Israël de Haan

R 1918b. De Haan aan Robbers, 9 september 1918

Amsterdam, 9. 9. 1918

Geachte Heer Robbers, over de zaak Verwey had ik geheel niet meer willen schrijven. Maar deze twee vrije dagen (het Joodsche Nieuwjaar.) heb ik Helene Servaes nog weer eens gelezen⁸⁴⁸. Als ik had kunnen reizen, was ik eens bij u gekomen. Maar als u eens hier in de stad bent⁸⁴⁹, komt u dan eens bij mij. Ik heb hier thuis een heele Beweging. En dan zal ik u eens laten zien, wat Verwey alleen de laatste jaren heeft gedaan. U komt daarvoor niet expres. Maar u bent toch voor uw zaken dikwijls in de stad nietwaar? Gaarne de uwe,

dH.

Dit is het laatste contact tussen De Haan en Robbers geweest waarvan we weten.

Vanuit Jeruzalem dweept De Haan nog wel, een beetje vrijblijvend, met de 'gezinsroman' van Robbers, getuige zijn feuilleton in het Handelsblad van 30 juni 1920: 'Ik houd den laatsten tijd bij voorbeeld veel van Herman Robbers. Zijn gezinsroman en St. Elmsvuur'⁸⁵⁰.

Robbers heeft zich, ondanks zijn beleden voorkeur voor het nietbanale en het nietnormale, tot een openbaar oordeel over De Haans literaire werk niet laten verleiden. In 1909 publiceerde hij in De Boekzaal, algemeen maandschrift voor boek en bibliotheekwezen, een overzicht 'De Nederlandsche roman 19061909'. Een lange reeks auteurs passeert de revue, van Henri Dekking en Eline Mare tot Carry van Bruggen en het echtpaar ScharntAntink, en Robbers trekt ook algemene conclusies zoals: 'van een reactie op het realisme bespeur ik uiterst weinig', maar naar Jacob Israël de Haan en zijn decadente roman *Pathologieën* zoekt men op het plaatje tevergeefs. Pas in zijn literairhistorische werk *De Nederlandsche litteratuur na 1880* (van 1922) komt De Haan voor als 'de diepzinnige dichter, vereerder der joodsche tradities, die eens, als jong prozaïst, met zijn *Pijpelijntjes* en *Pathologieën* de hollandsche wereld verschrikte'. De Haan heeft deze passage gekend en erop gereageerd in een kwatrijn 'Herman Robbers', dat begint met de regels: 'Hij noemde mij "den diepzinnigen dichter". / Is mijn Lied dieper dan een glas met wijn?'⁸⁵¹ En in de tweede druk, van 1925, waar hij spreekt van 'den diep zinnenden dichter' De Haan, voegt Robbers in een voetnoot toe: 'Men herinnert zich zijn tragischen dood, eenige maanden geleden, te Jerusalem'. Formuleringen die van ernst en respekt getuigen. Maar bij nader inzien lijkt het toch wel ietwat onterecht dat Robbers achteraf een beetje de spot meent te mogen drijven zowel met die kennelijk nog aan niets gewende Hollandse luidjes, waarvan hij zich nergens ooit gedistantieerd had, als met die kennelijk niet voldoende diepzinnige en jeugdig onbezonnen prozawerken, waarvan hij het

848. De roman *Helene Servaes*, eerst behaaglijk in Elsevier afgedrukt en in 1914 als boek verschenen, behoorde tot Robbers' bekendste werken.

849. Robbers was in 1914 verhuisd naar Schoorl.

850. Zie: *Jacob Israël de Haan, correspondent in Palestina 19191924*, samengesteld door Ludy Giebels, p. 93. In haar annotatie slaat Giebels de plank flink mis: 'De Haan had tijdens zijn geestelijke crisis als gevolg van *Pijpelijntjes* met Robbers brieven gewisseld en aan hem steun ontleend' (p. 96).

851. *Verzamelde gedichten*, II, p. 312

belang nooit had ingezien.

Ook van de Palestijnse feuilletons zag Robbers de betekenis niet. Hij schreef in Elsevier in 1922 een kort stukje over het bundeltje *Jerusalem*, 'dit kleine boekje, met zijn vele wel héél kleine zinnnetjes die niet eens altijd zinnnetjes zijn. Twee woorden maar vaak, en dan een punt. En dan vier woorden. En weer een punt. Drie nieuwe woorden. Een punt... Een beetje trukerig, deze... hm... stijl'.

VII: Eekhoud

Georges Eekhoud gebruikte soms zijn dagboek ook als agenda. Zo schreef hij op dinsdag 29 augustus 1905 in zijn dagboek: 'Ecrire à [...] Jacob de Haan'. En hij heeft hem geschreven, want op 31 augustus 1905 beantwoordde De Haan zijn brief⁸⁵². Op 8 november 1905 noteerde hij: 'Annoncer Pathologiën' en in de oktoberdecemberaflevering annonceert hij in *La Belgique artistique et littéraire* dat Jacob de Haan, wiens roman *Pijpelijntjes* zulke heftige controverses had opgeroepen, een nieuw werk heeft voltooid, getiteld *Pathologieën* en voorbestemd om niet minder tumult teweeg te brengen⁸⁵³. Als Eekhoud dus op 7 maart 1909 zich in zijn dagboek voorhoudt: 'Il me faut écrire absolument à [...] Remy de Gourmont' en 'à De Haan', dan is het aannemelijk dat hij ook dat inderdaad gedaan heeft. Maar er zijn uit 1909 helaas geen brieven bewaard, noch van Eekhoud aan De Haan, noch van De Haan aan Eekhoud. Wél vindt men in het bezit van Eekhoud werk van De Haan uit 1909, gedichten, door De Haan aan Eekhoud toegezonden. Het is het jaar van De Haans nieuwe poëtische activiteit.

Ook moet er in 1909 contact tussen De Haan en Eekhoud geweest zijn, toen De Haan meedeed aan een protest in *Ontwaking* tegen de executie van de Spaanse anarchist Francisco Guardia Ferrer; Eekhoud was redakteur van *Ontwaking*.

Van de gedichten die De Haan aan Eekhoud toezond, noemen we in de eerste plaats de publikatie in *De Gids*, in het septembernummer⁸⁵⁴, een sonnet 'Zomernacht' dat, evenals vroegere gedichten van De Haan, sterk aan Kloos herinnert. Aan Van Eeden schreef De Haan op 4 september 1909: 'ik maak eene dissertatie. [...] Ik ben rustig en stil. Maak wederom verzen. [...] De Gids plaatste er deze maand een [...]. Verwey accepteerde er vier voor De Beweging'.

Drie maanden later publiceerde *De Beweging* voor het eerst werk van De Haan: 'Liederen', te weten: een lang gedicht 'Terugkeer' en vier sonnetten, 'Zomer en Dageraad', 'De zomermorgen', 'De jonge vogel' en 'Het kleine dorp'⁸⁵⁵, sonnetten die zowel aan Kloos herinneren als aan de 'Verzen van Jezus', die in 1904 in het tijdschrift *Nederland* gepubliceerd waren. Als honorarium voor zijn bijdrage aan het decembernummer werd aan De Haan, volgens een aantekening van redakteur Verwey van 3 december in zijn kopijboek, een bedrag van f 9,37⁵ togedacht. De Haan liet evenwel weten, in een brief van 8 december aan Verwey, dat hij het geld niet nodig had.

Anders dan men gewoonlijk denkt, nam De Haans nieuwe poëtische activiteit in 1909 dus een aanvang niet in *De Beweging*⁸⁵⁶, maar in *De Gids*. Oudere gedichten heeft hij zelf niet gebundeld, ook de beide gedichten niet die in datzelfde jaar in *De Amsterdammer* gestaan hadden⁸⁵⁷. De Haan liet kennelijk de poëzie die volgens hem voor publikatie in boekvorm in aanmerking kwam, met het sonnet in *De Gids* van september 1909 beginnen.

852. zie p. 161 en brief nr 107

853. zie p. 165/6

854. 1909, III, p. 498

855. deze gedichten in *Verzamelde gedichten*, I, p. 324/5, 305, 304, 303 en 301

856. 'Het was in 1909 dat Albert Verwey voor de eerste maal verzen van De Haan een plaats waardig keurde in zijn tijdschrift *De Beweging*. De dichter had zijn eigen stem gevonden', aldus Lekkerkerker in zijn 'Verantwoording', *Verzamelde gedichten*, I, p. 399. 'De gedichten van vóór 1909 zijn dus niet opgenomen'.

857. Lekkerkerker nam ze wél op: *Verzamelde gedichten*, II, p. 373 en 374

Eekhoud ontving de gedichten uit De Beweging in de vorm van een drukproef⁸⁵⁸; onderaan staat geschreven: 'Ik verzoek u beleefd mij eene revisie te zenden. Jacob Israël de Haan. 27. Palestrinastraat Amsterdam', en in de derde strofe is een zetfout ('morgenrede') verbeterd ('morgenvrede'). Ook had boven de gedichten eerst 'Gedichten' gestaan, door De Haan veranderd in: 'Liederen'. In 1917 vonden zij ook inderdaad, evenals het sonnet 'Zomernacht' uit De Gids, hun plaats in een bundel van die naam: *Liederen*.

Pas van eind 1910 kennen we weer een brief van De Haan aan Eekhoud. Wél heeft hij hem in dat jaar een bezoek gebracht en een reeks overdrukjes gestuurd. Ten eerste uit De Gids de gedichten uit het februarinummer ('Aan de beek' en 'Sluimerende knaap', later gebundeld in *Liederen*⁸⁵⁹), die uit het juninummer ('Groote Verzoendag', 'Inwijdingsfeest', 'Loofhuttenfeest' en 'Paschen', in 1915 gebundeld in *Het Joodsche Lied*⁸⁶⁰), dat uit het novembernummer ('Huisvaart naar Holland', later in *Liederen*⁸⁶¹) en die uit het decembernummer ('Vreugde der Wet', 'Het Wekenfeest', 'Zeventien Tammoez' en 'Verstrooiing', later in *Het Joodsche Lied*⁸⁶²). De Haan voorzag zijn zendingen van opdrachten, die we niet alle zullen overnemen. Alleen deze eerste, uit de zending 'Liederen', bestaande uit 'Aan de beek' en 'Sluimerende knaap': 'Van den Dichter aan zijn vriend en meester Georges Eekhoud'.

In De Beweging verschenen, in november 1910, nog eens vijf 'Liederen', te weten: vier genummerde berijmingen van 'Heilige Dagen', 1. 'Negen Ab', 2. 'Sabbath', 3. 'Het Nieuwejaar', 4. 'Het Lotenfeest' (later gebundeld in *Het Joodsche Lied*⁸⁶³) en een gedicht 'Het droeve lied' (later opgenomen in *Liederen*⁸⁶⁴). Het zijn deze vier gedichten op joodse 'heilige dagen' waarin men wel een ommekeer in het leven van De Haan heeft willen zien, de geboorte van een 'joods dichterschap' en een machtige invloed van Albert Verwey op zijn werk⁸⁶⁵. De eerste 'joodse' gedichten van De Haan verschenen evenwel niet in De Beweging (in november 1910), maar in De Gids (in juni), zonder dat iemand op de gedachte zou komen om van een machtige invloed van Van Hall, Colenbrander of Johan de Meester op De Haans ontwikkeling te spreken. Een probleem blijft ook: wat verstaat men onder een 'joods' dichterschap? Leest men De Haans 'joodse' gedichten uit 1910 in De Gids en in De Beweging, dan ontmoet men berijmingen van bepaalde, exclusieve thema's, zoals Zeventien Tammoez en Negen Ab, die voor niet ingewijden in verklarende voetnoten onderaan de bladzij worden toegelicht⁸⁶⁶: 'Negen Ab' is, lezen we, 'een vastendag' en bij 'Het Nieuwejaar' wordt

858. Later ontving hij ook een overdrukje.

859. *Verzamelde gedichten*, I, p. 296 en 317

860. *Verzamelde gedichten*, I, p. 93/5, 103/4, 96/7 en 110

861. *Verzamelde gedichten*, I, p. 339/40

862. *Verzamelde gedichten*, I, p. 101/2, 119/20, 121 en 199/200

863. *Verzamelde gedichten*, I, p. 123/5, 134, 92 en 105

864. *Verzamelde gedichten*, I, p. 337/8

865. Verwey 'bood de verproletariseerde outcast [De Haan] de helpende hand', Verwey wou gedichten, geen proza, met name wou hij 'Joodse gedichten', 'op het spoor van het "Spel van verwoest Jeruzalem"'. 'Zo wekte Verwey het Joodse dichterschap van Jacob Israël de Haan'. Aldus Jaap Meijer in *De zoon van een gazzen*, p. 114/5.

866. In de *Verzamelde gedichten* moet men de voetnoten, die bij De Haan luid en duidelijk in de tekst staan, achterin zoeken, zonder dat er bij de gedichten zelf een teken is geplaatst dat ernaar verwijst, terwijl die verzamelde voetnoten ook niet in de inhoudsopgave vermeld worden.

toegelicht: 'Op Nieuwejaar wordt in onze kerken de bazuin geblazen'. Leest men ná 'Heilige Dagen' in De Beweging 'Het droeve lied' (dat later in een heel andere, niet'joodse' bundel terecht kwam), dan heeft men daar geen moeite mee. Het dichterschap van De Haan leverde gewoon zowel 'joodse' als niet'joodse' gedichten op, tegelijkertijd of om en om.

Voorts treft men in Eekhouds bezit natuurlijk De Haans opstel 'Naar aanleiding van eene crimineele statistiek van de Joden' aan, overdrukje van het Tijdschrift voor Strafrecht, waarin het in 1910 was gepubliceerd. De Haan wees in dit opstel op het belang van de letterkunde voor de wetenschap der criminologie. Schrijvers laten 'het innerlijke' aan bod komen, statistieken niet. Als belangrijk voor de bestudering van de criminaliteit van joden beveelt De Haan dan o.m. *In de schaduw* aan, 'eene zeer fraaie bundel novellen door Carry van Bruggen', en voor de bestudering van de criminaliteit in het algemeen: *Van de koele meren des doods* van Van Eeden en twee werken 'van den verfijnden Belgischen schrijver Georges Eekhoud', *L'Autre vue* en *Le cycle patibulaire* (p. 147/8). Het overdrukje in het bezit van Eekhoud kreeg een opdracht in handschrift mee: 'Van den schrijver aan zijnen meester Georges Eekhoud'.

En uiteraard bedacht De Haan zijn vriend met ditmaal geen overdrukje, maar de complete aflevering van Groot Nederland, waarin men zijn gedicht 'De jonge herder' vindt⁸⁶⁷, geïnspireerd 'op eene schilderij van den Belgischen schilder Emile Claus, in het bezit van den Belgischen Dichter Georges Eekhoud'⁸⁶⁸. Het gedicht was op 1 november 1909 door De Gids geweigerd⁸⁶⁹ en dus vóór die datum geschreven. De brief die Eekhoud zich in maart 1909 in zijn dagboek voornam te schrijven, kan op dat gedicht en dat schilderij betrekking hebben.

E 1910. De Haan aan Eekhoud, 4 december 1910

Amsterdam, 4. 12. '10.

Beste Meester Eekhoud, u zult wel denken: die Joop schrijft ook niet dikwijls eenen brief. Dat is ook zoo. Maar die Joop heeft verschrikkelijk veel lessen tegenwoordig⁸⁷⁰. En hij is voortdurend ongelukkig. Vergeef het hem dus.

Hierbij zend ik u eene aflevering van GrootNederland met een gedicht op den Petit Vacher. Waarom heeft die fotograaf mij toch nooit de foto gestuurd?⁸⁷¹

Zoals u ziet nemen alle tijdschriften mijne Lieder en gaarne. De Gids had er ook vier. Daarvan zal ik u een afdrukje zenden.

Ik zou het heerlijk vinden, wanneer u eens naar Amsterdam komen zoudt. U kunt gemakkelijk mijn gast zijn. Dus: doe dat eens. Nu moet ik eindigen.

Veel liefs van uw vriend

Joop

⁸⁶⁷. december 1910, p. 651

⁸⁶⁸. Het gedicht werd later gebundeld in *Lieder en*. In de *Verzamelde gedichten I* vindt men het gedicht op p. 315, de voetnoot op p. 397.

⁸⁶⁹. zie 'Inloopboek'

⁸⁷⁰. De Haan was repetitor geworden. In een brief van 3 november 1910 vertelt hij aan Albert Verwey dat hij zo'n 4 à 500 gulden per maand verdient. Hij had dus heel wat repetenten.

⁸⁷¹. foto en fotograaf: ons onbekend

In 1910 publiceerde De Haan zijn laatste *nerveuze vertelling*⁸⁷², 'De lupuslijder', in *Ontwaking*, dat toen, na een fusie, *Ontwaking* en *Nieuw Leven* heette⁸⁷³. Uit die tijd kennen we een merkwaardige brief van De Haan, van 19 mei 1910, gericht aan een redakteur van *Ontwaking*, maar niet aan Georges Eekhoud en ook niet aan redakteur Segher Rabauw (want die wordt als 'Waarde Makker' aangeschreven⁸⁷⁴ en deze brief begint met 'WelEdelGeb. Heer!'). 'Geruimen tijd geleden zond ik u op uw verzoek eene bijdrage voor het tijdschrift *Ontwaking*', aldus de brief. 'Daar ik tot dusverre geen drukproef en geen enkel nummer van het tijdschrift heb ontvangen, denk ik, dat de uitgave van *Ontwaking* is gestaakt. Mocht dit het geval zijn, dan zou ik de novelle wel gaarne willen terughebben'. Het is eigenaardig dat De Haan zich niet tot Eekhoud (of Rabauw) wendde. Misschien dacht hij dat Eekhoud geen redakteur meer was.

Wij sluiten 1910 af met de vermelding van een lang gedicht 'Aan den heiligen Thomas van Aquino, Doctor Angelicus'⁸⁷⁵, door J. Greshoff gepubliceerd in *Het jaar der dichters. Muzenalmanak voor 1911* (van 1910): 'Geen morgen meer, dat ik niet trouw en sterk / Uw woorden lees' en 'Geen avond meer, dat ik niet welbewust / Uw boeken lees' er zijn formuleringen in dit gedicht die het vermoeden doen opkomen dat De Haan, zoals meer decadente letterkundigen, voor de bekoring van het katholieke geloof niet ongevoelig was. Tegelijk echter stond van hem in dezelfde 'almanak' een gedicht 'Sabbath'⁸⁷⁶, vol heimwee naar de Sabbathviering in het ouderlijk huis ('ik was toen kleiner dan mijne moeder'). En in een *besliste volzin* in *De Amsterdammer* van 16 januari 1910⁸⁷⁷ ziet men (dat is althans een interpretatie) hem juist afstand nemen tot ieder geloof: 'Ik heb in mijn leven het Eeuwige met het Tijdelijke verwisseld'.

Op een briefkaart van 11 mei 1911 uitte Eekhoud (nogmaals?) zijn bewondering voor het gedicht op het schilderij van Emile Claus. Verder reageerde hij op een gedicht 'Aan Emile Claus', dat enige dagen daarvoor in het weekblad *De Samenleving* van 6 mei 1911 verschenen was, en waarin de 'herdersjongen' c.q. 'koewachter' nog eens terugkeert⁸⁷⁸.

In het Eekhoud-archief ontbreekt een opdracht-exemplaar van *Schetsboek*, waarvan het voorwoord gedateerd is: voorjaar 1911 en de kopij in de zomer van 1910 zal zijn ingestuurd. De bundel bevat bijdragen van Nederlandse letterkundigen bij gelegenheid van het eerste lustrum van de Vereniging van Letterkundigen. De Haan droeg *Escal-Vigor* bij, geïnspireerd op de gelijknamige roman van Eekhoud uit 1899, met een 'Envoi' die Meester Eekhoud dankt voor zijn steun 'toen 't volk van Holland met dof gemor / als een zee vol wind en woelend gedruisch / tegen mijn woning opliep en ik vlood / uit Holland'.

872. Nog in 1911 haalt De Haan, als hij onder het pseudoniem René de With in *Den Gulden Winckel* een beschouwing publiceert over de gedenkschriften van Wanda de Sacher Masoch, zeer precies en zeer bewust juist die passages uit dat boek die bij zijn eigen werk, met name de *nerveuze vertellingen*, aansluiten, zoals Sacher Masochs herhaalde verklaring 'dat hij verschrikkelijk jaloersch was, maar dat die jaloezie juist zulk een diep genot voor hem was', of de dochter van een rabbijn die 'niets heerlijker vond dan te gaan biechten en bidden in eene katholieke kerk'. Zie onze 'Inleiding' bij *Nerveuze vertellingen*, p. 20.

873. jrg 10, III/IV, p. 108/19

874. zie brief VR 1914

875. *Verzamelde gedichten*, II, p. 375/6

876. *Verzamelde gedichten*, I, p. 134/6

877. *Besliste volzinnen* nr 240

878. *Verzamelde gedichten*, II, p. 377/8, de bijbehorende en door de editeur bijgewerkte voetnoot op p. 477.

In Eekhouds bezit treft men wel het gedicht 'Pindarus' dood' aan, met een aantekening van De Haan: 'Dit is de proef. Verschijnt in De Gids van Juni' (1911). Eekhoud kende het gedicht dus, voordat het officieel verscheen en het publiek onder ogen kwam: iets waar De Haan een speciaal plezier in schiep⁸⁷⁹. De Haans 'Liederen' en 'Pindarus' dood' las Eekhoud met liefde en bewondering.

Zelf heeft hij dan zijn grote werk *Les Libertins d'Anvers* voltooid. Het zal in oktober in Parijs verschijnen, zegt hij.

E 1911a. Eekhoud aan De Haan, 11 mei 1911 (volgens poststempel)

Mon très cher Yoop, pardonnez moi mon long silence; mais j'ai été tres, tres occupé. J'ai enfin terminé mon gros ouvrage sur les *Libertins d'Anvers*; il paraîtra en octobre à Paris et je me ferai en plaisir de vous l'offrir. - Je lis et relis longtemps avec beaucoup d'intérêt les revues et les tirés à part qui contiennent de vos vers ou de votre prose; les vers sur le petit *Vacher* de Claus sont exquis came aussi ceux que vous venez de dédiés au peintre.

J'aime beaucoup vos *Liederen* et surtout votre admirable poème sur la *Mort de Pindare*. Comptez, ces perles ne tarderont pas à être réunites en un écrin ou en un volume digne d'elles?

Je me réjouie de vous voir en une si excellente voie. Vous devez vous porter à present aussi bien au physique qu'au moral? Ma femme se rappelle à votre cordial souvenir et moi je vous salue affectueusement des mains. G. Eekhoud.

'Soms denk ik meer aan [...] Georges Eekhoud dan aan mij zelve', aldus een (iets ingekorte) *besliste volzin* van De Haan⁸⁸⁰. In elk geval lijkt het voor De Haan van groot belang geweest te zijn om zijn vriend in Brussel van zijn publikaties zo spoedig mogelijk op de hoogte te stellen. Wanneer zijn gedicht 'Sophocles en de jonge slaaf'⁸⁸¹ bij Albert Verwey berust, schrijft De Haan hem (op 17 april 1911): 'Het gedicht van Sophocles zou ik wel gaarne zien in de afl[evering] van Juni of Juli. Ik wilde het namenlijk aan Georges Eekhoud geven, dien ik in Brussel zal ontmoeten op het einde van Juli of in 't begin van Augustus als 't vacantie is'. Maar hij ontmoette Eekhoud eerder. Op 27 mei schreef hij aan Verwey: 'Gisteravond stoof ik naar Brussel voor een dag'. En op 29 mei noteerde Eekhoud ontroerd in zijn dagboek: 'Yoop' was op de 27ste 's ochtends vroeg komen binnenvallen en had hem gefeliciteerd met zijn verjaardag (Eekhoud werd op die dag zevenenvijftig). 's Avonds had De Haan, na een wandeling door de stad, bij Eekhoud thuis gegeten. De volgende middag had De Haan het echtpaar een etentje in Tervuren aangeboden en ook de tram betaald. Men bezocht het Koloniaal Museum aldaar en keerde daarna naar de stad terug⁸⁸². De Haan nam de trein van 5 uur naar Amsterdam.

879. Zo bedelde hij zelf in 1900 om een exemplaar van *Van de koele meren des doods*: 'Kun je 't mij niet geven voor iedereen het leest' (brief nr 4), en kreeg hij Giza Ritschls *Nieuwe verzen* vóór de verschijningsdatum (zie p. 71).

880. *Besliste volzinnen* nr 163

881. opgenomen in *Libertijnsche liederen* (1914); niet verschenen in De Beweging, maar in Greshoffs *Het jaar der dichters. Muzen Almanak voor 1912* (1911)

882. 'Samedi matin Yoop est tombé à l'improviste chez nous et m'a souhaité mon anniversaire (27 mai 57 ans!!!); il a dîné à la maison; l'après midi nous nous sommes promenés en ville; Verlooy est venu me relancer au *Saint Pierre*; les deux ont soupé chez nous. Hier De Haan nous a payé la promenade en tram et le diner à Tervueren (Nous dinons au jardin, à l'Hotel de Bruxelles) Rentrés en ville vers 4 heures après avoir visité le musée colonial. Je retrouve ma bague de tante *Gossen* que j'avais oubliée au lavatory derrière la Bourse'.

E 1911b. De Haan aan Eekhoud, 29 mei 1911 (volgens poststempel)

Beste meester, de trein ging toch om 5 uur. Gelukkig was ik niet te laat. Het was heel vol in den trein, ook in de eerste klas. Ik had ergen hoofdpijn en heb die nog. Het is alles heel druk. Ik zal probeeren wat rust te krijgen. Vele groeten ook aan uw vrouw van geheel uw

Joop

In de zomer van 1911 bereisde De Haan Frankrijk. Op 16 augustus stuurde hij Eekhoud een briefkaart vanuit Normandië: 16 augustus afgestempeld in Carteret, 18 augustus in Brussel.

E 1911c. De Haan aan Eekhoud, 16 augustus 1911

'*En route*' roman in drie weken niet van Huysmans, maar van den illusteren

Joop

Van Normandië reisde De Haan naar Bretagne, waar hij (wij weten het van een kaart van 26 augustus 1911 aan Verwey) bij de nonnen van het Heilige Hart gastvrijheid vond. Hij voelde er zich: 'calm, sad, secure behind high convent walls', een citaat van Dowson⁸⁸³. Huysmans en Dowson: tenminste *iets* laat De Haan merken van een gevoel van verwantschap met beide decadente schrijvers, die katholiek waren geworden. Ook in de *besliste volzinnen* vinden we een toespeling op een bekering als keuzemogelijkheid: 'Eenzaamheid of catholicisme, is de eenige keus van eenen kunstenaar van onze dagen'⁸⁸⁴.

Uit Bretagne schreef De Haan niet aan Eekhoud, althans er is niets bewaard. Wel schreef hij uit Parijs, een *carte postale* afgestempeld 31 augustus.

E 1911d. De Haan aan Eekhoud, 31 augustus 1911

Parijs! Ik was vanmorgen bij De Gourmont⁸⁸⁵. Hij was heel lief voor mij en hij zendt veel groeten. Dag.

Joop

April 1912 bereisde De Haan, samen met Van Eeden, Engeland; op 4 april vertrok het tweetal met de nachtboot, met vertraging, 'toen het schip niet weg kon, wegens de harde wind'⁸⁸⁶. In Londen maakte De Haan kennis met relaties van Van Eeden, zoals Upton Sinclair⁸⁸⁷. Op 8 april stuurt De

⁸⁸³. door Verwey vertaald als: 'kalm, droef, beschermd; in 't hooge ommuurd konvent' (te vinden in: *Stille Toernooien*, 1901, p. 200)

⁸⁸⁴. *Besliste volzinnen* nr 53; De Amsterdammer 15 maart 1908

⁸⁸⁵. Aan Remy de Gourmont droeg De Haan een van de 'nerveuze verzen' op in september 1907 in *Ontwaking*; in 1908 beschreef hij in het oktober/novembernummer van *Ontwaking* een bezoek aan Gourmont; op 12 april 1908 publiceerde De Haan in De Amsterdammer de *besliste volzin*: 'De deugd van de gebreken van R. de Gourmont is: dat het persoonlijke gebreken zijn' (*Besliste volzinnen* nr 77); in *Pathologieën* (tweede hoofdstuk van het tweede deel) woont René Richell in dezelfde straat als de Fransman.

⁸⁸⁶. Van Eeden, *Dagboek*, 5 april 1912

⁸⁸⁷. Amerikaans schrijver en lid van Van Eedens Kring van de Koninklijken van de Geest.

Haan een briefkaart aan Georges Eekhoud; het Brusselse poststempel is van 9 april, het Londense onleesbaar.

E 1912a. De Haan aan Eekhoud, 8 april 1912

Hoe gaat het met de lieve vrienden in Brussel? Zij worden niet vergeten. London is nu heel druk. Het weer is mooi. Upton Sinclair is een aardige kerel. Veel liefs van

Joop

Een paar dagen later bezoekt De Haan de gevangenis van Reading, ('Readingjail', schrijft Van Eeden⁸⁸⁸), waar Oscar Wilde luttele jaren voordien dwangarbeid verrichtte en inspiratie opdeed voor zijn gedicht *The ballad of Reading Gaol*. De Haan ging naar Reading niet alleen uit bewondering voor de dichter aan wie hij het laatste stuk van *Pathologieën* had opgedragen, maar ook als strafrecht deskundige. Op dezelfde dag (het Engels poststempel is weer onleesbaar, het Brusselse dateert: 14 april 1912) schreef hij een briefkaart aan Eekhoud.

E 1912b. De Haan aan Eekhoud, 13 april 1912

Beste meester Eekhoud: ik ben vandaag in de gevangenis te Reading geweest. Ik heb het graf van den soldaat van the Ballad ook gezien. Zoudt u mij nog eens naar Holland willen sturen, *zoo gauw mogelijk* de kranten, die u hebt over de dwangarbeid in Wilde's tijd. U krijgt ze gauw terug. Wij gaan morgen weer naar Holland. Veel liefs van

Joop

Op 26 juni 1912 publiceerde De Haan in het Weekblad van het Recht een bespreking van een boekje over Engelse gevangnissen, met de nodige bescheidenheid: hij was in Engeland maar in 'eene enkele gevangenis' en 'nog nooit in eene Hollandsche gevangenis geweest' en had, schrijft hij, 'onder [zijne] vrienden en goede bekenden niet meer dan twee dieven' (dus evenveel als Joop en Sam in *Pijpelijntjes* er hadden en ook die bezochten de koepelgevangenis in Haarlem niet). Opvallend is de wijze waarop de poëzie van Wilde dan door De Haan als wetenschappelijk materiaal gehanteerd wordt, waarschijnlijk toch iets heel ongebruikelijks in juridisch milieu. Ook in dit opstel wordt het graf van de soldaat ('a pit of shame', zegt Wilde) vermeld. In De Gids van 1912⁸⁸⁹ publiceerde De Haan een lang gedicht 'Aan Oscar Wilde' en in De Gids van 1914 'In Reading Goal', met ook dáárin dat graf, een 'kalken grafstee zonder bloemen', en de naam van de geëxecuteerde: 'drie letters aan de grafmuur'⁸⁹⁰.

Juli 1912 vertrekt De Haan, met Van Maarseveen, voor een reis van drie weken naar Rusland, voorzien van introducties; Van Maarseveen ging op familiebezoek: het echtpaar had immers 'nabije aanverwanten onder de Russen'⁸⁹¹.

Vanuit Moskou stuurde De Haan aan Eekhoud een ansichtkaart en vanuit Riga zelfs twee, met alleen zijn naam erop.

Teruggekeerd, voorzien van talloze wetenswaardigheden en notities op juridisch gebied en

888. *Dagboek*, 15 april 1912. Zie verder: Delvigne, 'In een Engelse gevangenis'

889. 1912, II, p. 159

890. *Verzamelde gedichten*, I, p. 331

891. *In Russische gevangnissen* 1913, p. 2; 1986², p. 19

tegelijk ontsteld en verontwaardigd over de barre toestanden die hij in de Russische gevangenen had aangetroffen, bereidt De Haan een reeks publikaties voor, die in De Beweging zullen verschijnen: 'Russische' gedichten in het septembernummer en het verslag van zijn reis, een serie opstellen 'In Russische gevangenen', in de afleveringen van oktober, november en december.

In die tijd hield De Haan zich ook met Eekhoud intensief bezig, met diens roman *Les Libertins d'Anvers*: op 5 december 1912 zond hij Albert Verwey een lange, lyrische berijming van de roman, 'Antwerpsche Libertijnen'⁸⁹², met een 'Envoi aan Georges Eekhoud' als besluit.

Dan treft hem een onheilstijding. Op 8 december bereikt hem een briefje uit Luik⁸⁹³: Victor Dmitrenko, zelf gevlucht uit Rusland, deelt hem mee dat zijn broer Georges, die De Haan in de centrale gevangenis in Moskou ontmoet had en die diepe indruk op hem gemaakt had, naar Siberië verbannen is.

E 1912c. De Haan aan Eekhoud, 15 december 1912

Amsterdam, 15.12.'12.

Beste meester Eekhoud, hierbij zend ik u het laatste stuk over Rusland. Ik ben wanhopig. Georges Dmitrenko, mijn lieve jongen uit Moskou, is verbannen naar Jacoetsk, het meest ruwe deel van Siberië. Zijne familie, die mijn adres had heeft mij geschreven. Hij vroeg het zijne moeder, vóór hij in ballingschap ging. Ik zal *alles* doen om hem te helpen. Misschien ga ik zelf voor hem naar Londen en naar St. Petersburg. Ik ben ziek van ellende.

Dinsdag 24 Décembre ga ik naar Antwerpen naar eenen vriend van Minor⁸⁹⁴. 's Avonds ga ik naar Brussel. Ik hoop u te zien. Ik heb veel te vertellen. Den volgenden dag naar Parijs, naar de familie van Minor. Schrijft u mij eens spoedig? Veel liefs van

Joop

Op de 24ste december, de avond vóór Kerst, arriveert De Haan in de Rue du Progrès. De volgende dag schreef Eekhoud in zijn dagboek: 'Yoop' had met de Eekhouds gesoupeerd, hij had aan één stuk door over Russische gevangenen gepraat en zo wel een beetje Eekhouds Kerstviering bedorven⁸⁹⁵. Toch liet Eekhoud zijn vriend niet in de steek. Op zondag 5 januari 1913 besprak hij in de Vlaamsche Gazet van Brussel De Haans publikaties van oktober, november en december in De Beweging: 'De hr. Jakob Israël De Haan, de uitstekende Nederlandsche dichter en prozaschrijver, die tevens een zeer beslagen en met groote menschenliefde bezielde doktor in rechtskunde is⁸⁹⁶, ging verleden jaar drie weken op reis in Rusland' en dan bespreekt Eekhoud De Haans 'merkwaardig verslag', dat uitmunt 'zoo in letterkundige waarde als in opzicht van hooge menschlievendheid' en dat enerzijds 'de oprechtheid en de rechtzinnigheid der Russische overheden' vermeldt, die De Haan toestonden 'gedurende geruimen tijd met politieke gevangenen alleen te zijn'

⁸⁹². *Verzamelde gedichten*, I, p. 6/48

⁸⁹³. zie: *In Russische gevangenen* 1913, p. 131; 1986², p. 128

⁸⁹⁴. Joseph Minor had hem verzocht zijn familie en zijn vrienden in Frankrijk (en blijkbaar ook in Antwerpen) op te zoeken. Minor had verschillende straffen ondergaan, was verbannen geweest ('Voor de joodsche verbannen werden nog bijzonder ongunstige schikkingen getroffen'), ontsnapt, verraden, gepakt en weer veroordeeld. Minor was de zoon van de opperrabbijn van Moskou; zie: Hans Driessen, p. 140.

⁸⁹⁵. 'Yoop a soupeé avec nous. Il nous parle des prisonniers russes mais il a un peu contrarié notre petite fête de l'arbre de Noël'.

⁸⁹⁶. Mr De Haan behaalde zijn doktorstitel in 1916.

(wat in andere landen niet mag), en anderzijds de Russische regering als 'de ergste der autokratische en reaktionnaire regeeringen' aan de kaak stelt. Met name noemt Eekhoud het somber lot van Josef Minor en het besluit om Georges Dmitrenko (en hij citeert uit de brief van De Haan) naar 'het barste gewest' van Siberië te verbannen. De Haans verhaal herinnert Eekhoud aan de Hel van Dante, maar deze 'Russische tafereelen', zegt hij, zijn helaas geen fictie.

Zijn tweede reis naar Rusland maakte De Haan niet in gezelschap van zijn echtgenoot, zoals de eerste.

Kaart aan Eekhoud uit Parijs, 11 februari 1913 (getuige het poststempel). In Luik heeft De Haan Victor Dmitrenko, de broer van Georges Dmitrenko, ontmoet en in Parijs zijn oude vriendin en hofdame Hélène Vacaresco⁸⁹⁷.

E 1913a. De Haan aan Eekhoud, 11 februari 1913

Hélène V. heeft mij een brief voor de koningin van E. gegeven. Victor Dmitrenko is een aardige jongen. Juist een brave broer van Georges. Hij kende uwe boeken, die in 't Russisch vertaald zijn. Uit Rusland meer⁸⁹⁸. Ik heb goeden moed. Veel liefs van

Joop

In de afleveringen van juni, september en december van De Beweging 1913 publiceerde De Haan 'aanvullingen' bij zijn vroegere stukken over Rusland. In het oktobernummer, tussen de bedrijven door, verscheen een groot gedeelte van 'Antwerpsche Libertijnen' in het tijdschrift. In juli had De Haan bij Verwey op uitstel van publikatie aangedrongen: 'Het spijt mij voor Georges Eekhoud, die de fragmenten gaarne lezen wil, maar de Russen moeten voorgaan⁸⁹⁹. Een ander deel der 'Antwerpsche Libertijnen' verscheen in *Het jaar der Dichters* 1914 (1913); redakteur Greshoff had erom gevraagd. En De Haan schreef Greshoff: 'geef mij 't boek terug. Ik kreeg het van Eekhoud. Foei!⁹⁰⁰

De volgende kaart kreeg Eekhoud uit Almelo (afgestempeld: 20 september 1913).

E 1913b. De Haan aan Eekhoud, 20 september 1913

Lieve meester, ik ben op reis. Maar ik ga misschien weer gauw naar Rusland. Maar wellicht kom ik eerst nog in Brussel. Schrijft u mij eens! Veel veel liefs van

Joop

Toen De Haan zijn derde reis naar Rusland aanvaardde, was zijn boekje *In Russische gevangenissen* al verschenen. Het bevatte de reisverslagen die in 1912 in De Beweging gepubliceerd waren, met 'aanvullingen' uit 1913: stukken met een studieuze, wetenschappelijke inslag en tegelijk een fel politieke uitstraling, men zou kunnen zeggen: superieure journalistiek. In de *Mercure de France* werd het, hoewel het geen echte literatuur was, maar toch 'poésies' bevatte, door J.L. Walch in een

⁸⁹⁷. De Haan zou, op weg naar Palestina, Vacaresco nog één keer in Parijs ontmoeten; zie zijn 'Palestijnse' feuilleton in het Handelsblad van 1 februari 1919 (waarin hij ook Giza Ritschl ter sprake brengt).

Op 15 februari vertrok De Haan naar Rusland (*In Russische gevangenissen* 1913, p. 126; 1986², p. 123). Vanuit Petersburg stuurde hij Eekhoud een prentbriefkaart.

⁸⁹⁹. brief aan Albert Verwey, 30 juli 1913

⁹⁰⁰. brief van 28 oktober 1913

uitvoerige literatuurbespreking warm aanbevelen.

Aan Eekhoud schreef De Haan uit Petersburg in december twee briefkaarten, een met enkel: 'Veel liefs uit Rusland van Joop'. De andere is gestempeld op 11 december 1913 (in Rusland, volgens de Gregoriaanse kalender elders is dat 24 december).

E 1913c. De Haan aan Eekhoud, 24 december 1913

Ik ben weder te SintPetersburg. Het is hier koud. Als ik weer in Holland ben zal ik schrijven. Veel liefs van

Joop

In Eekhouds nalatenschap vinden we, behalve de overdrukken uit De Beweging, ook een presentemplaar van *In Russische gevangenissen*. Er staat het exlibris van Eekhoud in (met de tekst: 'withoud / weekhoud / eikhoud / eekhoud') en in handschrift: 'Georges Eekhoud van den Schrijver'. Een reactie van Eekhoud op De Haans Russische activiteiten bezitten we niet meer. Wel schreef Eekhoud nog over De Haans berijmingen van Eekhouds werk.

In 1914 verscheen De Haans bundel *Libertijnsche Liederen*, waarin de twee indrukwekkende Eekhoudberijmingen 'Antwerpsche Libertijnen' en 'EscalVigor'. In De Beweging wijdde Verwey een uitvoerige bespreking aan de bundel en ook aan Eekhouds roman *Les Libertins d'Anvers*. De Wereldoorlog is uitgebroken en een eerste golf van geweld is Antwerpen gepasseerd: 'Het is een bitter genoeg in dat boek de verheerlijking van het weelderig en lustig Antwerpen voor en tijdens de Hervorming te lezen, nu, terwijl de stad leeg en verwoest is en hier een puinhoop, elders een kerkhof lijkt', schrijft Verwey. Hij dingt iets af op Eekhouds historische betrouwbaarheid: 'Het weefsel van legende en geschiedenis [is] niet altijd gelijk van mazen', en stapt dan van 'dit ongelijke, maar in stof rijke en in uitvoering krachtige boek' over op De Haans lyrische bewerking ervan. Daarbij besteedt Verwey veel aandacht aan De Haans strofenbouw⁹⁰¹.

Eekhoud schreef in de *Mercure de France*: De Haan had enkele episodes, enkele karakters en enkele situaties uit twee van zijn werken in verzen omgezet en het paste de schrijver natuurlijk niet daar de loftrompet over te steken⁹⁰².

Als bron voor het tweede gedicht in *Libertijnsche Liederen*, 'Sophocles en de jonge slaaf'⁹⁰³, geeft De Haan een opstel van Pierre Quillard, 'Hellenica', in de *Mercure de France* van april 1900 op. Over dit gedicht kennen we het oordeel van Georges Eekhoud niet. In de *Mercure de France* vermeldde hij alleen die poëzie die op zijn, Eekhouds, proza geïnspireerd was.

In de collectie Eekhoud te Antwerpen bevindt zich ook de enige ons bekende brief van De Haan aan Victor Ressler alias Segher Rabauw, van 11 september 1914. Uit die brief blijkt dat het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog het contact met Georges Eekhoud verbroken had.

VR 1914. De Haan aan Victor Ressler, 11 september 1914

⁹⁰¹. zie: De Beweging december 1914, p. 247/51, en: *Proza IV*, p. 136/42

⁹⁰². 'Dans ses *Libertijnsche Liederen*, M. J. Israël De Haan, un poète, conteur et critique hollandais d'une réelle autorité, a transposé en vers quelques épisodes, quelques caractères et quelques situations de deux de mes ouvrages, *Escal Vigor* et *Les Libertins d'Anvers*. Il ne m'appartient pas d'en faire l'éloge' (16 juli 1914). Over de Eekhoud-bewerkingen: Delvigne en Ross, 'Dichter bij Eekhoud'

⁹⁰³. *Verzamelde gedichten*, I, p. 51/4

Amsterdam, 11. 9. '14

Waarde Makker, ik heb een zeer dringend verzoek aan u. Een van mijn beste vrienden, een Rus uit Luik Victor Dmitrenko is 1 Augustus als vrijwilliger bij het Belgische leger in dienst gegaan. Sinds dien dag heeft niemand meer iets van hem gehoord en wij zijn allen doodelijk ongerust. Nu zijn er drie mogelijkheden. Hij is gesneuveld, hij is krijgsgevangen of vermist. Hij is te Antwerpen met het leger. Nu is mijn dringend verzoek aan u te beproeven daaromtrent zekerheid te krijgen en mij dan te schrijven.

Weet gij iets van Georges Eekhoud?

Groet alle vrienden en bekenden van mij. Mogen er spoedig betere tijden komen!

Beste groeten van geheel de uwe,

Jacob Israël de Haan

In 1915 voltooide De Haan een bewerkinginverzen van Eekhouds roman *La Nouvelle Carthage* (uit 1893). 'Ik heb een groot gedicht voltooid', schreef hij aan Albert Verwey⁹⁰⁴, 'een phantasie over een boek van Eekhoud'; zo luidde ook ongeveer de voetnoot bij de titel, toen *Een Nieuw Carthago*⁹⁰⁵, zonder vóórpublicaties in een tijdschrift, in 1919 uitkwam⁹⁰⁶: 'De beelden voor dit Lied zijn ontleend aan het verhaal van Georges Eekhoud "La Nouvelle Carthage"'.
De laatste kaart van De Haan aan Eekhoud ondertekende hij met 'Joop de Haan' alsof Eekhoud anders niet zou weten wie hij was. De kaart laat zien dat Eekhoud niets wist van enig serieus plan om voor langere tijd te emigreren. De Haan heeft altijd weggewild uit Holland: naar Frankrijk, of naar Indië. Het werd tenslotte: Palestina, waar hij zich zou vestigen als correspondent van het Algemeen Handelsblad.

De laatste kaart van De Haan aan Eekhoud ondertekende hij met 'Joop de Haan' alsof Eekhoud anders niet zou weten wie hij was. De kaart laat zien dat Eekhoud niets wist van enig serieus plan om voor langere tijd te emigreren. De Haan heeft altijd weggewild uit Holland: naar Frankrijk, of naar Indië. Het werd tenslotte: Palestina, waar hij zich zou vestigen als correspondent van het Algemeen Handelsblad.

Zó vertelde hij het Eekhoud, per briefkaart uit Napels⁹⁰⁷. De briefkaart is ongedateerd.

E 1919. De Haan aan Eekhoud, omstreeks 2 februari 1919

U zult wel opkijken, een kaart van mij uit Napels! Ik heb Holland verlaten en ga naar Palestina wonen. Ik heb gereisd over Londen en Parijs. In den trein naar Rome heb ik een Italiaanschen luitenant ontmoet, die u misschien in Brussel komt opzoeken. Veel groeten, ook aan uw vrouw. Schrijf mij eens poste restante Jerusalem,

Joop de Haan

De luitenant was op weg van het geallieerde hoofdkwartier in Brussel naar zijn woonplaats in Calabrië, toen De Haan, op weg naar Palestina, hem in de trein van Parijs naar Rome ontmoette. Ze praatten over literatuur en over de wereldoorlog, die nog vers in het geheugen lag: 'zeker heeft Italië zijn gewonden en gesneuvelden'. 's Nachts kan De Haan niet slapen. De luitenant 'leunt tegen mij aan. Maar hij leunt zoo licht. Hij leeft nog. Maar zooveel kleine luitenants, slank en fijn, zijn dood'. Aldus één van De Haans eerste 'Palestijnse' feuilletons, in het Algemeen Handelsblad van 15

⁹⁰⁴. op 5 december 1915

⁹⁰⁵. Wim J. Simons noemt *Een Nieuw Carthago* in zijn opstel: 'één der hoogtepunten uit De Haans werk'. Verder bevat het opstel weinig wetenswaardigs.

⁹⁰⁶. gedrukt door J. van Krimpen, Den Haag; tussen Eekhouds boeken vindt men dit gedicht, nr 8 van een oplage van 220 exemplaren, met het exlibris van Eekhoud, zonder opdracht van de dichter.

⁹⁰⁷ Zie: Delvigne en Ross, 'Jacob Israël de Haan als dichter van Napels'

februari 1919. En in de *Kwatrijnen* is hij vereeuwigd⁹⁰⁸:

Nachttrein

Een luitenant, maar niet meer dan een knaap.
Wij reisden samen des nachts in den trein.
Wat lot genoot hij lachend in zijn slaap?
Terwijl ik waakte en kromp van pijn.

Men kan het Italiaanse luitenantje beschouwen als De Haans afscheidscadeau aan Georges Eekhoud.

Op vrijdag 4 juli 1924 leest Eekhoud in Het Laatste Nieuws van de dood van De Haan. Op 3 juli was het bericht in die krant verschenen onder de kop: 'Een tragisch Einde. De Nederlandsche dichter J.I. de Haan in Palestina vermoord'. Maar Eekhouds dagboek aantekening heeft eerder betrekking op de krant van 4 juli, waarin een uitvoerig bericht, onder de kop: 'De Moord op Israël de Haan. Een wraakneming van de Zionisten'. De Haans naam, aldus het blad, werd wel 'in verband gebracht met de extremistische antiZionistische beweging, ofschoon hij vijf jaar geleden als Zionist naar Palestina was gegaan'. De krant vermeldt niet het Algemeen Handelsblad, wél de Daily Express, waarvan De Haan 'berichtgever' was geworden. In Engeland beschouwde men hem als 'steunpilaar van de Joodsche orthodoxie'. In Palestina werd hij 'van Zionistische zijde' bedreigd. 'De Haan ontving in den laatsten tijd veel dreigbrieven, waaronder een zelfs op goevernementpapier'. 'Op de binnenplaats van het ziekenhuis aan den weg naar Jaffa werden er drie schoten op hem gelost'.

Eekhoud is dus geen moment dupe geweest van de praatjes die over de moord op De Haan verspreid werden: De Haan is vermoord door Zionisten, schrijft hij op 4 juli in zijn dagboek. De Haan was na de oorlog overtuigd Zionist geworden, maar had zich daarna zonder twijfel (en hier ziet men Eekhoud het karakter van De Haan peilen) uit walging van zijn 'coreligionnaires' van het Zionisme afgekeerd en zijn vroegere vrienden in Engelse kranten bestreden⁹⁰⁹. 'Pauvre diable! Qu'allaitil faire dans toutes ces galères!'⁹¹⁰ Hij had zich nooit zo in de nesten moeten werken!

Eekhouds afscheid van De Haan is niet hartelijk. De Haan had, schrijft hij, na de oorlog niets meer van zich laten horen. Zelfs niet gecondoleerd toen Eekhouds vrouw stierf⁹¹¹, die steeds zo goed voor hem was als hij zenuwziek naar Brussel kwam en de Eekhouds hem een paar dagen onder hun hoede namen⁹¹².

908. *Verzamelde gedichten*, II, p. 185

909. 'J'apprend par le *Laatste Nieuws* que Jakob Israël De Haan a été assassiné à coups de revolver par des *sionistes*. Après la guerre il était devenu sioniste convaincu puis, sans doute écoeuré par ces coreligionnaires, il était devenu antisioniste et il combattait ses amis de la veille dans les journaux anglais'.

910. Molière-citaat

911. 13 februari 1920

912. 'Il ne m'avait plus donné signe de vie après la guerre. Pas même un mot de condoléances quand je perdis ma bien aimée compagne, qui avait été si bonne pour lui quand il nous arriva tout malade, tout neurasthénique et que nous le gardâmes quelques jours'.